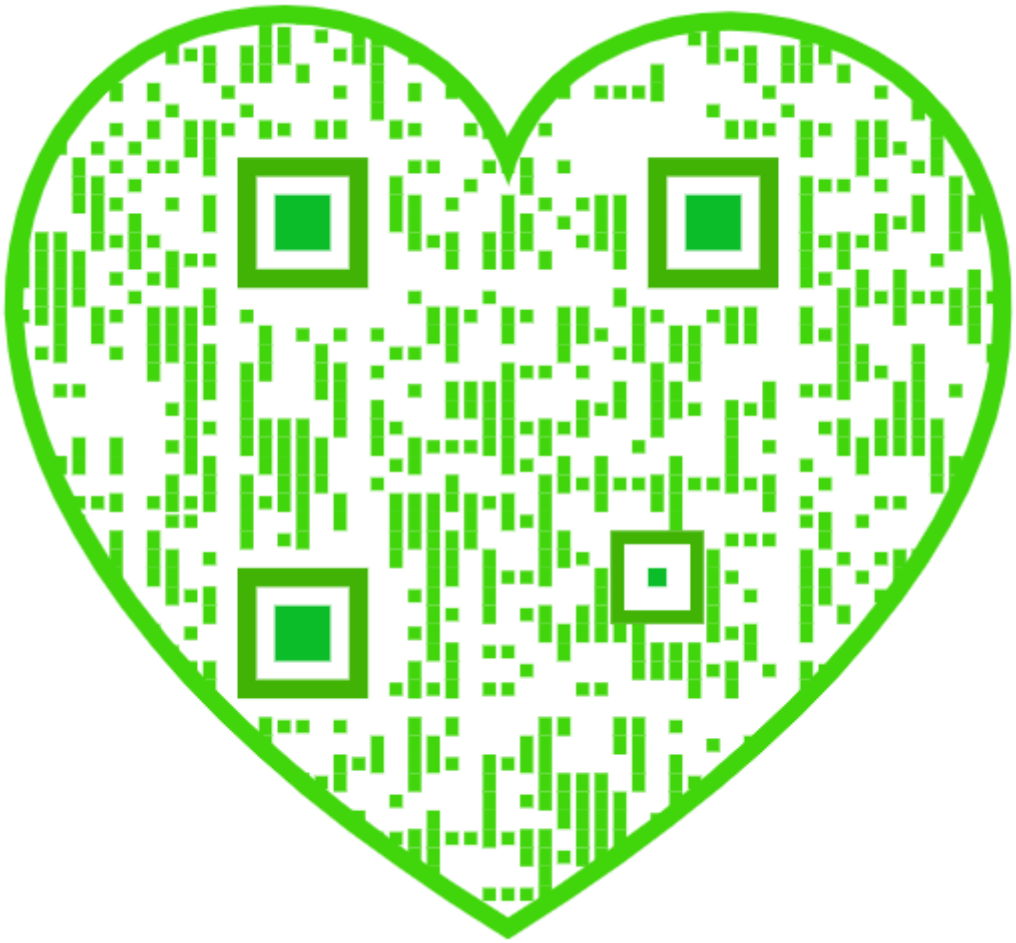

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-TWEE-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1902.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I. C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.
(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poort
Sergius die Pauwes benedicde
En hine Aertsche Biscop wiede.
MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)
* CIↃDCDII *
WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET HONDERD-TWEE-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(N.B. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt.)

Bladz.

Guido Gezelle. (Vervolg van Dl. CXXI, blz. 448 vv.)
V—VII 1
VIII—X 159
A. M. J. I. BINNENWIERTZ, Pr.

Ons voegwoord »waar" een modewoord? 21
J. J. GRAAF.

De »Santa Casa" van Loreto 28
A. W. VAN BESOUW, O. P.

De doodstraf 36
L. WOUTERS, Congr. SS. R.

Klankwetten 48
Dr. JOS. SCHRIJNEN.

Over den invloed van alkohol op het menschelijk lichaam 66
H. J. DAMEN, Arts.

***Uit de Grieksche Klassieken:**
I. Aan de Lente. II. Aan Amor 101
Dr. H. N. V.

Felicitas Grundherr 145
Dr. A. H. L. HENSEN.

Bladz.

Over relikwieën.

I 178

II 238

P. L. v. d. Heuvel, O. Praem.

***Eens** 188

H. J. M. Donders.

***Waarom leven? — Nooit alleen. — Altijd alleen** 189

Arn. Suys.

F. W. Weber 213

P. fr. E. J. Jansen, Ord. Pr.

De ijstijden en eenige theorieën ter verklaring 245

J. M. L. Keuller.

Over verzenschoonheid 265

P. Zwart.

»**Le Saint-Suaire de Turin**". Tegenwoordige stand der kwestie 278

A. M. C. van Cooth.

***Herfst** 291

Henri H. van Calker.

Marie Heurtin, de blinde doofstomme van Larnay 309

J. V. de Groot, Ord. Praed.

Darwinisme en democratie 331

J. D. J. Aengenent.

Eenige distinguo's omtrent verzenschoonheid 355

Th. Kwakman.

Röntgen-stralen.

I. 364

II. 405

E. H. Rijkenberg.

Bladz.

***Herfstblaên** 384
H. J. M. DONDERS.

Onderwijs rijkszaak 426
G. A. A. LOOTS.

Over het vers-zijn 460
P. ZWART.

***Zoete stonden** 461
ARN. SUYS.

NIEUWE UITGAVEN:

P. MICHEL, *Theologiae moralis principia* 104
J. M. L. KEULLER.

HERGENROETHER, *Handbuch der algemeine Kirchengeschichte*. . . 110
DR. A. H. L. HENSEN.

M. DEFOURNY, *Auguste Comte*. 113
J. L. JANSEN, Congr. SS. R.

H. BROCKHAUS, *Forschungen über Florentiner Kunstwerke* 116
JAN BROM.

Mrs. WILFRID WARD, *One poor scruple*. 121
M. S.

A. HERMUS, *Handboek voor de Directeurs der Congregatie van Maria* 129
A. N. MUTSAERS.

J. MAITRE, *Les Papes et la Papauté* 134
J. C. V. D. LOOS.

M. SIEBENGARTNER, *Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen* 138
P. J. V. B.

Bladz.

Dr. Jos. Schrijnen, *Schets der Romeinsche Publieke Antiquiteiten*. 142
G. v. d. B.

C. van Ongeval, *Commentarius in Evangelium secundum Matthaeum. — Commentarius in Ecclesiasten. — Praelectiones in geographiam biblicam et antiquitates hebraicas* 191
J. van den Dries.

M. J. Pohl, *Thomae Hemerken a Kempis orationes et meditationes.* 196
L. Peters.

J. A. F. Kronenburg, *De H. Alfonsus de Liguori* 199
Dr. A. C. M. Schaepman.

F. Iesualdus, *Het leven en de daden van den heiligen Ordestichter en Minnaar der Armoede Franciscus van Assisië* 205
P. fr. L. Hooning, Ord. Pr.

B. J. M. de Bont, *Genealogische en biographische mededeelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck.* 209
F. J. H. Evers.

Is. Vogels, *Vraagstukken der zielkunde. Onstoffelijkheid en onsterfelijkheid.* 211
J. L. Jansen, Congr. SS. Red.

W. Wilde, *Oud en nieuw* 292
P. J. v. B.

F. J. M. Evers, *Oorlogsschepen.* 294
R. Posthumus Meyjes
Oud Luit. t/z. 1e kl.

H. J. H. Donders, *Langs mijn weg* 302
Ch. Lohmeijer.

L. Fonck, *Die Parabeln des Herrn* 304
P. Zeegers S. J.

Dr. Pernter, *Vrij onderzoek en katholieke wetenschap.* 385
J. M. L. Keuller.

Bladz.

A. PETERS, *Het laatste woord over Thomas van Kempen? — Musica ecclesiastica. — Thomae Hemerken a Kempis De Imitatione Christi libri quatuor* 390

H. J. WEEVER.

J. A. F. KRONENBURG, *Neerland's Heiligen in later eeuwen.* Dl. II 394

J. H. A. THUS.

A. LEHMKUHL, *Casus conscientiae.* — E. GENICOT, *Casus conscientiae.* 402

J. M. L. K.

P. MANNENS, *Theologiae dogmaticae institutiones.* Tomus II: *Theol. spec. pars prior* 461

G. v. NOORT.

J. B. TERRIEN, *La mère de Dieu et la mère des hommes.* 469

Dr. C. VAN DILLEN.

W. VAN NIEUWENHOFF, *Novellen van Madame Julie Lavergne vertaald* 474

S.

J. J. TEN HAVE, *Leerboek der vaderlandsche geschiedenis* 475

G. v. d. BOOGAARD.

* * *

Onze jubel-hulde aan Zijne Heiligheid Paus Leo XIII . . 478

De vijf en twintig gedenkpenningen van Leo XIII. (Bijlage in afzonderlijken omslag.)

Dr. A. H. L HENSEN.

GUIDO GEZELLE.

(Vervolg van Dl. CXXI, blz. 470 vv.).

V.

In 1862 werden Gezelle's *Gedichten, Gezangen en Gebeden* uitgegeven, en in 1893 verscheen zijn *Tijdkrans*. Dertig jaren heeft hij gezwegen, want de bundel: *Liederen, Eeredichten en Reliqua* in 1880 gedrukt mag niet meetellen. Deze bundel toch bevat meest gelegenheidsdichten, en waarlijk niet zeer voortreffelijke; verzen, »uit eigen wezen gesproten", zooals Dr. G. Verriest teekenend zegt, vindt men slechts vier of vijf: gansche oogst van 20 jaren!

Maar ook deze liederen zijn kruisgezangen. Reeds zet de bundel dadelijk in met een *Vexilla Regis prodeunt* op Gezelle's wijze:

»Neen, neen, wij gaan
volgen voortaan
meer en meer
't Kruis van den Heer".

om straks nog eens krachtig te worden uitgehaald in dat zeer rustige, maar stil ontroerende

»GEWIJDE KLOK.

O avond-noen-en morgen mate,
ik vrij mij op uw klank verlate,
gewijde klok!

Uw hert is van metaal gegoten,
toch blijft het voor geen mensch gesloten,
gewijde klok!

Gij hangt zoo hooge, ik ga zoo leege,
och helpt de menschen, kranke en veege,
gewijde klok!

Doch verder is er niet veel meer uit dezen bundel te garen, wat onze hooge waardeering van Gezelle zou wettigen. Inderdaad: deze bundel logenstraft niet, dat Gezelle zich te dien tijde aan een zeer vertrouwden vriend noemde: »den — litterariter si non litteraliter — overleden Gezelle". Hij scheen gestorven voor de poëzie!

Dat dertigjarig zwijgen blijft, hoe oogenschijnlijk verklaarbaar, voor mij ten slotte toch een raadsel: dat dit zwijgen zóó lang en zóó aanhoudend duren moest, legt men niet uit. Of heeft de droefheid der eerste teleurstellingen Gezelle stom gemaakt? Deed ze niet de *Gedichten, Gezangen en Gebeden* grootendeels geboren worden?.... Een ziel als van Gezelle kon niet zwijgen, moest zingen. Juist de smart sloeg de fijnere, de meer teere snaren zijner ziel, vroeger verborgen gebleven, trillende aan!... Dat bedroefd-zijn derhalve mag nimmer als reden gelden voor Gezelle's stilzwijgendheid.

Tijd ontbrak hem niet, zooals blijkt uit de vele taalkundige studiën in die 30 jaren ontworpen en volbracht. Vriendschap verliet hem nooit: trouwe, geestdriftvolle leerlingen, lieve, hartelijke medebroeders bleven Gezelle vereeren en beminnen, gelijk voldoende wordt bespeurd uit de tallooze gelegenheidsdichten van dien tijd. En stoffe voor zijn dichterlijken geest had Gezelle rondom zich in overvloed: hij leefde in zijn eigen, lief Vlaanderenland, en in een echt en krachtig katholieken levenskring. De priester, voortdurend in aanraking met het heiligste, in verkeer met wat toch het schoonste en verheffendste is; de priester, die wel veel treurigs en bitters in zijn leven moet ervaren, maar daardoor juist zich dezer aarde en dit stof zal onthechten, neen liever, van deze aardsche wateren het reine, het onbesmette zal kristalliseeren: de priester moet, dunkt me, den dichter telkens weer hebben ontvonkt en bezield.

Waar toch 30 jaar is gezwegen, moet een andere verklaring worden gezocht dan die in de artikelen over Gezelle meestal wordt aanvaard. Een verklaring, die juist past aan mijn betoog, wijl zij in dien zwijgenstijd beter nog dan in zijn eerste zingensdagen en in zijn latere dichterjaren Gezelle

voor ons vereerenswaardig doet zijn als een man van offer en gebed.

Mij dunkt: Gezelle heeft gezwegen, wetens en willens, omdat hij, kennende de grootheid van zijn leed en de kracht zijner ontroering, met zijn helle en felle dichterverven niet wilde openbaren, wat er woelde in het diepste zijner ziel.

Toch zijn in 1862 zijn *Gedichten, Gezangen en Gebeden* verschenen; maar dàt is noch zijn vrije wille noch zijn eigen werk geweest: Hugo Verriest had van hem »met groote moeite" verkregen, die verzen uit te mogen geven en niet Gezelle maar Verriest gaf ze uit [1]). Doch toen Gezelle één bundel gedrukt zag, moet hij wel, getroffen door den grooten gloed en drang, die in zijn lied zich openbaarden, het besluit hebben gemaakt, om niet enkel niet meer uit te geven, maar zich zelven ook op te leggen àl te versmoren, wat er in zijn ziele opborrelen zou en uit wilde spatten.

Deze verklaring wordt gewettigd door wat Hugo Verriest verhaalt over dat versje: *Roozenkrans* [2]), vroeger in *Kleengedichtjes* opgenomen, doch later weggelaten, omdat het te hevig, te klagend, te bedroefd was. »Zijn verzen", zegt Verriest treffend, »verraden wel zijn wee, maar bedichten het nooit".

Met die verklaring voor oogen wordt mij de uitgave van *Liederen, Eeredichten en Reliqua* een zeer ontroerende en bijna verhevene. Die gelegenheidsgedichten, alle prijzende, eerende, lofsprekende, vreugde-zingende, feesten-vierende, moesten de gedachten der menschen afleiden van hetgeen hij diep verborgen hield in zijne ziel.

Doch ik vond nog een vasteren grond voor mijne verklaring in hetgeen uit de jaren van Gezelle's stilzwijgendheid ons aan dichtoefeningen is overgebleven. Daaronder durf ik op het voetspoor van Dr. G. Verriest [3]) veilig schikken den *Aanhang* uit *Rijmsnoer* en zekerlijk — dunkt me —

---

[1]) Vgl. *Dietsche Warande en Belfort: Gezelle-nummer* blz. 217.

[2]) Vgl. *De Nieuwe Tijd* (Vijfde Jaarg. blz. 364—65).

[3]) Vgl. *Dietsche Warande en Belfort,* blz. 163—167.

de slotbladzijden van *Laatste Verzen.* Deze bevatten korte versjes, meest losse strofen, enkele regels, weinige woorden, een beeld, een drie- of viertal klanken, vaak zonder rusttekens, vaak aangevuld met streepjes of puntjes. Ze zijn inderdaad »slapende botten", en het best zijn ze door Gezelle zelven geteekend in dat voortreffelijk gedichtjen:

»Ten halven afgewrocht,
ontvangen, niet geboren;
gevonden algeheel
noch algeheel verloren,
zoo ligt er menig rijm
onvast in mij, en beidt
den aangenamen tijd
van volle uitspreekbaarheid.

Zoo slaapt de botte in 't hout,
verdonkerd en verdoken;
geen blomme en is er ooit,
geen blad eruit gebroken;
maar blad en blomme en al,
het ligt erin, en beidt
den dag, den dageraad . . .
de barensveerdigheid".

Welnu, als we deze losse versjes en woorden doorlezen, treft ons, hoe telkens weer het groote, machtige dichtergevoel in Gezelle opstijgt, de alles overmeesterende inspiratie, de adem Gods, zijn ziele aanblaast en zwellen doet. Welke ontzaggelijke vizioenen eensklaps! welke majestueuse beelden! welk een wereld van ontroering!

»De daverende
zonne danst
en dingelt op de
daken.

of:

»De wereld is een wekkerspel,
vol allerhande klokken.

of:

»De boomen roepen allen,
overluid en lang:
Wat loopt gij, stoere stormen,
boos en bulderachtig
voorbij op onzen hals".

Doch niet meer dan slechts even aangegeven wordt het beeld, het visioen.... Dàt moest zóó — dàt wilde de dichter! Stille zijn en zwijgen. Want wie neemt aan, dat hij niet spreken *kon*, niet iets te zeggen *wist*? Had hij niet in vier volle bundels schitterend en overtuigend getoond, dat hij vorstelijk meesterschap en vlugge, toch deêge vaardigheid bezat over vorm en keuze; dat hij uitwerken kon en schikken met slechts spaarzame middelen; dat hij een schepper was van nieuwe rhythmen en woorden: toovenaar met de taal?... Wie zal dan veronderstellen, dat Gezelle waarlijk onmachtig geweest is om niet wijd en vol te doen uitbloeien wat reeds zoo rijp en rijk in knop zwellende bleek; om niet heel en al uit te spreken wat reeds met die enkele woorden in beeld, toon en klank gansch volmaakt was gedacht, gezien, gevoeld, gehoord. Neen: Gezelle wilde niet afwerken, wilde niet toegeven aan zijn bezieling, wilde zwijgen.

Zoo is het in den beginne geweest, zoo heeft het enkele jaren geduurd, en toen is gebeurd, wat noodzakelijk gebeuren moest: de muze, verstoord door het zich telkens verzetten tegen haar goede gunsten heeft Gezelle verlaten en zelden meer bezocht. Toen is die droeve, bittere tijd gekomen, waarover zijn vrienden klagen en treuren. De tijd van onvruchtbaarheid, van moeten-zwijgen, omdat niets te zeggen, niets te zingen viel! Dor, droog, als een lauwe, laffe zomermiddagwind, zand en stof opwarrelend in heeten zonneschijn, zoo hebben die jaren en die daagsche dagen Gezelle's ziele verschroeid en overstoven.... O wie beschrijft die — na geestelijke dorheid — meest kwellende, meest ondragelijke aller zielepijnen: dichter-zijn, zich zelven dichter-kennen, en toch moeten leven, denken en voelen als ware men het niet.

Neen, niet leven, maar vegeteeren; niet voelen, maar zich moeten laten gaan! Zonder indrukken zijn, zonder tranen, zonder geestdrift, zonder liefde, zonder ziel! Lente zien bloesemen en niet blij kunnen wezen, vogels hooren zingen en wegvluchten om het schelle geluid, zonne zien blinkeren — wit en wijd — en de oogen willen sluiten voor de schittering. Ach ja:

»Broonood lijdende,
lam ellendig,
nooit verblijdende
en onbestendig!"

Gezelle heeft die pijnen geleden:

»Mijn herte slacht den regenboog,
die, hoog gebouwd door al de hemelen,
welhaast gedaan heeft rood en blauw
en groen en geluwe en peersch te schemelen!

Mijn hert... mijn herte is krank en broos
en onstandvastig in 't verblijden;
maar, als 't hem wel gaat éénen stond,
'k kan dagen lang wêer honger lijden!"

O hoe verlangde hij naar de lente!

»'k Zal mij van te dichten zwichten,
zoo 't mijn hert niet wel en gaat:
wie kan rijpe bezen lezen
van'nen tak die drooge staat?

Laat de lieve wonnebronne,
laat het leutig zonnevier,
laat de versche blommen kommen
laat weêrom de lente, alhier!

Dan ja, zal 'k genezen wezen,
opstaan en, gespannen fel
of 't een klare snare ware,
dichten ende deunen wel!"

Toen Gezelle zóó zong, was hij reeds half genezen. Maar vroeger! o wie begrijpt nu niet veel beter nog die klachte:

»Zoo ellendig zijn,
en geen zonneschijn
ooit mijn huis instralen...."

Geen wonder, dat Gezelle in zulke dagen strijden moest om te zwijgen en bidden om te dulden. Doch gebeden heeft hij, aldoor inniger en dringender. Hoe deze korte woorden en regels bijna grootendeels weer gebedjes zijn!

Alweer het kruis:

»O dierbaar Kruise Gods,
bebloed, bezweet, begoten
met tranen, laat, van U
te mij, nen schicht geschoten,
vol liefde treffen mij,
en zij voortaan,
aan U, mijn herte vast
om nooit meer los te gaan!"

Alweer Jesus met zijn wonden:

»Wie was zoo goed
dat hij zijn bloed
geven ons wilde?
Wie was zoo milde,
wie was 't, die boette?
Jesus, de zoete:
schamel en bloot
stierf Hij de dood!"

Daarom:

»Ik wil mij gansch u geven nu,
o liefste Jesu zoet,
den loop van al mijn leven u
mijn herte en mijn gemoed!"

Strijdend en biddend, zóó altijd. Tot het einde toe! Is het niet treffend, dat van al die kleine papiersnippers, hier en daar gevonden en zoo devoot door den verzamelaar der *Laatste Verzen* bijeengevoegd, het allerlaatste dichtje, slechts bestaande uit zes woorden, zonder bepaald-uitgedrukten zin, onsamenhangend, maar toch een wereld van gedachte en gevoel aanduidend, eindigt met bidden?

»Gij winden, kunt o — o
o — o — o — o —
o — o — o — o —
ik bidden kan".

VI.

Langzaam aan trekken de nevelen op, die rond Gezelle hangen... en komt de zon der aardsche vreugde en eere hem

streelende toelachen. Hij wordt gesierd met eerekruisen en de Hoogeschool van Leuven maakt hem Doctor honoris causa in wijsbegeerte en letterkunde. In 1886 komen zijn vrienden den dichter huldigen en begroetten hem als koning in het rijk der letteren [1]).

Dit alles echter was uitwendig, en zeker voor een man als Gezelle al zeer weinig bevredigend en beduidend. Het geluk is toch besloten in het hart. Maar, als een barmhartige Samaritaan heeft God dat gekneusde hart van onzen dichter langzaam willen genezen, in zooverr het hier op aarde te genezen was. De stille eenzaamheid van het Kortrijksche priesterleven, de liefde en de vereering van het volk en van den met den dag aangroeiende vriendenkring, de lieve, zachte natuuromgeving brachten de langafgebeden zielerust, en deed den gestorven-gewaanden dichtergeest weer ontwaken.

En als in 1889 Gezelle benoemd wordt tot Bestuurder der Zusters van het Kindeke Jesus te Kortrijk, dan vindt hij eindelijk weer terug wat hij 30 jaar had gemist: de heerlijk-en-onbeschrijflijk-blije vreugde zich dichter-te-mogen-gevoelen en dichter-vrijuit-te-mogen-zijn!... En in 1893 verschijnt de breede bundel liederen *Tijdkrans*, om 3 jaar later door een nog krachtiger te worden gevolgd: *Rijmsnoer*.

Reeds bij het oppervlakkig doorlezen dezer bundels bemerkt men, dat er een verandering in Gezelle heeft plaats gehad. Hoe verschillen *Tijdkrans* en *Rijmsnoer* met *Gedichten, Gezangen en Gebeden*. Hier meest enkel hèl licht of diepe duisternis, daar overal schaduw en schemering. Hier geheel en gansch uitstorting van jubel en smart, daar immer terug- en ingehouden ontboezeming. Hier het dadelijk gehoor-geven aan de roepstem der muze, daar het eerst stil-beluisteren en als 't ware na toetsing pas involgen. In den ouderen bundel de beelden elkaar verdringend, omringend en kruisend; in de nieu-

---

1) Zeer treffend is Gezelle's antwoord (*Rond den Heerd*, 21ste Jaarg. blz. 362): „Ik wil geern de derde zijn, te weten de zwarte koning Melchior, die achteraan komt gesukkeld, dragende in zijne handen het pakske myrrheblomkes, die hij geplukt heeft op den vruchtbaren akker van Vlaanderland, ter eere van den Koning aller koningen, ter eere van den Koning ven Bethlehem."

were, hoewel rijkdom, weelde en levendigheid zich overal openbaren, ieder beeld toch wetende tijd, plaats en bescheidenheid. In 1862 de poëzie zich meer leiden latend door de taal; in 1893, en later almeer, de taal volkomen dienstbare der poëzie. Toen, Gezelle zich nog vrijwillig bindende aan wat door wet en overlevering een dichter gebonden kan doen zijn; nu, Gezelle van alle de vrije bezieling knevelende banden en boeien verlost! Voorheen nog niet immer de juiste evenmaat tusschen het beeld en het verbeelde, tusschen vorm en inhoud, tusschen gevoel en rhythme, tusschen ziel en klank.... Thans de volkomen harmonie, in zooverre een sterveling dat onsterfelijke erlangen mag. In de eerste periode nog somtijds het offeren aan onwaarheid, het meêzweven met nevelen en vaag gezwerm, het nagalmen van anderer dichterwoorden: rhetorica en bedorven romantisme. In dezen nieuwen levens- en dichtenstijd alles eigen woord, eigen beeld, eigen gevoel, eigen ziel... alles klaarheid en zonne... alles eerlijke, onbevangen, onbedekte, wilde waarheid:

»Onbelogen
onbedrogen
wilde waarheid, wilde ik wel."

Doch wat er veranderd is en herschapen, onveranderd is gebleven het katholieke, het priesterlijke! En al komt het in deze nieuwe verzen niet zoo dadelijk vooruit, al is de toon van dat kruisgezang minder luid geworden, hij klinkt juist door dat meer stille, meer zachte, veel zielvoller en inniger; en dat meer-verborgen willen blijven doet des te ontroerender aan, vooral als straks de oude hevigheid zich moet openbaren.

Want ja! Gezelle had altijd nog zijn oude hart en droeg immer zijn nooit verouderend leed: was en bleef eindig mensch met zijn naar oneindig schoon hangend en hunkerend hart... arme gevangen vogel Gods....

»Mijn hert is als een blomgewas,
dat opengaande en toegeloken,
de stralen van de zonne vangt
of kwijnt en pijnt en hangt gebroken

Mijn hert gelijkt het jeugdig groen,
dat asemt in den dauw des morgens,
maar zwakt, des avonds, moe geleefd,
vol stof, vol weemoeds en vol zorgens."

O dat hart! dat tweeslachtige, dat wil omhoog en moet omlaag, dat de zon wil bezitten en de aarde ontvangt. Hoe Gezelle het weet! Luister naar deze zielebeschrijving, in diepe kalmte zoo hevig bewogen:

»HET GETOUWE.

En mocht ik maar
twee zielen hebben,
'n mocht ik maar
twee menschen zijn,
'k zou weven mij
twêerhande webben:
een' webbe groef,
een' webbe fijn.

Een webbe zou 'k
van zonne en zijde
mij weven, en
van goudgespin;
met boomen en
met blaren, blijde,
met meer als een
schoon blomken in.

Mijne ander' webbe,
en tweede leven,
'n liet ik maar,
onaangemoeid,
geschoren zijn,
getouwd, geweven,
zoo 't in en deur
't getouwe vloeit!

Doch neen: ik zal,
van ziele en lijve,
de wever van
één webbe zijn,
zoo lange 'k in
dit leven blijve,
van zuur en zoet,
van groef en fijn.

Den inslag en
den drom van 't leven
van goed heeft God,
en kwaad gespin,
van zijde en wolle
en werk gegeven,
met hier en daar
een blomken in.

En, zittende op
mijn krank getouwe,
zoo weve en werke
ik, dag en nacht,
aanziende, vol
goe hope en rouwe,
den Heere, die
mijn werk verwacht".

Doch dat is niet klagen als van hen, die geen hope hebben ... de laatste strofe is weer het gebed van den knecht, die weet, dat de Heer als hij komt, troosten zal. Troosten over zooveel verloren liefde:

»Ach, Lena [1]) lief, daar is
in de geschiedenis
van ieder menschenleven
zoo weemoedsvol een woord geschreven!

Verlaten, groot en kleen,
verlaten zal elkeen
wat liefdeband hem binde,
hetgeen hij eerst en meest beminde".

Want nu hij oud wordt en grijs, ziet hij al wat hem lief was en dierbaar, langzaam aan wegsterven en afvallen. 't Wordt duister rondom: o droeve

»NEVELDUISTERNIS.

Gegrauwdoekt is de grond
der kimme en allenthenen,
vol damp en duisternis;
de boomen, half verdwenen

[1]) Gezelle's zuster.

half zichtbaar, hebben, daar
ze stille staan en stom,
van wolkenweefsel elk
een grauwen tabbaard om.

't Hoogmorgent en, zoo 't schijnt,
't en wilt geen dag meer dagen
daar moet iets ongesteld,
of los zijn aan den wagen
der zonnehingsten, dat
ze in toom gehouden staan
en, immer nippend, nooit,
een schree vooruit en gaan.

De wereld mist den troost
dier zoete zonnestralen,
die alles leven doen,
daar ooit zij nederdalen;
die 't schoone schoon doen en
die 't goede goed doen zijn:
die God verbeelden in
Gods beeld, den zonneschijn.

De wereld mist dat nu:
ze treurt en, langs de lanen,
daar 't eenmaal blommen droop
en druipen nu maar tranen;
daar 'k eenmaal stemmen hoorde
en vogelzang en ziet
mijne ooge onschoonheid maar
en sprakeloos verdriet.
. . . . . ."

En dan de dood! O »der böse Thanatos", Gezelle heeft hem zien naderen op zijn vaal en grauw ros!

»Ich hör' den Hufschlag, hör' den Trab,
Der dunkle Reiter holt mich ab"

zong Heine, maar veel dieper had Gezelle het gevoeld:

»Mij schielijk is een vreemde
ontroeringe ingevallen:
is stervende iemand of
ben veeg ik zelf misschien
bestemd om heen te gaan?"

Veel bedroefder heeft Gezelle het geklaagd in dat zeer ontroerende:

»UIT DE DIEPTEN.

Ach! wis is mij de dood omtrent
en, heimlijk aangekropen
des nachts ong' hiere duisternisse
in 's herten grond gedropen,
de droefheid, — of ik blijde was
en helder eens van zin, —
op mij heeft heure vuist geveld
en giet mij tranen in.
Waar berge ik mij? Waar vluchte ik u,
o troostloos ondervinden
der zware weemoedsketenen,
die nu mij nederbinden?"

Maar hoor hierachter dat gejubel toch van zijn Godsvertrouwen, dat zegevierende van zijn bidden-kunnen!

»Waar vluchte ik mij? Waar schuile ik, of
wij [1]) zal mij...? Zal ik vluchten,
die bidden kan; die God bij mij,
voor bijstand, heb; die zuchten
in de oore' Gods mijn lijden kan;
die, sprakeloos, verstaan
bij hem kan zijn; die, schaamteloos
bij hem kan binnengaan?
Aanhoort mij dus, o Vader; uit
de diepten roepe ik henen:
»Ontferme 't u eens dooden en
uw licht zij mij verschenen!" "

Het zou te ver voeren en te veel plaats innemen, indien wij uit de verzen dezer nieuwe periode het gebedsthema, telkens weer vertolkt in nieuwer, frisscher, immer verhevener melodieën — waarachtig melodieën der eeuwigheid! — wilden doen vooruitspringen. Dit weinige zij genoeg: het spreke boekdeelen door zijn innige kracht en zijn zuivere kinderlijkheid. En het bewijze te over, welk een onrechtvaardige beoordeeling er volgen moet, als men spreken ga over Gezelle

[1]) *Wij* staat er gedrukt: *Laatste Verzen*, blz. 142. Ik meen, dat *wie* moet gelezen worden.

en zwijgen wil over zijn roomsch-zijn, over zijn priesterschap. Sluit uw oogen moedwillig, maar als gij ze openen zult, dan moet gij zien, of ge het verkiest of niet, altijd zien Gezelle in zijn priesterkleed biddende zijn brevier... »den ouden brevier":

»Als zorgen mijn herte verslinden,
als moedheid van 's werelds getier;
dan zoeke ik wêerom den beminden,
dan grijpe ik den ouden brevier.

O schat ongevalschter gebeden,
brevier, daar, in 't korte geboekt,
Gods woord, en Gods wonderlijkheden,
nooit een ongevonden en zoekt!

O 't werk van gezetelde Pausen,
wat zegge ik, Gods eigen beworp;
o sterkte, en als 't lijden doet flauw zijn,
onsterfelijk lavend geslorp!

O weldaad wellustiger koelheid,
o schaduwomschietende troost,
als 't vier, en de onmachtige zwoelheid,
gestookt door den vijand, mij roost....

Dan zuchte... dan zitte ik alleene:
dan biede ik den booze: »Van hier!"
Dan buige en dan bidde ik, en weene...
dan grijpe ik den ouden brevier!"

VII.

Dat die drang naar bidden, die behoefte om alleen te zijn, alleen te spreken met God, in Gezelle's laatste periode veel sterker, veel dieper wordt, blijkt vooral ook daaruit, dat in zijn latere gedichten veel krachtiger de eigenaardigheid voor-uitspringt, die met het priesterlijke de karakteristiek uitmaakt van Gezelle's poëzie: de liefde n.l. voor Gods vrije natuur.

Die liefde leefde in zijn bloed: was hem aangeboren. Zijn vader was een bloem- en boomkweeker: een echt Vlaamsche hovenier; zijn moeder was een boerendochter: een van die

eenvoudige, lieve buitenvrouwen, wier »zoete gedenkenis" August Cuppens zóó inniglijk heeft bezongen [1]). En toen de »appel en perelaren" begonnen te bloesemen, en de geuren van de hèrgroenende weide te »dampen", op 1 Mei, zag Gezelle voor het eerst »de groote zonne" uit de wellicht verweerde en vergroende vensters der oude, dierbare hoeve, die hij later zoo devoot heeft geteekend:

»Scheef is de poorte, van
oudheid, geweken:
zaâlrugde 't dak van
de schure; overal
stroo op de zwepingen
zit er gesteken;
vodden beveursten het
huis en den stal" [2]).

Ja, de natuur, het »land" was Gezelle lief van huis uit. En immer trouw heeft hij die natuur bemind, liefgehad de lucht en de velden, de wolken en de bloemen, de zonne en de sterren, het vee en de vogelen: alles, wat er leefde, blonk, bloeide, tierde en zong omhoog en omlaag:

»Blomme, beke, nachtegaal,
windenstemme, dondertaal,
blanke, bleeke manestraal
loof God in mijn zangen"

Zoo zong hij reeds in *Dichtoefeningen*, en we vinden in die eerste vier bundels zijner jeugd wel tallooze verzen, die de natuur verheerlijken en lofzingen, maar toch kenmerken die bundels Gezelle volstrekt nog niet als een dichter der natuur. Heel zelden toch ziet en bedicht Gezelle in dien eersten dichtenstijd de natuur om haar zelve. Meest nog in *Kleengedichtjes* vind ik hier en daar van die zuivere natuurimpressies, gevoeld door den zeer origineelen Vlaamschen Gezelle, en weergegeven in een — mijn inziens — al wat

---

1) Aug. Cuppens: *Verzekens*, blz. 196.

2) Ter verduidelijking diene het volgende: *zaâlrugae* = met een rugge (een dak) gelijk een zadel; *zwepingen* = vlieringen; *vodden beveursten* = pannen van gers bedekken het huis en den stal.

ooit in dit genre is bezongen overtreffende taalplastiek: beeldrijk en tegelijk sober. Zoo b.v.:

»Hoe stille is 't, als de donder dreegt,
en, al met eens, ontschakeld,
gelijk Gods hofhond, belt en bast
en door de wolken rakelt!
Het water speit er 't vier dooreen,
geruchte is 't en gerommel,
dat bomt en bamt en wederbelt,
gelijk nen wolkentrommel.
Het hagelt en de wind ontbindt
zijne alderfelste vlagen,
en 't is als of hij kegelspeelde.
met tien duist donderslagen!"

of het een tegenovergesteld verschijnsel verbeeldend:

»Zacht is uw hand, o windeke,
streelende langs mijn haar,
of het de hand van een kindeke
een spelend kindeke waar".

Doch grootendeels is het in dien tijd Gezelle, bij zijn natuurgedichten, niet enkel te doen om de zon, de lucht, het veld enz., doch vooral om met de kleuren, tinten, tonen en zangen, aan die natuurdingen ontleend, iets anders toe te lichten of af te beelden, iets mooi's, roerends of verheffends: Hemel, Engelen, God b.v. Zóó in dat lieve gedichtjen:

»'t Is de Mandel, die, in 't stille
varen door den zomernacht,
waakzaam is en, om Gods wille,
loopt en licht voorbij ons lacht:
lacht omdat hij blank en blij is,
lacht omdat het maantje schijnt,
lacht omdat hij vrank en vrij is,
en hij zelf zijn wegen vindt".

Zoo in dat diepe:

»Gelijk het brood van terruwen,
dat berst en opengaat,
al door de bruine korste
de goudene kruime laat;

zoo zit de hemel dikwijls
geborsten en gescheurd,
en door de peersche wolken
men 't vonkelend licht bespeurt;
zoo blijft in Gods grammoedigheid
en rechtdoen altijd iets,
waardoor de zondaar boetbereid
vergiffenis blinken ziet".

Zóó bovenal in dat ongemeene:

»HOORT 'T IS DE WIND.

»Hoort, 't is de wind, 't is de wind, 't is de wind, en
zoekende zucht hij om ruste te vinden,
overal rond, en en vindt geene, nooit:
of hij de daken van d' huizen verstrooit,
of hij de vliegende blâren doet ruischen,
of hij de boomen daarboven doet buischen,
of hij de torren [1]) hun toppen afwaait,
of hij de malende meulenen draait,
of hij de zee in de wolken doet botsen,
of hij ze slaat op heur zuchtende rotsen,
of hij de schepen daarbinnen begraaft,
of hij door 't schuimbekkend zeewater draaft:
nimmer en vindt hij, de wind, 't is de wind, en
nimmer en zal hij geen ruste meer vinden,
nimmer en rustt' hij, maar eenen keer: »Stil!"
sprak Hij, die immer in ruste is, »Ik wil!"
Sprak Hij, die alles in roer zetten [2]) kan:
»Stil!" en hij rustte... en hij rustte nochtan!"

Men ziet het: dat is de natuurdingen gebruiken om er iets anders meê te verluchten of te versieren. Doch de natuur,

---

1) *Torren* zijn torens. Zie *Rijmsnoer*, blz. 177:
»Hoe helder klinkt
de klokkentaal
ten torren uit...."

2) *In roer zetten* = in beweging zetten. Zoo in *Rijmsnoer*, blz. 154:
»Meidagweder is 't: alomme
helder, en geen loof en speelt.
Achter 't bloote vischputwater
roer nog rimpelken en gaat er:
Stille staat er
't blinken in van 't zonnebeeld".

en niets als de natuur, op haar eigen, als hoofdstoffe van zijn liefde en zijn aandacht, bezong Gezelle pas in zijn laatste jaren. Nu wordt hij pas die eigenaardige dichter van de zonne, de vooglen en de boomen: die wel uit al die verzen iets laat doorschemeren van zijn eigen harte-dingen, maar toch nimmer zoo doorschijnend, dat we het bezongene er minder oplettendheid om zouden betoonen; nl. a. w. de natuur is en blijft het eerste en het voornaamste: om haar zelve is zij door den dichter bezongen.

Maar — en met nadruk zij daarop gewezen! — dat zich-wenden naar de natuur, dat zich-afkeeren van de menschen en de steden, om te wezen bij de vooglen en op de velden, vindt zijn oorzaak in de grooter en heviger wordende gebedsbehoefte, in het krachtiger stijgende verlangen naar God. Gezelle zocht rust, vrede, troost, harmonie, schoonheid, zocht God. Bij de menschen in de steden zocht hij vruchteloos: vond hij juist alles, wat hem tegen was: strijd, smart, leelijkheid, bedrog, zonde. O neen, de menschen — vrienden en vijanden! — had hij niet minder lief; en zijn oude stille Vlaamsche steden waren hem niet minder dierbaar; doch hij haatte »de stad", de groote, woelige, joelige, berookte, bestoven menschenmaatschappij, omdat hij liefhad de poëzie. Luistert, hoe hij die afkeer vertolkt:

»WIJ NADEREN.

Hoe komt het dat de lucht,
zoo hel, gelêen
twee stonden amper, nu
vol duisterhêen,
vol donkerte is? Hoe komt 't
dat 't gers, zoo net
een' schreê te ruggewaard,
is al besmet
met onraad nu? [1]) Hoe ligt
alomme hier
gebroken handalaam [2])
en drukpapier?

---

1) *Onraad* = vuiligheid. Zie *Rijmsnoer*, blz. 390.

2) *Handalaam* (in *Rijmsnoer*, blz. 248 en 343 *allaam*) = handspade.

De zonne is blindgedoekt
  en rookgeweld,
dat bitter is van bete,
  omhoogesnelt,
of doolt de wegen langs,
  en stinkt! Wat is 't,
dat 't overal, omtrent
  mij, goort en gist,
en geil is nu? Dat, zacht
  en zoete om gaan,
en zijn de paden meer? [1])
  Dat 't steen voortaan,
dat 't tanden ongetemd,
  dat 't schorren scherp [2]),
dat 't kale keien zijn,
  die 'k ommewerp?
Waar ben ik, meldt het mij:
  verdoold in schijn?
— Wij naderen 't gebied,
  daar menschen zijn!"

In de taal, in die harde, droge, knersende geluiden en klanken wordt gehoord, hoe Gezelle haat! En die laatste woorden snijden door de ziel als vlijm: sarcastisch zijn ze bijna als een laatste couplet van Heine.... Zóó is waarlijk Gezelle niet!... Wel moet hij toch, aldus dichtende, bedroefd benauwd zijn geweest: benauwd en benard, als achtervolgd door dat gedruisch en gezucht der steden. Hoort hem schreien: en hier is het de oude Gezelle weer:

»Laat mij, laat mij henenvluchten
  landwaards, en de steê, de steê,
niets van al heur eeuwig zuchten,
  niets van haar, mij volgen meê!

---

[1]) Men vergete niet, dat dit vers uit *Laatste Verzen* niet door Gezelle maar na diens dood door Stijn Streuvels voor den druk is gereed gemaakt. Wat hier nu gelezen wordt, is, mijn inziens, niet te begrijpen, hoewel de bedoeling uit wat er volgt duidelijk is: n.l. »Hoe komt het, dat nu niet meer de paden zacht en zoet zijn om te begaan?"

[2]) *Tanden ongetemd* = harde, ongeslepen, ruwe, puntige voorwerpen; *Schorren scherp* = groote, blauwe stukken steen; *orduinstukken* noemt Gezelle ze in *Rijmsnoer*, blz. 402.

Storme is 't altijd in de stede en
ongerustheid; altijd iet,
dat daar, vol onvriendlijkheden,
grim op mij en leelijk ziet.

Lam ben ik gepoogd aan 't wenden
van den helmstok; en 't gestoot
duwt en deert mij in de lenden,
van mijn moeden levensboot.

Uit dit stormend zeespel henen,
heel alleene is 't, dat ik moet,
diepe en verre in 't land verdwenen,
rusten, daar ik God ontmoet.

God alleene — in welker talen
dat gezeid? — na hertenslust
hebben, hebben, en herhalen:
»Ik beminne U!" dat is rust!"

(Wordt vervolgd.) A. M. J. I. BINNEWIERTZ, pr.

ONS VOEGWOORD »WAAR" EEN MODEWOORD?

Gelijk het mijn eigen aandacht getrokken heeft, zoo zal het ook bij den lezer niet onopgemerkt gebleven zijn, dat ons voegwoord »waar" zich in de dagelijksche pers meer dan ooit gelden laat, en zich opdringt in der maniere, alsof zooveel andere voegwoorden voortaan wel gemist kunnen worden. Zoo treedt het op in redegevende zinnen ter vervanging van: *daar, dewijl, omdat, vermits,* enz.; in tijdbepalende voor: *als, nu, terwijl* en *wanneer*; in toegevende voor *hoewel* en *ofschoon.* Om het kort te zeggen: ons plaatsbepalend voegwoord wordt in allerlei beteekenissen gebruikt, die met *plaats* niet hebben uitstaan.

Men verleene mij daarom een oogenblikjen aandacht, en oordeele, na toetsing van de voorbeelden door mij aangehaald, of het feit al dan niet bestaat. Een twintigtal heb ik er verzameld, en geef ze eerlijk weg, met aanhaling van schrijvers en vindplaatsen. Beschouwingen en verklaring volgen achteraan.

Waar gebruikt voor, *daar, dewijl, omdat,* enz. of voor het half tijdbepalende half redegevende *nu.*

[1] »*Waar* deze uitgave natuurlijk met vele kosten gepaard »gaat, is het mijn voortdurend streven, de verspreiding zoo »doeltreffend mogelijk te doen zijn." (*Prijscourant van bloemen landbouwzaden van A. Walfse te Zwijndrecht 1902*). Nu ja, zegt ge, zoo'n prijscourant! Welnu dan, iets deftigers: [2] »*Waar* wij, met ons eerste nummer uitkomende, ouder »gewoonte de reden van ons bestaan hebben aan te geven, »zullen wij ons onthouden van uitvoerige beschouwingen" enz. (Eerste artikel, 1ste nummer, 1ste jaarg. v. h. *Katholiek Sociaal Weekblad,* Redacteur Mr. P. J. Aalberse). Nu kán, strikt gesproken, dit *waar* nog *plaats*bepalend opgevat worden

als van het eerste plekje, op de eerste bladzijde, waar de redacteur op den katheder verschijnt: doch naar mijne meening zou een tijdaangevend *nu* natuurlijker zijn geweest[1]).

Na de voorrede-schrijvers mogen de recensenten optreden.

[3] »Reeds vijf deelen van dezen reuzenarbeid zijn ver»schenen; en nog niet is er melding van gemaakt in dit »Bulletin. *Waar* ons nu een deel hiervan met dat doel toe»gezonden is, wil ik niet dit laatste alleen aan eene beschouwing »onderwerpen, maar zal liever" enz. Een paar bladzijden verder: [4] »*Waar* het bij een werk als het onderhavige zoo»zeer op nauwkeurigheid aankomt, daar mag ik niet verzuimen »den Heer Van Rijn na te zeggen" enz. De heer E. W. Moes in het *Bulletin v. d. Nederl. Oudheidk. Bond, Sept.-Oct. 1901 bl.51 en 53*)

[5] »*Waar* het nu den 5den April 1901 tien jaar was, dat »de eerste uitvoering van het »kleine koor à Cappella" heeft »plaatsgevonden, acht ik het niet zonder belang uit dien »hoofde een terugblik te werpen op" enz. (De heer Ant. Averkamp in het *Tijdschrift der Vereen. voor N. Ned. Muziekgesch. Deel VII, 1ste stuk, bl. 43*).

[6] »*Waar* nu eene dergelijke opgave" [van vereenigingen voor Wetenschappen en Kunst] »alleen waarde kan hebben, »indien deze althans zooveel mogelijk juist en volledig is, raden wij alle besturen" enz. (*Bulletin v. d. Ned. Oudheidk. Bond 1901, bl. 134*).

Zelfs van de ministeriëele tafel klinkt het in 's lands vergaderzalen, althans volgens den verslaggever in hetzelfde *Bulletin* 1902, bl. 78: [7] »De Minister van Binn. Z. gaf in »overweging om, *waar* het thans te laat was, om hiervoor »een bedrag op de begrooting te brengen, een uitvoerig »rapport in te dienen tegen den tijd van het gereedmaken »der begrooting voor het jaar 1903" enz. En [8] »Er kunnen ... »omstandigheden zijn, die medebrengen, dat een officier voor

---

[1]) Aardig ook, dat, juist nadat dit artikeltje ter perse was gegeven, van hetzelfde weekblad een »Propaganda-bijblad" rondging, dat te lezen gaf: »*Waar* »wekelijks 8 tot 12 bladzijden groot quarto verschijnen, is de abonnementsprijs »zoo laag mogelijk gesteld".

»een raad van eer gebracht wordt, doch het feit van duel-»weigering kan op zichzelf nooit daaronder vallen, *waar* de »Strafwet het duel verbiedt". Minister Bergansius in de Tweede Kamer den 25 Febr. l.l. (*De Tijd* van 28 Febr.).

Bijzonder geliefd schijnt *waar* te zijn bij den heer Rijks-archivaris S. Muller Fz. blijkens zijne toespraak op de 10de Jaarvergadering der Vereeniging van Archivarissen in Ned. gehouden op 8 Jan. 1901 (*Nederl. Archievenblad* 1901-02, bl. 8.) [9] »Niet alles dus is te Zwolle nog in orde. Maar *waar* het »gemeentebestuur reeds begonnen is goeden wil te toonen, »wil ik vertrouwen, dat" enz., en bl. 15. [10] »*Waar* de »geschiedenis ook aan onze universiteiten het stiefkind is, »zie ik alleen heil in navolging van de Zweedsche toestan-»den" enz.

[11] »*Waar* zij [de heeren Van Oppenraay en Vlaming] »als goede Katholieken verplicht zijn, zich aan die uitspraken" [van het H. Officie] »te onderwerpen, hadden zij zich tegen-»over de door prof. Treub ontwikkelde argumenten tot een »eenvoudig *non possumus* kunnen bepalen. Zij hebben dat »niet gedaan" enz. (Mr. Ph. Feith, in het *Rechtsgeleerde Magazijn*, aangehaald in *De Tijd* van 6 Mei ll.).

Waar voor *als, wanneer* en *terwijl.*

[12] »*Waar* prof. Blok na zijne archiefreis getuigen kon, »dat de welwillendheid ook der kerkelijke autoriteiten te Rome »en elders er ten zeerste toe heeft medegewerkt om zijn arbeid »gemakkelijk en aangenaam te maken: *daar* zal de synode »niet . . . . den schijn op zich willen laden, alsof de Hervormde »kerk iets voor andersdenkenden te verbergen had" enz. (Toespraak v. d. heer S. Muller, *Ned. Archievenblad*, bl. 9).

Van de dorre archieven gaan we over naar het politieke leven, vol beweging en strijd. [13] »Te krachtiger dringt zich »deze gedachte aan ons op, *waar* wij het oog vestigen op »den toestand, waarin zich de liberale partij ten onzent »bevindt". . . . »Of *Het Vaderland* er in slagen zal »zijne partij . . . vrij te houden van sociaal-democratische »theorieën? We zouden het niet durven verzekeren. Ook

»niet *waar* het Haagsche orgaan in het onderhavige geval »positie heeft gekozen — naar zijn oogenblikkelijke tegen- »standers smalen — onder de vaan van het conservatisme." (Hoofdartikel in *De Tijd* van 30 Jan. 1901). [14] »*Waar* nu »een der liberale hoofdambtenaren zich meende te moeten »veroorloven, den minister daarover" [dat er geen liberale secretaris-generaal benoemd was] »aanmerking te maken . . . »*daar* hebbe Mr. Pijls geen reden tot wrok, nu het door hem zelven aangeboden ontslag door den Minister aanvaard werd." (*De Maasbode* van 3 Dec. 1901).

Zoo zou men ook, wanneer uit het voorkomen van zeker feit der geschiedenis tot een ander feit gevolgtrekking wordt gemaakt, een *wanneer* of een *als* verwachten; doch neen: [15] »*Waar* in dien tijd het losgebroken grauw te Leeuwarden »den vorstelijken grafkelder openbrak en . . . bedreef: behoeft »men zich niet te verbazen over het vernielen van het monument »in ons kerkje te Oudshoorn." (*Algem. Nederl. Familieblad* XV jrg. April 1902 kol. 162). En ook als men twee of meer handelingen uit den tegenwoordigen tijd met elkaar in verband beschouwt, ligt toch de gedachte aan *plaats* minder voor de hand dan wel die aan *tijd*, en zal men dus het natuurlijkst spreken met *als*, *nu*, *wanneer* of *terwijl*. En toch: [16] »Maar »ik wensch dit toch eens nadrukkelijk uit te spreken, dat, »*waar* wij eerbied vragen voor karakter in onze dagen van »karakterschaarschte, het niet aangaat om den man die den »moed toonde . . . te bespotten." (Uit de rede van Minister Kuijper in de Tweede Kamer, volgens *De Maasbode* van 10 Dec. 1901). [17] »Nu ik zelf goede dagen doorleef, en, van »politieke- en pensioen-beslommeringen vrij, mij verheug in »klare, lichte lucht en schoone, stralende dingen, nu meen ik »toch mijn lezers niet te mogen lastig vallen met beschouwingen »aan de orde van den dag. Meer nog. *Waar* ik zelf geniet, »en geniet met volste teugen, *daar* moet ik trachten hen »mede te doen genieten." (*Chronica* van Dr. Schaepman 22 Maart 1902). [18] »En ook vergete men niet dat, *waar* »een deel der leerplichtkosten niet voor rekening van het »Rijk, maar van de Gemeentebesturen komt, de schoolbesturen

»uit eigen middelen zullen hebben te voorzien." (Uit *De Standaard* aangehaald in *De Tijd* van 30 Jan. 1901).

Ook in de plaats van een *terwijl, anders, hoewel en ofschoon* moet het altijd kostelijk „waar" dienst doen. [19] »In den verkoop-»catalogus wordt het stuk aan Jacob Cornelisz van Oostsanen »toegeschreven; en daar is grond voor, hoewel het vreemd »is, dat, *waar* Jacob Cornelisz stukken van mindere importantie »merkte, . . . een dergelijk belangrijk stuk zijn merk niet. »draagt." (*Bulletin v. d. Ned. Oudh. Bond*, Dec. 1901 bl. 8). [20] »Er was te wijzen . . . op zijn steeds vaardig hulpbetoon, »op zijn vriendelijken omgang als huisgenoot, op zijne trouwe »zorg voor anderen, *waar* hij voor zich zelven niet dan on-»willig dienstbetoon van anderen ontving". (Verslag van de lijkrede, op wijlen Prof. de Bruijn gehouden. *De Tijd* van 7 Maart ll.).

Eindelijk, juist terwijl ik bezig ben, stuit ik ergens op eene plaats, waar ook zelfs het voegwoord *dat* door een *waar* vervangen wordt: [21] »Hoe nu te kwalificeeren, *waar* die leeraar, »nog wel met het predicaat »Dr." in goeden gemoede zijnen »leerlingen staat voor te bazelen: Ze willen mij er graag uit »hebben omdat ik te rood ben." (Ingezonden brief van »Senior" in *De Maasbode* van 7 Mei).

Is nu dat gebruik, zoo moge ik vragen, gewettigd? Noch woordenboek noch spraakleer geven mij voldoende verklaring. Van Dalen (Manhave) 3de dr. 1884 geeft niets anders dan: »*Waar*, bijw. ter plaatse, op welke plaats? *Weet gij, waar hij* »*woont*?" Sla ik Terwey op (*Nederl. Spraakk.* Gron. 1878 bl. 33 § 70), dan vind ik wel is waar als uitzondering aangemerkt: »Nog vindt men enkele malen waar gebruikt »voor wanneer en terwijl. *Heb eerbied voor de zilveren* »*lokken, rijs op, waar U een grijze naakt* (P). *Gij knort over* »*mijne ongepaste weelde, waar eenvoud mijn plicht was* (B. F.)". Nu kan echter worden aangemerkt, dat in het eerste voorbeeld het voegwoord toch nog eenigszins plaatselijk gebruikt is. In het tweede nochtans is de beteekenis van *terwijl* duidelijk genoeg. Wat nu evenwel bijzonder opmerkelijk is:

in den elfden druk van Terwey, 1897, is de zoo even aangehaalde uitzondering te eigener plaatse § 66 juist weggelaten; en het is mij niet gelukt, in heel zijne verhandeling over de Bijwoordelijke zinnen, § 63-83 iets te vinden betreffende een gebruik van »waar" in de door mij gewraakte beteekenissen. Toch vermeen ik met de uitgeschrevene voorbeelden, door mij uit honderden andere zonder opzet of gezoek bijeenverzameld, voldoende bewezen te hebben, dat het gebruik bestaat. En zelfs bij mannen van gezag, zal men zeggen. Inderdaad: »*de grands exemples pour*"; maar zijn er toch ook niet: »*de grandes raisons contre*"? Het kan immers slechts tot verarming der taal voeren, wanneer (hier zou *waar* echt *à la mode* zijn) één woord zoo maar kort en goed, »practisch en leuk", telkens dienst komt doen om andere te verdringen, die in overvloed voorhanden zijn. Het zoo veelvuldig gebruik maakt daarom op mij eenen indruk van modegril. Anderen zeggen misschien schouderophalend: »het zit eenmaal in de lucht". Best mogelijk; doch dan blijft toch een onderzoek geoorloofd naar het ontstaan. Het mochten eens *miasmen* zijn!

En daarom moge ik vragen: van waar is ons die mode aangekomen? Aanstonds wend ik natuurlijk den blik naar onze oostelijke buren. *Germanisme* dus? Ook niet onmogelijk. Immers Sicherer en Akveld (*Hoogd. Ned. Woordenb.*) geven als 3de beteekenis van *Wo* ook die van »toen, op een oogen»blik; *zu einer Zeit wo ich glaubte*, op een tijd toen of dat »enz", en als 4de die van »zoo, ingeval: *wo nicht*, zoo niet, anders".

Toch durf ik eene tweede verklaring beproeven, die mij wél zoo aannemelijk toeschijnt; en dan zoek ik die in het eeuwige twistgeschrijf en de voortdurende critiek onzer dagelijksche pers, waarin men elkander telkens te lijf gaat over uitdrukkingen en meeningen op aangehaalde plaatsen gebruikt of verkondigd. *Waar u, mijnheer, dit zegt, daar heeft u het mis.* Dit is zuiver een plaatselijk »waar", en in de beste orde. Zoo bijv. [22] »*De Morningpost* is het venijnigst, *waar* »zij boven haar artikel met vette letter afdrukt, uit Kitcheners »program van 7 maanden geleden, dat" enz. (Buitenl. nieuws

van *De Maasbode* 13 Maart 1902). Nu vergroeit echter deze manier van spreken tot een: *Waar u, mijnheer, dit zegt, daar beweer ik dát.* Hier is de plaatsbepalende beteekenis van »waar" gelijk nul. Een voorbeeld van beiderlei gebruik naast elkaar: [23] »*Waar* men zegt, dat de muziek in het duister »ligt, *daar* bedoelt men de muziek der kunst" . . . »*Waar* »men zegt, dat de muziek als kunst het eerst bij de Grieken »beoefend is, *daar* wijzen wij met fiere overtuiging op onze »H. Boeken" enz. (*Sions liturgische zangen*, door fr. R. Peters in *De Katholiek*, Februari-Maart 1901, bl. 138). En zoo breidt het gebruik van »waar" zich al meer en meer uit, en drukt het reeds een eigenaardigen stempel op den stijl onzer wetenschapppelijke en staatkundige mededeelingen of beschouwingen; de lezer zie de voorbeelden No. 3, 4, 6, 7, 8, 13, 14, 16 nog eens na. Van plaatsbepalend wordt het tijdbepalend, redegevend en wat al niet, terwijl de rijkdom onzer taalvormen en de helderheid van uitdrukking bij dat gebruik slechts schade lijden.

J. J. GRAAF.

DE „SANTA CASA" VAN LORETO.

Aanvankelijk was het mijn plan achter het opschrift een vraagteeken te plaatsen; de vrees echter, dat sommigen, misschien wel velen, met verontwaardiging *De Katholiek* ter zijde zouden leggen, heeft me weerhouden. Loreto is nog altijd een dier uitverkoren plaatsen, waar het geloovig hart gaarne, zij het dan slechts in den geest verwijlt, om er te overwegen de blijde boodschap aan de gezegendste der vrouwen gebracht en te luisteren naar het *fiat*, waarop het Woord is Vleesch geworden.

De historische kritiek die, vooral in de laatste jaren, over alles en nog wat haar vonnis deed hooren, waagde het in den loop der eeuwen slechts enkele malen dit heiligdom even te beroeren, als vreesde zij, dat een forsche stoot harerzijds, den zwakken bouw, zonder fondamenten opgetrokken [1]), geheel zou doen ineenstorten. In den jongsten tijd echter gaan er van gezaghebbende zijde zoo vele stemmen op, dat het onmogelijk wordt niet te willen hooren; zij geven te verstaan, dat de identiteit van het H. Huisje te Loreto en de woning van de H. Maagd te Nazareth niet boven twijfel verheven is, ja sterker nog, dat het gewone verhaal als zou de Santa Casa door engelenhanden, eerst naar Dalmatië en vervolgens naar den overkant der Adriatische Zee op Italiaanschen bodem zijn overgebracht, louter legende is; eene vrome, stichtelijke legende, goed, maar niet historisch bewezen, en erger nog, met de gegevens der historie in strijd.

---

[1]) Zooals men weet, zijn volgens de legende de grondslagen van het Heilig Huisje te Nazareth gebleven en werd het bij de overbrenging los op den grond geplaatst.

Ik begrijp, dat menigeen, die voor het eerst deze bewering leest, een gevoel van teleurstelling, ja zelfs van wrevel niet vermag te onderdrukken. Afbreken, hoor ik me reeds vermanend toeroepen, afbreken en zelfs het heiligste niet sparen, is dat niet het parool van onzen tijd? — Laten we kalm blijven om met koel verstand te luisteren naar de argumenten, die worden aangevoerd. Geen moderne beeldstormers zijn aan het woord, maar bezadigde mannen, wier namen eerbied afdwingen in katholieke wetenschappelijke kringen.

En dan, niet het gevoel, al is het nog zoo nobel, maar het verstand heeft hier te presideeren. Ook — wij zegden haast: vooral — in quaesties van vrome tradities, heeft de serieuse kritiek het volste recht mee te spreken. Het katholieke geloof moet er steeds bij winnen, zoowel bij ontwikkelde geloofsgenooten als bij andersdenkenden, indien het wat waarheid is waarheid noemt, maar ook wat verdichtsel is als verdichtsel durft brandmerken. De waarheid, zegt Pater Grisar S. J. zeer terecht, zal nooit de zaak van den godsdienst letsel toebrengen, maar ze steeds bevorderen. De waarheid evenzeer als de godsdienst, is eene dochter des Hemels, en in den verhevensten zin van Hem, die gezegd heeft: »Ik ben de waarheid".

Prof. von Hertling, aangehaald door Dr. G. Brom in de voortreffelijke voorrede op Kurth's *Kerk van Christus*, zegt: »Wie lastige waarheden uit den weg zou willen gaan, zou misdoen tegen den eersten plicht van den historicus, de waarheidsliefde; maar tegelijkertijd zou hij zijn kleingeloovigheid verraden. Daar bestaan geen lastige waarheden, omdat ze niet kunnen bestaan. Het innerlijk leven der Kerk, hetwelk uit eene bovennatuurlijke bron voortkomt, is tegen iederen rechtmatigen twijfel gevrijwaard alleen door het feit-zelf, dat het bestaat en door de eeuwen voortwerkt".

In zijne encycliek aan de Fransche geestelijkheid verdedigt Leo XIII het goed recht der historische kritiek, als hij over de studie der kerkelijke geschiedenis zegt: »Aangezien de Kerk . . . bestaat uit een goddelijk en een menschelijk element, moet dit laatste onderwezen worden door de leeraren en

bestudeerd worden door de leerlingen met groote oprechtheid. In het boek Job immers staat geschreven: »God heeft onze leugens niet noodig"". En in zijne breve aan den uitgever der dagboeken van het Concilie van Trente zegt de Paus: »Men moet niet vreezen, dat uit het oprecht navorschen der waarheid nadeel volgen zal... alsof men voordeel verwachten mocht uit de dwaling of uit het verhelen der waarheid".

In het goed vertrouwen dan, dat er geen lastige waarheden bestaan, willen wij den oorsprong der *legende* van de Santa Casa verhalen, zooals hij in *The Review* van St. Louis gegeven wordt door Mgr. P. M. Baumgartner, onder meer bekend door het prachtwerk: *Die Katholische Kirche.*

»Een tak van de familie der Comnenen en wel Michael *Angelus* Comnenus, zoon van *Angelus* Sebastokratos, vestigde zich te Epirus in 1202 of 1203 en vereenigde Epirus, Acarnania en Aetholië met een gedeelte van Thessalië onder één bestuur.

»Bij het vertrek van Constantinopel hadden de *Angeli* al hunne schatten en relikwieën meegenomen; de documenten, in 't archief te Fiume bewaard, zeggen ons trouwens, dat ze *per manus Angelorum* daarheen gebracht waren. Toen, tegen het einde der 13e eeuw, Michaels opvolgers Epirus verlieten en zich aan den overkant der zee op Italiaansch grondgebied vestigden, namen zij andermaal hunne relikwieën mede, zoodat deze wederom *per manus Angelorum* te Ricanati kwamen.

»Onder deze relikwieën bevonden zich denkelijk eenige steenen van het Heilig Huisje te Nazareth. Deze werden ingelascht in de muren van een gebouw, dat naar het model en bijna in dezelfde afmetingen van dat Heilig Huisje werd opgetrokken. De vereering van dezen bouw, later bekend geworden als de Santa Casa di Loreto, was derhalve eene vereering *partis pro toto* [van 't geheel om wille van een deel].

»Toen in latere jaren de uitdrukking *per manus Angelorum* niet langer historisch kon worden verklaard, omdat de feiten vergeten waren, werd het Huisje zelf beschouwd als zijnde door Engelen (*Angeli*) van Nazareth overgevoerd — vandaar de huidige verwarring.

»Ziedaar de feiten, zooals ik ze ken, en hoewel ik niet iedere bizonderheid kan bewijzen, zijn ze toch correct, wat de hoofdzaak aangaat

»Het zoogenaamde petrographisch onderzoek [1]) onder de regeering van Pius IX, waaruit geconcludeerd werd, dat de overbrenging van het materiaal van 't Heilig Huisje naar Loreto eene volstrekt zekere daadzaak was, is gebleken te zijn een monsterachtig bedrog. De Rossi, de groote archeoloog, zeide mij: »De wijze, waarop men Paus Pius IX met betrekking tot het Heilig Huisje van Loreto bedrogen heeft, is de laagste daad, die ik gekend heb: *La frode, con cui hanno ingannato Papa Pio IX intorno alla Santa Casa di Loreto, è la cosa la più vile, che io abbia conosciuto*". Waar een voorzichtig geleerde zooals De Rossi zich aldus uitspreekt, moet het bewijs wel verpletterend zijn.

»De documenten te Fiume zijn onlangs, na lang en naarstig onderzoek, te voorschijn gebracht door den lijfarts van den H. Vader, Dr. Lapponi. Hij vertelde mij persoonlijk, dat er geen melding gemaakt wordt van de Santa Casa vóór het einde der veertiende eeuw. Derhalve wist niemand, gedurende meer dan een eeuw, iets omtrent de beweerde mirakuleuze overbrenging van het gebouw door Engelen".

Tot zooverre Mgr. Baumgartner. Onverklaarbaar is het stellig, een ieder zal het moeten toegeven, dat een wonder zooals de translatie van het H. Huisje bij de tijdgenooten

---

1) Wij vermoeden, dat hier sprake is van eene chemische analyse door prof. Rotti van Rome in 1857 verricht en door Mgr. Bartolini in 1861 gepubliceerd. Vier steenen waren eerstgenoemde toegezonden, waarvan twee van Nazareth en twee van de Santa Casa. Het rapport luidde: »Ik heb een gedeelte van elk der vier proeven chemisch onderzocht en bevonden, dat ze allen van dezelfde natuur zijn, n.l. allen saamgesteld uit koolzure-kalk, koolzure magnesium en ijzerhoudend leem: *Saggiata quindi chimicamento porzione di ciascuno de' quattro saggi, è risultato esser tutti della medesima natura, essendo tutti costituiti da carbonato di calce, da carbonato di magnesia e da argilla ferruginosa*". Om verder de opwerping te weerleggen, als zou men materiaal van Nazareth hebben aangevoerd om daarvan het huisje te Loreto te bouwen, liet Mgr. Bartolini ook de bouwspecie onderzoeken. Het resultaat heette, dat deze, evenals van de andere gebouwen in Palestina, bestond uit kalk vermengd met kool en zich onderscheidde van de in Italië gebruikelijke. Noot v. d. schrijver.

onbekend gebleven zou zijn; hebben zij er echter wel kennis van gedragen, waarom spreken er hunne geschriften dan niet over, waarom vinden wij hun enthousiasme niet neergelegd in een of meerdere monumenten van dien tijd? Niets echter van dit alles. Gedurende meer dan honderd jaren wordt er geen enkele stem vernomen om een feit, voor het katholieke hart zoo verblijdend en verheffend, ook maar te memoreeren. Eerst in 1470 vermeldt Paulus II, dat volgens *eene vrome legende het beeld* der H. Maagd door Engelen naar Loreto werd gevoerd: het beeld, dus van de woning zelve was toen nog geen sprake. Julius II in 1507 gaat een stap verder en spreekt over meerdere translaties, doch steeds er bijvoegende, *ut pie creditur*: zooals men vromelijk aanneemt. Gregorius XIII in 1580, de translaties resumeerende, zegt: »Non solum imago ipsius beatae Virginis Mariae sed etiam, *ut pie creditur et fama est*, vera ejus thalamus fuit transportata" [1]) etc. Men ziet het, de ontwikkeling is geleidelijk en geheel van legendarischen aard; elk der genoemde Pausen spreekt volgens de volksopinie zijner dagen; belangrijke geschiedkundige gebeurtenissen plegen dergelijke evolutiën niet te doorloopen.

Hierbij komt nog, dat over eene kerk van de H. Maagd, gelegen op het eigendom van Laureti (ecclesia Sanctae Mariae, quae est sita in fundo Laureti) reeds gesproken wordt in 1193, terwijl ook een pauselijk document van 1285, dus negen jaar vóór de translatie, er reeds melding van maakt; de legende daarentegen wil, dat de kerk gesticht is niet alleen na de overbrenging maar zelfs om de overbrenging.

Maar, zoo vraagt men terecht, hoe is het mogelijk, dat dergelijke verhalen hun weg vinden of gevonden hebben door heel de katholieke wereld? Het antwoord hierop is reeds gegeven door P. Grisar in zijne magistrale rede gehouden in 1900 op het internationale Katholieke Congres te München. Wij nemen hier alleen het gedeelte over, dat betrekking heeft op de middeleeuwen omdat onze legende uit dien tijd dagteekent.

---

1) »Niet alleen het beeld der heilige Maagd Maria, maar ook, *zooals men vromelijk aanneemt en verhaalt*, haar eigen woning werd overgebracht" enz.

»Om de middeleeuwen onder dat opzicht [n.l. der legendarische verhalen] te karakteristeeren dient gezegd, dat de liefde voor het buitengewone en de vreugde in de bovennatuurlijke tusschenkomst van God toen hun toppunt hadden bereikt. Het kinderlijk gemoed, zonder zich met kritisch onderzoek in te laten, was maar al te haastig gereed om mirakelen aan te nemen. Hoe meer mirakelen hoe liever, kunnen we van de middeleeuwen zeggen, in navolging van het Latijnsche spreekwoord: »Quanto plus bibo, tanto plus sitio". In die dagen lag het historisch wetenschappelijk instinkt werkelijk nog in de windselen. Evenals in andere vakken van kennis, teerde het volk nog op de tradities van vroeger, goede en kwade, juist zooals het ze ontvangen had. Nimmer bewezen verhalen over wonderen, relikwieën en dergelijken groeiden aan in getal en omvang. Het wetenschappelijk werk van geheel deze tijdruimte was gewijd aan die takken van kennis, die de meest verheven stof tot voorwerp hebben en godsdienst en kerk het naast aan 't hart liggen. Deze tijd bracht groote en diepzinnige theologanten, philosophen en canonisten voort; maar zelfs bij deze mannen is het opmerkelijk, dat historisch gevoel en kritische feiten-analyse hun totaal ontbreekt. Zij denken er nooit aan de erfenis der traditie te ondervragen of de wonderbaarlijke vertelsels, die rondgaan, te onderzoeken. In 't algemeen trachten zij in hun systeem een plaats te vinden voor de meest ongerijmde verhalen, zonder ook maar navraag te doen, of ze ook op feiten steunen. Een voorbeeld uit vele. Iemand wist door een visioen, dat een zeker Paus verdoemd was, maar tevens dat hij van de straffen der hel verlost was door de gebeden eener vrouw. Hierop begonnen de scherpzinnigste theologanten van dien tijd allerlei spitsvondige redeneeringen op te zetten, om dit feit met de leer der Kerk — uit de hel is geene verlossing — in overeenstemming te brengen. Bij niet één kwam de gedachte op, dat het geschiedkundig »feit" enkel bestond in de verbeelding van een zeker iemand, die denkelijk nog wel hysterisch was aangelegd".

Ter aanvulling hiervan kunnen we nog bijvoegen wat de beroemde Belgische geleerde, Professor Kurth, over de mid-

deleeuwen getuigde op het wetenschappelijk congres te Freiburg. Na de middeleeuwen geschilderd te hebben als de jeugd der Europeesche volkeren, maar eene jeugd met hare goede en slechte eigenschappen, vervolgde hij : »Eerbiedwaardig moet voor ons blijven haar innig geloof en werkdadige begeestering, maar niet hare werkdadige naïveteit, hare lichtgeloovigheid, haar bijgeloof, hare ongegronde schoolsche meeningen. Wij slepen nog zoo menig stuk middeleeuw mede, dat wel oud is maar niet eerbiedwaardig. Wij kunnen ons verheugen in, en stichten aan de diepe innigheid en poëtische schoonheid van vele middeleeuwsche legenden, maar men moet ons niet dwingen vrije scheppingen van geloovige en dichterlijke geesten als feiten te aanvaarden".

Wij die geboren zijn onder het teeken der historische kritiek mogen somtijds glimlachen over de naïveteit dier tijden; het betaamt ons niet de middeleeuwen hierover al te hard te vallen. Het eenvoudig geloof dier dagen heeft er meer behouden dan het scepticisme van onzen tijd doen zal. Want het moge waar zijn, dat de te-geloovige evenals zijn tegenvoeter de on-geloovige den verkeerden weg uitzeilt, toch blijft er een groot onderscheid. De eerste, gewoonlijk te goeder trouw handelend, voert in top het kruis, dat hem verlicht, en blijft aansturen op de veilige haven; de laatste, zonder ander weten dan het bekrompen menschelijke, raakt spoedig in verkeerde wateren, om straks op de klippen van zelfgenoegzaamheid en hoovaardij jammerlijk schipbreuk te lijden.

Rest nu de vraag, of hiermede de translatie der Santa Casa voor goed naar het rijk der verdichtselen verwezen is. De lezer oordeele zelf, of liever neme eene afwachtende houding aan om te vernemen wat Rome hieromtrent beslissen zal. Te bekwamer tijd zal de herziene uitgave van het Brevier, waaraan met kracht wordt doorgewerkt, over deze quaestie, zoowel als over meer andere, wellicht het noodige licht ontsteken. Het uur is nog niet gekomen om met schijn van eruditie of mogelijk kwalijk verborgen ironie den volke op eigen gezag kond te doen, dat de Santa Casa niet naar Loreto gevoerd is door engelenhanden, zooals tot heden algemeen werd aan-

genomen. »Reverentia debetur puero", eerbied voor de kleinen, zeggen wij P. Grisar na, is een heerlijk motto, dat hier zijn volle toepassing vraagt. Door al te ruw eene eeuwenoude traditie zooals die onzer Santa Casa omver te halen, zou men het hart van menigen braven katholiek al te gevoelig kwetsen.

Daarbij blijft, afgezien van de waarheid der legende, Loreto nog steeds een bevoorrecht oord, geheiligd door de liefde en godsvrucht van geheele geslachten. Hunne gaven maakten de heerlijkste monumenten der christelijke kunst mogelijk, terwijl hunne gebeden en verzuchtingen genade vonden bij Hem, die op de goede meening acht geeft.

De tallooze aflaten en privilegiën, 't is haast overbodig dit hierbij te voegen, door meerdere Pausen aan dit heiligdom verleend, zijn mede onafhankelijk van de beslissing, die vroeger of later vallen mocht.

Wij wenschten alleen de aandacht te vestigen op de nieuwe phase der legende om aldus den weg te helpen bereiden voor iets, dat denkelijk mettertijd gepubliceerd zal moeten worden. Als de waarheid eerst in de beperkte wetenschappelijke kringen besproken is, vindt ze vandaar geleidelijk haar weg naar de verdere lagen der samenleving en zal ze straks, als ze gemeengoed der menigte wordt, nauwelijks meer verbazing wekken.

Ten andere mag er wel eens gewaarschuwd worden om toch niet meer gewicht aan de middeleeuwsche legenden te hechten dan zij verdienen.

Ook kan het zijn nut hebben er voor de zooveelste maal op te wijzen dat er voor den katholiek een hemelsbreed verschil moet zijn tusschen het accidenteele of, wat men zou kunnen noemen, het zuiver ornamenteele in de Kerk zooals b.v. de vrome legenden, en het essentiëele zooals b.v. de inhoud der HH. Boeken en het onfeilbaar leergezag der Kerk.

En ten slotte, al zou het heiligdom van Loreto geene andere roeping hebben vervuld, dan voortdurend te herinneren aan den menschgeworden Zoon van God en diens vlekkelooze Moeder, dan nog ware zijn bestaan meer dan gewettigd.

Huissen. A. W. VAN BESOUW, O. P.

DE DOODSTRAF.

Het vraagstuk der doodstraf is voor eenigen tijd weêr ter sprake gekomen. In 's lands raadzalen werd het behandeld, terwijl week- en dagbladen menige, vaak zeer uiteenloopende beschouwing daarover ten beste gaven. Deze kent der burgerlijke overheid het recht toe te straffen met de straffe des doods, terwijl gene haar die bevoegdheid betwist; deze is van oordeel, dat zij verplicht is van dat recht gebruik te maken, terwijl gene die verplichting onkent, ja het zelfs raadzamer oordeelt hier en nu de doodstraf niet in te voeren. Wij wenschen slechts de eerste zijde van het vraagstuk te beschouwen. En ofschoon de meeste lezers van *De Katholiek* in beginsel niet tegen de doodstraf zullen gekant wezen, kan het toch niet geheel ondienstig zijn de gronden op te sporen, waarop bovengenoemd recht der hoogste burgerlijke overheid steunt, en de vele bezwaren uit den weg te ruimen, die daartegen door den tegenstander worden geopperd.

Ziedaar de aanleiding van dit artikel.

* * *

De beweging tegen de doodstraf dateert van het midden der 18de eeuw. Zij werd krachtig gesteund door Sonnenfels en Beccaria, die terecht de eerste wetenschappelijke bestrijders der doodstraf worden genoemd. De nieuwe richting vond tal van voorstanders, ja, had zooveel succes, dat de doodstraf, na ruim een halve eeuw in de meeste landen was afgeschaft, of zoo goed als niet meer voltrokken werd. Hoewel meerdere regeeringen ze later weêr invoerden, is het getal der tegenstanders zeer aanzienlijk gebleven, en zijn de laatsten wellicht

ook ten huidigen dage nog talrijker dan de voorstanders. Men kan over het algemeen zeggen, dat zij, die den christelijken beginselen zijn toegedaan, den Staat het recht toekennen, om met de straffe des doods te straffen, terwijl zeer vele anti-christelijken, die overigens, waar het de uitbreiding der staatsmacht geldt, nog al toeschietelijk zijn, dat recht òf wel in twijfel trekken, òf wel volstrektelijk verwerpen. Maar ook de christelijken zijn het, althans in zooverre, niet eens, dat de gronden, waarop zij steunen, verschillend zijn. Sommigen beroepen zich op de H. Schrift, terwijl anderen, het bewijs, daaraan ontleend, volkomen krachteloos of ten minste niet afdoende achten. Sommigen steunen alléén of hoofdzakelijk op de bevoegdheid van den Staat om de maatschappelijke orde te handhaven, terwijl anderen bedoeld recht evenzeer afleiden uit de competentie der overheid om de verbroken orde te wreken.

De Staat is dan, naar onze meening bevoegd moord of doodslag met voorbedachten rade te straffen met de straffe des doods. Ik wil hiermede niet zeggen, dat de overheid in geen ander geval kan gerechtigd wezen de hoogste straf toe te passen: maar aangezien de kwestie praktisch slechts over dien misslag loopt, wil ook ik mij daartoe beperken.

Wij zullen eerst de redenen aanvoeren, waarop o. i. het recht, wat wij den Staat toekennen, gegrond is, om daarna, naar best vermogen, alle bezwaren uit den weg te ruimen, die door de tegenstanders der doodstraf worden aangevoerd.

Nog zij bemerkt, dat ik, èn bij mijne bewijsvoering, èn bij de weerlegging der moeilijkheden, vooral van wijsgeerig standpunt wensch uit te gaan, wat mij evenwel niet belet volledigheidshalve een oogenblik de theologische zijde van het vraagstuk te beschouwen.

En dan bemerken we vooreerst, dat Paus Innocentius III eischte, dat de Waldensen, die de doodstraf als iets onzedelijks uitkreten, bij hunne opname in de Kerk de volgende verklaring aflegden: »Wij nemen aan, dat de wereldlijke overheid zonder doodzonde te bedrijven, een bloedig vonnis voltrekken kan, mits ze daartoe niet uit haat, maar naar

recht, niet onbezonnen, maar na rijpe overweging overga" [1]). Ofschoon hiermede niet rechtstreeks verklaard wordt, dat de Staat bevoegd is met de straffe des doods te straffen, kan toch der wereldlijke overheid dat recht niet betwist worden, zonder met bovenstaande belijdenis in botsing te komen. Het is toch meer dan duidelijk, dat de overheid zich grootelijks bezondigen zou, als zij, zonder daartoe gerechtigd te wezen, een doodvonnis zou uitspreken en voltrekken.

Of men verder dat recht kan afleiden uit het feit, dat doodslag in het Oud Verbond naar Gods bestel met den dood gestraft werd [2]), of uit het woord van Paulus: »Maar doet gij het kwade, zoo vrees! want niet te vergeefs draagt zij [de overheid] *het zwaard*" [3]), mogen meer bevoegden uitmaken. Het heeft ons niet mogen gelukken op afdoende wijze aan te toonen, dat schriftuurlijke gronden alléén in staat zijn het schavot te dragen.

Nog wordt ter rechtvaardiging der doodstraf een beroep gedaan op het algemeen gevoelen der volken, die eertijds eenpariglijk der burgerlijke overheid het recht toekenden, om met den dood te straffen. Dat feit wekt ongetwijfeld een sterk vermoeden, dat bovengenoemd recht een postulaat der menschelijke rede is. Toch willen wij ook hierop niet verder ingaan. Het feit, dat ook de slavernij in volstrekten zin bij alle volken, het Joodsche volk uitgezonderd, bestond, en het gegrond vermoeden, dat zij zonder buitengewone omstandigheden ook bij de Israëlieten en dus bij alle volken zou bestaan hebben, maant tot voorzichtigheid. Liever willen wij rechtstreeks het natuurrecht raadplegen, waaruit o. i. duidelijk genoeg blijkt, dat de Staat bevoegd is voor moord de doodstraf vast te stellen.

Ziehier ons bewijs. De Staat is gerechtigd een overtreding der maatschappelijke orde te straffen met eene straf, die voor zoover redelijkerwijze mogelijk is, correspondeert met

---

1) Denzinger, *Ench. n. 371.*

2) Gen. IX, 6. — Ex. XXI, 12. — Lev. XXIV, 17. — Deut. XIX, 11.

3) Rom. XIII, 4.

de overtreding, of althans, de grootheid daarvan in aanmerking genomen, niet te zwaar kan worden geacht. Welnu, de doodstraf is eene straf, die met de misdaad van moord genoegzaam overeenkomstig is, of althans, waar het zoodanigen gruwel geldt, ten onrechte te groot zou genoemd worden. Derhalve heeft de Staat het recht die straf voor genoemde misdaad vast te stellen.

Zijn de premissen dezer sluitrede bewezen, dan is de conclusie gewettigd, en daarmede de stelling, die wij willen bewijzen.

Ik zeg dan, dat de Staat gerechtigd is een overtreding der maatschappelijke orde te straffen met eene straf, die voor zoover redelijkerwijze kan gevorderd worden, correspondeert met de overtreding, of althans de grootheid daarvan in aanmerking genomen, niet te zwaar kan worden geacht.

Dat recht ontspringt m. i. aan een tweevoudige bron, n.l. aan de bevoegdheid van den Staat om de maatschappelijke orde genoegzaam te handhaven, en aan het recht, om de verstoorde orde te wreken.

Vooreerst heeft de overheid, die geroepen is het algemeen welzijn te bevorderen, recht om de maatschappelijke orde te handhaven, en gevolgelijk ook de bevoegdheid, om de middelen, die daartoe noodzakelijk zijn, aan te wenden. De handhaving der maatschappelijke orde nu is onmogelijk, tenzij de overtreder met straf bedreigd, en na zich aan overtreding schuldig gemaakt te hebben, daadwerkelijk gestraft worde.

't Is treurig en vernederend het te moeten bekennen, maar 't is nu eenmaal zoo en niet anders. De mensch is over het algemeen dermate tot het kwaad geneigd, en wordt in sommige omstandigheden zoozeer daartoe aangezet, dat de wet alléén geen genoegzamen waarborg voor de handhaving der orde biedt. De wet moet bekrachtigd: m. a. w. de overtreder moet met straf bedreigd worden. De straf is de breidel, die den wilden hartstocht bedwingt, de dam, die den stroom der overtredingen keert, de wachter, die de belagers der

maatschappelijke orde verre houdt. Neem de straf weg, en de wanorde stijgt ten troon en oefent haar schrikbewind uit.

Maar, als dan de Staat gerechtigd is de maatschappelijke orde te handhaven, en die handhaving zonder strafbepalingen niet genoegzaam is gewaarborgd, dan kan der burgerlijke overheid het strafrecht niet ontzegd worden. En overmits de overtreding des te meer en des te zekerder mag gekeerd worden, naarmate ze in hoogere mate de harmonie der orde verstoort, en des te meer en des te zekerder zal gekeerd worden, naarmate de straf, voor de overtreders vastgesteld, grooter is [1]), moet de overheid gemachtigd wezen de straf naar de grootheid der overtreding af te meten, m. a. w. eene straf te bepalen, die, voor zoover redelijkerwijze kan gevorderd worden, met de gepleegde misdaad correspondeert.

Ik zeg: voor zoover redelijkerwijze kan gevorderd worden: want, zoo duidelijk als het is, dat de straf met de overtreding moet overeenkomen, zoo duidelijk is het ook, dat die overeenkomst niet meetkunstig kan berekend worden. De wetgever zorge evenwel, dat de straf zeker niet te zwaar zij.

Ziedaar het eerste bewijs voor den eersten term onzer sluitrede, die aldus luidde: De Staat is gerechtigd de overtreding

---

1) Daaruit volgt geenszins — gelijk ten onrechte door Des Amorie van der Hoeven, Mr. H. v. G. (*De Tijd*, 25 Maart 1902) en anderen beweerd is — dat men weer tot de pijnbank, het rad, de gloeiende nijptangen en de brandstapels zijne toevlucht zou moeten nemen. Immers, ofschoon bovenvermelde theorie in beginsel onloochenbaar is, heeft de overheid bij de toepassing daarvan rekening te houden met de algemeen heerschende begrippen van menschelijkheid. Hiermede nu zijn genoemde strafoefeningen in strijd. Dat ze *in zich* ongeoorloofd zijn, gelooven wij niet.

De bewering, dat slechts de *zekerheid* der straf, en niet de *hevigheid* afschrikkend werkt, verdient geen weerlegging. Alsof b.v. een geldboete van een paar stuivers uiteraard evenzeer als de doodstraf van roof, moord, landverraad enz. zou terughouden. Mocht dus eenige misdaad, na afschaffing eener grootere straf, niet veelvuldiger ja zelfs minder bedreven worden, dan kan dat niet aan de afschaffing dier straf, maar moet noodzakelijk aan andere oorzaken, b.v. aan de toeneming der beschaving, aan de grootere vrees van ontdekt te worden, voortspruitende uit de ijverige nazoekingen der politie enz. worden toegeschreven. Voeg daarbij, wat de doodstraf betreft, dat deze geruimen tijd niet meer toegepast en aldus zoo goed als ten eenen male van haar invloed beroofd werd.

der maatschappelijke orde te straffen met eene straf, die, voorzoover mogelijk is, correspondeert met de overtreding, of althans, de grootheid daarvan in aanmerking genomen, niet te zwaar kan geacht worden.

Het tweede bewijs ontleenen wij aan een ander recht, dat o. i. eveneens onbetwistbaar is, n.l. aan het recht der overheid om de schuld te vergelden, of gelijk anderen zich m. i. minder duidelijk, uitdrukken, om de verbroken orde te herstellen.

De rechtvaardigheid eischt dat. Zij eischt immers, dat hem, die der orde weerstreefde, iets worde aangedaan, wat aan zijn booze daad beantwoordt, m. a. w. iets, wat hem weerstreeft, voorzoover hij op de weldaden der orde is aangelegd. Alle volkeren der oudheid waren dezer theorie toegedaan, en dat zij, om den toorn hunner vergramde godheden te stillen, zich de zwaarste offers getroostten, het kwam daar van daan, dat zij zich vergelding voor hun overtredingen waardig achtten.

Maar, wat spreek ik van de volken der oudheid, waar luider spreekt het ons allen aangeboren rechtsgevoel, dat onwillekeurig ontwaakt en voldoening eischt, wanneer eenige ingrijpende verstoring der orde heeft plaats gegrepen. Of zal men dien eisch aan zuivere wraakzucht toeschrijven? Neen, als een booswicht uw vriend van have en goed berooft, en gij, bij het vernemen daarvan, in gramschap ontsteekt, en wenscht, en dien wensch uit, dat de booswicht opgespoord en naar verdiensten gestraft worde, dan is dat geen wraakzucht alléén, maar ook rechtsgevoel, dat u drijft. En als een onverlaat een onschuldige, het kind, dat niemand leed gedaan heeft, mishandelt en wreedaardig ter dood brengt, en de menigte als opvlamt, en den dood des schuldigen eischt, en zelve het bloedig vonnis voltrekken wil, dan is dat geen wraakzucht alléén, maar ook rechtsgevoel, dat haar drijft. En als een weerstrever van alle gezag een aanslag tegen het leven van den koning, van de vorstinne des lands pleegt, en een geheel volk van verontwaardiging trilt, en de zwaarste straf nog te licht verklaart, dan is dat geen wraakzucht alléén, maar ook rechtsgevoel, wat hen drijft.

Ja, als men de vergeldingstheorie verwerpt, spreke men niet meer van straf in den eigenlijken zin des woords, maar slechts van een middel om den boosdoener te verbeteren, en de orde te handhaven, of van een kastijding, welke men den misdadiger toedient, niet *omdat*, maar *nadat* hij de maatschappelijke orde verbroken heeft.

De gerechtigheid eischt dus, dat de verbroken orde hersteld [1]) of gewroken worde, gewroken door toevoeging van leed aan dengene, die de orde verbrak. Het spreekt verder van zelf, dat genoemd leed zooveel mogelijk met de grootheid der overtreding moet overeenkomen. Niet minder duidelijk is het, dat alléén het Hoofd der maatschappelijke orde kan bevoegd zijn de misdaad, voor zoover ze eene overtreding dier orde is, te straffen. Hem dus en hem alléén komt het recht toe de straf voor het misdrijf vast te stellen, en wel eene straf, die voorzoover dat redelijker wijze kan gevorderd worden, met de grootheid van het vergrijp rekening houdt.

Wij weten, dat sommige katholieke geleerden het hierin niet met ons eens zijn, en dat anderen, als P. Cathrein [1]), het recht van den Staat, om de verbroken orde te wreken, tot zulk een minimum reduceeren, of daarover zoo spreken en schrijven, dat het al zeer weinig te beteekenen heeft. Het komt ons evenwel voor, dat genoemde schrijver, en zij die

---

[1]) Ook Professor Keuller, de geleerde schrijver van: *Plicht, schuld en straf*, is dezer theorie toegedaan; maar als de Hoogleeraar (blz. 35) ook het *loonen* »een herstellen van het evenwicht der verbroken rechtsorde" noemt, d. i. een vergoeding voor de moeite, welke men zich bij het stellen der goede daad aandeed, kunnen wij noch met die uitdrukking, noch met de zaak zelve instemmen. Niet met *de uitdrukking*. Immers, waar *herstel* der orde is, moet iets wanordelijks hebben plaats gegrepen. Welnu, dat ik mij bij het stellen eener goede daad moeite moet aandoen, is uit zich niets wanordelijks, daar het uit onze natuur zelve voortvloeit. Niet met *de zaak zelve*. Mijn daad is vatbaar voor belooning, voorzoover ze vrij en overeenkomstig de verordening Gods gesteld wordt, terwijl de moeite, welke ik mij daarbij aandoe, het loon waarschijnlijk zelfs niet *vermeerdert*, maar slechts bewerkt, dat de daad met meer intensiteit gesteld en *daarom* voor grootere belooning vatbaar wordt. Maar dan kan ook het *loonen* niet eenvoudig weg een vergoeden voor *de moeite* genoemd worden.

hem hierin al te blindelings volgen, één element in de publieke misdaad over het hoofd zien.

P. Cathrein schrijft: »dat de Staat de zonde niet kan straffen, voor zoover zij eene beleediging Gods is" — hiermede stemmen wij in — »noch voor zoover zij gekeerd is tegen het individu als alleenstaand persoon" — ook dit geven wij toe; maar daar blijft nog over, dat hij ze kan straffen, voor zoover ze gekeerd is tegen het individu, als lid der maatschappij, m. a. w. voor zoover zij eene overtreding der *maatschappelijke orde* is, en gevolgelijk onder de rechtsmacht van den Staat ressorteert. Hiermede is, naar we meenen, het zwaarste geschut, wat tegen de vergeldingstheorie gericht wordt, vernageld.

En zoo hebben wij het bewijs, of liever de bewijzen geleverd voor de stelling, waarin wij den Staat het recht toekenden, eene overtreding der maatschappelijke orde te straffen met eene straf, die, zooveel mogelijk, correspondeert met de overtreding, of althans de grootheid daarvan in aanmerking genomen, niet te zwaar kan geacht worden.

De *minor* of tweede term onzer sluitrede luidde: de doodstraf is eene straf, die met de misdaad van moord of doodslag met voorbedachten rade genoegzaam overeenkomstig is, of althans, waar het zoodanigen gruwel geldt, ten onrechte te groot zou genoemd worden.

De moordenaar ontrooft zijn evenmensch het grootste natuurlijk goed, nl. het leven en met het leven alle andere natuurlijke goederen, die alle het leven als voorwaarde veronderstellen. En dat goed ontrooft hij hem onverwachts. Hij vraagt niet, of hij bereid is de eeuwigheid in te gaan en voor den Rechter van levenden en dooden te verschijnen, hij belaagt, overvalt, treft, doodt zijn slachtoffer, d. i. den mensch, den armen, den zwakken, den zondigen, ach! den wellicht Gode vijandigen mensch, terwijl deze niets kwaads vermoedt. Denk daarbij nog aan de ongelukkigen, die de

---

1) *Moralphilosophie*, II, S. 638.

verslagene misschien achterlaat, hoe ze in armoede, in ellende of niet meer weg te nemen rouw gestort worden, en zeg dan, dat de doodstraf een te zware straf is, waar het geldt den gruwel van moord te keeren, of de storing der orde, daardoor veroorzaakt, te vergelden.

Of zal men met Geyer zeggen, dat de doodstraf te zwaar is, »omdat men niet weet, wat zich bevindt achter de poort, welke men den misdadiger opent" [1]).

Ik antwoord, dat hij, die de waarheid liefheeft en zoekt, zeer goed weet, dat den deugdzame belooning, den onboetvaardigen misdadiger daarentegen straf te wachten staat. En als men deze waarheid in twijfel trekt, vraag ik: heeft ook de moordenaar niet zijn slachtoffer de poort geopend, waarvan men niet weet, wat er zich achter bevindt? Hem geschiedt dus, als hij met den dood gestraft wordt, wat hij een ander gedaan heeft.

Na aldus de eerste stellingen onzer bewijsvoering bewezen te hebben, zijn wij gerechtigd tot de gevolgtrekking, dat de Staat bevoegd is moord of doodslag met voorbedachten rade te straffen met de straffe des doods.

Gaan we thans over tot de weerlegging der moeielijkheden, die door de tegenstanders der doodstraf worden aangevoerd.

Beccaria zet de bijl aan den wortel, en redeneert in dezer voege: »De overheid heeft de macht om met den dood te straffen niet, tenzij het individu ze haar hebbe geschonken. Welnu, geen individu kan haar macht over zijn leven schenken, vermits het zelf die macht mist".

Als de eerste bewering waarheid bevatte, zou de bewijsvoering volkomen wezen; maar deze strijdt niet slechts met de openbaring, naar welker verklaring alle gezag van God komt, maar ook met de uitspraak van het gezond verstand. De rede zegt ons, dat de maatschappij en gevolgelijk ook datgene, zonder hetwelk de maatschappij niet denkbaar is, nl. het gezag, door God is gewild. En daar God wel een

---

1) Vgl. Holtzendorff's *Encyklopädie des Rechts* (2 Aufl. S. 903).

ordelijke maatschappij zal gewild hebben en wil, moet Hij aan dat gezag ook het recht verleend hebben geschikte maatregelen tot handhaving der orde te treffen, m. a. w., gelijk wij in de voorgaande regelen aantoonden, de overtreders met eene aan de overtreding geëvenredigde straf te treffen.

Sommigen zeggen, dat het hoofddoel der straf, de verbetering van den schuldige, door de doodstraf verijdeld wordt.

Deze tegenwerping gaat aan een tweevoudig euvel mank. Zij veronderstelt ten onrechte, dat het hoofddoel der straf is: verbetering van den schuldige, terwijl de voornaamste doeleinden daarvan zijn: handhaving der bestaande en wreking der verstoorde maatschappelijke orde. Ik ga echter verder en zeg, dat de doodstraf misschien beter dan eenige andere straf geschikt is, om den schuldige, die nog in een rechtvaardigen God gelooft, tot inkeer te brengen. Of zou iets daartoe meer geschikt zijn dan de gedachte, het vooruitzicht, de overtuiging, dat men na eenige dagen, na eenige uren, de eeuwigheid zal binnengaan en verschijnen voor den Vergelder van goed en kwaad. Voeg daarbij, dat de levenslange gevangenisstraf uiteraard verontzedelijkend werkt of tot krankzinnigheid brengt; een nieuw bewijs, dat de doodstraf krachtdadiger dan bovengenoemde de verbetering van den misdadiger bevordert.

Anderen bemerken, dat de mensch niet als middel kan gebruikt worden ter bereiking van eenig hooger doel, nl: de wreking of de handhaving der orde. Dat strijdt met zijn waardigheid.

Ingeval dat bezwaar gegrond ware, zou ook de overheid den soldaat niet kunnen bevelen, in de ure des gevaars, ter wille van het vaderland, op zijn post te blijven en zich aan een wissen dood bloot te stellen. Die te veel bewijst, bewijst niets Het is daarenboven bezijden de waarheid te beweren, dat *de mensch* bij de doodstraf als middel ter bereiking van een hooger doel gebruikt wordt. Niet *de mensch*, maar het *menschelijk leven* wordt daarbij opgeofferd, terwijl de ziel voortleeft, en ook het menschelijk leven eenmaal zal hersteld worden. *Non omnis moriar*, zingt de dichter.

Wijders beweert men, dat de straf moet overeenkomen met de schuldigheid des misdadigers: iets, wat bij de doodstraf onmogelijk is, daar de schuld dergenen, die men met de straffe des doods zou willen straffen, verschillend is, terwijl de doodstraf geen graden kent en voor allen hetzelfde is.

De lezer herinnere zich slechts, wat wij over de overeenkomst van straf en misdaad gezegd hebben. Eene meetkundige evenredigheid is geen vereischte. Genoeg, dat de doodstraf zeker geen te groote straf is voor hem, die zich met voorbedachten rade aan doodslag schuldig maakte. Mocht deze straf voor dezen of genen, hetzij om de wijze, waarop hij den gruwel pleegde, hetzij omdat hij zich aan nog grootere overtreding der maatschappelijke orde dan aan moord schuldig maakte, te gering schijnen, dan blijkt der overheid slechts over de verdere kastijding over te laten aan Hem, van wien geschreven staat: »Het is verschrikkelijk te vallen in de handen van den levenden God" [1]).

De heer Van Lier, gelijk hij in 's lands raadzaal verklaarde, schrikt vooral voor de doodstraf terug, omdat de rechter, bij vergissing een onschuldige zou kunnen veroordeelen en — dus had hij met Holtzendorff [2]) kunnen voortgaan — het onheil, door de doodstraf over den onschuldige gebracht, onherstelbaar is. »De goddelijke gerechtigheid . . . de goddelijke macht te stellen in handen van den dwalenden mensch, dat schreeuwt om wraak", zeide Van Lier.

Het zou m. i. meer om wraak schreeuwen, als men daarom de doodstraf afschafte of niet invoerde, en de maatschappij aldus blootstelde aan het gevaar, aan het vrij wat grooter gevaar, om niet te zeggen, aan het zeker vooruitzicht, dat de maatschappelijke orde in een zoo gewichtige zaak, als het behoud des levens, niet genoegzaam zou verzekerd wezen. De doodstraf zal meer moorden voorkomen, dan de nietinvoering daarvan terechtstellingen van onschuldigen zal tegenhouden. Laat ons van twee kwaden het minste kiezen.

---

1) Hebr. X, 31.

2) *Das Verbrechen des Mordes und die Todesstrafe, S.* 296.

Overigens moet hij, die aan deze moeielijkheid waarde hecht, eveneens de veroordeeling tot levenslange gevangenisstraf afkeuren, daar de rechter zich ook hierbij vergissen kan, en de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat de onschuld des veroordeelden eerst na den dood blijke, d. i. als de straf niet meer herstelbaar is.

Eindelijk meenen Beccaria, Bentham, John Bright, Holtzendorff en anderen, dat de doodstraf tot moord opwekt, wel verre van daarvan af te schrikken. Men verliest den natuurlijken afschuw van die misdaad, als men ziet hoe de beul in koelen bloede een menschelijk leven vernietigt.

Maar denkt men dan daarbij niet aan de vrees, aan den angst, die het hart des veroordeelden in die ontzettende ure doet ineenkrimpen, en aan de verschrikkelijke straf, die aan hem, zij het dan ook in koelen bloede, voltrokken wordt? En de gedachte daaraan en de aanblik daarvan zou niet opwekken tot afschrik van de misdaad, die zulke gevolgen na zich sleept?

Overigens, indien die moeielijkheid — waarin *iets* waars ligt — zoo zwaarwichtig ware, als de tegenstanders veronderstellen, zou zij hoogstens bewijzen, dat het verkieselijker is de doodstraf binnen de muren, dan ten aanschouwe der volksmenigte te voltrekken.

Ziedaar dan de moeielijkheden weerlegd, die door de verschillende bestrijders der doodstraf worden aangevoerd tegen de leer, dat de Staat gerechtigd is voor sommige misdaden de doodstraf vast te stellen.

Of hij *in het algemeen* daartoe *verplicht* is, willen wij hier niet bespreken; en of het *hier en nu* plichtmatig of althans raadzaam zijn zou de doodstraf in te voeren, laten wij aan de beslissing van meer bevoegden, en met name van onzen eminenten Minister van Justitie, Mr. Loeff, over.

L. WOUTERS, C. S. S. R.

KLANKWETTEN.

»Wo rohe Kräfte sinnlos walten,
Da kann sich kein Gebild gestalten,"

luidt het eeuwig-ware woord van Duitschland's lievelingsdichter, dat den mensch dagelijks, door heller waarheidslicht omstraald, in de wereld van het onzichtbare zoowel als in die van het zichtbare, als onafwijsbaar verschijnt. Waar woeste, ordelooze krachten werken, rijst geen praalgebouw ten hemel, harmonisch in lijn en in vorm; maar ook, treft een verschijnsel, van welken aard ook, den bewonderenden blik, waarlijk grootsch, waarlijk verheffend, een verschijnsel, dat hart en geest een hooger genot bereidt, dan mag het als onfeilbaar zeker gelden, dat wet en orde dit wonderwerk hebben gewrocht. Wetten liggen ten grondslag aan de volheerlijke wonderen der natuur, aan de harmonie der getallen, aan de voortbrengselen der kunst, aan de feitenreeks der geschiedenis, — en geen wet, maar slechts het blinde toeval zou het tooverpaleis kunnen doen verrijzen der menschelijke taal?

Wat zijn wetten? Wat klankwetten?

Door wet in het algemeen — in zooverre zij niet imperatief is — verstaat men de standvastige verhouding, die zich in eene reeks van verschijnselen openbaart. Zulke gelijkmatigheden nu had men reeds vroegtijdig niet slechts in natuur- en scheikunde b.v., maar ook in de taal opgemerkt. Spoedig moest het den aandachtigen opmerker opvallen, dat in èèn en dezelfde taal of in èèn en hetzelfde dialekt bepaalde klankveranderingen bij een groot aantal woorden op dezelfde wijze plaats hadden. Gelijkmatig beantwoordde steeds de Beötische *ει* aan de *η* der overige Grieksche dialekten; gelijk-

matig ook ging de West-Germaansche *ê* in het Middel-Nederlandsch in den tweeklank *ie* over (*hier, schielijk*), om in het Nieuw-Nederlandsch weer als eenklank te verschijnen (*hier, schielijk* = *hîr, schîlijk*). Gelijkmatig werd *f* als beginletter reeds in de XIe eeuw eene *v* (*volk, vrij*) en bleef dit tot heden.

Welnu, eenparige klankveranderîngen als deze, welke zich in èèn en hetzelfde taalcentrum, ongeveer terzelfder tijd en onder dezelfde omstandigheden voordoen, dragen den naam van klankwetten. De bepaling »onder dezelfde omstandigheden" duidt op gelijke accentuatie, stand der lettergrepen, natuur der volgende en voorafgaande klanken enz.

Geen taalvorscher, naar ik vermeen, die deze definitie zal wraken. Maar anders is het met het vraagstuk der bewuste *Ausnahmslosigkeit* gesteld. Is ook op de klankwetten van toepassing, dat er geen regel zonder uitzondering bestaat? Zijn zij aan geen afwijkingen onderhevig? Is niets in staat haar eenparige werking te storen?

De uitmuntende linguist Georg Curtius meende van wèl, en velen schaarden zich onder zijn banier, waarin uitdrukkingen prijkten als: »Sporadischer Lautwechsel" en »Trübung des Sprachgefühls". Maar de jongeren, de neo-grammatici oordeelden anders. Meer en meer keerde men aan de overgeleverde beschouwingen over het onderhavige vraagstuk den rug, tot eindelijk Leskien en Osthoff het onomwonden durfden verkondigen: »de klankwetten werken blind, zij dulden hoegenaamd geene uitzondering".

Maar hiermee was alle tegenstand niet geknakt. 't Is waar, de storm die bulderend opstak, luwde, maar de *Ausnahmslosigkeit* hield en houdt haar besliste vijanden. Men leze slechts Ludwig's monografie: *Ueber begriff lautgesetz* [1]). Bl. 17 schrijft de Prager hoogleeraar: »Wij vermeenen dan ook volstrekt niet, dat de bestreden stelling inderdaad het resultaat van een onderzoek is, doch zij is een a priori

[1]) *Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* (Prag, 1894).

ontworpen plan, welks onhoudbaarheid, door er de werking der analogie onafhankelijk van de klankwetten in te betrekken, gemaskeerd moet worden".

Eene eigen meening voor te staan, zou men in zulke omstandigheden aanmatigend kunnen noemen: meer bevoegden mogen aan de Easton's of de Bloomfield's den zegepalm toekennen. Maar een bescheiden streven naar opheldering blijve toch immer geoorloofd, ook dan, wanneer men bij dit streven slechts het wijzigen van deze of gene voorstelling beoogt. Men vergunne mij hier dus enkele beschouwingen over klankwetten, vooral naar aanleiding eener verhandeling over dit onderwerp, gehouden door den schranderen linguist Michel Bréal, bij gelegenheid der oprichting van het laboratorium voor proefondervindelijke fonetiek aan het Collège de France [1]).

* * *

Wij spreken van klankwetten en geven dus hierdoor, zooals trouwens uit het bovenstaande reeds genoegzaam blijkt, den lezer te kennen, dat wij gemelde veranderingen in de taal niet aan de grillen van het toeval onderworpen achten, maar van meening zijn, dat het kausaliteitsbeginsel op haar van toepassing is, dat zij als gevolgen van oorzaken moeten worden beschouwd.

Eene eerste opmerking zij echter deze, dat wij geen volkomen analogie met de natuurwetten te hulp kunnen roepen. Zeer zeker worden voor beide soort van wetten normale omstandigheden verondersteld. Even onbillijk zou het zijn, van »uitzondering" te spreken, wanneer eene klankwijziging den druk van ongewone faktoren ondergaat, als het onzinnig is te beweren, dat het verhitten van water boven de 100° eene uitzondering is op de wet, dat water boven de 100° in damp overgaat [2]). Maar toch is het verschil tusschen natuur- en

---

1) *Des Lois Phoniques*, in de *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, X, 1, bl. 1 vlg.

2) Vgl. K. Brugmann, *Griechische Grammatik*. Kollekt. Iwan v. Müller, II, bl. 10.

klankwetten niet gering. Natuurwetten zijn òf geheel onafhankelijk van plaats en tijd, òf ondergaan eene alleszins verklaarbare wijziging in overeenstemming met de verscheidenheid der plaatselijke gesteldheden. Daarentegen vindt men dezelfde klankverbindingen in eenzelfde taal op verschillende tijden, en in verschillende talen en dialekten terzelfder tijd op niet overeenkomstige wijze vervormd. Ja, veelal leveren klankwetten in nauw verwante talen ongelijkmatige, in niet verwante talen daarentegen gelijkmatige uitkomsten op [1]). En toch zijn in zulke gevallen de omstandigheden van plaats en van tijd niet bij machte, eene afdoende verklaring van het verschijnsel te geven.

Met het oog op deze beperking van plaats en van tijd kan men dus op zijn hoogst genomen zeggen, — niet dat een bepaalde klankverandering plaats hebben moet, maar dat, wanneer zij zich vertoont, de gewijzigde uitspraak ook in alle volmaakt identieke gevallen tot haar recht moet komen [2]). —

Neen, voorzeker, klankwetten en natuurwetten kan men niet volstrekt op èène lijn stellen; evenmin bijgevolg het karakter der Ausnahmslosigkeit dezer dubbele reeks van wetten.

Klankveranderingen moeten beschouwd worden als de resultanten van menschelijke handelingen. Welnu, menschelijke handelingen kunnen afhankelijk of onafhankelijk zijn van verstand en vrijen wil En zouden nu bij het taalproces wel alle handelingen volkomen onbewust geschieden in de beteekenis van: volkomen onafhankelijk van 's menschen wil? Zou alle opzet immer volkomen uitgesloten blijven? »Faire intervenir la volonté dans l'histoire du langage, cela ressemble presqu'à une hérésie, tant on a eu soin depuis cinquante ans de l'en écarter et de l'en bannir". Aldus Michel Bréal in zijn merkwaardig *Essai de Sémantique* [3]) (Paris 1899). En hij vervolgt: »Mais si l'on a eu raison de

---

1) Ludwig, *Lautgesetz*, bl. 10, 11, 50, 51.

2) E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*[4], (Leipzig, 1893), bl. 248.

3) Door semantiek verstaat men de leer van de beteekenis der woorden, van σημαίνω ik duid aan, in tegenstelling met de fonetiek of klankleer.

renoncer aux puérilités d'autrefois, on s'est contenté en se rejettant à l'extrême opposé, d'une psychologie véritablement trop simple" (bl. 7).

Nu is het duidelijk, dat overal, waar het volle bewustzijn heerscht, van Ausnahmlosigkeit geen spraak kan zijn. De vrije wil sluit alle eenvormigheid buiten. Ik heb hier allereerst de opzettelijke veranderingen in woordschikking en vormleer op het oog, zoo b.v. de Latijnsche analogische vormen *filiabus* en *deabus*: hier ligt een duidelijk kenbaar motief ten grondslag, het streven nl. eene verwarring te voorkomen tusschen den dat.-abl. plur. van *filius*, *deus* en *filia*, *dea*. Ook de Woordspeling of Volksluim berust, naar men weet, op opzettelijke woordvervorming [1]). Maar tusschen opzettelijke woordvervormingen en alleszins onbewuste handelingen ligt nog een breede tusschenruimte. Het ontzaglijk ruime veld der beteekenisleer biedt voorbeelden te over, om de waarheid dezer bewering te staven. Ook de vormveranderingen, door de Volksetymologie in het leven geroepen, zijn niet volstrekt onbewust, al geeft het volk zich geen rekenschap, dat het aan een nieuwen taalvorm het aanzijn schenkt. Ons woord *zondvloed*, naar het model van het Hoogduitsche *Sündflut* gevormd, blijve het klassieke voorbeeld. De hedendaagsche vervorming is te danken aan het feit, dat men het Oud-Hoogduitsche *sin-vluot:* »groote, algemeene vloed", met *zonde* in verband heeft gebracht; immers, de volksetymologie is »een kracht, die twee etymologisch in den regel volstrekt niet verwante woorden met elkander verbindt" [2]). M. i. is de afstand tusschen het onbewuste van soortgelijke vervormingen en het mechanische eener klankverandering van *a* in *e*, b.v., of van *e* in *i* vrij aanmerkelijk, — mechanisch, in zooverre althans deze uitdrukking bij een psychologisch verschijnsel juist is.

---

[1]) Fr. Paulhan, *Psychologie du Calembourg*, in de *Revue des Deux Mondes*, 15 Aug. 1897, bl. 862.

[2]) K. G. Andresen, *Ueber Deutsche Volksetymologie*, 5, (Heilborn, 1899), bl. 7. Zie ook mijn artikel over *Limburgsche Volksetymologie* in *Volkskunde*, XI, 11, bl. 218 vlg.

Maar zou men zelfs van een klankverandering van *a* in *e* naar waarheid kunnen beweren, dat zij in allen deele mechanisch is? Ik acht deze vraag juist daarom van het hoogste gewicht, dewijl Osthoff en Brugmann, de banierdragers der Ausnahmslosigkeit, in hunne *Morphologische Untersuchungen*, I, XIII, uitdrukkelijk verklaren: »Aller Lautwandel, soweit er mechanisch vor sich geht, volzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen".

Om deze vraag op te lossen en tegelijk beter de natuur der klankwetten te leeren kennen, is eene analyse van het proces der klankverandering een noodzakelijk vereischte. Waarom en hoe heeft een klankverandering plaats?

* * *

Zooals gezegd, bepalen wij het onderzoek tot klankveranderingen in den strengsten zin des woords, als die van *a* in *e* en van *e* in *i*. Buiten rekening blijven dus — en moeten volstrekt blijven — die wijzigingen, welke niet de vrucht zijn eener langzame, haast onmerkbare, maar toch zeker voortschrijdende opeenvolging van schakeeringen in de uitspraak van een fonema, maar die plotseling, als sprongsgewijze, tot stand komen en bij dezen of genen gereedelijk navolging vinden. Hiertoe behooren de metathesen, assimilaties en andere vervormingen, die slechts door min of meer algemeene *lapsus linguæ* kunnen verklaard worden. In het Nederlandsch heeft zich *godsvurcht* reeds vroegtijdig als *godsvrucht* eene vaste plaats weten te veroveren. In de meeste gevallen zijn deze omzettingen of veranderingen van klinkers of medeklinkers echter van partikulieren en voorbijgaanden aard; zoo b.v. het Fransche *char de cosse* in plaats van *cor de chasse*, of *polissaire de comice* voor *commissaire de police* [1]). Leerzaam in dit opzicht is de voortreffelijke studie van Meringer en Mayer, getiteld: *Versprechen und Verlesen* (Stuttgart, 1895).

Natuurlijk staan ook de leenwoorden als *tegel, tempel,*

---

[1]) Bréal, *Lois Phoniques*, bl. 10.

rivier, kers, beker, kerk, e. a. buiten de omschrijving van ons waarnemingsterrein [1]). »Wenn ein Ethnograph", zegt Delbrück, »in einem von dunkelfarbigen Menschen bewohnten Lande einige Familien weisser Ansiedler findet, so wird er doch den abweichenden Typus der letzteren nicht als eine Ausnahme von dem in jenen Lande herrschenden bezeichnen, sondern er wird urtheilen, dass die Weissen für die Beschreibung der Ureinwohner des Landes gar nicht in Betracht kommen, und ebenso wie der Ethnograph zu jenen Ansiedlern, steht — meine ich — der Sprachforscher zu jenen Fremdwörtern, mögen diese nun aus der Nähe oder aus der Ferne importiert sein" [2]).

Opzettelijke analogie hebben wij reeds uitgesloten. Maar in verreweg de meeste gevallen is de analogie voor het meerendeel onbewust, ondergaan de aangetrokken vormen als vanzelf den invloed hunner typen. Niet die analogie wordt hier bedoeld, welke als het ware het leven der taal zelf is: het kind neemt den taalschat ten deele van zijne ouders over en verrijkt dien dan zelfstandig, door de nieuwe bestanddeelen te voegen naar de vormen, met welke het reeds in kennis kwam [3]). Neen, wij hebben hier het verschijnsel op het oog, dat sommige reeds bestaande vormen door andere gelijkluidende of zinverwante worden aangetrokken. Geen taalgebied is deze analogie vreemd; geen woordenschat — inheemsch of uitheemsch — weet zich voor haar te vrijwaren; geen klankverandering haast, of ze wordt door haar aangetast. Nu kan men wel zeggen, dat de analogie buiten de klankwetten staat, het blijft er niet minder waar om, dat de klankwetten den invloed van dezen faktor ondergaan. Moet men dus Ludwig in het gelijk stellen, als hij zegt: »Es ist nun eine unzuläszige anforderung den lautgesetzen zwingende notwendigkeit zu vindicieren, nachdem eingestanderer maszen diese durch die analogie durchbrochen

---

1) Vgl. J, te Winkel, *Geschichte der niederländischen Sprache*, in Paul's *Grundriss d. Germ. Philol.*, I, 4, bl. 704 vlg.

2) *Einleituug in das Sprachstudium*, 2, bl. 114.

3) De taalverandering is hier dus van retrospektieven aard.

wird; also doch von vorneherein dise nicht besteht"[1])? Wij gelooven van niet. Analogische vormen toch zijn *nieuwe* vormen, *Neubildungen*, en *Neubildungen* ontstaan slechts dan, als de klankwet over heel de uitgestrektheid van het terrein haar invloed reeds heeft doen gelden. Ludwig verliest hier m. i. de beperking van tijd uit het oog, die toch met volle recht kan worden gevorderd.

Waarom komen klankveranderingen tot stand? Hoe komt het, dat de taal eene wijziging ondergaat?

Langs traditioneelen weg plant de taal zich voort van geslacht tot geslacht, zonder dat men doorgaans het inzicht heeft, anders te spreken dan tot nog toe gesproken werd. Zelfs lang niet alle opzettelijke taalverandering heeft duurzame verandering ten doel. Zoo kan b.v. taalverandering het gevolg eener woordspeling zijn, maar dan toch zonder twijfel een niet bedoeld gevolg. De dialekten — zonder wetgevende lichamen op taalkundig gebied — overtreffen om deze reden in zuiverheid verre de beschaafde taal: ook het »onkruid" heeft voor den plantkundige oneindig meer waarde dan de kasbloemen. Het gros der menschen, wel verre van eenige wijziging te willen bewerkstelligen, weten niet eens, hoe zij spreken. En toch is het een feit, dat de taal eener volgende generatie van die der voorgaande verschilt, nu eens in meerdere, dan weer in mindere mate. Van waar dit verschijnsel? Waar schuilt de oorzaak dezer vervorming? Natuurlijk niet in de klanken zelf, maar bij den spreker, die den invloed eener zekere aandrift ondergaat.

Eene fonetische wijziging openbaart zich niet plotseling bij alle leden eener taalgemeenschap terzelfder tijd: zij gaat uit van een individu of van eene reeks individuen, en plant zich door navolging voort, eerst in de onmiddellijke omgeving, dan in wijder kringen, eindelijk, gesteld dat zij veld wint, over heel het taalgebied. Maar tegen elke nieuwigheid werkt de drang der algemeene taalgewoonte als machtig tegenwicht,

---

[1]) *Lautgesetz*, bl. 48.

zoodat elke fonetische verandering als de resultante van twee krachten: individualisme en konservatisme kan worden beschouwd.

Slechts geleidelijk kan eene fonetische nieuwigheid zich voortplanten; en zoo zal men gedurende een aanmerkelijk tijdsverloop vrij sterke afwijkingen bij de enkele sprekers kunnen waarnemen: deze volgen het nieuwe, gene houden de overgeleverde vormen nog in eere. Er zal een periode van weifelen, van dobberen ontstaan, waarin beide vormen met gelijke rechten naast elkaar blijven voortleven en een hardnekkigen strijd voeren om het bestaan — men vergeve mij deze anthropomorfische uitdrukking. In het middeleeuwsch Fransch ontwaren wij op een gegeven tijdstip een strijd tusschen de vormen *Orléans* en *Olliens; Orléans* is de oudere vorm, *Olliens* de jongere. Toch houdt de eerste de bovenhand. De jongere vorm wist zijn veeg bestaan nog slechts te redden in de staande uitdrukking: *cresson olénois* [1]), naar de wijze der rudimentaire overblijfsels in onze stereotype vormen: nacht*merrie*, *weer*wolf, *heim*wee, *bal*dadig enz. [2]).

Lang, zeer lang kunnen zulke wisselvormen naast elkaar blijven bestaan. Veronderstellen wij nu, dat, vòòr het uitsterven van een dier vormen, tusschen de verschillende groepen van sprekers eene verkeersbelemmering ontstaat. De wederzijdsche betrekkingen zullen van lieverlede verslappen, zullen mettertijd geheel en al ophouden: het gevolg hiervan zal zijn, dat dan de vereffening tusschen het oudere en het nieuwere eene onmogelijkheid wordt. Mèt de verkeersgrens vormt zich ook de taalgrens.

Door de stremming van het verkeer kunnen de kiemen zich ontwikkelen, die sluimerden in den schoot van het ongedeelde dialekt, kunnen nieuwe dialekten, nieuwe talen welhaast, geboren worden. Zoo vormden weleer de vèr uiteenloopende karaktertrekken van het grootste deel onzer heden-

---

1) Bréal, *Lois Phoniques*, bl. 8.

2) Vgl. de Lat. lokatieven *domi* en *ruri*. Zij werden bijwoorden en vonden aldus een arke des behouds te midden van den verdelgenden lokatief-zondvloed.

daagsche Europeesche talen slechts onbeduidend kleine nuancen in het prae-historische tijdperk van het ongedeelde Indo-Germaansche oervolk.

Het verkeer is inderdaad de hoofdoorzaak der voortplanting en vereffening van individueele nieuwigheden. Maar al valt ook het middel ter voortplanting eener fonetische wijziging licht te herkennen, de reden, waarom zulke wijziging ontstaat, en waarom zij voor voortplanting vatbaar is, ligt toch dieper, schuilt toch in een gemeenschappelijken drang naar een zelfde eindpunt.

Welke deze drang, deze drijfveer is?

Eene van de hoofdmachten, die over het lot der talen beschikken, is en blijft, ten spijt van alle nieuwere theorieën, de gemakzucht: streven naar vereenvoudiging, vermijden van moeilijke klankgroepen, besparen van arbeidsvermogen (Whitney), of hoe men dezen faktor dan ook noemen wil. »De physiologische toestand der spraakorganen is er op ingericht", zegt Dr. J. te Winkel, »niet meer arbeidskracht te besteden, dan voor het doel, het uiten of kenbaar maken van voorgestelde gewaarwordingen, volstrekt noodig is" [1]).

De gemakzucht, *la loi du moindre effort*, levert ons de bevattelijkste verklaring van het diepgaand verschil tusschen moderne en oude talen: »Im ganzen scheint die Entwicklung der Sprachen auf Vereinfachung des Formenschatzes aus zu gehen und auf Ersetzung des Formenreichtums durch syntaktische Mittel" [2]). »Vereenvoudiging" staat hier tegenover »rijkdom van vormen"; ik begrijp dan ook niet hoe men in den analytischen bouw der moderne talen eene hoogere volmaaktheid kan bespeuren. Het is mijn innige overtuiging, dat ook de taal in groote mate den gladstrijkenden, verderfelijken, praktischen maar weinig esthetischen geest onzer tijden ondergaat, die zich uit in de kernspreuk: »time is money". Moge Bréal ook verklaren: »La perfection d'un mot est d'arriver

---

[1]) *Noord en Zuid*, XXIII, 2, bl. 147. Men zie ook de studie van Dr. Winkler: *Over de doelmatige beweging in de natuur* (Utrecht 1896).

[2]) Dr. R. Meringer, *Indogerm. Sprachwissenschaft* (Leizig 1893) bl. 36.

á l'état de signe simple, laissant clairement voir l'idée, sans trouble ni réfraction" [1]), — ik vrees dat de beide vereischten voor deze volmaaktheid uitteraard slecht te vereenigen zijn, dat de helderheid bij al die vereenvoudiging of liever opruiming het kind van de rekening wordt. Waar blijven in de moderne talen de teere gedachtenschakeeringen, die de Grieksche *modi* vermochten weer te geven? Waar vindt men de juiste begripsopvatting, die de Latijnsche syntaxis beheerschte? Maar toegegeven zelfs, dat de moderne talen even doelmatig of ook meer doelmatig zijn dan de oude, — ligt de volmaaktheid van de taal uitsluitend en alleen in hare doelmatigheid? [2]) Mag men het esthetisch karakter der taal verwaarloozen en lijdzaam toezien, dat rijkdom en sierlijkheid te loor gaan? —

De gemakzucht is echter niet de eenige faktor. Is aan het bloeitijdperk der flekteerende talen een ontwikkelingstijdperk voorafgegaan, dan moet men voor dat tijdperk reeds een andere drijfveer veronderstellen.

Maar beperken wij ons tot het historisch tijdvak en vragen wij dan verder: wanneer kan een klank of een groep van klanken als gemakkelijker beschouwd worden? Zeker is het Italiaansche *otto* makkelijker uit te spreken dan het Latijnsche *octo*. Ook mag men beweren, dat over het algemeen de keelletters meer fysische krachten vorderen dan de tandletters, en deze weer meer dan de lipletters, zoodat de verplaatsing van het artikulatiepunt in den gewonen regel van achteren naar voren zal plaats hebben [3]). Maar men dient ook de juistheid van Siever's opmerkingen te erkennen, dat nl. »an und für sich die Unterschiede in der Schwierigkeit

---

1) *Lois Phoniques*, bl. 5.

2) Aldus Logeman in zijne bespreking van Jespersen's werken, *Taal en Letteren*, V, bl. 269. Zie ook Dr. Hettema Buitenrust t. a. p., X, bl. 28: „'t Idee verdwijnt, dat Taal verbastert", vgl. bl. 28, 49 vlg.

3) »Het moet gemakkelijker zijn, het voorste of middelste gedeelte der tong te bewegen, dan het achterste gedeelte." P. Roorda, *Klankleer* (Groningen 1889), bl. 125, vlg. bl. 144, 145.

der Hervorbringung von Sprachlauten ausserordentlich gering sind, und dass wirkliche Schwierigkeiten bezüchlich der Nachbildungen in der Regel nur gegenüber fremder Lauten bestehen" [1]).

Het kan in meerdere of mindere mate verklaarbaar zijn, dat twee volken bij klankverandering twee verschillende of zelfs tegenovergestelde richtingen inslaan. De Indiërs veranderden de oorspronkelijke *k* in *ç*, de Germanen in *h* (Sanskr. *daçun*, Goth. *taihun*). Maar hoe past de wet van arbeidsbesparing op de substitutie van *t* voor *d* in hetzelfde voorbeeld? Waarom veranderde de tweede *Lautverschiebung* *t* in *z* (Goth. *tiuhan*, Oud-Hgd. *ziehan*) en toch *d* in *t* (Goth. *dags*, Oud-Hgd. *tac*)? Waartoe in het Oud-Hgd. de vereenvoudiging der tweeklanken *ái* en *áu* in *ê* en *ô* (Goth. *máis*, *láun*, Oud-Hgd. *mêr*, *lôn*), als daar tegenover staat de difthongeering van *ê* en *ô* in *ea* en *uo* (Goth. *hêr*, *fôr*, Oud-Hgd. *hiar*, *fuor*)? [2]) Van het Fransch getuigt Bréal: »Le français moderne présente des associations de lettres, telles que: *vl*, *lss*, *sp*, *sc*, *zc*, *ssd*, *nt*, *jt*, *dp* etc., devant lesquelles le vieux français et le latin auraient reculé, et que les livres de phonétique déclarent impossibles. L'économie de temps a eu pour contra-partie une augmentation d'effort" [3]). Ook is het een feit, dat in het algemeen de artikulatieplaats niet zelden van voren naar achteren verandert.

De Parijsche hoogleeraar noemt, gelijk wij zagen, reeds een anderen faktor: de besparing van tijd; men denke aan onze vormen: *'k ben*, *'k zeg*, *op 'ndraf* enz. Zou nu verder ook geene wijziging tot stand kunnen komen, doordat de spreker een impuls ondergaat, niet naar hetgeen hem het minst inspanning of tijd kost, maar naar wat hem behaagt? [4]) Herhaaldelijk is ook het klimaat ter sprake gebracht. Door Whitney bestreden, heeft de theorie van den klimaatsinvloed in Osthoff

---

[1]) *Grundzüge der Phonetik*, bl. 245.

[2]) Zie Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, bl. 244; Ludwig, *Lautgesetz*, bl. 41 vlg.

[3]) *Lois Phoniques*, bl. 10.

[4]) Over de *welluidendheid* zie Jan te Winkel, t. a. p. bl. 162 vlg.

weer een warmen verdediger gevonden. Het fysiologisch argument, tegen haar gericht, is volstrekt zonder waarde. Het is aan de fysiologen nog niet gelukt, den invloed van het klimaat op de spraakorganen te konstateeren, zegt Delbrück [1]); toch schijnt hij zelf niet te willen aannemen, dat klankverandering met eene fysische verandering van het strottenhoofd gepaard gaat [2]). Zeker is het, dat de spreektoon, de accentuatie, klimatologische invloeden kunnen ondergaan, en hierop komt het toch vooral aan.

Stellig kan het klimaat zijn invloed uitoefenen, zonder dat de spraakorganen in de verandering betrokken zijn. Ook schijnt de stelling van Brugmann: »Die Bewegung beginnt bei den Sprachorganen selbst" [3]) over het algemeen onjuist. Transformaties van dezen aard behooren tot de zeldzaamheden. Bij een organisch gebrek ontbreekt het aan navolging, òf deze is, in het begin althans, opzettelijk; men denke aan het geval, dat een invloedrijk persoon met een gebrek in de uitspraak zou behept zijn. Hier heerscht strikte Ausnahmslosigkeit, doch slechts aan den kant van den persoon, van wien de verandering uitgaat. Een wijziging in de spraakorganen is zonder twijfel ook in het spel bij het binnendringen eener vreemde bevolking, die haar eigen uitspraak ten deele op de taal, die zij aanleert, overbrengt. Zòò tracht men wel eens het raadselachtig verschijnsel der tweede Duitsche *Lautverschiebung* te verklaren [4]). In dit geval kan van geen uitzondering hoegenaamd sprake zijn.

Doch wij hebben hier slechts de normale klankwijzigingen op het oog en vragen dan: wat te denken van die gevallen, waarin de drijfveer, het waarom der verandering, niet of kwalijk te ontdekken valt? Hebben zij louter hun ontstaan aan het toeval te danken? Dragen zij »den Karakter des accidentellen"? [5])

---

1) *Imleitung in das Sprachstudium*, bl. 117.
2) T. a. p, bl. 126.
3) *Kuhn-Zeitschrift*, XXIV, 4.
4) Bréal, *Lois Phoniques*, bl. 9.
5) Ludwig, *Lautgesetz*, bl. 51.

Ik meen beslist van neen. Duizenden, millioenen van minimale wijzigingen hebben dagelijks in een zelfde taalcentrum naar alle richtingen plaats. Maar, terwijl zoovele dezer wijzigingen òf door tegenovergestelde strevingen geneutraliseerd, òf door het konservatisme der algemeen heerschende taalgewoonte worden teruggedrongen, ziet men andere afwijkingen veld winnen en spoorvast in een bepaalde richting vooruitstreven. Het zijn die »différences imperceptibles pour le présent, mais grosses de conséquences dans l'avenir", luidens de uitdrukking van Victor Henry [1]).

Gesteld eene verandering van *r* tot *l*, of van *s* door *z* tot *r*. Als het louter van het toeval afhing, of de spreker steeds in dezelfde richting voortschreed; of de klank zich zou blijven ontwikkelen langs de schaal der ontelbaar vele nuancen, die tusschen *r* en *l*, *s* en *z*, *z* en *r* liggen; of die schakeeringen telkens weer door andere individuen der taalgemeenschap zouden worden gevolgd, — eene fonetische wijziging zou nooit tot stand komen. Of men zou eene haast oneindige reeks van telkens nieuwe toevalligheden moeten aannemen en wel alle in dezelfde richting.

Veeleer ben ik de overtuiging toegedaan, dat overeenkomst van accent [2]) en tempo, een reeds verworven harmonie in het klankstelsel in verband met klimatologische invloeden, gemeenschap van oorsprong, gevoelens, karakter, gelijkvormigheid van opvatting en esthetische gewaarwordingen, betrekkelijke eenvormigheid van godsdienstige begrippen, van politieke, maatschappelijke en nationale betrekkingen, gemeenschappelijke invloeden van traditioneele levenswijze en gesteldheid des bodems, — dat dit alles de verschillende motieven ter verandering in een bepaald evenwicht brengt en een drijfkracht schept, die een eens gegeven impuls steeds in

---

1) *Antinomies Linguistiques* (Paris, 1896), bl. 6. Dit werk is in het Nederlandsch vertaald door Hesseling en Salverda de Grave met den titel: *Tegenstrijdigheden in de taalkunde* (Leiden, 1898).

2) Zie b.v. de studies van Gauthiot: *La loi de Verner*, in de *Mém. de la Soc. de Linguistique*, XI, 3, bl. 193 vlg.; *l'Accentuation du Tchèque*, t. a. p. XI, 5, bl. 331 vlg.; *Les intonations serbes*, t. a. p., XI, 5, bl. 336 vlg.

dezelfde richting blijft voortstuwen. En deze stuwkracht werkt op overeenkomstige wijze èn bij de reeks van individuen, van welke de verandering uitgaat, èn bij de taalbroeders, wier taak het is, die verandering voort te planten en duurzaam te maken. Nog eens, niet het toeval heeft het lot der talen in handen, maar eene stellige, schoon veelal geheimzinnige macht, waaraan de leden van eenzelfde taalgemeenschap onbewust gehoorzamen.

* * *

Rest nu de vraag, hoe eene phonetische wijziging tot stand komt.

Het proces der klankvorming is als volgt:

Bij iedere beweging der spraakorganen wordt door de gevoelszenuwen eene gewaarwording opgewekt, die zich met de richting dier beweging, van haar centrum uit, door de bewegingszenuwen heen associeert. Is nu, door aanhoudende herhaling dezer gewaarwording, het herinneringsbeeld, dat zij achter laat, sterk genoeg geworden, dan vermag dit herinneringsbeeld de geassocieerde beweging als reflex-beweging te voorschijn te brengen. Natuurlijk heeft bij het kind, of ook bij den volwassene, die eene taal aanleert, de vorming van het herinneringsbeeld en van den klank zelf niet zonder bewustzijn plaats. Maar door de voortdurende herhaling derzelfde handelingen gaat het bewustzijn langzamerhand te loor, om aan het mechanische de plaats te ruimen. Slechts dit mechanische in de klankvorming vermag ons eene verklaring te geven dier buitengewoon snelle opeenvolging van akten, die bij het dagelijksche spreken wordt gevorderd.

Zoowel door het eigen spreken, als ook — en wel voornamelijk — door het hooren spreken der heele omgeving vormt zich, behalve het herinneringsbeeld, nog het klankbeeld; en met dit klankbeeld tracht het bewegingsgevoel in overeenstemming te blijven [1]).

---

[1]) Paul, *Principien der Sprachgeschichte*[2], bl. 2, 9 vlg.

Elke afwijking der motorische zenuwen — en van deze afwijkingen zijn er vele — zal dus hoofdzakelijk door het herinneringsbeeld des sprekers en door het klankbeeld der hoorders worden gekontroleerd. Is de afwijking van belang, zoodat een a a n m e r k e l ij k verschil ontstaat, dan ontwaakt bij spreker en hoorders het bewustzijn. Maar bestaat de verandering, zooals dit bij de zuiver fonetische wijzigingen het geval is, uit eene reeks van tallooze, haast onmerkbare, maar alle in èène richting zich voortbewegende afwijkingen, dan ondergaan èn herinneringsbeeld èn klankbeeld op den duur eene vervorming, zonder dat het bewustzijn zal worden opgewekt. Beide beelden toch zijn zelf niets anders dan het produkt der voortdurend herhaalde handelingen.

Zou nu echter bij dit proces het bewustzijn om de eene of andere reden t o c h ontwaken, dan kan ook van Ausnahmslosigkeit geen spraak meer zijn. »Aller Lautwandel, s o w e i t e r m e c h a n i s c h v o r s i c h g e h t, volzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen".

En dit is m. i. niet onmogelijk. Immers, herinneringsbeeld en klankbeeld zijn geen alleen staande klinker of medeklinker, maar een reeks van klanken, verbonden tot een w o o r d. Bij eene klankverandering van *r* in *l* wordt dus niet èèn herinneringsbeeld, èèn klankbeeld gewijzigd, maar ondergaan duizenden dezer beelden een vervorming al naar gelang het aantal woorden, waarin de verandering moet plaats hebben. Alle woorden toch, waarin de *r* in zekere stelling voorkomt, moeten de verandering meemaken, en bijgevolg zullen ook al de herinnerings- en klankbeelden dezer woorden eene wijziging moeten ondergaan. De meest gebruikelijke woorden krijgen uiteraard het eerst hunne beurt. Vandaar, dat het zoo gebruikelijke Gr. *οἶκος* huis, oorspronkelijk *Fοῖκος*, het eerste woord is, dat in de opschriften zijn F mist. Zulke woorden zullen het gemakkelijkst de verandering meemaken, èn omdat zij zoo vaak voorkomen, èn omdat de redelijke wil hunne vorming het minst kontroleert. Maar gesteld, dat een vrij ongewoon woord aan de beurt komt geruimen tijd, nadat de klankverandering begon, — bestaat er dan niet veel kans, dat

het bewustzijn ontwaakt om reden van het reeds vrij groote verschil tusschen het bewegingsgevoel van den eenen, en het herinnerings- en klankbeeld van den anderen kant? En zal dit niet vooral het geval zijn, wanneer b.v. familienamen in de verandering betrokken zijn, meer dan andere woorden onderworpen aan de kontrole van den redelijken wil? Feitelijk hielden de Romeinsche familienamen *Fusii, Numisii, Papisii,* nog hunne *s,* toen reeds overal de *s* tusschen twee klinkers in *r* veranderd was. Hier hebben geen woorden zich aan de klankwet onttrokken, deze uitdrukking ware inderdaad onjuist [1]), maar de wet eischte geen toepassing meer, dewijl het klankproces niet meer mechanisch was.

* * *

Ziedaar eenige aanmerkingen, die mijns erachtens tot het goed begrip van »klankwetten" en »Ausnahmlosigkeit" eenigermate van dienst kunnen zijn.

Nieuwe banen zijn thans voor de taalstudie geopend. »Die Sprachwissenschaft", schreef pas voor eenige jaren Delbrück, »ist aus der philosophischen in die historische Periode eingetreten" [2]); en nu reeds kunnen wij er bijvoegen: »en uit de historische in de proefondervindelijke periode". De nauwkeurige, haarfijne studie der dialekten, het verschijnen van abbé Rousselot's *Modifications phonétiques du langage,* de uitvinding van den fonetischen toestel door dienzelfden geleerde, de oprichting van een laboratorium voor proefondervindelijke klankleer, — dit alles wijdt een nieuwe richting in, die den taalvorscher zal vergunnen, onbetwistbaar dieper dan tot heden door te dringen in het wezen der taal. Het beoefenen der dialektstudie zal beter dan het ontleden van schrijf- en boekentalen, »die hare uiterlijke schoonheid slechts verkregen hebben ten koste van hare natuurlijke ontwikkeling" [3]) de algemeene wetten kunnen opsporen, die het

---

[1]) Henry, *Antinomies,* bl. 4.

[2]) Ph. Colinet, *Leuvensche Bijdragen,* I, 1, bl. 1.

[3]) *Einleiting in das Sprachstudium,* bl. 142.

leven der taal beheerschen en gelden voor het heden niet alleen, maar ook voor de prae-historische tijdperken; terwijl het nauwkeurig opteekenen der klanken de fonetiek en de taalstudie in het algemeen èn gemakkelijker èn veelzijdiger èn betrouwbaarder zal maken [1]).

Laten wij, waar de toekomst zoovele lichtpunten biedt, de vaste hoop koesteren, dat binnen een niet te ruim tijdsbestek ook over de Ausnahmlosigkeit het volle licht moge stralen!

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

---

1) Over de experimenteele methode en de onderzoekingen van Hirth en Streitberg zie prof. Gallée's artikel in *Taal en Letteren*, bl. 74 vlg.

OVER DEN INVLOED VAN ALKOHOL OP HET MENSCHELIJK LICHAAM.

> Durch die Belehrung über die Folgen des Genusses berauschender Getränke wird zweifellos auch dem Uebel zum Theil gesteuert werden können.
>
> Dr. MAX RUBNER.

In onze dagen, nu sociale en hygiënische vraagstukken tusschen de tallooze problemen van anderen aard als om strijd opkomen, opkomen in zoo weelderigen groei en in zoo grooten getale, dat een scepticus er toe neigt van onkruid te spreken, is 't nauwelijks mogelijk blijvende belangstelling te koesteren voor een of ander maatschappelijk vraagstuk, het moge dan ook van 't allergrootste belang zijn.

Tegen het tijdstip, waarop wij ons in een vraagstuk *in*gewerkt hebben — en lang vóór we ons *eruit* gewerkt hebben — wordt ons op de meest onstuimige wijze aan 't verstand gebracht, dat er een nieuw vraagstuk is, belangrijker dan al de vorige, en onze aandacht, nauwelijks geconcentreerd, wordt afgeleid.

Gelukkig, dat stille werkers, wakker geschud door 't openlijk rumoer, zich van de vraagstukken meester maken en met taaie volharding werken in studeerkamer en laboratorium, om een degelijke oplossing te vinden voor de vragen, soms in al te hartstochtelijken ijver gesteld en beantwoord. 't Zijn de stille werkers, die, onbevooroordeeld zoekende, een antwoord brengen, dat blijvende resultaten geeft voor de menschheid. Helaas! zulke arbeid duurt lang en 't wil wel eens gebeuren, dat deze schatgravers, als zij uit hun holen weder

in 't daglicht treden om hun vondsten te openbaren, als Rip van Winkle een ander menschengeslacht vinden, zonder belangstelling, zonder dankbaarheid.

Voor eenige jaren — 'k weet niet hoevele, maar 't lijkt zeer lang geleden — ontstond een onstuimige beweging tegen 't drankmisbruik. Totaalonthouding zou de wereld redden, wanneer men althans de fanatieke propagandisten mocht gelooven. Men kan minder fanatiek zijn, maar wie zich de moeite geeft, eens rustig rond te kijken, zal moeten toegeven, dat de strijd tegen den alkohol niet geheel vruchteloos is gebleven. 't Zou zeer te bejammeren zijn, wanneer de beweging tegen het drankmísbruik door gemis aan belangstelling doodliep, want nog altijd is de alkohol een ramp voor ons volk.

't Bewustzijn, dat de belangstelling gaande gehouden moet worden, voor een vraagstuk dat misschien dreigt ten gronde te gaan in den strijd om 't bestaan der vraagstukken, gaf mij den moed nog eens over 't alkoholmisbruik te schrijven.

't Zou op zich zelf de moeite van een nauwgezet onderzoek loonen, na te gaan, of inderdaad van katholieke zijde die aandacht aan de drankkwestie geschonken wordt, welke zij verdient. Zeker is, dat de belangstelling bij gelegenheid van de viering van 't vijfjarig bestaan der Amsterdamsche afdeeling van 't Kruisverbond zeer matig was.

Waaraan is dit toe te schrijven?

Zou 't misschien zijn, dat de drankbestrijding van huis uit een té steile houding aannam, zich te veel openbaarde in een zucht tot totale uitroeiing, met welke bezadigde menschen niet gaarne meegaan? Was de bestrijding wat fel, wat revolutionair voor ons voelen?

Hoe 't ook zij, drankmisbruik is verkeerd, en een misbruik heeft alleen recht van bestaan als iets wat bestreden moet worden. 't Is niet noodig zich te scharen bij de fanatieken, men kan 't misbruik bestrijden zonder verstandig en nuttig gebruik af te schaffen en men bevindt zich op dit standpunt in goed gezelschap.

»Die Bestrebungen, welche zur Bekämpfung des miszbrauchliches Alkoholgenusses in neuerer Zeit auch in Deutschland Boden gewinnen, sind entschieden zu begrüszen. Es ist nur fraglich, ob die Ziele dieser Bestrebungen nicht dadurch aufgehalten werden, dasz manche in ihren Forderungen zu weit gehen und den Genusz geistiger Getränke ein für alle Mal verpönt wissen wollen. Meiner Meinung nach sollte von diesen Bestrebungen der Misbrauch getroffen werden, ohne es unternehmen zu wollen, ein Genuszmittel völlig verschwinden zu machen, an das sich unendlich weitgehende Interessen anknüpfen" [1]).

Nog slechts kort geleden werden van gezaghebbende zijde de volgende woorden gesproken:

»Het komt in het dagelijksch leven slechts zelden op volkomen onthouding, doch bijna immer op het betrachten der matigheid aan, doch maathouden in alles is voor de meeste menschen niet gemakkelijk, gelijk in het algemeen het centrum voor maatgevoel in den tegenwoordigen tijd bij velen slecht georganiseerd, weinig ontwikkeld is, althans in een zeer labiel evenwicht verkeert" [2]).

Wanneer deze meening van Prof. Pel wat lauw mocht schijnen, dan bewijst het volgende citaat uit dezelfde redevoering, dat de hoogleeraar het gevaar van den alkohol geenszins gering schat.

»De tuberculose is voorzeker een der ziekten, die de meeste slachtoffers en bijgevolg de meeste werkkracht rooft. Cornet, een man van gezag op dit gebied, heeft uitgerekend, dat deze geduchte vijandin van het menschelijk geslacht, *die in haar schromelijke gevolgen nog*

---

1) Penzoldt und Stintzing: *Handbuch der Therapie innerer Krankheiten* (Zweite Aufl.).

2) Prof. Dr. P. K. Pel als Rector Magnificus in zijn redevoering op den Dies Natalis der Amsterdamsche Universiteit, 8 Januari 1902.

slechts door het monster van den alkohol wordt geëvenaard of overtroffen en voor wier beteugeling zich alle beschaafde volken als om strijd aangorden, in Duitschland een hoeveelheid arbeidsvermogen verslindt, dat berekend tegen arbeidsloon en driehonderd werkdagen per jaar, een waarde van 43 millioen mark vertegenwoordigt" [1]).

Alzoo: 't monster van den alkohol overtreft of evenaart minstens dat van de tuberculose. Om dit laatste nog eens recht te doen kennen, wil ik eenige cijfers noemen voor ons land. In 1890 stierven in Amsterdam alleen 1000 menschen aan tuberculosis. In Januari 1901 waren in Amsterdam van de 874 sterfgevallen 124 aan tuberculosis, dus ± 1 op 7. Wanneer men nu nog in aanmerking neemt, dat onder dat getal van 874 begrepen waren 62 levenloos geborenen en 183 kinderen beneden 't jaar gestorven, dan krijgt 't getal van 124 op 874 nog heel wat schrikwekkender beteekenis [2]). In de gasthuizen is herhaaldelijk $^1/_3$ van 't aantal zieken lijdende aan tuberculosis.

Wat Prof. Pel onder matigheid verstaat, zal nog nader blijken.

* * *

Om nu de zaak vanaf de grondslagen op te bouwen, beginnen wij met het beantwoorden van de vraag: wat is alkohol?

In scheikundigen zin: een der radicalen van de koolwaterstofverbindingen der vetzuurreeks, verbonden met een atoom zuurstof; alkohol zonder meer is dus een soortnaam. In engeren zin bedoelen wij met alkohol den æthylalkohol, die het hoofdbestanddeel uitmaakt van de werkzame stoffen in de geestrijke dranken. We kunnen ons in het verder betoog aan de gewoonte houden om van dezen alkohol te spreken als van den alkohol κατ' ἐξοχήν, omdat de werking op het menschelijk lichaam van de andere overeenkomt met die van den bedoelde.

---

1) Prof. Pel. De cursiveering is van mij.

2) Statistiek van den gemeentelijken gezondheidsdienst in Amsterdam.

De æthylalkohol nu, is in zuiveren vorm een vloeistof, volkomen kleurloos, nagenoeg reukeloos en smakeloos, met soortel. gewicht van 0.79^{47} en kookpunt van 78.5 ° C. Hij wordt verkregen door gisting van druivensuiker, volgens de volgende formule:

$$\underset{\text{suiker}}{C_6\ H_{12}\ O_6} = 2\ \underset{\text{æthylalkohol}}{C_2\ H_6\ O} + 2\ \underset{\text{koolzuur}}{C\ O_2}$$

Voor genotdoeleinden verkrijgt men de alkoholische dranken door gisting van suikerhoudende plantensappen. De wijn komt van druivensap. Waar, zooals bij bereiding van rhum uit rietsuikersap en van bier en jenever uit suiker afkomstig van graan, oorspronkelijk rietsuiker aanwezig is, wordt deze vóór de splitsing door de gist omgezet in druivensuiker.

> »Die Wirkung der geistigen Getränke beruht auf der grösseren oder geringeren Menge von Alkohol, den dieselben enthalten. Leichtes Bier enthält 2 bis 3, leichter Wein ungefähr 8 Prozent. Wiskey, Rum und andere destilllirte Spirituosen zuweilen 60 bis 70 Prozent Alkohol. Diese destillirten Flussigkeiten sind weiter nichts als gewöhnlicher Alkohol, der mit Wasser und geringen Mengen von Substanzen vermischt ist, die aus den zur Bereitung des Alkohols benutzten Früchten oder Getreidearten stammen oder sich während des Lagerns der Flussigkeiten entwickeln. Diese Substanzen verursachen den eigentümlichen Geruch dieser Getränke" [1]).

In aansluiting aan deze beschrijving van de geestrijke dranken kunnen we 't over een anderen boeg werpen en nogmaals vragen: wat is alkohol? en antwoorden: dat bestanddeel uit brandewijn, jenever, cognac, wijn, likeuren enz., dat, boven zekere mate genuttigd, mensch en dier dronken maakt.

Deze definitie, strikt genomen zoo slecht, omdat eerst zou

---

[1]) Remsen, *Kohlenstoffverbindungen*, S. 46.

moeten vaststaan wat »dronken" beteekent, kan er helaas wel mee door; want tot schade en schande der maatschappij is de dronkenschap zóó algemeen, dat het kleinste kind al evengoed weet, hoe iemand doet, die dronken is, als het weet, hoe een paard er uitziet, en ... omdat nagenoeg geen mensch oud wordt, zonder, zij 't ook een enkele maal en in lichteren graad, aan eigen lichaam de gevolgen der dronkenschap ondervonden te hebben.

Wie nog eens kort en krachtig wil hooren wat dronkenschap is, leene het oor aan Von Krafft-Ebing:

> »Weitaus die zutreffendste Analogie mit dem Irresein, zugleich die umfassendste, liefert endlich die acute Alkoholintoxication. Wir finden hier alle Formen des Irreseins, von jenen leicht melancholischen Zuständen, bis zu jenen äussersten Stadiën völliger Aufhebung der psychischen Funktionen, wie sie schwerer nicht im terminalen Blödsinn zum Ausdruck kommen können" [1]).

* * *

Laat ons de acute alkoholvergiftiging eens nader beschouwen. Onderstel: mijnheer A. biedt zich aan, om de proef op zich te laten nemen.

Hij slikt een kleine hoeveelheid jenever — vulgo: borrel — door, en als hij 't voor de eerste maal doet, trekt hij een leelijk gezicht, de tranen komen hem in de oogen, maar gedachtig, dat „men" borrelen lekker vindt en »men" zegt, dat 't mannelijk staat, slikt hij 't met een heldenmoed, een betere zaak waardig, door.

Kort daarop voelt hij zich niet onaangenaam — integendeel — als hij vóór de proef vermoeid was, is dit gevoel van vermoeienis grootendeels verdwenen, niet doordat zijn uitgeputte spieren nieuwe krachten kregen; deze geeft de alkohol niet; de verlichting bestaat eenvoudig in zijn gevoel.

Stille werkers hebben getracht, door nauwkeurige proefnemingen in deze materie tot klaarheid te komen. Zij namen

---

[1]) Dr. R. von Krafft-Ebing, *Lehrbuch der Psychiatrie*, 1893, S. 32.

proeven met den ergograaf van Mosso, een toestel, met behulp waarvan de arbeid door een bepaalde spier of spiergroep uitgeoefend, in kilogrammeters nauwkeurig wordt opgeteekend.

Ziehier een resultaat — naar 't mij voorkomt, eenigszins tegen de verwachting en hoop van den onderzoeker — verkregen, bij onderzoekingen zoowel aan eigen lichaam, als aan een geïsoleerde kikvorschspier:

> »Matige giften alkohol hebben tengevolge, dat gedurende korteren of langeren tijd het arbeidsvermogen van het motorisch apparaat eerst wordt verhoogd en daarna verminderd.
>
> Deze vermeerdering, resp. vermindering van het arbeidsvermogen komt voornamelijk tot stand door een aanvankelijke toeneming, gevolgd door een afneming van de prikkelbaarheid der motorische zenuwen, maar mag niet worden toegeschreven aan een invloed van den alkohol op de spieren zelf" [1]).

Hoeveel punten van verschil er mogen bestaan tusschen de verschillende onderzoekers omtrent de betrekkelijke waarde als voedingsmiddel van den alkohol, men is 't er vrijwel over eens, dat deze al zeer gering is; door hygiënisten en physiologen wordt hij niet anders dan als een genotmiddel beschouwd.

Behalve dit gevoel van verlichting neemt men waar, dat de pols krachtiger slaat, omdat geringe hoeveelheden alkohol gunstig prikkelend op het hart inwerken. Een aangename gewaarwording van warmte doortintelt de huid, en vooral er ontstaat bij de proefpersoon een zekere vrijmoedigheid om zich te uiten, hij heeft »moedwater" genuttigd: de schroom is voorbij, de rem-inrichtingen van zijn geest zijn losser gezet, hij uit zijn vroolijken aard wat luidruchtiger of geneert zich

---

[1]) J. C. Th. Scheffer: *Experimenteele onderzoekingen omtrent den invloed van alkohol op spierarbeid* (Uit het Physiol. Laboratorium der Rijks-Universiteit te Utrecht). *Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, No. 23, 1899.

wat minder zijn nurkschheid te toonen, al naar gelang zijn aanleg was.

't Gevoel van vermeerderde warmte is een bedrog, in zoover dat het lichaam in zijn geheel niet warmer is geworden — trouwens de thermometer zou eerder het tegendeel bewijzen. Doordat de bloedvaten, van welke de huid zoo rijkelijk is voorzien, onder den invloed van den alkohol zijn verwijd, is de bloedtoevoer naar het lichaams-oppervlak ruimer geworden. De huid, de buitenste laag, steeds door afkoeling aan de lucht iets kouder dan de binnenste lagen van het lichaam en het bloed, wordt door den vermeerderden bloedtoevoer warmer, en dientengevolge brengen nu de uiteinden der zenuwen, in de huid gelegen, 't gevoel van verhoogde temperatuur tot gewaarwording.

De bekende hygiënist Rubner zegt dienaangaande het volgende:

> »Bei berauschender Wirkung sah Desplats ein sinken der Wärmeproduktion (um 19 Prozent) der Kohlsäureausscheidung (um 12.4 Prozent) und der Sauerstoffaufnahme (um 19 Prozent) eintreten".

En verder:

> »Anderseits beweist die Wärme-empfindung noch keine vermehrte Wärmeproduction; vielmehr ist erstere nur die Folge eines besonderen nach die Haut gerichteten Blutvertheilung. Trotz des erhöhten Wärmegefühls kann die Wärmeabgabe, wie durch directe Messungen gezeigt worden ist, nahezu gleich bleiben" [1]).

De maag voelt zich bevredigd. Ook dit is een psychisch proces.

De eerste kennismaking met den alkohol is dus voor A. niet onaangenaam, hij bespeurt nog niet dat hij is opgezweept, meer dan krachtiger geworden.

---

[1]) Dr. Max Rubner, *Lehrbuch der Hygiëne*, 1895, S. 437.

Een tweede borrel volgt.

Hij wordt warm tot roodwordens toe, hij wordt vrijmoediger tot aan het overmoedige, hij voelt zich niet alleen opgewekt tot arbeid, maar krijgt neiging tot ruimer bewegingen, zijn gebaar wordt breeder, zijn stem luider en een ruw woord, in gewone omstandigheden door godsdienst of fatsoen bedwongen, rolt nu over zijn lippen.

Nog meer drank — de roes stijgt.

Hij krijgt neiging tot omhelzen; zijn tranen vlieten van aandoening; hij vertelt zijn diepste geheimen; of wel zijn booze neigingen komen boven, hij slaat erop los.

Nog meer drank....

En nu begint het meer en meer duidelijk te worden, dat de vriend, dien hij in zijn eersten borrel meende te vinden, een wolf in schaapskleederen was, want de prikkelings-verschijnselen zijn door 't stadium van overprikkeling tot dat der uitputting gekomen, zij maken plaats voor verlamming. Hij verliest het stuur over armen en beenen, zijn tong begint dubbel te slaan, zijn bewustzijn wordt beneveld.

Nog meer drank.

De sufheid stijgt. Zijn armen en beenen worden al zwaarder en zwaarder; hij valt eindelijk in slaap, een doffe, onbehouwen slaap, waarin hij log neerploft. Geheel zijn uiterlijk verraadt, dat hij tot op 't laatste oogenblik alle gevoel voor welvoegelijkheid verloren had. Hij is nu diep bewusteloos, zijn ademhaling is langzaam, onregelmatig en snorkend, zijn huid bleek en met een kleverig zweet bedekt. Maag en darmen zijn in volslagen opstand. De pols is oppervlakkig, nauwelijks voelbaar. Nu en dan komen in de spieren van gelaat en ledematen stuipachtige trekkingen voor.

Gelukkig, dat de drank voor een deel langs de longen als een stinkende adem is uitgedampt; een grooter deel verliet het lichaam langs de nieren; een deel werd door de maag weergegeven, vóór het in het bloed werd opgenomen; en zoo gaat de toestand van ernstige vergiftiging voorbij, tegelijk met het verdwijnen van het gif uit het lichaam. Zoetjes-aan begint het bewustzijn weer te ontwaken, ofschoon het nog lang zeer

beneveld is; armen en beenen wegen als lood, ook het hoofd is zwaar, de maag is wee en flauw. Het bloed zoo rijkelijk aan de oppervlakte verzameld, had overmatige gelegenheid tot afkoeling; bij gemis aan spierarbeid en depressie van alle lichaamsfuncties gedurende de bewusteloosheid werd weinig nieuwe warmte opgewekt; en zoo voelt de ontwakende zich huiverig en koud. Hij walgt van zichzelf en van den toestand, in welken hij zich bij zijn ontwaken bevindt. Inderdaad onze proefpersoon was opgezweept, opgezweept tot hij niet meer kon; nu ligt hij als afgeranseld neer.

De proef is afgeloopen — een barmhartige Samaritaan reikt water en een haring, en na een dag is alles vergeven en vergeten.

Ja *deze* keer liep het goed af, maar het had óók kunnen gebeuren, dat de hoeveelheid genoten alkohol té groot was, dat ten slotte de centra, welke ademhaling en hartswerking beheerschen en gelegen zijn in 't verlengde merg, verlamd waren, dat dus ademhaling en hartswerking tot stilstand waren gekomen en dat de dood een einde had gemaakt aan de proef.

Helaas! hoevelen experimenteeren aldus dagelijks, hoevele malen moeten we nog in de kranten lezen: „in den jenever gestikt", eer aan deze vivisectie een einde gemaakt is, welke van heel wat ernstiger aard is dan de vivisectie op kikkers en konijnen.

Het geschetste beeld was dat van den gemiddelden, gezonden mensch, die nooit had gedronken en nu voor het eerst door alkohol vergiftigd werd. Maar hoe zal 't gaan met hem, die van nature buitengewoon gevoelig is voor de werking van den alkohol, of met hem, die uiterst gevoelig is geworden door ziekte en andere verzwakkende invloeden, of met hem, wiens lichaam en geest door langdurig alkoholmisbruik ontaard zijn?

Bij hen treedt de sterkste uitwerking reeds door een zeer kleine hoeveelheid van den drank plotseling op. Talloos zijn de voorbeelden, dat onder die omstandigheden een ware, zij het dan ook voorbijgaande, krankzinnigheid gezien werd, die herhaaldelijk oorzaak was van moord of zelfmoord.

Uit zijn rijke ervaring haalt von Krafft-Ebing o. a. het volgende voorbeeld aan:

»Planir 30 j. Eisenwerksarbeiter, Potator, hatte vor einigen Jahren einen schweren Typhus überstanden und seither auffallende Intoleranz gegen Alkohol gezeigt. Keine epileptischen Antecedentien.

Am 15.3. hatte er in heiterer Gesellschaft sich berauscht. Plötzlich verliess er das Wirtshaus, ging zum Kassier, verlangte Arbeitsgeldvorschuss, drohte im Fall der Nichtgewährung mit Erhängen. Als ihm bedeutet wurde, er möge nach einer Stunde wiederkommen, ging er nach Hause, band seine besseren Kleider in einen Bündel zusammen, trug sie zum Traiteur, dem er sagte: »Da habt Ihr meine Sachen, ich hänge mich auf". Darauf lief er fort, kletterte über einen 7 Fuss hohen Zaun, dann auf einen Baum, befestigte an diesen einen Strick und hing sich auf. Man war ihm nachgeeilt. Der Strick war rasch durchschnitten und Patient, der bereits asphyctisch war, wieder zum Leben gebracht. Darauf tobte und wüthete er, war kaum nahebar, wurde mit Mühe gebändigt. Am 16 war er ruhig, erschöpft und kam in diesem Zustand nach der Irrenanstalt. Dort kam er erstaunt am 18 zu sich, wusste von allem seit dem Verlassen des Gasthauses Vorgefallenen nicht das Mindeste. An seinen Hals fand sich eine Strangmarke. Pat. war geistig noch erschöpft, klagte Kopfweh, hatte Tremor der Finger und Zunge, weite Pupillen. Ausser einem Magencatarrh fanden sich keine vegetativen Störungen vor. Bis zum 26.3 waren die Erscheinungen geschwunden und verliess Pat. die Anstalt" [1]).

Ook voor den oppervlakkigen toeschouwer, was het duidelijk, dat de alkohol invloed uitoefent op bloedvaten en hart, hersenen en zenuwstelsel; minder in het oog vallend was reeds de werking op maag en darm; in het geheel niet werd

[1]) Dr. R. von Krafft-Ebing, l. c.

de toch bestaande invloed op de lever waargenomen; en alleen door bepaalde onderzoekingen kan onder sommige omstandigheden de invloed op de nieren worden aangetoond.

Al deze werkingen van den alkohol kunnen duidelijker worden toegelicht door het beeld van chronisch misbruik.

Voor wij hiertoe overgaan, zal het nuttig zijn, dat wij het eens worden over de beteekenis der uitdrukking „misbruik" van alkohol, ofschoon nog later dit onderwerp zal moeten aangeroerd.

* * *

Er zou nog een hartig woordje kunnen gesproken worden over de definitie van 't woord »vergif"; 't zou een artikel op zich zelf worden; maar ik twijfel niet, of ieder zal na de beschouwing van den alkoholroes — eene bedwelming, die tot den dood kan voeren — toegeven, dat de alkohol een vergif is, zij 't dan ook een aangenaam en een licht vergif.

Als zoodanig deelt hij eenige eigenschappen aan vele, zoo niet aan alle, vergiften eigen.

1°. De individueele gevoeligheid, d.w.z.: dezelfde hoeveelheid, welke bij den een allerheftigste verschijnselen verwekt, doet bij den ander nauwelijks eenige afwijking ontstaan.

2°. Van dezelfde vergiften, van welke bepaalde hoeveelheden schadelijk, ja, doodelijk kunnen werken, prikkelen veelal kleinere hoeveelheden in gunstigen zin. Van deze eigenschap maakt ieder geneesheer dagelijks gebruik, wanneer hij bij voorbeeld het pijnstillende opium voorschrijft. Ook de alkohol is in ervaren hand een zeer te waardeeren geneesmiddel.

3°. Door voortdurend gebruik geraken de voor een vergif gevoelige organen hieraan gewend, zoodat:

eensdeels, om bij herhaald gebruik telkens eenzelfde uitwerking te verkrijgen, voortdurend grootere hoeveelheden moeten genuttigd worden;

anderdeels de voor het gif gevoelige organen dit niet meer kunnen missen en dientengevolge bij onthouding, stoornissen in hunne werking ondervinden.

Dat nu hij misbruik maakt van den alkohol, die vergifti-

gingsverschijnselen vertoont in den vorm van dronkenschap, spreekt zoo van zelf, dat hierover niet nader behoeft gesproken. We trekken dus een wijden kring, waarbuiten de dronkaards als misbruikers zijn uitgesloten.

Doch ook hij, wiens lichaam de schadelijke gevolgen van chronisch gebruik ondervindt, maakt misbruik, ook al is iedere keer de genuttigde hoeveelheid niet zoo, dat deze op zich zelf hem kwaad zou doen, en al is hij nooit beschonken. Ongelukkig is deze bepaling wat vaag, omdat ons organisme zoo weelderig is ingericht, zoo ruim van reservekrachten voorzien, dat ernstige veranderingen langen tijd verborgen kunnen blijven, zelfs voor nauwkeurig onderzoek.

De kring wordt dus al wat nauwer getrokken, maar de lijn is te vaag om geheel bruikbaar te zijn.

Ten slotte blijft ons de eigenschap van het vergif over, dat men eraan gewent, en met deze kennis gewapend, kunnen we nu een kringetje trekken, waar binnen alleen niet-misbruikers overblijven.

Wie aan den alkohol gewend is, maakt misbruik.

Dus hij, die niet meer de gewone en gewenschte opwekking ondervindt van zijn gebruikelijke dosis, en hij, die bij onthouding van zijn gewone dosis een, zij 't ook nog zoo geringe, stoornis in zijn welbehagen ondervindt, zij maken misbruik.

Sterk uitgedrukt vindt men dit laatste bij den chronischen drinker, die siddert, als hij 's morgens nuchter opstaat en eerst vastheid van hand herkrijgt na 't gebruik van zijn eersten borrel. Zwak vindt men 't terug bij den man, die gewoon is vóór tafel een bittertje te drinken, die tegen bittertijd een stellig verlangen naar zijn borrel voelt en alléén na 't gebruik smakelijk eet. En laat alle chronische gebruikers eens zich zelf onderzoeken, zij zullen moeten toegeven, dat zij zich nu en dan betrappen op een neiging om steeds meer drank te gebruiken, zij zullen moeten toegeven, dat zij nu en dan vrij hevig tegen deze neiging te strijden hebben. Gelukkig wie dat kan!

Misbruik van alcohol maakt dus hij, die

òf verschijnselen van dronkenschap vertoont,

òf door chronisch gebruik al of niet merkbare schadelijke gevolgen aan lichaam of geest ondervindt,

òf meer en meer kan verdragen, eer hij acute gevolgen ondervindt,

òf bij onthouding, zij 't ook zeer geringe, onbehaaglijkheid waarneemt.

Vooral de twee laatste alinea's klinken hard en zullen op veel tegenspraak stuiten. Men is opgegroeid in waardeering van het vaderlandsch bittertje en voelt aanstonds, dat door deze laatste uitspraken aan 't goed recht dezer nationale instelling getornd wordt.

Men stelle in plaats van alkohol en bitter drinken: opium en opium schuiven — en wie zal, niet alleen bovengenoemde stellingen niet tegenspreken, maar zelfs niet bijvallen? Is eenmaal 't feit beredeneerd en vastgesteld, dan moge ieder zelf de verdere conclusies maken! Men blijven vrij in zijn doen en laten, mits men handele met kennis, mits men wete wat men doet.

* * *

Na dus in 't kort vastgesteld te hebben wat misbruik van alkohol is, kunnen wij 't beeld beschouwen van den misbruiker in zijn verschillende gedaanten en graden.

We beginnen met na te gaan den invloed van den alkohol op de bloedvaten.

Dat deze bestaat, kan ieder weten, die oogen heeft.

We zien allen den drankneus, bezet met roode knobbels, verwijde en kronkelende bloedadertjes en kennen de lugubere grap: »Wat is het middel om van een rooden neus af te raken? Drinken, tot hij blauw ziet." 't Is zoo treurig juist, want voortgezet alkoholgebruik verwijdt niet alleen de vaten, maar verlamt ze ook ten slotte, en door stilstand van bloed zien we overvulling met koolzuur optreden en dientengevolge een blauwe kleur.

Nu zij eerst tot troost en eerherstel van de matigen met blauwe neuzen opgemerkt, dat de bloedvaten van den neus óók ziek kunnen zijn, zonder dat de eigenaar zich aan drankmisbruik schuldig maakt, om daarna tot schrik van den mis-

bruiker de aandacht er op te vestigen, dat wat we aan den neus zien gebeuren, elders — en op veel gevaarlijker plaatsen — ongezien gebeurt. Ja die verwijding en verlamming en, mag ik er bijvoegen, verkalking van bloedvaten, zijn veelal zoo verraderlijk, dat zij optreden, zonder door de roode kleur van den neus het sein op onveilig te zetten.

Door het geheele lichaam heen, worden de bloedvaten voor hun werk minder geschikt. De gevolgen?

't Is niet mogelijk in een kort bestek deze alle te noemen, doch ook leeken op 't gebied der geneeskunde moet het duidelijk zijn, dat bij ziekte der kanalen, dienstig voor de verspreiding van 't voedende bloed, zonder hetwelk geen lichaamsdeel kan tieren en werken, deze verdeeling uiterst onregelmatig moet worden en dat dus de meest uiteenloopende voedingsstoornissen kunnen optreden. Zelfs kunnen we zeggen, dat een groot deel van de ziekteverschijnselen in de hersenen, zooals deze bij alkoholisten voorkomen, de gevolgen zijn meer van de vaatziekten, dan van direkte inwerking van den alkohol op de hersenen.

Een paar voorbeelden tot toelichting.

In de eerste plaats wil ik noemen de gevolgen van ziekte der bloedvaten van het hart. Vooraf is misschien een korte beschrijving van den bloedsomloop in het lichaam niet overbodig.

Van uit de linker hartekamer wordt arterieel bloed geperst in de slagaderen, die zich over het geheele lichaam in al fijner en fijner wordende vertakkingen verbreiden, totdat zij ten slotte een netwerk van zoogenaamde haarvaten vormen, dat alle organen om- en doorspoelt. Van uit de haarvaten worden de voedende bestanddeelen en de zuurstof aan de organen afgegeven. De haarvaten vereenigen zich weder tot al wijder en wijder wordende stammetjes, de aderen, die het afgewerkte bloed bevatten, en te zamen komen in de holle ader, die 't bloed naar 't hart terugvoert, waar het aankomt in den rechter boezem. Een van de groote aderstammen is de poortader. Deze verzamelt het bloed uit de ingewanden. Dit bloed is nu niet slechts afgewerkt, maar heeft anderszins ook de voedende stoffen uit de darmen opgenomen. De poort-

ader verdeelt zich door de lever, waar de voedende stoffen gedeeltelijk opgetast worden, om naar behoefte later door 't lichaam verspreid te worden, in welke ook vele uit de darmen afkomstige stoffen eerst voor gebruik in de organen geschikt worden gemaakt. De leveraderen verzamelen wederom het bloed uit de lever en storten dit in de holle ader uit. Van uit den rechter harteboezem, waarin zich nu afgewerkt, maar ook met nieuwe voedingsstoffen beladen bloed bevindt, gaat het bloed naar de rechter hartekamer, vandaar wordt het door de longslagaderen geperst naar de longen, in welke het zijn koolzuur afstaat en zuurstof opneemt. Uit de longen wordt het bloed verzameld in de longaderen, welke dus geheel zuiver bloed met voedingsstoffen beladen bevatten. De longaderen storten het bloed uit in den linker harteboezem, vandaar komt het in de linker kamer, om opnieuw zijn kringloop te beginnen. Dat hier slechts hoofdzaken geschetst zijn, behoeft nauwelijks vermeld.

Ons hart nu, dat geen oogenblik mag rusten, onophoudelijk werkt tot onzen dood, krijgt door zieke bloedvaten onvoldoende voedsel, wordt slap en zwak, rekt uit. Het mist de kracht de bloedmassa voldoende voort te stuwen en er ontstaat een ophooping in het gebied, waaruit het linkerhart zijn bloed betrekt, dat zijn de longen. Deze worden door overvulling stijf, waardoor zij zeer slecht werken. De eigenaar wordt kortademig, later zet zich de stuwing ook nog in de andere gebieden, lever, armen en beenen, voort.

Het zwakke hart moet zijn uiterste krachten inspannen om in gewone omstandigheden te voldoen, het gaat zijn reserve verbruiken en schiet weldra te kort in buitengewone omstandigheden, zooals bij groote lichaamsbewegingen, omdat er door grooter verbruik in de spieren dan meer zuurstof en meer voedingsstoffen noodig zijn en dus het bloed sneller moet aangevoerd worden.

Een enkel citaat:

»Eine der häufigsten Entstehungsursachen der idiopathischen Herzhypertrofie, bildet übermässiger Alkoholge-

nusz und zwar ganz besonders überreichlicher Bierkonsum. Die idiopathische Herzhypertrophie infolge von Bierpotatorium sieht man nicht selten bei jugendlichen Individuen zu stande kommen und auch todlich enden [1]).

»Insbesondere gilt eine Einschränkung in der Zufuhr alkoholischer Getränke bis auf ein Minimum heutzutage allgemein als ein wesentlicher Faktor für die Erhaltung der Leistungsfähigkeit des Herzmuskels bei Herzkranken.... Wenn nun übermäsziger Biesgenusz schon auf das gesunde Herz deletäre Folgen ausüben kann, so ist es eine notwendige Konsequenz dieser Thatsache, wenn man diese Schädlichkeit in noch weitergehendem Masze von dem bereits kranken Herzen fernzuhalten trachtet" [2]).

Een tweede voorbeeld: ook de hersenvaten hebben hunne elasticiteit verloren; wanneer nu door eene willekeurige oorzaak de bloedtoevoer naar de hersenen sterk verhoogd wordt, bestaat er kans — en die kans is niet zoo heel gering — dat een of ander bloedvat in dit gebied scheurt; het bloed stort zich in de hersenen uit, kan daar een groote verwoesting aanrichten — men noemt dit een beroerte — een plotselinge dood is mogelijk, of wel de lijder vertoont later verlammingen, spraakstoornissen enz.

Een ander orgaan dat, zooals wij reeds zagen, invloed ondergaat van het gebruik van alkohol is de maag. Vooral bij chronisch gebruik wordt die invloed duidelijk, en 't is daarom noodig bij dit punt weer wat langer stil te staan. Schijnt een matige dosis voor een oogenblik gunstig te werken op de maagfuncties, voortgezet gebruik werkt al zeer nadeelig.

Om een en ander te bewijzen zullen de verslagen dienen van proeven op dieren genomen. Allicht zal deze of gene het bezwaar maken, dat proeven op dieren genomen nog niet veel bewijzen. Die opmerking is onjuist. Primo zijn we wel genoodzaakt voor onze experimenten dieren te bezigen,

---

1) Penzoldt u. Stintzing, *Handbuch der Therapie innerer Krankheiten.* Zweite Aufl. Bd. III, S. 626 vv.

2) Penzoldt u. Stintzing, l. c. S. 576.

omdat we uit den aard der zaak geen menschen mogen gebruiken. Secundo komt 't bij de beoordeeling der waarde van die proeven geheel aan op de inrichting van de proef en op de vraagstelling. Het geheele organisme van een hond, een konijn, een kikker, is niet gelijk te stellen aan 't geheele organisme van een mensch. Maar wel weten we uit onderzoek en, soms eeuwenoude, observatie, dat afzonderlijke organen, wat betreft de quintessens van hun bouw en van de physiologische wetten, waaraan zij gehoorzamen, bij dier en mensch overeenstemmen. We kunnen nu de inwerking van vergiften of van bepaalde levensvoorwaarden op een of ander orgaan in geïsoleerden toestand bij den mensch niet bestudeeren, zonder hem op te offeren, doch gebruiken daarvoor nu een gelijkwaardig orgaan van een dier. Fanatieken daargelaten, zullen medici en physiologen zich wel wachten de aldus opgedane ervaring, klakkeloos op den mensch toe te passen, wanneer deze niet door controle, 't zij door toevallige pathologische omstandigheden, 't zij door uitwendige observatie of door lijkopening, bevestigd wordt. Wat vond men nu?

> »L'alcool administré par ingestion détermine d'abord chez le chien une excitation secretoire de la muqueuse gastrique. Si l'on continue l'expérience pendant plusieurs mois, on observe un type chimique de suc gastrique remarquable par un fort abaissement du chlore organique (0,179 avant l'expérience, 0.011 après) dosé par la methode Hayem-Winter. Au point de vue histologique, on constate alors que les cellules principales (possédant ou ne possédant plus de filaments basaux) ne fabriquent plus de granulations de pepsinogène....
>
> Enfin, un type histologique extrème est représenté par une grave altération de la muqueuse de l'estomac, caractarisée par de la gastrite interstitielle avec disparation des cellules de bordure; quant aux cellules principales, elles prennent le type d'épithelium de surface" [1]).

---

[1]) *Société de Biologie,* Séances de 9 en 16 février 1901, MM. Theohai et Babes; verslag in de *Semaine médicale*, p. 60 [3].

Andere proeven werden genomen door Prof. Pekelharing, die een hond had met een maagfistel, waardoor dus de werking van de maag zeer nauwkeurig kon nagegaan worden. Hij bracht bij zijn proeven den alkohol niet langs de maag, maar langs anderen weg in het bloed en komt tot de conclusie, dat de alkohol, in 't bloed circuleerend en aldus de maagklieren bereikend, op deze een prikkelende werking uitoefent. In zijn conclusie zegt hij o. a.:

»De gezonde mensch heeft, als hem smakelijk voedsel in voldoende hoeveelheid ten dienste staat, waarlijk geen alkohol noodig om hem te helpen dat te verteren. Slechts mag er, naar ik meen, op gewezen worden, dat het woord »gezond" een niet zeer scherp begrensd begrip aanduidt. Menigeen, die zich na een dag van zwaren arbeid en velerlei zorgen aan tafel zet, kan zich gezond noemen en toch in den smaak van het voedsel alleen, geen voldoenden prikkel vinden voor de cellen der maagklieren. Indien dan door een geringe hoeveelheid alkohol de digestie bevorderd en daardoor ook de eetlust opgewekt wordt, is er, naar ik meen, geen reden om het glas wijn of bier, niet als een heilzaam geneesmiddel te beschouwen. Evenwel alleen onder deze voorwaarde, dat de alkohol niet op andere wijze bederft wat door verbetering der spijsvertering gewonnen wordt. In het algemeen kan daaromtrent niet meer gezegd worden dan dat het gebruik van alkohol altijd binnen enge grenzen beperkt dient te worden, zoo de nadeelen niet op de voordeelen de overhand zullen krijgen. Waar die grenzen gelegen zijn, moet beproefd worden niet alleen voor ieder individu, maar voor denzelfden mensch onder verschillende omstandigheden te bepalen" [1]).

Die gunstige werking heeft weer zijn grenzen. Zooals we ook reeds uit 't vorige Fransche citaat lazen — chronisch gebruik kan oorzaak worden van een chronische maagcatarrh.

[1]) Prof. C. H. Pekelharing: *Over den invloed van alkohol op de afscheiding van maagsap* in het *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1902, bl. 936.

»De chronische maagcatarch ontstaat niet door prikkeling van slijmvlies direkt, maar doordat de alkohol door 't bloed meegevoerd de maagklieren prikkelt, chronische hyperaemie onderhoudt en zoo ontsteking doet ontstaan" [1]).

Dan ontstaat wat de Franschen noemen: état mameloné, ongelijkmatige woekering van het bindweefsel, door woekering en ontaarding van kliertjes en door de overblijfselen van buiten de vaten gekomen bloedlichaampjes, een karakteristiek uiterlijk [2]).

Dit is een toestand bij lijkopening van drinkers herhaaldelijk gevonden en afgebeeld op de afschuwelijkste plaatjes van totaalonthouders-genootschappen.

De onmatige drinker mist den rechten eetlust, heeft een beslagen tong, 't eten bezwaart hem en hij moet vooral 's morgens vaak braken.

Reeds boven zagen wij, dat de bestanddeelen van spijs en drank, die van uit den darm door de poortader worden opgenomen, de lever passeeren, vóór zij in 't lichaam komen als voedsel of gif. De lever parenchymcellen — en 't bindweefsel secundair — blijken gevoelig voor den uit den darm opgenomen alkohol, de lever wordt min of meer ziek, kan tot schrompeling overgaan met de gevolgen van dien: maag- en slokdarmbloedingen, »water" in de buikholte, algemeene en toenemende verzwakking.

»Das Vorkommen der Lebercirrhore bei Säufern ist so häufig beobachtet worden, dass die Krankheit in England sogar den Namen der »gin-drinker's liver" erhalten hat" [3]).

Als van zelf sluit zich bij onze laatste besprekingen de vraag aan, of de alkohol, die in 't lichaamsvocht wordt opgenomen, nu ook voedingswaarde heeft.

---

[1]) L. c bl. 937.

[2]) L. c.

[3]) Dr. Adolf Strümpell: *Specielle Pathologie und Therapie*, 1895, Bd. II, S. 240.

't Schijnt mij niet overbodig met een enkel woord uit te leggen wat men onder »voedsel" te verstaan heeft. Voedsel zijn die stoffen, welke geschikt zijn om te voorzien in de behoeften der chemische processen, welke plaats grijpen bij functioneeren en leven der organen; zoo bij voorbeeld eiwitten, vetten, koolhydraten. Inderdaad schijnt de alkohol energie te leveren, zij 't dan ook weinig. Er zijn proeven genomen, waarbij een hond aanvankelijk gevoed werd o. a. met een zekere hoeveelheid suiker; later kreeg de hond hetzelfde voedsel, behalve dat een deel van de suiker vervangen was door een, in chemischen zin, aequivalente hoeveelheid alkohol. Ziehier het resultaat.

> »J'en conclus que l'alcool ingéré ne participe que très faiblement, s'il y participe, aux combustions où le système musculaire puise l'énergie nécessaire à son fonctionnement. A l'état de repos, on arrive à des résultats analogues.
>
> Enfin, je dois ajouter que, pendant la période d'alimentation normale, le chien en expérience a fourni, comme travail journalier, une moyenne de 23 kilom. 924 de marche en deux heures, et son poids a augmenté de 1 kilogr. 245 soit presque le cinquième du poids primitif. Au contraire durant le laps de temps où cet animal a pris une certaine dose d'alcool à la place d'une quantité équivalente de sucre, il n'a fait en moyenne chaque jour, que 18 kilom. 666 et son poids a légèrement baissé (de 115 grammes)" [1]).

Dat we soms na 't gebruik van alkohol beter in staat zijn iets te doen, is dus niet door vermeerdering van energie, maar doordat de bestaande energie beter en gemakkelijker wordt vrijgemaakt. En nu staat weer levendig voor mijn geest het woord van Dr. van Deventer, den directeur van het krankzinnigengesticht Meerenberg, dat hij sprak op een

---

[1]) *Académie des Sciences,* Séance 14 et 21 Janv. 1901, M. A. Chauveau; vermeld in *Semaine médicale* 1901, p. 36[2].

van de colleges, die hij placht te geven: »*Alkohol is niet de haver, maar de zweep*". Wat ik bedoel en met omhaal van woorden tracht duidelijk te maken, is niet kernachtiger en juister uit te drukken dan het in dezen korten volzin geschiedde.

De alkohol, die door het bloed medegevoerd, het lichaam gedrenkt heeft, moet ten slotte daaruit verwijderd, en geeft als 't ware bij zijn afscheid een laatsten trap aan de organen, die hem de deur uitlaten: de nieren en de longen.

Wie ruikt niet met walging den met alkoholdampen bezwangerden adem van den drinker? Maar meer nog dan de longen, worden de nieren beschadigd door het voortdurend passeeren van alkohol en de daaruit in het lichaam ontstane ontledingsprodukten. De nieren worden belemmerd in hare bloedzuiverende werking. 't Bloed raakt meer en meer verontreinigd en vergiftigd: 't hoofd wordt suf, pijnlijk, zwaar en duizelig, de drinker krijgt braakneiging, wordt waterzuchtig, en kan onder aanvallen van stuipen en bewusteloosheid sterven.

Dat suikerziekte en jicht door alkoholmisbruik ten zeerste bevorderd worden, valt niet te ontkennen.

De zenuwbundels, welke de draden bevatten, waarlangs de bevelen tot functioneeren van uit de hersenen naar de organen komen, en de draden, die omgekeerd de verschillende zintuigelijke waarnemingen van de periferie centraalwaarts leiden, naar 't hoofdbureau, de hersenen, waar het bewustzijn zetelt, deze zenuwbundels raken door den alkohol ontstoken: de draden deugen niet meer voor hun werk; bevelen tot functioneeren kunnen niet richtig worden overgebracht; de spieren zijn verlamd en ontaarden; gevoelens van heftig schietende pijnen en ziekelijke gewaarwordingen als 't krieuwelen van mieren, koude en gloeiing, worden naar de hersenen gebracht en komen tot bewustzijn. Vooral de sensibele oogzenuw is gevoelig en leidt door ontaarding vaak tot blindheid. Maar 't meest van alles wordt de drinker getroffen in zijn edelst orgaan, in de hersenen. Ik zal om niet te uitvoerig te worden niet uitleggen, wat wij te verstaan hebben onder: poliencephalitis, pachymeningitis, hæmorrhagica interna, chronische lepto-

meningitis, hydrocephalus internus. Al die ijselijke woorden — voor den leek ijselijk om hun klank, voor den latinist niet minder om hun afleiding en potjeslatijn-achtige samenstelling — zijn de namen van allertreurigste ziekten.

Het is een experimenteel geboekstaafd feit, dat het ziekzijn der ziel steeds samengaat met het ziekzijn van sommige deelen der hersenen. Deze ergste van alle kwalen, welke den mensch kunnen treffen, heeft de alkohol herhaaldelijk op zijn geweten. En ofschoon deze zielsafwijkingen in haar ergste graden nu niet zoo dagelijks onder onze oogen komen, is 't toch geen overdrijving, dat nagenoeg geen gewoonte-drinker aan de lichtere vormen ontsnapt.

Besprekend de ætiologie van krankzinnigheid zegt Krafft-Ebing:

> »Unter allen hier belangreichen, auf das Centralnervensystem deletär wirkenden Stoffen nimmt der Uebergenuss des Alkohols die hervorragendste Stelle ein ... Je nach Stand, Nationalität, Klima etc., differirt die Zahl der Irren a potu zwischen 1/9—1/3 der Aufnahmen in Irrenanstalten. Dabei sind ungerechnet jene physisch und psychisch verkommenen Gewohnheitssäufer, die sich in der Gesellschaft zum Schaden der Familie, der öffentlichen Sittlichkeit und Sicherkeit noch herumtreiben" [1]).

En op den avond zelf, dat ik deze regels schrijf, lees ik uit het verslag van 't krankzinnigengesticht Meerenberg, vermeld in *Het Algemeen Handelsblad* van 23 Mei 1902:

> »In de rubriek »de oorzaken der krankzinnigheid" wordt gezegd, dat alcoholmisbruik ook dit jaar de gewichtigste oorzaak is gebleken, t. w. bij niet minder dan 47 van de 258 nieuw opgenomen patiënten. En veel sterker bij de mannen dan bij de vrouwen. Bij 125 opgenomen mannen werd 38 maal, bij 133 nieuw-opge-

[1]) Krafft-Ebing, l.c.

nomen vrouwen 9 maal drankmisbruik als oorzaak der krankzinnigheid aangegeven".

De zielsafwijkingen der alkoholisten in hun verschillende graden zijn in het kort de volgende.

De drinker krijgt een luchtiger beschouwing omtrent het huwelijk en de zeden.

Hij stoort zich minder aan de welvoegelijkheid en is onverschillig voor de achting van anderen. Hij wordt zelfzuchtig en spot met goede en teedere gevoelens. Daarbij wordt hij prikkelbaar en opvliegend, geneigd tot handtastelijkheden.

Hij stapt, zooals wij 't als kinderen noemden, met het verkeerde been uit bed, is bij het ontwaken mismoedig en ontstemd. Deze verschijnselen kunnen alle graden doorloopen van af eenvoudig nurkschheid tot afkeer van 't leven toe. Zij verdwijnen soms tijdelijk na het gebruik van sterken drank, eene eigenaardigheid waardoor het drinken natuurlijk ten zeerste bevorderd wordt.

Reeds zeer spoedig treedt een zekere wilszwakte op, die het voor den drinker hoogst moeilijk maakt goede voornemens uit te voeren, afstand te doen van het kwaad, dat zijn leven verwoest.

Zóózeer voelen sommigen zelf deze zwakte, dat zij, als 't ware om bescherming biddend, vragen opgenomen te worden in een gesticht voor drankzuchtigen.

De bevattelijkheid gaat lijden, het geheugen verzwakt, het werken wil niet vlotten, soms treden waandenkbeelden op, omtrent ontrouw der echtgenooten.

De drinker is duizelig, verward, slaapt slecht en wordt gekweld door zware en angstige droomen. Hij krijgt trillende handen, ook hoofd en tong trillen, zijn gelaatstrekken verwelken en hangen slap. Zijn knieën zijn krachteloos en knikken door. En eindelijk de drinker is vroeg oud.

Ik zou hierbij willen voegen, dat de meeste drinkers al zeer spoedig een zekere mate van verblindheid krijgen, waardoor zij — om nu maar 't gunstigste geval te kiezen — wel den balk in 's buurmans oog zien, maar niet den splinter

in eigen oog. Zij vergeten, dat de splinter van 't zelfde hout is als de balk en ... de voor splinters ongewone eigenschap van groeikracht bezit.

De langzaam voortschrijdende veranderingen worden nu en dan onderbroken door delirium tremens.

Dan staart de drinker anstig, met klam zweet op 't gelaat, voor zich uit, zijn wezenloos oog ziet afgrijselijke dingen, meestal allerlei gedierte; zijn onzekere handen maken weifelende afweerbewegingen. In angstige, onsamenhangende woorden deelt hij mede, welke monsters zijn zieke verbeelding aanschouwt en hij verzoekt den omstanders hem daarvan te bevrijden. Soms valt hij neer in stuipachtige bewegingen, met schuim op den mond.

Over de ellende, welke de drankzuchtige brengt over zijn huisgezin, kunnen wij hier zwijgen, alleen ons herinneren, dat de kinderen veel kans hebben zwakkelingen te zijn, dat onder hen veel epilepsie en idiotie voorkomt.

> »Par contre, il m'a été possible de m'assurer que plus de 40 °/₀ des parents des enfants idiots, paralytiques etc. étaient des alcooliques avérés" [1]).

Opzettelijke onderzoekingen in de gevangenis te Liverpool gedaan leidden tot een analoog resultaat.

Zoo even schreef ik: de drinker is vroeg oud — er kan niet bijgevoegd worden, dat hij ook inderdaad oud wordt. Meestal eindigt zijn ellendig leven vroegtijdig door een ontsteking van lever of longen of nieren, door delirium tremens of een beroerte. Zoodanig wordt het geheele lichaamsgestel door den alkohol ondermijnd, dat de geringste verkoudheid levensgevaarlijk kan worden. Terwijl ieder medicus getroffen is door den ongunstigen invloed van alkoholisme op 't verloop van longontsteking — zelfs zóó, dat Stumpf in een statistische studie over longontsteking, die het tegendeel

---

[1]) *Congrès français des médecins aliénistes et neurologistes* (1er au 7 Aout 1901) M. Bourneville; verslag in *Sem. medic.* 1901, p. 267[3].

schijnt te bewijzen, niet aarzelt te verzekeren, dat die stelling in strijd is met de dagelijksche ervaring aan 't ziekbed [1]) — staat hiertegenover een ervaring, als van Prof. Pel, die indertijd een patient demonstreerde en zijn ziektegeschiedenis ook beschreef [2]), van wien hij meende te mogen verklaren, dat hij zijn behoud te danken had aan zijn groot weerstandsvermogen ten gevolge van matigheid in 't gebruik van sterken drank. De man begon met een ontsteking van de geheele linker long, de onderkwab van de rechter long en een linkszijdige pleuritis. Hij kreeg daarbij uitbreiding van 't pleuritisch exsudaat, zoodat hem tot driemaal toe vocht moest afgetapt worden en ten slotte de etter door verwijdering van een stuk rib moest ontledigd worden. Bovendien kreeg hij rechts droge pleuris, een ontsteking van het hartezakje en ten slotte een acute etterige ontsteking van 't linker middenoor. De pat. kwam dit alles te boven!

* * *

Wanneer ik mijn opstel overlees, komt 't gevoel over mij van een openbaar aanklager; waar de bedoeling was objectief de zaken uiteen te zetten, moet ik schijnen — ik voel 't sterk — de subjectieve gevoelens van een partijdige weer te geven.

En toch ik verzeker plechtig, ik overdreef niets! — Integendeel! Ik zág in mijn loopbaan als arts — en hoe kort schijnt mij deze — al die ellende van aangezicht tot aangezicht.

Ik zag den veertienjarigen jongen, dronken gevoerd door vader en oom, uit louter baldadigheid; de politie raapte hem letterlijk uit de goot op en bracht hem meer dood dan levend in 't ziekenhuis. Mij was de taak deze bewustelooze massa in 't leven terug te roepen. De walgelijke details wil ik den lezer besparen.

---

[1]) J. Ed. Stumpf, *Ned. Tijdschr. v. geneesk.* 1901, bl. 757.

[2]) Prof. P. K. Pel, *Pneumonie met complicaties*. in het *Ned. Tijdschr. voor geneesk.* 1897, I, 1060; II, 2 en 169.

Ik zág den ongelukkige met zieke, verlamde bloedvaten, leikleurig, aamechtig, met beenen dik gezwollen van 't water. Ik was gedwongen hem zijn dierbaren jenever nog in 't gasthuis te ontfutselen, ja soms te ontworstelen. Hij knapte op... maar keerde terug even desolaat als te voren. Hij keerde terug niet eens, maar drie- viermaal. Hij zal terugkeeren op nieuw — of misschien een ongeluk krijgen — hier of daar in een verlaten hoek sterven.

Ik zág den lijder aan delirium tremens op mij aanvallen als een wild dier, grijpen naar de monsters zijner hallucinaties.

Ik zág den ongelukkige, neergeploft in een beroerte, wiens laatste woord een verwensching was. Hij ging bewusteloos de eeuwigheid in.

Ik zág den ongelukkigen idioot, wezenloos de menschen aanstaren, die hij niet begreep en die hem wederkeerig niet verstonden; vreemd was hij onder zijn medeschepselen, een schade voor de maatschappij, een schande voor zijn ouders.

Ik zág den volslagen krankzinnige...

Ik zág dit alles niet eenmaal — maar tien- twintigmaal. Niet in één laag der maatschappij, maar in alle lagen, bij mannen, bij vrouwen, bij jong, bij oud.

Wie kan bij zulk een ondervinding objectief blijven?

Wie kan, na dit alles gezien te hebben en getast, nog vragen: ben ik mijn broeders hoeder?

Men vergeet te veel, dat de drinker, die wat holheid in de maag gevoelt, wanneer hij zijn middagbittertje mist, die niet slapen kan, voor en aleer hij zijn slaapmutsje genuttigd heeft, vruchten zijn van denzelfden boom, aan welken ook het delirium tremens groeide — alleen de graad van rijpheid verschilt.

Laat ieder eens de hand in eigen boezem steken en zich afvragen, of hij soms niet meer had kunnen doen bij vriend en in omgeving, om — ik wil niet eens spreken van moreele schade — om, zeg ik, lichamelijke ellende door alkohol veroorzaakt tegen te gaan. Waarlijk wij zijn te toegevend! Er komt weemoed over mij, als ik voor een oogenblik de pen neerleg en peins, peins en voor mijn geest laat verschijnen een aantal jonge lieden, die ik gekend heb, met wie ik schertste

in vollen levenslust, met wie ik klonk en dronk . . . hun graf is reeds bijna vergeten, zij rusten in vreemde landen, in andere werelddeelen. En ofschoon ik mij bewust ben, nooit hun kwaad aangemoedigd te hebben, ja soms mij ertegen verzet te hebben — ik voel nu toch eenige wroeging over mijn onverschilligheid, ik had méér kunnen doen. En nu lezer van mannelijken leeftijd — leg dit blad neer en peins, peins, ga uw eigen leven na . . . en wie van u zal kunnen zeggen dat hem mijn wroeging vreemd is?

* * *

Maar ik voorspel u ook: moogt gij nu een levendigen indruk hebben van 't kwaad, door den alkohol gesticht — morgen hebt ge honderd redenen voor een, om in 't misbruik te volharden.

Men zegt: »Maar onze voorouders dan, die dronken nog meer dan wij, en wat waren zij niet 'n kerels".

Goed, aangenomen, dat onze voorouders kerels waren, en ik ben de eerste om te erkennen, dat ons geslacht, daarbij vergeleken, heel slap is. Maar zijn wij niet misschien juist voor een deel zoo slap door 't drinken van onze kerels-voorouders?

En dan nog iets — ik geef wederom 't woord aan Krafft-Ebing:

> »Es ist wahr, unsere Vorfahren haben vielleicht quantitativ mehr in geistigen Getränken geleistet als die modernen Generationen, aber was sie tranken war Wein und noch dazu ein geringer in Bezug auf Alkoholgehalt. Heutzutage erscheint der Alkohol in concentrirter und anderer Gestalt, und die Industrie vermag ihn recht billig dem gemeinen Mann zu bieten.
>
> »Aber was sie ihm von Alkohol bietet, ist die schlechteste Sorte, die gewöhnlich Fuselöl enthält, einer der deletärsten Stoffe für das Centralnervensystem" [1]).

Terloops raakt hij hier een onderwerp aan, waarop wij nog zullen terug komen: de toxiciteit van den alkohol.

---

[1]) Krafft-Ebing l.c. S. 147.

Een gewone verontschuldiging voor 't drinken is ook: »Maar A, B en C zijn toch zoo oud geworden, en zij waren zulke straffe drinkers".

Maar wat beteekent dat, waar D, E tot Z toe een ontijdigen dood vonden door den drank? Dit argument mag voor ons geen richtsnoer zijn, of zouden we ook mogen zeggen: stelen is geen kwaad, omdat nu en dan een dief ongestraft blijft?

De zaak is eenvoudig deze, dat de gevoeligheid voor den invloed van alkohol bij de menschen onderling verschilt, en hiermee keeren wij nog eens terug tot de vraag: wat is misbruik?

Daaromtrent verschillen de gevoelens. Vroeger stelde ik aan patiënten de vraag: »Maakt ge misbruik van sterken drank?" en 't antwoord luidde onveranderlijk — en meestal met eenige verontwaardiging over mijn impertinentie — »neen", behalve van één man, die met delirium tremens onder behandeling kwam. Ik verheugde mij over dat alles zeer en begon te gelooven, dat de drankbestrijders schromelijk overdreven, tot ik toevallig ontdekte, dat een dier ontkenners, volgens eigen bekentenis en die van geloofwaardige getuigen, dagelijks 40, zegge veertig, borrels verorberde.

't Is duidelijk: aan de drinkers kunnen we niet overlaten de grens te trekken tusschen gebruik en misbruik, immers hun maatstaf is de onbekwaamheid of te wel kennelijke staat, en de hoeveelheid alkohol om dezen staat te bereiken, moet bij chronisch gebruik, telkens grooter genomen worden. Prof. Pel zegt daaromtrent in zijn redevoering op den dies natalis:

> »Helaas de meesten plegen slechts dan van onmatigheid of misbruik te spreken, indien de uiterlijke teekenen van het gebruik duidelijk waarneembaar zijn, doch onmatig noem ik ook hen, die schier iederen dag iets te veel alkohol tot zich nemen, zonder dat zij zelf daarvan direkt nadeel bespeuren".

En verder:

> »Ofschoon vast overtuigd, dat de normale mensch volstrekt geen alkohol behoeft om gezond te blijven, twijfel

ik aan den anderen kant niet aan het onschadelijke van een matig gebruik, ja ik ben zelfs van oordeel, dat een zeer matig gebruik ons nu en dan tot voordeel kan strekken. Wel te bedenken is echter, dat er maar één maat is, dat is de individueele. Ieder, die niet bij machte is te allen tijde de hem passende maat indachtig te blijven doet beter het gebruik van alkoholische dranken aan hen over te laten, die hiertoe wel in staat zijn".

Of *ge*bruik *mis*bruik genoemd moet worden, hangt dus niet van de genuttigde hoeveelheid alkohol af, maar van de individueele reactie. Er zijn menschen, voor wie één borrel daags reeds misbruik is te noemen.

De alkohol verwoest levens, verwoest volkeren:

»Ist er doch im Kampf der Civilisation mit den wilden Völkern Amerikas als »Feuerwasser" ein mächtigeres Vertilgungsmittel dieser gewesen, als selbst die Feuerwaffe" [1]).

Van welken kant we de zaak ook bekijken — men kan niet ontkomen aan de conclusie, dat van geneeskundig standpunt bezien het alkoholmisbruik bestreden moet worden.

Wie dat niet inziet of niet wil inzien zou ik willen toevoegen: welnu meet dan ook niet met twee maten, geeft dan ook vrijen teugel aan cholera, pest en pokken, ontneemt dan niet aan uw onnoozel kind het scherpe mes, dat het in een onbewaakt oogenblik greep, eischt dan ook niet, dat een geneeskundige wetgeving andere vergiften achter slot en grendel houdt.

Ware het niet 't eenvoudigst en meest afdoend middel alle alkoholische dranken te vernietigen resp. geheelonthouders te worden? 't Eenvoudigst ware het zeker, maar ook 't best? ook het rechtvaardigst? Wie uit dit opstel de gevolgtrekking gehaald heeft, dat algeheele afschaffing van alkohol noodig is, lijkt mij te radicaal, hij heeft een gevolgtrekking gemaakt, die niet bedoeld was. O zeker! vuur sticht brand;

[1]) Krafft-Ebing l.c. S. 47.

brand richt schade aan — als er geen brand was, was er geen schade... dus? wég met 't vuur!

Dát zegt geen mensch en 't zou onredelijk zijn aldus te spreken. Velen zijn vast overtuigd, dat de mensch een prikkel noodig heeft, en 't is waarschijnlijk, dat bij 't onhandig uitdrijven van Beëlzebub, deze met zeven andere duivelen erger dan hij zou terugkomen. Doch zelfs dit daar gelaten: tegenover onze ergste vijanden past eerlijkheid; de akte van beschuldiging was lang genoeg, we zullen ook het woord laten aan de verdediging; en dan begin ik met te verklaren, dat ik den alkohol niet zou willen missen, omdat ik hem beschouw als... een nuttig en aangenaam huismiddeltje. 't Leven eischt veel van ons; zooals wij allen een paar strepen boven onzen stand leven, wordt van ons allen iets meer geëischt dan wij feitelijk, rustig werkend, kunnen presteeren. Dit is wel de oorzaak, dat we allen nu en dan »down" zijn, dat we allen nu en dan een tikje met de zweep noodig hebben. Geen beter middel in zulke gevallen, dan een kleine dosis alkohol, mits we blijven, èn wat onze uitputtingsgraad betreft èn wat de therapie daartegen betreft, binnen de physiologische grenzen.

't Valt wel niet te ontkennen, dat nu en dan een matig alkoholgebruik, bij feestelijke gelegenheid of gezellig samenzijn, de vreugde doet stijgen, den zorgen het zwijgen oplegt en ons aldus gelegenheid geeft tot een ontspanning, die wij zonder den alkohol niet zouden bereikt hebben, een ontspanning, die ons inderdaad meer moed, meer kracht geeft voor de toekomst, mits maar niet zooveel alkohol genuttigd wordt, dat we later de reactie ondervinden.

Hoe de alkohol onze spijsvertering kan helpen bleek reeds eerder. Reeds de Romeinen kenden het: »Vinum lac senum", en geleerde mannen ontkennen op wetenschappelijke gronden deze waarheid niet, welke de ouden door ervaring ontdekt hadden.

Doch alles komt neer op *maathouden, maathouden* en *nog eens maathouden.*

* * *

In 't begin van dit opstel heb ik gemakshalve de beperking gemaakt, dat wij alleen zouden spreken over de werking van den æthylalkohol, omdat deze het prototype is van die der andere alkoholen en omdat de æthylalkohol het hoofdbestanddeel vormt van de sterke dranken. Nu evenwel past het een enkel woord te wijden aan de verschillen in werking van de verschillende alkoholen, m. a. w. het verschil in toxiciteit. Zeer eenvoudig wordt dit toegelicht door de werking der nitrieten. Terwijl *æthyl*nitriet nagenoeg geen werking ontvouwt, is 't ruiken aan een fleschje met *methyl*nitriet voldoende om binnen eenige sekonden de bloedvaten van 't hoofd dusdanig te verwijden, dat ons hoofd rood wordt, zwaar tot barstens toe.

En zoo zou voor alle alkoholen kunnen aangewezen worden een werking, die meer specifiek aan ieder eigen is.

Dit verklaart de verschillen in uitwerking, aan ieder bekend, van de verschillende dranken. 't Is niet alleen het hooger alkoholgehalte, dat jenever zooveel gevaarlijker maakt dan wijn, maar het is misschien vooral het gehalte aan foeselolie, een mengsel van zeer schadelijke alkoholen. Dan hebben we nog te bedenken, dat om van sommige alkoholische dranken de uitwerking te ondervinden, welke men ervan eischt, groote hoeveelheden moeten genuttigd worden. Ik heb hier 't oog op 't bier met zijn laag alkoholgehalte. Dat deze, soms enorme, vloeistofquantiteiten met hare vele koolhydraten, wanneer zij in 't lichaam zijn opgenomen, bijzondere eischen stellen aan hart en nieren, behoeft nauwelijks gezegd. Misschien het minst ongunstig werkt een glas goede zuivere wijn. Dit onder ons volk te brengen, is een pium votum. En of 't helpen zou om 't jenevergebruik te verminderen? In Frankrijk waar wijn een volksdrank is, begint het absynthgevaar meer en meer het hoofd op te steken.

Dit staat voor ons volk vast, dat juist zij, die door hun meer gebrekkige en minder hygiënische levensverhoudingen, niet in staat zijn zich de betere alkoholische dranken aan te schaffen, hun toevlucht nemen tot de voor hen alleen bereikbare allerschadelijkste, zooals jenever.

* * *

Hier zou ik kunnen eindigen, maar welk medicus bepaalt zich tot de diagnose alleen? De taak, welke ik mij gesteld had, is afgeloopen, maar er ligt mij nog wat op 't hart.

Wanneer wij ons afvragen, wat gedaan moet worden tot bestrijding van 't alkoholmisbruik, dan hebben we wel te onderscheiden de bestrijding in bijzondere gevallen en die voor 't algemeen. Nu ligt het allerminst in mijn bedoeling mede te deelen, wat met een bepaalden dronkaard gedaan moet worden: of hij in een gesticht behoort, of hij totaalonthouder moet worden, welke geneesmiddelen hij zou moeten gebruiken. Boosaardigen zullen zeggen, dat ik de medici niet in hun kaart wil laten kijken: inderdaad is 't vrees halve geleerden te kweeken, die mij doet zwijgen. Ik wil en mag het »meedokteren" niet bevorderen.

Voor ieder mensch afzonderlijk moet de vraag opgelost, òf hij alkohol zal drinken en hoeveel. Alleen zou ik dezen algemeenen regel gaarne willen erkend zien, dat voor de zwakken van karakter éér overdrijving in de richting van onthouding past, dan spelen met het gevaar. Deze bijzondere bestrijding is geheel de taak van den arts.

Of bij de bestrijding in 't algemeen totaalonthouding als propaganda-middel absoluut noodzakelijk is, kan nog een punt van ernstig debat uitmaken. Mij kwam 't steeds voor, dat de ijverig propageerende totaalonthouders nu niet bepaald aanlokkelijk waren om na te volgen. Eer 't tegendeel is waar. Er is een soort apostolisch inwendig vuur noodig om met succes en met bevrediging van eigen gemoedsleven totaalonthouder te zijn. Wie dien apostolischen ijver bezit, hij geve eraan toe, maar eische niet van anderen, die deze gave missen, dat zij daden verrichten, waartoe inderdaad een zekere roeping geëischt wordt.

De grootste voorstander van persoonlijke vrijheid zal wel geen bezwaar maken tegen wettelijke maatregelen van staatswege. Inderdaad onze Staat is nog niet té tyranniek, zoolang 't nog mogelijk is, dat binnen de hoofdstad des rijks op een reeks van vijftien huizen dertien kroegen voorkomen, terwijl in de naaste omgeving van deze reeks de kroegen nog bij

ettelijke dozijnen te tellen zijn. Het komt mij niet redelijk voor iets totaal te verbieden, omdat het gevaar kan opleveren. De mensch is een redelijk schepsel, hij heeft een vrijen wil, en 'k ben vast overtuigd, dat een onverflauwde prediking van matigheid en verstandige maatregelen van staatswege den mensch weer op 't rechte pad kunnen brengen.

Wat ik van staatswege verwacht? Beperking van 't aantal gelegenheden van drankverkoop en vooral zou ik wenschen, dat zij minder opzichtig waren. In Amsterdam is een hoofdstraat, in welke 24 hoekhuizen voorkomen, daarvan zijn 12 kroegen.

Deze inrichtingen loopen door hun plaatsing té veel in 't oog, en een zwak man kan een weinig in 't oogloopende kroeg voorbijgaan zonder een borrel te koopen, maar niet dertien kroegen op een reeks van vijftien huizen. 't Zou reeds veel gewonnen zijn, als men zich moest inspannen tot een act van vrijen wil, als men een drankhuis moest zoeken, als 't in de toekomst niet moeilijker was een kroeg voorbij dan in te loopen.

Binnenshuis kunnen we ook enorm veel doen om 't drankmisbruik te beperken. De gewoonte alkoholische dranken op te dringen is algemeen verspreid. 't Zotte denkbeeld bestaat, dat men zonder dat niet hartelijk of gastvrij is. Niet minder zot is de gedachte, dat drank *noodzakelijk* is om gezelligheid te verkrijgen, ofschoon een matig gebruik door 't opwekken der vrijmoedigheid de genoegens van 't samenzijn verhoogt, en ik althans dezen faktor tot verhooging der levensvreugde niet gaarne zou missen.

Inderdaad is 't hoogst ongepast iemand iets op te dringen, waarvan we niet weten, of de gast daartegenover geen idiosynkrasie bezit, d. w. z. of zijn gestel daarvoor niet buitengewoon gevoelig is, te meer daar de gast belemmerd wordt in zijn weigering door de derde idee in de trits van dwaasheden, dat 't onmanlijk is niet te drinken — alsof 't niet veel manlijker ware den moed te hebben openlijk tegen vooroordeelen op te komen en te weigeren.

Inderdaad 't pleit niet voor onze beschaving, dat het ge-

sprek niet wil vlotten, wanneer niet eerst de tongen zijn losgemaakt, de vrijmoedigheid tot spreken is opgewekt door alkohol.

Ach! ik begon met zulke goede voornemens om wetenschappelijk-objectief te blijven — ik eindig zoo anders dan ik begon!

Wat nood, misschien ware het beter de zaak van humoristische zijde op te vatten. In *Pickwick* heeft Dickens een lierzang geschreven op de dronkenschap en de onthouders gegeeseld. Mocht er een andere Dickens opstaan, die een even geestig, een even begeerd boek schreef, een lierzang op de matigheid.... hij vindt een Augiasstal te reinigen.

Amsterdam. H. J. DAMEN, Arts.

UIT DE GRIEKSCHE KLASSIEKEN.

I. AAN DE LENTE.

Weggevaagd zijn de wolken
des winters, de hemel is helder,
Rijk opgetooid glimlacht
nu het bloemenbrengende voorjaar,
't Somber eentonige veld
kranst zich met het geelgroene weigras,
Boomen botten weer uit
en prijken met jeugdige spruiten,
Lachende velden alom,
door de zoete verkwikkende Aurora
Mild bedauwd en gedrenkt,
in den bloemhof ontluiken de rozen.
Hoor bij den klank der schalmei
zingt de herder met heldere stemme,
Dwalend over den berg
met de blatende kudden der geiten.
Schippers ontplooien het zeil
voor de veilige bries van den Zephier,
Richten het dobberende schip
op de breed voortrollende golven.
Nu dan het hoofd omkranst
met bloeiende klimopranken.
Laat weerklinken het lied
ter eere van Bacchus, den wijngod.
Schoone en kunstige werken
bereiden de nijvere bijen.
Zittend op den rand van den korf,
boetseeren ze naarstig

Uit het maagdelijke was
veelcellige raten voor honig.
Heel het gevederde koor
zingt luid met gorgelende kelen:
't IJsvogeltje over de zee,
rondom het schuurdak de zwaluw,
Zwanen in 't riet van den stroom,
Philomela in het boschaadje.
Hoe, 'k zie het welig ontspruitende groen
en het bloeien der aarde,
's Herders rietpijpklank ruischt zoet
Bij het dartelen der kudden,
Schippers doorklieven de zee,
god Bacchus begint weer den reidans,
Vogelenwildzang ruischt,
luid gonzen de zwoegende bijen,
Zou dan de zanger alleen
geen liefelijk lentelied kweelen?

(Naar MELEAGER.)

II. AAN AMOR.

Eens, de nacht was reeds verstreken,
Voor de helft, terwijl het teeken
Van den wagen om zich keerde
En het menschdom de begeerde
Rust genoot in Morpheus' armen,
Hoorde ik aan mijn deur geklop
— 'k had den grendel al erop —
Luide bad men om erbarmen.
»Wat beteekent dat misbaar",
Riep ik slaperig, »wie is daar?"
»Ik ben Amor, maak maar open,
'k Heb al uren rondgeloopen
Door den duisteren killen nacht.

Wees niet bang. Wat zoudt ge vreezen
Van zoo'n klein en hulpeloos wezen?"
'k Voelde deernis bij die klacht,
Talmde niet, maar maakte licht
En deed open. Zie daar stond
Bibberend het gevleugeld wicht
Met zijn pijl en boog. Terstond
Zet ik hem bij 't haardvuur neder.
'k Laat het vuur weer lustig branden,
Warm zijn handjes in mijn handen,
Droog zijn natte haren teeder,
Argeloos en zonder vrees.
Toen de kou hem had begeven,
Zei hij: »Wacht, laat ik eens even
Hier probeeren, of de pees
Van mijn boog door al dat water
Ook bedorven is". Hij mikt
Op mijn borst. Ik wijk verschrikt...
't Pijltje heeft me in 't hart geprikt.
Vroolijk springt hij op en schater-
lachend roept hij: »Gastheer, wees
Blij met mij; ge ziet de pees
Is nog ongedeerd; uw hart
Is gewond door liefdesmart".

(Naar ANACREON.) Dr. H. N. V.

NIEUWE UITGAVEN.

Theologiae moralis principia, auctore P. MICHEL e Societate Miss. ab Africa vulgo Pères blancs. Vol. I. *Moralis generalis*, complectens omnia principia, tum intrinseca, tum extrinseca activitatis humanae in finem supernaturalem dirigendae. Vol. II. *Moralis specialis*, complectens omnia praecepta quibus homo suam agendi rationem conformare debet [1]). Parisiis, Lecoffre, 1902.

Een Fransch boek in den goeden zin van het woord: helder, duidelijk, en daarenboven in een vloeiend en zeer gemakkelijk verstaanbaar Latijn geschreven. Wie het werk leest — men kan het *lezen* — uit zeker den wensch: mochten alle theologanten zoo Latijn schrijven. Die wensch behoeft echter geene goedkeuring te zijn van het — in theologische boeken onvermijdelijke (?) — gebruik van den conjunctivus bij quidquid en bij sive-sive.

De *Theologia moralis* van P. Michel is anders dan vele andere handboeken. De schrijver doet een pas achteruit, die, wellicht juist daarom, een pas vooruit is. Hij wil: trouw het voetspoor volgen van hem, die de vorst is der leerstellige zoowel als der zedekundige godgeleerdheid, van den H. Thomas namelijk; en, in logische volgorde, volgens de in de Ia IIae en IIa IIae zoo helder en diepzinning uiteengezette beginselen, de menschelijke werkdadigheid (activitas) beschrijven, zoowel in haar zelve als in verband met het doel waarheen zij, door deugdzame handelingen, zich moet richten.

Eene logische en methodische behandeling der beginselen

[1]) Vol. III verschijnt in den loop van dit jaar.

is, volgens P. Michel, meer geschikt om den geest der leerlingen met eene ware wetenschap der moraal te verrijken dan eene casuistische uiteenzetting. Ter verduidelijking der beginselen worden er echter, waar noodig, voorbeelden bijgevoegd, die zoo gekozen zijn, dat niemand er aanstoot aan kan nemen. Ofschoon aan den H. Thomas de eereplaats wordt ingeruimd, wil de schrijver de andere moralisten, vooral den H. Alphonsus niet voorbijgaan en ook met de nieuwere rekening houden. Dit plan, dat hij in zijn »monitum ad lectorem" ontvouwt, heeft P. Michel zonder af te wijken gevolgd en daarom is zijn boek anders geworden dan vele andere.

Anders dan vele andere, niet tengevolge der stof, noch door de grootere zorg, die aan het hoofdstuk »over de deugden" besteed wordt, noch wegens het aanhangsel van het tweede deel »over de evangelische raden", maar ten gevolge van den opzet van het werk, dat den mensch wil leeren wat hij doen moet, welke plichten hij heeft in de verschillende omstandigheden zijns levens zoowel met betrekking tot God als tot zich zelven en zijnen evenmensch; en dat niet in de eerste plaats er op is aangelegd een volledige catalogus van zonden te zijn. Wijl echter uit den aard der plichten de soort der fouten en zonden volgt, zooals de zwaarte der verplichting de maatstaf is voor de hoegrootheid der schuld, kan de lezer met eenig nadenken ook tot de soort- en waardebepaling der zonde komen.

De eischen der praxis zijn zeer zeker den schrijver niet onbekend, daar hij jarenlang moraal gedoceerd heeft, eerst aan het Seminarie der Graeco-Melchiten te Jerusalem en daarna in het Seminarie der Witte Paters te Binson. Hij heeft zonder twijfel in zijne lessen niet nagelaten, zijne leerlingen te wijzen op hetgeen zij later, als rechters, die moeten binden of ontbinden, en als geneesheeren, die de wonden der zielen moeten heelen, te beoordeelen en te genezen zullen krijgen; en uit den rijken schat zijner menschenkennis heeft hij den aanstaanden priesters zeer zeker den geheelen mensch leeren kennen.

Het boek, als handboek beschouwd, heeft voor hen die zich aan de zielzorg willen wijden, aanvullend — niet bloot verklarend — onderwijs noodig. Dit is echter geen nadeel. Voor hen die, afgezien van alle zielzorg, moraal willen studeeren, of die door ondervinding of studie reeds geleerd hebben, op welke omstandigheden de rechter-geneesheer dient te letten en op welke wijze de misdaad of de kwaal wordt voorgesteld — omstandigheden en wijzen, die volgens personen en tijden veranderen; alsook voor hen, die over moraal moeten of willen spreken of schrijven, houden wij het werk zeer geschikt én wegens de logische orde, waarin de stof wordt behandeld, én wegens de helderheid en de bevattelijkheid der voorstelling, én vooral wegens de enge aansluiting aan den H. Thomas.

De wijze van behandeling moge eenigszins uit de volgende opgave der hoofdstukken blijken.

Vol. I. *De actu humano in se considerato:* Proemium. De activitate humana; De principiis constitutivis a. h.; De a. h. in suo esse morali; De imputabilitate a. h. (hierbij de imputabilitate actuum alienorum voor zoover de handeling van anderen valt onder onzen wil en onzen invloed). — *De a. h. in sua regula remota considerato, seu de legibus*: De natura legis moralis; De obligatione l. m.; De cessatione. — *De a. h. in sua regula proxima, seu de conscientia*: De natura conscientiae; De vi obligante c.; De c. a debita rectitudine deficiente. — *De a. h. carente conformitate debita cum regula morum, seu de peccato*: De natura p.; Distinctio peccatorum; De causa efficiente p.; De fontibus peccatorum seu de pecc. capitalibus. — *De Virtutibus et vitiis*: De habitibus in genere; De virtutibus in genere; De v. in specie. De virtutibus cum donis Spiritus S. collatis. De temperamentis et de passione aut vitio dominante.

Vol. II. *Moralis individualis: Officia hominis erga Deum*: Fides, Spes Caritas, Religio. — *Officia hominis erga seipsum.* — *Moralis socialis. Officia socialia erga Deum.* Existentia o. s. e. D. Praxis cultus socialis, in ecclesia catholica. *Officia caritatis erga proximum; Officia socialia erga caeteros homines*

O. parentum et filiorum; O. dominorum et famulorum; O. subditorum. *Officia justitiae communia.* Quoad bonum vitae (physicae et spiritualis); quoad bona personae. *Officia quoad bona fortunae.* Existentia juris proprietatis; tituli proprietatis; Violatio juris proprietatis. *Reparatio juris violati.* — Appendix: *De consiliis evangelicis.*

De lof, dien wij aan het werk van P. Michel meenen te kunnen en te moeten toekennen, mag ons echter niet beletten op eenige gebreken te wijzen. Vooreerst heeft de schrijver le défaut de sa qualité: de zorg om toch vooral logisch te zijn verleidt hem een of ander maal tot een te ruim gebruik van verdeelingen en onderverdeelingen. Zoo b.v. in de bespreking der »conscientia corrigenda", waar de quaestie van het »dubium" en de »probabilitas" wordt behandeld, en de schrijver het probabilisme, waarvan hij een aanhanger is, verdedigt. Het ware overigens wenschelijk, dat over dit en een paar andere hoofdstukken de moralisten eens een congres belegden, om te komen, tot eene eenheid van terminologie, naar het voorbeeld der electrici, die 't hebben klaar gekregen te bepalen wat men door Ohm, Volt enz. moet verstaan.

Bij de behandeling van het onderscheid tusschen dood- en dagelijksche zonde (I, p. 296 vv.) moest in een handboek, dat overal logisch voortgaat, eerst aangetoond worden, dat er zonden zijn, die objective zwaar zijn, eer men er toe overgaat het betrekkelijk gewicht vast te stellen.

De verouderde theorie van de temperamenten (I, p. 446) is in een boek, dat het jaarcijfer 1900 draagt, niet meer op hare plaats; zij diende door een hoofdstuk over het zenuwstelsel en zijne functies vervangen te worden. Een vrome wensch van den recensent ware dan verder, dat bij dit hoofdstuk eene kleine verhandeling gevoegd werd »over de scrupulen van organischen oorsprong". Want feitelijk, de man, die voor het naar bed gaan onder zijne legerstede kijkt, of er geen dief verborgen is, zich te bed legt en weer opstaat om de kaars te ontsteken en nog eens te kijken en wellicht nog eens en nog eens, en de scrupulant, die altijd beangst

is, »of hij 't wel goed gezegd heeft", lijden aan dezelfde kwaal; hij, die niet over de markt durft gaan uit vrees van te vallen, en de scrupulant, die niet langs een winkel van heiligenbeeldjes durft passeeren uit angst dat hem, per contrast, vloekwoorden zullen door 't hoofd gaan, zijn op dezelfde wijze onredelijk en min of meer ziek. In zake hypnotisme (II, p. 196) — om de moderne zaken in eens af te doen — brengt de schrijver onder de »phaenomena magnetismi aut hypnotismi" den »status verae luciditatis" en de »suggestiones *in distans* (datae) vel sola mentis intentione". Wij zouden liever zien, dat men het hypnotisme afzonderlijk behandelde. De »status luciditatis" en de »suggestio in distans" behooren eigenlijk niet tot het hypnotisme. Het hypnotisme is een natuurlijk iets, en wanneer men andere verschijnselen met de hypnotische onder een hoofdstuk brengt, wekt men het vermoeden, dat ze bij elkander behooren en zich uit elkander ontwikkelen.

De conclusies van den schrijver zijn echter juist, behoudens wellicht deze: »insuper numquam licitum esse potest hypnotizanti subjectum non consentiens hypnotizare" (II, 199). Het »non consentiens" omvat zoowel hem, die zonder dat hij 't merkt, als hem, die tegen zijn wil gehypnotiseerd wordt. Dit laatste is mogelijk bij diegene, die reeds vroeger met hun wil in hypnose gebracht zijn. Wanneer het nu in bepaalde gevallen geoorloofd is iemand, buiten zijn weten, de beschikking zijner geestvermogens voor korten tijd te ontnemen, dan kan men de hypnose als middel niet uitsluiten, terwijl men een ander middel, een medicament b. v., toelaat. Zooals thans de zaken staan, kan de hypnose niet meer eenvoudig weg onder de »buitengewone" middelen gerangschikt worden.

Bij de behandeling der »necessitas fidei" komt de necessitas medii en de necessitas praecepti ter sprake; hier is de schrijver niet gelukkig geweest, voornamelijk, gelooven wij, wijl hij verzuimd heeft de fundamenteele noodzakelijkheid der heiligmakende genade voorop te zetten en alles te beschouwen in den samenhang met de heiligmakende genade. Hier en daar vinden wij een »datur duplex sententia" (zeldzaam goddank) zonder nader oordeel over de waarde. Enkele

malen houdt de schrijver het zonder voldoende reden, dunkt ons, met de strengere opvatting. Wanneer men, terecht, het beginsel opstelt, dat het, om aan de verplichting van mishooren te voldoen, genoeg is »ut habeatur *intentio* colendi Deum, et ut nihil *exterius* agatur cum illa intentione pugnans" (II, p. 269), dan begrijpen wij niet, hoe daaruit volgen kan: »qui vero confiteretur per totam aut fere totam missam, *per se* non satisfaceret praecepto". Ons dunkt, dat eene handeling, die den zondaar van vijand van God weer tot vriend van God maakt, noch *in-* noch *uit*wendig met de »intentio colendi Deum" in strijd kan zijn.

Bij de »venditio sub hasta", openbare verkoop (II, p. 531), is of wel vergeten aan te geven, aan welke voorwaarden zulk een verkoop moet voldoen, opdat werkelijk bedrog zij wat de schrijver bedrog noemt, of wel is er niet genoeg rekening gehouden met het gewoonterecht in deze.

In hetzelfde tractaat »De justitia", dat wat al te beknopt is, wordt voor de weddingschap (sponsio, pari) vereischt, »ut aequale sit praemium sponsionis"; bij een overigens geoorloofde weddingschap kan men gerust tien tegen een zetten.

Wij zouden nog wel 't een en ander te zeggen hebben, en wij zouden vooral gaarne een breeder overzicht geven van enkele hoofdstukken. Zoo b.v. de existentia, de extensione et de restrictionibus juris proprietatis. Wij zouden gaarne doen zien, hoe de schrijver een ruim en nuttig gebruik heeft gemaakt van de encyclieken van onzen roemrijk regeerenden Paus en niet te vergeefs de responsa en decreta der romeinsche congregaties heeft nageslagen, maar wij vreezen te lang te worden.

Een kleine aanmerking nog, minder om het boek dan om de zaak. Dl. II, p. 368 wordt er van samenzijn der katholieke kinderen met andersdenkende op dezelfde school gesproken. Wij hadden daarbij gaarne het dekreet S. U. Inq. 6 Dec. 1899 (*Analecta* 1900, p. 5) aangehaald gezien. Dit dekreet spreekt van niet-katholieke »alumnae semi-convictrices" op eene katholieke kostschool. 't Is wel is waar in casu parti-

culari uitgevaardigd, maar er ligt toch eene zeer nuttige vingerwijzing in voor gelijksoortige gevallen.

R. J. M. L. KEULLER.

Hergenröther's Handbuch der allgemeine Kirchengeschichte, Vierte Auflage. Band I. Herder, Freiburg im Breisgau, 1902. Pr. 10 M.

Het ontbreekt waarlijk niet aan handboeken van de kerkelijke geschiedenis, door katholieke geleerden in Duitschland geschreven. De meeste hebben hun eigenaardig voordeel, en het zal wel hoofdzakelijk van de persoonlijkheid des leermeesters afhangen, aan welk handboek hij de voorkeur gelieft te schenken.

Mijn voornemen is niet om het boek, dat ik hier ga bespreken, ten koste van andere te prijzen; voor de lessen komt mij eene beknopte en toch degelijke handleiding zelfs meer verkieselijk voor. Wel durf ik echter beweren, dat wie een cursus in de kerkelijke geschiedenis eenmaal heeft doorgemaakt, het werk van kardinaal Hergenroether met bijzondere voldoening zal raadplegen. Daarvoor zijn verschillende redenen. Het handboek van Hergenroether is eigenlijk het eenige in de katholieke literatuur van Duitschland, dat de algemeene kerkgeschiedenis op groote schaal behandelt. En de waarde van het werk bestaat niet hierin, dat met eene zekere behendigheid de boeken van voorgangers worden geexcerpeerd, maar het is grootendeels oorspronkelijke arbeid, de vrucht van ernstige bronnen-studie en de bekroning van een langdurig en roemrijk professoraat aan de hoogeschool te Würzburg. Wetenschappelijke onbevangenheid gaat hier gepaard met onmiskenbare trouw en liefde jegens de Katholieke Kerk; voor het eerst getuige zoo menige bladzijde, waar de macht der zonde, ook in kerkelijke kringen, onomwonden wordt erkend, en dat wel in een tijd, toen men elders die ergernis nog veelal trachtte weg te redeneeren of te vergoelijken; voor het laatste heeft Leo XIII zelf zijne erkenning

uitgesproken door professor Hergenroether in het Heilig College op te nemen en tot archivaris van den Apostolischen Stoel te benoemen. Dit alles overwegend heb ik, wanneer neomisten mij vroegen, welk handboek der kerkelijke geschiedenis in de practijk mede te nemen, hun steeds met volle overtuiging geraden de *Kirchengeschichte* van Hergenroether zich aan te schaffen.

Bijzonder aangenaam is het mij daarom hier de aandacht te mogen vestigen op eene nieuwe bewerking, waaraan Mgr. Kirsch, professor te Freiburg in Zwitserland, het kostelijk handboek van Hergenroether heeft onderworpen, en waarvan het eerste deel dezer dagen is verschenen. Aan zulk een arbeid, mits door bevoegde hand volbracht, was inderdaad behoefte. Zestien jaren waren voorbijgegaan sinds de Beiersche kardinaal, ofschoon met arbeid overladen en reeds door studie gebroken, de derde uitgave had bezorgd, en in die jaren is er op het gebied van kerkelijke geschiedenis heel wat, vooral door het openen der Vatikaansche archieven, aan het licht gebracht. Bovendien was de vorm van het boek wel voor verbetering vatbaar; een meêslepende stijl, als waarover Gregorovius beschikte, het talent van een Ranke om de meest ingewikkelde gebeurtenissen sober en toch frisch voor te stellen, bezat nu eenmaal kardinaal Hergenroether niet, en in sommige gedeelten van zijn boek kon men bemerken, dat de schrijver zoo pas uit het kamp van de polemiek met Doellinger cum suis kwam getreden. Wat voor een werk van minderen rang niet zou zijn aan te bevelen, was hier gerechtvaardigd; het loonde de moeite, dat een zaakkundige het handboek in overeenstemming bracht met de nieuwste resultaten van de wetenschap, en met eerbiedige maar vaste hand de fouten verbeterde, welke de samenstelling van het boek aankleefden. Die taak, niet zoo schitterend maar misschien even moeilijk als het schrijven zelf van een handboek, heeft Mgr. Kirsch naar mijne meening met geluk volbracht. Ik kan hier slechts op enkele punten wijzen om dat oordeel bij den lezer te rechtvaardigen. Reeds aanstonds treft ons, dat de stof, waaraan dit eerste deel van de vierde uitgave is gewijd, beter werd afgerond.

De Christen-kerk in hare betrekkingen tot de beschaving, van het Romeinsche rijk afkomstig, ziedaar het onderwerp, dat dit eerste deel thans omvat; niet meer — en daarom is het vroegste tijdvak der middeleeuwen tot het optreden van Karel den Groote, dat voorheen in het eerste deel werd opgenomen, naar het tweede verwezen; niet minder — weshalve de eerste Evangelie-prediking onder de Germanen, alsook de geschiedenis van den Islam, in dit deel van het omgewerkte handboek plaats hebben gekregen. Een ander belangrijk voordeel voor een geschiedkundig boek, als dit bedoelt te zijn, vind ik hierin, dat de bewerker zich eene nog grootere mate van vrijheid heeft gegund bij het verdeelen van zijn stof dan de auteur. Geldt het een gewoon leerboek, dan wordt veel waarde eraan gehecht, dat het gebied der geschiedenis naar een vast plan zooveel mogelijk zij verdeeld en onderverdeeld. Het nut van zulk eene gestrenge orde zal ik niet betwisten, maar aangenamer wordt de lectuur er niet op; ook bestaat gevaar, dat om de boomen het bosch niet wordt gezien. Hoe het zij, Mgr. Kirsch achtte zich gerechtigd het schema nog te vereenvoudigen, en de lossere vorm, waarin het boek thans gestoken is, heeft de aantrekkelijkheid van het lezen verhoogd. Hierboven hebben wij met alle vrijmoedigheid ervan gewaagd, dat de schrijver van het handboek wel eens onregelmatig is geweest in het uitwerken van zijne stof; strijdvragen, waarin hij zelf was gemengd, werden te uitvoerig behandeld, of waren beter elders, in een apologetisch boek, op haar plaats. Ook had de auteur niet minder groote gaven als godgeleerde dan als historicus, en aan de vereeniging daarvan moet het worden toegeschreven, dat hij zijn standaardwerk over Photius heeft kunnen schrijven. Natuurlijk zijn deze gaven ook aan het handboek der algemeene kerkgeschiedenis ten goede gekomen, maar deze dienen tevens ter verklaring, waarom hij de stelsels der Grieksche ketterijen soms wat breed heeft uitgesponnen. Men ziet het, 't zijn fouten van te veel, van profusie, en reputatie's als deze lijden er niet onder, wanneer getracht wordt de balans eerlijk op te maken. Blijkbaar is ook de

bewerker van het handboek deze meening toegedaan; de boom wordt onder zijn hand gesnoeid, en de wilde takken geheel weggesneden. Dit laatste geeft ook nog het voordeel, dat hij daardoor plaats heeft gewonnen om binnen hetzelfde bestek de groote leeraars, die tegen de dwaling optraden, beter in het licht te stellen. Wanneer ik hier nu nog bijvoeg, dat aan dit deel voor het eerst een afzonderlijk register is toegevoegd, benevens een kaart van het Romeinsche rijk, waarop de verbreiding van het Christendom in de zes eerste eeuwen duidelijk staat aangeteekend, dan geloof ik de noodige waarborgen te hebben gegeven, dat het den lezer niet zal berouwen, wanneer hij dit boekdeel aankoopt.

Dr. A. H. L. HENSEN.

La sociologie positiviste. Auguste Comte, par MAURICE DEFOURNY, *Docteur en Philosophie.* Louvain, Institut supérieur de Philosophie, Rue des Flamands, 1902. 370 p.

Zoo op iemand de woorden des H. Paulus: »Zij zijn ijdel geworden in hunne gedachten.... zeggende wijzen te zijn, zijn die dwazen geworden" (Rom. I, 21 en 22) van toepassing zijn, dan is het zeker op A. Comte, den vader van dat half wetenschappelijke, half romantische materialisme, dat zich den minder platten naam van positivisme geeft, wiens godsdienst tot voorwerp heeft »de menschheid" in hare hoogste opvatting en als grondwet, in plaats der christelijke naastenliefde, het *altruïsme* huldigt.

Men zou geneigd zijn omtrent Comte, over wiens systeem Stöckl (*Gesch der Philosophie*, S. 845) zegt: »Das Ganze erreicht das Aüsserste in der Verirrung des menschlichen Geistes", den raad van Augustinus te volgen, waar hij zegt: »*Abjiciamus haec*, et vel rideamus, quia falsa sunt, vel doleamus, quia magna existimantur. Sunt ista, fratres mei, magna magnorum deliramenta doctorum" [1]). Doch wijl er zoovelen

[1]) *Sermo* CCXLI, C. 5, n. 5: »Laten wij die dingen terzijde en òf ermêe lachen, omdat zij valsch zijn, òf erover treuren, omdat zij voor belangrijk worden gehouden. Dit zijn, mijne broeders, groote dwaasheden van groote leeraren".

zijn, voor wie die dwaasheden aannemelijk klinken, is het de plicht des wijsgeers ook die ongerijmde stellingen aan de openbare critiek te onderwerpen. Reeds daarom verdient de hierbij aangekondigde arbeid onze volle waardeering. Maar ook wat Comte betreft, is er nog eene andere reden, om hem de attentie eener wederlegging te bewijzen; want niet alleen zegt hij ook dingen, die waar en goed zijn, maar bepaaldelijk spreekt hij over het Katholicisme zoo schoone oordeelvellingen uit, dat voor meer dan één de lezing van Comte's werken eene brug is geweest om tot het Katholicisme te komen [1]).

Dr. Defourny heeft zich meer bijzonder ten doel gesteld de *sociologie* van Comte te onderzoeken. Na een korte schets van zijn leven (1798—1857), waarvan de hoofdtrekken zijn: »un immense orgueil et une étrange naïveté" (p. 18), zet de schrijver in het Iste Dl. de sociologie van C. uiteen (p. 24—233). Voorop gaat, als *épine dorsale* van het systeem, *la loi des trois états*, welke daarin bestaat, dat, volgens C., elke tak van kennis drie toestanden doorleeft: »l'état théologique ou fictif; l'état métaphysique ou abstrait; l'état scientifique ou positif". Dan volgen *(Section I)* noodzakelijkheid, nut, rang, methode, opvatting der sociologie. In *Section II* wordt de *statische* sociologie besproken, nl. de voorwaarden ter vorming der maatschappij (altruïsme — eigendom — familie — taal) en de karaktertrekken van het sociale bestaan (verdeeling van arbeid — gezag — godsdienst). De *dynamische* sociologie *(Section III)* ontvouwt den inhoud der positivistische leuze: »*progrès-évolution*" op elk gebied, wier heerlijk resultaat zal genoten worden in het »*Grand-Etre*, l'Humanité, un organisme dont les organes sont les cités et dont les cellules sont les familles" (p. 233). Vandaar dan ook, dat de Engelsche positivisten hebben geprotesteerd tegen Chamberlain's optreden ten opzichte der Boeren [2]).

---

1) Vgl. *Appendice Am.* zie ook het werk van Gruber S. J.: *A. Comte, fondateur du positivisme; vie et doctrine.* Paris, Lethielleux.

2) Als een staaltje der vermenging van waar en valsch bij Comte diene de volgende aanhaling: »Dans cet état d'altruïsme général presque totalement

Het IIde Deel bevat de critiek der sociologie van Comte (p. 234—354), waarvan het résumé in hoofdzaak aldus luidt.

»De son œuvre il restera la notion de la sociologie — quelques grandes idées générales — des cadres à remplir....

»Comte a proposé d'appliquer à toutes les manifestations de la vie sociale la méthode d'observation. Pour lui, religions, langues, moeurs, lois, sentiments, gouvernements, institutions, tout cela se transforme suivant des lois naturelles et peut faire l'objet d'une science.

»Mais cette science, — conçue à la manière des positivistes — est impuissante à rendre les services que Comte en attend; ... ce n'est point la science sociale, c'est simplement un amas de matériaux utiles à la construction de l'édifice scientifique.

»En statique on a de lui des analyses judicieuses, mais trop courtes et trop élémentaires....

»En dynamique il ne reste, peut-on dire, rien de son œuvre.... L'originalité de Comte est assez mince ... [nous ne trouvons] qu'une seule [thèse] qui lui appartienne exclusivement: c'est la distinction de la sociologie statique et de la sociologie dynamique.

»Le mérite de Comte est d'avoir arrangé en système une foule de notions éparses dans l'intellectualité de son époque; il a réussi à les fondre en une synthèse parfaitement cohérente.... Mais bien que son œuvre soit cohérente, elle n'est pas scientifique, car ses prétendues lois sont rarement la fidèle expression des faits" (p. 350—354).

Deze laatste opmerking werpt een zeer eigenaardig licht

---

degagé de tout support égoïste, la notion de droit disparaîtra complétement. Le droit, en effet, est quelque chose d'egoïste... Or, en régime positiviste, c'est une chose à laquelle on ne songera pas; tout ce qu'on désirera c'est de faire du bien aux autres, c'est d'accomplir ses devoirs sociaux. D'ailleurs l'idée de droit est théologique: la notion de droit postule en effet une volonté surnaturelle. Les droits humains, nés de la métaphysique, sont de pures machines de guerre, inventées pour combattre la théologie: ils ne supportent pas l'examen. Donc, puisque le droit est théologique, puisqu'il est un principe d'anarchie et surtout puisqu'il est quelque chose d'égoïste, plus de droits dans la société positiviste, mais beaucoup de devoirs et une grande avidité pour les remplir" (p. 183).

op Comte's grootheid als wijsgeer, en op de verstandelijke vermogens van die hem volgen.

J. L. JANSEN, Cong. SS. Red.

Forschungen über Florentiner Kunstwerke, von PROF. DR. HEINRICH BROCKHAUS, *Director des Kunsthistorischen Instituts in Florenz.* — Leipzig, F. A. Brockhaus, 1902. Prijs: 30 Mark.

In grijsblauw linnen band, aan den bovenhoek enkel de titel met gulden letteren er op, sober, smaakvol en handig van formaat, werd dit boek mij aangeboden. Stevig papier en goed verzorgde druk lokken tot nadere kennismaking.

De voorrede begint met de verzekering dat deze »onderzoekingen" te Florence zijn ingesteld, en dat de auteur door een veeljarig verblijf in deze stad, in staat was te putten uit de zuiverste bronnen voor de kunsthistorie, namelijk herhaalde beschouwing en onderlinge vergelijking van kunstwerken en nasporing van daarop betrekking hebbende documenten in archieven en bibliotheken. Met ongeveer 140 bladzijden folio, opgeluisterd door 13 groote platen en 43 kleinere afbeeldingen tusschen den tekst, geeft Prof. Dr. Brockhaus volledig vier hoofdstukken over: I. *Die Paradiesesthür von Lorenzo Ghiberti am Baptisterium zu Florenz;* II. *die Hauskapelle der Medizi;* III. *Andrea del Castagno's Fresko der Dreieinigkeit in der Kirche der Annunziata;* IV. *das Familienbild der Vespucci von Ghirlandajo in der Kirche Ognisanti.*

Aan elk dezer hoofdstukken zijn eenige »Erläuterungen" toegevoegd, die nadere détails of »Urkundliche Angaben" geven in verband tot het in elk hoofdstuk behandelde.

Hoe Prof. Brockhaus zijne taak opvat, moge blijken uit het eerste hoofdstuk, dat handelt over de bronzen Paradijsdeur [1]) van Ghiberti, en mij bijzonder aantrekt tot eene bespreking.

Met de betreffende documenten, zooveel mogelijk »in extenso"

[1]) Volgens Vasari gaf Michel Angelo aan deze deur dien naam in de volgende bewoordingen: „Elle son tanto belle, che elle starebbon alle porte del Paradiso".

erbij afgedrukt, is de geheele wordingsgeschiedenis der Paradijsdeur na te gaan. Het besluit van het koopliedengilde te Florence om ook deze derde [1]) deur van het Baptisterium te bekostigen; de adviezen en het schema voor de rangschikking der groepen, gegeven door den tot raadsman aangezochten staatskanselier Leonardo Bruni; dan de driemaal aangebrachte, zeer ingrijpende wijzigingen in het reeds vastgestelde, ten deele reeds uitgevoerde plan, alsook de beteekenis en de redenen dezer wijzigingen met de uitvoerige beschrijving van elk relief afzonderlijk, worden met groote liefde en kennis, duidelijk en »wissenschaftlich" in den goeden zin, den lezer in aangenamen vorm meegedeeld.

De volgende uitvoerige citaten, aan blz. 10 en 11 ontleend, mogen zulks aantoonen: »Gewiss wäre es schwer, so tiefeingehende Aenderungen nachträglich vorzunehmen. Doppelte Arbeit wurde nöthig da bereits viele Scenen so weit fertig gewesen sein musten, dass nur noch die letzte Hand anzulegen war. Aber sie ist dem Werke auch doppelt zu statten gekommen. Altes konnte beibehalten und in neue Umgebung herübergenommen werden. Bei nochmaliger Modellirung konnten kleine unvermeidliche Härten aufgefunden und geglättet werden. Der besondere Wohllaut abgerundeter Gruppen, der hier so anziehend wirkt, wird zum Theil aus der Zeit, in welcher sie die Bildfelder allein ausfüllten, herrühren, zum anderen Theile erst aus der Zeit endgültiger Modellirung. Die Gestalten sind sozusagen über gewohnte Vollendung hinaus von glücklicher Hand zu noch gesteigerter Vollendung gebracht (Abb. 3 u. 4) Angesichts der meisten Paradiesesscenen sowie anderer Gruppen und Personen, die dem Beschauer besonders lieb sind, wird man dieses Urtheil nicht übertrieben finden. Weniger als bei den Figuren konnte bei der Landschaft der früheren Arbeit entnommen werden. Nur vereinzelte Theile derselben hätten in den früheren engeren Feldern Platz gefunden. Neu war gerade das, was jetzt den ersten Eindruck bestimmt und dauerud

[1]) Gelijk men weet, is de eerste deur door Pisano voltooid in 't jaar 1336 de tweede deur door Ghiberti in 1424.

in Wirkung bleibt, das Umfassende des Bildfeldes. Die Herrlichkeit der weiten Welt war noch nie von der Kunst so getreu geoffenbart worden wie hier. Jetzt war es möglich, die Gestalten bald nah, bald fern, gross oder klein, in voller Bildung oder nur wie hingehaucht, erscheinen zu lassen. Himmel und Erde kommen neben den Menschen zu gleicher Geltung. Dies alles war von grösster Tragweite für einen Künstler, der die Ausdehnung seiner Befugnisse erfinderisch zu nützen verstand. Eine unwendliche Mannigfaltigkeit ist hierdurch in das Werk gekommen: fast jedes Bild versetzt uns in eine andere Welt".

En verder: »Der Schauplatz der nach den ursprünglichen Plänen immer nur hätte angedeutet werden können, ist in überraschender Verschiedenartigheit angeführt, wozu eine damals neue Meisterschaft der perspectivischen Beobachtung gehörte: die Fertigheit, Naturformen, Bauten und Personen in den verschiedensten Ansichten wiederzugeben. Aus ihrer ansprechenden Umgebung treten die Hauptgruppen deutlich hervor, andere Gruppen wirken bescheidener im Mittelgrund, himmlische Erscheinungen gewinnen äusserste Zartheit".

Het kost moeite om niet nog verder te citeeren bij zulk een klare uiteenzetting in de nu volgende beschrijving der details.

Ook de medewerkende kunstenaars, Ghiberti's helpers, waarvan later ruim de helft naar verschillende richtingen, »hervorragend tüchtiges geleistet haben", worden met name genoemd en elks aandeel aan het werk zoo mogelijk vastgesteld.

Zoo vernemen wij, dat aan Michellozzo, later de eerste architect in Florence, met Ghiberti's zoon Vettorio, het ciseleeren der in brons gegoten reliefs werd toevertrouwd. Verrassend is het te zien, dat de schilder Benozzo Gozzoli jarenlang meêwerkte, en wel naar Brockhaus aanneemt, om de studiën naar de natuur te teekenen voor de guirlandes van bladeren, bloemen en vogels, welke het zoogenaamde deurkozijn, eveneens in brons, versieren. Ook dat de jongere Bernardo Cennini, later de »hervorragendste" goudsmid van zijn tijd genoemd, vermoedelijk de plaats moest innemen en

het werk voortzetten van Michellozzo, toen deze tot grootere zelfstandige werken geroepen werd.

Met verwijzing naar de steeds hooger klimmende ontwikkeling van den Florentijnschen kunstenaar, wordt de aandacht gevestigd op het verschil tnsschen vroegere en latere werken van Lorenzo Ghiberti.

»Ghiberti hat sich, wie man bei eingehender Betrachtung immer mehr erkennt, mit ganzer Kraft der Aufgabe gewidmet, die alttestamentliche Geschichte in zehn bedeutsamen Zeitbildern künstlerisch verklärt zur Darstellung zu bringen, und dies ist ihm voll gelungen.... Seine Gedanken waren mit demselben Erfolge darauf gerichtet, auch für das Rahmenwerk die wirksamste Form zu finden".

Over deze omlijstingen, het eigenlijk constructieve geraamte der deuren, zoo merkwaardig vooral om de elegante statuetten in kleine nissen, wordt uitvoerige toelichting gegeven. Enkele dezer statuetten zijn afgebeeld en daarbij, ter vergelijking, ook de bronzen reuzenstatues van Ghiberti's hand aan de kerk Or San Michele.

Verder zien wij photo's van Ghiberti's zelfportretten, die zich bevinden aan de oudere deur en aan de Paradijsdeur; er wordt daarbij gewezen op het dertigjarig verschil in leeftijd bij denzelfden grondvorm.

Zoo wordt ons niet enkel het grootsche kunstwerk door woord en beeld opnieuw voor oogen gesteld, maar aan de hand der archiefstudiën van Brockhaus zien wij het geheele werk in zijn wordingsgeschiedenis met zijn tijdelijke onderbrekingen, wijzigingen en verbeteringen gedurende den arbeid, zijn eindelijke voltooiing en onthulling. En zóó leven wij dus een belangrijk stuk kunstgeschiedenis meê.

»Das Ganze ist von Anfang bis zu Ende mit vollster Hingebung ausgeführt geworden. Es verkörpert ein Vierteljahrhundert Arbeit". In 't begin van 1425 werd het werk aan Ghiberti besteld, 27 jaren later was het voltooid en ter plaatse opgesteld. Een treffend voorbeeld van volhardend geduld, dat den kunstlievenden Florentijnen der 15de eeuw tot eere en thans nog hunne stad tot luister strekt. Hoe

steekt dit af bij den haastigen spoed, waarmeê tegenwoordig kerkenbouw en versiering vaak behandeld worden!

In zijne studie heeft Prof. Brockhaus zich niet beperkt enkel tot de deur zelve. Hij toont aan, hoe Ghiberti's werk van grooten invloed was op de kunst van eenige latere Italiaansche meesters.

Zoo wijst Brockhaus er op, dat de Della Robbia's de fraaie vruchten- en bladeren-randen om hunne terra cotta-reliëfs van Ghiberti hebben afgezien; dat Michel Angelo bij zijne schilderingen in de Sixtijnsche kapel onzen meester tot voorbeeld nam en o. a. de houding van Adam geheel door Ghiberti is geïnspireerd. Maar vooral, dat Raphael het ontwerp der »School van Athene" onder den invloed van Ghiberti's reliëf: »De ontvangst der Koningin van Saba door Salomon", moet hebben gemaakt, wat blijkt uit de figuur van Diogenes en de standen der hoofdfiguren in 't midden — die gevolgd zijn naar statuetten uit de omlijsting der Paradijsdeur — en bovenal uit de geheele compositie zijner schilderij.

Of deze beweringen steekhoudend zijn? De lezer vergelijke zelf, daar hem dit gemakkelijk wordt door de bij elkaar geplaatste reproducties.

In de beknopte schets van het eerste hoofdstuk heb ik getracht aan te duiden, hoe belangrijk en leerzaam de onderzoekingen van Prof. Brockhaus mij voorkomen.

Met niet minder nauwkeurige uitvoerigheid en pracht van platen zijn de drie volgende hoofdstukken, waarvan de titels hiervoren zijn genoemd, behandeld. Deze Forschungen doen den directeur van het Kunsthistorisch Instituut te Florence alle eer aan; zij lijken mij verre verheven boven veel, wat men zoo nu en dan in zoogenaamde pracht- en plaatwerken, over kunst te lezen en te zien krijgt.

Wat Ghiberti over zijn eigen werk oordeelde mag Prof. Brockhaus m. i. over dit pas verschenen boek herhalen: »Es ist voll ... Beobachtung und Geist vollendet worden".

Utrecht, Mei 1902. JAN BROM.

One poor scruple by MRS. WILFRID WARD. — Longmans, Green & Co. London. Prijs: ƒ 2,10.

Zij hoorde niet in de streng katholieke familie van Riversdale — de kleine elegante Madge met haar wereldsche neigingen, haar Fransche sympathiën, in de Parijzer kloosterschool tot volle ontwikkeling gekomen, haar lust tot toilet maken, tot modern en artistiek doen.

Te kwader ure was de eenige zoon George met het mooie, rijke, wufte meisje getrouwd. Zij pasten niet, of misschien te goed bij elkander, want ondanks, wellicht juist door de strakke teugels, waarmede zijn ouders hem hadden geleid, was George ook licht- later zelfs loszinnig geworden; maar zij had het verstand en den tact gemist om hem in het goede spoor te houden, en dit verweten haar zijn ouders, hoewel zij anders na zijn droevigen, vroegen dood zich verplicht achtten zooveel mogelijk aan haar goed te maken wat zij door hun kind lijden moest.

Maar Madge voelde zich niet op haar gemak in het stille huis der Riversdales: zij waren zoo goed, maar ook zoo... vervelend, zoo eenzijdig en zoo conservatief in Skipton Grange; zij leefden daar rustig hun leven van Engelsche katholieke edellieden, nog niet geheel bekomen van de eeuwen der vervolging en achteruitzetting, zich nog niet thuis voelend in deze nieuwe tijden, hechtend aan oude begrippen en oude gewoonten met taaie, soms bekrompen volharding.

Voor het diepe, volle katholieke zieleleven, onder deze weinig aantrekkelijke uiterlijkheden verscholen, had het levenslustige weeuwtje geen oog. Zij vond die atmosfeer van ernstige ideeën en veel gebed te zwaar; het jaarlijksche bezoek van eenige dagen duurde haar nog veel te lang. Zij zag er maanden te voren tegen op en vluchtte weg zoo spoedig zij kon, ontevreden met haar man's familie — en misschien nog meer met zich zelf.

Lastige gedachten drongen zich daar op; gedachten die zij zoo spoedig mogelijk trachtte te verdrijven — herinneringen aan haar kort moederschap, aan haar vrome jeugd. Zij voelde zelf, hoe weinig zij met haar frivole gedachten,

wenschen, plannen hier paste en hoe ook de anderen haar jammerlijk klein en onbeduidend vonden — haar en haar streven naar wereldsche grootheid, eer en rijkdom.

Mrs. Wilfrid Ward — de schoondochter van den beroemden bekeerling, vriend van kardinaal Newman — heeft met flinken durf de kloof tusschen de moderne vrouw en de ouderwetsche katholieke familie bijna onoverbrugbaar wijd gemaakt. De Squire van Skipton Grange, zijne vrouw en dochter zijn door en door brave, edele, beginselvaste menschen; maar zij gaan niet buiten hun kringetje, zij hebben onverzettelijke ideeën — een onoverwinnelijken angst voor alles wat nieuw is, op maatschappelijk en godsdienstig gebied — zij leven in geen opzicht mee met hun tijd.

Met een soort wantrouwen zien zij de bekeerlingen in grooten getale tot de Katholieke Kerk overgaan; sedert vierhonderd jaar waren zij gewoon zich op den achtergrond te houden, zich te doen vergeten, nadat hun voorouders, glorierijke martelaren voor het heilig geloof, galg, folterkamer, gevangenis hadden ondergaan.

Zij hadden de gewoonte verloren zich in den strijd te begeven, zij leefden alleen voor gebed en vrome werken en vreesden hun hooge idealen in gevaar te brengen door aanraking met de booze buitenwereld.

Daaraan dankte George ook zijn exclusieve opvoeding, die zulke treurige gevolgen had gehad. Een prachtstuk van een man overigens de oude heer Riversdale, een flink krachtig figuur door opvoeding en traditie tot niets-doen veroordeeld, een echte gentleman, teeder en vrouwelijk van hart ondanks zijn reuzengestalte, strikt rechtvaardig, sterk van wil, door en door vroom en weldadig; maar angstig gehecht aan het oude, zonder eenig begrip van hetgeen verlangd wordt van den katholiek van onze dagen, met geen anderen wensch dan stil en vredig voort te leven.

Zijne vrouw, die hij met ridderlijke vereering liefhad, ging geheel op in haar godsdienstige en liefdadige werkzaamheden; gebroken door veel leed — op één na waren al haar kinderen gestorven — had zij zich hoe langer hoe meer in zich zelf

teruggetrokken en kon òf wilde niets begrijpen wat niet tot haar wereldje behoorde.

Hun eenige dochter Mary een flink, gezond landmeisje, evenals haar vader vurig liefhebster van paarden, honden en beweging in de vrije lucht, vooral van jacht, overigens een goed, eenvoudig gemakkelijk te regeeren kind.

Voor geen van drieën bestond de wereld van onzen tijd met al haar goed en kwaad. Zij voelden niets voor kunst of literatuur, alleen voor muziek; de groote sociale en godsdienstige stroomingen in onze tegenwoordige maatschappij lieten hen onverschillig of, nog beter, zij zagen hen zonder onderscheid als gevaarlijke nieuwigheden aan en schudden bezorgd het hoofd bij het zien der — wat zij noemden — vooruitstrevende neigingen van meer strijdlustige leeken, priesters, bisschoppen — misschien zelfs den Paus.

In dit huis nu kwam Madge logeeren en met haar een tamelijk decadent dichter, wiens kennis met de familie zeer vaag verklaard wordt; een meer ontwikkeld nichtje Hilda, dochter van een bekeerde moeder, en Marmaduke, een neef van mevrouw Riversdale, goed katholiek van den nieuwen stempel, die gebroken heeft met het inactieve leven zijner voorouders, officier in Indië is geweest, en nieuwe frissche begrippen heeft over plicht en roeping van het nieuwe geslacht katholieken.

Drie zielsprocessen hebben tusschen en in deze menschen plaats: een liefdesgeschiedenis tusschen Hilda en den dichter, door wiens sympathiën voor de uiterlijke poëzie der Katholieke Kerk zij eerst wordt aangetrokken en betooverd, ook omdat zij haar hoop geven hem te bekeeren — maar later begrijpt zij bijtijds hoe de degelijke Marmaduke haar meer kansen biedt tot geluk; dan Madge's klein gewetensbezwaar: *one poor scruple*; eindelijk de roeping van Mary Riversdale!

Reeds dikwijls is in katholieke en niet-katholieke romans beschreven op welke wijze een meisje er toe komt haar leven aan God te wijden, maar nog nergens zoo echt menschelijk en daardoor juist zoo waar als Mistress Ward het deed.

Niets scheen verder af te zijn voor de rijke, niet mooie maar toch knappe, practische Mary dan het kloosterleven te kiezen — zelf denkt zij er niet aan — totdat op een avond in de kapel zij de eerste fluisterende roepstem hoort van den Bruidegom. Zij wil er niet naar luisteren, zij tracht zich te verstrooien, zij strijdt er tegen; maar de stem wordt steeds luider — er is geen ontkomen meer aan — niemand weet wat de kalme, gelijkmatige Mary zoo verwart en ontroert — eindelijk in een tooneel vol diep gevoel en teedere toetsen bekent zij alles haar vader, de eenige, die vermoedt wat in haar omgaat — het is 't laatste offer, dat God van den ouden man vraagt; hij brengt het, maar 't breekt zijn kracht en zelfs zijn gezondheid.

Wij kunnen niet aan de verzoeking wederstaan het slot van dit tooneel hier te geven:

»De heer Riversdale nam zijn hand weg en bedekte zijn gelaat; hij sprak noch bewoog zich — Mary gleed naast hem op haar knieën.

»Vader, vader", riep zij, »zie mij aan, kus mij! Help mij, liefste vader, help mij!"

Zij drukte haar gezicht tegen zijn schouder en schreide. »Dus je wilt ons verlaten", zeide hij langzaam, nog steeds zonder zich te bewegen, »zijt ge zeker de roeping te hebben? George is heengegaan en nu ga je ook!"

»O vader, neen, neen", riep Mary, »ik kon het niet dragen. O vader, als u weet wat pijn het gedaan heeft".

»Gedaan heeft" herhaalde hij en hij nam zijn handen weg en zag haar aan.

»Ja, u verlaten en moeder, dat maakte het hard. Ik was slecht vader en trachtte het niet te begrijpen. Ik had gehoopt, dat ik altijd in mijn leven zou hebben geantwoord »Rabboni", maar ik deed het niet." Een droevige trek, verschillend van de smart, sprekend uit de vrij vloeiende tranen verscheen op haar gelaat. »Toch is Hij zoo goed, Hij zal mij vergeven en mij toch tot zich nemen!"

Hare handen waren gevouwen, zij boog zich achterover en

haar blik ging over haar vader naar het kruisbeeld hangend boven zijn hoofd.

»Als u mij toestaat zuster van liefde te worden", zij zweeg, haar gelaat glansde van een vreemd licht.

Toen wist hij, dat de slag onherroepelijk gevallen was. Hij zag in haar opgeheven gelaat, hij verbeeldde zich haar nooit zoo mooi gezien te hebben. De vreemde pijn van het bovennatuurlijke kwam over hem, een wild gevoel van opstand, van vreeselijke hopeloosheid. Hij scheen bijna gezind ook haar van zich te stooten. Was deze wreede goedheid, deze zelfzuchtige onzelfzuchtigheid die van zijn eigen Mary? Hij schrikte terug, de heldere glans verdween uit haar blik, zij zag hem smeekend aan, zij zag hem aan, als toen zij, kind zijnde, bang was voor zijn toorn.

Hij voelde zich ook wreed, dat vermeerderde zijn smart. Waarom het haar zwaarder maken? Zwaarder, kon hij het haar maar onmogelijk maken!

Zijn Mary ging een leven leiden van zorg, van armoede, van arbeid, van lijden! Hoe zouden zij weten of zij er geschikt toe was, sterk genoeg er voor. Wel het kon — het kon haar dood zijn. Maar wie waren die . . . zij? Wiens schuld was het? Niet die van Mary. Neen — het was — ja! Het was de schuld van — Hem, die haar riep!

Hij boog het hoofd, Mary stond nu, kuste, liefkoosde hem. Hij sloeg den arm om haar heen, hij ook weende en zij hoorde hem in haar oor een woord fluisteren — Rabboni!"

Wat in *One poor scruple* zoo door en door waar en zoo zuiver wordt beschreven het is de invloed van de katholieke idee, de godsdienstige opvoeding op het karakter en de handelingen van anders hemelsbreed van elkander verschillende personen.

Ook Madge zal het ondervinden, hoe zij ook moeite doet om zich te onttrekken aan haar omgeving, haar herinneringen, haar verleden: op 't beslissende oogenblik trekt zij zich terug, voelt zij zich evenals Mary machteloos, in de hand van God, niet in staat weerstand te bieden aan Zijn stem, die tot haar geweten spreekt.

Zij is nog katholiek maar bij het kantje af; de practische zijde van haar godsdienst is vrijwel afgesleten, de weinige plichten, die zij nog vervult, vindt zij lastig. Uit de hoogte ziet zij neer op de bekrompen levensopvatting van brave, eenzijdige menschen als haar schoonouders — zij leeft weer op, als zij terug is in haar eigen omgeving van mondaine menschen; vooral zekere mevrouw Hurstmonceaux heeft een noodlottigen invloed op haar; zij denkt, voelt, spreekt en doet reeds als de onkatholieken en zelfs ongeloovigen rondom haar — niets schijnt haar van hen te onderscheiden — een paar eigenaardigheden alleen in haar gemoedsleven doen haar van hen verschillen — zij is bang voor de hel, zij kan niet zonder ontroering denken aan haar schuldelooze kinderjaren, aan haar vrome extase bij haar eerste H. Communie en later in de kloosterkapel — aan haar kind in den hemel. — Nu komt de verzoeking in den vorm van een huwelijksaanzoek van een rijken Lord — haar schoonste droomen staan op het punt werkelijkheid te worden — rijkdom, aanzien »hoffähigkeit" — alle omstandigheden schijnen mede te werken om haar geen andere keuze te laten dan dit huwelijk. Niets belet haar te doen wat zij zelf zoo vurig verlangt — dan alleen haar geweten: Lord Bellasis is gescheiden van zijn eerste vrouw. Een huwelijk met hem beteekent breken met haar verleden, haar godsdienst, de menschen, die zij, hoe vervelend zij haar ook mogen toeschijnen, het hoogste acht — aardsch geluk koopen tegen eeuwige straf — scheiding van haar kind voor eeuwig.

Nu eerst voelt zij, hoe, ondanks alle lauwheid, alle onbeduidendheid, het geloof nog met vaste wortelen grijpt diep in haar leeg zieltje, hoe het 't eenige is, dat aan dit weeke, slappe, karakter nog kracht en merg geeft — zij wil den weerstand overwinnen, zij verlooft zich, zij breekt alles achter haar af, zij wil moedig zijn, zij neemt afscheid van God, zij wil haar hart vullen met Bellasis' liefde en geschenken — nog even schrikt zij terug als hij tot trouwdag den datum kiest van haar eerste H. Communie, neen, dat tenminste niet! Eén dag stelt zij de plechtigheid uit — dat wordt haar red-

ding — op het laatste oogenblik keert zij terug en vlucht weg, gesteund door Mary, het aanstaande nonnetje, die zij nu eerst waardeert en lief krijgt.

En tegenover dat stuifzand in Madge's ziel, waartegen alleen de godsdienst een dam kan opwerpen, zien wij de krachtige, moderne vrouw Cecilia, die afgerekend heeft met alle verouderde begrippen, aan niets meer gelooft, over alles lacht en spot. Als de hartstocht haar overheerscht, als de liefde haar teleurstelt en een verraderlijke ziekte haar bedreigt — kent zij slechts één uitkomst: vrijwillig den dood in te gaan.

Het is Mistress Ward's grootste verdienste ons in haar roman menschen te hebben geteekend, echte menschen met kleine gebreken en groote eigenschappen, goede bedoelingen en verkeerde middelen, hooge deugd naast dikwijls belachelijke kleinheid en bekrompen inzichten — niemand is overweldigend goed en niemand ook bepaald slecht; de modernen moeten tevreden zijn, zij, die steeds roepen om levenswaarheid, juistheid van visie, vrijmoedigen kijk op de wereld.

Een agnostieke aanverwante van Mrs. Ward, Mevrouw Humphrey Ward, heeft in haar bekende romans: *Robert Elsmere* en *Helbeck of Bannisdale*, den strijd tusschen geloof en ongeloof behandeld. Haar Robert Elsmere is een predikant, die zijn geloof verloren heeft en, na een zwaren strijd, zijn positie opgeeft om eindelijk in een godsdienst van eigen maaksel vrede te vinden. In Helbeck is het de katholieke Engelsche edelman, in zijn eigenaardig isolement, die het ongeluk heeft een ongeloovig meisje lief te krijgen. Maar hoe talentvol en artistiek de schrijfster ook haar probleem trachtte op te lossen — de katholiek voelt spoedig, hoe weinig Mrs. Humphrey Ward doorgedrongen is in de diepten van het katholieke zieleleven; zij blijft aan de buitenzijde hangen; zoodra zij dieper tast, brengt zij onmogelijkheden naar boven; haar katholieken, hoezeer zij ook poogt rechtvaardig te zijn, verschillen niet veel van hun geloofsgenooten, naar versleten clichés reeds meermalen afgedrukt in Jezuïeten-gruwelromans.

Een heel ander figuur maken zij bij haar nicht of schoonzuster Mrs. Wilfrid Ward. Zij zijn niet de smettelooze figuurtjes uit de jongejuffrouwen-verhalen, waaruit men de katholieke literatuur zoo gaarne wil doen bestaan — *One poor scruple* is geen kostschoolmeisjeslectuur evenmin als *Quo Vadis, Pequeneces, En route.* Maar 't is een flink, pittig boek, soms wat langdradig en zwaar op de hand — anders zou Mrs. Ward geen Engelsche zijn — minder amusant dan pater Coloma's *Aristocraten van Madrid,* maar veel meer levenswaar of ten minste dichter bij ons, met veel betere verdeeling van wit en bruin, van licht en schaduw, en met veel waarschijnlijker loop.

Misschien zou Mrs. Ward zich haar taak moeilijker hebben gemaakt door Madge niet alleen tegen de verzoeking van rijkdom en hooger stand te hebben laten strijden maar ook tegen de liefde — want zij voelt voor Lord Bellasis niets anders dan een zeer gewone genegenheid. Zou het kleine gewetensbezwaar zich even krachtig hebben getoond in het branden van den hartstocht?

In Engeland heeft *One poor scruple* veel opgang gemaakt ook bij niet-katholieken. Voor hen was het gevoels- en denkleven van katholieken een terra incognita, en misschien was de belangstelling daarom met de noodige nieuwsgierigheid vermengd.

Zij hebben er vooral uit kunnen lezen, dat, al zijn katholieken behept met gebreken en onvolmaaktheden als anderen, zij in hun godsdienstige beginselen en overtuiging een steun en een kracht bezitten, die, zoodra het leven met zijn beproevingen en verzoekingen smart en strijd brengt, hen hoog verheffen boven vele anderen, die misschien begaafd zijn met hoogeren aanleg en meer natuurlijke deugd.

M. S.

Handboek voor de Directeurs der Congregatie van Maria, bevattende Onderrichtingen over Maria, de plichten van Maria's kinderen en de feesten in het kerkelijk jaar, bewerkt door A. HERMUS, *Rector a. h. Pensionaat te Oerle.* (4 deelen. Tilburg, R. K. Jongensweeshuis; Amsterdam, F. H. J. Bekker. Prijs: *f* 4; in 2 linnen banden *f* 5.

Een handboek of liever eene verzameling onderrichtingen, die, bij de schaarschte van dergelijke werken in Nederland, met ingenomenheid begroet en met warmte aanbevolen mag worden. De eerw. schrijver, reeds als een goed asceticus bekend door zijn *Handboekje der Congreganisten van het H. Hart van Jezus*, en vooral door *Het Goddelijk Hart aan de Jeugd in zijne beminnelijkheid en ter navolging voorgesteld*, heeft in dezen uitgebreiden arbeid overvloedige blijken gegeven niet alleen van teedere devotie tot de Gezegende onder de Vrouwen, maar ook van grondige wetenschap, groote belezenheid en een practischen blik. Met den H. Alphonsus is hij overtuigd, dat »de congregaties, vooral die van de Moeder Gods, als zoovele arken van Noë zijn, in welke de arme wereldlingen eene schuilplaats vinden voor den vloed van verleiding en zonde, welke de wereld overstroomt"; en daarom heeft hij, minder hechtend aan oorspronkelijkheid, van alom met liefde alles verzameld, wat het geestelijk heil der kinderen van Maria kan bevorderen. En hierin — zou Vondel zeggen — slacht hij de honigbij, die haar voedsel trekt en vergadert uit alle beemden en bloemen; want hetgeen hij aldus bijeengebracht heeft is goed en practisch.

Overeenkomstig het hoofddoel der congregatie: haren leden gevoelens van ware godsvrucht jegens de allerheiligste Maagd in te boezemen, heeft hij eene bijzondere zorg besteed aan de stoffen, betrekking hebbende op de Moeder des Heeren. »De Maria numquam satis", zeide St. Bernardus; en van dit beginsel is ook Rector Hermus uitgegaan. Niet licht zal men in zijn *Handboek* tevergeefs zoeken naar materiaal voor eene onderrichting over Maria, geschikt voor het Christenvolk.

Naast een onuitputtelijken rijkdom van beweegredenen om Maria te beminnen, te vereeren en op haar te vertrouwen, naast de bespreking van eene reeks godvruchtige oefeningen haar ter eere, en een schoonen krans van deugden, uit haar leven bijeenverzameld ten toonbeeld voor hare kinderen, naast dit alles vinden wij nog een schat van onderrichtingen op hare feestdagen, niet alleen de gewone, maar ook de minder bekende, als: het feest van Maria's Verloving, van O. L. V. van Goeden Raad, van de verschijning te Lourdes enz.

Menigeen weet bij ondervinding, hoe moeilijk het is, op den duur werkelijk goed over Maria te preeken. Rector Hermus doet hier voortreffelijke hulpmiddelen aan de hand. Geenszins verstoken van gevoel — men zie slechts in het derde deel de preeken over de Zeven Smarten — vertoont hij toch volstrekt geen neiging tot holle rhetoriek of die zoete, maar ziekelijke sentimentaliteit, die men in sommige ascetische werkjes over Maria aantreft. Hij levert solied werk. Al versmaadt hij godvruchtige overleveringen en meeningen niet, toch stelt hij, gelijk het behoort, de persoon en de voorrechten van Maria voor, zooals deze gevonden worden in de Openbaring, verklaard en toegelicht door de Kerk zelve, door HH. Vaders, Kerkleeraren en Godgeleerden. Zoo behandelt hij, tot verhooging van deugd en godsdienstzin bij zijn gehoor, niet slechts die enkele trekken uit Maria's leven, die we in het Nieuwe Testament aantreffen, maar tevens de voorafbeeldingen en voorspellingen van het Oude Verbond; boven alles echter doet hij, geheel in den geest der Kerk, de beteekenis van Maria uitkomen als Moeder des Verlossers en het aandeel dat zij door Hem gehad heeft in het verlossingswerk.

Uit geheel den arbeid van Rector Hermus is het blijkbaar, dat hij zich steeds helder voor den geest stelt de levensomstandigheden en de geestelijke behoeften zijner congreganisten. Daarom geven hem Maria's deugden tevens gelegenheid zijn gehoor te onderhouden over verschillende hiermede strijdende zonden en ondeugden, alsmede over de verplichtingen eigen aan elks stand en staat. Daarom verstrekt hij allerlei middelen om het dagelijksch leven te heiligen, om de zonden

te vluchten en te volharden in de deugd, geeft practisch onderricht over het gebed, het ontvangen der H.H. Sacramenten, het bijwonen der H. Mis met verklaring der voornaamste ceremoniën, eindelijk over de verschillende feesten en plechtigheden, voorkomende in het kerkelijk jaar.

De E. H. Hermus heeft geen modellen willen leveren van hooge welsprekendheid. Zijne voordrachten noemt hij onderrichtingen, en dat zijn ze op de eerste plaats.

Steeds is hij er op uit zijn gehoor een helder denkbeeld te bezorgen der te behandelen zaken en tevens op degelijke wijze de leer der Kerk uiteen te zetten. Men leze o.a. in het derde deel de instructies over den H. Geest. Met veel nauwgezetheid verklaart hij vooral die waarheden en uitdrukkingen, welke zonder nadere toelichting allicht verkeerd zouden opgevat worden, zooals Maria's titel van Medeverlosseres der Wereld (Deel I, bl. 57 vv.). Daarenboven — wat geen geringe verdienste is — schraagt hij doorgaans zijne stellingen door afdoende bewijzen. Veel gebruik maakt hij hier van de H. Schrift; niet licht evenwel zal men hem betrappen op misbruik van schriftuurplaatsen door den toegepasten zin voor den letterlijken te laten doorgaan of niet verdedigbare tekstverklaringen te geven. Vele schoone gezegden haalt hij ook aan van de HH. Vaders. Tot meerdere zekerheid had ik echter graag gezien, dat hij steeds de plaatsen had aangegeven, waar die gezegden te vinden zijn, en zorgvuldiger het voetspoor vermeden had dier ascetici en kanselredenaars, die gaarne aan *de* HH. Vaders of Kerkleeraars meeningen toeschrijven, welke slechts bij enkele, ja soms bij geen enkelen worden aangetroffen. Zoo geloof ik althans, dat Rector Hermus moeilijk zal kunnen bewijzen, wat hij b.v. op bl. 26, 70, 71, 136 van het eerste en op bl. 113 van het derde deel op rekening stelt van *de* HH. Vaders.

Overtuigd van de waarheid, die soms te zeer uit het oog verloren wordt, dat vermaningen en opwekkingen weinig baten, zoo zij niet steunen op grondig onderricht, begint de schrijver zijne practische wenken en aansporingen in den regel pas

voorgoed na door verklaringen en bewijzen de zaak, die hij behandelt, in het helderste licht geplaatst te hebben; maar dan biedt hij ook een grooten rijkdom van nuttige toepassingen, opwekkingen en raadgevingen, geheel berekend voor zijn gehoor. Zie b.v. het tweede gedeelte van zijne onderrichting over den H. Paulus, voorkomende in het vierde deel. Menigmaal knoopt hij aan zijne vermaningen goedgekozen voorbeelden vast; ja zijne onderrichtingen zijn als 't ware met voorbeelden doorweven. Ook dit vind ik aanbevelenswaardig; want vooral in de populaire welsprekendheid oefenen goed te pas gebrachte voorbeelden eene groote kracht uit ter overreding. Het spreekwoord: woorden wekken, maar voorbeelden trekken, bevat ook voor den gewijden redenaar eene niet te misachten waarheid. Meestal geeft Rector Hermus de bronnen aan, waaruit hij zijne voorbeelden put. Ik wenschte wel, dat hij dit altijd had kunnen doen; dan ware in elk geval de historische waarde der verhalen beter te beoordeelen en konden legenden gemakkelijker van vaststaande geschiedkundige feiten onderscheiden worden.

De E. H. Hermus heeft zich veel moeite gegeven om den directeurs der congregatie van Maria hunne taak te vergemakkelijken. En dit is vooral in onzen tijd te waardeeren, nu de geestelijken vaak in allerlei bonden en vereenigingen moeten optreden, zoodat ze dikwerf den tijd missen om zelf de noodige bouwstoffen ter onderrichting hunner congreganisten bijeen te verzamelen. Niet tevreden met telkens de te behandelen punten, bewijzen en conclusiën aan te geven, werkt hij ze nu eens meer dan weer minder breed uit, terwijl hij daarenboven van elke onderrichting een gemakkelijk overzicht aanbiedt, door in de kantteekeningen al het zakelijke op te nemen. Wellicht zullen velen wenschen dat hij niet zoo vaak den vorm der preek aangewend had, en zich meer den aangenamen en onderhoudenden trant van de familiaire conferentie had eigen gemaakt. Men bedenke echter, dat de meeste zijner onderrichtingen ook kunnen benuttigd worden voor gewone volkspreeken. En zeker is het zijne bedoeling niet, dat anderen zijne voordrachten onveranderd zullen over-

nemen. Wil een directeur van congreganisten naar behooren van Rector Hermus' *Handboek* profiteeren, hij make diens gedachten tot zijn eigendom, geve er zijn eigen vorm aan, storte er den gloed in van zijn eigen hart, steeds denkend aan de begrippen, de levenswijze, de behoeften van zijn eigen gehoor. Zoo kan dit handboek uitstekende diensten bewijzen en volgens het doel van den schrijver zeer bevorderlijk zijn aan den bloei der zegenrijke congregaties van Maria.

De taal is eenvoudig, waardig en kloek Nederlandsch. Al sloop hier en daar een minder gelukkige uitdrukking binnen, ik acht het niet der moeite waard deze met den vinger aan te wijzen.

Kan ook de uitvoering net genoemd worden, te betreuren is het voorzeker, dat het eerste deel blijk geeft op een andere drukkerij ter perse te zijn gelegd dan de overige, en dat de corrector zijne taak niet altijd even ernstig heeft opgevat.

Van den prijs behoef ik niets anders te zeggen, dan dat ongeveer 1440 bladzijden groot octavo geleverd worden voor vier Nederlandsche guldens.

Schrijver heeft het plan gevormd een soortgelijk handboek te doen verschijnen ten dienste der Directeurs van jongens-congregaties en van de broederschappen der H. Familie. Wegens den nieuwen werkkring, hem onlangs aangewezen, zal, vrees ik, de verwezenlijking van dit plan wel niet in de naaste toekomst te verwachten zijn. Toch doet zijne taaie werkkracht mij hopen, dat uitstel geenszins leiden zal tot afstel. In elk geval wensch ik hem tijd en gelegenheid om in dat nieuwe werk een waardig pendant te leveren van den thans voltrokken hoogst verdienstelijken arbeid.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

JOSEPH MAITRE, *Les Papes et la Papauté.* — Paris, Lethielleux.

Reeds vele eeuwen vóór de Malachias-profetie (1595) — »une matière délicate et importante" — hebben verscheidene voorspellers zich verstout in profeten-taal de opvolging van Pausen en Koningen aan te duiden. Het werk van Giovannini strekke ten bewijze, hoe van het jaar 1600, waarin het verscheen, tot de vroege middeleeuwen toe, Joachim, de zalige abt van Fiore, zeker de voornaamste, maar volstrekt niet de eenige der profeten is geweest, die hunne voorspellingsgave ten aanzien van den pauselijken stoel ten beste hebben gegeven.

Insgelijks waren in die dagen de regeerende vorstenhuizen het voorwerp van allerlei voorzeggingen. En het kan ons niet verbazen, dat menigwerf van de gunstige stemming des profeets te hunnen opzichte is partij getrokken. Minder edel echter was het, dat sommigen nog verder gingen en beslistgeen-profeten in den arm namen, om plannen, welke in eigen kabinet waren uitgedacht of voorbereid, onder profetischen sluier den volke te laten bekend maken. Van Willem III o. a. wordt gezegd, dat door of onder zijn invloed een Quaker in Maart 1688 een schrijven in druk gaf, waarin hij betoogde van door den H. Geest verlichte vrienden te hebben vernomen, dat in October voor het koningshuis van Engeland een gewichtige gebeurtenis op handen was: een gebeurtenis, die met de komst van Willem uit Holland haar beslag verkrijgen zou. — Wie meerdere van dergelijke staaltjes weten wil, hem zij gewezen op het voortreffelijk boek van Dr. Kampers: *Kaiserprofetieen und Kaisersagen im Mittelalter* (München 1895).

* * *

De verschijning nu van de Malachias-profetie eischte in den beginne aller aandacht en belangstelling voor zich. En zij genoot die ook: vijftig jaren lang. Toen kwam er twijfel, straks, volgens sommigen, zekerheid omtrent het onprofetische der profetie. Strijd werd geboren: een strijd van drie eeuwen,

welke, met al de menschelijkheden der menschen gevoerd, in onze dagen, naar het scheen, met een algeheele verwerping der profetie geeindigd was.

Maar ziet, verleden jaar wierp Abbé Maitre zich op als verdediger der profetie met al de kracht der meer dan gewone en door ons gaarne erkende talenten, hem toebedeeld. Vijftien jaren lang heeft hij materiaal bijeengegaard uit alle hoeken der wereld om met zijn boek: *La profétie des Papes attribuée à S. Malachie*, te redden wat te redden, te verdedigen wat te verdedigen was van het smadelijk verworpen document. In hoeverre zijn poging geslaagd mocht heeten, hebben wij beknoptelijk uiteengezet in den vorigen jaargang van dit maandschrift (Mei 1901, blz. 471 vv.).

* * *

In de overtuiging van den Abbé Maitre zelf echter was niet de minste rimpeling meer van twijfel omtrent de echtheid der profetie: in alle gerustheid bouwde hij op de genomen conclusies voort, en beoogt in het thans aangekondigde boek — wat als vervolg van het voorgaande te beschouwen is — »de montrer à la lumière de l' histoire, comment se sont réalisées ces différentes légendes" (p. 25). En tot dat doel worden getuigenissen en uitspraken van onderscheidene geschiedschrijvers te berde gebracht.

Zonder nu het gezag en de vertrouwbaarheid der aangevoerde auteurs (o. a. van Chantrel) in verdenking te brengen, constateer ik alleen het feit, dat het den schrijver niet gelukken mocht van mottoos als *Ex ansere custode* (p. 52), *Lux in ostio* (p. 59), *Jerusalem Campaniae* (p. 101), *Ex eremo celsus* (p. 139) in het licht der geschiedenis een dragelijke verwezelijking aan te toonen.

De gang echter van het boek — een octavo-deeltje van bijna 800 bladzijden — is zeer ordelijk; trouwens de drievoudige verdeeling in Pausen voor 1590, na 1590 en in Pausen van de toekomst werd door de profetie zelve reeds aangegeven. De honderd wel gelukte vignetten van pauselijke

wapenen geven aan even zoovele hoofdstukken wezenlijk niet geringe aantrekkelijkheid. Bovendien draagt heel die arbeid den stempel van werkkracht, ijver, volharding, niet van groote scherpzinnigheid. Wie dus van dezelfde meening is als de schrijver omtrent het profetische der profetie, vindt in *Les papes et la papauté* een kostelijk boek, dat hem in zijn meening bevestigt en uren van bewondering doorleven doet.

De groote fout, welke Abbé Maitre in dit boek begaat, is, naar mijne meening, gelegen in het dubbele beginsel, waarmede de verklaring der deviezen ondernomen wordt.

»1er Principe: Les circonstances extérieures signalées dans les devises des Papes sont essentiellement des symboles ou des notes caractéristiques.

2e Principe: Les légendes ont une portée générale. C'est comme chefs de l'Eglise, et non comme particuliers, qu'elles désignent ces differents Papes. Elles se rapportent aux pontificats ou aux événements qui les caractérisent, plus qu'aux Pontifes eux-mêmes" (p. 23).

Ziet, tegen het aanvaarden van dezen opzet maken wij bezwaar. Want waar de eerste 74 mottoos — een enkele uitzondering slechts (vgl. *De Katholiek*, 1900, bl. 437) — ontleend zijn geworden aan het wapen, den doop- en familienaam des Pausen; aan zijne vroegere waardigheid, kardinaalstitel, geboorteplaats of wel een combinatie zijn van meerdere dezer elementen, daar meenen wij een maatstaf te vinden, die insgelijks bij de beoordeeling der andere deviezen moet worden aangelegd. Verder heeft de eerste helft der profetie niet tot doel het aanduiden van *den Paus of diens pontificaat*, maar beoogt alleenlijk aan te geven »welcher *Cardinal* zum Papst gewählt werden soll", zou Weingarten zeggen. En dit alles dringt dáarom des te meer, wijl in den allerjongsten tijd met den vinger is nagewezen — waarvan een ieder zich overtuigen kan — dat de gewaande profeet zijne goddelijke gave voor dit eerste gedeelte uit een of uit beide de werken in folio en in quarto van Panvinius had opgedaan. En zoolang de voorstanders der profetie dit stellige argument niet bij machte zijn te ontzenuwen, worde gerustelijk

elk *principe d'interprétation*, ten bate van den profeet aangewend, van de hand gewezen met het aloude: »*Quod gratis asseritur, gratis negatur*".

* * *

In den laatsten tijd — het worde even gemeld — heerscht, naar het schijnt, eenstemmigheid omtrent de vraag naar den opsteller der profetie. Geloofden vroeger sommigen, dat het St. Malachias was, thans wordt van die zienswijze teruggekomen, en met de tegenstanders de naam des profeets in het duister gesteld. »*A tort ou à raison*", zegt Maitre in zijn opdracht aan den H. Vader, wordt de profetie aan S. Malachias toegeschreven.

Er is dus meer dan hoop, dat voor- en tegenstanders, in hun oordeel omtrent de waarde der profetie, elkander aldra de vriendschapshand zullen toesteken, zoo ze ten minste in critiek iets anders zien dan een belachelijk maken van ernstige zaken, een uiting van het moderne ongeloof of — een nieuwe variant op het oude liedje — »een afmaken van gevestigde reputaties".

Niettemin worde dit bewijs van toenadering door de tegenstanders met omzichtigheid beoordeeld en slechts ten deele aanvaard. Want anders komen vele tegen de echtheid der profetie ingebrachte bezwaren, ontleend aan de heraldiek en het taalgebruik, waarop het antwoord nog immer bevrediging eischt, ten eenen male te vervallen. 't Is wellicht een »reculer pour mieux sauter."

* * *

»Men moet den kleinen hun vreugde niet bederven", schreef men laatst om het storen van een deun-gezang. Dat is zoo, tenzij die vreugde gevaarlijk zij. Nu, gevaar is hier in geen geval; de vreugde is zoo onschuldig mogelijk. Daarom blijve om hunnent wille de reputatie der Malachias-profetie geëerbiedigd, en het *Ignis ardens* — wat eerst na jaren ont-

branden moge! — voorshands met behoedzaamheid ingerekend.

Ignis ardens! O, zoude het soms een kardinaal Hohenlohe zijn, wiens naam »hooge vlam" beteekent, of kardinaal Swampa, wiens naam »verdampen" beduidt; kardinaal Steinhuber wellicht, die tot de Sociëteit van Jesus behoort, welker stichter Ignatius zooveel over het »vuur der liefde" geschreven heeft?... En als ze geen van drieën zijn? O, dan zal de naam van iederen Jesuiet een uitkomst wezen! En als ook deze verwachting ons ontvalt: wat dan? Geen vreeze voor uw vreugde!...

»[Cette devise] peut, en effet, symboliser soit l'ardeur du zèle et de la charité du pontife, soit la violence et l'intensité des souffrances ou épreuves reservées à la sainte Eglise; peut-être même devra-t-elle s'entendre d'une guerre terrible ou d'une conflagration plus ou moins générale, ou enfin de quelque cataclysme d'ordre moral ou physique. Seul l'avenir peut nous enseigner quel sens il faut attribuer à cet emblème si énergique" (p. 737 l. c.).

Me dunkt, beter kan *Ignis ardens* al moeilijk in veiligheid worden gebracht. Iedere schijn van angst is overbodig, ontijdig, onwaar! De vuurpijlen liggen gereed en wachten op machtigen armzwaai om vonkenspattend af te steken!...

Dat voor de rechtbank der wetenschap de echtheid der Malachias-profetie nog altijd een aanhangig geding is: geloove, wie het gelooven wil.

Ouderkerk a/d Amstel. J. C. v. d. Loos.

Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen, übersetzt, erlautert und mit einer Geschichte des geistlichen Bildungswesens eingeleitet von M. Siebengartner. Freiburg, Herder, 1902. XVI u. 502 S. – M. 5.40.

Het veertiende deel van de *Bibliothek der Katholischen Pädagogik* — uitgegeven door de firma Herder te Freiburg —, biedt ons een keur van »monumenta pædagocices clericalis" ter kennismaking aan.

Doel des schrijvers is geweest, door de uitgave van zijn werk, waaraan hij van 1895 af gearbeid heeft, meer licht te verspreiden over het wezen, de historische ontwikkeling en het universeele karakter van de opleiding der clerici.

Werken toch in dezen geest geschreven bestaan er niet; zelfs in meer uitgebreide pædagogische encyclopedieën wordt dit punt ternauwernood aangeraakt. Vandaar dat de geleerde schrijver den beoefenaars van en belangstellenden in katholieke pædagogiek een wezenlijken dienst bewezen heeft. Hij heeft getracht »die Entwickelung des geistlichen Bildungswesens durch typische, die einzelnen Perioden beleuchtenden Schriften und Einrichtungen festzulegen, welche sich dem katholischen Charakter der Kirche entsprechend auf verschiedene Länder beziehen" (Vorwort). En waarlijk, wel gelukkig is hij geweest bij de keuze uit de stapels materiaal, door ruim zesjarigen arbeid bijeengebracht. De lezer oordeele.

Uit de geschriften der Vaders staan hier afgedrukt o. a. de lofrede van den H. Gregorius Thaumaturgus op Origenes, »die erste umfassende Darstellung einer geistlichen Lehr- und Erziehungspraxis", twee pittige brieven van den H. Hiëronymus »über das Leben der Kleriker und Mönche" en »über das Studium der heiligen Schriften", waarvan vooral de eerste een echt beeld geeft van den vurigen en onstuimigen aard des H. Hiëronymus, zich niet ontziende met geesels in de hand den tempel rond te gaan en uit te drijven wat er niet thuis behoort.

Uit de middeleeuwen staat hier o. a. het beroemde werk van den »theologischen Didaktiker" Rabanus Maurus: *De institutione clericorum,* dat tot in de kleinste onderdeelen voorschriften en raadgevingen behelst voor de wetenschappelijke, ascetische en pastoreele vorming der jonge clerici en daardoor het handboek der »Priesterbildung" werd. Vervolgens de op dit onderwerp betrekking hebbende capitularia der Karolingers, drie brieven van Joës Gerson over de studie der theologie enz.

Uit den nieuweren tijd staan voorop de voor zijn seminariën vervaardigde statuten van St. Carolus Borromæus, door

de meeste bisschoppen als leiddraad gekozen voor de inrichting hunner seminariën. Hieraan verbinden zich achtereenvolgens de statuten voor de seminariën van Bordeaux (1583), van Brixen (1607), van St. Sulpice (1645), de statuten van Barthol. Holzhauser (1613—58), van Jacob Frint (1766—1835), van het college Maynooth in Ierland (1820), van het kleinseminarie te Bamberg (1880), van het Gregorianum te München (1893), en eindelijk de pauselijke instructie van 1896 voor de clerici van Italië, die staats-universiteiten bezoeken.

Uit de opsomming van een groot deel der monumenta ziet men dus, hoe de schrijver ons wezenlijk een ruimen blik gunt in de inrichting der »Bildungsanstalten" van vroegeren en lateren tijd niet alleen, maar tevens van de meest verschillende natiën. Men bewondert den ijver niet alleen der Pausen en Bisschoppen, maar ook der meest eminente mannen uit de gesmade middeleeuwen voor het vormen van een godsdienstig en wetenschappelijk ontwikkelden clerus. En waarlijk niet aan de methode of het opleidingssysteem ligt het, dat in de 12e en 13e eeuw aan de Duitsche geestelijkheid »eigentliche Gelehrsamkeit sicherlich fehlte" (S. 40).

Men bespeurt ook een zekere ontwikkeling van het seminarieleven, een nauwkeuriger regelen van onbeduidend schijnende kleinigheden, blijkbaar geleid door vroeger opgedane ervaringen — vergelijk b.v. de bepalingen, die de H. Carolus Borromæus maakte over de »Erkrankung" met die van het seminarie te Bamberg (1880) — een gestadig rekening houden niet alleen met den vooruitgang der profane wetenschappen, maar ook met de veranderde eischen van het practische en sociale leven; en eindelijk ook een langzamerhand weglaten van die bepalingen, die tot de meer algemeene »Anstandsregeln" behooren.

Vele dezer monumenta worden duidelijker in het licht der *Geschichte des geistlichen Bildungswesens,* welke de schrijver aan de uitgave deed voorafgaan. Deze geschiedenis vooral — 200 bladzijden groot — zal ook in andere dan pædagogische kringen hoogst welkom zijn.

Met verwonderlijke belezenheid, met beknoptheid en hel-

derheid wordt hier de wijze geschetst, waarop sinds den tijd der apostelen — immers »das war das erste Seminar der Kirche Christi, des Herrn Umgebung" (S. 18) — de candidaten voor het H. Priesterschap werden opgeleid.

Van de 1e tot de 5e eeuw werden de jongelingen voornamelijk gevormd in het episcopium, de woning des Bisschops; van de 5e tot de 13e eeuw voornamelijk in de kloosterscholen; van de 13e tot de 16e voornamelijk op de universiteiten, en sinds dien tijd, op voorschrift van Trente, voornamelijk in de seminariën. Vandaar een splitsing in vier perioden.

In afzonderlijke afdeelingen schetst nu de schrijver: door wie, wáár, hoe, met welk succes in iedere periode de studenten werden onderwezen en opgevoed.

In het bestek eener eenvoudige aankondiging valt natuurlijk niet een breede bespreking van de onderdeelen. Toch kunnen wij niet nalaten te wijzen op het interessante hoofdstuk: *Die humanistische Universitätsrevolution,* waar, in korte maar krachtige trekken, het woelen der dolle humanisten op de universiteiten wordt beschreven. Alles was vormendienst geworden; de stijl was alles; de theologie werd in een hoek geduwd; oude geleerde theologen moesten plaats maken voor Cicero en Horatius; en hiermede ging gepaard — nil novi sub coelo! — »das reden vom lieben Ich: die bombastische Beweihräucherung der Gönner und Freunde ist der nirgends fehlende Zug im Bilde des vollblut Humanisten".

Een proeve van 's schrijvers belezenheid biedt cap. 19, n°. 4: »Das Seminar auf den Synoden", waarin uit niet minder dan 70 Europeesche en niet-Europeesche synoden de meest gewichtige bepalingen voor de seminariën tot één geheel verwerkt zijn.

Treffend is ook het artikel *Stürme gegen das kirchliche Seminar,* waarin de oprichting der Generaal-Seminariën van keizer Joseph uitvoerig ter sprake komt. »Sie sind" — zegt de schrijver aldaar, en het geheele artikel levert er het bewijs van — »ein warnendes Beispiel was aus einen geistlichen Erziehungshause wird, wenn es nicht mehr im Sinne der kirchlichen Pädagogik geleitet wird". Van het laatste hoofd-

stuk behoeft men slechts den titel te noemen om belangstelling op te wekken: *Die Priesterbildung der Gegenwart. Priestermangel. Universität und Seminar.* In de laatste 12 pagina's wordt kort maar degelijk de vraag behandeld: »Ob die kirchlichen Anstalten in der Form wie sie das Tridentinum vorschreibt, den Bedürfnissen der geistlichen Bildung in der Gegenwart genügen". Opmerkelijk is hierin o. a. ook de Julianen-raad van den apostaat Von Hoensbroech: »Der Staat solle . . . sogar verbieten dasz katholische Kleriker eine Schule auszer dem Seminar besuchen". Doch de schrijver toont aan, dat hier uit valsche præmissen geredeneerd wordt.

Tot zooverre M. Siebengartner's werk. Als Nederlander spijt het ons, dat de schrijver geen aanleiding heeft kunnen vinden iets althans over onze seminariën te zeggen. De kloosterschool te Utrecht onder Gregorius was bloeiend en druk bezocht. Het Concilium Provinciale wordt tweemaal geciteerd. De missiehuizen Steil en Roozendaal genoemd. Zietdaar bijna alle punten uit de geschiedenis der Nederlandsche »Klerikalbildung". Toch ware in het hoofdstuk *Stürme gegen das kirchliche Seminar* een mededeeling van de sluiting onzer seminaries en de oprichting van het collegium philosophicum te Leuven door den koning, geheel en al, dunkt ons, op hare plaats geweest.

Een volgende editie zal ons misschien meer recht doen op dit punt, en tevens hopen wij dan op bl. 111 onder de colleges als n°. 26 te zien aangegeven: »Das Niederländische Kolleg mit . . . Zöglingen, von Leo XIII im Jahre 1902 gegründet".

P. J. v. B.

Schets der Romeinsche Publieke Antiquiteiten ten dienste der Gymnasiën, door Dr. JOS. SCHRIJNEN, *Leeraar aan het Gymnasium te Roermond.* Venlo, G. Mosmans, 1902. Prijs *f* 1.50.

Een ordelijk boek, met afwisselende letter duidelijk op stevig papier flink in groenen, veelzeggenden omslag gedrukt.

Chose promise, chose due!

Doel van dit werk is: Een kort, doch zaakrijk, systematisch overzicht te geven van de Romeinsche staatsinstellingen naar den geest van Willems' *Droit romain* en *Sénat de la république romaine.*

Als Caesar hier spreken kon, zou hij, zijn bekend woord wijzigend, zeggen: »vidit, vicit, venit". De schrijver heeft goed gezien door dit boek uit te geven, hij heeft er groote moeite voor overwonnen, hij komt degelijk voor den dag. De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde koos hem met alle recht tot een harer leden.

»De studie der Romeinsche Publieke Antiquiteiten stelt »zich voor de systematische behandeling der staatsinstellingen »van het oude Rome". Doel voorop; verdeeling van den arbeid volgt geleidelijk.

De schrijver verdeelt zijn stof over vier hoofdstukken.

Eerste hoofdstuk. *De samenstelling der Romeinsche maatschappij.* (Afd. I. Cives. II. Peregrini. III. Servi).

Tweede hoofdstuk. *De staatsinstelling.* (Afd. I. De Overheidsambten of Magistraturen. II. De Volksvergaderingen. III. De Senaat).

Derde hoofdstuk. *Eenige afzonderlijke takken van staatsbestuur.* (Afd. I. Het Rechtswezen. II. De Eeredienst. III. Het Financiewezen. IV. Het bestuur van Italië en de Provinciën).

Vierde hoofdstuk. *Bijvoegsel over het krijgswezen.*

Ziedaar de verdeeling, en nu de behandeling der stof.

Na een duidelijk gespecificeerden inhoud beschrijft de inleiding voor den aandachtigen lezer de wording en ontwikkeling van staat en staatsinstellingen. De schrijver deelt eenvoudig in hoofdtrekken berichten der oude schrijvers mede. Tegelijk geeft hij aan, dat schiften tusschen logen, sage, geschiedkundige waarheid hier eene onmogelijkheid is.

Ruim 200 bladzijden geven dan, wat beloofd was in den inhoud (bl. 19—230). Hebben wij die gave met een dankbaar hart gebruikt, dan volgt nog eene kleine toespijs: Bijlage I. *Ex legibus XII tabularum.* Bijlage II. *Ex lege Acilia repetundarum* enz. De beide bijlagen dienen door den Latinist

met attentie gebruikt te worden. 't Is belegen Latijn. Tot slot een derde bijlage: *Herhalingstabellen* over de samenstelling der Romeinsche maatschappij; de overheidspersonen of magistraten; de volksvergaderingen; het rechtswezen en denwerkkring van den Senaat.

Een woordenlijst, die het boek ook voor Latijnsche vertalingen bijzonder bruikbaar maakt, besluit het samenhangend geheel. In 16 bladzijden verwijst de schrijver bij ieder Latijnsch woord, bij elke uitdrukking naar de verklaring daarvan in het werk.

Wanneer bij een volgende uitgave de weinige corrigenda met een paar vermeerderd, in het boek worden opgenomen, dan zal meer dan één herdruk noodig zijn om de moeite en zorg van den kundigen schrijver naar waarde te loonen.

Vele gymnasia hebben het werk reeds ingevoerd als handboek. Het voorbeeld geven mede de staatsgymnasia. Voor de staatsexamens is het zeker niet te uitgebreid volgens het oordeel van gezaghebbenden.

Allen, die bij hunne studiën kennis maken met Rome en zijne oude geschiedenis, kunnen er gemakkelijk hunne gading vinden. Voor leeraren in het Latijn is het allernuttigst. Aan studenten der humaniora geeft het een kleinen alphabetischen termenkatechismus in handen, waardoor het pit der Ouden de voedende kracht wordt der jongeren. Ook op sociaal gebied is het nuttig door duidelijk te maken, dat het heidensch-romeinsche recht, in veel hooger mate dan het middeleeuwsch-christelijke, het bezit tegenover den arbeid begunstigde. Au revoir!

G. v. d. B.

FELICITAS GRUNDHERR.

Terwijl ik mijn aandacht wijdde aan de geschiedenis van het St. Claraklooster te Neurenberg, welks lotgevallen in het begin der XVI eeuw voor de kennis der kerkelijke omwenteling van algemeen belang zijn, kwamen mij een zevental brieven onder de oogen, geschreven door een non van datzelfde convent in het gewichtig tijdvak der jaren 1509—1529. Over het algemeen zullen dergelijke bescheiden als weerspiegeling van een onbekend en verborgen leven de belangstelling van slechts weinigen wekken. Voor hen echter, die uit eene vertrouwelijke briefwisseling tusschen dochter en vader — gelijk hier voor ons ligt — het zielenleven van een kloosterling nader wenschen te kennen, zijn zulke stukken van gewicht. En deze belangstelling is gewettigd. Want zoo het brokje »histoire intime", dat ieder menschenkind doorleeft, maar voor de oogen van zijn naaste meestal zorgvuldig verborgen houdt, reeds aandacht verdient, hoeveel te meer dan de vertrouwbare en argelooze mededeelingen van een jeugdig hart, dat alles heeft opgeofferd, waaraan de gewoone sterveling hecht. In deze brieven, welke nimmer voor de openbaarheid bestemd waren, spreken natuurlijke neigingen als: kinderlijke liefde, belangstelling jegens bloedverwanten, dankbaarheid voor genoten gaven, angst, blijdschap en vertrouwen zich frisch en ongekunsteld uit; maar zij spreken haar eigen taal. Geen enkele snaar van het menschelijk hart is verbroken; beurtelings weerklinken ze allen; toch is de toon reiner door onbaatzuchtigheid, verheffender door een alles omvattende liefde jegens God. Mochten deze indrukken zich ook aan mijne lezers mededeelen, ik zou mij reeds genoegzaam beloond rekenen voor de overzetting van het verouderde Duitsch.

Daar is echter nog een tweede reden, welke mij aanspoorde om deze brieven hier aan te bieden. Hoe schuchter en teruggetrokken ook het leven zij van eene, die alleen voor God wil leven, list en geweld kunnen zulk eene weerlooze uit haar schuilhoek trachten te verjagen en in den maalstroom van groote tijdsberoeringen voeren; dan worden de ontboezemingen van deze beangstigde ziel, aan het oor van een vertrouwden vader toegefluisterd, hoogst gewichtig voor de geschiedenis dier dagen. Het machtige Neurenberg was de eerste onder de Zuid-Duitsche steden, welke hare poorten voor de nieuwe leer opende; — en onder de leus van gewetensvrijheid zocht men aanstonds de Clarissen aldaar tot afval te brengen.

De geschiedenis dier langdurige dwingelandij, welke de standvastigheid der nonnen niet vermocht te breken, maar zich met de kloostergoederen moest vergenoegen, heb ik reeds vroeger in dit tijdschrift medegedeeld [1]). Hier zij het voldoende ter kenschetsing van vervolgers en vervolgden twee uitspraken van een bevoegd protestantsch geschiedschrijver over te nemen. Het convent der Clarissen te Neurenberg verklaart Dr. Lochner: »voor ééne dier stichtingen, welke zooveel mogelijk aan haar doel mochten beantwoorden, zonder ooit ergernis te hebben gegeven". En hij laat dan weldra er op volgen: »het klooster werd een slachtoffer van dat geweld, wat op verschillende tijden zich verschuilt achter de eischen van verlichting en beschaving, zonder iets anders te zijn dan geweld" [2]).

Onze beminnelijke schrijfster nu vertoefde in dat-zelfde klooster, en hare vier laatste brieven zijn onder den druk dier bekeeringswoede opgesteld; geen wonder dus, dat ze een kostbare bijdrage leveren om diegenen nader te leeren kennen, welke voor de overmacht moesten bukken, en aan wier nagedachtenis het *Vae victis* zich maar al te zeer

---

1) *De Katholiek*, Jaargang 1886 en 1894.

2) *Historisch-politische Blätter*, Band XLIV, S. 388. Hier vindt men ook den oorspronkélijken tekst van de brieven, welke wij hebben vertaald.

heeft bewaarheid. Onder dat opzicht zijn hare bekentenissen zoo welsprekend, dat ik er niets aan wensch toe te voegen.

Felicitas Grundherr, wier brieven wij gaan mededeelen, was het derde kind van Leonhard Grundherr. Haar vader stamde uit een oud en doorluchtig geslacht van Neurenberg, welks leden verkiesbaar waren voor den Stedelijken Raad. Zij werd geboren in het 1490, trad op dertienjarigen leeftijd in het klooster van St. Clara om hare opvoeding te voltooijen, nam aldaar later — het jaar is onbekend — den sluier aan, en stierf binnen haar geliefd convent in het jaar 1539. Op de doodenlijst van het klooster komt zij voor als portierster. De navolgende brieven, welke in 1859 voor het eerst door Dr. Lochner werden uitgeven, zijn vermoedelijk slechts een klein gedeelte van de briefwisseling met haar vader. De ongunst der tijden, en ook het nederig uiterlijk dezer vertrouwelijke correspondentie, waren oorzaak, dat het overige voor immer verloren schijnt te zijn. Na den tweeden brief zal men een leemte van dertien jaren ontdekken; onderwijl was de nieuwe leer in haar vaderstad binnengedrongen en had een einde gemaakt aan de rust en vrede van haar bestaan. Wij geven hier ook, althans in hoofdzaak, de beide eerste brieven, omdat ze naar onze meening meer licht werpen op de vriendelijke gestalte dezer kloostervrouw. Wat verder nog dienen kan tot opheldering van haar schrijven deelen wij in parenthesi mede.

I. Anno 1509.

»J. C. mijn allerliefsten Bruidegom begeer en wensch ik ook voor U, met al het goede wat in Hem vereenigd is. Ik bied U tevens mijn arm, goedwillig gebed aan voor een zaligen avond [des levens]. Allerliefste Vader, Uwe gezondheid naar ziel en ligchaam verlang ik steeds te vernemen. Weet ondertusschen, dat ook ik volmaakt gezond ben en dat het mij opperbest gaat — Gode zij lof, die voor mij zoo trouw heeft gezorgd, en mij in zulk een heilig en gelukkig convent leidde, zoodat ik geen klooster ter wereld ken, waar ik liever zou willen wonen".

De waschvrouw van het klooster, Anna geheeten, welke vroeger bij haar vader diende, heeft verschil met eene andere

dienstmaagd, en Felicitas verzoekt 's vaders bemiddeling om den strijd zoo mogelijk bij te leggen, opdat die Anna en ook de zusters niet langer over de tong zouden gaan. Daarna vervolgt zij:

»Verontschuldig mijn slecht en onbeholpen schrijven, want ik heb mij zeer gehaast, gelijk Gij wel ziet. Ik had U reeds lang een dreigbrief moeten schrijven, doch op hoop van beterschap heb ik het achterwege gelaten, vertrouwend, dat Gij in persoon zult komen. Ik eindig. Groet mijne allerliefste Moeder [Ursula Vetter † 1513], mijn beminde broeder [Paulus] en zusters [Ursula en Barbara]. De Eerwaarde Moeder [1]) gedenkt U ook dikwerf in haar gebed; evenzoo de vroegere abdis [2]) en al onze verwanten [3]). Hiermede beveel ik U in het Zoete Hart van J. C. mijn lieven Bruidegom.

Zuster Felicitas Grundherr in St. Clara
Uw beminde dochter".

* * *

II Anno 1511.

Felicitas begint met haar vader dank te zeggen voor het toezenden van sinaasappelen, en vervolgt dan aldus:

»Wat het uurwerkje [4]) betreft, waarover Gij mij geschreven hebt, dat mag gerust in het vergeetboekje komen. Onze lieve, trouwe Eerwaarde Moeder heeft mij een kapitteltje gelezen, omdat ik U daarom heb lastig gevallen. Zij zeide: ik verdiende een flinke boete, wijl ik U hierover aangesproken heb. Zij schaamt zich, dat Gij met nietigheden wordt lastig gevallen, die wel andere belangen hebt te behartigen.

---

1) De »Eerwaarde Moeder" in deze en volgende brieven is de abdis Charitas Pirkheimer, »uitmuntende zoowel door beschaving als door karakter (Herzog, *Real-Encyclopädie für Protestantische Theologie*); geestrijk, geleerd en even vroom als omzichtig (Lochner, *Lebenslaufe berümhter Nürnberger*); een verheven toonbeeld van onwankelbare trouw aan hare overtuiging en mannelijken moed in den strijd voor haar geloof (Dr. Loose, *Inaugural-Dissertation*). Zij stierf in het jaar 1532, onbezweken in dien strijd.

2) Helena Meischner, welke in het jaar 1503 haar ambt vrijwillig had nedergelegd en door Charitas Pirkheimer was opgevolgd.

3) In het klooster waren slechts dochters van Neurenbergsche famieliën; vandaar veelvuldige verwantschap onder de nonnen.

4) Omstreeks 1500 had Peter Henlein (Hele), een slotenmaker uit Neurenberg, door toepassing van de spiraal-veer het eerste zakuurwerk vervaardigd.

Doch ik scherts maar; Zij is door Gods goedheid niet hard voor mij; ik bezit in Haar eene trouwe, vriendelijke en liefdevolle moeder — veel meer dan ik zeggen of schrijven kan, zoodat ik mijn leven lang geen verandering wensch".

Nu volgen de gewone groeten, en ten slotte spreekt zij haar vertrouwen uit, dat Leonhard Grundherr jegens het klooster steeds zoo goedgunstig moge blijven.

Thans zijn wij aan eene gaping in de briefwisseling gekomen van dertien jaren.

* * *

III Anno 1524.

»Lieve Vader, dagelijks nam ik mij voor U te schrijven, en het ware billijk geweest, zoo ik U reeds veel vroeger bedankt had, omdat Gij het huis van mijn Bruidegom zoo schoon hebt laten beschilderen, waarvoor ik U dan ook bij dezen hartelijk dank zeg. Het schilderwerk bevalt mij wel; vooral hebt Gij het goed overlegd met de keuze der lieve Heiligen, die mij bijzonder aangenaam zijn, omdat ik nu mijne geestelijke en wereldlijke Ouders bijeen heb. God zij Uw eeuwig loon voor dit en voor al het goede mij bewezen. Kon ik met mijn armzalig gebed verdienen wat U naar ziel en lichaam voordeelig ware, ik zou mij bij dag noch bij nacht sparen, gelijk ik gaarne [met bidden] vlijtig wil zijn en het dagelijks zal doen. Gave God, dat ik veel goeds voor U kon verwerven en bijzonder de gave van volhardend te zijn in het oud eerwaardig, ons overgeleverd christelijk geloof, waartoe ik U met teedere liefde vermaan. Ik stel op U wel vertrouwen: Gij zult wel standvastelijk den christelijken geest bewaren, gelijk Gij dien tot heden bezeten hebt, en waarom Gij door vele vrome Christenen met welbehagen wordt geprezen. De Almachtige God beware U en ons in al het goede!

»Ik smeek u, lieve Vader, wilt ons, arme kloosterlingen, thans door velen veracht, goedgunstig blijven, gelijk wij tot heden niet anders van U ondervonden hebben en, naar wij hopen, ook zullen blijven ondervinden. Gij zijt wel de eenigste steunpilaar, waaraan wij ons in deze bange tijden met vol vertrouwen mogen vastklemmen. Wist Gij, hoe het met ons stond, Gij zoudt innig medelijden met ons hebben. Ik kan mij maar niet genoeg verwonderen, dat niets de menschen er toe brengen kan om van menig kwaad voornemen af te zien; het is duidelijk, dat wij Gods straf moeten verwachten; en wat men ook zeggen moge, zoo smeek ik U, mij zoo lief als mijn eigen ziel, het oordeel van den Grooten Rechter te voorkomen.

»Men zegt dat vreeselijke dingen ophanden zijn [De voorteekenen

van het groote oproer in Frankenland vertoonden zich in Juli 1524 reeds duidelijk, en vooral in Neurenberg heerschte een ware paniek]. God waarschuwt echter, gelijk Hij het in de dagen van Noë deed. Wel zal er geen nieuwe zondvloed komen, maar zoo Neurenberg te gronde gaat, is het voor de inwoners niet minder vreeselijk.

»Laat ons derhalve dagelijks zóó met God voor oogen wandelen, als zouden wij iederen dag sterven. Wij hebben toch geene zekerheid behalve den dood; dan moeten wij God met ons leven betalen — het uur zij dan nabij of nog ver af. Moge God dan als een barmhartige Rechter ons genaken, en laat ons niet van Hem gescheiden worden. Vergeef het mij om God's wille, dat ik U uit kinderlijke liefde, als den dierbaarsten vriend op aarde, heb moeten vermanen. God brenge ons in het eeuwige leven met vreugde te zamen.

»De Eerwaarde Moeder en al onze verwanten laten U minzaam groeten. Groet vriendelijk voor mij de kleine Barbara [eene jongere zuster], Paulus [haar broeder] en zijne jonge vrouw [Margareta Imhoff, sinds een jaar gehuwd]. Het verwondert mij, dat zij stug jegens mij is, doch al zou ook de gansche wereld mij haar gunst onttrekken, zoo ware zij, met God's hulp, niet machtig genoeg mij van den dienst van God, het onderhouden Zijner Geboden, van Zijne H. Christelijke Kerk en van mijne Geloften aan God te vervreemden. Met Zijne hulp zal niemand mij uit mijn kloostertje lokken, zoolang ik leef. Ik heb het U reeds meer geschreven [1]), al beschimpt men ook nog zoo afgrijsselijk den geestelijken staat, zoo blijf ik gestemd om, ware ik vrij, mij nogmaals God vrijwillig in het geestelijke leven te offeren. Men zegge en men zinge wat men wil, in den geestelijken stand wensch en verlang ik te leven en te sterven, en mijn Rechter geve mij Hem in dien staat met Zijne Genaden te verbeiden. Hiermede beveel ik U in de voortdurende bescherming van God aan".

* * *

IV. Anno 1524.

Door bemiddeling der jonge vrouw, Margareta, — heeft Leonhard Grundherr haar laten weten, dat zij in het klooster mag blijven. Daarvoor dankt zij haar vader innig, alsmede voor limonade haar toegezonden. Felicitas vervolgt nu aldus:

»Mij dunkt, had ik maar zekerheid, dat men ons en onze geestelijke Vaders God naar oud, eerwaardig gebruik en overlevering rustig liet dienen — ik kende thans geen grootere vreugde op aarde; de men-

---

[1]) Hieruit blijkt reeds, dat er brieven ontbreken.

schen deden dan in 's Hemels naam wat zij wilden; wenschen zij geen goede Christenen te zijn, zoo worden zij maar aanstonds heidenen".

Zij zendt haar vader een »allerkeurigst" boekje van Pater Caspar Schazgeyer, vroeger Gardiaan der Franciscanen te Neurenberg, om hem tegen de nieuwe leer te wapenen:

»Ik bid U geef het ook te lezen aan diegenen onzer vrienden, van welke Gij weet, dat zij door de nieuwe leer verblind zijn. Het doet mij dikwerf leed aan het hart te bedenken, dat zoo menig braaf mensch door kettersche boekjes van afvallige kloosterlingen verleid wordt, en geen lectuur, die hem genezen zal, leest, waar men waarheid en leugen aan den dag brengt zoo helder als de zon aan den hemel schijnt; maar deze boekjes komen niet te hunner kennis. Ik geloof werkelijk: menigeen leefde niet zoo onchristelijk, liet zich niet zoo jammerlijk misleiden, zoo hij zulke geschriften las. Ik bid U, lees het door tot de plaats, waar ik een blaadje omgevouwen heb, en de schrijver zoo schoon over den maagdelijken staat spreekt, terwijl Ge tevens daar en daarvoor zult bemerken, hoe een afvallige monnik van St. Franciscus' orde zulke krenkende en lasterlijke dingen heeft geschreven. Daar ik de laatste maal aan Ursula bemerkte [door haar huwelijk met Leonhard Held kwam deze in betrekking tot Caspar Nützel, een machtig voorstander der nieuwe leer en sluwe vijand van het klooster], dat zij dit schandelijk boekje [van dien afvallige] heeft gelezen, zoo wenschte ik, dat zij daarna ook dit boekje las.

»Gij moogt mij echter gelooven: naarmate men meer den geestelijken stand aanrandt, lastert en verwerpt, zooveel te meer draagt hij mijn liefde weg; en ware ik er niet reeds ingetreden, zoo wilde ik het nog heden doen, en om de liefde Gods mij vrijwillig ertoe verbinden. De Almachtige God geve U en allen, die mij daarin hebben bijgestaan, eene bijzondere belooning in de eeuwigheid. En daarom, teedergeliefde Vader, wanneer booze menschen uw geweten willen verontrusten, zoo laat er geen spijt bij U opkomen, dat Gij hebt medegewerkt om mij met vrijen wil aan God te laten toewijden. Ik hoop, dat het tot in de eeuwigheid voor U een bijzondere eer en vreugde zal wezen; ja meer dan zoo Gij mij met den Roomschen keizer had verloofd, in wiens paleis ik daarvoor niet zou willen wonen.

»*Postscriptum.* Lieve Vader: de Eerwaarde Gardiaan van München, die U dit boekje zond, heeft aan onze Eerw. Moeder geschreven, dat hij het U daarom aanbiedt, wijl ook Gij eene dochter aan God in den geestelijken stand hebt gegeven, en er booze menschen zijn, die in deze zaak uw geweten willen beangstigen; opdat Gij zoudt

zien, dat Gij en ik niet verkeerd gedaan hebben, en ik niet in een verderfelijken, verdoemelijken staat ben getreden, zooals het blinde, verdoolde volk daarvan met onwaarheid thans beweert; aan welke leugen — vergeef mij de uitdrukking — wij ons niet storen, wijl toch in den geestelijken stand en naar onzen regel niets gedaan wordt, dat tegen het H. Evangelie is; welk Evangelie men ons geleerd, voorgezongen en gepredikt heeft vóór Luther met zijn aanhang hier bekend was".

Hiermede stemt volkomen overeen het smeekschrift, dat de Clarissen eenige jaren later (1529 of 1530) den Raad aanboden. Daar lezen wij o. a.: »Wij trekken het ons volstrekt niet aan voor allerdomst gehouden te worden, want wij weten zeer goed en gelooven er ook vast aan, dat het gansche gebouw van ons zielenheil rust op het Evangelie. Dat Evangelie hebben wij derhalve dagelijks in onze handen en doorlezen het; niet alleen in de moedertaal maar ook in het Latijn, dat wij door God's genade evengoed machtig zijn als het Duitsch; en naar dit richtsnoer trachten wij ons leven te regelen".

Eene Latijnsche overzetting van dit even scherpzinnig als roerend betoog is ons bewaard gebleven in de werken van Willibald Pirkheimer, den geleerden broeder der abdis *(Pirckheimeri Opera:* ed. Goldast, 1610, p. 380 vv.).

* * *

V. Anno 1524, 15 September (Octaaf van Maria Geboorte).

»Jesus, den Zoon van de schoone, roemrijke Maagd Maria, wier octaaf van blijde, heilzame, zalige geboorte wij vieren, en Hare moederlijke voorspraak voor tijd en eeuwigheid wensch ik U toe, en bied U tevens mijne hartelijke, kinderlijke groeten aan in vereeniging met mijn arm, dagelijksch en wel verschuldigd gebed. Lieve Vader, uw gelukkig welzijn naar ziel en lichaam verheugt mij niet minder dan mijn eigen welstand. Ik weet door Gods genade, dat ik het om Hem niet verdiend heb, noch verdienen zal, dat Hij mij naar ziel en lichaam zoo goed mogelijk heeft verzorgd met een levensstaat, waarvoor in ruil ik niet in een vroolijk paleis des keizers zou willen wonen; Hij ondersteune mij met Zijne hulp, opdat ik daar in Zijne genade volharde, en besluite met een zalig einde en de blijde verwachting van het laatste oordeel. Nog steeds ben ik van goeden, krachtigen wil om door lief noch leed, door belofte noch bedrei-

ging mijn trouw te breken aan God en aan de H. Christelijke Kerk, al moest ik ook mijn leven daarvoor offeren. Ofschoon men ons dikwerf bedreigt en vele onbillijke plannen van hetgeen tegen God en recht indruischt aankondigt, zoo vertrouw ik toch op uitkomst van God en ook van brave menschen, die Zijne H. Christelijke Kerk en de arme, verlaten en gesmaadde religieuzen trouw zullen blijven, onder welke ook Gij door Gods Goedheid tot heden werd gerekend. Het is mij eene vreugde boven alle vreugden op aarde, Vaderlief, te weten, dat Gij — het dierbaarste, wat ik bezit — nog als een trouw Christen bekend staat. Ik vertrouw: Gij laat uw van ouds zoo moedig en christelijk hart niet medesleepen, want geen grooter hartzeer, geloof ik, zou er thans voor mij op deze wereld zijn, dan wanneer ook Gij zoudt afvallen. Hoezeer de verblinding van mijne verwanten mij naar ziel en lichaam bedroeft en ik dag en nacht voor hen bidt, zoo zou uw val mij schier dooden. Den jongeren zal nog wel meer dan één wiel over de beenen gaan, waardoor zij in zichzelf zullen keeren, want ik twijfel er niet aan: God zal hen niet ongestraft laten — het moge dan nog kort of lang duren. Doch het zieleheil der bejaarden, die in dwaling komen, gaat mij bijzonder ter harte. Ik hoop maar: wij zullen eenmaal God met vreugde eeuwig aanschouwen, en des te blijder, daar wij hier in den tijd uit liefde tot Hem van het samenwonen hebben afstand gedaan. Daarom, Vader mij zoo lief, houd stand en volhard — waarlijk Gij dwaalt niét. Onze voorouders, die beter en vromer Christenen waren, godvruchtiger van leven en zin dan wij in dezen laatsten boozen tijd, hebben niet gedwaald. Ware de hedendaagsche leer nuttig voor hun zielenheil geweest, onze getrouwe God zou het hun geopenbaard hebben; ja met meer grond dan aan hen, die thans in de wereld leven; wat dezen zijn, en welk een trouw en broederlijke liefde en eerbied voor God's geboden er thans heerscht, bemerkt Gij dagelijks wel. Laat u niet medeslepen door den schijngrond, waarmede men zich behelpt, dat dit nieuwe geloof zich zoo ver uitbreidt en tot heden geen weerstand heeft ondervonden; God zal Zijne H. Christelijke Kerk niet verlaten — dat weet ik — en heeft ze nimmer verlaten. Mocht Zij ook al ergernis van ketterijen gehad hebben, door Zijne hulp zijn die ten laatste uitgeroeid".

Zij wijst hier op de ruime verbreiding van het Arianisme en de halstarigheid der verdorven wereld bij het bouwen van Noë's ark. Nu komt de eigenlijke aanleiding van haar schrijven:

»Verontschuldig om 's Hemel's wil mijn onbeholpen en omslachtigen brief. Kinderlijke liefde en trouw dreven mij — ik heb het niet langer kunnen uithoudeu wegens mijne diepe en droeve ontstel-

tenis, toen ik gisteren avond vernam, dat gij den jaarstond van uwe brave voorouders niet hebt laten houden. Naar het zeggen van onze bejaarde verwante Kresz, die mij eenmaal verhaalde wat zij van haar Moeder Zaliger vernomen had, wisten hare ouders niet, wanneer die jaarstond ontstaan was, maar had dit naar hunne meening zeker voor tweehonderd jaren reeds plaats gehad en was die stichting door ieder van de Grundherr's verbeterd. Waarom Gij dit achtergelaten hebt, weet ik niet, doch het zou mij naar ziel en lichaam schaden, zoo ook uwe geest op het dwaalspoor ware gevoerd om te meenen dat gebed, het H. Misoffer, waken, aalmoezen en al het overige, waarmede men de lieve zielen in het Vagevuur ter hulp komt, hen niet zouden baten.

»Onze voorouders hebben zich met deze waarheden getroost en daarom de stichting gemaakt; ik vertrouw: Gij zult hun wil eerbiedigen, gelijk uw Vader Zaliger en Gij nu reeds vele jaren vlijtig hem hebt opgevolgd. Dikwerf heeft het mij tot grooten troost gestrekt, dat men mijne voorouders in ons klooster godvruchtig herdacht. Zoo hebben wij ook ditmaal gedaan, en ik twijfel niet, of in de drie brave mannenkloosters [Carmelieten, Dominicanen en Franciscanen: alleen de laatsten hebben tot aan hun dood volhard; Benedictijnen, Augustijnen en Karthuisers waren reeds afgevallen], en bij uw kinderen van St. Catharina [een tweede convent van nonnen] zal men dit ook doen.

»Ik smeek U om Gods wil, laat mij weten, hoe het met uw trouw staat; ter bemoediging lees ik hier één uwer brieven, welken Gij mij voor meerdere jaren hebt toegezonden en waarin zich uw standvastigen wil uitspreekt. God behoede U en ons verder! Verbrand dezen brief; ik zou niet gaarne willen, dat iedereen er zich mede moeide. Onze lieve Eerw. Moeder en alle verwanten laten U vriendelijk groeten. Groet voor mij Paulus, de jonge vrouwen en Barbara. Wees God aanbevolen".

* * *

VI. Juli 1527.

»Kinderlijke liefde en trouw tegelijk met mijn armzalig dagelijksch gebed bied ik U aan met vele hartelijke groeten van uw kind; veel geluk tevens met het jonge nichtje [Barbara had haar in persoon de geboorte van Ursula Grundherr, een kind van Paulus, gemeld]. Lieve Vader, ik vernam van onze Barbara, dat Gij aan de keel lijdt. Ik heb innig medelijden met U, en kan er niet van slapen, wijl ik vrees, dat Gij U verwaarloost en geen middelen aanwendt; ik maak mij bezorgd, omdat het op die enge plaats niet veel kan lijden en men zoo iets toch dikwerf over het hoofd ziet".

Op echt vrouwelijke wijze en naar het toenmalig gebruik

der kloosters geeft zij een aantal geneesmiddelen aan, waarvan sommige hem te gelijk met dit schrijven door de abdis worden gezonden; degene, die den brief overbrengt, zal de overige raadgevingen mondelings eraan toevoegen.

»Duid mij deze bezorgdheid niet ten kwade, want het zou mij leed doen, zoo U eenig ongeluk wedervoer; wij moeten thans sterven en begraven worden als redeloos vee [1]). Ik hoop, dat God uw leven nog lang zal sparen, vooral tot op den tijd, dat alles wederom tot de ware christelijke orde terugkeert. Dagelijks bid ik God derhalve, dat Hij U tot dien tijd spare; dubbel verdrietig ware het, zoo een mijner vrienden in dwaling zou sterven, hoewel ik U nog voor den braven Christen van vroeger houd; God geve U volharding tot aan een zaligen dood".

Dan volgt het verzoek, om een boekje, dat zij uitgeschreven heeft, voor haar te laten inbinden. Zij hoopte echter, dat »geen afvallige monnik of aanhanger van de nieuwe leer het in handen krijge, die daarmede den spot zou drijven". Nogmaals geeft zij enkele geneesmiddelen en raadgevingen aan, en wenscht hem ten slotte: »veel duizend malen goeden nacht".

* * *

VII. 1529: in de week na Laetare.

»Ik wensch U toe, dat Gij den welgevalligen tijd, den dag des heils, om wille der boetvaardigheid en het bitter lijden van J. C. onzen getrouwen Verlosser, zoo zult aanwenden en vereeren, dat Gij Hem in tijd en eeuwigheid moogt genieten; tevens bied ik U vele hartelijke groeten aan van Uw kind, te gelijk met mijn arm, dagelijksch en wel verschuldigd gebed. Vaderlief, het doet mij leed uwe zwakheid te vernemen; ik hoop, dat het met verloop van tijd beter zal gaan; Ik smeek U vriendelijk en met kinderlijke liefde: wil Uzelven toch in acht nemen, en meer nog verzorgen met versterkende middelen. Gave God, dat ik U kon helpen en van dienst mocht wezen; ik zou mij voorwaar niet sparen. Weet, dat onze trouwe, lieve Eerw. Moeder, zoo zij iets heeft, waarnaar Gij verlangt, het U geven zal. Haar Eerwaarde is een tijdlang ook zeer zwak geweest; we hopen echter, dat God haar weldra beterschap zal schenken. Zij verklaart zich alzoo jegens U bereid met alles wat Zij heeft; mocht Zij slechts weten, dat Gij iets verlangt. Zij laat U van harte groeten.

---

1) Sinds 21 Maart 1525 bleven de nonnen verstoken van alle geestelijke hulp.

»Zij en het gansche convent konden mij maar niet genoeg op het hart drukken U van harentwege vurig te danken voor den kostelijken visch, welke ons heerlijk heeft gesmaakt en waarmede wij een vroolijken Laetare vierden; wij zullen het nu in langen tijd niet meer zoo goed hebben, want gedurende de vasten hadden wij het niet te ruim, en in het vervolg [van de vasten] zal dit denkelijk ook wel zoo wezen. God vergelde het U in Zijne eeuwigheid! Gij leeft bij ons in goede herinnering door reeds gedurende zoovele jaren op Laetare ons met visch te bedenken, welke voor ons een zeldzame spijze is. Zóo vele heilgroeten zijn mij opgedragen, dat ik ze niet tellen kan; vervulden zich allen, dan waart Gij rijk en gelukkig hier en hiernamaals. Hoe ziekelijk onze Eerw. Moeder ook was, proefde zij toch van den visch en wenschte U toe, dat Gij eenmaal God's huis zoudt mogen bewonen. Haar Eerwaarde heeft U in het bijzonder lief, omdat Gij nog een brave Christen zijt uit de vroegere dagen, en gelijk ik van U vertrouw, zult Gij U door niemand laten ompraten. Het leven is kortstondig — en toch kan het nog lang genoeg duren, gelijk wij dagelijks maar al te wel ondervinden. Doch alvorens tot de nieuwe leer over te gaan, vóor deze door de H. Christelijke Kerk zou worden goedgekeurd, willen wij liever uit dit arm en rampzalig leven scheiden.

»Niettemin is het bedroevend, dat de ééne Christen den ander zoo kwelt. Men schrijft en predikt boven alles de vrijheid, maar wij ondervinden haar in deze dagen niet. Zoolang het klooster staat, geloof ik niet, dat men het in geestelijke en tijdelijke belangen ooit zoo heeft geschaad. Wat men ons schuldig is kunnen wij van de menschen niet krijgen, en van ons eischt men veel. Wist Gij en de overigen, die ons welgezind zijn, hoe spaarzaam wij hier huishouden en hoe jammerlijk het ons gaat, Gij zoudt innig medelijden met ons hebben. Ik had gemeend, dat, zoo de lieden waarlijk evangelisch waren en naar dat H. Evangelie leefden, zij jegens ons en anderen niet zoo hardvochtig zouden zijn. U kan ik van deze dingen niet de minste schuld geven, doch ik bid U, blijf ons en uwe arme kinderen van St. Catharina beschermen. Handel met ons naar het vertrouwen, dat wij in U stellen, en ons niet laten ontnemen.

»Ook ik dank U vriendelijk voor den goeden visch. Reeds was ik Zaterdag te voren bedroefd, omdat ik niets vernam en het den volgenden dag mijn naamfeest was. Ik dacht: O! mocht mijn lief vadertje toch met de visschen komen en mij daarmede vrijkoopen; tweemaal in het jaar komt het voor, dat ik moet onthalen en ten minste wat linzen koken [1]). En nu zeide ik: wist mijn brave oude Vader dit, hij zou mij zeker vrijkoopen. Nu heb ik eenmaal den feestdag van St. Felicitas

---

) Om haar armoede kon zij zelf niets beters aanbieden.

achter den rug en kan nog lang erop teren. De Eerw. Moeder en ik bedanken U dus nogmaals, vooral voor den gezouten visch; Haar Eerw. heeft vele gasten daarop genoodigd. God vergelde het U, en wij willen bidden, opdat Gij die goede gewoonte blijft onderhouden. Ik eindig. Al onze verwanten en het gansche convent groeten U. Groet voor mij Barbara-lief. Wees God eeuwig aanbevolen; Hij geve U kracht naar ziel en lichaam; daarom wil ik Hem trouw bidden.

Zuster Felicitas Grundherr
in St. Clara — Uwe beminde dochter".

Uit het reeds vroeger aangehaalde »Smeekschrift" neem ik ten slotte nog het volgende over ter nadere verklaring van dezen brief:

»De H. Communie werd ons ontnomen, zoodat wij reeds vijf achtereenvolgende jaren het Allerheiligst Lichaam des Heeren moesten derven — wij hebben het geduldig verdragen; hoewel niet zonder bitter hartzeer, terwijl zelfs bij Turken en Barbaren een Christen ongehinderd kan communiceeren.

»Gij voegdet ons een Predikant toe [Andreas Oseander] die, met verwaarloozing van God's Woord, niets anders deed dan onafgebroken ons met smaadredenen tergen — wij hebben het geduldig verdragen.

»Drie zusters werden tegen haar wil weggesleurd — wij hebben het niet alleen geduldig verdragen, maar God dank gezegd, dat niet tevens het gansche klooster is geplunderd, verwoest en met den grond gelijk gemaakt.

»Eene andere zuster liet zich verleiden om van ons weg te gaan, en wij werden gelast haar alles weder te geven, wat zij in de gemeenschap had aangebracht — wij hebben het geduldig verdragen en gehoorzaamd.

»Het gewone habijt werd ons verboden — wij hebben het geduldig verdragen.

»Wij werden gedwongen de afsluiting der spreekvensters, tegen de eeuwenoude en heilzame gewoonte in, te verwijderen — wij hebben het geduldig verdragen.

»Wij werden genoodzaakt aan alle zusters het mondeling verkeer [met de buitenwereld] onbeperkt toe te staan — wij hebben het geduldig verdragen.

»En nu spreken wij nog van geen bedreiging, beleediging, hoon en bespotting, zelfs terwijl wij onze getijden zongen — al hetgeen wij zooveel mogelijk geduldig hebben verdragen.

»Ten laatste legdet Gij ons eene allerdrukkenste belasting voor bier en wijn op [de Clarissen hadden een groot aantal kostgangers te

haren laste], zoodat wij in één jaar meer dan 150 goudstukken moeten betalen en buitendien er nog 400 verschuldigd zijn; onderwijl ontbrak ons het noodige levensonderhoud — wij hebben niettemin gehoorzaamd en nimmer zelfs uitgesproken, dat deze drukkende last tegen de bestaande wetten streed.

»En toch, zoo het Gode behaagt — worden wij ongeduldigen en weerspannigen geheeten, omdat wij liever in ons klooster met een dronk water en onder de uiterste nooddruft willen blijven [de regel der Clarissen behoort onder de gestrengste, gelijk welbekend is] dan met verachting voor onzen staat, met schennis van eeden en gëloften, met verkrachting van het geweten ons aan een dartel leven over te geven, en alles in teugelloos zingenot te laten opgaan". — (*Viri illustris Bilibaldi Pirckheimeri opera*, p. 384). —

Dr. A. H. L. Hensen.

GUIDO GEZELLE.

(Vervolg van blz. 1 vv.).

VIII.

Het is voor mij ondoenlijk Gezelle's liefde voor de natuur in haar uitgestrektheid, rijkdom, kracht en gloed te beschrijven: de vriendelijke lezer, die reeds over te veel aanhalingen heeft geklaagd, zou inderdaad gelijk krijgen. Want de laatste drie bundels bevatten bijna enkel natuurgedichten, en alle zóó verschillend van opvatting, visie en uitwerking, zoo wisselend van tint en klank, dat hij, die van deze veel-bewogene, druklevende, blij-bonte natuursymphonie wagen zou een klavieruittreksel te ondernemen, dat den geest, het karakter van het oorspronkelijke moest herleven doen, wel bedeeld mocht zijn met evenveel genie als de meester zelf. Reeds in onderdeelen deze natuurliefde te schetsen, ware arbeid van meer inspannende studie en machtiger dichtergevoel dan een bescheiden werker zich kan en mag toeschrijven.

Neem b.v. Gezelle en de boomen. Welk een onderwerp van studie! Welk een uitgestrekt en diep ingeslingerd woud van allerlei gevoelens en beelden: met zijn stil-majestueuse palmenalleeën vol statigen, vorstelijken vrede; met zijn schaduwzoele laantjes vol teêre poëzie; met zijn tusschen het hoog groen opene vlakten, overtogen en begloeid door de zomermiddagzon van heftige ontroering.... O, wie er den weg in weet, kent er nog niet de mooie plekken, en wie deze al zien moge, is nog niet immer de gids dezer los-geschakeerde en toch in al haar afwisseling éénig-eigenaardige

poëzie van Gezelle's liefde, ontroering en bewondering voor de boomen! Men heeft gepoogd het te wezen, doch die welmeenende gids bracht zijn opzet niet verder dan tot het geven van eenige plaatselijke aanwijzingen en Vlaamsch-overdreven jubeluitroepen [1]).

Zóó Gezelle en de zon, de sterren, de Leye, de bloemen, de jaargetijden, de vogels, de paarden, de koeien. Ja de koeien! de koeien vooral, zou ik haast durven zeggen, omdat in de liederen, aan deze toch ondichterlijk geldende dieren gewijd, bovenal de diepte en teerheid van Gezelle's natuurliefde uitkomt, en tevens bewezen wordt, hoe Gezelle een vaardig schilderoog en een krachtige beeldhouwershand bezat — twee eigenschappen, voor een dichter der natuur onontbeerlijk. Vergun me een sprekende proeve:

»CASSELKOEIEN.

Aanschouwt mij, hier en daar,
die bende Casselkoeîen;
die louter bruin van haar,
als zooveel blommen bloeien,
in 't gers en in de zon, die zînkend henentiet:
die, rood, het roode veld vol roode vonken giet.

't Is prachtig overal,
't is prachtig, hoe de huiden
dier koeien liefgetal [2])
van vouwe en verwen luiden [3]);
't is prachtig, hoe ze staan, gebeiteld en gesneên,
lijk beelden, over heel die wijde weide heen.

---

[1]) Vgl. eene lezing over Guido Gezelle door E. J. Ossenblok gehouden in de Borgerhoutsche afdeeling van het Davidsfonds, blz 37—45. De bevoegdheid van dezen gids blijkt ten duidelijkste op het einde, waar deze na een roerende klachte van Gezelle over de wreedheid der menschen bij het boomen-snoeien, heel wijs en praktisch volgen laat: »Wilde men Gezelle's raad volgen, Mijnheeren, dan zouden onze wandelingen in steden en dorpen vrij wat aangenamer, lommerrijker en schooner zijn dan nu". En nadat de heer Ossenblok dit gezegd heeft, en hiermeê zijn beschouwing over Gezelle als »dichter" heeft voltooid, gaat hij Gezelle bespreken »als luimig en geestig man". Die mijnheer Ossenblok kent zijn wereld — dat moet gezegd!

[2]) Bevallig. [3]) Blinken.

Daar zijnder, roode als vier;
castanjebruin geboende [1]);
naar donkerbaaide [2]) bier,
naar bijkans zwart bier doende;
beglinsterd en beglansd; van vel en verwigheid,
gelijk en ongelijk, — terwijl de zonne beidt.

Al langzaam langer speelt,
dwersdeur de weidegronden,
't zij welker koe een beeld
van schaduw bijgebonden;
en wangedrochtig groot, in 't donker gers, voortaan,
zie 'k zwarte spoken van gevlerkte koeien staan.

Goên nacht! De zonne beet
ten neste neêr: tot morgen
is al dat verwe heet,
en oogen aast, verborgen:
de koeien zijn voorbij; gedelgd en uitgedoofd,
en.... morgen weêr, ontwekt ze 't blinkend zonnehoofd".

Is dat geen schilderij van fel-rijpen zomer? Geen visioen van wit licht, dat vonkelend ondergaat en verdwijnt?

Geen schoonheid en poëzie?....

En dit volgende vers niet eveneens?

Vergeef me, maar het is te schoon om het u te onthouden, en het openbaart te duidelijk dat wondere in Gezelle's natuurliefde: die teerheid en die kracht: die ietwat ruwe, ruige, reus-forsche behandeling bij de zeer brooze, haast niet te grijpen, bijna ijle ontroering. Wie harte heeft, gevoele het zeer sublieme van:

»In 't Riet.

Gedoken half, in 't riet,
half zichtbaar, in de rieten,
aanschouwt de koeien mij,
die, versch uit hunne slieten [3])
en aan vaste veters, nu
op vrije voeten gaan
en, gaande, 's morgens vroeg
hun lange steerten slaan.

[1]) Geverfde. [2]) Baai = roodbruin.

[3]) Slieten = palen, waaraan de koeien (met veters = touwen of zeelen) vastgebonden staan.

Omhooge heffen zij
hun hoofd en doen de stalen
van 't omgebogen riet
hun tongen wederhalen
te mondewaards; de zwakke,
ontgroende staven riet
men rijzen toppeloos.
en weerom rechte ziet.

Ze stampen dat het kraakt,
en 't water, van beneden
hun voeten, spettert op
en speit hen om de leden;
de koeier djakt zijn djakke
en, djakkend, rechtevoort
hij koeiers overal
hem tegendjakken hoort.

De dazen [1]) zijn daar aan
en bij, bij bijzen [2]) weven
zij, rings om elke koe,
hun' zidderende schreven [3]);
ze zuipen zuiver bloed,
bij volle zeupen, uit
de malsche bronnen van
de diepe koeienhuid.

Vaart henen, zonne, weêr
ten avondwaard: de koeien
en kunnen 't herden noch
gedragen meer; ze loeien
om vrij te zijn van 't zog
dat hun den uier spant;
om vrij te zijn van 't vier
dat hun de balgen brandt.

»Naar huis, allei — alla!"
zoo luidt het, en geladen
met de ongevalschte gift
huns overvloeds, zoo waden
de koeien uit het riet

---

1) Paardevliegen. 2) Bijze = vlage,

3) *Schreden*, zooals gedrukt staat, versta ik niet en rijmt niet. Ik lees liever: *schreven* = lijnen: van schreef = streep, lijn.

en uit den meersch, verbeid,
weêrom te stallewaards
en in de stilligheid".

Ben ik met dit vers aan te halen, niet afgedwaald? Toch niet, mag ik hopen, waar ik, trots mijn voornemen geen schets of beschrijving te geven van Gezelle's uitgestrekte natuurliefde, onwillekeurig toch een der grenslijnen van dat onmeetbare heb geteekend: het krachtige, het manlijke, het oud-Hollandsche: dat, wat ons treft op de doeken van onze zeventiende-eeuwsche schilders: helle kleur, gouden zon, spring-dartelend leven! Ruw geborsteld wel, niet fijn, niet delicaat, niet glad afgewerkt, maar alles echt, waar, rijk en rijp! Doch over dat bonte gewemel van hèl-roode kleuren en blank-blinkende zonnestralen zweeft er hier in Gezelle's lied iets van dit ongrijpbaar-fluweelige, van dat bevend-teêre stofgoudwaas, dat meer teruggevonden wordt op de moderne open-lucht-schilderijen van Mauve, van Jaap Maris vooral.

En daarmeê naderen we de andere grens: het vrouwelijke van deze natuurliefde: deels het zachte, het week-makende, het tot schreiens-toe-ontoerende; deels het fijn-geziene, het diep-doordringende, het niets-voorbijgaande; deels het alles-verguldende, alles-vermooiende. Hoe zal ik het uitdrukken? Beter dan mijn aanduidingen spreken hier een drietal verzen mijn bedoeling uit. Het eerste is een fragment uit *Tijdkrans*:

»O wilde en onvervalschte pracht
der blommen, langs den watergracht!

Hoe geren zie 'k u, aangedaan
Zoo 't God geliefde, in 't water staan!

Geboren, arg- en schuldeloos,
daar God u eens te willen koos,

daar staat ge: en, in den zonneschijn,
al dat gij doet is blomme zijn!

't Is wezen, 't geen mijn ooge aanziet,
't is waarheid, en ge 'n dobbelt niet;

en die door u mijn hert verblijdt
is enkel, zoo [1]) gij enkel zijt!"

[1]) Gelijk.

Het tweede is een strofe uit een lied aan den nachtegaal, Gezelle's geliefden vogel:

»Den heelen nacht, zoo zat hij mij
te malen en te melden,
als zinneloos, zijn herteleed
de nuchtere nachtegaal.
Wat is 't dat hem de vogelen van
zijn wederhelft vertelden?
Of zijt gij bij de menschen maar
bekend, o lastertaal"?

Het laatste geeft een volledig gedichtje:

»PERELS.

Nog eer de blâren schieten,
in 't hofbeluik,
hoe geren zie 'k uw' sprieten,
o perenstruik;
hoe geren zie 'k uw takken
vol blommen staan,
vol perels, al in pakken
eer ze opengaan!

En mochte ik maar, zoo even,
door Godsbeschik,
u, peretakken, geven
'nen toovertik;
't en zou geen pere krommen
uw hout, voortaan:
veel liever zie 'k de blommen,
eer ze opengaan!

'k Zie geren, in de hoven,
uw' peren groot,
de zonne zitten stoven
al rijp en rood;
maar 'k zie wel nog zoo geren
uw blommen staan,
de perels van de peren,
eer ze opengaan".

Nu weet ik wel, dat al deze proeven niet behooren tot die hoog-opjuichende, luid-hartstochtelijke lyriek, welke iemand,

die het eerst Gezelle leest, telkens overrompelt en verrast en oogenblikkelijk meer ontroert en verrukt dan dat stille, kalme woord, dan die rustige rhythme. Doch 't is alles echt en onvervalscht en allerwezenlijkst waar, en behalve dat, volgens mijn bescheiden opvatting, deze laatste soort poëzie hooger staat dan de eerste — wijl er meer aangehouden en dus intenser gevoel, krachtiger en door overweging dieper gedachte, mannelijker zelfbeheersching voor gevraagd wordt — is zij tevens een der kenmerkende eigenaardigheden van Gezelle. En zoo moge, als van zelve volgend, hier een nadere karakteristiek worden beproefd — en worde, met de reeds aangegeven lijn als uitgang, in kleinen, maar, ik hoop, scherpen omtrek het portret van Gezelle als dichter geteekend.

IX.

Gezelle is geen luidruchtig dichter. Hij neemt niet telkens een roeper voor den mond om het den menschen toch maar te laten weten, dat hij bezield, ontroerd, meegesleept is; dat hij zingen moet en niet zwijgen kan; dat zijn hart haast springen zal van weemoed, zijn polsen zwellen van 't warmer kloppend hart; dat de veder beeft in zijn hand en zijn dichtader weer aan 't uitschieten gaat. Hij roept geen Muze aan; beschermgoden, bosch- en stroomnimfen laat hij met rust. Hij droomt geen dichterlijke droomen, die heel toevallig van pas zijn, en slaapt niet in om juist bij tijd wakker te worden. Hij doet zijn blijschap niet over den beker opschuimen met champagnegejubel en lengt den alsemdrank zijner droefheid niet aan met »wee" en »ach". — Niets van al dat »dichterlijk" tuig en ontuig.

Gezelle wil altijd waar zijn, en daarom is hij bescheiden en stil. Hij schettert niet de ooren doof als een schelkwinkelende kanarie heel den dag in een gouden kooi, fel blinkend in de middagzon... hij kwinkeleert veeleer zoetjes en zachtjes als de nachtegaal, de kleine, onzienbare nachtegaal, in het donkere loof, door den stillen, zwoelen zomernacht.

Maar hij zingt. Dadelijk, zonder voorbereiding, zonder aan-

loop, zonder allerlei kwinten en kwarten; hij zingt spontaan, uit zijn eigen, zonder eerst zich een roes te drinken aan bedwelmende woorden en klanken, zonder eerst te moeten worden geprikkeld door tegenstellingen en contrasten, die hem langzaamaan het voorwerp zijner zangen behagelijk, mooi, schitterend maken. Hij zingt, omdat hij inderdaad zingen wil en zingen moet; niet, omdat hij daartoe uitgenoodigd is; omdat een gelegenheid zich aanbiedt, een standbeeld onthuld of een eeuwfeest gevierd wordt; omdat het lente is en een dichter lenteliederen moet aanheffen; omdat het Kerstmis wordt, en Kerstmis zulk een dichterlijke dag is. Hij zingt vrij — en daarom blij! Blij, wijl hij zingen mag, zich inwendig verheugend, echt-genot hebbend, bijna pret, te mogen zingen. Altoos daarom is zijn vers lied: een opluchting der ziele, een uitvliegen van gevangen gevoel; zijn zangen echte zielekreten, nooit gemaakt, nooit geveinsd, altoos, altoos gezongen!

En zoo is Gezelle's poëzie in haar bescheidenheid, in haar eenvoud, in haar stillen tooi en nooit pronkerig kleed, toch hooge, edele, koninklijke lyriek. Immer lyriek. Zuiver-dramatische en epische poëzie vinden we bijna niet in Gezelle's gedichten.

Of Gezelle er de kracht, het talent voor bezat? Dwaze vraag! Hij, die weet, dat het drama eigenlijk in wezenlijkheid epische poëzie is, en verder erkennen moet, dat het lyrisch en episch element nooit van elkaar gescheiden zijn, maar, met elkaar versmeltend en dooreen zich slingerend, een goed gedicht voortbrengen [1]); die ten slotte Gezelle's geweldige, haast reuzige verbeeldingen kent — hij vraagt niet aldus. Hij vraagt enkel, waarom Gezelle dan nooit een groot episch gedicht heeft gezongen?... Of liever hij zoekt het gemis te verklaren. En dan zal hij niet de levensomstandigheden hiervan schuld mogen geven. Want die rustige omgeving, die stille Vlaamsche natuur, dat kalme landleven, die regelmatige levensorde der priesterlijke bedieningen, zijn, dunkt me, alle meer Gods liefderijke leidingen geweest, die Gezelle's ziel hebben gebracht, waar zij vol-uit zich kon ontwikkelen

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXVI, blz. 3.

en openbaren; waar zij veilig en vrij vinden moest wat zij verlangde: zon, groen en vooglen. Want in den aard zijner ziele vindt men de eerste en de beste verklaring, dat Gezelle bijna uitsluitend lyriek heeft gegeven. Wie dramatische en epische poëzie wil wagen, moet beginnen met de menschen op te zoeken en te wezen in het gewoel der wereld. En Gezelle bad....

»Laat mij, laat mij henenvluchten"....

Neen Gezelle is geen dichter van die wereld en die menschen, met die hartstochten, die treurigheden, die strijdgeruchten; met de liefdeextaze en wanhoopssmarte; met dat zwoegend zoeken en juublend vinden, hijgend hopen en neergeslagen teleurstelling.... Geen dichter als Goethe in zijn *Faust*, Vondel in zijn *Noah*, Kloos in zijn eerste sonnetten. Gezelle is de dichter der reine, smettelooze natuur, Gods ongerepte schepping, door geen zonde besmeurd, door geen lijden misvormd, door geen hartstocht beroerd: inderdaad zijn poëzie is als een onbetreden veld in vroegen Meimorgen....

Meen echter niet, dat daarom Gezelle lager staat dan de anderen. Want noch uit de talrijkheid noch uit de verhevenheid der stoffen, die de dichter kiest, is zijn meesterschap te bepalen: in de wijze, waarop hij die stoffen verwerkt, ligt ten slotte de maatstaf van zijn dichterlijk genie. Het »hoe" beslist alles.

In Gezelle nu vindt men al de voorwaarden vervuld, die de groote poëzie eischt. Geef die voorwaarden namen volgens uw verschillend dichterlijk taaleigen; noem ze met da Costa: »gevoel, bezieling, heldenmoed"; met de Lamartine: »un amour, une foi, un caractère"; eenvoudiger met Schaepman, »geestdriftvol leven"; noem ze — zoo ge het woord wèl begrijpen wilt — met de modernen »hartstocht": in Gezelle worden al uw wenschen werkelijkheid. Mag ik de laatste benaming vasthouden? Ik vind da Costa's formulier ietwat te zwevend, en die van de Lamartine te dubbelzinnig; Schaepman's uitspraak zegt te veel en daarom te weinig; maar »hartstocht", dunkt me, is het best begrijpelijke, wijl het voor ieder begrip het meest reëele weergeeft. »Hartstocht", ook daarom, wijl hier

bijgevoegd kan worden, wat heel en al den dichter Gezelle teekenend kenschetst: stille hartstocht.

Stille hartstocht voor de schoonheid, bovenal voor Gods zichtbare schepping, waar die schoonheid zich in duizenderlei vormen dadelijk openbaart. Stille hartstocht, die weinig spreekt, en zoo hij spreekt, meest nog zacht en teruggehouden, als voor zich zelven alleen; die echter des te meer ziet en staart, diep dringende en lang; die nauwkeurig, haast angstvallig, al de woorden beluistert, al de daden bespiedt; die, inwendig verterende, uitwendig kalm kan blijven, kalm en waardig, alsof er geen laaiende vuurzee heel de ziele op zijn gulzige golven deed rijzen en dalen; die echter in al zijn oogenschijnlijke kalmte zich voor het oog van den ingewijde verraadt in een vluchtigen trek, in een wonderen lach, in een weggepinkten traan. Stille hartstocht, die niet leeft voor één dag, maar die ademt, op en neer, altijd geregeld, jaren en jaren, heel het wisselende leven door, nooit onderbroken, nooit verminderende. Moet hij gedwongen zwijgen, hij zal zwijgen, taai en trouw, maar met hooggevoel zal hij zich gaarne opsluiten diep in de ziele, en genieten — in zich zelven. Mag hij zingen, zingen zal hij, maar nooit zal hij zich uiten tenzij na rijp beraad en wijs overleg; voor kwetsing van anderen is hij bevreesd, voor misverstand beangst. En nooit ten halve zal hij zich openbaren: voluit — al moet hij durven — voluit zal hij het zeggen ... ja uitzingen zal hij nu! Al de registers van zijn orgel zet hij open: 't wordt een regen van klanken — neen een stormbui van geluid ... geweldig en àl-overstroomend....

Doch dat blijft uitzondering. Zijn gang en maat is die van het klare beekje, dat in stil-kabbelende vaart voortstroomt, rustig voort. Vaak tinteleert de zon erin, en als duizende diamantjes, heel fijn, als speldeknoppen klein, springen de topjes harer golfjes op in bevende rhythmen. Daar schuurt het beekje over de ruwe rotssteenen, en het kalme water laat geruisch hooren of er de golfslag in sloeg van de zee. En in somberen avond komt er de wilde wind langs gevaren, en de stille stroom zwiert eensklaps zwoegend en zuchtend in het rond.

Zoo de poëzie van Gezelle. Wel verbreekt straks de beek

haar bedding, en al wijder wordt haar zwelling en al hooger haar deining, en haar geluid klinkt in sterker maatslag op. Wel worden haar wateren straks statige rivieren, met vruchtbare beemden en nijvere steden aan haar boorden en op haar oppervlakte dragende de rijkdom der koopvaardij; wel werpt zij zich ten slotte, als wettig kind van hetzelfde geslacht, in de armen van de koninklijke moeder, de aardomvattende zee; maar wij weten toch, dat de kleine, klare beek het begin is en de kracht, die alles stuurt en stuwt: dat immer stroomende beekje op de bergen, met de zon boven, met de rotsen onder, met de wijde, wijde wind eroverheen.

Stille hartstocht! Een gedicht uit Gezelle's laatste dagen moge het bewijzen, en tevens met haar krachtige lijnen kenschetsen:

»De Doornenboom.

De schamele, oude boom,
die midden in de vaten,
veracht en ongetroost,
des olieboeters staat;
hij weet, dat 't zomer is,
en zou hij, zou hij 't laten,
te bloeien, nu dat al
dat blomme is opengaat?

Gestapeld. rondom hem,
zijn tonnen, tonnen, tonnen,
die olie zweeten al,
en stinken. Schouwen ook,
verheven boven 't dak
des oliebouws, en jonnen
maar bitterheid den boom
en afgerolden rook [1]).

Hij bloeien zal nochtans
en, blij, de zonne bieden,
de vreugde van zijn hert:
maar éénen keer in 't jaar
en wilt het zomer zijn,
en mag 't den boom geschieden,
te bloeien in den dwang
van al die tonnen daar.

[1]) Schouwen (schoorsteenen n.l) gunnen den boom slechts bitterheid en rook die naar beneden zweeft... afgerolden rook.

Hij bloeit en staat in 't wit
getooid, langs alle kanten
één vlage blommen duikt
zijn' takken, scheef en krom;
de bietjes, zie 'k er zog
van zuiver zeem in zanten
de blommen in en uit
en uit en in, weêrom.

Bloeit helder, helder op,
o boom, en luide pralen
laat al uw lief gewaai,
deur dikke en dunne. Neen
't en is maar éénen keer,
dat 't meie is; hillen [1]) dalen
zijn blijde; blijde zijt,
genoeg, genoeg geweend.

De tonnen staan alom
gestapeld: zwarte, zware
gedaanten, ongehier
van leelijkheid. Welaan,
o taaie doornenboom,
daar midden in, verjare
nog menigmaal uw hoofd,
vol bloeiend wit gelaan".

X.

In beeld en geluid vertolkt de dichter zijn ziel. En wijl bij rechtschapen dichters de ziel, hoe gelijk in zucht en drang naar het hoogste, naar de schoonheid, immer ongelijk moet zijn en verschillend in opvatting, in aanschouwing, in ontroering, zoo moet ook de vertolking verscheiden wezen, en zullen des dichters beeld en geluid de eigenaardigheden van zijn ziel weerspiegelen. Deze eigenaardigheden in Gezelle's vers te achterhalen en even te beschrijven, zij hier bescheiden beproefd.

Doch eerst mag gewezen worden op den grooten rijkdom en

---

[1]) Hille = heuvel.

pracht van Gezelle's beeldengalerij. Welk een kunstschatten! Welke groepen! Welke beelden! Hoe reuzig, hoe forsch, hier; hoe teer, hoe rank, ginds. Hoe kantfijn van vorm, hoe angstig-zuiver van afwerking overal! En welk een verscheidenheid! Ja hier is wel hemel en aarde, en al het levende en levenlooze, omhoog omlaag, openbaar en verborgen, cijnsbaar gemaakt aan dezen dichter, van wien wèl als van Cyrus mag worden gezegd, dat voor hem geen poorten gesloten zijn.

Slaat zijn bundels open, en op iedere bladzij staat ge stil en stom van verwondering, verbazing, over zooveel rijke en immer frisscher, en immer krachtiger verbeelding.... Zonder orde schrijf ik er eenige af... niet de beste wellicht, maar de eerste, die ik vind:

»'t Is morgen, en de zonne berst
alhier, aldaar, ontembaar, uit
den nachtelijken moederschoot:
»Hier ben ik!" roept de zonne groot".

»Verschgevelde abeelenboomen
liggen langs de grachten heen,
die den ouden zandweg zoomen,
hoofd en armen afgesneên".

»'t Viel water nu genoeg, of nooit!
De wolkenschepen dragen
Hun lijnwaad [1]) al ten toppen uit,
die hier gewinterd lagen,
den al te langen regentijd:
vandage gaan zij varen"....

»De regenbuie.

Hij rotelt aan de ruiten en
hij doet de ramen ronken;
de wind is zijn gebuurman, en
zij boeren [2]), beî te gaar,
om in te zijn; zij vallen en
zij vloeken op malkaar:
men zeggen zou, dat ze, alletwee,
bij dranke zijn en dronken!"

---

[1]) Doek, zeil. [2]) Geweld plegen.

»WINTER.

Geen tortelduifsche talen teêr,
noch nachtegaal, noch merelaar;
't gekwikkwak van den kwakkel meer
en hoore ik, noch de vinken slaan,
maar overal zit, ongenood
nu kerkhofstilte en kale dood".

»STORM IN WINTER.

Reuzen zijn de boomen dan,
die, malkandér, bloot van armen,
Slingervuisten [1]), dat men 't karmen
heinde en verre hooren kan".

De lezer moge mij gelooven: ik heb deze proeven er niet voor uitgezocht: ze werden enkel bijeengebracht met het doel om den rijkdom en den overvloed van Gezelle's beeldspraak te doen blijken. Doch nu ik ze overlees, vind ik er de beste bewijzen in voor mijn voorgenomen karakteristiek: voor mij een treffende proef op de som, die, met bovenstaande verzen als voorbeelden, ook door den aandachtigen lezer zal worden gewaarmerkt.

De eerste eigenaardigheid van Gezelle's beeldspraak — reeds ter loops werd het hierboven aangestipt — is haar groote epische kracht. Die beelden zijn meest alle geweldig reusachtig, zwaar en somber, als van brons. Ze doen huiveren van een geheimzinnigen angst.... zou ik haast zeggen — men voelt, dat ze geboren zijn uit storm en vuur, op het bestoven oorlogsveld, of aan het strand der loeiende zee. Ze zijn van het geslacht der titanen, en in hun leven beeft de geest van Prometheus, den vuurroover. Dien aard verraden ze in de klanken die ze telkens weer herhalen: »bersten", »ronken", »slingervuisten". Neen ze vinden geen klanken, geen woorden genoeg om hun kracht te vertolken, en in nieuwe, ongewone taal: in harde, ruwe, bonkige vormen geven zij het geweld hunner reuzenzielen weer. Hoe is b.v. dat »boeren" hier-

[1]) De vuisten, onder 't vechten, heen en weer slingeren; of: met slingerende vuisten bevechten. *Rijmsnoer*, blz. 403.

boven gebruikt in geheel andere beteekenis als het oorspronkelijk bezit; maar hoe drukt dat woord met zijn somberen klank en zijn harden druk heel en al uit de dronkene, dom-duwende, voor niets wijkende gewelddadigheid der twee vechtenden.

Deze beschrijving is geen spel mijner fantazie, die nu eenmaal voort wil werken op 't bovenaangehaalde thema: ieder kan zich overtuigen door even slechts — in *Rijmsnoer* en *Laatste Verzen* b.v. — de beelden na te gaan, waarmeê Gezelle zijn visie vertolkt op boomen en zon. Hoe zijn al die verbeeldingen groot en forsch! Die boomen, in den besneeuwden winternacht:

»Ze staan daar, als gekoolzwart en
met teekenen geprent,
al zwarte en zware staven, op
een eindloos pergament".

Die boomen, door den winter geslagen:

»In stukken slaat ge, Winter, dan
de boomen. Hoort ze kermen:
Ze sleuren elk den anderen
zijn telgen, zwaar als steen
te grondewaard, ze stubbelen [1])
ze storten, al deureen"....

De eikenboom, »de Reuze":

»Uitgekleed, in 't zonnebranden,
al uw' leden naakt en bloot,
heerscher in de nederlanden,
koning van de bosschen groot,
eekenboom....

En dan de zon:

»'t Heelal doordaverend vroongedrocht [2])
die aarde, hemel, zee en locht

---

[1]) Stubbelen = vechten, worstelen.

[2]) Godsgedrocht, goddelijk gedrocht, wonderschepsel (aanteekening van Gezelle).

bebouwt; die, algebiênde, gaat
alleene; diè geen schade en laat
u schenden; heerlijk zongespan"....

De zon en het onweer:

»De zonne vecht! Het noordervolk
komt woedend opgestoven,
de diepten uit, afgrijzelijk
verbolgen. Bergen boven
malkanderen zij werpen gaan,
in 's hemels aangezicht:
den al te schoonen dag uitdoen,
en dooden 't zonnelicht".

De zon: Samson....

»Maar zij, die in den hemel heerscht
alleene, en alles boven,
beschimpt die leede reuzen [1]), die
haar, dampend opgestoven,
te lijve gaan; ze laat erin
heur scherpe schichten varen,
en deinzen doen ze, radeloos,
die eens zoo dapper waren
in 't voorgevecht. Zoo deed weleer
't kwadied [2]) van Gaza wijken
de sterke man, dien Dalila,
de schoone, neêr zou strijken
en krank doen zijn. Zoo velt de zon
de ongiere reuzenvolken,
om, haarloos, gaan te liggen in
uw schoot, o schoone wolken!"

En naast dat groote, dat geweldige, dat titanische treft ons als tweede eigenaardigheid de ontroerende tegenstelling: het zeer gewone, het klein-menschelijke, het laag-aardsche, het huiselijke bijna....

»Hier ben ik"! roept de zonne groot"

en dat naieve: »Hier ben ik!" volgt na het »ontembaar uitbersten...."

[1]) De wolken.

[2]) Gezelle teekent hier aan: kwaad, slecht volk: de Philistiim van Gaza.

»De wolkenschepen" welk een vorstelijk beeld . . . maar dat hijschen der zeilen en het eind:

»Van dage gaan zij varen"

doet ons toch opeens alles veranderd vinden, en we denken in de verte aan een prettige, vroolijke, jolige matrozenbedrijvigheid. . . .

En hoe wordt die hoog-epische groep: de Regen en de Wind, worstelend . . . eensklaps teruggebracht tot de meest gewone dagelijksche verhoudingen, door dat:

»men zeggen zou, dat ze, alletwee,
bij dranke zijn en dronken!"

Zoo hier, zoo overal. Dat ineens opstijgen, dat dadelijk weer neêrdalen. Altoos hemel en aarde vlak bij elkaar, het hooge en het lage dooreengemengd. Dàt is de uiting van Gezelle's oprechte ziel, die zich immer geeft, zooals zij is, die wel telkens opgenomen wordt tot de hoogste hemelen van schoonheid maar even zoo spoedig weer bemerkt, dat ze leeft en ademt op aarde. . . . Doch om die oprechtheid blijft Gezelle's lied juist zoo wonderbaar-ontroerend en verrukkend, wordt ieder zijner beelden zoo onvergankelijk schoon. Want het licht eischt tot meerdere schittering schaduw, de bergen rijzen, hoe dieper de dalen zinken, het verhevene vraagt tot hoogere verheffing de laagte. . . .

En zóó volgt van zelf: deze beelden zijn niet koud en kil . . . geen levenlooze monumenten, geen standbeelden, geen bijzetsels, geen sieraden: deze beelden leven. . . . Schepper onder God, heeft de dichter deze maaksels zijner handen zijn levensadem ingeblazen en zoo staan ze daar, het leven van Gezelle levende en zijn gelijkenis dragende.

Is dit een eigenaardigheid? Een dubbele zelfs. Deze beelden vooreerst leven! Wie slechts even kennis maakte met het werk der zgn. Parnassiens, of enkel van den meester, Leconte de Lisle, *Khirôn*[1]) las, en daar bewonderen moest die talrijke beeldengroepen uit de oud-Grieksche wereld, fijn of

[1]) *Poèmes Antiques.*

forsch, altijd juist, waarlijk geniaal beeldhouwwerk; en daarna zoo'n simpel liedje van Gezelle over de zon of den nachtegaal — hij kan begrijpen, dat de een zingen moest:

»Lumière où es tu donc? Peut-être dans la mort"

maar de ander juublen kon:

»Verwonnen zij de dood, en al
dat duisternisse of boosheid heet,
door 't Licht van U, die 'tallertijd
verwinnende, onverwonnen zijt".

Door dat Licht, door God, had ook Gezelle ontvangen dat licht en dat leven van zijn geniaal gevoel, dat er uitstraalt en lacht in zijn beelden. Zoo leven deze waarachtig, niet schijnbaar. Vergelijk weer — nu blijvende binnen eigen landsgrenzen — Gezelle met Van Beers, diens dichterlijke tijdgenoot, en opnieuw zult ge uw ouden weerzin voelen tegen die nooit genoeg uit-te-krijten en weg-te-doemen rhetorica. Maar bewonderen zult ge Gezelle's beeldspraak, die niet enkel uitwendigheid is, niet enkel van buiten blinkend en bloeiend, niet een takje met bloemen, dat, afgesneden van anderer zelflevenden struik, nu den dichterdisch versiert om morgen, na één avond in het tooverlicht der gastentoejuiching te hebben gebloeid, voor eeuwig verkwijnd te zijn en gestorven. 't Is hier alles echt en waar, diep geworteld in de ziel. . . . En zoo staat Gezelle, zijn leeftijd vooruit, ten jare 1850 en '60 als een geheel eigenaardige persoonlijkheid in onze Nederlandsche letterkunde.

Daar is nog iets bijzonders, iets ongemeens in Gezelle's levende beeldspraak op te merken, n.l. het subjectieve. Nimmer zijn de levensuitingen dier beelden zuiver-objectief: 't is altoos Gezelle, die in en door hen leeft, strijdt, lijdt en jubelt.

Doch met deze beschouwingen en ook met de volgende, die de eigenaardigheid van Gezelle's verzengeluid mogen toelichten, geraken we op het doornig pad der moderne poëtiek. Wijl we echter de waarheid liefhebben bovenàl, moeten we weer opnieuw dat gevaarlijk woud in, nu we ten slotte om-

schrijven en bewijzen gaan, dat Gezelle, deze vrome priester en geniale zanger — voor sommigen misschien: helaas! — voor mij persoonlijk echter: goddank! — een, zooals het tegenwoordig wordt genoemd, modern dichter was [1]).

(Slot volgt.) A. M. J. I. BINNEWIERTZ, pr.

---

[1]) Den lezer, die zich verwonderen mocht, dat in mijn studie het Vlaamsch-zijn van Gezelle noch wordt omschreven noch aangemerkt, zij hier het oordeel meêgedeeld van twee bevoegden: met welk oordeel ik bescheiden moet instemmen. Kloos' meening luidt aldus: »Méér dan een gewestelijke Vlaming verdient hij te heeten een waarachtige zoon van gansch Nederland-in-zijn-geheel". En Hugo Verriest meent eveneens: »Van naturenwege en was hij geen »flamingant", geen strijdende vlaming. Hij wilde het wezen uitzetten; doen uitzetten; niet strijden, niet veroveren; maar groeien, groeien in leven en wezen"....

Ook wat Gezelle's taal betreft, zie ik geen reden daarover bijzondere opmerkingen te moeten maken. Kloos stem ik weer heel en al bij, als hij zegt: »Dàt is zuiver-Hollandsch, alleen maar wat leniger, wat frisscher, wat jeugdiger dan het burgerlijk-nette en afgepast-schoolsche van de meeste Noordelingen in zijn tijd".

OVER RELIKWIEËN.

Vele aanvallen, door tegenstanders van den ouden en den nieuwen tijd gericht tegen de Kerk van Rome, vonden hun reden in onbekendheid — onvrijwillige of schuldige — met de onvervalschte leer van Christus' reine Bruid. Zoo ook de aanval op haar onfeilbaarheid naar aanleiding van de relikwieën, die door de geloovigen vereerd worden. Deze of die relikwie — zoo werd er geredeneerd — is door de critiek valsch bevonden. De Katholieke Kerk echter heeft ze als echt door de geloovigen laten vereeren. Dus heeft die Kerk gedwaald, dus is zij niet onfeilbaar.

Gesteld zelfs dat de major dezer redeneering waar was, dan nog is de conclusie valsch. Wanneer toch kan uit de valschheid eener relikwie, door de Kerk vereerd, met recht besloten worden tot de feilbaarheid dierzelfde Kerk? Alleen dan wanneer eene relikwie valsch bevonden werd, welke de Kerk als echt had voorgesteld krachtens haar *onfeilbaar* leergezag. Doch de uitspraak der Kerk, betreffende de echtheid eener relikwie, is nimmer een uitspraak van haar *onfeilbaar* leeraarsambt, zooals in bovenstaande redeneering vooronderstelt wordt. Bijgevolg is hare conclusie onlogisch en valsch.

* * *

Iets kan vallen buiten de sfeer der onfeilbaarheid van het kerkelijk leeraarsambt om tweeërlei reden: 1°. ratione *objecti*, d. i. omdat het iets is, waartoe de door Christus beloofde onfeilbaarheid zich niet uitstrekt; 2°. ratione *subjecti*, d. i. omdat de uitspraak uitgaat van een persoon of een college, aan wien de onfeilbaarheid niet is toegezegd.

Het onfeilbaar leeraarsambt omvat *rechtstreeks* (objectum

infallibilitatis *directum*) alle geloofs- en zedelijke waarheden, vervat in de H. Schrift of de goddelijke overlevering, en *zijdelings* (obj. *indirectum*) alle waarheden, welke met de geopenbaarde waarheden in zoo innig verband staan, dat zonder deze het onderpand des geloofs niet ongeschonden bewaard, uitgelegd en verdedigd kan worden.

Subject der onfeilbaarheid of drager van het onfeilbaar leergezag is èn de Paus van Rome alleen, èn de Kerk in vereeniging met haar zichtbaar Opperhoofd, den Paus. Doch, en dit geldt voor beiden, alleen dan, wanneer zij hun leeraarsambt uitoefenen *in supremo suo gradu*, d. i. wanneer zij optreden als opperste leeraar of leerares der volken in zake van geloof of zeden.

Dit houde men wel in 't oog. Vele aanvallen toch worden tegen de Kerk gericht, waarmede men geen loos alarm zou hebben gemaakt, indien men hiervan notitie genomen had. Doch dit niet alleen, maar ook menig oprecht geloovige zal aanstoot of ergernis bespaard blijven, waaraan hij anders misschien bloot staat, niet slechts om de resultaten der gezonde critiek, maar wellicht reeds om het beoefenen daarvan. Men onderscheide steeds wel tusschen de leer der Kerk en de dikwijls gangbare maar niet volkomen juiste voorstelling ervan. Nimmer zal, noch de critiek noch de wetenschap, tot een conclusie komen, in strijd met datgene, wat door den Paus, of door de Kerk in vereeniging met den Paus, uit kracht van het onfeilbaar leergezag is geleerd of ooit in de toekomst geleerd zal worden. Men is echter geneigd alles als zekere waarheid vast te houden, wat men van zijne jeugd af steeds heeft hooren verkondigen, en betreft het godsdienstige zaken, dan zal men allicht daaraan het zegel der onfeilbaarheid hechten, ook al heeft nimmer daarover de Paus of de Kerk een beslissende uitspraak gedaan [1]). Op Brevier, Romeinsch martelaarsboek en Missaal; op uitspraken en besluiten der Roomsche Congregaties beroept men zich soms, niet

---

[1]) Hiermede wordt natuurlijk niet beweerd, dat men alleen dogmata heeft aan te nemen, en men voor de rest in alles er een eigen meening op nahouden kan.

enkel om er verschuldigden eerbied voor te eischen, maar om daarmede den wetenschappelijken onderzoeker of den critiekbeoefenaar onvoorwaardelijk het recht tot onderzoek te betwisten, alsof alles, in voornoemde documenten vervat of daarvan uitgegaan, de onveranderlijke, de *onfeilbare* leer ware der Kerk. En al wordt nu al door katholieke geleerden van klinkenden naam niet eens maar bij herhaling gewaarschuwd, dat niet alles, in deze bronnen vervat, als geloofsleer gelden moet, het baat niet; men meent het altijd zoo gehoord te hebben, en zij, die het aldus het eerst verkondigden, oordeelden er misschien eveneens over. Gevolg hiervan is, dat zij het wetenschappelijk onderzoek en vooral de critiek uit den booze achten, en hen, die zich daarmede afgeven, betitelen als minder goed geloovige of *moderne* katholieken, welke laatsten in hunne meening een soort van tusschenklas zouden vormen tusschen ongeloovigen of ketters en de oprechte ware geloovigen. En toch kan de katholieke waarheid niet dan gebaat zijn met het beoefenen der wetenschap en der critiek. Want nooit kan een vaststaande waarheid des geloofs in strijd zijn met de *zekere* gegevens van het menschelijk onderzoek. Zou de menschelijke rede een conclusie trekken, indruischend tegen de onveranderlijke leer der Kerk, dan is het zeker, dat zij bij haar onderzoek is uitgegaan van valsche beginselen, of bij het toepassen van ware principen op een dwaalweg is geraakt.

De lezer houde ons deze uitweiding ten goede. Keeren wij terug tot de vraag: is de vereering eener relikwie, door de kerkelijke overheid goedgekeurd en den geloovigen aanbevolen, een *onfeilbare* waarborg voor hare echtheid? Met andere woorden: is de echtheid van zulk een relikwie gewaarborgd door een *onfeilbare* uitspraak der Kerk?

Na het reeds gezegde kan ons antwoord den lezer niet meer verbazen: zulke vereering berust niet op een onfeilbare uitspraak, niet op een uitspraak *ex cathedra*, maar eenvoudig op *menschelijke* zekerheid en wel op *moreele* zekerheid, een soortgelijke als die, waarop geheel het burgerlijk leven gebaseerd is.

Voor de vereering eener relikwie wordt zonder twijfel zulke moreele zekerheid *vereischt*, maar is ook *voldoende*.

* * *

Moreele zekerheid, dat de vereerde voorwerpen waarlijk overblijfselen zijn van Christus of Zijne Heiligen, is *noodzakelijk*. Hier kunnen wij ons beroepen op het gezond verstand. Het kwade mag niet gedaan, opdat het goede er uit volge. Hoe heilzame gevolgen nu ook te bereiken zouden zijn met een relikwie te vereeren, die men kent als valsch of van welker echtheid men niet redelijkerwijze overtuigd is, toch moet dergelijke vereering ongeoorloofd heeten. De vereering (*cultus sacer relativus*) die wij den overblijfselen der Heiligen betoonen, vordert een voorwerp, dien eeredienst waardig, een voorwerp dus, dat redelijkerwijze als vereerenswaardig kan beschouwd worden. Menschenbeenderen nu, ontzield en levenloos, kleedingsstukken, voorwerpen van hout of steen, op zich zelven beschouwd, zijn die vereering onwaardig. Het past den redelijken mensch niet, zulke voorwerpen eerbiedenis of een soort van onderwerping te betoonen. Hij, het evenbeeld des Scheppers, hij moet heerschen als koning over — niet dienstbaar zijn aan het redelooze. De eenige titel, die in deze zijn godsdienstige vereering wettigt, is de nauwere betrekking dier voorwerpen met de Heiligen, als vrienden van God. Iedere act van godsdienstig eerbetoon, bewezen aan een voorwerp, waarvan die betrekking redelijkerwijze niet kan aangenomen worden, is daarom strijdig met de deugd van godsvereering in breederen zin. Daarbij zou zulke vereering, als uitwendige handeling, strijdig met onze inwendige overtuiging, niet zelden valschheid zijn, veinzerij en bedrog.

Daarom heeft ook de Kerk die zekerheid steeds gevorderd in klare, duidelijke termen. Reeds de Vaders van het zesde Carthaagsche Concilie waarschuwden tegen te gemakkelijke invoering van relikwieënvereering. Zij erkenden als overblijfselen van martelaren slechts die gedenkstukken, waarvan de herkomst op goede, vertrouwbare gronden bewezen was,

hetzij het betrof de woning, waarin zij heetten geleefd te hebben, hetzij de plaats, waar zij zouden gemarteld zijn enz. Hierin was hun Martinus, de H. Bisschop van Tours, reeds voorgegaan. Men weet met welk goed gevolg. In de omstreken der bisschopsstad werd een bepaalde plaats door het volk vereerd als het graf van een martelaar. Zelfs was door Martinus' voorgangers op den bisschoppelijken zetel daar ter plaatse een altaar opgericht. Doch Martinus, die, naar Sulpitius Severus aanteekent, niet blindelings geloofde aan het eerste het beste verhaal, stelde bij de oudsten zijner priesters een onderzoek in èn naar den naam des martelaars èn naar de plaats zijner marteling, op grond dat er een zekere overlevering vereischt werd, om den martelaar te eeren. En het gevolg? Hij kwam tot de bevinding, dat hier sprake was niet van een heiligen geloofsgetuige, maar van een bandiet, om zijn misdaden ter dood gebracht. Wel had dus voornoemd Concilie recht, om in deze te besluiten: »Het oprichten van altaren, ingegeven door de droomerijen of voorgewende, onvertrouwbare openbaringen van wien dan ook, verdient algeheele afkeuring" (Can. 17).

Eenige eeuwen later bepaalde het vierde Lateraansche Concilie als volgt: »Niemand wage het pas gevonden relikwieën publiek te vereeren, zoo zij niet zijn erkend door het gezag van den Paus". Het pauselijk gezag, hier voor de vereering gevorderd, is het hooge *bestuurs*gezag maar niet dat van den Paus, sprekend *ex cathedra*. Dit blijkt duidelijk uit het Concilie van Trente. »Hij [*de bisschop*] winne den raad in van godgeleerden en andere vrome mannen, stelle zich op de hoogte van bedoelde relikwieën, en bepale datgene, wat hij oordeelt overeenkomstig te zijn met de waarheid en de godsvrucht" [1]). Wel vordert dus ook deze Kerkvergadering voor de vereering van nieuwe relikwieën een grondig onderzoek en de goedkeuring van den bisschop, maar eischt daarvoor geenszins een eindbeslissing van het onfeilbaar leergezag.

Hoe gestreng de eisch van redelijke betrouwbaarheid som-

---

1) *Conc. Trid.* Sess. XXV.

tijds aangedrongen werd, blijkt ons uit het Concilie van Tours in 1580. Dit verbood, op straffe van excommunicatie, het volk relikwieën ter vereering voor te stellen, die niet zorgvuldig waren onderzocht en behoorlijk waren erkend volgens de canonieke voorschriften.

Uit de hier aangevoerde kerkelijke documenten zoowel als uit het voorafgegane betoog is het duidelijk, dat, waar spraak is van relikwieën-vereering, niet alleen alle bedrog, list en leugen moet worden geweerd, maar dat ook moet worden te werk gegaan met gestrengheid en met voorzichtigheid. Dat wil de Kerk. Of in alle tijden, vooral in die, waarin de goede trouw in deze groot, de critiek daarentegen gering was, hiermede steeds genoeg rekening is gehouden, door bizondere personen of zelfs door bizondere kerken, meenen wij te mogen betwijfelen. Alleen op het woord van een vroom pelgrim, terugkeerend uit het H. Land, werd niet zelden een voorwerp, zonder verder onderzoek, als een relikwie van hooge waarde erkend. Zijn getuigenis was dikwijls voldoende, om een goedkeuring te verwerven, en om concessies te verkrijgen, die tegenwoordig zeer zeker niet meer gegeven zouden worden. »Het volk in de middeleeuwen — zegt de geleerde Jesuïet Hartmann Grisar — was belust, onverzadigbaar belust op het buitengewone en het wonderbare. Men wilde relikwieën à tout prix". Geen wonder dat er gedienstige, op winst beluste, lieden gevonden werden, om aan dat verlangen van het te lichtgeloovige volk te voldoen; lieden, die de levering van soms echte, maar al te dikwijls valsche relikwieën tot een winstgevend zaakje maakten. Maar hieruit blijkt te meer de wijze maatregel der Kerk, om in deze aan uiterste voorzichtigheid groote gestrengheid te paren, en om voor de vereering moreele zekerheid te vorderen, dat de vereerde voorwerpen echt zijn.

* * *

Met een enkel woord wezen wij boven op een decreet van het Concilie van Trente, om daaruit te betoogen, dat de goed-

keuring eener relikwie door de Kerk niet behoort beschouwd te worden als een *onfeilbare* uitspraak. En inderdaad is volgens de leer der Kerk *moreele* zekerheid van de echtheid eener relikwie *voldoende*, om hare vereering door de geloovigen toe te staan.

Als eerste bewijs voor deze bewering kan wel gelden het feit, dat er geen enkele dogmatische beslissing op dit punt bestaat, zelfs niet voor die relikwieën, waarbij de Pausen op een of andere wijze zijn betrokken geweest, welker vereering zij hebben bevorderd, of waaraan zij zelfs bizondere gunsten en voorrechten hebben verbonden. Zich grondend op het oordeel van bevoegde, voorzichtige, kundige personen of op een bestaande traditie, stonden de Roomsche opperpriesters dergelijke gunsten toe. Hierbij was het geenszins hunne bedoeling, op te treden als opperste leeraren in Christus' Kerk, sprekend *ex cathedra*, en zulk eene traditie of het oordeel dier geleerden definitief te bevestigen. De Pausen zelf hebben hieromtrent geen twijfel overgelaten. In hunne desbetreffende documenten ontmoeten wij voortdurend de uitdrukkingen: *ut aiunt.... ut fertur.... ut relatum est,* uitdrukkingen, die duidelijk aantoonen, dat zij door hunne uitspraak geenszins de historische kracht der feiten hebben willen vergrooten, maar daaraan hebben gelaten den graad van moreele zekerheid, dien zij in zich zelven bezaten [1]).

Dit verklaart ook, waarom de vereering van vele relikwieën en de waarmerking harer echtheid werd overgelaten aan het oordeel der bisschoppen of particuliere kerken. De Kerk van Jesus Christus, zegt Moroni, ons leerend de Heiligen, de Zaligen en hunne relikwieën te vereeren ... beoogt geen inmenging in de beslissingen van particuliere kerken, zoo daarbij de zaak des geloofs buiten gevaar blijft. Met hare gewone wijsheid, laat zij hare kinderen vrij — merkt zeer oordeelkundig Tillemont op, sprekend over zekere relikwieën van Maria Magdalena — om daaraan geloof te hechten, voor

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXXII, bl. 32, waar worden aangehaald de woorden van Paus Paulus II, Julius II, en Greg. XIII, betreffende de »Santa Casa" van Loreto.

zoover het hun goed dunkt op grond van aangevoerde redenen en gezag.

Meer dan menschelijke moreele zekerheid voor de vereering van relikwieën vorderen ook de godgeleerden niet, noch in hunne praktijk noch in hunne leer. Hetzelfde leert de geleerde Benedictus XIV, na deze kwestie aan een nauwkeurig onderzoek te hebben onderworpen. Hij vordert voor de identiteit van de lichamen of andere overblijfselen van Heiligen, hetzij die vraag aanhangig gemaakt is bij den bisschop of bij de Congregatie der Riten, degelijke argumenten, die, zoo niet metaphysisch of physisch zeker, ten minste *moreele zekerheid* geven [1]). Verder verklaart hij, dat geen metaphysische of physische zekerheid wordt vereischt, maar moreele zekerheid voldoende is, voor welke bewering hij (t. a. p.) het gezag aanvoert van verschillende geleerden als Suarez, Morales en Papenbrochius. Ook vordert hij niet, dat de echtheid bewezen zij door mirakels, »omdat de beoordeeling ervan enkel en alleen berust op meeningen en vertrouwbare bewijzen, die ook zonder mirakelen aanwezig kunnen zijn" [2]).

Een laatste alleszins beslissend bewijs is wel, dat de Kerk zelve niet geaarzeld heeft eenige relikwieën aan de vereering der geloovigen te onttrekken, aan welker authenticiteit met grond getwijfeld werd, dank de meerdere en betere middelen tot critisch onderzoek, dank ook de meerdere studie, van de feiten en de voorwerpen gemaakt. Een ieder begrijpt de kracht van dit argument. Zoo iets toch ware onmogelijk volgens de gezonde theologische beginselen, indien de feiten, waarop deze vereering steunde, niet berustten op eenvoudig menschelijke, moreele zekerheid, en bijgevolg mogelijke vergissing niet uitsloten. Deze praktijk der Kerk, een bewijs harer liefde voor de waarheid en van haren ijver voor de zuiverheid van den eeredienst, was haar nimmer vreemd, en zonder twijfel zal zij ook in de toekomst voorbeelden ervan geven, waar en

---

1) *De Serv. Dei. beatif.* L. IV, C. XXIV, no. 7.

2) T. a. p. no. 9.

wanneer het noodig mocht zijn. Hier passen de gulden woorden van Pater Marchi, uitstekend archeoloog en meester van De Rossi: »Zulke dwalingen te verbeteren is een verdediging der waarheid, geen kaakslag voor haar. Rome zou het moeten betreuren, als het een ontaarding hadde gewettigd van de leer en de tucht, die den eeredienst van de beelden en de overblijfselen der Heiligen regelen. Van den grondlegger des geloofs ontving het geen bizondere onfeilbaarheidsgave voor de ontelbare bijzonderheden, die betrekking hebben op de overblijfselen van martelaars en belijders. Nauwkeurig heeft het steeds acht gegeven, dat er geen formeele dwalingen inslopen in de Kerk... de feiten laat het over aan de vrije discussie zijner private leeraars en schrijvers".

* * *

Wat wij hieruit willen besluiten?

1°. Dat de redeneering niet opgaat: »Eenige of meerdere relikwieën, in de Katholieke Kerk vereerd, zijn door de critiek valsch bevonden. De Kerk echter heeft ze als echt door de geloovigen laten vereeren. Dus heeft die Kerk gedwaald, dus is zij niet onfeilbaar". Zelfs niet in de veronderstelling, dat de major der redeneering waar is, om de eenvoudige reden, dat de vereering eener relikwie in de Kerk nooit steunt op een *onfeilbare* uitspraak maar alleen op de *moreele* zekerheid harer echtheid, zonder meer.

2°. Dat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat eene relikwie valsch bevonden wordt, ofschoon zij in de Kerk eenigen tijd vereerd is.

3°. Dat men er volstrekt niet in geërgerd moet zijn, indien zulks mocht gebeuren, zelfs niet al gold het relikwieën, aan welker vereering aflaten zijn verbonden en al waren door God aan hare vereerders tal van bizondere gunsten geschonken [1]). Neen, met de Kerk moeten wij zonder klein-

[1]) Iets anders ware het natuurlijk, indien deze gunsten door God geschonken werden ter *bevestiging* harer echtheid.

geloovige gemoedsbenauwdheid de waarheid, als zij eenmaal bewezen is en vaststaat, aanvaarden, ook uit liefde tot de zuiverheid van onzen eeredienst en daarom de ontdekking eener te goeder trouw gekoesterde dwaling beschouwen als een stap voorwaarts in de goede richting. En mocht het gebeuren, dat de Kerk, steunend op zekere gegevens der wetenschappelijke critiek, een relikwie aan onze vereering onttrekt, dan is dat niet te betreuren, al mocht zij het voorwerp zijn onzer zoetste devotie. Evenals aan Paus Leo en aan de Kerk moet ook ons boven alles dierbaar zijn de waarheid. Of verdient de moed niet alom geprezen van den geschiedvorscher, die, gedrongen door ernstige bronnenstudie, het zoogenaamde kamp van Hannibal op de heuvels in den omtrek van Rome onder de legenden moest rangschikken, en uitriep: »Drommels! Het was toch zoo prachtig! Maar, de waarheid boven het schoone". Die moed is des te meer voor alle geloovigen, zoowel eenvoudige als meer ontwikkelde, een noodzakelijk vereischte. En daarom is steeds het onderscheid in 't oog te houden tusschen de leer der Kerk en de meeningen der geloovigen, die zij toelaat en duldt, dikwerf aanmoedigt en bevordert, maar daarom nog niet waarmerkt met haar onfeilbaar gezag.

Heeswijk. *(Slot volgt.)* P. L. v. d. Heuvel, Ord. Praem.

EENS....

Daar bloeiden eens veel bloemen
In 's harten kleinen hof,
Te veel om op te noemen
En boven mijnen lof.

Dáár bonte vlinders vlogen,
Dáár togen biekens uit
Op ieder kelkske en zogen
Er zoeten honingbuit.

Dáár zongen, 't was een luste,
Veel vogelkens hun lied;
Mei was 't er en ter ruste
Ging 't zonneken er niet.

. . . . . .

Nu wil er niets meer wassen
Dan 't schaarhout mijner klacht...
Ai! hoor ik daar niet krassen
Den vogel van den nacht?

Boxtel. H. J. M. DONDERS.

WAAROM LEVEN?

Als 'k leven wil,
  't Is om *te helpen*
Alom en stil
  Veel leed te stelpen;

't Is om altijd
  Volop te *loven*
In vrede en strijd
  Mijn God daarboven;

't Is om voor God
  Gedwee te *lijden*:
Zulk levenslot
  Baart straks verblijden.

Dàt, dat alleen
  Is heel mijn streven.
De wereld?.... Neen!
  Dan wil 'k niet leven.

* * *

NOOIT ALLEEN.

Als warme vriendschap mij verbindt
Aan 't minnend Hart des Heeren,
Waar ook ter aarde ik mij bevind
Op zee of groene meeren,
In geur'ge tuinen
Of woeste duinen,
Nooit voel ik mij alleen.
God is bij mij,
God aan mijn zij,
Zoo leef ik stil tevreên.

ALTIJD ALLEEN.

Als 'k God vergeet in 't leven
En zonden heb bedreven,
Dan, waar ik ga
Of waar ik sta,
En waar ik rust in geur'ge tuinen
Of waar ik dwaal door woeste duinen,
Ik voel mij zoo alleen....
God ver van mij,
Niet aan mijn zij,
Zoo leef ik nooit tevreên.

ARN. SUYS.

NIEUWE UITGAVEN.

C. VAN ONGEVAL S. T. B. *Commentarius in Evangelium secundum Matthaeum.* — Gandae, A. Siffer, 1900. Pr. fr. 4.—

IDEM. *Commentarius in Ecclesiasten.* — Gandae, A. Siffer, 1900. Pr. fr. 1.—

IDEM. *Praelectiones in geographiam biblicam et antiquitates hebraicas.* — Gandae, A. Siffer, 1900. Pr. fr. 2.—

Het schijnt onder de professoren der seminaria meer en meer de gewoonte te worden, om hunne voorlezingen en aanteekeningen ten gevalle hunner leerlingen in druk te geven, wat zeer zeker te verkiezen is boven de oude gewoonte van dicteeren, waardoor ontegenzegelijk veel kostbare tijd verloren gaat. Nu zullen dergelijke uitgaven, uit den aard der zaak, meestal geen geleerde verhandelingen worden, geen monographiëen, die de uiteenzetting zijn van uitgestrekt en diepgaand onderzoek, het werk van den specialist; maar die handboeken zullen toch geven het vaststaande, het gedegene, het merg en de pit der wetenschap, terwijl zij zullen vermijden de min of meer losstaande hypothesen, het relatieve der bewijsvoeringen uit de analogie, het breedsprakige en wijdloopige der specialisten; die handboeken zullen voor den student zijn, geleiders, die hem niet te ver voeren op de kronkelpaden der wetenschappelijke controversen, doch hem de zekere hoófdwegen leeren door de domeinen der wetenschap, zoodat de student zich genoegzaam leere oriënteeren, om later een hem nieuwen weg te kunnen inslaan.

Een drietal dergelijke handboeken zijn hierboven aangekondigd. Geschreven door den Gentschen professor van Ongeval ten gebruike bij zijne lessen, zullen ze ook voor onze seminaristen dienstig kunnen zijn. En daarvoor mogen ze zonder voorbehoud aanbevolen worden.

Naast de vereischte hoedanigheden van een handboek — helderheid, beknoptheid en degelijkheid — hebben ze het gewone, ik zou haast zeggen noodzakelijke gebrek van een leerboek: de een zal een hoofdstuk te uitgebreid vinden, waar de ander over hetzelfde punt nog meer licht wenscht. Doch zulk eene opmerking zal bij elk handboek. vooral op het gebied der exegese, te maken zijn, zonder dat daarom het aldus beoordeelde boek ophoudt hoogst aanbevelingswaardig te zijn.

De Schrijver doet zijne commentaren op Mattheus voorafgaan door een zevental bladzijden *Introductio;* doch al moet toegegeven worden, dat in sommige andere uitgaven te veel plaatsruimte wordt afgestaan voor de prolegomena, toch zou, naar het mij wil toeschijnen, een ietwat uitgebreider inleiding nuttig geweest zijn voor velen. Om den leerling eenigszins een begrip te geven van de synoptische quaestie zullen de enkele regels, die de Schrijver aan de bespreking daarvan wijdt, wel te weinig zijn; en de verschillende pogingen ter oplossing van dat vraagstuk laten zich niet weergeven in de korte bewering: »Volgens den een heeft Marcus gebruik gemaakt van Mattheus, en heeft Lucas zijne beide voorgangers benuttigd, terwijl volgens den ander de geheele oplossing gemakkelijk te vinden is in de mondelinge traditie" [1]). Doch, zooals ik boven zeide, niet iedereen zal deze beknopte inleiding te kort achten, terwijl er ook wel op gerekend zal wezen, dat de leeraar sommige punten mondeling toelicht en, waar hij dit noodig acht, er verder over uitweidt. Ook bij de aanteekeningen op sommige verzen zal

---

[1]) »Juxta alios Marcus Evangelio Matthaei et Lucas utriusque scripto fuerit usus; quod aliis non placet, contendentibus illas similitudines sufficienter explicari eo, quod ex eadem traditione orali hauserint" (p. 10).

dit niet overbodig zijn, hoewel erkend moet worden, dat de commentaar over het geheel zeer degelijk is.

* * *

Over de aanteekeningen op Ecclesiastes kan hetzelfde gezegd worden als over het vorige boek. In eene korte *Introductio* bewijst de Schrijver het auteurschap van Salomon, en gebruikt daarvoor nagenoeg het derde gedeelte der gansche inleiding. Is dit misschien niet een weinig te veel waarde gehecht aan de vraag, wie een bijbelsch boek geschreven heeft? De gouden regel der *Navolging van Christus:* »Non quaeras, quis hoc dixerit, sed quid dicatur attende" [1]), is wel allereerst geschreven voor het ascetisch leven, maar het mag toch ook hier ter harte worden genomen, ook al behoudt de wetenschap haar volle recht op haar onderzoek naar het auteurschap. De goddelijke inspiratie van een heilig boek laat zich immers niet voldingend bewijzen uit het authentieke auteurschap van dezen of genen heiligen schrijver, doch allereerst uit de canoniciteit. Wij moeten onder ons op geenerlei wijze de dwaling bestendigen van die protestanten, die de goddelijke inspiratie hunner Bijbelboeken willen bewijzen uit die boeken zelven [2]). Men leze daarover wat de geleerde Aartsbisschop van Albi, Mgr. Mignot, in zijn vijfde *Lettre sur les études ecclésiastiques* gezegd heeft: »L'Eglise n'a pas d'enseignement arrêté en matière d' auteurs et de dates, elle a toujours laissé grande liberté à ses enfants. Sa doctrine ne s'indentifie pas avec telle tradition respectable, telle école de théologie.... Salomon, qui vivait au Xe siècle, ne saurait être l'auteur de l'Ecclésiastique, qui est du second, ni de la Sagesse, écrite vers le temps de Ptolemée Philopator, ni peut-être même de l'Ecclésiaste, composé, au dire

1) »Vorsch niet uit, wie dit of dat gezegd heeft, maar wat er gezegd wordt, vestig daar uwe aandacht op". *Imitatio*, I, 5, 2.

2) Bij de historische boeken zou de vraag naar den auteur van meer belang zijn; doch ook daar mag niet vergeten worden, dat het begrip historie zich in den loop der tijden ontwikkeld heeft.

d'auteurs sérieux, après l'exil. La tradition juive, sur laquelle on s'appuie, en dépit du crédit prodigieux qui lui a été accordé, manque de fermeté et l'on ne saurait plus la regarder comme une autorité capable de contrebalancer les preuves de la critique".

Wie den zin van Ecclesiastes, in vele opzichten een der moeilijkste Bijbelboeken, goed wil leeren kennen — voor zoover ten minste een eenvoudig handboek dit kan geven — bestudeere dezen commentaar. En dan lette de lezer vooral op de uitlegging van Eccl. III, 21: »Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et si spiritus iumentorum descendat deorsum" [1]), want de exegese van dit ééne vers beslist over de gansche opvatting van het boek, en eenigermate zelfs van de geheele oudtestamentische eschatologie. Wanneer wij hier bijvoegen, dat de schrijver in zijne aanteekeningen vooral P. Gietmann en Fillion volgt, dan mag verdere aanbeveling vrijwel overbodig heeten.

* * *

En nu rest ons nog te bespreken het handboek over de bijbelsche geographie en de Hebreeuwsche instellingen van denzelfden schrijver. Zonder overlading van leerstof en zonder ijdel vertoon van »Vielwisserei" geeft de auteur een kort overzicht over ligging, bergen, rivieren, klimaat, en over de flora en fauna van het H. Land. Daarop volgen eenige topographische bizonderheden, die veel zullen bijdragen tot het vormen eener goede voorstelling der heilige plaatsen en tot goed begrip onzer gewijde verhalen. Drie volgende hoofdstukken handelen over de huishoudelijke, staatsrechtelijke en gewijde oudheden, waarbij de schrijver gelegenheid vindt om de Mosäische wetgeving helder en beknopt uiteen te zetten. Het geheel wordt versierd met een dertigtal illustraties. —

---

[1]) In onzen Hollandschen Bijbel wordt vertaald: »Wie weet het, of de adem der kinderen van Adam opstijgt naar boven en of de adem van het vee neerdaalt naar omlaag". Vgl. *Revue Biblique* 1899, p. 494 vv. en 1898, p. 207 vv.

Vele noten en beschrijvingen zijn overgenomen uit de bekende *Dictionnaire de la Bible* van Vigouroux, een waarmerk voor orthodoxie en degelijke wetenschap. Van dit boekje mag nu eens in waarheid gezegd worden, dat het voorziet in eene behoefte; niet, dat er geen betere handboeken van gewijde archaeologie bestaan; maar een leerboek, waarin men niet te veel en niet te weinig gaf, aan zulk een leerboek was gebrek, en ik vertrouw dan ook, dat deze *Praelectiones* haren weg wel zullen vinden.

Een enkele opmerking zal, hoop ik, niemand weerhouden kennis te maken met dit werkje. Het is deze: op pag. 79 zegt de schrijver, dat de Joden, na eene overwinning, de grenzen der menschelijkheid wel eens te buiten gingen, en wijst dan op II Kon. XII. 31, waar volgens de tegenwoordige lezing staat, dat David, na de inname der stad Rabbath, de ongelukkige inwoners doormidden liet zagen, onder ijzeren treemolens deed vermorselen en ze in vuurovens liet werpen; en aldus handelde hij met alle steden der zonen Ammons. Doch de verandering van één enkele letter in den grondtekst — en hoezeer gelijken de Hebreeuwsche letters resch en daleth niet — maakt van de wreedheid van David een gewoon oorlogsgebruik, namelijk: dwangarbeid in ijzersmederijen en steenbakkerijen [1]). Daarmede is wel niet alle wreedheid der oude Israelieten weggeredeneerd, doch een den Joden waarlijk onnatuurlijke wreedheid zou daarmede uit de geschiedboeken verdwijnen.

J. VAN DEN DRIES.

---

1) Vgl. *Revue Biblique* 1898, 253. Hoezeer tegenstander van conjecturale tekstverbetering, kan men toch hier zonder veel bezwaar, dunkt mij, de verbetering aanvaarden. Ook op p. 66 van zijn boek zou de geleerde schrijver dan zijne aanteekeningen moeten wijzigen. Intusschen blijft de oude lezing te verdedigen, wijl zij de traditie der Zeventig voor zich heeft.

Thomæ Hemerken a Kempis, canonici regularis ordinis S. Augustini, Orationes et Meditationes de Vita Christi, epilegomenis et apparatu critico instructas, ad codicum manu scriptorum editionumque vetustarum fidem recognoscebat emendabatque MICHAEL IOSEPHVS POHL, philos. doct. regii gymn. Thomæi Kemp. dir. Cum Thomæ effigie. Cum adprobatione rev. archiep. Friburg. 12°. X et 464 pag. Pretium: M. 3.— = Fr. 3.75; a dorso *corio* religatum M. 4.60 = Fr. 5.75; a dorso *membrana* religatum M. 5.— = Fr. 6 25. B. Herder, Friburgi Brisgoviæ, MDCCCCII.

Zeldzaam als een zwarte zwaan is in den tegenwoordigen tijd de verschijning van een boek, dat tot onmiddellijk of zelfs middellijk doel heeft, de menschen goed, beter, tevreden, gelukkig te maken. Zulke boeken van geluk echter zijn de werken van Kardinaal Manning — men denke slechts aan *The Eternal Priesthood* — zijn bovenal de geschriften van Thomas van Kempen.

Vijf eeuwen lang was de *Navolging Christi*, een boek van vrede, geluk en rust voor duizenden en duizenden van christenzielen. Vijf eeuwen bijkans zouden dat *geweest zijn* de hierboven genoemde *Orationes et Meditationes*, waren ze niet nu eerst na zooveel tijd voor goed aan de christenwereld bekend geworden. Hoe is 't mogelijk? De verklaring is vrij eenvoudig. Evenals de *Imitatio* een der eerste werken was van Thomas, en bijgevolg gedurende zijn leven reeds in ontelbare afschriften verspreid, zoo schijnt 't boek, waarvan we spreken, met 't *Chronicon Montis S. Agnetis* 't allerlaatste geweest te zijn, zoodat 't bij Thomas' leven geen enkele maal is kunnen gecopiëerd worden. Ook zijn er tot nu toe slechts drie handschriften bekend (van 't einde der 15de eeuw), die buitendien slechts de twee eerste tractaten van de vier, ruim drie vijfde van 't geheel, bevatten.

In Nederland is het heerlijk werk bijna geheel onbekend gebleven. Alleen de heer J. C. Pool geeft ervan [1]) de vol-

[1]) In den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 1862.

gende ware en eenvoudige beschrijving. »De beste uitgaven, die van zijne [Thomas] werken bestaan, zijn die van Sommalius, waarvan ik de vierde heb gebruikt. Zij bevat vier werkjes, die in de vorige drukken ontbreken, doch men mist er in de *Gebeden en overwegingen over het leven en de weldaden van onzen Heiland Jezus Christus*, die voorkomen in de tweede uitgave. Waarom hij ze hier wegliet, meldt de uitgever niet. Wat den inhoud betreft, is er geen enkele reden om het boekske Thomas niet toe te schrijven, daar het denzelfden eenvoud, dezelfde hartelijkheid, dezelfde naïveteit, denzelfden deemoedigen zin ademt als zijne andere werken, en er gelijke gedachten en wijze van beschouwing in gevonden worden. Het spreekt over de geringste trekken in Jezus' levenswandel met zulk een eerbied en op elke bladzijde wordt gij zoo getroffen door de uiting van dankbaarheid voor de minste menschelijke handeling van Christus, dat het den schrijver tot eere verstrekt".

De *Orationes* van Thomas van Kempen zijn inderdaad het roerendste lof- en dankgezang ooit in eenige taal door sterfelijke lippen den Heiland der wereld toegewijd.

* * *

Het geheele werk is in vier boeken of tractaten gesplitst. Het eerste handelt over de kindsheid en 't openbaar leven van Jesus, het tweede over 't lijden, het derde over de verrijzenis en verschijningen van Christus, het vierde over zijne hemelvaart, de nederdaling van den H. Geest enz.

Het bijwerk (*Epilegomena* en *Adnotatio critica*, p. 362—463) getuigt van Dr. Pohl's uitgebreide kennis en groote geleerdheid en onvermoeiden ijver om alles op te sporen, dat slechts eenigszins kan strekken om eene korrekte uitgave te bezorgen. Vooreerst geeft hij eene uitvoerige beschrijving van alle manuscripten, gedrukte uitgaven en vertalingen, die hem bekend zijn; zelfs de gebrekkige Nederlandsche vertolking

blijft niet vergeten. Uit deze opgave blijkt, dat er, behalve de drie genoemde handschriften, zes vóór en drie nà 1500 gedrukte uitgaven bestaan, die echter ook slechts de twee eerste bocken bevatten[1]). De drie volledige uitgaven zijn die van Sommalius (1607), van Gratianus (1626) en van W. Metternich (naam des drukkers, Keulen 1717). Geen enkele dezer drie is thans in heel Europa voor hoopen gouden centen meer te verkrijgen. Daarom juist heeft de heer Pohl door zijne uitgave zoo'n buitengewoon verdienstelijk werk verricht.

Van de tien Neder- en Hoogduitsche vertalingen is die van J. A. Herderer (Munster 1839) de eenige, die niet tot de rariteiten behoort. Verder werd het boek ons overgezet in 't Fransch en Spaansch, Engelsch en Nederlandsch.

Dan volgt iets over den titel, de verdeeling en den schrijver van het boek, en aanwijzing van eenige parallelplaatsen met de *Imitatio*. De *Adnotatio critica* (50 bladz.) geeft nauwkeurig alle varianten op van de verschillende manuscripten en drukken, doch is voor den gewonen lezer van geen waarde. Liever hadden we eenige bladzijden ingeruimd gezien aan de verklaring van de vele germanismen en solecismen en vooral ook aan eene zooveel mogelijk volledige opgave der parallellen niet alleen met de *Imitatio* maar ook met Thomas' andere werken; zonder vergelijking met deze laatste zijn enkele plaatsen in de *Orationes* volkomen onverstaanbaar.

De naam van de firma B. Herder te Freiburg waarborgt genoegzaam de sierlijkheid van iedere uitgave, die bij hem verschijnt. Wat aan deze eene bijzondere aantrekkelijkheid geeft is het eigenaardige formaat, langwerpig (13½ cM.) smal (6 cM.), de ruime spatie tusschen de regels en de ornamenten aan het hoofd van elke bladzijde aangebracht. Onze vaderlandsche trekschuitvaarders mogen daar wel eens een voorbeeld aan nemen.

* * *

Het is te wenschen, dat de bestuurders van onze semi-

[1]) Een tiende druk is die van Jehan Petit te Parijs, in 1510.

naria, gymnasia en collegia de *Meditationes* van Thomas a Kempis, met de *Imitatio* het prachtigste boek der wereld, eens ernstig ter inzage nemen; want alleen door eenheid en algemeenheid van werking is het mogelijk aan de geschriften van onzen koninklijken asceet in zijn eigen vaderland die hooge schatting te bezorgen, welke zij verdienen.

Zoolang toch niet alle of althans de voornaamste van Hemerken's werken èn in 't Latijn èn in eene goede vertaling zijn uitgegeven, is en blijft zijn monument te Zwolle, evenals zoogenaamde monumentale uitgaven der *Navolging*, niets anders dan het masker der achterlijkheid, onwetendheid en ondankbaarheid der Katholieken van Nederland.

L. PETERS.

De H. Alfonsus de Liguori, 1696—1787. Naar het Fransch van P. BERTHE, *bewerkt door* J. A. F. KRONENBURG C. SS. R. — Leiden, J. W. van Leeuwen 1901—1902. D. I, XV—727 bl.; D. II, 705 bl. Prijs: *f* 9.—.

Dit is geen gewone beschrijving van een »Heiligenleven", gelijk er al zoo vele zijn. Het is een levensbeschrijving, die om inhoud en vorm beide, bijzondere aandacht verdient.

Om den inhoud mag dit boek eenig in zijn soort heeten. Daar is onder de levensbeschrijvingen van Gods lieve Heiligen wellicht geen enkele, die aan de hoofdlijnen van het beeld zoo vele en zoo kleine, zoo sprekende en zoo kenschetsende trekjes toevoegt, als deze levensbeschrijving van den H. Alfonsus de Liguori. Oogenschijnlijk weinig of niets beduidende, en toch elkander aanvullende en daarom veel beteekenende, gebeurtenissen en voorvallen uit dit lange en veelbewogen en aan heldhaftige beoefening der deugd zoo rijke leven zijn door de eerbiedige liefde zijner geestelijke zonen opgemerkt, met nauwlettende zorg voor de toekomst bewaard, en met onverdroten ijver en stalen volharding door P. Berthe bijeengegaard. Zoo heeft b.v. reeds pater Tannoia, een tijdgenoot van den heiligen Alfonsus, een zijner reli-

gieuzen, die hem veertig jaren gekend heeft, in zijn: *Vita, ed Istituto di S. Alfonso M. de Liguori*, zijn meester en vriend op treffende wijze geschetst. Zoo kon de hedendaagsche levensbeschrijver naar hartelust putten uit de volle bron van de archieven van het klooster S. Alfonso te Rome, waar in tien folianten authentieke stukken bewaard worden, op dit heilig leven betrekking hebbende, en in vier-en-twintig boekdeelen de beëedigde verklaringen worden gevonden, door een honderdtal getuigen bij het proces der zaligverklaring afgelegd. Ook van de nieuwe, meest volledige uitgave van Alfonsus' *Briefwisseling* is vlijtig partij getrokken. Voeg hierbij de kennis van de talrijke geschriften, waarmede de H. Kerkleeraar de theologie zoo op theoretisch als op praktisch gebied heeft opgeluisterd, en waarvan de groote Paus Pius IX niet aarzelt te verklaren [1]): »Door zijn geleerde werken, die de vrucht zijn zijner onverpoosde werkkracht, heeft hij den giftboom van het jansenisme met wortel en tak uitgeroeid, en het land des Heeren ervan gezuiverd. Niet tevreden met deze schoone overwinning en gehoor gevend aan de stem van zijn ijver voor Gods glorie en het heil der zielen, schreef hij tal van wetenschappelijke en godvruchtige boekwerken, nu eens om den theologen een veiligen weg te wijzen te midden van al te breede of te enge meeningen, dan weder om het H. Geloof tegen andersdenkenden te verdedigen, ook soms om voor de rechten van den H. Stoel op te komen en niet zelden om de godsvrucht in de harten te verlevendigen. Daarom is op hem zeer juist van toepassing deze schitterende lofrede der goddelijke Wijsheid: »Non recedet memoria eius, et nomen ejus requiretur a generatione in generationem. Sapientiam ejus enarrabunt gentes, et laudem ejus enuntiabit ecclesia" Eccli. XXXIX: 13—14" [2]).

---

[1]) In zijn apostolisch schrijven van 7 Juli 1871, waarbij hij den H. Alfonsus siert met de waardigheid van *Doctor Ecclesiae*.

[2]) Vertaling: »De gedachte aan hem zal niet weggaan, en zijn naam zal op de lippen zweven van geslacht tot geslacht. Van zijn wijsheid zullen de volkeren gewagen, en zijn lof zal klinken waar men vergadert".

En wat aldus door P. Berthe uit dien rijkdom van bronnen aan het licht werd gebracht en door twee theologen derzelfde congregatie met zorg nagezien en getoetst en voor de pers waardig gekeurd (prelo *dignissimum*), dat is thans door P. Kronenburg voor Nederland bewerkt, en wordt Neerlands Katholieken met vertrouwen aangeboden.

Dat vertrouwen rust op vasten grond. Juist de tallooze bijzonderheden maken deze levensbeschrijving tot een verhaal, waarvan de held op elke bladzijde leeft, denkt, gevoelt, spreekt en handelt. Gij dringt door in het veelomvattend gemoedsleven van een man, die, gedurende het tijdperk van bijna een eeuw, de groote revolutie op elk gebied heeft voelen naderen, en met alle kracht haar verderfelijken invloed wederstond, — in het reine zieleleven van een Heilige, die als strijder van Christus, als voorvechter eener keurbende van Christus' strijdende Kerk, de hoogste belangen der zielen tegen de aanvallen van den aartsvijand verdedigde onder de Paulinische leuze: »Labora sicut bonus miles Christi" II Tim. II : 3 [1]). En die aanvallen kwamen toenmaals van drieërlei zijde met ongeëvenaarde hardnekkigheid, als voorboden van de hardnekkigste aller revoluties. Op staatkundig gebied werd de Kerk gekneveld door de regalisten, die haar zelfs het recht van bestaan beknibbelden; op leerstellig terrein verhief de ongeloovige wijsbegeerte haar stem, hoog van toon, tegen het onfeilbaar kerkelijk leergezag; op de moeielijke paden der moraal zetten de jansenisten [2]) haar den voet dwars.

---

[1]) Vertaling: »Werk gelijk een goed soldaat van Christus".

[2]) Jansenisten zijn de volgelingen van drie dwaalleeraren op kerkelijk gebied, genaamd: *a.* de abt van St. Cyran, die gedurende bijna twintig jaren (1620—1638) in eigen trant boete predikte en den terugkeer naar de oorspronkelijke (?) kerk bepleitte; *b.* Jansenius, wiens werk *Augustinus* (1640) de grondslag werd hunner dogmatiek; en *c.* Antoine Arnauld, wiens boek *De la fréquente communion* een steunpilaar hunner moraal heeten moet. — Een ongelukkig drietal, wier dwalingen in de bekende Declaratie van 1682 onder koninklijken dwang (van Lodewijk XIV) doorwerkten, opnieuw aan de wereld werden verkondigd door Quesnel's *Reflections morales* (door Clemens XI in 1708 veroordeeld) en onberekenbare schade aan de zielen hebben berokkend. Lees hierover Dl. I, blz. 403 vv.

Met heiligen ijver gordde deze jonge Napolitaan van edelen bloede de wapenen des geestes aan, om tegen deze vijanden der zielen op te trekken als een goed soldaat van Christus. Deugdelijk zijn deze wapenen en van goede keur. Hij sterkt zich met het gebed; hij hardt zich door aanhoudende oefeningen van boetvaardigheid; zijn zwaard is het zwaard des woords. Niet het streelend woord van den rhetor: »non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis"; maar het woord van den grooten apostel: »sed in ostensione spiritus et virtutis" I Cor. II : 4 [1]).

Maar hij wil meer. Een keurbende verlangt hij van weerbare mannen, die van denzelfden geest bezield, met dezelfde wapenen als hij, dien heiligen strijd der liefde voeren. Hij rust niet, voordat hij, in weerwil van vele, schier onoverkomelijke, moeielijkheden, de Priester-Congregatie des Allerheiligsten Verlossers gesticht, tot krachtdadige werkzaamheid gebracht, en aldus zijn keurbende in slagorde geschaard heeft. Wat Alfonsus voor de stichting en instandhouding dier congregatie heeft gewerkt en gezwoegd, wat grievende zielesmart doorstaan, hoe hij met zijn goddelijk Toonbeeld den Calvarieberg heeft moeten bestijgen, in zekere mate van God en de menschen werd verlaten en in ongenade viel bij Christus' Stedehouder op aarde, dit alles wordt hier in zoovele tafereelen met levendige kleuren geschetst, en maakt deze levensgeschiedenis zoo bijzonder aantrekkelijk, zoo hoogst tragisch in den edelsten zin des woords.

Om al die redenen is dan ook dit boek voor onzen tijd bijzonder geschikt, nu, meer dan ooit, ongeloof en zedenbederf kalm, zonder slag of stoot, menigen post hebben genomen wegens gebrek aan voldoenden tegenstand! [2]) Vol bewonde-

---

[1]) Vertaling: »Niet in overredende woorden van menschelijke wijsheid, maar met betooning van geest en kracht".

[2]) Hoe kan men anders de altijd nog haar veroveringen uitbreidende laïciseering van menig dusgenaamd katholiek land verklaren? Met name van Frankrijk geldt het woord van P. Berthe (o. c. préf.): »Or si l'on demande comment, dans l'espace d'un siècle, la Révolution a pu réduire les Catholiques à cet état d'esclavage, il faut répondre que notre mère s'appelle l'Eglise militante, et que beaucoup d'entre nous l'ont malheureusement oublié".

ring voor de heldendaden van dezen *miles Christi*, zullen vele tragen onder onze broeders zich opgewekt, vele moedeloozen zich bemoedigd gevoelen, en zullen vooral zij, die hun katholiek-zijn binnen de kerkmuren willen verdonkeremanen, helder leeren inzien, dat men binnen de kerkmuren slechts katholiek is om het des te beter te kunnen wezen er buiten.

Maar ook voor wetenschappelijke doeleinden mag de lezing van dit boek worden aanbevolen. Voor de studie der geschiedenis van de achttiende eeuw met hare oorzaken en gevolgen, met haar hardnekkige dwalingen en hare bloedige ontknooping, is het leven van den H. Alfonsus zeer leerrijk. Geestelijken en studenten onzer seminariën op de eerste plaats, maar ook ontwikkelde leeken, vinden in die levensbeschrijving tal van grondige beschouwingen en belangrijke bijzonderheden over geschiedkundige feiten en wetenschappelijke onderwerpen.

Men leze b.v. in het derde boek de hoofdstukken: I. *Een duivelsche samenzwering* — II. *De Heerlijkheden van Maria* — V. *Het koninklijke besluit van 1752* — XIII. *Heldendaden van het Regalisme*; en in het vijfde boek de hoofdstukken: I. *De waarheid des Geloofs.* — III. *De Anti-Febronius* — VII. *Geloof en Ketterij* — X. *Clemens XIV* enz.

Ook de bekende controverse over het moraalsysteem, schoon niet breedvoerig — wat niet in 'schrijvers bedoeling lag — doch slechts beknopt behandeld (Deel I, bl. 471—489 [1]), alsmede de minder bekende pennestrijd van den H. Kerkleeraar met den geleerden Pater Patuzzi (Deel II, bl. 160—177) is niet van belang ontbloot.

Tot dusverre over den rijken inhoud van dit nieuwe werk. Maar ook de vorm is voortreffelijk en keurig. Zonder inspanning leest gij, en ongemerkt wordt gij geboeid. De reden hiervan is, dat dit leven geschreven is volgens de regelen der kunst. Meermalen is — en niet altijd zonder grond — de

---

[1]) Wellicht ware hier tot beter verstand een onderscheid tusschen probabilismus latus en probabilismus moderatus niet misplaatst geweest. De H. Alfonsus toch bestrijdt alleen het probabilismus *latus* (vgl. *Homo Apost.* I, n. 31), niet het probabilismus *moderatus*, dat met het aequiprobabilisme overeenkomt. Zie Aertnijs, *Theol. Mor.* (Ed. 6a, Lib. I, n. 79; IV, n. 94, n. 120).

klacht geuit, dat Heiligenlevens niet boeien, slechts een dorre opsomming zijn van feiten, in min of meer chronologische volgorde, zonder gloed en leven te boek gesteld. Niets van dit alles in de levensbeschrijving van den H. Alfonsus, die hier het Nederlandsch publiek wordt aangeboden. Hier is actie, dramatische actie zelfs. Gij ziet den held van Gods keuze en genade, niet alleen ten voeten uit geteekend, maar altijd, hetzij in daden, hetzij in woorden of geschriften, handelend, meestal strijdend optreden op een tooneel, dat voorat met meesterhand is geschilderd. Te midden van tegenstanders, die zijn plannen voor Gods glorie dwarsboomen, ziet gij hem worstelen met moeielijkheden van allerlei aard, die als zoovele intriges voortdurend uwe belangstelling gespannen houden, totdat hij, gesterkt door zijn liefde tot zijn Goddelijken Verlosser en door de kracht van boven, in een dikwijls verrassende oplossing, zegevierend uit den strijd te voorschijn komt. Deze dramatische gang in de meeste hoofdstukken dezer lijvige boekdeelen is, volgens onze meening, het groot geheim van de boeiende aantrekkelijkheid van dit nieuwste Heiligenleven. Keurig ook noemen wij taal en stijl: 't is de vloeiende stijl, de zuivere taal van den gunstig bekenden levensbeschrijver onzer vaderlandsche Heiligen.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat Pater Kronenburg ons niet een eenvoudige overzetting, maar eene vrije bewerking van den Franschen tekst heeft gegeven, met raadpleging van nog andere bronnen; eene bewerking, die bij vergelijking van vele hoofdstukken eene verbetering mag heeten.

Zevenaar, 1 Juli 1902. DR. A. C. M. SCHAEPMAN,
Pastoor.

Het leven en de daden van den heiligen Ordestichter en Minnaar der Armoede, Franciscus van Assisië, door P. F. IESUALDUS *van de Orde der Minderbroeders Capucijnen*. Tweede druk, versierd met tien platen. Helmond, v. Moorsel en v. d. Boogaart, 1901. Prijs: *f* 1.35; geb. *f* 1.90.

Een populair heiligenleven in de gunstigste beteekenis van het woord!

Derhalve geen geschiedenis van den H. Franciscus van Assisië, ofschoon het iets aantrekkelijks moest zijn voor den Eerw. Schr. dien Heilige anderen te leeren kennen in al zijn grootheid, heerschende door de onweerstaanbare kracht van ééne, tot daad omgezette, idee, zijn stempel drukkend niet slechts op de orde, die hij stichtte, maar zelfs op de geheele dertiende eeuw! Zulk een grootheid echter wordt door de minsten begrepen, en Pater Iesualdus schreef, ware 't mogelijk, voor allen. Geen geleerde voorrede of een afzonderlijk hoofdstuk om het tijdperk te schetsen, waarin de Heilige leefde, vindt men hier: slechts het leven en de daden van den H. Franciscus. Van de geschiedenis niets meer, dan wat strikt noodzakelijk was en dan nog met sobere trekken. In plaats van geschiedkundige uitweidingen teekent hij afzonderlijk het leven der HH. Clara, Bonaventura, Antonius van Padua, Elisabeth van Hongarije; op verrassende wijze wordt hierdoor aangetoond, welk een verbazingwekkende vruchtbaarheid in den H. Franciscus de idee der evangelische armoede bezat, zooals zij door hem werd opgevat en in beoefening gebracht; als een zon werpt die idee haar stralen in het kristallen prisma zijner orde, waar het licht zich ontbindt in verschillende kleurschakeeringen: de liefdegloed van den armen Christus, voelbaar in het verborgen leven, in diepzinnige geleerdheid, in wegslepende welsprekendheid, in onuitputtelijke christelijke liefdadigheid!

Ook is de historische critiek zorgvuldig op den achtergrond gehouden: het is den Eerw. Schr. genoeg, telkens het bewijs te leveren, dat hij met haar rekening heeft gehouden, maar de opmerkzaamheid wil hij niet afleiden van den hoofdpersoon, door dorre critische bemerkingen, zelfs niet als aanhangsel of als

noten onder aan de bladzijde! Een enkele keer echter daalt hij af tot polemiek; maar dan is dit ook dringend noodzakelijk: zooals b.v. waar het de verdediging geldt der contemplatieve orden in onzen tijd, die het Amerikanisme zag geboren worden, en waarin men zich zóózeer wendt tot het woelige, verstrooiende, uitwendige leven, dat overigens deugdzame Christenen soms het doel, het groote nut dier orden niet meer schijnen te begrijpen. Het zij ons geoorloofd deze keurige bladzijde over te nemen:

»Welk nut, vraagt misschien de aardschgezinde mensch, kan er gelegen zijn in zulk eene zonderlinge instelling? Wat doen die menschen binnen de eenvoudige kloostermuren? Waarom zich bij leven achter traliën opgesloten als in een graf?

»Het afdoend antwoord ligt voor de hand. Zij vervullen de taak van Maria Magdalena aan de voeten van Jesus. En zegt het H. Evangelie zelf niet, dat zij het beste deel verkoren hebben? Dat de bediening van Maria den voorrang heeft boven die van Martha? Ieder Christen ontdekt, met een weinig ernst en nadenken, aanstonds in God zelf de redelijkheid van het bestaan der beschouwende kloosterorden. Heeft de Schepper het recht niet zich zelven, gelijk de grooten dezer aarde een lusthof voor te behouden, waarin hij de uitgelezenste bloemen plaatst om Hem schadeloos te stellen voor de vergetelheid en den smaad van het meerendeel?

»Als gij vermetel genoeg God rekenschap vraagt van Zijne werken, vraag hem dan eerst, waarom Hij in de voor ons oog ongenaakbare ruimten van het firmament sterren heeft gestrooid, schitterender dan de zon; vraagt Hem, waarom Hij de schoonste bloemen in de wildernis heeft geplant, waar zij de lucht balsemen met haar geuren, zonder dat een menschenoog haar bewondert; vraagt Hem, waarom de Serafijnen onbeweeglijk voor Zijn troon staan met hun vleugelen voor het aangezicht geplooid, terwijl de Engelen van lageren rang tot ons afdalen als Zijne gezanten. Welnu, gelijk die sterren, die bloemen, dat

heirleger der Serafijnen, zoo ook pronken Clara's maagden voor Gods aanschijn en loven de Majesteits Gods bij dag en bij nacht. Is dit alleen niet voldoende om haar bestaan te wettigen en haar onze hoogachting en liefdadigheid te verzekeren?

»Doch meent niet, dat deze kloosterzusters nutteloos zijn voor de samenleving. Door haar verstorven en engelachtig leven bewijzen zij de maatschappij een dienst, waarvan de immer toenemende ongerechtigheden telken dage de waarde en de noodzakelijkheid doen stijgen: het middelaarschap namelijk van haar gebed en hare uitboeting. Zij koopen de gruwelen der volkeren af; zij ontwapenen den arm Gods ter wrake opgeheven en dwingen niettegenstaande 's werelds onwaardigheid voortdurend nieuwe weldaden van den Almachtige af".

Gaarne brengen wij hulde aan dit klemmende en van religieuse piëteit doorgloeide pleidooi!

Wij allen echter zijn kinderen van onzen tijd en als zoodanig geneigd tot een zeker realisme. Heiligen, vooral zij, die lang vóór ons leefden, zijn ons haast onbegrijpelijk; steeds is het, alsof de heiligheid, waarin zij zijn gehuld, ons hun ware en eigenlijke trekken onzichtbaar maken. Dit schijnt ook de Eerw. Schr. te hebben gevoeld, en daaraan schrijven wij zijn in het oog vallend realisme toe.

Men weet, hoe de moderne litteratuur op gebied der hagiographie poogt aan dit realisme uitdrukking te geven. Men schroomde niet de hulp te ontbieden zelfs van het materialisme tot grove profaneering toe; zonder naiveteit in den stijl, vooral zonder naiveteit in het gemoed, dorst men in een tijd, die zelf alle naiveteit mist, feiten mee te deelen, die beter en met veel meer stichting werden verzwegen dan zóó verhaald. Naar zulk een realisme streeft voorzeker de Eerw. Schr. niet! Als religieus van de orde van den H. Franciscus, ziet hij in zijn eigen levenswijze, in de regelen en constitutie zijner orde, zoozeer den geest en het beeld van zijn heiligen vader terug, dat wij dien vader als zien leven in de communauteit door hem gesticht, in de kapittels door hem bijeengeroepen, in

de wetten door hem gegeven. Soms schijnt dit realisme zoover gedreven, dat we ons afvragen, waarin toch het bekoorlijke schuilt van deze beminnelijke verschijning; wacht slechts één oogenblik, en gij ziet zijn beeld met scherpe lijnen geteekend, stralend in het zachte licht der *Fioretti*, verheerlijkt door den betooverden glans van Dante's dichtpenseel, levend in den verkwikkenden gloed der poëzie van den Heilige van Assisië zelf!

Wij noemden *Het leven en de daden van den H. Franciscus* een populair heiligenleven, wij voegen er nog bij, een werk van buitengewoon actueel belang.

In de Encycliek *Auspicato* heeft Z. H. Paus Leo XIII gewezen op den H. Franciscus als op den man, die niet alleen voor zijn tijd, maar niet minder voor den onzen het door de Goddelijke Voorzienigheid uitverkoren hulpmiddel is tot zedelijke en godsdienstige verbetering en verheffing der maatschappij. De overdreven zorg voor het tijdelijke, het niet te verzadigen verlangen naar het stoffelijke, vindt in den H. Franciscus van Assisië een correctief door zijn subliem verachten van alle aardsche goederen. Die verachting maakt zijn geest los van wat anders de bovenaardsche vlucht verhindert en doet hem de Alverna bestijgen, zijn Thabor en Kalvarië beiden, om in hemelsche extase tot in zijn lichaam zelfs gelijkvormig te worden aan den armen, uit liefde gekruisigden Heiland. Afdalende van dien heiligen berg, zal hij in zijn vrijwillige armoede de armoede van anderen op treffende wijze weten te lenigen; zijn liefdegloed zal zich meedeelen aan het volk en een heilig verlangen ontsteken naar hoogere goederen, dan de wereld schenken kan.

Wij behoeven ter nauwernood hier bij te voegen, dat wij aan het schoone boek van Pater Iesualdus de ruimste verspreiding toewenschen.

Rotterdam. P. fr. L. HOONING, Ord. Pr.

BERNARD J. M. DE BONT. *Genealogische en biographische mededeelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck Sybrantsz. Ridder, Schepen, Raad en Burgemeester van Amsterdam van* 1532 *tot* 1578. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1902.

Genealogische mededeelingen mogen aan geschiedschrijvers en oudheidkundigen een heerlijk, fijn gerecht aanbieden, aan gewone stervelingen smaken ze meestentijds meer als een heilzaam maar bitter apothekersdrankje.

De dorre opsommingen immers van de huwelijken b.v. tusschen Cornelis en Katrijn met de zeven kinderen, min of meer, die uit dat huwelijk zijn voortgekomen, de namen vervolgens van hen, met wie die kinderen op hunne beurt in het huwelijksbootje stapten enz. . . . dat alles moge gedurende twee of drie bladzijden te lezen zijn, maar wordt al spoedig ongenietbaar.

Anders is het, als nevens genealogische ook biografische mededeelingen worden gedaan; als deze gelden een zoo aanzienlijk geslacht als dat van Buyck; als deze mededeelingen worden gedaan door een geschiedvorscher als Bernard J. M. de Bont. Want dan is 't een voor-een-ieder smakelijk gerecht, dat wordt opgedischt.

Deze genealogische en biographische mededeelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck Sybrantsz., Ridder, Schepen, Raad en Burgemeester van Amsterdam van 1532 tot 1578 [1]), beginnen met Jacob Buyck, die omstreeks de eerste helft der 15e eeuw leefde, en eindigen met Bernardina Buyck, dochter van Justus Buyck († 1721), den laatst bekenden afstammeling van den weleer zoo machtigen Joost.

Onder de vele leden der familie Buyck, waarover zeer belangwekkende bijzonderheden worden verhaald, komen de

---

[1]) Keurig uitgegeven door de firma C. L. van Langenhuyzen, met het afbeeldsel van Joost Buyck versierd, en voor den prijs van *f* 1.75 verkrijgbaar gesteld.

eereplaatsen toe aan de twee meest roemruchte dragers van dien naam: Burgemeester Joost († 1588) en Pastoor Jacob Buyck († 1599).

De beknopte biografie in het Archief-Ter-Horst zegt van eerstgenoemden: »Hij is genobiliteert van Christiern, koning »van Denemarken, 13 October 1521; is aghtien mael burge»gemeester geweest van Amsterdam; hij nam 1549 den »koning. . . . den eed af als graeve van Hollant; is met de »regering in een schip sonder roer geset en uyt de stad »verdreven. Syn testament is gedat(eerd) 1579 en naeder »1587; stierf 4 February 1588 out 82 jaren."

De heer de Bont vult deze woorden aan met allerlei bijzonderheden en wetenswaardige stukken als: het adelsdiploma aan Joost door koning Christiaan van Denemarken verleend, het testament, waarin men lezen kan hoe de meer dan tachtigjarige grijsaard nog gehecht is aan zijn vaderstad, en eindelijk verschillende gegevens over portretten en afbeeldingen.

Getuigt schrijver, dat Prof. Dr. Fruin »met trouwe, eerlijke, historische critiek geschreven heeft over Joost en zijne vrienden", een welverdiende berisping dient hij toe aan Mr. J. van Schevichaven wiens stuk *Zonsopgang* zoo onhistorisch mogelijk is.

Uitvoerig wordt ook gehandeld over Pastoor Jacob Buyck Cornelisz., van wien Joost Buyck de oudoom was, gelijk blijkt:

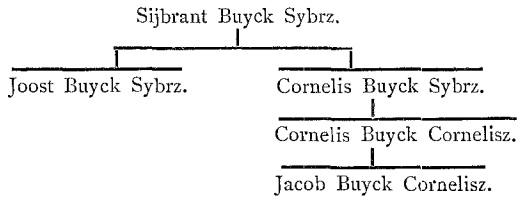

Pastoor Jacob werd den laatsten dag van het jaar 1545 geboren, behaalde in 1566 te Leuven het licentiaat in de godgeleerdheid, was vóór 1571 priester, in 1574 pastoor aan de oude kerk te Amsterdam, werd den 26en Mei 1578 op den »Geuzendag" de stad uitgezet en stierf te Emmerik den

8en September 1599 aan de pest. Deze korte bijzonderheden worden door den heer de Bont toegelicht en aangevuld, terwijl de geschiedenis van de bekende schilderij (thans in *Amstelkring*) en van de bibliotheek van den pastoor eraan is toegevoegd.

Een verdienstelijk werk heeft de heer de Bont verricht met de uitgave van dit nieuwe werk. En daar hij reeds zooveel bewijzen heeft gegeven en nog blijft geven van zijn oudheidkundig talent, is 't de bescheidenheid wel een weinig te ver voeren, wanneer hij schrijft: »Ofschoon wij in de verste verte, op de meeste punten betreffende de historie van Amsterdam, ons met den heer Ter Gouw niet durven meten"; dat kan hij wel, dunkt ons.

Enkele kleine vergissingen als posessor in plaats van possessor kunnen gemakkelijk verschoond worden.

F. J. H. EVERS.

Vraagstukken der zielkunde. Onstoffelijkheid en onsterfelijkheid, door Is. VOGELS S. J. Amsterdam, C. L. v. Langenhuysen, 1902. 72 bl. Prijs *f* 0.75.

Met ware voldoening hebben wij geheel dit nieuwe werkje van den Maastrichtschen hoogleeraar — voortzetting van zijne vroegere verhandelingen: *De mensch als zinnelijk wezen*; *Verstand en Vrije Wil* — gelezen en bestudeerd; en wat wij bij de beoordeeling der vorige werkjes mochten schrijven, kan in nog hoogere mate gezegd worden van dit laatste. De twee hoofdstukken, waarin de twee hierboven aangekondigde punten worden bewezen en toegelicht, munten uit door eenvoud en bevattelijkheid, door juistheid en diepte tevens, zoodat het boek o. i. zonder voorbehoud alle aanbeveling verdient, ook ondanks de aanmerkingen van den geleerden recensent in *De Maasbode* van 16 Juli. Ten onrechte overigens zou men als reden van voorbehoud aanstippen de hier of daar opkomende gedachte: »Ik zou het liever zóó hebben voorgesteld, ik zou liever dezen anderen vorm van

bewijs hebben gekozen"; of het feit, dat de overtuigende kracht van een argument niet aanstonds bij eerste lezing het verstand tot toestemming dwingt. Dit laatste, nl. dat eene herhaalde lezing soms gevorderd wordt, is juist voor diegenen, voor wie het werkje bijzonder bestemd is, ontwikkelde leeken en vooral onderwijzers, eene uiterst nuttige aanleiding om zich den solied wijsgeerigen gedachtengang des schrijvers ook in andere stoffen eigen te maken. Voor dat zooeven vermelde publiek, voor personen, die met allerlei slag van »denkers" in aanraking komen, die zoo dikwijls twijfel omtrent of z.g. argumenten tegen het »andere leven" moeten hooren, is in dit boekje alles en in den meest geschikten vorm voorhanden wat de natuurlijke rede aanbiedt om zich zelven tegen de verleiding of verwarring van drogredenen te wapenen, te gelegener tijd aan twijfelaars of verdwaalden den weg te wijzen en de redelijkheid der stellingen van het katholieke geloof onwrikbaar te doen inzien. De verspreiding van P. Vogels' werk wordt daardoor allen, die voor de ontwikkelde jeugd belangstelling koesteren, ten plicht gesteld.

J. L. JANSEN, Congr. SS.R.

F. W. WEBER.

I.

War's nur ein Traum? — Zuerst ein Frühlingstag;
Im Buchenwald geheimnissvolles Dämmern:
Ein Försterhaus; des Spechts eintönig Hämmern;
Des Habichts Ruf; des Finken süsser Schlag;
Und zu des Hähers Lärm, der Taube Locken;
Fernab des Mühlbachs Fall und Kirchenglocken.

WEBER, *Herbstblätter*.

Weber is een zoon der »rothen Erde", van Westfalen [1]). Daar ligt in een liefelijk dal van het Eggegebergte, een half uur van de bekende badplaats Driburg, het dorpje Alhausen. Het behoort tot het regeeringsdistrikt Minden, tot den kreits Höxter, tot het bisdom Paderborn.

Frederik Willem Weber trad er op Kerstdag 25 Dec. 1813 dit aardsche tranendal in. Den 31en December werd hij in de parochiekerk te Pömbsen gedoopt. Zijn ouderlijk huis lag aan een uitgang van het dorp; het ziet er thans vervallen uit en wordt als schuur gebruikt.

---

1) Voor dit artikel zijn voornamelijk de volgende bronnen gebruikt:

Julius Schwering, *Friedrich Wilhelm Weber. Sein Leben und seine Werke.* Paderborn, F. Schöningh, 1900.

Karl Hoeber, *Friedrich Wilhelm Weber.* Paderborn, F. Schöningh, 1894.

H. Keiter, *Fr. W. Weber, der Dichter von »Dreizehnlinden"*. Paderborn, F. Schöningh, 1894.

W. Kreiten, *F. W. Weber* (*Stimmen aus Maria-Laach*, Jahrgang 1900, Heft 9—10).

Dr. B. L. Tibesar, *Fr. W. Webers Dreizehnlinden.* Paderborn, F. Schöningh, 1901.

Fr. A. Muth, *Dichterbilder und Dichterstudiën.* Frankfurt, A. Foesser Nachfolger, 1887.

Weber's ouders waren eenvoudige, eerzame, rechtschapen burgermenschen, die het juist niet te breed hadden.

Johannes Weber, zijn vader, in 1776 geboren, een geloovig Protestant maar tot den katholieken godsdienst zeer overhellend, was een forsch gebouwd man, stil, goedig, kalm en eenigszins aan den drogen kant. Toch lag er op den bodem van zijn wezen schalksche humor, die nu en dan guitig te voorschijn borrelde. Liefde tot de natuur en vreugde in haar bedrijf waren hem in hooge mate eigen. Zijn scherpe organen luisterden haar duizenden stemmen haarfijn af. De goede man had een levendig geloof. Dagelijks bad hij tot God, dat hij toch niet plotseling en onvoorbereid uit dit leven zou weggerukt worden, maar ook niet door een langdurig ziekbed tot last der zijnen zoude blijven. Weber vertelde dikwijls met diepe roering, hoe hij, op de knieën van zijn vader gezeten, van hem het Onze Vader, het Wees Gegroet en den Engel des Heeren geleerd had. Als vrijwilliger had hij in het Pruisische leger onder hertog Ferdinand van Brunswijk den eersten veldtocht der verbonden mogendheden tegen Frankrijk medegemaakt. Na zijn terugkeer in de »liebe Heimath" verwisselde hij het soldatenpak met den groenen jagersrok en trad als houtvester in dienst bij den graaf van Asseburg te Alhausen, een betrekking, die hem iederen dag geen gebraden duiven bezorgde. Maar hij was ook met minder, met Westfaalschen »Pompernickel" tevreden.

Hij huwde met Anna Maria Gehlen, van Riesel bij Brakel geboortig en uit een echt katholieke familie gesproten. Zij bleef voor hem een trouwe levensgezellin in lief en leed, een wakkere vrouw met een helder verstand, een diep gevoel voor alles, wat edel en schoon is, opgeruimd en levendig van aard en vast van karakter. Muziek en poëzie waren haar lust en leven. Haar werk deed zij dan ook meestal zingend. Vele geschiedenissen en sproken wist zij aan haar kleinen te vertellen, talrijk »als Blätter auf Büschen und Baümen". Een klein geruchtje maakte haar niet vervaard. Dit ondervond een *nachtelijke* dief, wien zij een schot hagel in de broek schoot, toen hij, in zijn al te vriendschappelijk bedrijf gestoord,

ijlings het hazenpad koos. Tot steun van het huishouden hield moeder Weber er een kleinen dorpsbazar op na.

De hemel schonk aan dit christelijk echtpaar vier kinderen: Constantius, Frederik, Louis en Augusta.

Frederik hing met warme liefde en verknochtheid aan zijn ouders, vooral aan zijn moeder. Reeds tot een krachtig man opgegroeid, verschenen hem zijn geliefden nog dikwijls in den droom. Hij klaagt, dat hun trouwe oogen nu voor immer gesloten zijn en dat hij hen niet meer zien mag. Tot zijn diepe smart spreken zij met hem van lang vervlogen tijden. Doch hij zou willen, dat zij van de eeuwigheid spraken. Maar zij buigen en zwijgen, wanneer hij daarnaar vraagt.

»Was nur zurück die Guten hält,
Ein Trostwort mir zu sagen?
Aus jener Welt in diese Welt
Wird keine Kunde getragen".

Aan zijn broeder verzocht hij op diens sterfbed om toch vele, vele groeten aan hun moeder over te brengen en haar te zeggen, »dass sein Lieben ihr treu geblieben". Weenend aan haar graf, zal hij haar rust niet storen.

»Leise nur; ein Mutterschlummer
Ist so leicht, sie würd' es hören;
Nein, es darf des Kindes Klage
Ihre Seligkeit nicht stören".

Doch zijn vader vergat hij ook niet. Hem dankte hij immers vele nuttige en praktische wenken, die hem later bij studie en dichtwerk goed te stade kwamen. Want vele goede eigenschappen, die wij in het leven en de poëzie van Weber terugvinden, heeft hij van zijn brave ouders geërfd: echten, diepen godsdienstzin, liefde en gevoel voor de natuur, eenvoud, rechtschapenheid, degelijkheid en trouw.

Onder de zorgzame hoede zijner godsdienstige en waakzame ouders, groeide Frederik op als een natuurkind van het zuiverste water.

»O du wonniger Lenz, o du Jugendzeit, waldduftiges, liebliches
[Märchen!
Ich wollt', ich säss auf des Vaters Knie und lauschte seinen
[Historchen".

Zijn levendige verbeelding en zijn gewillig hart namen gretig de eerste indrukken van den katholieken godsdienst op. Later gedenkt hij weemoedig

»Der schönen Zeit, da er in Gott geborgen
Beim Händefalten all die kleinen Sorgen
Vergessen konnte",

hoe hij voor het eenvoudige altaar der dorpskapel knielde of op hooge feestdagen met zijn goede moeder naar de parochiekerk te Pömbsen ging om daar met het volk de oude, vrome liederen uit volle borst te zingen. Daar leerde hij den waardigen pastoor Gerardus Lödige uit het opgeheven Benediktijnenklooster Mariënmunster kennen, een eenvoudig maar plichtgetrouw priester, vol werkdadig geloof en kinderlijke godsvrucht, streng voor zich zelven maar goedig en toegevend voor anderen. In het gedicht *Der Handschuh* heeft hij met dankbaar hart een gedenkteeken voor hem opgericht. Daar schildert hij ons, hoe de oude heer ondanks de grimmige winterkou hoog op zijn ros naar een zieke rijdt en dapper door de sneeuw draaft. Onderweg verliest hij een handschoen. Guitig slingert hij den tweeden nu ook in de sneeuw, hoe warm en hoe zacht hij ook zat, want, zoo denkt hij, handschoenen zijn tweelingbroeders; aan een van beiden heeft niemand iets; *barrehandig* zal ik verder draven, want de gelukkige vinder moet ze beide hebben.

Midden onder de preek zonk de aarde weg onder zijn voeten en straalde het hemelsche morgenrood hem tegen.

»Der gute Alte, nun ist er tot,
Er ging hinein ins Morgenrot
Ich kannt' ihn, als ich ein Knabe war,
Den freundlichen Herrn im silbernen Haar.
Zu Pömbsen an der Kirchenthür,
Da schläft er vierzig Jahre schier

Recht unter dem blühenden Fliederbaum.
Gott mag ihm einen seligen Traum
Und zum Ehrenkleide in jenem Leben
Zwei warme, weiche Handschuh' geben".

Nog een ander geestelijke liet vruchtbare zaden in het ontvankelijke hart van Frederik achter; de proost Finet, die de H. Mis in de Kapel te Alhausen las en aan het hoofd der dorpschool stond. Hij wijdde Frits in de geheimenissen der lees-, schrijf- en cijferkunst in en in de beginselen van den katechismus. Rector Finet was huisvriend bij Weber. Gaarne plaagde hij den leergierigen, lustigen knaap. Maar deze liet zich de kaas niet van het brood halen. De meester kaatste, doch de leerling zond hem den bal terug.

Eens dronk de proost koffie bij de famile Weber. Hij doopt eensklaps zijn wijsvinger in het bruine vocht, beschildert daarmede de tafel en zegt schertsend tot Frits: »Verbeeld je, dat dit een eiland is en dat er een haas op zit. Rondom staan twaalf jagers met geladen geweer. Wat moet nu ons arme haasje doen?" — »Als de jagers zoo slecht schieten als u, mijnheer de proost, dan kan hij rustig blijven zitten", antwoordde de slagvaardige guit.

Frits was zeer vlug in het leeren. Het kostte hem niet bijster veel moeite om de premier van Alhausen's universiteit te blijven. Hij was ook verzot op lezen. Wat hij meester kon worden, werd gretig door hem verslonden. In zijn vrijen tijd verdiepte hij zich vooral in een verzameling van fabels, die in de ouderlijke bibliotheek stond.

»Das sind die heimischen Wolken, das sind die waldigen Höh'n,
Sie brausen und sie flüstern, gewiegt vom herbstlichen Wehn;
Das ist dort hinter den Weiden das Dörflein hehr und gut,
Der einzige Winkel der Erde, wo meine Seele ruht".

Zoo schildert de dichter later zijn geboortegrond, waaraan hij steeds met hart en ziel verkleefd bleef.

En dan het blijde, zonnige leven zijner kindsche dagen:

»Als ich in sonnigen Jugendtagen
Rastlos durchstöberte Feld und Hagen.
Viel' Arbeit hatt' ich immerfort
Gar mancher Art an manchem Ort,
Geschäfte, wichtige, höchstnothwendige
Und sehr verständige, eigenhändige.
Nach all den Nestern — auf leisen Zeh'n!
Nach Büschen mustt' ich und Blumen seh'n;
Ob meine Mühlen noch rührig gingen,
Ob meine Dohnen noch richtig hingen,
Ob hier das Reh auf die Wintersaat
Und dort der Hirsch auf das Kleefeld trat.
Der Bach war stets mein liebster Geselle,
Mit Rohr und Binsen, mit Krebs und Forelle,
Doch bracht' er mich zu mancher Zeit
In grosse Not und Verlegenheit".

Frits was dan ook overal bij; bij het zaaien en maaien, bij het dorschen en malen. Jagen en rijden was zijn lust en gaarne bracht hij de ongezadelde paarden naar de weide. Zijn trouwe makker en beschermeling was zijn jongere broeder Louis, een snaaksche krullenkop met heldere, blauwe kijkers. Een der speelgenooten stond niet weinig bij hem in de gunst.

»Ihre Locken waren wie gelbes Gold,
Ihre Wangen wie Rosen, ihr Mund so hold,
Ihre Augen so fromm und klar;
Viel spielten der kleinen Kinder mit mir,
Doch spielt' ich am liebsten nur immer mit ihr —
Ob das die Liebe auch war?" —

Geen boom, geen struik in het bosch, geen bloem op het veld, geen vogel in de lucht, geen wild in het woud bleef hem onbekend. Iederen toon der natuur leerde hij onderscheiden. Buiten op de bergen, in het ruischende woud was zijn lust en zijn leven. Daar tierde, daar groeide, daar bloeide hij. Als de geurige boschlucht zijn longen doorstroomde, dan zwelde zijn borst, dan verruimde zijn hart, dan joeg zijn bloed met machtigen slag door de aderen, dan kleurden zich hoogrood zijn wangen, dan schitterden zijn oogen van blijheid en genot.

Uren en uren kon hij door bosch en beemd ronddolen. Eens had hem dat zwerven en stroopen booze parten kunnen spelen. Hij was te ver afgedwaald. De angst sloeg hem om het hart, toen hij huiswaarts keerde. Niet zonder reden vreesde hij de harde, eeltige hand van zijn wel goeden, maar ook ordelievenden vader. Stil sloop hij door het huis en zette zich op een houtblok in den tuin neder. En vader kwam. Doch zacht en stil legde hij zijne hand op het blozende voorhoofd van het kind en streek de zwarte, verwarde lokken weg. En als ware er niets gebeurd, ging hij bij hem zitten, begon vertrouwelijk met hem te keuvelen en sneed een fluit van wilgenhout voor hem. Hij had toen wel van dankbaarheid willen schreien, zegt Weber, zoozeer had hem de goedheid van zijn vader getroffen.

»Der Bach war stets mein liebster Geselle" —

Door veelvuldige sneeuw- en regenbuien was die dartele kameraad eens zeer hoog gewassen; hij joeg en woelde en schuimde en kookte. Frits moest er over, maar nergends zag hij een uitweg, hoe hij ook peilde en mat. Daar schiet als een lichtvonk door zijn brein. Hij werpt zijn muts over de beek; hij moet ze weer hebben; een koene sprong, en hij rolt aan de overzijde van het water in het rulle zand.

In den zomer van 1819 lag onze Frits op een zonnigen achtermiddag in de struiken van den Rozenberg en luisterde aandachtig naar het concert in het park van het niet ver verwijderde Driburg. Eensklaps komt er een jeugdig, slank meisje met heldere, blauwe oogen en een hoog gewelfd voorhoofd vlug en vroolijk langs het boschpad. Toen zij den knaap bespeurde, ging zij naar hem toe, sprak hem vriendelijk aan en schonk hem bij het afscheid een bloem. Het was Annette von Droste-Hülshoff.

Dit leventje, hoe prettig en gezellig ook voor Frits, kon niet altijd zoo duren.

»Mir griff des Lebens harte Faust
Schon in die krausen Kinderlocken;
Den Knaben hat es derb gezaust,
Hat ihn umfangen und umsaust,
Und wahrlich nicht mit Blüthenflocken!

Und »schaffen" riefs; die Stunde flieht!
Und trieb mich aus der Mutter Kammer:
Nur der hat Recht, der recht sich müht;
Du selbst bist deines Gluckes Schmied;
Ich weint', und fasste Zang und Hammer".

Frits was nu ruim twaalf jaar; hij zou studeeren en wel op het gymnasium te Paderborn, de grijze bisschopstad, onder toezicht en leiding van zijn ouderen broeder Constantius. Het afscheid viel den knaap natuurlijk hard; hij had nog nooit zijn neus buiten zijn geboorteplaats gestoken. Maar hij beet moedig door den zuren appel heen (October 1826).

Vader Weber bracht hem zelf naar de stad in het kwartier van Constantius. Deze had zijn tenten bij een glazenmaker opgeslagen. Vader vertrok tegen den avond en werd door Constantius nog een eind vergezeld. Nu kreeg Frits het te kwaad in het enge, donkere kamertje; zijn hartje liep over en de waterlanders kwamen boven. Hij sloop naar beneden en leunend tegen de huisdeur staarde hij schreiend naar het gewoel op straat. De huisbazin had deernis met hem en sprak hem vriendelijk toe. Het was het eerste brood in den vreemde, dat hij met tranen at.

Aanvankelijk stond hij onder strenge tucht en leiding bij zijn broeder Constantius, die hem de beginselen van het Latijn en het Grieksch onderwees. De eerste vruchten uit Latium's en Hellas' tuin smaakten onzen Frits erg bitter. Dien vreemden poespas kon hij maar niet in zijn bol krijgen. Doch hoe het kregele hitje ook steigerde, de meester hield de teugels goed vast. Een poos ging dit schappelijk en liet Frits zich dwingen, maar eindelijk ging hij op zijn achterste pootjes staan. In zijn overmoed nam hij den langsten spijker der wereld en timmerde dien met geweldige slagen midden door de grammatica van Buttman. Ja, zoo groot was zijn

verbolgenheid, dat hij de punt van den nagel omboog en weer door het gehate handboek hamerde.

Doch van lieverlede helderde de lucht op, de moeilijkheden dreven af en de goede luim van vroeger keerde bij Frits terug. Niet minder de oude lust om kattekwaad uit te voeren.

»Dann Tisch und Bank im weissgetünchten Saal,
Ein Knabenschwarm, meist rosige Gesichter,
Gebückt auf Buch und Schrift; ihr Freund und Richter
Ein milder Mann, lehrhaft mit Wort und Zahl;
Homer und Plato in der Wände Nischen,
Den Schalk Horaz und Tullius dazwischen",

Frits deed dus zijn intrede in het gymnasium te Paderborn en wel in quinta (October 1827). Dit gymnasium in de oude Kampstraat was een respectabele bouw door Vorstbisschop Theodorus van Furstenberg in 1612 voor de universiteit te Paderborn gesticht.

Aan de spits van den studierooster stonden natuurlijk de oude klassieke talen, die met grooten ijver beoefend werden. Duitsche letterkunde en dichtkunst moesten met een bescheiden plaatsje tevreden zijn. De inrichting had een streng kerkelijk karakter. Iederen morgen woonden de scholieren de H. Mis bij. Tucht en orde werden onder hen onverbiddelijk gehandhaafd. Onze opvoeding, zegt Weber later, was half kloosterlijk, half militairisch.

De klassieke oudheid, waarvoor vooral de direkteur Hendrik Gundolf hem in lichte laaie zette, bleef steeds voor Weber een bron van genot en leering. Dagelijks las hij wat Grieksch en Latijn. Zijn beginsel daarbij was: studie, niet navolging der klassieken. Nog als grijsaard dacht hij met vreugde en voldoening aan zijn studie der oude letteren.

»Dem Lied Homers lauscht' ich im Frühlingsalter,
Des Dirkeschwan, von Ringern und von Rossen,
Den Sprüchen gern, die Flaccus' Mund entflossen".

Frits was nu aan het toezicht van zijn broeder Constantius onttrokken, daar deze in het priesterseminarie te Paderborn

trad. Hij zelf nam zijn intrek bij een schrijnwerker, waar nog meer gymnasiasten ingekwartierd lagen.

Tegenover zijn leermeesters gedroeg Weber zich altijd bescheiden en onderdanig. Hij verried een uitstekenden aanleg en muntte uit in de talen en in de geschiedenis. Alleen mathesis en geometrie waren een voortdurend kruis voor hem. Die dorre formulen en lijnen kon hij niet in zijn bol werken, wat de onderwijzer Luke ook probeerde. Bij het eindexamen stond hij niet ver boven vriespunt. Op de vraag van den examineerenden schoolraad, wat hij van dit vak wist, antwoordde hij echter onverschrokken: »Alles, wat ik op de dorpsschool geleerd heb". In de jaarberichten van het gymnasium komt zijn naam dikwijls voor op de lijst der studenten, wier vorderingen beloond werden. Hij behaalde vooral goede plaatsen voor het Duitsche opstel, de godsdienstleer, Latijn en Grieksch.

Te Paderborn waagde Weber zich voor het eerst op het gladde ijs der edele poëzie. Een dikken bundel uit dezen tijd vond men in zijn nalatenschap. Maar hij kwam nog niet gescherpt en gespoord op de baan. Met vallen en opstaan sukkelde hij voort. Het oudste kind is een »winterlied". Het ziet er nog zoo verkleumd en bevroren uit en het arme ding heeft bijna geen kleertjes aan. Toch dragen die eerste telgen de trekken van hun latere broertjes, natuur- en genreschildering in den meer beperkten kring der Westfaalsche Heimath van den dichter. Gelukkig, dat hij die jeugdige spruiten en uitwassen nooit als echt erkend heeft; zij zouden hun familie weinig eer aangedaan hebben. Toch waren die eerste proeven een leerzame oefenschool voor de techniek van de kunst; zichtbaar ging Weber daarom vooruit, hoe meer hij zijn wieken uitsloeg.

Sommigen zijner leermeesters begunstigden zijn goeden wil. Zoo droeg hij op verzoek van zijn onderwijzer Ahlemeyer voor de prima zijn allegorisch gedicht voor: *Thuiskona's Klage*. Daarin betreurt Thuiskona, de genius van het Duitsche vaderland, dat de Duitsche dichtergaarde woest en braak ligt,

en gedenkt de groote zangers, die haar weleer met harp en zwaard gediend hebben.

Anderen gaven hem meer blijken van belangstelling. Professor Vernaleken te Graz, die met Weber de tertia afmaakte, schreef later: »Een bepaalde neiging voor letterkunde en poëzie bracht ons buiten de klasuren dikwijls bij elkander en wij hielden ons met allerlei jeugdige liefhebberijen bezig; b.v. wij vonden een eigen taal uit".

De gulle, ronde, oprechte Frits, die van alle markten thuis was en zich zelden onbetuigd liet, wanneer het gold mee te doen, had natuurlijk menigen vriend onder de gymnasiasten.

Zijn beste was Rudolf Rochs uit Stettin, die ook »in den doolhof der metriek" ging spelevaren. Beiden lazen elkander hun scheppingen voor en zeiden rondweg hun gevoelen.

Eens kwam Rochs aandragen met een ballade, *Augusta* getiteld. Het arme Fräulein vond echter geen genade in Weber's oogen. Zijn oordeel luidde: »Er was eens een dier met een oliefantenlijf, zwanenhals en kikvorschenkop. Deze machine rustte op twee reigervoeten, die van zwemvliezen voorzien waren. En dit monster heet Augusta. *Risum teneatis amici*". Goedhartig schreef Rochs onder deze dramatische recensie: »Gelezen en na nauwkeurig onderzoek juist bevonden".

Menigen avond brachten de trouwe kameraden samen door en lazen binnen- en buitenlandsche lettervruchten. Rochs leverde meestal de boeken, want in Weber's buidel was en bleef het laag water. Schiller, Goethe, Klopstock, Lessing, Shakespeare, v. Kleist, A. W. v. Schlegel, Körner, Walter Scott werden gemonsterd, maar ook mindere godheden opgeroepen, zooals Gellert, Bürger, Salis, Ramler, Kästner en Jacobi.

Bij de letterkunde vergaten onze vrienden de edele toonkunst niet. Van zijn kindsheid af was Weber een vurig liefhebber van muziek. Van moeder had hij een guitaar ten geschenke bekomen, toen zij hem eens te Paderborn bezocht. Hij bespeelde ze meesterlijk. Zijn volle, klankrijke tenorstem bracht menigeen in verrukking.

Frits bleef innig aan zijn ouderlijk huis gehecht en onder-

hield met de zijnen een druk verkeer. De vacantie bracht hij geregeld tehuis door. Op vrije dagen toog hij gaarne met een neef van hem, die niet ver van Paderborn op een landgoed woonde, door veld en bosch om te jagen. Eekhorentjes werden geschoten en gebraden. Eens zou hun die pret leelijk opgebroken zijn, toen zij, op vreemden bodem stroopend, door de politie betrapt en bekeurd werden. Aan bidden en smeeken geen gebrek. De dienaar der gerechtigheid liet zich eindelijk vermurwen, gaf hun het buitgemaakte geweer terug en liet de Nimrods straffeloos afdruipen.

In Augustus 1833 kwam Weber met volle zeilen door het eindexamen van het gymnasium. In het getuigschrift, waarin hem de bekwaamheid voor de universiteitsstudiën wordt toegekend, prijst de commissie hem om de nauwgezetheid, waarmede hij steeds de lessen heeft bijgewoond, om zijn voorbeeldig gedrag, om zijn gezelligheid en eenvoud in den omgang met de studenten, om zijn leerzaamheid en gewilligheid tegenover zijn leermeesters, om zijn onvermoeiden ijver in de studie, zijn liefde voor orde en netheid in het werk, dat hij afleverde, om de schitterende vorderingen, die hij in de verschillende vakken, de wiskunde alleen uitgezonderd, gemaakt had.

Nog in het laatst van Augustus keerde Frederik naar huis terug. Zijn gezondheid had veel geleden door inspanning en ontbering. Zijn longen waren aangedaan en herhaaldelijk overvielen hem hevige bloedspuwingen. Hij zag er dan ook vaal en bleek uit. Het was de rozige, blozende Frits van vroeger niet meer, toen hij zich hoog in den top der boomen op de golven des winds wiegelde en schommelde. Een Esculaap te Paderborn, wien men zeker de gaaf der profetie niet ontzeggen mag, meende toen heel leuk: »Een van beiden: of hij ligt spoedig in het putje onder de groene zoden, of hij groeit weer op tot een sterk en gezond man".

De herfst- en wintermaanden bracht hij bij zijn ouders door. Den tijd verdeelde hij tusschen wandelingen in de vrije natuur en studie van middeleeuwsche Duitsche letterkunde. Genot-

volle uren smaakte hij bij het knappend haardvuur, zich verdiepend in het *Nibelungenlied*, in Walther van de Vogelweide, in Gottfried's *Tristan und Isolde*, in *Des Knaben Wunderhorn*. Daarbij studeerde hij Noordsche oudheden en de versbouwkunde der Duitsche taal.

De lente van 1834 kwam in het land. Frits stond nu op het kruispunt des levens. Hij moest een beroep kiezen. Taal en letteren trokken hem machtig aan, maar na rijp overleg besloot hij in de medicijnen te studeeren. Deze studie stelde voor den armen houtvesterszoon, dien de fortuin juist niet vertroeteld had, een blijde en gezegende toekomst open.

»Dann eine Jünglingsschar! Ein farbig Band
Auf offner Brust; Wettstreit und reges Ringen,
Mit frommer Wissenschaft, mit blanken Klingen;
Bei reicher Armuth Thorheit und Verstand;
Gesang und Wein in edler Sitte Schranken,
Die Stirne hoch und Adler die Gedanken".

Weber toog naar de Pruisische Universiteit Greifswald in Pommeren aan de Oostzee — natuurlijk per pedes apostolorum, want de post kon bruintje niet trekken — een stevigen knuppel in de vuist en den groenen ransel op den rug. Zoo deed hij zijn meeste studentenreizen, als »fahrender Schüler" al het zijne met zich dragend, en onder dien last is hij nooit bezweken. Voor hij zijn geboortedal verliet, sneed hij een klein kruis uit de hazelnotenstruiken; dit droeg hij voortaan altijd bij zich.

De menigvuldige voetmarschen door allerlei landstreken brachten Weber overvloedigen dichterlijken zegen aan. De beschouwing der afwisselende landschappen verhoogde in hem de kennis der natuur; de gesprekken met de reizigers langs den weg, met de boeren op het veld, met den waard in de herberg deden hem land en volk grondig kennen; hij leerde hun zeden en gebruiken, hun aard en taal. Zijn poëtische geest en stemming werden niet weinig gewekt. Vaak school hij in een hoekje der herberg weg om zijn indrukken in metrischen vorm op te teekenen.

Den 28en April 1834 werd Weber in den schoot der Alma Mater te Greifswald opgenomen, den 31en bij de medische faculteit ingeschreven. Naast de medicijnen wijdde hij zich ook aan versbouw, aesthetica, psychologie en schoone letteren.

»Mein ganzer Reichthum ist mein Lied", kon Weber met Herwegh van zijn universiteitsjaren zingen. Hij had het hard te verantwoorden. Armoede en ziekte weken niet van zijn drempel. Schraalhans was bij hem keukenmeester, en ook zijn linnenkast bleef leeg. Vurig verlangde zijn kinderhart naar zijn ouders, maar in de vacanties bezocht hij hen niet om de onkosten uit te zuinigen. Een billijk eergevoel weerhield hem om te vragen. Hieromtrent schreef zijn vriend Danneil aan zijn vader: »Weber heeft mij niet opgezocht, maar ik hem. Hij heeft geen weldaden van mij genoten, behalve, dat ik 's morgens mijn melk met hem gedeeld heb, wanneer hij enkele malen wat zout en brood gebruikte, soms aan een brokje kaas of een spiertje boter zich vergastte, behalve ook dat wij somtijds samen dikke melk aten.... Verder heeft hij nooit iets buitengewoons van mij willen aannemen, zelfs niet willen borgen; slechts in den uitersten nood heeft hij eens toegelaten, dat ik hem twee daalders leende, welke hij bij de eerste gelegenheid teruggebracht heeft. Ja, dat hij nu en dan van mij iets genoten had, vond hij in menige omstandigheden zeer hard. Ook berispte hij mij vaak, wanneer ik daartoe gelegenheid gaf, en hij ontzag mij volstrekt niet...."

Wat waren de onvermijdelijke gevolgen van dit gedwongen vasten? Herhaalde en hevige aanvallen van de oude kwaal, bloedspuwingen en verzwakking, zoodat de geneesheeren voor tering vreesden. »Weber is ziek, zeer ziek geweest", berichtte vriend Danneil aan zijn vader den 18en Mei 1835", zoodat men vreest voor tering. Moge God hem sterken en staande houden in zijn tegenspoed; of zoo zijn geheele aardsche leven slechts een voortdurend kwijnen zou wezen, dan moge de barmhartige God deze verwelkende plant in zijn hemelschen hof overzetten, want voor deze aarde is zij te goed en te

teeder. Zulk een ziel, zulk een hart, hier beneden weerhouden en gedrukt door het hulsel van een kwijnend lichaam, hoe vrij, groot, hoe hemelsch moet het, ontbonden en bevrijd van het aardsche stof, slaan!" Meermalen hing dus Weber's leven aan een zijden draadje. Hadden zijn vrienden hem van tijd tot tijd niet iets toegestopt of hun maal met hem gedeeld, had hij niet, al was het met tusschenpoozen, een »Freitisch" van de universiteit genoten, vooral in de vacanties, onze Frits zou den kraaienmarsch geblazen hebben, zoo goed als een. Maar zijn frissche, onbedorven natuur kon een stootje verdragen; zijn stalen moed, zijn taai geduld, zijn onuitputtelijke levenslust hielpen hem door de stormen, en de man met de zeis kon toezien.

Frederik Berndt, een der Greifswalder professoren, droeg door woord en voorbeeld krachtdadig bij tot vermeerdering van Weber's kennis en tot vorming van zijn karakter. »Hij heeft mij zijn degelijke beginselen ingeprent", placht Weber te zeggen, »en ik dank hem den rechten geest en ernst van mijn roeping". Veel verkeerde hij onder het gastvrije dak van den algemeen beminden leeraar, musiceerde met zijn dochters en was met zijn beide zonen, Frits en Albert, innig bevriend. Berndt's portret hing later in een kunstig gesneden lijst in Weber's studeerkamer. »Daar ziet de oude mij op de vingers", meende de grijze dokter glimlachend; »ieder recept, dat ik voorschrijf, moet ik tweemaal overlezen, voor ik het afgeef. Ik heb het hem beloofd, en zijn portret herinnert mij dagelijks aan mijn hem gegeven woord". »Ik denk er aan", zoo zingt hij in het jaar 1888

»Wie wir dem alten Meister stumm gelauscht,
Der uns so oft mit Beispiel und mit Lehre
Für echte Wissenschaft, für Pflicht und Ehre
Den heissen Kopf, das junge Herz berauscht".

Weber's beste en trouwhartigste vriend was zijn studiegenoot Willem Danneil uit Salzwedel. Eén doel, één streven, dezelfde neiging voor poëzie en kunst, dezelfde »Wanderlust" smolten hun harten samen. Danneil had een week, edelmoedig

hart, dat geen dubbelzinnigheid kende en behoefte had aan vriendschap. Hij gevoelde zich »magnetisch" tot Weber getrokken en gaf zich onvoorwaardelijk aan hem. Hij prijst zijn bescheidenheid en belangeloosheid en noemt hem de schoonste, de reinste, de trouwste ziel. »Menigmaal", zoo roept hij uit, »hebben wij met elkander gedroomd en luchtkasteelen gebouwd, tehuis op onze kamer, over de landkaarten neergebogen, buiten aan den oever der zee en op de ruïne van Eldena of op onze avondwandelingen door de velden en bosschen. De schoone herfstreis naar Noorwegen is in het water gevallen" (6 Oct. 1837). — »Ja, mijn trouwe Willem", zoo schreef Weber hem, »herinnert gij u nog dien heerlijken tijd, toen wij te Greifswald op ons vriendelijk kamertje op de vischmarkt gedurende de lange winteravonden bij elkander zaten en op de voor ons liggende kaart in korten tijd en zonder onkosten de stoutste en verste tochten te water en te land ondernamen? Wij konden met twee jonge adelaars vergeleken worden, die hun snelle wieken brengen, waarheen hun oog schouwt. Nu eens stevenden wij noordwaarts; dan weer ging het naar het zuiden.... Het waren droomen, uit lucht geweven, in lucht opgegaan" (1840).

Merkwaardig voor de kennis van Weber's karakter, van zijn handel en wandel, is de schildering, die Danneil van hem geeft in zijn brieven aan zijn vader. Die briefschrijver beschouwt feiten en personen met een open, eenvoudig, onbeneveld oog; zijn getuigenis is de ongekunstelde en onbevooroordeelde uitstorting van een oprecht, kinderlijk gemoed; zooals hij het zegt, meent hij het.

»Op een Zondagmorgen stond ik met Weber op het balkon en wij spraken over dit en over dat. Ons gesprek was ernstiger dan gewoonlijk, vooral van Weber's kant, wien trouwens een melancholische stemming eigen is. Hij sprak over zich zelven, over de waarschijnlijkheid, dat hij er binnen weinige jaren niet meer zijn zou.... Hoe hij het eenige geknakte bloempje was onder zijn bloeiende, krachtige broeders en zuster; hij sprak over de menschelijke ellende in het algemeen zoo droefgeestig, zoo zwartgallig, maar zoo hartroerend en

diepgevoeld, dat ik wonderbaar getroffen werd. Reeds toen heb ik in hem den grooten, schoonen geest gezien, wiens vollen bloei ik eerst later aanschouwde. Wij waren nu gestadig bij elkander, wij deelden elkander ons leven mee; hij opende voor mij zijn gansche hart; och, wellicht deed het hem goed iemand te vinden, die deelneming met zijn lot toonde! Hadden wij tehuis genoeg gebabbeld, dan gingen wij naar buiten; wij gingen naar het park, naar de haven, en zeilden met de schepen door alle werelddeelen; dan kuierden wij naar het vrije veld en liepen door weiden en akkers, of wij trokken verder naar Eldena, klouterden op de ruïne en blikten over de eindelooze zee. Eens zag ik een klein gedicht bij hem liggen en ik vroeg, of hij er nog meer had, en na vele uitvluchten en ontwijkende antwoorden moest hij eindelijk bekennen, dat hij er nog meer had. Den volgenden morgen moest hij ze meebrengen. Hij las ze mij zelf voor. Ik zal verder niets over deze carmina zeggen — gedichten noemt hij ze nooit, de beste ook niet, dit is voor hem zooveel, alsof hij zich zelven dichter zou noemen, en aan dit woord heeft hij een hekel, als het niet door erkende meesters gebruikt wordt — want zij hooren immers in het rijk der verbeelding thuis. Ik heb ze alle overgeschreven en de nieuwe er telkens bijgevoegd, zoodat het nu reeds ongeveer 80 octavo-bladzijden zijn. Zij zijn alle op het oogenblik neergeschreven, wanneer een of ander gevoel zoo machtig bij hem werd, dat het dezen uitweg zocht. Waarlijk, een schoone uitweg. Daarom is alles zuiver natuur, niets gekunstelds is er in, en in deze carmina kan men het gemakkelijkste en het duidelijkste zijn karakter waarnemen.... Nu deelt hij mij ook zijn rijke kennis van de Duitsche dichters mede en ik geniet van zijn groote belezenheid in de Duitsche litteratuur. Ik schaamde mij, dat ik de gedichten niet kende, die hij bijna uit het hoofd kon opzeggen, en ik deed mijn best om hem natevolgen. Hij kocht Shakespeare, door Schlegel en Tieck vertaald, ik Schiller en Matthisson. Nu lazen wij vooral Schiller, verklaarden elkander de duisterste plaatsen in zijn gedichten, stelden ons Schiller's toestand

voor, de omstandigheden, waaruit het gedicht voortgevloeid is enz. Het waren heerlijke uren, zeker niet zonder vrucht voor geest en hart. Zoo hielden wij ons bezig tehuis, zoo keuvelden wij te zamen in de vrije natuur, maar verwaarloosden toch onze studiën niet, schoon wij er ons niet met even groote inspanning op toelegden als zonder die uitspanning. Waren wij van den arbeid vermoeid, dan namen wij de guitaar ter hand, die hij meesterlijk bespeelt, en hij zong met zijn zuivere, krachtige stem meestal ernstige gedichten uit den schat zijner liederen; sommige zijn door hem zelven en door zijn broeder, kapelaan te Driburg, een uitmuntenden muziekkenner, op noten gezet; zij wekken telkens belangstelling om hun eenvoudigen, roerenden toon" (22 Aug. 1834).

Vroeger had Danneil reeds aan papa geschreven: »Met Paschen zijn hier een menigte Westfalers gekomen; de interressantste, en fijnstontwikkelde van hen is ongetwijfeld Weber, echt poëtisch gevormd, maar wegens een kwaal somtijds melancholisch en zwartgallig. Hij maakt zelden verzen, alleen wanneer hij door zijn gevoel geheel medegesleept wordt, en ook dan slechts korte, maar diepzinnige. Daarenboven heeft hij schier alle Duitsche klassieken gelezen en kent de Duitsche litteratuur door en door; hij verstaat grondig Latijn, Grieksch, Fransch enz. en heeft voor zich zelven vele Grieksche en Latijnsche schrijvers, met name dichters, gelezen en vertaald, de dichters metrisch. . . ." (30 Mei 1834).

»Ik ben een zoon der bergen" mocht Weber gerust van zich zelven getuigen, maar ook de zee trok hem wonderbaar aan. Op schoone zomerdagen lag hij urenlang in het duin en staarde droomend op de onmetelijke vlakte of dwaalde vooral in den stormachtigen herfst alleen of met zijn vriend langs het nevelige strand. Dikwijls stak hij over naar het romantische eiland Rügen, dat hij in alle richtingen doorkruiste.

Frits was anders geen droomer, maar op zijn tijd een vroolijke, luidruchtige gast. Hij wierp zich dan ook in den vollen stroom van het »burschenschaftliche" studentenleven,

werd lid van hun bond Pommerania en droeg fier het lichtblauwe-witte lint. Hij dronk weinig, maar deed overigens mee als de beste. Zijn steeds borrelende humor, zijn lust voor zang en muziek, zijn eerlijk, open karakter maakten hem bij iedereen bemind en gezocht. Zijn degen — dwazer gewoonte! — werd gevreesd. Hij was een vertrouwbaar vriend en een verdediger der zwakken en weerloozen. Menigen tegenstander schreef hij »seiner Meinung rote Runen mit der Klinge auf Stirne und Wangen".

De draconische vervolgingen tegen de »Burschenschaften" aan de Pruisische universiteiten, waarbij velen de doos in gingen, zooals Fritz Reuter, lieten Weber ook niet ongemoeid. De »Freitisch" werd hem tijdelijk ontzegd. Doch per sententiam van het universiteitsgerecht van den 25 April 1835 werd hij ab instantia geabsolveerd en in zijn privilegie hersteld.

In de eerste jaren te Greifswald schudde Weber de verzen uit den mouw. Oorspronkelijkheid is aanvankelijk hun grootste deugd niet. Zijn behouden altijd hun waarde voor de kennis van Weber's zielestemming en voor de geleidelijke ontwikkeling van zijn dichterlijk talent. Tot toelichting noemen wij hier eenige titels: *Des Burschen Erstes; Namenloses; Neues Leben; Wechsel; Vergänglichkeit; Heimweh; Frühling; Schlummerlied ans Herz; An den Mond; Abendgebet; Heut ist Sonntag; Reflexionen eines Unverliebten; Sängergewalt; Am Meere; Hoffnung; Abendgefühl; Freundesklage; Taüschung; Von der Liebe; Tannenwald; Der Harfner im Walde.* Dan volgde een krans van Romances *Lieder von Teutoburg* in de jaren 1834—1835 ontstaan, waarin hij sagen en geschiedkundige herinneringen, aan het Teutoburger woud verbonden, in vers brengt. In de opdracht aan zijn broeder Constantius zingt de jeugdige poëet. »Ik heb het lied, dat mijn ziel ontroerde, willen begraven; wat met duizend stemmen in mijn hart weerklonk, heb ik tot zwijgen willen brengen; maar toen kwam de lente met haar pracht:

»Da dacht' ich unsrer Wälder, da ward die Sehnsucht gross,
Da brach in seinen Tiefen der Quell des Liedes los".

Weber waagde zich ook aan een enkele vertaling uit het Middeleeuwsch en vertolkte onder anderen het gedicht van Walther von der Vogelweide *Unter den Linden an der Heide.* De spraakkunst van het Gothisch, het Saksisch, het Noordsch, het Germaansch had hij aan de hand van Grimm en Lachmann alleen bestudeerd. Het was zijn dagelijksch brood.

»Mit Lust umschwärm't ich gleich dem Sommerfalter
Die Blumenfülle, die dem Nord entsprossen;
Herrn' Wolfram liebt' ich und die Zunftgenossen,
Vor allen dich, du Sängerkönig Walther".

Tot verpoozing zwierf hij ook op meer moderne weidevelden en vergastte zich aan Petracca, Walter Scott, Goethe en Lessing.

Die verlustiging op de bloemrijke akkers der binnen- en buitenlandsche letterkunde voerde hem van de hoofdbaan af; het hoofd stond hem niet meer naar de dorre stoppels der artsenijkunde. Hij klaagt aan vriend Danneil: »dat hij eigenlijk voor dokter niet geboren is" (Juni 1835). Door een vertrouwelijk, gulhartig schrijven van den 15 Juli 1835 bracht Danneil hem weer in het spoor. »Bedenk alles wel; ik heb u raad gegeven als aan een vreemdeling zonder eigenbelang, maar als aan iemand, wiens hoofdneiging ik ken, en van wien ik vrees, dat hij wellicht ongelukkig wordt, wanneer hij zijn leven aan haar niet wijdt".

Met een rijken, Zweedschen student Olaf Rijdeborg van Rijdaholm werd Weber bevriend. Hij leerde van hem Zweedsch en werd door hem met Esaias Tegnér bekend. Olaf zeide in den zomer van 1836 aan Greifswald vaarwel, maar nam den Westfaler, dien hij innig liefhad, met zich mede. Zij doorkruisten de Oostzee en bezochten Stockholm en Upsala. Twee maanden bleef Frits op het landgoed van Olaf's ouders. Visschen en jagen kortte den tijd. Of wel hij zat bij het flikkerend haardvuur en luisterde naar de zoete Zweedsche volkswijzen, welke Euphrosyna, de jeugdige dochter des huizes, hem voorzong en met haar guitaar begeleidde. Het blonde kind schonk hem een aandenken bij zijn

vertrek: een geldbuidel, in de Zweedsche nationale kleuren eigenhandig door haar gevlochten, eene gedachtenis, die voor Weber weinig practische waarde had; want geld ter bewaring plaagde hem niet.

Onderweg bezocht hij te Ottensen het graf van Klopstock en maakte er een kleine schets van. Daar hij geen pas kon toonen, moest hij te Hamburg de doos in. Maar op den treurigen tocht naar het huis van bewaring wist hij aan den diender, wiens aandacht door een volksoploop afgeleid werd, te ontsnappen. Te Greifswald kon hij zich omtrent de laatste weken niet verantwoorden; het bestuur der Alma Mater wees hem zeer hoffelijk maar beslist af.

Nu toog hij naar Breslau. In den laten avond van den 5en November 1836 kwam hij daar aan. Met een aanbeveling van Danneil klopte hij aan de woning van Gustaaf Freytag. Maar de waardin wilde hem niet binnenlaten; zij vertrouwde het zaakje niet, daar hij tengevolge van den langen marsch er wat verwilderd en verwaaid uitzag. »Dan ga ik hier voor de deur liggen", antwoordde Frits onvervaard en voegde de daad bij het woord. Midden in den nacht wordt hij door het rammelen van sleutels en het gedruisch van voetstappen gewekt. Een krachtige vuist pakt hem bij den kraag en een donderstem roept in het duister: »Kerel, gij zijt de duivel of de zwarte Weber!" — »De laatste", hernam deze lachend en vond bij den kameraad een vroolijke ontvangst.

Den 4en November werd hij onder de academische burgers opgenomen. Breslau beviel hem niet, nog minder de professor in de Duitsche taal- en letterkunde Heinrich Hoffman von Fallersleben en diens colleges: zijn groot gevoel van eigenwaarde, zijn lust tot krakeelen, zijn persoon en uiterlijk stieten af.

Zin en talent voor poëzie, liefde voor Duitschland, voor zijn geschiedenis en letterkunde, die hen beiden ontvlamden, trokken hem meer tot Freytag. Spoedig waren zij dikke vrienden. Al liepen later, hun wegen nog al uit elkander, de vriendschap bleef. »Geloof mij, beste Frits — schreef Freytag aan Weber in 1885, toen deze hem een

nieuwe uitgaaf van *Dreizehnlinden* had gezonden — dat ik sedert 1836, toen ik te Breslau kennis met u kreeg, voor u een hart vol verknochtheid en trouw aandenken bewaard heb. Gij kwaamt mij destijds als een ideale figuur voor, veel rijper dan ik, wat talent en karakter betreft, de eerste goede kameraad in mijn jeugdig leven, wiens overwicht ik met dankbare bewondering erkende. Het lot wilde, dat wij niet op dezelfde banen en niet in den dienst van dezelfde partij ons leven besteedden. In mijn hart echter ben ik u altijd genegen gebleven, en uw portret, gelijk gij u toen aan mij vertoond hebt, bewaar ik nog heden als een kostbare gedachtenis uit mijn jonge jaren''....

Met niet minder belangstelling volgde Weber de carrière van zijn vriend, wiens konterfeitsel eveneens zijn studeerkamer versierde, en gaarne sprak hij over hem.

Weber's verschijning maakte een aangenamen indruk. Stevig gebouwd, was hij recht en hoog van gestalte, zijn gelaat was open evenals zijn wezen. Gitzwarte lokken omkransten zijn hoog en edel voorhoofd. Onder zijn sterke wenkbrauwen schitterden twee adelaarsoogen. Ziekte en gebrek hadden weinig sporen in zijn uiterlijk achtergelaten. Mond en kin waren fijn gemodelleerd. Een zware knevel overschaduwde de bovenlip. Zijn kameraden noemden hem kortaf »den schwarzen Friedel", en de Greifswalder dametjes den schoonen Weber.

Te Breslau trok de schouwburg hem machtig aan, en zijn omgang met de daar spelende kunstenaars bleef niet zonder vrucht en opwekking voor hem. Zelf dacht hij een oogenblik er aan om een drama *Hendrik VI* op 't weefgetouw te zetten. Doch verder dan plannen maken kwam hij niet.

In de kerstvacantie werd Weber ziek. Hongerig, eenzaam, geen duit in kas, zat hij op Kerstavond op zijn kamertje te droomen en te suffen. Terwijl hij van verveling wat rondscharrelde en luierde, vond hij toevallig in een oude lade een grooten zak met rijst en Ossian.

In weerwil van den nijpenden nood droogde zijn dicht-

bron niet uit. Uit zijn »heimathkrank" gemoed welde de *Christnacht* en vele andere liederen op.

»Und alles ist so freudenvoll,
In dieser schönen Nacht,
Christkindelein, Christkindelien!
Was hast Du mir gebracht?

Ich hab' geweint in meinem Bett,
Und keiner hat's gehört;
Die Thränentropfen, schwer und heiss,
Die hast Du mir beschert"....

Noemen wij nog de Romance *Vom jungen Ritter*. Een jeugdig ridder, doof voor de waarschuwing van een ouden kluizenaar, waagt zich in een woud, door toovermachten bewoond, en laat zich door een vleiende fee verlokken.

In het begin van Maart 1837 verhuisde Weber, door den nood gedwongen, weer naar Greifswald en werd den 12 Mei daar ingeschreven. Hij wijdde zich nu onverdeeld en onvoorwaardelijk aan zijn roeping tot geneesheer.

Vele oude vrienden vond hij terug. Met Danneil en Freytag, die te Berlijn studeerden, onderhield hij voortdurend briefwisseling. Vroeger had hij ook kennis met Ida Gravin Hahn-Hahn gemaakt. Doch een zekere afgekeerdheid van het overdreven, geaffecteerde optreden dezer aristocratische bekeerlinge heeft zij nooit kunnen overwinnen.

»Drauf bin ich ins Verhör geführt
Vor Rektor und Senat,
Und bin mit Karzer absolviert
Und väterlichem Rat".

De heillooze vecht-manie van het toenmalig universeitsleven is oorzaak geweest, dat onze Frits tweemaal acht dagen heeft moeten »brommen", eens wegens »sekundierens bei einem Duell" en eens wegens »Hülfeleistung bei einem Duell als Arzt". In deze gedwongen afzondering zocht hij troost bij de Muzen en ontwierp twee gedichten: *Der Wanderer* en *Die Wallfahrer*.

Levendig nam Weber deel aan het letterkundig leven van zijn vaderland. Hij leerde nu ook het »jonge Duitschland" kennen, dat den Germaanschen Parnassus in rep en roer zette: Heine, Borne, Gutzkow, Wienburg, Laube, Mundt, en hun revolutionaire trawanten; veel had hij niet met hen op.

»Ich bin ein Mann voll Hohn und Hass
Aus Düsseldorf am Rheine,
Parforce-poët und sonst noch was,
Und heisse Heinrich Heine".

Zoo spotte hij met den Parijschen aartsspotter.

»De ouden meenden, dat een slang, als zij van de kruiden van den Helicon gegeten had, daardoor haar gift verloor. De nieuweren zijn in de gelegenheid het tegendeel te zien. Welke adder is zoodanig van vergift opgezwollen als Heinrich Heine, en niemand heeft toch meer recht om op den Helikon te wonen dan hij....

»Het gaat met onze dichtkunst als met een wijnvat. Als de rijke stroom van het edele vocht opgehouden heeft, dan volgt een weinig zure droesem. Waar zijn de groote ideeën, de reusachtige figuren, die Schiller, Goethe, Klopstock, Lessing en al de anderen voor onzen geest deden verrijzen? Wat zijn wij klein geworden en zwak? Onze poëzie ziet er uit als kinderspeelgoed uit Neurenberg...."

Toch werd Heine door een bende vleiers vergood, bewierookt en nageaapt. Dit koor ging vooral van Berlijn uit. In een cyclus van satiren haalt Weber die slippedragers er onbarmhartig door en striemt ze, dat ze bont en blauw lijken (1837).

In Juni 1838 doorstond Weber een laatsten aanval zijner borstkwaal; de beide professoren, die over hem gingen, gaven hem op. Frits zelf dacht niet anders, of het was met hem gedaan. Gelaten zag hij den hemel te gemoet. Maar langzaam leefde hij weer op. Inmiddels maakte hij zich gereed voor het examen en schreef in klassiek Latijn zijn dissertatie *De struma*. Den 4 October zeilde hij met vlag en wimpel door het examen en werdt den 20 Dec. door den deken tot doctor gepromoveerd.

Vóór Weber aan de Alma Mater van Greifswald een laatst vaarwel toeriep, had hij een ontmoeting met niemand anders dan Otto v. Bismarck, die de landbouwschool te Eldena bezocht en tevens aan zijn dienstplicht bij de Groene Jagers voldeed. Het gesprek liep over de maatschappelijke toestanden in Westfalen. De zes voet lange Pommeraan maakte een gunstigen indruk op den Munsterlander.

Weber trok nu naar Berlijn om zijn studiën voort te zetten (Febr. 1839). »Weber is nog de oude, kostelijke kerel zonder eenige verandering", schreef Danneil aan zijn vader 13 Maart 1839; »menige ruwe kant is er afgeslepen, maar de edele kern heeft hij ongedeerd bewaard. . . ."

Den zomer van 1839 bracht Frits bij zijn ouders door om aan te sterken.

Summa laude maakte hij zijn staatsexamen. Het officieele stuk luidde: »dat hij voor de koninklijke medicinale opperexamen-commissie bewijzen had gegeven van zeer goede kennis der geneeskunde en heelkunde" (20 Mei 1840).

»Nu is alles voorbij, heet het in zijn dagboek; de fideliteit heeft een treurig einde. . . ."

Doch niet bij Weber. Hij bleef trouw aan zijn vroegere kameraden en dacht steeds met genoegen aan zijn studentenjaren.

(Wordt vervolgd.)

p. f. E. J. JANSEN,
Ord. Praed.

OVER RELIKWIEËN.

(Vervolg en slot van blz. 178 vv.).

Wij hebben in ons vorig artikel bewezen, dat voor de vereering van relikwieën moreele zekerheid harer echtheid *vereischt* wordt maar ook *voldoende* is, zoodat er geen *onfeilbare* uitspraak van het kerkelijk leergezag mede gemoeid is.

De mogelijkheid is alzoo niet uitgesloten, dat een of andere relikwie valsch bevonden wordt na een poos als echt vereerd te zijn.

Maar, zoo kan men vragen, wanneer dit feitelijk nu eens gebeurt, wat dan? Hoe dan te oordeelen over die vereering?

Deze vragen willen wij thans beantwoorden.

* * *

Wij kunnen ons de vraag stellen onder drieërlei opzicht: 1° met betrekking tot het gevoel; 2° met betrekking tot het verstand; 3° met betrekking tot den eereact zelven.

Zonder twijfel — waarom zouden wij het ontveinzen? — verdwijnt in het gestelde geval eensklaps alle poëzie, alle aantrekkelijkheid, alle enthousiasme voor het met innige voldoening vereerde voorwerp. Het vonnis der critiek werkt als een koude waterstraal, die het van warme godsvrucht kloppend hart afkoelt, plotseling. Zoo is nu eenmaal het menschelijk *gevoel*, en de ontroering is sterker, naarmate de verkleefdheid inniger was. Hierop verder in te gaan achten wij overbodig; een ieder ondervindt het al eens met andere zaken en ten bewijze herinneren wij den lezer aan den geschiedvorscher over wien in het vorig artikel [1]) is gesproken.

Dit met betrekking tot het *gevoel*.

---

[1]) Blz. 187.

Voor het *verstand* is het wat anders en zal de indruk verschillend zijn, naargelang men zich al of niet een juiste voorstelling gemaakt heeft van de relikwieën-vereering. Had men zijn devotie gebaseerd op de valsche meening, dat een onfeilbare uitspraak aan zulke vereering ten grondslag lag, dan staat men bij eventueele valschbevinding bloot aan de ergernis, die ergernis der kleinen wordt genoemd *(scandalum pusillorum)*. Men staat verwonderd, men is gestoord in zijn heiligste overtuiging, men beleeft misschien eenzelfde misbaar als voor eenige jaren in Italië. Wat was er gebeurd? Een geleerd katholiek criticus had een onderzoek ingesteld naar de historische waarde van eenige relikwieën. Van eeuw tot eeuw had hij met de meeste zorgvuldigheid alle daarop betrekking hebbende documenten verzameld, om zoo de feiten tot in hun oorsprong na te gaan. Na alles te hebben beproefd, moest hij tot zijn spijt bekennen, dat de bewijzen voor de echtheid door hem niet waren gevonden. Zijn resultaat was dus nog slechts negatief, en toch bleef de storm niet uit. Eenige devote maar kleinmoedige zielen achtten zich grootelijks beleedigd in hun godsvrucht. Als hadde hij opzettelijk de historische waarde der bedoelde relikwieën ontkend, beschuldigden zij hem van ketterij en ongeloof. Meer nog, er werden strooibiljetten gedrukt en verspreid, om het volk uit te noodigen eerherstel te brengen, zooals dat pleegt te gebeuren, wanneer een heiligdom door een lagen roover beroofd is of een dogma in het openbaar geloochend.

Van dit alles geen zweem voor het gezond verstand, dat weet te onderscheiden tusschen de leer der Kerk in deze en de vereering, die zij toelaat en goedkeurt. Voor den goed ontwikkelden katholiek, voor hem, die is voorgelicht door juiste theologische beginselen, geen verwondering of gestoordheid, geen gevaar voor bekoring tegen het geloof, geen verachting van wetenschap en critiek. De leer der Kerk, dat het goed en nuttig is de relikwieën der Heiligen te vereeren, verliest voor hem niets van hare waarheid of waardigheid, zoo min als zijn eerbied voor de overblijfselen van Gods trouwe dienaren. Alles blijft voor hem hetzelfde; één

verschil slechts, en dit te zijnen gunste: een onschuldige, te goeder trouw gekoesterde dwaling heeft plaats gemaakt voor de waarheid.

Van meer belang is misschien de vraag met betrekking tot den *eereact* zelven. Eenvoudig is ook hier het antwoord, eenvoudiger misschien dan men verwacht.

In geval een relikwie, in de Kerk vereerd, door de critiek bevonden wordt valsch te zijn, behoudt zoowel de materieele hulde der relikwie als de formeele vereering van den Heilige zelven voor God geheel haar zedelijke waarde; in Zijn oog blijven zij even verdienstelijk, als ware de relikwie echt geweest. Een eenvoudige ontleding van den huldigingsact moge de zaak verduidelijken.

In de godsdienstige vereering eener relikwie behooren wij drie dingen te onderscheiden: 1° *het feit,* dat een of ander voorwerp in bizondere betrekking staat met dezen of dien Heilige, waarom het als vereerenswaardig erkend wordt; 2° *de materieele vereering* van het onmiddellijke voorwerp, d. i. van de relikwie zelve; 3° *de formeele vereering* van het middellijke voorwerp, d. i. van den Heilige, aan wiens relikwie de materieele vereering wordt toegebracht. Deze drie elementen staan met elkander in verband als middel en doel.

Het eigenlijke doel, de eigenlijke kern van ons huldebetoon is de formeele vereering van den Heilige zelven. Hiertoe worden wij gebracht door het eerste en tweede element. Is een relikwie echt, of steunt tenminste hare echtheid op degelijke, betrouwbare gronden, die den toets der critiek kunnen doorstaan, dan achten wij haar vereerenswaardig en wij besluiten haar onze hulde te brengen: wij versieren ze b.v. met bloemen, wij bewaren ze op een eereplaats, wij kussen ze eerbiedig enz. Deze acten — het oordeel over de echtheid van het voorwerp en diens materieele vereering — dienen op hunne beurt, om onze gedachten te richten op den Heilige zelven, om in ons godvruchtige gevoelens jegens hem op te wekken, om hem onze eerbetuigingen te bewijzen, in één woord, om de formeele vereering voort te brengen.

Verondersteld nu, dat het feit valsch is, of dat het vereerde voorwerp geen echte relikwie is, ook dan heeft in geheel het huldigingsproces niets afkeurenswaardig plaats gehad. Alleen heeft men zich vergist omtrent het *onmiddellijk voorwerp* van ons eerbetoon. Deze materieele vereering, gebaseerd op de moreele zekerheid van het feit, was derhalve noch leugen, noch bedrog, maar subjectief beschouwd volkomen rechtmatig en wettig. Bijgevolg bleef de formeele huldiging edel en verdienstelijk, aangenaam aan God en den Heilige zelven.

In het dagelijksch burgerlijk leven oordeelen wij er eveneens zoo over. Een paar voorbeelden.

Op eenigen afstand steekt iemand de straat over. Gij meent in hem uw vriend, een weldoener, te herkennen. Uit eerbied voor zijn persoon neemt gij vriendelijk den hoed af en groet hem beleefd. Maar gij bedriegt u, het was uw vriend, uw weldoener niet. 't Is menschelijk, en ten onrechte zou men u deze vergissing kwalijk nemen. Uw vriend hoort uwe vergissing. Meent gij nu dat uw eerbewijs hem minder aangenaam zal wezen, omdat gij, door uiterlijke gelijkenis misleid, u in den persoon vergist hebt? Hij weet, dat uw toegenegenheid, uitgedrukt in uw groet, hem gold; en dit juist stelt hij op prijs. — Sterker nog: vooronderstel, dat gc uwe te vroeg gestorvene moeder nauwelijks gekend hebt, maar een portret van haar met teederen eerbied bewaart. Gij hebt het een eereplaats gegeven, denkt dikwerf bij het zien van die afbeelding aan haar, die u het leven schonk, en zendt herhaaldelijk een kort gebed voor haar ten hemel op. Maar nu komt iemand u verzekeren en bewijzen, dat het portret niet de ware beeltenis is. Dat zal u zeker onaangenaam verrassen. Maar zijn daarom uwe bewijzen van kinderlijke liefde verloren? Zeker, gij hebt u vergist omtrent het onmiddelijk stoffelijk voorwerp uwer hulde en uwer toegenegenheid, maar geenszins omtrent het middellijk, formeel object. Uw eigenlijk doel hebt gij bereikt, en uw hulde, uw eerbetoon hebben door het ontdekken uwer vergissing niets van hun moreele waarde verloren noch in zich, noch met betrekking tot de persoon, die gij wildet vereeren.

Niet anders is het met de godsdienstige vereering eener relikwie. Gij siert ze met bloemen; gij stalt ze uit op de eereplaats uwer kamer; gij kust ze van tijd tot tijd met eerbied en godsvrucht. Uwe vereering bereikt onmiddellijk het stoffelijk voorwerp uwer devotie; maar verder gaat uwe bedoeling: uw verstand en uw wil richten zich op het formeele object, op hem, die met glorie gekroond, in den hemel voor u is een vriend, een machtige voorspreker bij God. Mocht het vereerde voorwerp bij vergissing niet het overblijfsel zijn van den Heilige, dien gij hebt willen vereeren, uw eerbetoon, uw gebed of uwe overweging blijven even aangenaam aan den Heilige, even verdienstelijk bij God.

* * *

Het probleem, ter oplossing door ons gesteld, is nog niet van alle zijden bekeken. Wij kunnen nog de vraag stellen: zijn de wonderen, bij gelegenheid der vereering gebeurd, niet een bewijs voor de echtheid der relikwie? Of wel: kan God bij de vereering eener valsche relikwie wonderen doen?

Reeds met een enkel woord hebben wij hieromtrent onze meening gezegd [1]); maar ter volledigheid willen wij dat antwoord hier in 't kort ontwikkelen.

Op de eerste vraag luidt het antwoord: met onderscheid. Zijn de wonderen, waarvan sprake is, in zulke omstandigheden gebeurd, dat het klaar en duidelijk is, dat God ze heeft gewrocht niet alleen ten gunste van een of ander godvruchtig vereerder, maar tevens of wel uitsluitend ten bewijze harer echtheid, dan is zulke relikwie allerzekerst echt. God toch, die de eeuwige waarheid is, kan onmogelijk valschheid of dwaling door een wonder bevestigen. Een mirakel in zulke omstandigheden drukt op haar het onfeilbaar merk der waarheid. Op dergelijke wijze heeft Christus vele wonderen verricht, opzettelijk en uitdrukkelijk om zijn eigen goddelijke zending te bevestigen: »Indien ik de werken van mijn Vader niet doe,

---

[1]) In ons vorig artikel, blz. 180.

gelooft mij niet. Maar indien ik ze doe, en zoo gij mij niet wilt gelooven, gelooft dan aan de werken, opdat gij moogt kennen en gelooven, dat de Vader in mij is, en ik in den Vader" (Joan. X. 37—38). Doch geschieden de wonderen niet ter bevestiging van de echtheid der relikwie, maar slechts om het gebed te verhooren, om het onwankelbaar vertrouwen, het levendig geloof te beloonen van den vromen pelgrim, dan kunnen zij niet gelden als doorslaande bewijzen voor de echtheid.

Hiermede is tevens het antwoord gegeven op de tweede vraag. Als de valschheid eener relikwie geen beletsel is, dat hij, die ze te goeder trouw als een echte vereert, een bovennatuurlijk verdienstelijk werk verricht, behagelijk aan God en de Heiligen, dan zien wij niet in, waarom God niet, bij gelegenheid harer vereering, het vertrouwen en het geloof van den vromen pelgrim zou kunnen beloonen door een werk Zijner Almacht, door een wonder.

* * *

De hier uiteengezette theorie geve niemand aanleiding tot een soort van *Schadenfreude* over de mogelijkheid, dat de hedendaagsche ontwikkeling der historische critiek, misschien eenige relikwieën onecht zal bevinden. De onderzoekingen der critici moeten wij met belangstelling volgen en hun *zekere* resultaten toejuichen, maar enkel uit liefde tot de waarheid. Wij moeten dus niet voorbarig zijn met onzen twijfel en ons zorgvuldig hoeden voor minachting, ik zeg niet van de leer der Kerk — hiervoor bestaat minder gevaar — maar voor de relikwieën zelf. Weten, dat een relikwie niet onfeilbaar echt is, is geen reden, om haar onzen eerbied te onthouden.

Maar van den anderen kant bedenke men wel dat dwalende godsvrucht en onwetendheid evenzeer hare gevaren hebben als onverschilligheid. Wij durven vertrouwen, dat het uit het hier verhandelde eenigszins zal gebleken zijn. Daarom onthoude men, zouden wij zeggen, ook den kleinen de waarheid niet. Alleen zij men bezorgd om haar mede te deelen met wijze

voorzichtigheid. De theologische leerstellingen toch zijn niet voor de godgeleerden alleen; de Kerk kent geen twee theologieën en geen twee gelooven, een voor de geleerden, een ander voor het volk. Het verschil tusschen de eenvoudige geloovigen en de theologanten bestaat niet hierin, dat genen een anderen catechismus hebben dan dezen, maar de godgeleerden hebben het volk te onderwijzen, niet het volk de theologanten, dat is het verschil. Daarbij, de waarheid alleen is de voedster der ware, standhoudende devotie.

Ook is het niet gering te schatten, wanneer wij den vijanden van Kerk en godsdienst een wapen uit de hand kunnen slaan, zonder prijsgeving van eenige leerstelling, alleen door de eenvoudige uiteenzetting der waarheid? En inzake van katholieke relikwieën-vereering is dit, als met zoo menig andere geloofspraktijk, werkelijk het geval, zooals persoonlijke ondervinding mij geleerd heeft.

Vreezen wij alzoo de waarheid niet, maar houden wij ons aan hetgeen de Kerk ons leert, dan behoeven wij niet beducht te zijn, hetzij voor de Kerk, hetzij voor ons geloof, noch van den kant der critiek, noch van den kant der wetenschap.

Heeswijk. P. L. v. d. Heuvel, Ord. Praem.

DE IJSTIJDEN EN EENIGE THEORIEËN TER VERKLARING.

Naar aanleiding van een paar onlangs verschenen werken [1]) wenschen wij eenige bladzijden aan den geologischen ijstijd te wijden.

Voor eenige jaren hebben wij in *De Katholiek* over dit onderwerp reeds enkele woorden gezegd, maar hetgeen toen bijzaak was, de theorieën over de ijstijden namelijk, zal ons nu vooral bezig houden, en wat toen hoofdzaak was, de vraag nl. hoe lang ligt de ijstijd achter ons? blijft nu geheel buiten bespreking.

Wijl er tusschen ons vorig opstel en dit eene tijdruimte ligt van 16 jaren, zal een woordje over gletschers geene onnoodige herhaling zijn. De ijstijd is immers niets anders dan een echte gletschertijd geweest.

Het Eggishorn, dat men van Fiesch in het dal der Rhone kan bereiken, is een zeer geschikte standplaats voor een kijkje in de Zwitsersche gletscherwereld.

De reus der Zwitsersche ijsstroomen, de groote Aletschgletscher, stuwt zijne ijs-golven door het dal, welks helling tusschen de toppen van het Olmenhorn en de Stralhörner naar het zuiden glooit, zich noordwestwaarts nog met zachte stijging over den Concordiaplatz en een gedeelte van het Jungfraufirnfeld voortzet en steil naar het Jungfraujoch, het laagste gedeelte van den bergkam tusschen Jungfrau (4167 M.) en Mönch (4015 M.), opklimt.

[1]) *Die Aequatorfrage in der Geologie von* D. Kreichgauer, S. V. D. (Steyl, Missionsdruckerei); *Eiszeiten der Erde, ihre Dauer u. ihre Ursachen von* Max Hildebrandt (Berlin, Kunze).

Een blik op het firnfeld en op den gletscher is voldoende om ons te doen zien, dat beide in samenstelling aanmerkelijk verschillen. Uit de spleten van den gletscher dringt een zacht blauw licht; het firnveld is even als de daaropvolgende sneeuw wit; de gletscher is hard, vast ijs; de firn is korrelig saamgepakte sneeuw. Wanneer we ons over den gletscher tot de Concordia-hütte willen begeven, hebben we ruimschoots gelegenheid de eigenaardigheden dezer ijsstroomen in oogenschouw te nemen en tevens te zien, dat de zoogenaamde Concordia-platz eene kom is, waarin langs de steile boorden meer dan een groote firn-stroom afdaalt (groote Aletsch-firn, Jungfrau-firn enz.). Wij kunnen den Concordia-platz met een meer vergelijken, dat door de firn-stroom gevoed wordt en de bedding van den Aletsch-gletscher tot afvoerkanaal heeft. Het gletscher-ijs nu ontstaat uit den firn en deze wederom uit de sneeuw.

Op groote hoogte is de temperatuur der lucht meestal beneden het vriespunt; de neerslagen uit den dampkring zijn daar geen regen maar harde sneeuwkristallen, die zich in de steile valleien ophoopen en door eigen zwaarte dalwaarts voortschuiven. Ten gevolge der rechtstreeksche inwerking der zonnestralen, die eene gedeeltelijke en oppervlakkige smelting te weeg brengen, wordt op de hoogste toppen, zooals b.v. de Montblanc, deze sneeuw als met dunne lagen ijs doorregen; maar wanneer zij lager afschuift en langzamerhand onder den invloed komt der warmere lucht wordt zij èn ten gevolge van gedeeltelijke ontdooiing en weder bevriezing, èn door den druk der hooger liggende sneeuwmassa's, korrelig (firn) en eindelijk bakken deze ijskorrels samen tot hard, doorschijnend, groen of blauw schemerend gletscher-ijs.

De zoo ontstane ijsstroom beweegt zich dalwaarts door den druk der hooger liggende sneeuw- en firn-massa's, maar terwijl hij aldus zoowel voortgeschoven wordt als ten gevolge van 't eigen gewicht voortglijdt, volgt hij al de wetten van stroomend water. Op den bodem en aan de zijden, waar bedding en oevers de beweging tegenhouden, is de beweging langzamer dan aan de oppervlakte en in het midden; in zijne

kronkelingen volgt hij de bedding, zich verbreedend als de bedding wijder wordt, zich samentrekkend wanneer de bedding vernauwt, en zelfs in een waterval van ijsblokken neerstortend over den rand van een steilen rotswand. De val van den Rhonegletscher is een prachtig specimen dezer laatste beweging; de overige stroomingswetten heeft men leeren kennen door ijzeren stangen tot groote diepte en op ééne rechte lijn in den gletscher te drijven en na eenigen tijd waar te nemen, dat alle staven zich benedenwaarts verplaatst hadden, maar zóó dat de rechte lijn in eene V-vormige was overgegaan, die met haar punt naar beneden wees, terwijl tevens alle staven voorover helden. Het einde van den ijsstroom is daar, waar jaarlijks zooveel ijs smelt als er boven nieuw gevormd wordt; ongelijkheid tusschen beide hoeveelheden doet den gletscher nu eens grooter worden, dieper in het dal doordringen, en dan weder inkrimpen.

Op den breeden rug torst de gletscher rechts en links groote hoeveelheden steenen die van de oeverbergen ten gevolge der verweering losscheuren en op het ijs blijven liggen — de beide rand-morainen. Aan het einde, de tong, verdeelen zich de steenen meer gelijkmatig en vallen bij het afsmelten vóór den gletscher neer — de front-moraine. 't Is duidelijk, dat bij het krimpen de front-moraine blijft liggen, terwijl zij bij het weder aangroeien der ijsmassa's voortgeschoven wordt en toeneemt. De steenen der moraines blijven, afgezien van de verweering, scherpkantig, in tegenstelling met de grintstukken der rivieren, die door wrijving afgerond worden.

Wanneer twee ijsstroomen zich vereenigen — zooals b. v. de groote met den middelsten Aletschgletscher — dan gaan twee randmorainen in ééne midden-moraine over.

Behalve met de front- en zijde-morainen hebben we nog met eene zoogenaamde grond-moraine te doen. De benedenvlakte van het gletscherijs, waarin steenstukken vastvriezen, werkt n.l. als eene vijl, die de rotsen aangrijpt en ze afrondt (roches moutonnées) terwijl het vijlsel zand en gruis is. Tusschen dit gruis vindt men nu ook rondgevijlde steenbrokken, die zich echter daarin van de door de rivier rondgeslepen steenen

onderscheiden, dat zij duidelijk de vijlstreek doen zien. Men noemt deze strepen gletscherschliffe en zij zijn zoowel op de steenen der grond-moraine als op de afgeslepen rotswanden zichtbaar. Eene eigenaardigheid van het gletschergruis, waardoor het zich onderscheidt van het zand, dat uit het water bezinkt, is nog, dat het hoegenaamd niet in lagen ligt.

In Noorwegen hebben, overeenkomstig den terrassen-vorm van het land, de firnvelden een veel grootere uitgestrektheid dan in Zwitserland en ontspringen vele gletschers aan ééne sneeuwvlakte; de Folgefond en de Jostedalsbrä zijn van deze soort een paar voorbeelden, die binnen het reisgebied der toeristen gelegen en derhalve aan een of anderen lezer bekend kunnen zijn.

Het land-ijs van Groenland en van de Zuidpool-streken heeft een laagsgewijze structuur; blauw, sprok en hard ijs wisselt met wit en los ijs af. Hetgeen op enkele onzer bergtoppen in 't klein plaats heeft, schijnt daar op groote schaal te gebeuren; de zonnewarmte doet de sneeuw aan 't oppervlak smelten, maar niet genoeg om veel smeltwater te vormen, dat diep in de sneeuw zou kunnen doordringen. Vriest nu deze heel of half gesmolten sneeuw weder, dan is de harde bodem voor eene nieuwe sneeuwlaag gereed. Zoo ontstaan afwisselende lagen sneeuw en ijs. De ijslagen groeien echter aan ten koste van de sneeuw ten gevolge van den druk, dien de opgetaste massa's uitoefenen, en vandaar dat men in de Zuidpool-zee drijvend landijs vindt, dat aan den benedenkant helder blauw ijs is en aan den bovenkant afwisselende lagen vertoont.

Groenland, Spitsbergen, Nova-Zembla zijn op die wijze bedekt door landijs, dat zich door de enge steile dalen der kusten als gletscher benedenwaarts beweegt. Frans-Jozefs-land en het Zuidpoolland (of de Zuidpoollanden?) schijnen door een schild van ijs bedekt, dat weinig of geen gletschers vormt maar met de randen tot in zee reikt, of dat slechts één ijsstroom uitmaakt [1]).

* * *

1) Vgl. Nansen, *In Nacht u. Eis* (Duitsche Vert.); Fricker, *Antarktis*; *Expédition Antarctique Belge.*

Tijdens de diluviale periode der geologie is er in Europa een ijstijd geweest; d. w. z. een tijd, waarin de firn- of de ijsvelden der noordelijke streken zoowel als der Alpen eene veel grootere uitgestrektheid hadden dan thans en de uitloopers, de ijsstroomen of gletschers, eveneens veel verder reikten.

Zweden en Noorwegen waren in dien tijd grootendeels of geheel met ijs bedekt en deze zee schoof hare bevrozen golven voort tot in Rusland en Noord-Duitschland. In het zuidelijke gedeelte van Zweden vindt men overal de door de gletschers bol-gevijlde rotsen; in noordwest Duitschland zoowel als in ons vaderland liggen nog overblijfselen van oude front-morainen en van de grond-moraine dier ijsstroomen.

Vroeger was men van meening, dat de groote steenen, die men in Nederland en Duitschland aantrof en die kennelijk van noordschen oorsprong zijn, op den rug van drijvende ijsbergen hierheen waren gekomen (drift-theorie van Lyell); toen men echter de vindplaatsen in kaart bracht, vond men, dat velen tot één grooten steenwal behoord moeten hebben en dacht men aan de front-morainen van groote gletschers. Het onderzoek van den bodem kwam dit vermoeden bevestigen, daar men zoowel de vijlstreken, de gletscherschliffe, als de grond- of bodem-moraine op vele plaatsen terugvond.

Al blijft het niet uitgesloten, dat het smelten dier geweldige massa's ijs plaatselijke overstroomingen heeft veroorzaakt en al hangt het ontstaan van den ijstijd met eene andere verdeeling van land en water samen — de eigenlijke ijstijd is, wat zijn naam zegt, eene gletscherperiode.

Ook de Zwitsersche gletschers hadden toen ter tijd reusachtige afmetingen. De Rhone-gletscher, om een voorbeeld te noemen, die nu klein is, vulde toen het geheele Rhonedal, overdekte het meer van Geneve, stuwde zich tegen de hellingen van het Jura-gebergte en drong in zuidwestelijke richting tot aan de Soane door.

Het groeien en krimpen der ijsstroomen, dat voor de Zwitsersche gletschers historisch vaststaat, heeft ook in den voorhistorischen tijd op groote schaal plaats gehad. Met voldoende zekerheid onderscheidt men twee ijstijden; in den eersten

drong het ijs door tot ongeveer den 50en graad N.B. (Krakau), in den tweeden slechts tot den 51en (Breslau). In ons vaderland ging de eerste ijsbedekking tot aan den Rijn, de tweede beperkte zich tot Friesland, Groningen en Drenthe. Sommigen spreken zelfs van drie en meer ijstijden.

Evenals N.-Europa heeft N.-Amerika onder de heerschappij van sneeuw en ijs gestaan. De vraag, of er daar één of meer ijstijden zijn geweest en of de vergletschering van Amerika gelijktijdig was met de Europeesche ijsperiode, is nog niet definitief beslist. Naast de ijsvelden van Europeesch Rusland — zoo heeft men lang gemeend — lag Siberië vrij van ijs, met eene, betrekkelijk, rijke en zelfs subtropische vegetatie.

Sedert de onderzoekingen van E. von Toll en enkele waarnemingen door Nansen gedaan, beschouwt men het ijs van Siberië, waarin men, zooals bekend is, nu en dan goed geconserveerde Mammoetlijken heeft gevonden, niet meer als een betrekkelijk recente vorming maar als het nog niet ontdooide landijs uit eene ijsperiode. Aan de oppervlakte is dit ijs door zand en slik bedekt en heeft zich een bodem gevormd, waarop eenige vegetatie kan gedijen.

De oudere geologische perioden zijn al mede niet zonder ijstijd gebleven. Het Dwykaconglomeraat in Z. Afrika en de Talchir-lagen in Bengalen, die tot het Carbonisch tijdvak gerekend worden, getuigen voor gletscherwerking; zelfs de oudste fossielen-bevattende gesteenten, de Silurische en Devonische lagen in Engeland en Schotland, zouden volgens sommigen de sporen dragen van de groote vijl, het ijs namelijk.

* * *

De theorieën, welke ter verklaring van den ijstijd werden uitgedacht, kan men gevoegelijk in twee groepen verdeelen, de *kosmische*, welke de oorzaken buiten de aarde zoeken; en de *terrestrische*, welke meenen, dat ze op aarde te vinden zijn.

Nieuwe ontdekkingen en nieuwe meeningen moeten spoedig

dienst doen ter verklaring van raadselachtige natuurverschijnselen.

In 1801 werd door Piazzi de eerste der Asteroiden ontdekt en berekende Gauss hare baan; in 1802 vond men de Asteroide Pallas, en in 1846 beslote Hinn (London) en Valz (Marseille) systematisch naar Asteroiden te zoeken, daar men tot de overtuiging gekomen was, dat het aantal dezer kleine zwervers, in de plaats der ééne grootere planeet, die men volgens de wet van Titius of Bode verwachtte, groot moest zijn. In 1848 sprak Mayer de meening uit, dat de Asteroiden wel de door Newton bedoelde kosmische massa's konden zijn, die, door de zon aangetrokken en op de zon neerploffend, den warmtevoorraad van dit hemellichaam vernieuwden.

Hebben zulke botsingen op eenigszins groote schaal en bij tusschenpoozen plaats, dan moet de zon intervallen van groote en van geringe warmte hebben, en daarmee is op de aarde de af- of toename van sneeuw en ijs verbonden.

Men gelooft niet meer aan deze soort van opwarming der zon; of althans men schat deze vermeerdering zoo gering, dat ze nauwelijks in aanmerking verdient te komen. Volgens Helmholz en geheel in overeenstemming met de theorie van Kant en Laplace, is de samentrekking, de volume vermindering der zon de voornaamste bron harer energie.

Toch heeft in den laatsten tijd de zon wederom dienst moeten doen ter verklaring van den ijstijd, niet in zoover ze haren voorraad beschikbare energie door contractie als het ware regenereert, maar in zooverre ze, eveneens akkoord met de hypothese van Laplace, werkelijk afkoelt.

De warmterekening van het centrale lichaam van ons planetenstelsel sluit met een nadeelig saldo, daar er voortdurend meer warmte wordt uitgegeven dan er binnenkomt; ten minste sedert den tijd, dat de zon als gloeiend lichaam in de koude ruimte en omgeven door andere lichamen van lagere temperatuur heeft bestaan. Zij is dus, vroeger warmer geweest dan zij thans is, en de toekomst is voor haar . . . rooskleurig maar koud.

Onze zon behoort thans tot de groep der gele sterren;

vroeger heeft zij een wit of liever een blauwachtig-wit licht uitgestraald; en later zal zij tot het roode type der sterren behooren.

Bij het witte licht behoort, volgens E. Dubois [1]), wiens theorie wij hier bespreken, eene warmteuitstraling dubbel zoo intensief als bij het gele, en dit witte licht is het zonnelicht der aarde geweest gedurende de oudere geologische tijdvakken tot aan het begin der Pleistocaene periode. Toen werd de zon definitief eene gele ster; en wel na eene korte overgangsperiode tusschen wit en geel. Het begin der geel-licht-periode onzer zon, werd, volgens Dr. Dubois, gekenmerkt door schommelingen, welke eene voorbijgaande aanmerkelijke afkoeling te weeg brachten, en 't zijn deze afkoelingen welke de eerste oorzaak der ijstijden zijn geweest.

Het groote bezwaar tegen deze theorie zijn de ijstijden der vroegere geologische perioden, toen de zon wit licht uitstraalde. Dr. Dubois meent deze ijsvorming op rekening van locale invloeden te mogen schrijven, maar wij zien niet in, waarom niet even goed en beter locale invloeden de latere ijstijden veroorzaakt kunnen hebben.

Overigens, wanneer de schommelingen oorzaak zijn geweest der laatste ijstijden, dan zou men verwachten — wijl de schommelingen bij dalende temperatuur plaats hebben gehad — dat de tweede ijsbedekking zich verder uitgestrekt had dan de eerste. Feitelijk is het tegenovergestelde gebeurd.

De hoogere zonnetemperatuur is zeer geschikt — hoewel o. i. niet noodzakelijk — om den rijken plantengroei, die in de oudere geologische perioden, zelfs op Spitsbergen, Grinell-land en andere noordelijke punten geheerscht heeft, te verklaren; de temperatuur-schommelingen zijn, alhoewel geenszins onmogelijk, te onbepaald zoowel in wezen als in vermoedelijken duur, om ze met den ijstijd, die eenvoudiger verklaard kan worden, in verband te brengen.

---

[1]) *Die Klimate der geologischen Vergangenheit.*

Evenals de ontdekking der planetoiden middellijk tot eene theorie over het ontstaan der ijstijden leidde, zoo heeft ook de ontdekking van de eigen beweging der vaste sterren eene nieuwe ijstijd-hypothese doen ontstaan.

In het jaar 1717 toonde de Engelsche astronoom Halley op onweerlegbare wijze aan, dat de vaste sterren Sirius, Arcturus en Aldebaran sedert den tijd van Hipparchus (130 v. C.) zich werkelijk of schijnbaar aan het uitspansel verplaatst hadden. Cassini II, Lemonnier en Tobias Mayer constateerden de eigen beweging van andere dezer hemellichamen. Deze beweging is van dien aard, dat enkele sterren in den loop der eeuwen verder uit elkander geschoven, andere dichter tot elkander genaderd zijn. Herschel bracht deze beweging in verband met de reeds door Lalande vermoedde verplaatsing van de zon en haar geheel gevolg van planeten. Tegelijkertijd bepaalde hij het punt der ruimte (λ in het sterrebeeld Hercules) waarheen de beweging op 't oogenblik gericht is. Rechtlijnige bewegingen zijn echter in de astronomie geheel ongewoon; men vatte derhalve de beweging der zon in de ruimte op als eene kromlijnige beweging om een centraal punt of om een centraal hemellichaam (centraal-zon).

Op haren weg door de ruimte, beweegt zich de zon met haar gevolg, waaronder onze aarde, nu eens door warmere, dan weder door koudere streken van den kosmos en hebben wij, volgens den Zwitserschen botanicus O. Heer († 1883), afwisselend gletscher-arme tijden en ijs-perioden.

Terecht, dunkt ons, meent Brauns [1]) e. a. dat het niet aangaat eene hypothese, welke door niets bewezen wordt, ter hulp te nemen, wanneer andere oorzaken kunnen gevonden worden, wier bestaan men ten minste kan bewijzen.

Zulke oorzaken zijn o. a. de praecessie der nachteveningen en de veranderlijkheid van de excentriciteit der aardbaan, de twee factoren waarmede Adhemar en Croll rekenen in hunne theorie der ijstijden. De theorie van Croll vond o. a.

---

[1]) *Einleitung i. d. Studium der Geologie.*

op het laatste congres der Duitsche »Naturforscher und Aertzte" in Charlier, prof. te Lund, een verdediger.

De baan die onze aarde in hare wenteling om de zon beschrijft is, zooals de lezer weet, eene ellips, waarvan één der brandpunten door de zon wordt ingenomen [1]); in den winter beweegt zich thans de aarde nabij dit brandpunt. Volgens de wetten, welke Kepler ontdekte, is de beweging van onze aarde bij dezen stand ten opzichte der zon sneller dan in den tegenovergestelden, den zomerstand. Hierdoor wordt voor ons noordelijk halfrond de winter eene week korter dan de zomer. Zoowel tengevolge van den korteren duur, als wegens de grootere nabijheid van de zon, zijn onze winters thans minder koud. De aardbaan behoudt echter niet steeds denzelfden vorm. Tengevolge der aantrekking van andere hemellichamen wordt de ellips langer en smaller, de twee brandpunten verwijderen zich van elkander, de excentriciteit wordt grooter, zooals men zegt; of wel de ellips nadert meer tot een cirkel, de excentriciteit wordt kleiner.

Het verschil in duur der jaargetijden kan dientengevolge in den loop van lange, zeer lange perioden, aangroeien en verminderen. Vóór 200,000 jaren zou dit verschil ongeveer 4 weken bedragen hebben, vóór 750,000 jaar zou het eveneens 4 weken en vóór 850,000 jaren vroeger zelfs 36 dagen hebben bedragen.

Wegens den langen duur der perioden zou het verschil beurtelings eene reeks van zomers en winters ten goede komen, zóó nl. dat het noordelijk halfrond gedurende tal van jaren lange zomers had, terwijl op het zuidelijk halfrond lange winters heerschten, en omgekeerd. We zouden afwisselend noordelijke en zuidelijke ijstijden hebben.

Het is echter onjuist uitsluitend met het verschil in excentriciteit rekening te houden tot bepaling der ijs-perioden.

---

[1]) Wanneer men een niet strak gespannen koordje met twee stiftjes vastzet en dan met een potlood het koordje spant, zoodanig dat de twee stiftjes en de punt van het potlood een driehoek vormen, kan men het potlood langs het koordje laten glijden en zoodoende een ellips beschrijven, waarvan de twee stiftjes de brandpunten zijn.

Binnen deze perioden immers neemt de aarde, tengevolge der praecessie, eene verschillende plaats in ten opzichte der zon, zoodat zij nu eens in den winter (zooals thans) het dichtst er bij staat en dan weder in den zomer; deze verplaatsing omvat eene periode van 21,000 jaren. Sedert het jaar 1248 is de aarde gedurende den winter nabij de zon, en dit zal duren tot 1248 + 10,500, d. i. in het jaar 12,748; alsdan zal voor de noordelijke helft de winter langer beginnen te worden dan de zomer, terwijl tevens de aarde gedurende den winter verder van de zon zal staan dan gedurende den zomer; eene dubbele reden om koude winters te hebben.

Deze periodieke terugkeer van koude winters om de 21,000 jaar, waarmee Adhemar de ijstijden identificeerde, moet ook bij de Croll'sche hypothese in rekening gebracht worden. We hebben eigenlijk twee oorzaken van het verschil in duur der jaargetijden; de eene is de plaats, welke de aarde inneemt op hare baan; de andere is de vorm der baan. Deze beide oorzaken kunnen samenwerken of elkaars werking geheel of ten deele vernietigen. Eene theorie der ijstijden, welke één van beiden slechts in aanmerking neemt is dus zeker onvolledig en onjuist.

De kosmische hypothesen lijden echter alle aan zeer ernstige gebreken. Vooreerst zijn ze door geene waarneming te controleeren en blijven ze hypothesen op goed geluk. Op 't oogenblik immers is de excentriciteit der aardbaan gering; de oorzaak, die Croll voor het ontstaan van ijstijden in aanmerking neemt, is nagenoeg zonder invloed. De oorzaak, welke Adhemar in aanmerking neemt, de langere winter gepaard met grooteren zonsafstand gedurende dien tijd, is sedert geruimen tijd voor het zuidelijk halfrond werkzaam geweest zonder aldaar verschijnselen te doen ontstaan, welke aan een ijstijd, zooals we dien in het diluvium kennen, doen denken, terwijl evenzeer de duidelijke teekenen eener warmtevermeerdering voor het noordelijk halfrond ontbreken.

't Is waar het Zuidpoolland is, zoover men 't weten kan, geheel met ijs bedekt; maar Groenland is het niet minder. Ten zuiden van den evenaar vindt men in Nieuw-Zeeland

gletschers die veel dieper dalwaarts voortdringen dan de ijsstroomen onzer Alpen, ofschoon Nieuw-Zeeland op 42°—44° Z.B. ligt en de Alpen op 40°—47° N.B. Maar Nieuw-Zeeland heeft eene tropische vegetatie, die niet voor grootere koude getuigt.

Evenmin pleiten de zeer wisselvallige uitbreiding en inkrimping der Zwitsersche gletschers voor een regelmatig warmer worden van ons noordelijk halfrond. Daarenboven staat het geologisch volstrekt niet vast, dat het ijs beurtelings in het noordelijk en in het zuidelijk halfrond geregeerd heeft.

Eindelijk kunnen wij met grootere koude alleen voor een ijstijd weinig doen; er is overvloed van waterdamp noodig om sneeuw en ijs te leveren. En de hoeveelheid beschikbare waterdamp hangt af van de breedte, waar zich de groote wereldzeeën bevinden, daar van deze breedte de hoeveelheid warmte afhangt, die door de zon wordt medegedeeld.

Eene kosmische theorie, welke de terrestrische factoren niet meetelt, kan, dunkt ons, niet ter verklaring dienen.

Max Hildebrand, wiens werk aanleiding gaf tot dit gedeelte van ons opstel, heeft eene poging gewaagd beide groepen van oorzaken met elkander in verband te brengen. Hij heeft o. i. een stout stuk bestaan en indien wij zijne theorie met een paar woorden mededeelen, is 't om de curiositeit.

De oorzaak, die onze aarde doet wentelen om hare as, is volgens hem de eigen warmte der aarde; warmtestroomingen *in* de aarde hebben de wenteling der aarde niet slechts in den beginne doen ontstaan, maar zijn als oorzaak van beweging thans nog voortdurend werkzaam. Daar de schrijver verzuimt mede te deelen, welk lichaam *buiten* de aarde den noodigen steun moet leveren voor krachten, die bestemd zijn om de aarde te bewegen, is er eenige overeenkomst tusschen zijne leer en de handelwijze van een jongen, die, in een schuitje staande, den boom niet tegen den oever, maar tegen den wand van het schuitje zelf zet en zoodoende van wal wil steken.

Eene voortdurend werkende oorzaak van beweging geeft tot versnelde wenteling aanleiding; volgens de theorie van

Hildebrandt zou de wenteling der aarde voortdurend sneller worden, indien de vloedgolf, welke ten gevolge der aantrekking van zon en maan ontstaat, niet als remtoestel werkte.

Feitelijk bestaat deze rem en verlangzaamt zij de omwenteling, hoewel in zeer geringe mate. M. Hildebrandt meent echter, zonder voor die meening voldoende gronden aan te geven, dat de remmende werking bij groote excentriciteit der aardbaan grooter en de wenteling derhalve minder snel zou zijn. Vandaar een terugstroomen der wateren naar de polen en het verschijnen van uitgestrekte vastelanden aan den evenaar. Bij kleine excentriciteit, geringer remmende werking en grootere snelheid, worden, ten gevolge van de middenpuntvliedende kracht de oceanen vooral nabij den evenaar en de vastelanden nabij de polen gevonden. De laatste toestand geeft dan aanleiding tot ijstijden, wijl er alsdan in de keerkringsgewesten veel water verdampt, dat op hooge bergen en aan de polen tot sneeuw en ijs kan worden en eene uitbreiding der gletschers kan veroorzaken.

Behalve de theoretische bezwaren houdt deze avontuurlijke leer geen rekening met den feitelijken toestand van het oppervlak der aarde. We hebben immers een halfrond, het Noordelijke, waar het vasteland en één waar het water de overhand heeft.

* * *

De tweede groep der ijstijd-hypothesen noemden wij de *terrestrische*, wijl zij de oorzaken der groote diluviale gletschervorming vooral op de aarde zoeken.

De stoutste dezer theorieën is wel die welke Pater Kreichgauer S. V. D. in zijn werk *Die Aequatorfrage* [1]) opstelt.

Met de meeste geologen gaat de schrijver van de veronderstelling uit, dat de aarde, zooals zij thans is, eene gloeienden vloeibaren kern bezit en daaromheen eene vaste schors. Daar onze aarde voortdurend warmte afstaat aan de hemel-

---

[1]) Het werk is bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Congregatie van Steyl aan den Pater Superior als feestgave opgedragen.

ruimte, meer dan zij van de zon ontvangt, wordt zij kouder. Deze afkoeling komt hoofdzakelijk op rekening der kern, welke dientengevolge krimpt. Zoolang de massa der kern grooter is dan die der schors moet de schors, — wanneer ze niet overal juist even dicht is en over 't geheel buitengewoon sterk van structuur, — ten gevolge der aantrekking van de kern scheuren en, in reusachtige schotsen verdeeld, op de kern neerzinken.

Tot zoover is P. Kreichgauer met de meeste geologen en geognosten akkoord, en hij blijft het ook, wanneer hij met dit scheuren en zinken de groote aardbevingen (de zoogenaamde »tektonische"), de opheffing of liever de opplooiing der bergketens en de vulkanische verschijnselen in verband brengt.

De verschuivingen der stukken van onze aardkorst geschieden zoowel in vertikale richting als in horizontale; d. w. z. wanneer twee punten rechts en links eener spleet in hetzelfde niveau liggen en b.v. op denzelfden breedtecirkel, dan kan ná eene verschuiving het eene hooger liggen dan het andere en noord- of zuidwaarts verplaatst zijn. Vertikale verplaatsingen heeft men tot een vrij aanzienlijk bedrag waargenomen, horizontale verschuivingen zijn minder in 't oogvallend geweest. Een opmerkelijk geval van dien aard is bij de Calabrische aardbeving waargenomen. Er ontstond een spleet in den bodem en een toren in Terra Nuova scheurde midden door; toen de spleet zich later wederom sloot, stonden de twee helften van den toren op deze wijze ( ) [1]).

P. Kreichgauer neemt nu aan, dat, in den loop der tijden — der voorhistorische vooral, want sinds menschenheugenis is niets hiervan bekend — de verplaatsing der aardschollen zeer aanzienlijke bedragen bereikt heeft; zoo aanzienlijk zelfs dat het stuk aardschors, dat nu aan de Noordpool ligt eens aan den evenaar en zelfs bezuiden den evenaar heeft gelegen.

De geologische ijstijden vinden in deze theorie eene gereede verklaring even gemakkelijk als de fossiele tropische

---

1) Fuchs, *Vulkane und Erdbeben.*

of sub-tropische flora in streken, die nu noordsch klimaat en noordschen plantengroei hebben. De aardschots is eenvoudig van den evenaar naar de polen geschoven, terwijl andere schotsen hare plaats op of nabij den evenaar hebben ingenomen.

Geheel nieuw is deze meening niet.

In zijn werk *Nach Ecuador* zegt P. Kolberg S. J., dat ten gevolge van het opdringen der aardschotsen in ééne richting »de noordpool eene andere plaats op de aardschors heeft ingenomen", terwijl de wentelingsas der aarde ten opzichte van den bol, als geheel beschouwd, hare oorspronkelijke plaats nagenoeg behouden heeft. Neemt men hierbij in aanmerking, dat ook de richting der aardas in de ruimte, in zekeren zin constant is, dan is de korte inhoud van de theorie deze: terwijl de aardas hare plaats en hare richting behoudt, schuift de schil over de kern en bewegen zich de aardschotsen als kruiend ijs.

Nathorst heeft dezelfde meening verkondigd, maar neemt eene veel grootere verplaatsing aan dan Kolberg [1]).

De uitbreiding dezer hypothese zoover, dat zij de geheele aardkorst omvat en zelfs eene verplaatsing van beneden den evenaar tot aan den noordpool, en omgekeerd, binnen haar bereik haalt is, voor zoover wij weten, nieuw. Nieuw is tevens de wijze, waarop P. Kreichgauer deze hypothese in verband brengt met de vorming der groote bergketens op aarde en de noodige kracht tracht te vinden, welke deze geweldige verplaatsingen moet bewerken.

Ofschoon wij gaarne bekennen, dat de schrijver op waarlijk vernuftige wijze het geheele geologisch en palaeontologisch materiaal in zijne hypothese weet te pas te brengen, kunnen wij 't met hem niet eens worden, vooral omdat n. o. m. de zoogenaamde centrifugaalkracht ten onrechte als werkende oorzaak van de beweging der aardschotsen wordt aangenomen. Evenmin kunnen wij gelooven, dat de bergketens bij voorkeur langs den evenaar en in richtingen loodrecht op den evenaar ver-

---

[1]) Cfr. *Ueber Nathorsts Darstellung und Erklärung des Molasseklimas. (Natur u. Offenbarung*, Bd. XXXVII, S. 224).

rijzen. De dubbelzinnige middenpunt-vliedende kracht kan misschien den grooteren omvang, dien de aarde aan den evenaar heeft, maar niet het ontstaan van gebergten verklaren.

Eenvoudiger van aanleg is de theorie der Zwitsersche geologen, o. a. Escher von der Lindt, die — denkend aan het spreekwoord »Der lieb Gott und die guldi sunn vermöged nüd, wenn der Föhn nüd chunt: De lieve God en de gouden zon vermogen niets als de Föhn niet komt" — den Föhn, een warmen luchtstroom, die van de Alpentoppen neerdaalt en dikwijls met ontzettend geweld huishoudt, als oorzaak der vermindering van de gletschers beschouwen.

In Zwitserland doet bepaald deze zuidewind zijn naam als »Gletscherfresser" eer aan, maar het verband, dat men tusschen het uitblijven van den Föhn en den ijstijd heeft willen zoeken, is meer dan problematisch.

Men hield namelijk den Föhn voor een wind, die uit Afrika kwam en in de Sahara zijn voorraad warmte had opgedaan. Toen nu, in 1863, Desor, Escher van der Lindt en Martins, ten gevolge hunner onderzoekingen aan het licht brachten, dat de Sahara in de laatste geologische periode eene zee was geweest, lag de gevolgtrekking voor de hand, dat het uitblijven van den Föhn aan de waterbedekking der Sahara was toe te schrijven [1]).

't Is intusschen gebleken, dat de Föhn veel meer met een gebied van hooge drukking ten zuiden der Alpen, dan met de woestijn samenhangt en dat eene noordelijke luchtstroo. ming, die in de Sahara ontspringt, vermoedelijk in Arabië terecht zou komen. Overigens blijft in deze theorie, die geheel lokaal is, de vergletschering van het Noorden of liever het terugtrekken der noordelijke gletschers zonder verklaring.

* * *

De weg, dien de zooeven genoemde natuuronderzoekers insloegen om tot de oorzaken der ijstijden door te dringen, is,

---

[1]) Vgl. Dove, *Eiszeit, Föhn u. Sirocco.*

hoewel de uitslag hunner pogingen niet voldoende bleek, naar onze meening de juiste. Men moet beginnen met theoriëen, die minder grootsch en minder avontuurlijk zijn maar meer rekening houden met de waarneming; en daarbij letten niet op eene enkele kategorie van verschijnselen maar op verschillende soorten.

Want feitelijk zijn er streken, die ook thans een ijstijd hebben, en werken er thans oorzaken, welke die ijstijden bestendigen, zoowel als oorzaken, welke de gletschers doen aangroeien of verminderen, en ligt het voor de hand te onderzoeken, of niet dezelfde oorzaken in 't verleden met grooter kracht of op grooter schaal of over grootere uitgestrektheid werkzaam zijn geweest.

Boven de sneeuwlijn in Zwitserland heeft »de Wintervorst zijn zetel opgeslagen". »De gletscherwereld — aldus treffend juist Tschudi — gelijkt daar op een vastgeworden oceaan, wiens bevrozen wateren hier opgesloten liggen tusschen toppen en kammen, dáar in breede golven langs de bergruggen nederdalen, elders zich door enge spleten naar beneden persen, enkele vertakkingen voortstuwend naar de dieper gelegen dalen, waar ze onbewegelijk schijnen te liggen tusschen het frissche levendige groen als waren ze door een tooverwoord vastgebonden".

De sneeuwlijn ligt in de Alpen tot ongeveer 2700 Meter hoogte; in Thianschan gebergte daarentegen veel hooger. Op evenveel graden Z. B. als de beide genoemde bergketens ten N. van den evenaar liggen, vinden we de sneeuwlijn in Patagonië en Nieuw-Zeeland lager dan in de Alpen, en eene menigte gletschers, die bijna tot aan zee reiken, ofschoon aldaar het klimaat sub-tropisch is.

In Patagonië ontdekte Darwin een gletscher, die zich tot aan de zee uitstrekte, op eene geographische breedte, welke met die van Boven-Italië overeenstemt.

In Noorwegen liggen de groote ijsmassa's van den Folgefond, van den Jostedalsbrä, het Dovrefjeld enz., die hoewel op hoogere breedte gelegen, niet zoo uitgestrekt zijn als de Zwitsersche gletschers. Geheel Groenland ligt bedolven onder

een ijsveld, dat slechts de randen vrij laat en het Zuidpoolland is met een ijspantser omkleed.

In Zwitserland heeft nu de waarneming geleerd, dat het aangroeien der gletschers, het grooter worden der ijsbedekking, minder van koude dan van natte jaren afhangt; terwijl het inkrimpen der ijsmassa's vooral bij droge jaren geschiedt. De ijsvorming van Noorwegen wordt thans tot bescheiden verhoudingen beperkt omdat de warme wateren van den golfstroom daar, in weerwil van de lange winters, een betrekkelijk, gematigd klimaat doen heerschen, terwijl Groenland door een dubbele koudwaterstroom, de Oost-Groenlandsche en de Labrador-stroom, die beide uit de Poolzee komen, wordt bespoeld; slechts de Zuidkust en een klein deel der Westkust ondergaan eenigen invloed van den golfstroom.

Het neerslaan van water uit de atmosfeer brengt eene verhooging van temperatuur mee. Hieruit volgt, dat daardoor eene temperatuur, die niet te ver beneden het vriespunt is, tot boven dit punt zal kunnen stijgen, zoodat er geene ijsvorming mogelijk is; terwijl op plaatsen wier temperatuur ver beneden het vriespunt is, de temperatuur wel stijgt, maar het nog koud genoeg kan blijven om te vriezen. 't Zal vooral aan den invloed der betrekkelijk warme, hoewel vochtige Westenwinden te danken zijn, dat de Noorweegsche gletschers thans tot bescheiden verhoudingen zijn gereduceerd terwijl Groenland onder het ijs blijft bedolven. De Westenwinden, welke Noorwegen bestrijken hebben hunne warmte en hun vochtgehalte, ten deele ten minste, aan den golfstroom, die daarenboven nog rechtstreeks als warmwater-calorifère werkt, te danken.

Eene andere tegenstelling vinden we tusschen Groenland ten Oosten v. d. Davisstraat en Baffinsbaai, en Baffinsland ten Westen daarvan. Groenland is een en al gletscher maar de Westkust heeft eenigen plantengroei en op het eiland Disco bloeien zelfs bloemen; Baffinsland heeft slechts enkele gletschers in het Zuidelijk gedeelte maar is overigens even onherbergzaam als Groenland, zoo niet meer [1]). Labrador

[1]) *Naturwissenschaftliche Rundschau.*

is even koud als Groenland, en de jaarlijksche hoeveelheid regen is in beide landen nagenoeg dezelfde; toch is dit centrum van den Noord-Amerikaanschen ijstijd, thans niet in eene eigenlijke ijs-periode, wijl het in den zomer herhaaldelijk door Zuidelijke luchtstroomingen getroffen wordt [1]).

In het Zuidelijk halfrond, waar het water eene veel grootere uitgestrektheid heeft dan het land, zijn er gletschers van groote uitgestrektheid, terwijl bergketens van het Noordelijk halfrond, veel hooger en tevens veel nader bij de pool, maar te midden van 't vasteland gelegen, vrij zijn van ijs.

Ook het vasteland — of de eilandengroep — van de Zuidpool, de Antarktis, is een echt ijsland en in vergelijking met de Arktis of Noordpool, strekt zich daar de heerschappij van het ijs veel verder uit en is deze er veel bestendiger. Het ontbreken van zeestroomingen, die over de pool gaan; het gemis van luchtstroomingen, die in het circumpolaire land — of in den met ijs bedekten archipel — verwarmde lucht in de richting der parallelcirkels zouden vervoeren, in een woord, de eigenaardige ligging en de vorm van dit poolland, zouden echter, meent men, eer de oorzaak van al deze verschijnselen zijn dan de lage temperatuur op zich zelf [2]).

De oorzaken, welke de thans bestaande ijsbedekking van sommige landen en streken onderhouden, zijn: temperatuur en neerslag uit den dampkring; de oorzaken, welke thans de ijsmassa's doen groeien, zijn: vermeerdering van neerslag bij vermindering van temperatuur — maar deze vermindering behoeft niet aanzienlijk te zijn.

Deze beide factoren hangen zeer zeker van de geographische breedte af, maar, zooals meer en meer blijkt, zijn daarop de

---

1) Ibid. 1902, S. 84.

2) Frick, *Antarktis*, S. 179 vv. 't Schijnt een Zuidpoolland te zijn. Dit blijkt o. a. uit de strooming — welke zich zoo beweegt, alsof zij tegen een vasten hinderpaal stootte — en uit de diepte, die op 70° Z.B. 1800-2000 meter bedraagt en op 72° Z.B. tot 350 à 300 meter vermindert. *Exp. de la Belgia*

luchtstroomingen en de zeestroomingen van grooten invloed. Beide wederom lucht- en zeestrooming zijn zoowel van de ligging als van den vorm en de uitgestrektheid der vaste landen afhankelijk, en eene verandering daarin, moet, dunkt ons, in staat zijn de vorming der gletschers aanmerkelijk te vermeerden of te verminderen.

»Eine wesentliche Verschiebung der Grenzlinie des festen und flüssigen Elementes", meenen wij met Semper, is voldoende om het »palaeotherische probleem" op te lossen en daarmee de ijstijden te verklaren, zonder dat men zijne toevlucht behoeft te nemen tot stoute maar o. i. gewaagde hypothesen.

En er zijn genoeg gronden om voor de laatstverloopen geologische periode eene andere verdeeling van land en water en een eenigszins ander relief van het vaste land aan te nemen dan die, welke wij thans waarnemen.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

OVER VERZENSCHOONHEID.

De artikelen van den Eerw. Heer Binnewiertz over *Moderne poëtiek*, welke in *De Katholiek* zijn verschenen, hebben reeds vele pennen in beweging gebracht, en hoewel het niet ontkend mag worden, dat de nieuwe poëtiek in hem een geestdriftig en talentvol verdediger heeft gevonden, komt het mij toch voor, dat de tegenspraak, die van verschillende zijden is opgegaan, niet gemakkelijk in alles weerlegd zal worden. Of vooral zoovele en zoo gegronde bezwaren, als door de artikelen van Prof. Mutsærs zijn ingebracht, wel op afdoende wijze uit den weg zijn te ruimen, zou ik, op zijn minst genomen, zeer onwaarschijnlijk achten.

Daaraan iets toe te voegen zou moeilijk zijn, is ook niet mijn doel. Alleen wensch ik meer rechtstreeks bezwaar te maken tegen eene stelling, die Prof. M., wiens polemiek zich tegen het geheele systeem richtte, dientengevolge meer zijdelings bestreden heeft. De E. H. Binnewiertz noemt in zijn artikel over Bilderdijk »klankenpassie het eerste en laatste van ieder mooi vers". Mij dunkt, dat de eenzijdigheid, die volgens Prof. M. het geheele systeem Binnewiertz beheerscht, zich in deze woorden al vrij sterk uitspreekt. Als dat beginsel geen doode letter bleef, als het daad en leven werd, dan, geloof ik, zouden de rechten der taal op bedenkelijke wijze in het gedrang kunnen komen en de adelbrieven van het menschelijk woord gevaar loopen erg geschonden en verduimeld te worden. Ik meen derhalve, dat er voor verzenschoonheid vrij wat meer noodig is en zal trachten mijne meening zoo duidelijk mogelijk toe te lichten. Misschien kunnen deze bladzijden ook iets bijdragen, om oud en nieuw wat dichter bij elkander te brengen.

Laat ik eerst mijzelven voorstellen. Ongaarne zou ik door de vaandragers der nieuwe poëtiek als een absoluut en onvoorwaardelijk tegenstander beschouwd willen worden. Daar is in hun streven zeker veel, wat sympathie en waardeering verdient; de oude boom onzer letterkunde kan wel wat jeugdig en frisch leven gebruiken, mag ook gerust wat besnoeid worden, waarom niet? Verbeteren is echter iets anders dan uitroeien, en het komt mij voor, dat de moderne richting zich op dit laatste te veel toelegt, terwijl zij alleen voor het eerste geroepen is. Daardoor verwekt zij strijd en tegenspraak, verzwakt zichzelve en vertraagt haar eigen werk. Dat de oude richting hare gebreken heeft, zal wel niemand ontkennen; dat de nieuwe bevoegd is daarop te wijzen en zelfs verbetering aan te brengen, wil ik gaarne toegeven; maar wie geroepen is om te genezen, moet niet trachten te dooden. De dood is wel een onfeilbaar middel tegen alle mogelijke kwalen, maar toch wat al te radicaal. Ook zal de poging hier nooit gelukken, want in een strijd op leven en dood is het nieuwe systeem tegen het oude niet opgewassen. De kracht toch van ieder stelsel ligt in de deugdelijkheid zijner principen, en deze zijn bij de modernen niet altijd van het beste en stevigste gehalte. Niettemin heeft het nieuwe een toekomst en wel een zeer schoone. Het zal voortleven, maar niet op de puinen der oude vesting, alleen in de verbetering, in het verjeugdigd leven, dat de oude school aan haar te danken zal hebben. Ziedaar in het kort mijn litteraire geloofsbelijdenis. Voor iemand, die haar niet aan kan nemen, blijft het een troost dat zij geen enkel dogma bevat. — En nu ter zake.

Om alle misverstand te vermijden en zelf op mijne beurt niet eenzijdig te schijnen, verklaar ik vooraf van de waarde der klankenschoonheid volkomen overtuigd te zijn. Verzen zullen, ceteris paribus, des te schooner wezen, naarmate zij meer uitmunten door rijkdom van klank en rhythmus. Ik zeg echter: ceteris paribus; want het kan zeer goed gebeuren, dat een vers met zeer hooge klankenschoonheid toch moet onderdoen voor een ander, dat onder genoemd opzicht veel

minder is, maar dat mindere ruimschoots goed maakt door meerdere schoonheid van zin en gedachte. Vandaar kan ik het volstrekt niet eens zijn met den E. H. Binnewiertz, als hij »klankenpassie het eerste en het laatste van ieder mooi vers" noemt. Die uitdrukking: het eerste en het laatste, de alpha en de omega, omvat volgens hare gewone beteekenis ook alles, wat daartusschen ligt; en dan blijft er voor gedachteschoonheid niet het minste plaatsje meer over.

En toch haar komt een ruime eereplaats toe; dat eischt de adel van het menschelijk woord. Klankenschoonheid alleen is nog volstrekt geen verzenschoonheid. Ten onrechte beroept de heer B. zich ergens op het gezang van den nachtegaal. Dat gezang is ongetwijfeld zeer schoon, maar het is geen schoon vers. De nachtegaal gebruikt geen woorden, de dichter wel; daarin ligt juist het onderscheid en dat schijnt de heer B. over het hoofd te zien. Zoodra klanken den vorm van woorden aannemen, behooren zij tot een hooger orde van zaken; bijgevolg eischen zij dan een hooger orde van schoonheid; zij hebben niet meer genoeg aan schoonheid van klank en rhythmus alleen, maar roepen daarbij luide om schoonheid van zin en gedachte. Eene rij zinledige woorden kan nooit schoon zijn, al zou zij in rijkdom van klank en rhythmus het lied van den nachtegaal overtreffen.

Evenmin kan de stelling van den heer B. zich staande houden met de bewering, dat verzen de taal des gevoels, niet der gedachte zijn; want die bewering is onjuist. Zoowel in gebonden als in ongebonden stijl zijn woorden altoos de taal der gedachte. Het gevoel, als zoodanig, uit zich in klanken; zoodra er woorden komen, heeft het gevoel zich reeds in gedachte omgezet. Het zijn dan wel gedachten, die door het gevoel zijn opgewekt en op gevoelige wijze worden uitgedrukt, gedachten, waarin het gevoel leeft, gloeit en tintelt, gedachten, die op hare beurt het gevoel kunnen mededeelen aan den lezer of hoorder, maar toch altoos gedachten. Het gevoel gaat wel met de gedachte samen, maar uit zich in bijomstandigheden, in den toon, in den klank, in de schikking en keuze der woorden, nooit in de woorden, als

zoodanig. Zoodra woorden geen gedachte weergeven, drukken zij ook geen redelijk gevoel meer uit; er blijft dan niets over dan klinkklare, min of meer welluidende onzin. Dat kan immers niemand bevallen. En als het niemand bevalt, wie zal het dan schoon noemen?

Nu weet ik wel, dat ook de Eerw. heer B. zulk een gedachteloozen rimram nooit goed zal keuren; alleen eischt hij geen juist omlijnde, stelt zich tevreden met eene eenigszins vage gedachte. En hoeverre die vaagheid toch licht iets hinderlijks wordt en bijgevolg de schoonheid van een vers benadeelt, laat ik daar. Dat iets zwevends, droomerigs, geheimzinnigs zijn eigenaardige charme kan hebben, zal ik niet tegenspreken, hoewel het mij toch wil voorkomen, dat het behagelijke daarvan niet lang kan duren en spoedig in het vervelende overgaat. Wie zich van woorden bedient, geeft te kennen, dat hij iets te zeggen heeft, en wie naar hem luistert, wil weten, wat hij te zeggen heeft. De aandacht blijft niet enkel hangen aan den klank, maar zoekt ook den zin der woorden, zoowel in vers als in prozastijl.

Doch dit daargelaten. De heer B. eischt dan toch gedachte en houdt daarmede het verwijt, als zou de nieuwe poëtiek zich met zinledige frazen tevreden stellen, op eerbiedigen afstand. Nogtans is mijn hoofdbezwaar daardoor nog niet uit den weg geruimd. Dit bestaat hierin, dat de schrijver, hoewel hij de gedachte voor onmisbaar houdt, haar toch volstrekt geen invloed schijnt toe te kennen op dè schoonheid van een gedicht. Dit volgt, dunkt mij, zeer duidelijk uit zijne stelling: »Klankenpassie het eerste en laatste van ieder schoon vers", en evenzoo uit zijn beroep op het lied van den nachtegaal. Maar, zou ik willen vragen, als de gedachte geen schoonheidswaarde kan aanbrengen, waarom kan zij dan in verzen niet achterwege blijven? De meerdere of mindere waarde toch van een kunstwerk, als zoodanig, hangt enkel af van de meerdere of mindere schoonheid; het zal volmaakter zijn, alleen naarmate het schooner zal wezen. Waarom eischt de heer Binnewiertz dan iets, wat

volgens zijne opvatting niets met de schoonheid te maken heeft en bijgevolg geheel overtollig moet heeten?

Zoo het mij geoorloofd was een vermoeden te uiten, zou ik zeggen, dat de schrijver hier zijne stelling een weinig uit het oog schijnt te verliezen. De natuur kan de leer soms te machtig worden. Spreekt in dien eisch voor de gedachte niet eene diep liggende, half bewuste overtuiging, dat klankenrijkdom toch niet alles is, dat ook de ideeën van een gedicht een machtige factor der schoonheid zijn? Dat de heer Binnewiertz wel degelijk die overtuiging in zich omdraagt, blijkt ook ergens in zijn artikel over Bilderdijk [1]), waar hij zijn afkeuring uitspreekt over eenige strofen van genoemden dichter, omdat zij zoo »bloederig" zijn, d. w. z. griezelig van al het bloed, dat de verbeelding daarin rond ziet spatten en stroomen. Ik zal Bilderdijk tegen dat oordeel volstrekt niet in bescherming nemen; alleen zou ik willen vragen: die bloederigheid, wat is dat? Is dat eene fout tegen den welluidenden klank of tegen de schoonheid der gedachte? Mij dunkt, dat de schrijver hier zeer duidelijk te verstaan geeft, dat hij geen verzen schoon kan vinden, als zij eene onbehagelijke gedachte uitdrukken. Welnu dan, wanneer een leelijke gedachte een vers ontsiert, dan moet een schoone gedachte het ook tot sieraad strekken. Deze gevolgtrekking is m. i. niet te ontwijken.

Zij is ook geheel in overeenstemming met den aard der menschelijke taal. Deze heeft veel weg van den mensch zelven en dat is geen wonder, want zij is de vorm waarin, het middel waardoor de mensch zichzelven uitdrukt en weergeeft. Zij ook vereenigt in hare natuur iets stoffelijks met iets geestelijks, is niet alleen een geluid dat iets te hooren, maar ook een teeken, dat iets te verstaan geeft. Onder beide opzichten is zij vatbaar voor schoonheid en daarom mag, wanneer de taal tot kunstprodukt wordt verheven, het hoogere element, dat wij de ziel van het woord mogen noemen, allerminst achtergesteld of verwaarloosd worden. Dit zou vrijwel

---

[1]) *De Katholiek.* Januari 1902, bl. 20.

hetzelfde zijn, als wanneer iemand de menschelijke schoonheid alleen in lichamelijke volmaaktheid ging zoeken. Wie zal een idiotengezicht, dat u wezenloos aanstaart, ooit als het toonbeeld van schoonheid roemen? Het blijft altoos, ook bij de hoogst mogelijke volmaaktheid op materieel gebied, in zijn geheel iets akeligs. Zoo is het ook met een vers; woorden zonder zin en beteekenis zijn zelfs den naam van taal onwaardig; hoe zouden zij dan ooit schoone taal mogen heeten? En toch, dat hebben wij hier noodig; want een vers bestaat uit woorden, is dus taal en moet, om schoon te zijn, schoone taal wezen. Dat is een plicht, waarvoor geen dispensatie mogelijk is, die in de natuur zelve geworteld staat en door geene zee van welsprekendheid wordt weggespoeld. Het mag den dichter dus niet genoeg zijn verzen vol klank en rhythmus te schrijven; hij moet ook schoone dichterlijke ideeën daarin weten te leggen; anders blijft zijn pogen maar half werk en zelfs minder dan dat; want de hoogste schoonheid ontbreekt, geen redelijke ziel komt uit de tronie zwieren.

En hiermede is nog niet alles gezegd; wij eischen nog meer. Gesteld dat rhythmus en gedachte beiden onberispelijk zijn, dan kan er toch nog veel aan de schoonheid ontbreken. De taalvorm kan zich vreemd en onbehagelijk voordoen, gewrongen, kreupel en onnatuurlijk wezen, den schijn geven, of de dichter niet goedschiks met de taal terecht kon komen en haar daarom geweld heeft aangedaan. Wil dus een vers aan alle eischen voldoen, dan moeten de zinnen ook vloeiend gemakkelijk en zuiver doorloopen, niet hortend en stootend voortstrompelen. Ik geef volkomen toe: deze eisch geldt niet voor verzen alleen; zij mag ook voor gewoon proza gesteld worden. Laat mij er bijvoegen, dat men van zin en gedachte hetzelfde kan zeggen. Maar doet het iets ter zake? Kunnen verzen en proza geen gemeenschappelijke schoonheden eischen? Zijn zij niet beiden het menschelijk woord? Zeker, naarmate iemand zich minder bekommert om natuurlijke woordschikking en sierlijken zinsbouw, verkrijgt hij vanzelf meer ruimte en gelegenheid voor een rhythmische opvolging van klanken; maar wat is daarmede gewonnen, als dàt welluidend klanken-

spel telkens overstemd wordt door het weegeroep der gemartelde taal? Dichtkunst is woordkunst, geen toonkunst; laten wij dat toch niet uit het oog verliezen; wie verzen maakt doet geheel iets anders, dan wie muziek componeert. Mijn bedoeling is niet de toonkunst lager te stellen dan de dichtkunst; daar houd ik mij buiten; laat zij er torenhoog bovenuit staan; daaruit volgt nog volstrekt niet, dat de dichtkunst toonkunst moet worden. Zij heeft haar eigen doel en haar eigen weg; daarvan afwijkend zou zij ophouden dichtkunst te zijn. Toch schijnt mij de richting, die bij verzen alles in klank en rhythmus wil zoeken, vrij sterk dien kant uit te gaan, en daaraan is het misschien toe te schrijven, dat de taalvorm er soms zoo vreemd uitziet en de gedachte nog al dikwijls verstoppertje schijnt te spelen. Waar taal en gedachte meer als bijzaak beschouwd, en geacht worden aan de schoonheid niets toe te voegen, is dit geen wonder; of het niet te betreuren is, blijft een andere vraag.

De stelling van den Eerw. heer Binnewiertz steunt, zoo het schijnt, op eene vergissing, die hem het wezen van een vers alleen in den rhythmus en niet tevens in de taal doet zien. De rhythmus, en deze alleen maakt de woorden tot een vers; dat is zeer waar; doch daarmede is niet alles gezegd; even waar is de stelling: woorden, en deze alleen maken den rhythmus tot een vers. Geen vers zonder rhythmus; maar ook geen vers zonder woorden. Niemand zal de rhythmische samenvoeging van enkel materieele klanken, zonder meer, een vers noemen; anders zou men er toe komen ook aan het gezang der vogelen en aan iedere muzikale compositie dien naam te geven. Vermits dus het wezen van een vers het menschelijk woord zoowel als den rhythmus omsluit, is ook voor ieder mooi vers de schoonheid van gedachte en taalvorm noodzakelijk. Gelukkig dat ik mij hier tegenover den heer Binnewiertz kan beroepen op de verzen, waarmede hijzelf onze letterkunde verrijkt heeft. Hij volgt daarin blijkbaar niet zijne al te eenzijdige leer, maar zijne dichterlijke natuur, streeft er zoowel naar, iets moois te zeggen, als het mooi te zeggen, en ook dat mooi-zeggen zoekt hij niet enkel

in mooie klanken maar tevens in sierlijke taal. Zou men niet zeggen, dat de stelling: »klankenpassie" enz. ook al behoort tot die zwakke principen, die men in theorie wel opzet, maar liever niet in toepassing brengt?

En nu nog een enkel woord over de oude versmaat. Deze wordt door de moderne poëtiek met minachting besproken en gerekend tot die dingen, welke, nu ja, geduld, maar even goed en nog beter gemist kunnen worden. Immers, het wordt den dichter tot verdienste gerekend, zoo hij hare wetten over het hoofd durft zien. Ziedaar alweer een beginsel, dat door de toepassing, eene leer, die door de daad wordt tegengesproken. Want hoewel de dichters der nieuwe richting zich dikwijls op genoemde wijze verdienstelijk maken, blijft het toch zeer opmerkelijk, dat verreweg de meeste hunner versregels de oude maat onberispelijk volgen, en men zelfs vrij lange gedichten kan aanwijzen, waarin van a tot z geen enkele afwijking voorkomt Als voorbeeld zou ik o. a. de *Samson* van Binnewiertz mogen noemen. Maar dat kan geen toeval wezen, dat moet toeleg zijn; daar is veel moeite en zorg voor noodig. Het blijkt derhalve, dat de oude versmaat bij de moderne dichters, al beweren zij het tegendeel, nog hoog staat aangeschreven. Immers, men doet niet zooveel moeite voor iets, waar men weinig of geen waarde aan hecht. Het is er verre van af, dat ik hun daar een verwijt van zou maken; integendeel. De oude versmaat moet in eere blijven; het verhaspelen daarvan komt mij steeds onbeholpen voor en ik heb het nog geen enkelen keer mooi gevonden. Is dat van mijnen kant achterlijkheid, vasthouden aan verouderde vormen en conventies? Wel mogelijk; maar dan zien wij op modern gebied het vreemde verschijnsel, dat juist de beste dichters daar het achterlijkste zijn. De strompelaars en brekebeenen in die richting weten zich veel beter van de oude maat los te werken dan zij.

Dat de oude versmaat zonder meer nog geen welluidend vers maakt, geef ik volkomen toe; want het kan zeer goed gebeuren, dat de maat onberispelijk is, terwijl toch de opvolging der klanken als geluidsindruk hard en onaangenaam blijft.

Maar daarmede is niets nieuws gezegd; dat hebben wij ouden van onze vroegste jeugd af reeds geweten. Als de heer B. dus ergens zegt: »Men meende verzen te maken, als men de maat maar hield" [1]), dan is ons antwoord: wie dat meenden, zijn nooit dichters geweest en tellen derhalve niet mee. Schrijver zal toch niet beweren, dat Schaepman, Broere, Da Costa, en zooveel anderen dat gemeend en hunne verzen op de daar omschreven wijze hebben samengeflanst? Voor pruldichters en flauwe rijmelaars is de oude richting evenmin aansprakelijk als de nieuwe.

De oude maat is niet voldoende, maar zij kan daarom toch wel noodig zijn. Klank en rhythmus moeten samengaan om een vers behagelijk voor het gehoor te maken. Zou nu de oude versmaat niet de zoo noodzakelijke rhythmus kunnen wezen? Ik voor mij heb haar altoos daarvoor gehouden. De heer B. is van een ander gevoelen. Neen, zegt hij, maat en rhythmus zijn wel hetzelfde, maar dan moet men de *ware en echte* maat nemen; de oude is alleen maar een *zoogenaamde* maat. Dat is hetzelfde gezegd als: de oude maat is geen maat. Maar als dat waar was, zouden verreweg de meeste verzen der nieuwe dichters zonder maat en bijgevolg zonder rhythmus zijn. Kan de heer B. dit toegeven? Ik niet. — En die nieuwe, die ware en echte maat dan, wat is zij en hoe te vinden? Ik heb haar in die verzen, welke van de oude maat afwijken, vruchteloos gezocht. Men kan ze dikwijls wel zoo lezen, dat er toch eene maat in gehoord wordt, men kan in de uitspraak, door zwakke articulatie, sommige lettergrepen wel zoo wegmoffelen, dat zij onmerkbaar zijn, maar juist dat verdonkeremanen van lettergrepen bewijst immers, dat er te veel zijn. En daarenboven, welke maat krijgt men dan te hooren? Niet een nieuwe; men komt telkens weer op de oude voeten terecht.

Nog zou ik den schrijver een kleine opmerking willen maken. Na gezegd te hebben, dat de maat, wel te verstaan de ware en echte, de rhythmus is (*De Kath.* Dec. 1901, bl. 415), voegt hij enkele bladzijden verder (bl. 418) den ouden het

---

[1]) *De Kath.*, Dec. 1901, blz. 417.

verwijt toe: „Zij onderscheiden niet metrum van rhythme". Maar dat moet dan immers ook niet. Als maat en rhythmus één zijn, moet men er geen twee van maken. Neen, zal B. misschien zeggen, maar die maat der ouden was slechts een zoogenaamde maat. Laat dat eens zoo zijn, dan hadden zij die maat eenvoudig moeten verwerpen en een betere kiezen, nooit metrum en rhythmus uit elkander houden; want de maat *is* de rhythmus. Dat zegt de heer B. zelf, en ik zeg het hem na. Of echter die maat der ouden slechts een zoogenaamde maat is, blijft een andere vraag; en als de nieuwe zooveel beter is, waarom wordt zij dan in de nieuwe richting zoo weinig gebruikt?

Of ten slotte oud en nieuw wel zoo ver van elkander staan? Ik geloof het niet. Het blijkt wel, dat de moderne dichters zelf de toepassing van sommige hunner principen niet goed aandurven of die ten minste nog al dikwijls vergeten. Dan komen er verzen te voorschijn, waarin van al het vreemde, dat bij velen als nieuwe schoonheid moet gelden, weinig of niets voorkomt, waarin rijkdom van taal en gedachte gelijken tred houdt met die van klank en rhythmus, verzen, waarmede de strengste voorstander der oude school vrede kan hebben, die hij zelfs schoon zal noemen. En het zijn juist dusdanige verzen, welke bijna altijd door de jongeren worden aangehaald, wanneer zij u de proef op de som willen geven, de voortreffelijkheid van den nieuwen boom uit zijne vruchten willen aantoonen. Wel een bewijs, dat zij die ook zelf voor de beste houden. Derhalve zijn beide richtingen in haar oordeel, welke voortbrengselen der moderne letterkunde de meeste waarde hebben, reeds volkomen eenstemmig. Het verschil blijft dan nog bestaan in sommige theorieën, die door de eene partij bestreden, door de andere verdedigd worden. Maar vermits die theorieën veelal in principe blijven steken en de verdedigers zelven de toepassing daarvan in hunne beste werken zoo goed als geheel achterwege laten, legt dat verschil niet veel praktisch gewicht in de schaal. Waar is dan toch het groote onderscheid? — Bij slot van rekening komt de nieuwe richting op hare beide voeten, met alles wat

zij waars en schoons bezit, midden in de oude school terecht, en dat is gelukkig ook, want daar is zij op hare plaats, daar vindt zij haar werk en kan zij nut stichten. Alle aanvallen van buiten kunnen dat oude gebouw toch niet omverstooten; het staat veel te vast op zijne grondslagen, is veel te stevig van constructie. Heeft de wansmaak ergens een onoogelijk gebouwtje tegen zijne muren geplakt, breek dat af; het gebouw zelf zal er bij winnen, er des te beter door uitkomen; maar verder moet de sloopingswoede niet willen gaan. Dat zou jammer zijn; al kan zij haar doel niet bereiken, het blijft toch krachtsverspilling. Er is iets veel beters te doen: repareeren, in stand houden, verrijken. Die arbeid is wel van meer ondergeschikten aard dan stichten en opbouwen, maar daarom niet minder verdienstelijk. De tijd is niet werkeloos en de oude school van zijnen invloed niet vrij gebleven; er zijn gebreken ontstaan, leemten aan te wijzen, en ik vind wel, dat de nieuwe richting veel geschiktheid bezit om die te herstellen en aan te vullen. Ik wil zelfs toegeven, dat zij onder dit opzicht reeds vrij wat tot stand heeft gebracht, maar daaruit volgt niet, dat alles wat er te voren stond, nu overtollig is, voor afbraak verkocht en opgeruimd kan worden. Integendeel, wat verbeterd wordt, moet blijven; anders sleept het in zijnen val ook de verbetering mede. — Vind iets moois, geef iets moois; maar tracht het niet aan te prijzen, als het eenige moois. Dat gaat nooit op, zelfs niet als men ons de rijkdommen van Gezelle onder het oog komt brengen. Gezelle is nooit Schaepman geweest, evenmin als Schaepman ooit Gezelle zal worden; maar zij zijn geen tegenvoeters en ik zie er niet het minste bezwaar in beiden te bewonderen. *Variis modis bene fit*, als men zich maar blijft houden aan de wetten der schoonheid.

Want wetten en regels zijn voor de schoonheid noodzakelijk en zullen het altoos blijven. Ook daarover moet mij nog iets van het hart. Het schijnt mij toe, dat de jongeren een zekeren willekeur te veel voor rechtmatige vrijheid houden en heilzame wetten te veel voor willekeur aanzien. Dat heeft zoo iets weg van den algemeenen tijdgeest onzer dagen; het zit

in de lucht, het waait over en men ademt het ongemerkt in. Of de gezondheid er op den duur wel bij vaart, mag betwijfeld worden. Zeker is het, dat de schoonheid zich niet regelt naar mijn subjectieven smaak of persoonlijk gevoel; want mijn smaak kan valsch, mijn gevoel zeer abnormaal wezen. Al geef ik geheel mij zelven op de volmaakste wijze, daaruit volgt nog volstrekt niet, dat ik iets moois heb gegeven. Eigenlijk vind ik, dat een kunstwerk, eenmaal voltooid, niets meer met den kunstenaar te maken heeft. Neem een der mooiste verzen van Vondel; veronderstel eens, een enkel oogenblik maar, dat dit vers niet door Vondel gemaakt, maar door een louter toeval ontstaan is, — b.v. een spelend kind heeft, heel toevallig, de letters juist in die volgorde naast elkander gelegd. Dat zal nooit gebeuren; maar ik kan het mij toch voorstellen; het is geen absolute onmogelijkheid. Zou in dat geval het vers minder schoon zijn dan nu? Dat zie ik niet in. De dichter met zijn zuiveren smaak, zijn mooi gevoel en al zijne begaafdheden is de oorzaak, waardoor een vers schoon *wordt*; de schoonheid ontstaat nu eenmaal niet bij toeval; maar de reden, waarom een vers schoon *is*, moet in het vers zelven en niet in den dichter gezocht worden; zij bestaat uitsluitend in de conformiteit met de onveranderlijke schoonheidswetten. Is deze aanwezig, dan is het vers schoon, en daarmee uit; ik behoef dan niet meer te vragen: Heeft de dichter het wel gevoeld? Geeft hij wel zijn eigen werk? Dat zijn vragen, die de qualiteit van den dichter, niet die van het vers raken. Met betrekking tot de schoonheid van het vers kan ik zulke vragen alleen stellen, terwijl de dichter nog bezig is en ik niet weet, wat hij te voorschijn zal brengen. Gaarne geef ik toe, dat een vers nooit schoon zal *worden*, als de dichter zelf niet gevoelt, nooit schoon zal *zijn*, als het niet de sporen, de uitdrukking van dat gevoel heeft overgenomen; maar die gevoelsuitdrukking is, zonder meer, nog niet schoon; zij is zelve onderworpen aan de wetten der schoonheid, en moet, om schoon te zijn, eerst daaraan beantwoorden.

Dat die regels en wetten iemand minder bevallen, is te

begrijpen; zij hebben op zich zelf niets behagelijks, zijn droog, saai en vervelend, als ieder wetboek. Maar zij gelijken de dorre wintertakken, die zich wel naakt en knoesterig uitstrekken, doch niettemin den heerlijken lentebloei en de volle zomerpracht zullen dragen en voeden. Snijd ze af en van al dien rijkdom komt niets meer terecht. Zal men vreezen, dat die wetten, al te nauwkeurig opgevolgd, iets van haar dorre stijfheid aan het kunstwerk zullen mededeelen? Geen nood! De levende en bloeiende schoonheid bedekt met hare ronde, zachte en behagelijke vormen geheel de onoogelijkheid van het hoekig en schonkerig geraamte, zonder iets daarvan over te nemen of zichtbaar te laten. Toch volgt zij het in al zijne richtingen tot in zijn minste geledingen en kan, zonder zelf geschonden te worden, er geen enkel deeltje van missen. Het wijst haar overal den weg en geeft haar geen stijfheid maar stevigheid.

's-Gravenhage. P. ZWART.

„LE SAINT-SUAIRE DE TURIN".

TEGENWOORDIGE STAND DER KWESTIE.

Daar we beloofd hebben (Dl. CXVIII, bl. 510 vv. en Dl. CXXI, bl. 429) onze lezers op de hoogte te zullen houden van het zeer belangwekkend geding, waartoe het photogram van de Turijnsche »lijkwade des Heeren" aanleiding heeft gegeven, willen wij in 't kort mededeelen, hoe het op dit oogenblik met de kwestie gesteld is.

Overgroote belangstelling is gebleken over en weer bij geloovigen en ongeloovigen. Ontelbare artikels in bladen en tijdschriften van allerlei aard zijn erover geschreven, en de stapel vlugschriften groeit nog altoos aan [1]).

Evenwel — en dit is het voorname punt — met zekerheid uitgemaakt is het vraagstuk nog niet. Het eenige middel om tot besliste zekerheid te komen is een nauwkeurig onderzoek van het origineel zelf. Maar tot dusver is geen verlof daartoe verkregen van het Italiaansche vorstenhuis.

Toen het eerste bericht van de merkwaardige zitting der Académie des Sciences (op Dinsdag 22 April ll.) ons bereikte, meenden wij uit de beslistheid, waarmede Prof. Yves Delage, een man van naam in de wetenschap, zijne mededeeling aan de hooge vergadering voordroeg, te moeten opmaken, dat het onder zijne leiding door Vignon, Hérouard en Colson ingestelde onderzoek het origineel — d. i. »het lijnwaad zelf en de daarin afgedrukte beeltenis" — betrof. Zóó staat dan ook vermeld in onze onmiddellijk daarop vol-

---

[1]) »Le nombre des articles parus sur cet incident doit dépasser trois mille, à l'heure qu'il est" (J B. Martin, *Encore le Saint Suaire*, p. 1).

gende Mei-aflevering. Achteraf echter is tot onze niet geringe verwondering gebleken, dat dit rechtmatig vermoeden onjuist is. Zoowel het onderzoek van Vignon c. s. als het verslag van Prof. Yves Delage met al zijn redeneeringen, gevolgtrekkingen en vermoedens heeft enkel betrekking op het photogram, dat in 1898 met verlof van wijlen koning Humbert door den advocaat Mr. Secundo Pia is genomen. Maar de reliek zelve is sedert dien tijd niet meer toegankelijk geweest ten onderzoek. Wel heeft Vignon aanvankelijk gezegd niets te zullen openbaar maken, eer hij het origineel zelf nauwkeurig onderzocht had [1]); wel heeft hij ook veel moeite daartoe aangewend, zelfs door bemiddeling van het Fransche ministerie [2]); maar zonder daarop te wachten heeft hij alvast zijn gerucht-makend en voortreffelijk geïllustreerd werk: *Le Linceul du Christ* in 't licht gezonden. De bevindingen van deze »étude scientifique" door een »docteur ès sciences naturelles", die natuurlijk eensluidend zijn met het verslag van Prof. Delage, hebben veel instemming en toejuiching gevonden maar ook zaakkundige bestrijding en ontkenning. Het eenige en onvermijdelijk noodzakelijke middel om met zekerheid tusschen die verzekeringen en ontkenningen uitspraak te doen is thans een nauwkeurig onderzoek van het origineel zoowel wat het weefsel als wat de daarin geprente afbeelding betreft [3]).

Zooveel te wenschelijker is dit onderzoek thans, omdat onlangs H. Chopin uit eene vergelijking van de photographische afbeelding met de uitvoerige beschrijving der reliek in 1534 heeft afgeleid, dat dit photogram is genomen van de keerzijde [4]) en dat de voorzijde der »lijkwade" verborgen is achter de voering, die de Clarissen aangebracht hebben, toen

---

1) J. B. Martin, *Encore le Saint Suaire*, p. 4.

2) T. a. p.

3) Vignon ontkent begrijpelijkerwijze, dat het origineel zelf uitsluitsel kan geven (*Le Linceul*, p. 206); maar ook bij het kleed des Heeren, dat te Trier vereerd wordt, heeft een onderzoek zelfs van het weefsel alleen met goed gevolg plaats gehad. Vgl. *Hist.-Pol. Blätter*, 1902, Bd. 130, Heft 1, S. 74.

4) Hippolyte Chopin, *Le Saint-Suaire de Turin photographié à l'envers*. Paris, Picard, 1902.

de reliek na de beschadiging bij den brand te Chambéry (1532) haar tot herstel in handen was gegeven.

Intusschen laat het zich verklaren, dat het Turijnsche hof niet aanstonds bereid is bevonden om het kostbare en zoo hoog vereerde familiekleinood beschikbaar te stellen voor een onderzoek, zooals in deze omstandigheden gevorderd zou worden. Bovendien wordt verzekerd — wat ik voor rekening van de zegslieden laat — dat het napluizen van de authenticiteit te Turijn van den aanvang af noode gezien is en dat ook het historisch onderzoek van die zijde belemmering heeft gevonden [1]).

De katholieke tijdschriften van wetenschappelijken aard hebben zich meerendeels met voorzichtig voorbehoud uitgelaten, al werd ook de bewijsvoering van Vignon met ingenomenheid vermeld [2]). De hartstochtelijkheid is gekomen van den kant der verdedigers in den blinde. Daarvoor bestaat echter hoegenaamd geen geldige reden. Maar wel is de wetenschappelijke strijdvraag als zoodanig, bepaaldelijk voor onzen tijd, van eigenaardig en prikkelend belang.

Uit drievoudig oogpunt is de vraag thans door verschillende schrijvers in behandeling genomen, zoodat er op dit oogenblik drieërlei wetenschap mee gemoeid is. De schriftuurverklaring (exegese), voorzoover de evangelieverhalen omtrent 's Heeren kruisdood en begrafenis bij de zaak betrokken zijn; dan de natuurkundige wetenschappen, die eenige inlichting kunnen geven voorloopig omtrent het photogram, later

---

1) F. de Mely, *Le Saint-Suaire* etc. p. 14. Zeker is het, dat eertijds — en nog zoo heel lang niet geleden — de ontkenning van de echtheid te Turijn iemand in de toen nog hertogelijke gevangenis zou gebracht hebben om over zijne studie na te denken. Vgl. Chevalier, *Etude critique*, p. 44 (noot 4).

2) Het spijt mij te moeten vermelden, dat de *Revue des questions scientifiques,* die onlangs van Brussel naar Leuven verhuisd is, in de laatstverschenen aflevering (20 Juillet 1902, p. 231—245) eene inderdaad éénzijdige bespreking van *Le Linceul du Christ* geeft, die een tijdschrift van zoo goeden naam in wetenschappelijke kringen bepaald afbreuk moet doen. Wel is het artikel enkel met de niets zeggende initialen P. P. geteekend — o, die anoniemen! — en alleen onder de *Variétés* opgenomen; maar een tijdschrift als deze voortreffelijke *Revue* is zijn lezers beter en volledíger inlichting schuldig.

omtrent den aard van het weefsel en van de daarin geprente beeltenis; inzonderheid, en krachtens eigen recht, de historische wetenschap met alle documenten, die zij kan aanvoeren en handhaven omtrent de lotgevallen van de reliek in den loop der eeuwen.

De exegetische zijde van het vraagstuk is grondig behandeld door M. P. Bouvier in de *Quinzaine* (van 1 Juli 1902) en door den bekenden oud-hoogleeraar van Steenkiste in *Le S. Linceul de Turin* [1]), een afzonderlijk verkrijgbaar gesteld uittreksel uit zijn groote evangelieverklaring. Zij brengen voornamelijk bezwaren te berde. Wij zullen er niet over uitweiden, omdat de belangstellende lezer zich voor weinig stuivers het degelijk geschrift van den kanunnik v. Steenkiste kan aanschaffen en vooral omdat langs dezen weg toch geen zekerheid te verkrijgen is. Een afdoende schriftuurtekst, vóór of tegen, is er niet. De aangevoerde bezwaren zijn wel van gewicht maar niet zóó overwegend, meen ik, dat zij met de authenticiteit der reliek volstrekt onvereenigbaar zouden zijn, wanneer die van elders te bewijzen was.

Vervolgens de natuurkundigen. Dezen hebben zich de zaak aangetrokken tengevolge van het verrassende feit, dat toen de reliek in 1898 door Mr. Secundo Pia te Turijn mocht gephotographeerd worden [2]), de gevoelige plaat geen negatief lichtbeeld opnam, zooals anders, maar een positief, veel duidelijker en sprekender dan het origineel. Zoo lag de gevolgtrekking voor de hand, dat dit origineel zelf een negatief was. Van dat feit gaan alle verdere redeneeringen en onderzoekingen uit.

De eerste, die de authenticiteit van de reliek daaruit afleidde, was Arthur Loth, wiens geschrift *Le portrait de N. S. Jésus-Christ* wij reeds besproken hebben [3]). Maar zijn werk

---

1) *Par le Chanoine van Steenkiste, ancien prof. d'Ecriture Sainte au Sém. de Bruges* (Extrait de la 4e édit. du grand commentaire sur S. Matthieu). Bruges, Ch. Beyaert, 1902.

2) De daarbij toegepaste methode schijnt nog niet volkomen opgehelderd. Vgl. F. de Mely, *Le Saint-Suaire* etc. p. 15.

3) *De Katholiek* (1900), Dl. CXVIII, bl. 510.

is geheel in de schaduw gesteld door de latere, uitvoerige, met velerlei proefnemingen gestaafde en fraai verluchte studie in kwarto, boven reeds vermeld: *Le Linceul du Christ, étude scientifique par Paul Vignon, docteur ès sciences naturelles* [1]), waarin op wetenschappelijke gronden betoogd wordt, dat genoemd negatief niet anders dan door uitwaseming van het gemartelde lichaam zelf in de lijkwade kan geprent zijn.

Wie alleen dit werk leest, met zijn streng wetenschappelijk voorkomen, zijn vele proefnemingen, zijn uitnemende afbeeldingen, zal gemakkelijk en gaarne den kundigen schrijver volgen en zijne gevolgtrekkingen aanvaarden. En dit is blijkbaar het geval met zeer vele recensenten geweest. Maar als iemand de kwestie van twee zijden wil bezien, raden wij hem ter lezing aan het kleinere werkje van F. de Mely: *Le Saint-Suaire de Turin est-il authentique?* dat de beweringen van Vignon aan natuur- en scheikundige toetsing en tegenproefneming onderwerpt en tevens de archaeologische kwestie grondig behandelt, te weten: *Les représentations du Christ à travers les âges* [2]). Ook daarmede echter zal een welberaden lezer zich niet tot een beslissend vonnis in staat achten, vooral niet als hij in photographie en scheikunde niet zeer ervaren is. Maar dit zal hem uit de strijdige bevindingen en beweringen duidelijk zijn geworden, dat alle verdere twist volkomen doelloos en overbodig is, zoolang het origineel zelf niet nauwkeurig en onpartijdig onderzocht is. Op den duur zal zulk een onderzoek niet kunnen geweigerd worden; maar vooreerst schijnt de kans ongunstig; anders hadden wij op de uitkomst daarvan gewacht.

Zoo blijven voorloopig de geschiedkundigen aan het woord.

---

1) Deuxième éd. revue et augmentée de notes. Un vol. in 4°, avec 38 fig. dans le texte et 9 pl. hors texte. Paris, Mason, 1902. Prix: cart. 15 frs.

2) Paris, Poussielgue (1902). Prijs: *f* 1.40. De schrijver — die overigens met allen eerbied spreekt — is beter natuurkundige en archaeoloog dan schriftuurkenner. Althans hij vermeldt zonder tegenspraak eene bewering van Torr omtrent den leeftijd des Heeren, die met het evangelie van Lucas (III, 23) onvereenigbaar is (p. 58). De andere artikels vóór en tegen, die mij onder de oogen kwamen, zijn, wat de natuurkundige zijde der kwestie betreft, meest afhankelijk òf van Vignon òf van de Mely.

Onder dezen is de kanunnik Ulysse Chevalier ontegensprekelijk voor ieder onbevooroordeelde facile princeps. Tegenover de geïllustreerde uitgaven van Loth en Vignon heeft zijn documentenbundeltje — dat wij reeds besproken hebben (Dl. CXVIII, 1900, bl. 511 vv.) evenals de handhaving daarvan tegen P. Sanna Solaro (vgl. onze Mei-aflev. van dit jaar) — een pover voorkomen; maar het staat ter dege vast; en al heeft de natuurwetenschap een tegenbewijs pogen te leveren, het is bij lange nog niet weerlegd maar alleen hier en daar wat beknibbeld en verder... verzwegen. De Bollandisten hebben hun onverdeelde instemming [1]) volstrekt nog niet ingetrokken, en in de Académie des Inscriptions — die de studie van Chevalier met goud bekroonde en aan den schrijver den eereprijs Estrade-Duclos (van 8000 frs.) toekende [2]) — heeft de grootmeester der historie Léopold Delisle namens velen zijner medeleden openlijk verklaard, dat de bewijzen van den kanunnik Chevalier door de mededeeling van Prof. Delage geenszins ontzenuwd zijn.

Aan welke zijde echter de populariteit zich geschaard heeft, behoef ik den kundigen lezer, die niet van heden of gisteren is, wel niet te zeggen. Een oud-professor van Rijssel heeft zelfs gemeend de studie van Chevalier bij de Congregatie van den Index te moeten aangeven. Maar het antwoord luidde, zooals waarlijk niet anders kon verwacht worden, dat het geschrift onberispelijk, althans niet vatbaar voor censuur (*incensurabile*) is [3]).

Intusschen heeft de geschiedvorscher zich met alle recht niet van zijn eigen terrein laten verlokken naar dat der natuurkundigen, waar hij geen bevoegde is. Maar dezer dagen ontvingen wij van zijne hand een artikel — niet meer dan 19 blz. groot — dat, eerst openbaar gemaakt in de *Etudes historiques et religieuses du diocèse de Bayonne*, thans

---

1) *Analecta* 1900, XIX, 350.

2) J. B. Martin, *Encore le Saint Suaire*, p. 2. Deze toekenning geschiedde bijna éénstemmig: met 40 van de 41 stemmen. Vgl. het laatste vlugschrift van Chevalier zelf, p. 18.

3) J. B. Martin, l.c. p. 4.

afzonderlijk verschenen is [1]), voorafgegaan door een inleidende studie van J. B. Martin, prof. d'archéologie. De geschiedkundige gegevens worden in dit artikel op populaire wijze — zonder de zwaarwichtige documenten thans — als *histoire d'une relique* beknopt samengevat en toegelicht. En dat het den kundigen schrijver om de zuivere waarheid te doen is, getuigen zijne slotwoorden: »J'avais, dès le début, offert de prendre comme arbitres dans cette question passionante: au point de vue historique, les Bollandistes et l'Académie des Inscriptions; pour le côté scientifique, l'Académie des Sciences. Les deux premiers de ces corps savants m'ont approuvé sans réserve; le troisième a refusé d'autoriser de son nom mes adversaires. Je ne saurais dissimuler que, grâce à une campagne de presse habilement menée, avant même l'apparition du livre: *Le Linceul*, les journaux ont, en immense majorité, pris position en faveur de la thèse de M. Vignon, à l'encontre de ma thèse documentaire, que la plupart ignorent. La parole est aux hommes de science; j'ai pleine confiance que des physiciens émérites démontreront l'inanité d'une série d'hypothèses, dont pas une n'a été, verifiée ni sur l'objet en question (le Suaire de Turin) ni sur un sujet (analogue au Christ mort). Une vérité historique, établie conformément aux règles de la critique, ne saurait être contredite par un fait d'ordre scientifique; celui-ci aura été mal observé" (p. 18 et 19).

Deze laatste volzin moet *cum grano salis* verstaan worden. Want als tweeërlei wetenschappen, ieder op eigen gebied, tot onvereenigbare gevolgtrekkingen komen, dan is er van weerszijden reden om te gaan zoeken, waar de fout schuilt. Immers de tegenstanders kunnen met evenveel grond zeggen: tegen een wetenschappelijk bewezen feit geldt geen historische ontkenning, en de menschelijke wetenschap is eenmaal niet onfeilbaar. Waar de dwaling ingeslopen is, dient alzoo aan weerskanten opgespoord te worden.

En juist dit maakt voor mij en voor vele anderen, geloof

[1]) Chanoine Ulysse Chavalier, *Le Saint Suaire de Turin. Histoire d'une Relique*. Paris, Picard, 1902.

ik, die zich geen partij stellen behalve alleen voor de zuivere waarheid, het belangwekkende van dit geval uit. Ziehier in onze twintigste eeuw, omtrent de echtheid eener oude en in alle geval zeer eerbiedwaardige reliek, twee wetenschappen, die bij uitstek wetenschappen van onzen tijd mogen genoemd worden: de historische critiek en de natuurwetenschap, lijnrecht tegenover elkander. En dat niet vertegenwoordigd, zooals dat veelal gaat, door een paar brekebeenen of haastige dagbladschrijvers, maar aan weerszijden door wezenlijk bevoegde en in hun vak uitstekende mannen. Yves Delage, Vignon, Colson, Hérouard, om alleen de voornaamste te noemen, kunnen door niemand gewraakt worden [1]), en als historicus is de kanunnik Ulysse Chevalier alleen al zijn tegenstanders samen waard. Nu de eerste opwinding voorbij is, kan zonder hartstocht of verkettering of partijdrift de wetenschappelijke strijd, die feitelijk omtrent deze reliek bestaat, met wetenschappelijke wapenen worden uitgestreden. Zoodra de »lijkwade" zelve omtrent haar weefsel en omtrent den aard der afbeelding, die zij draagt, volledíger inlichting heeft gegeven, zullen wij niet verzuimen de uitkomst aan onze lezers mede te deelen. Tot zoolang wenschen wij ons van een beslist oordeel, dat voorbarig zou zijn, te onthouden.

Een paar opmerkingen echter mogen we hier wel vast maken, zou ik meenen.

De natuurwetenschap, die pleegt te roemen op haar vasten grond van waargenomen feiten en op haar exacte methode, geeft van deze inderdaad hoog te waardeeren voorrechten in deze zaak weinig, al te weinig blijk. Menigeen althans zal het evenals mij ten zeerste verbazen, dat een man als Prof. Yves Delage — die zich de overbodige moeite gegeven heeft in de *Revue Scientifique* nog eens opzettelijk zijne ongodsdienstigheid uit te stallen [2]) en dus aan eene relikwie als zoo-

---

1) Ook het Engelsche vaktijdschrift *The Lancet* heeft met ingenomenheid en instemming van de proefnemingen gewag gemaakt. Vgl. de zaakrijke en onpartijdige bespreking van *The Tablet* (3 May 1902).

2) »M. Delage... a protesté dans la *Revue scientifique* être tout ce qu'il y a de plus antireligieux" (J. B. Martin, l. c. p. 2).

danig geen waarde kan hechten — dat juist die man eene zoo streng wetenschappelijke vergadering als de Académie des Sciences meent te moeten bezighouden met hoogst verrassende mededeelingen omtrent eene beroemde reliek, zonder dat hij het stuk zelf ten onderzoek in handen heeft gehad. En evenzoo dat ernstige en degelijke natuuronderzoekers als Vignon c.s. hunne vèrstrekkende gevolgtrekkingen op geruchtmakende wijze in 't licht zenden, terwijl zij moeten erkennen de reliek zelve niet gezien te hebben [1]). Wij kunnen den voorzitter van de Académie des Sciences Berthelot — al wordt hij »athée et matérialiste" genoemd — geen ongelijk geven, dat hij de volledige opneming van Delage's betoog in het verslag der zitting weigerde.

Van den anderen kant echter is hetgeen zij aangevoerd en met proefnemingen bevestigd hebben zeer zeker belangwekkend en verrassend. Getuige de algemeene belangstelling, die er door gewekt is. Er is alzoo wezenlijk reden om de uitkomst van een onderzoek op het origineel zelf met belangstellende verwachting tegemoet te zien. Waarlijk, het zou ook ons een zeer groote vreugde zijn, wanneer wij de »Saint-Suaire de Turin" als de echte lijkwade van onzen gekruisten Zaligmaker mochten vereeren, wanneer wij de daarin geprente afbeelding — om het even of zij op natuurlijke dan wel op bovennatuurlijke wijze ontstaan mocht zijn — als een authentieke gelijkenis konden huldigen!

Maar de waarheid bovenal. Dat is van onzen tegenwoordigen tijd, die zooveel verwijten en klachten moet hooren, toch zeker een verblijdende eigenaardigheid: de drang naar zuivere, onvervalschte waarheid zoowel in letteren en kunst, als in de geschiedenis en de natuurwetenschap. Deze onbetwistbaar goede neiging moeten wij, die aan Gods geopenbaarde Waarheid in Zijn eeniggeboren Zoon Jesus Christus gelooven, zooveel maar eenigszins mogelijk is, trachten te bevorderen. Juist dáár ligt het aanknoopingspunt weder, zooals onze Opper-

---

1) Vignon, *Le Linceul*, 2e éd. p. 206; F. de Mely, l. c. p. 19; en J. B. Martin, l. c. p. 4.

herder Paus Leo XIII, met zijn ruimen en zoo diep doordringenden blik, ons herhaaldelijk gewezen heeft. Daarom is het naar onze innigste overtuiging onberaden wijsheid en onberaden vroomheid dien drang naar waarheid verdacht te maken, zoodra iets, wat ons tot dusver dierbaar of misschien heilig was, daartegen niet bestand blijkt. Laten we zelven onderzoeken met de besten als de kan. Chevalier. Laten we het onderzoek van anderen zorgvuldig en scherpzinnig toetsen met de Mely. Maar 't blijve om de waarheid te doen! Niemand minder dan St. Paulus waarschuwt ons, dat we *tegen* de waarheid niets vermogen (II Cor. XIII, 8).

Het is niet overbodig dit even in herinnering te brengen, wijl in deze zaak een welkome gelegenheid is gezien om aan de historische critiek, alsof zij door de proefondervindelijke natuurkunde te schande zou gemaakt zijn — wat volstrekt het geval niet is — eenige stichtelijke vermaningen toe te dienen, die eigenlijk toch niet stichtend zijn, omdat er buiten den eenigen grondslag der waarheid, niets te stichten valt. Ongetwijfeld, er was en is hier reden om uitkomsten, die reeds historisch zeker schenen, nog eens te herzien, of soms ergens een zwakke plaats in het betoog te vinden is. Er is ook reden om, als men wil, aan de feilbaarheid van alle menschelijke nasporing te herinneren. Maar niets is beter in staat iemand daarvan te overtuigen dan eigen wetenschappelijk onderzoek van welken aard ook. Daarom zal een ernstig zoeker nooit bezwaar maken zijne bevindingen door anderen te laten controleeren en zelf nog eens na te rekenen, als zij in tegenspraak komen met eene van elders vaststaande waarheid. Doch het zou erger dan dwaasheid zijn eenige geruchtmakende, maar allesbehalve vaststaande uitkomsten van natuurkundig onderzoek te baat te nemen om de historische critiek als een onbetrouwbare, om niet te zeggen trouwlooze, van het erf der vrome vaderen te jagen.

De Bollandisten hebben voor de eer van God en van Zijne lieve Heiligen meer gedaan dan de velen, wier lichtgeloovigheid eeuwen lang een helder klinkend metaal van stichtelijke opsiering is geweest. En als wij nu lezen, in welke krasse

woorden deze kundige en godvreezende onderzoekers waarschuwen tegen relikwieën, waarvoor alleen middeleeuwsche overlevering is aan te voeren [1]), dan is er alle reden om de critiek, die in deze duisternis licht tracht te brengen, dankbaar te verwelkomen.

Zeker echter is de openbaar gemaakte afbeelding, vooral bij Vignon (Pl. III en V, ook afzonderlijk uitgegeven), een indrukwekkend lijdensbeeld; inzonderheid het gelaat draagt een zeer edele en waardige uitdrukking van verheven dulden. Daarom hebben wij niets in te brengen tegen den raad, dien ook de *Hist.-Pol. Blätter* (1902, Heft 1) aan de christen-kunstenaars geven om dáár inspiratie voor hun ideaal te zoeken. Reeds in 1449 — d. i. vóór de brandschade — roemden de tot onderzoek gemachtigden van den Bisschop van Luik de kunstvaardigheid der afbeelding, en de Benedictijn Zantfliet († 1462) geeft in zijne kroniek, bijna gelijktijdig met dat onderzoek, er een treffende beschrijving van [2]). Maar dat deze afbeelding als door het heilig lichaam des Heeren zelf gegeven of als een wezenlijk portret mag beschouwd worden, staat nog volstrekt niet vast.

In de eerste eeuwen des Christendoms was er geen algemeen als authentiek erkende gelijkenis des Heeren bekend. Het verschil van gevoelen omtrent de gestalte en het uiterlijk voorkomen van Christus is er een afdoend bewijs van. Als Celsus (tusschen 160 en 170) aan de Christenen verwijt, dat zij een klein en mismaakt man van geringe afkomst als God aanbidden, dan vergenoegt Origenes zich met daartegen in te brengen, dat noch de Evangelieverhalen noch de Apostelen den Zaligmaker lichamelijke schoonheid ontzeggen, en dat het verwijt van den heidenschen wijsgeer berust op een verkeerde

---

[1]) Vgl. bijv. *Analecta* 1900, XIX, p. 46 vv. en p. 350 vv.

[2]) »Quoddam linteum, in quo egregie miro artificio depicta fuerat forma corporis Domini nostri Jesu Christi, cum omnibus lineamentis singulorum membrorum, tamquam ex recentibus vulneribus et stigmatibus Christi pedes et manus et latus videbantur rubore sanguinolento intincti". Chevalier, *Le Saint Suaire,* p. 15; F. de Mely, l. c. p. 12.

toepassing van Isaias' profetie [1]). Later hebben wij de uitdrukkelijke getuigenis van St. Augustinus, dat te zijnen tijd dezelfde vrijheid van voorstelling heerschte als thans [2]). Het kruis in 't bijzonder was tot Constantijn toe het werktuig der smadelijkste strafoefening. Geen wonder dat de eerste Christenen behoedzaam waren met hunne afbeeldingen. Hun eerste voorstellingen waren symbolisch: de visch, het lam, de goede Herder, Orpheus met het lam, de arend, een troon met het monogram van Christus, later met de lijdenswerktuigen [3]). Het oudste crucifix is door een spotter op den muur van het paleis der Cesars gekrast. En als later het smadelijke kruis over alles gezegevierd heeft, dan vertoont de eerste type van den gekruisigde, die ons in verscheiden monumenten bewaard is gebleven, een gelaat van jeugdige uitdrukking en *zonder baard* [4]). De voorstelling met vollen baard en midden op het hoofd gescheiden haren is van latere dagteekening, alhoewel zij de eerste geheel verdrongen heeft [5]). Een authentieke gelijkenis echter kan voor geen van beide bewezen worden.

De afbeelding op de Saint-Suaire te Turijn en andere zoogenaamde acheiropoiëten [5]) — zooals het portret, dat de Heer aan Koning Abgar van Edessa zou gegeven hebben en de *Volto Santo* of *Veronica* te Rome — zijn eerbiedwaardig niet enkel als treffende voorstellingen maar ook om de traditioneele vereering van eeuwen. Eer wij ze echter als authentieke gelijkenis erkennen en aanprijzen, hebben wij het recht en den plicht deugdelijke oorsprongsbewijzen te vorderen en aan te brengen. De korte vreugd, die een paar jaar geleden aan de medaille met Hebreeuwsch opschrift en authentieken

---

1) Chevalier, *Le Saint Suaire*, p. 9.

2) »Ipsius dominicæ facies carnis innumerabilium cogitationum diversitate variatur et fingitur, quæ tamen una erat, quæcumque erat" (*De Trinitate*, L. VIII, C. IV, n. 17 bij Chevalier, l. c. p. 9).

3) F. de Mely, l. c. p. 48—53.

4) F. de Mely, l. c. p. 55—60.

5) Van het Grieksche woord ἀχειροποίητος, d. i. *niet door menschenhand* gemaakte afbeeldingen.

beeldenaar beleefd is [1]), moet tot voorzichtigheid aansporen. Vooral dienen wij Hollanders de Fransche »fougue" — om geen erger dingen te noemen — in mindering te brengen bij het overnemen van al te geestdriftige verzekeringen [2]).

Alzoo blijven wij, gelijk van den aanvang af, voorbehoud en voorzichtigheid in het beweren aanraden. Wanneer een onderzoek van het origineel plaats heeft gehad, zullen wij de uitkomst, hoe zij wezen moge, onpartijdig aan onze lezers mededeelen. Vignon zelf erkent het wenschelijke van zulk een onderzoek [3]), ofschoon hij betoogt, dat het weinig nieuws er geen zekerheid zal geven. Maar wij houden ons stellig overtuigd, dat bij zorgvuldige aanwending van de hulpmiddelen, waarover thans de wetenschap beschikt, het origineel zelf de kwestie voor goed zal beslissen.

A. M. C. VAN COOTH.

---

1) Ook Vignon heeft dien beeldenaar bij zijne proefnemingen gebruikt, maar zonder voor de authenticiteit partij te trekken.

2) Een voorbeeldje uit *La Vérité* v. 28 Juli 1899, aangehaald bij Chevalier *Etude critique*, p. 56, noot. 2. Na een tintelend betoog, dat menschelijke tusschenkomst bij deze afbeelding ten zekerste *a priori* is uitgesloten — wel te weten op gronden, die met de feiteu in lijnrechte tegenspraak zijn — ziet de abbé Raboisson in de openbaring van 'sHeeren gestalte op de Saint-Suaire: »le dogme intégral de la foi catholique, dans son bloc, confirmé avec le fait de la résurrection du Sauveur, de l'union hypostatique, dé la divinité de Notre-Seigneur Jésus-Christ", en eindigt met de triomfeerende begroeting van »l'aube d'un âge chrétien"! Naar onze vaste overtuiging is het onberekenbaar, hoeveel schade zulk een onbesuisde rhetorica aanricht.

3) In de tweede uitgaaf althans (de eerste heb ik niet gezien) lezen we (p. 206): »Et cependant il est une observation quo nous n'avons pas faite encore: c'est l'observation directe du Suaire. Cette dernière étude nous souhaitons de pouvoir y procéder. Il appartient au gouvernement de sa majesté le roi d'Italie d'autoriser une commission officielle à examiner de près et en détail un objet qui, dès maintenant, ne semble rien avoir à redouter d'une pareille visite".

HERFST.

Nu vallen geen goudene droppen
Van zonnelicht zacht op het land,
't Is ééne droef-sombere grijsheid
Die bóven de wolkenlucht spant.
Loom wiekende kluften van kraaien
Doorkringen schel-krijschend de lucht,
Of vallen blauw-zwart op den akker
Met schuifelend vleug'len-gerucht.
De boomen staan stille te droomen
Van vogelen-zang en van licht,
Van jonge frisch-groenende blaadjes
En blij-lachend Meie-gezicht.
Hoe kort wil de Meie-pracht duren!
De buien ze naderen al,
En 't is, of ik reeds van den winter
Zie tuim'len de sneeuwvlokken-val.

Waalwijk, Sept. 1902. HENRI H. VAN CALKER.

NIEUWE UITGAVEN.

Oud en Nieuw. — Uitstapjes op het gebied van geschiedenis en godsdienst door W. WILDE. — Leiden, Théonville, 1902. *f* 1.25.

Aantrekkelijker titel had de schrijver, wiens verzamelde en herziene opstellen bij de lezers van *De Katholiek* nauwelijks eene inleiding zullen behoeven, moeilijk voor onzen op reizen belusten tijd kunnen vinden.

»Uitstapjes op het gebied van geschiedenis en godsdienst" worden ze genoemd. En inderdaad ze zijn het. Echte uitstapjes of zoo men liever wil, wetenschappelijke excursies, onder leiding van een sinds jaren om zijn voorzichtigheid en uitgebreide wetenschap bekenden Cicerone, niet al te wijdloopig en vermoeiend, niet te kostbaar, niet naar dorre en eentonige streken, maar naar de meest aantrekkelijke punten in en om Wittemberg, Genève en Dordrecht.

Ziehier het reisprogram: I. *Motley en zijn portretten;* II. *Een noodlottige traditie, haar oorsprong, hare gevolgen;* III. *De Heidelbergsche Catechismus en Mevr. Bosboom Toussaint;* IV. *Nog iets over de vereering der Heiligen;* V en VI. *Groen v. Prinsterer als historicus: licht en schaduwzijde;* VII. *De algemeene geschiedenis van Dr. J. A. Wynne, Hoogleeraar te Utrecht.*

Het doel dezer uitstapjes is, een ieder door eigen aanschouwing te overtuigen: hoe een onredelijke afkeer tegen alles, wat van Rome komt of met Rome in verband staat, drie eeuwen lang het geheele veld der geschiedenis beheerscht heeft; hoe vooral de geschiedenis van ons vaderland in de XVIe eeuw tot den jongsten tijd toe in handboeken, romans

en grootere historische werken geheel bezijden de waarheid is voorgesteld; hoe oude, diep ingewortelde vooroordeelen tegen de Kath. Kerk — een gevolg van de opvoeding, de omgeving, de belangen, de studiën der schrijvers — van onberekenbaren invloed zijn geweest, en nog helaas zijn, bij het beoordeelen der daden en bedoelingen van de hoofdpersonen uit dat tijdvak.

Waarlijk Lieuwe von Aitzema oordeelde maar al te juist, toen hij schreef: »Verscheydentheyt van 't geloof (Credo) doet verscheydentlyk gelooven ook in zichtbare natuurlyke zaken". Men bespeurt het, als Karel V, Philips II, Granvelle Don Juan, maar vooral als Willem de Zwijger en diens vader besproken worden. Critiek komt in deze opstellen dan ook herhaaldelijk aan het woord. Doch het is een critiek zonder hartstocht. Voor de rechtbank van P. Wilde worden bijna uitsluitend vrienden of althans geestverwanten van den aangeklaagde opgeroepen. Hun getuigenissen worden aangevoerd onderzocht, gewogen; daarna volgt met logische gestrengheid het oordeel. Doch hier is geen verbittering. Niet de schrijvers maar het geschrevene wordt gelaakt of geprezen. Nergens bespeurt men iets van het onedel vermaak den overwonnen vijand, aan zijn zegekar gebonden, rond te sleepen.

Die kalmte in het beoordeelen van personen en toestanden is ook van invloed geweest op den stijl dier opstellen. Gezwollenheid, oratorie, exclamaties, bewijzen in den vorm van vragen vindt men hier niet. De waarheid toch behoeft zulke middelen niet.

Voor den katholiek, die in vroeger dagen zijn historische kennis verkreeg uit neutrale handboeken van niet neutrale maar bevooroordeelde professoren, kunnen deze opstellen van buitengewoon nut zijn. Ook voor hen, die gelukkiger zijn geweest en in een katholiek milieu van katholieke onderwijzers onderricht ontvingen, kan het hoogst nuttig zijn in den breede vragen te zien toegelicht, die zij natuurlijkerwijze vroeger slechts terloops hoorden behandelen. Ook vindt men hier een reeks van wapenen — vooral over het geloofstuk van de

vereering der Heiligen — die men zelden zoo volledig bijeengevoegd zal aantreffen [1]).

Uit den aard der opstellen blijkt, dat zij eerst en vooral gelezen willen worden door niet-katholieken. 't Is dan ook onze hartelijke wensch dat velen hunner, al zou het a priori bij hen vaststaan dat hun overtuiging de ware is, zich gedrongen mogen gevoelen het oordeel van een kalmen, loyalen tegenstander te vernemen over vraagstukken, welke aan geen enkelen beoefenaar van vaderlandsche geschiedenis onverschillig kunnen zijn. Wellicht dat de een of ander zijn opiniën wijzigt of althans — zooals de zeer bescheiden wensch van den S. luidt — tot eigen onderzoek zal overgaan, als de gegeven toelichting minder voldeed. Van tegenstanders die zich »belijders van het vrije onderzoek" noemen kan men niet anders verwachten.

De uitgever heeft gezorgd voor flink papier en duidelijke letter. De prijs *f* 1.25 is buitengewoon laag. Mogen velen de uitstapjes medemaken!

P. J. v. B.

Oorlogsschepen, door F. J. H. Evers. — Amsterdam, Joh. G. Stemler Cz. 1902. — Prijs: *f* 3.75.

Van de hand van den heer F. J. H. Evers, Rector van het St. Nicolaasgesticht te Amsterdam, is dezer dagen verschenen een belangwekkend werk over »Oorlogsschepen".

Aanvankelijk was het doel van den schrijver, gelijk uit het voorbericht blijkt, het geven van een overzicht van de oorlogsschepen van de voornaamste zeemogendheden der wereld, een overzicht gelijk dat wel in Fransche, Duitsche

---

1) Of Psalm CL: »Looft den Heer in Zijne Heiligen" een *voorschrift* behelst voor de vereering der Heiligen (aldus bl. 118), kan betwijfeld worden. »In sanctis" (in zijn Heiligen) kan ook beteekenen »in zijn Heiligdom". Het parallelisme schijnt zelfs deze laatste beteekenis te eischen — Zie Ned. Vertaling van Mgr. Drehmans, bl. 409, noot 2.

of Engelsche werken voorkomt, maar dat tot heden in Nederland niet in druk verscheen.

Gelijk van zelf spreekt, zou zulk een arbeid, hoewel aan de Marine zeer welkom, voor het groote publiek daarbuiten, minder waarde hebben. Het was om die reden zeker een goed denkbeeld van den schrijver »eenige algemeene beschouwingen" er aan te doen voorafgaan, om in de eerste plaats »bij ons volk meer belangstelling voor en kennis van oorlogsschepen op te wekken en te verspreiden" dan tot heden toe wel bestaat.

Die »algemeene beschouwingen", oorspronkelijk dus als aanhangsel bedoeld, zijn intusschen onwillekeurig de hoofdschotel geworden en nemen 180 van de 320 pagina's druk in beslag. Wij meenen den heer Evers, na aandachtige kennismaking met zijn werk, niet anders dan geluk te kunnen wenschen met deze uitbreiding, daar zij het geheel vollediger en aanschouwelijker maakt; het komt hierdoor meer onder ieders bereik en kan dus in breeder kring van nut zijn. Een beknopte bespreking van den inhoud zal dit duidelijk maken.

In vier hoofdstukken zijn de »algemeene beschouwingen" verdeeld: I *Oorlogsschepen in het algemeen*, II *Slagschepen*, III *Kruisers*, en IV *Torpedovaartuigen*.

In Hoofdstuk I wordt een beschrijving gegeven van de verschillende soorten van schepen: linieschepen, fregatten, korvetten e. a. waaruit in vroeger tijden de vloten waren samengesteld; aardige afbeeldingen, naar gravures uit dien tijd, versieren hierbij den tekst.

Dit historisch overzicht eindigt met het tijdperk van overgang van houten tot ijzeren scheepsbouw en de invoering van den stoom, als hulp bij de voortstuwing. Gaf dit wel eenige wijziging in voorkomen en gebruik van oorlogsschepen, zoolang de bewapening en de opstelling van het geschut — de kanonnen in de breede zijde, in doorloopende batterijen — bleef zooals zij de laatste eeuwen geweest was, mocht het onderscheid niet noemenswaard heeten.

Vrij plotseling kwam evenwel hierin een groote omkeer. Frankrijk voerde nl. in het begin van de 2e helft der 19e eeuw

het pantser in, als bescherming tegen vijandelijk vuur; het gladde voorlaadgeschut werd vervangen door getrokken achterlaadgeschut, waarmede zooveel zwaarder projectielen met grooter snelheid konden worden afgevuurd en in N. Amerika werd kort daarop het eerste schip gebouwd met het geschut in draaibare gepantserde torens opgesteld.

Weldra volgden nu de meest verschillende typen van schepen elkander op, te meer verschillend nu ook de zeilen geheel verdwenen en de voortstuwing alleen op stoomkracht berustte. De snelheid werd steeds opgevoerd, het geschut en de pantsering steeds zwaarder, de schepen voortdurend van grooter tonnen-inhoud en zoo ontstonden de krachtige slagschepen en snelle gepantserde kruisers, die wij in de volgende hoofdstukken beschreven vinden.

Is Hoofdstuk I alles verleden, wat daarop volgt is het heden in zijn volle kracht en belangrijkheid.

Hoofdstuk II: *Slagschepen*, vormt uit den aard der zaak het pièce de resistance en de meeste ruimte is er dan ook aan toegekend. Uitvoerig en ook voor leeken zeer duidelijk, worden hier besproken de eischen, die aan snelheid, pantsering en bewapening in verband met de grootte van het schip moeten gesteld worden, om het meeste nuttig effekt van het geheel te verkrijgen. Terecht breekt hier de heer E. een lans voor het niet te hoog opvoeren van snelheid (en daarmee gepaard gaand afstaan van te groote ruimte en gewicht voor machines, ketels en steenkolen) ten koste van pantser en artillerie.

Wij wenschen de waarde van zijn betoog nog te releveeren door de aanhaling van onderstaande pittige uiting van den Kapitein t/z Mahan der N. A. Zeemacht in zijn werk: *Lessons of the war with Spain:*

> »Stel u de beide factoren: kracht en snelheid voor den geest en bezie ze in hun ware onderlinge verhouding van prioriteit. — Kracht eerst, bewegelijkheid daarna; want de kracht is er niet voor de bewegelijkheid maar bewegelijkheid voor de kracht, die ze dient. Kracht

zonder bewegelijkheid is nuttig, ofschoon in beperkten zin zooals bij kustversterkingen; bewegelijkheid zonder kracht is nagenoeg nutteloos voor de grootere oorlogsdoeleinden. Daarom, zooals in elke samenvoeging waar de een moet wijken om den ander tot volle ontwikkeling te doen komen, zoo is het dat de grootste bewegelijkheid, de grootste snelheid moet wijken voor grooter kracht".

Wetenswaardige bizonderheden deelt de schrijver in dit hoofdstuk ook mede over den strijd tusschen pantser en geschut. Terwijl toch eenerzijds steeds getracht werd het pantser ondoordringbaarder te maken en men al spoedig de smeedijzeren platen verving door compound-stalen en deze weder door nikkel-stalen en ten laatste door gehard nikkelstalen, werden anderzijds de vuurmonden voortdurend verzwaard en de snelheid der projectielen opgevoerd om daardoor hun indringingsvermogen te vergrooten.

Eenige afbeeldingen, naar fotografiën van beschoten pantserplaten (van de soort als bestemd zijn voor het jongste Ned. pantserschip *Hertog Hendrik*) toonen het groote weerstandsvermogen aan, dat het thans gebruikte gehard nikkel-staal bezit. Deze proefnemingen geschiedden bij Krupp, van wiens bekende fabrieken hier tevens eenige details worden medegedeeld.

Onder de afdeeling *kanonnen* treffen wij aan — na eenige historische opgaven met afbeelding van vroeger werp- en schiettuig — een belangrijke bespreking van de wijze, waarop tegenwoordig het geschut aan boord wordt opgesteld. Op zaakkundige wijze wordt hier met vele voorbeelden aangetoond, hoe de plaatsing moet wezen om bij een gegeven aantal stukken — beter: bij een gegeven gewicht, dat aan artillerie mag worden besteed — een zoo krachtig mogelijk vuur èn vooruit, èn achteruit, èn uit de breede zijden te kunnen afgeven. Ook voor den zee-officier is deze bespreking van veel belang en nog meer door de talrijke bijgevoegde teekeningen, die tegelijk met de opstelling ook de velden aangeven door het geschut op de verschillende schepen bestreken.

Beter dan door droge opsomming in lijsten [1]): zóóveel stukken van deze soort, zóóveel van die soort, blijkt hieruit de artilleristische kracht van eenig schip en kan door onderlinge vergelijking beoordeeld worden, of men »goede waar heeft voor zijn geld". Een vergelijking, die voor onze schepen, jammer genoeg, maar al te dikwijls in het nadeel uitvalt.

Een oordeelkundige opstelling van een kleiner getal krachtige en snelvurende kanonnen op een kleiner schip, kan maken, dat zulk een vaartuig meer offensieve en defensieve kracht bezit dan een tegenstander van grooter tonneninhoud en grooter bewapening.

Terecht betoogt verder de heer E. de noodzakelijkheid zooveel mogelijk éénheid te betrachten bij den bouw van pantserschepen en een eenmaal na rijp beraad gekozen type te continueeren; slechts dàn moet bij verderen aanbouw hiervan worden afgeweken, als de ondervinding op oudere zusterschepen opgedaan hiertoe aanleiding geeft.

Aan het slot van dit hoofdstuk betreurt de schrijver het, dat nog steeds niet in Nederland besloten is tot het aanvragen en aanschaffen van de 5 kleine pantserschepen, zoogenaamd voor binnenlandschen dienst, die onder den vorigen Minister van Marine Jhr. Roëll waren ontworpen.

In deze treuren wij niet mede, integendeel en wij meenen dat er op het gebied van locale defensie van zeegaten, andere betere denkwijzen doorbrekende zijn. Wéér is het Captain Mahan, die met de oorlogservaring der Amerikanen tegen Spanje hier vóórgaat en wiens gezaghebbende woorden ook aangehaald worden door den schrijver van *Naval Efficiency*, een zeer belangwekkend boek op marine-gebied

---

[1]) Aan deze lijsten, voorkomende in Hoofdstuk V: *Algemeen Overzicht der Oorlogschepen*, hadden wij gaarne bij de rubriek: geschut, zoo noodig, de bijvoeging gelezen: snelvuur. Dit geeft juister beoordeeling; zoo zijn bijv. a/b U. S. kruiser *Albany* de *6* kns. van 15 cM. en de *4* van 12 cM. allen snelvuur, daarentegen a/b id. *S. Francisco* de *12* van 15 cM. gewoon geschut. Zonder de vermelding: snelvuur, bij de *Albany*, zoude men dit schip dus zwakker bewapend noemen dan de *S. Francisco*, terwijl het in werkelijkheid zeer zeker andersom is.

onlangs verschenen [1]). Een enkele zin worde hier weergegeven, op gevaar af van het verwijt te moeten hooren: het is hier geen vakschrift.

> »Het is een der grootste gebreken van een systeem van kustverdediging afhankelijk van schepen, zelfs als deze voor dat doel speciaal gebouwd zijn, dat altijd de kans bestaat dat die schepen uit werkelijke of ingebeelde noodzaak tijdelijk naar elders worden gecommandeerd. De moraal is dus eenvoudig: breng nooit een vuurmond op een schip, als hij van den wal af het werk evengoed kan doen. Het is bovendien minder kostbaar".

En nu meenen wij, dat er geen zeegat op onze kust is, dat niet met torpedoversperringen en vaste versterkingen volkomen is af te sluiten. Moraal: de verdediging van Nederland aan de zeezijde geschiedt het beste van den wal af; alle diverse soorten van speciale kustverdedigingsvaartuigen: kanonneerbooten, monitors, kleine en grootere pantserscheepjes zijn overbodig; slechts een goed aantal onderzee-torpedobooten wordt vereischt om een vijandelijke blokkeerende of landingsvloot in voortdurende spanning te houden en zware verliezen te kunnen toebrengen en door beide oorzaken tot den aftocht te dwingen [2]).

Over de wenschelijkheid — noodzakelijkheid — onze talrijke vloot van kleine en grootere kustverdedigers, in verband met de aanschaffing eener onderzee-flotille, te vervangen door een klein homogeen eskader van 5 of 6 krachtige slagschepen van 8 à 10,000 ton, hier thans niet nader.

Alleen nog deze opmerking: dat wij met zulk een eskader, dat overal in volle zee zal kunnen helpen optreden, een zeer zeker veel meer te waardeeren bondgenoot zullen zijn, dan met onze huidige vloot van kustverdedigers, die door

---

1) *Naval Efficiency, the war-readiness of the fleet,* door Archibald S. Hurd. Londen 1902.

2) Zie ook volg. bladz. bij bespreking van Hoofdstuk IV: *Torpedovaartuigen.*

bouw en bestemming slechts op locale defensie is aangewezen.

In Hoofdstuk III wordt behandeld: *Kruisers*. Evenals bij *Slagschepen*, wordt de waarde van deze bespreking zeer verhoogd door de vele afbeeldingen en het vergelijken van gelijksoortige schepen van verschillende natiën en van de vloten onderling. Het af keurend oordeel daarbij over ons zestal kruisers type *Holland* uitgesproken, deelen wij ten volle en verwijzen ten overvloede nog eens naar bl. 141, waar uit een bijgevoegd staatje blijkt, hoe treurig het vergelijkenderwijs met de bewapening en ook met het pantser van die schepen gesteld is.

Hoofdstuk IV over *Torpedo-booten*, *-jagers* en *-kruisers* volgt thans. Voor ons land heeft de bespreking der eerste rubriek de meeste waarde, omdat het aanschaffen van jagers en kruisers boven onze finantieele krachten gaat, daar andere soorten van schepen bij ons moeten voorgaan. Ter vervanging van de flotille-vaartuigen der Indische marine, die alle gevechtswaarde tegenover Europeesche vijanden missen, zoude intusschen een kruisertype als de *Tupy*, zooals de heer Evers het voorstelt, zeker bizonder wenschelijk zijn. Zij die in Indië aan boord gediend hebben, zullen ook de waarde van zijn aanbeveling beseffen: »dat de *Tupy*-klasse speciaal gebouwd is met het oog op het presteeren van diensten in warme luchtstreken".

Slechts één soort van schepen missen we, bij alle categoriën die in »Oorlogsschepen" behandeld zijn, nl. de *Onderzee-torpedobooten*. Wel heeft Nederland ze nog niet aangeschaft of in beproeving genomen en wij vermoeden, dat dit de reden is, waarom ze hier niet besproken werden, maar waar Frankrijk er reeds 37 heeft en aanbouwt, waar Engeland, Amerika en andere landen volgen, daar blijkt toch, dat het een wapen is, waarop eerlang gerekend kan worden; en aangezien het in hoofdzaak op verdediging van havens en zeegaten is aangewezen, zoo zal het juist aan de defensie van onze kusten ten goede komen. In *Naval Efficiency*, waar pl. m. 20 bladzijden aan dit onderwerp worden gewijd, lezen we o. a. het volgende:

> »Admiraal Dewey, een van de weinige zee-officieren die ondervinding heeft gehad van de moeilijkheden om

een stoom-eskader in zijn eigen haven te blokkeeren, heeft beslist erkend, dat als de Spanjaarden twee onderzee-torpedobooten hadden gehad, hij zijn schepen niet vóór Manilla had kunnen houden. — Hij is dan ook een der meest enthousiaste voorstanders van dit wapen en zeker heeft niemand meer recht om te spreken van het *moreel* effect van deze vaartuigen, dan een zee-officier die weet wat oorlog is en die tevens ondervinding van deze scheepjes heeft, sinds hij bij een langdurige proeftocht tegenwoordig was".

En hiermede zijn wij aan het einde van ons overzicht. Wij noemden in den aanvang, de latere uitbreiding door den heer Evers aan zijn werk gegeven, een aanwinst voor zijn boek. Wij hopen dit te hebben aangetoond. Op voor allen begrijpelijke wijze toch, worden daarin gegevens verstrekt en beschouwingen gehouden, die een ieder in staat stellen zich een juist begrip van oorlogsschepen te vormen en daarbij de conclusies van den schrijver te volgen.

Hun die buiten de Marine staan of »er uit" zijn geraakt, wordt hier den weg gewezen voor 't eerst of opnieuw »er in" te komen; zij die »er in" zijn, frisschen hun geheugen weder eens op, krijgen wellicht eenig nieuw gezichtspunt en zorgen daardoor dus »er in" te blijven.

Met aandrang kan derhalve ernstige kennismaking met dit leerzaam werk over »Oorlogsschepen" worden aanbevolen aan allen, wien het belang d. i. de verdediging van het vaderland ter harte gaat; aan niet-militairen in de eerste plaats, doch aan officieren van Zee- en Landmacht zeker niet minder.

Wij brengen den schrijver ten slotte onze hulde voor den belangrijken arbeid door hem geleverd, een hulde naar wij meenen te meer verdiend, naarmate het behandelde onderwerp verder buiten den sfeer van zijn eigenlijken werkkring gelegen was.

's Gravenhage. R. POSTHUMUS MEYJES,
Oud-Luit. t/z. 1e kl.

Langs mijn weg, verzen van H. J. M. DONDERS.
Boxtel, W. van Eupen, 1902.

Geen vriendelijke uitnoodiging om den dichter langs zijn weg te volgen gaat deze verzen vooraf; geen bescheiden voorrede, waaruit de aarzeling blijkt van den zanger om zijn liedekens in breeder kring voor te dragen maar ook de aandrang zijner vrienden, die hem toch daartoe deden besluiten; geen geestdriftvolle inleiding met het doel u te overtuigen, dat de vogelkens niet te weerhouden waren maar moesten uitvliegen. Niets van dit alles. Gij staat onvoorbereid voor den weg door dezen dichter bewandeld. Hij meldt u de indrukken, welke hij langs dien weg heeft verkregen, en wat hij daar jaar na jaar heeft gezien, gevoeld en genoten, kunt ge met hem zien, gevoelen en genieten, als ge maar wilt en medegaat langs zijn weg.

En waarlijk die weg lokt u. Wie enkele liedjes van dezen zanger heeft gehoord, volgt hem gaarne om meerdere te hooren; wie enkele tafereeltjes van dezen kunstschilder heeft aanschouwd, verlangt er meerdere te zien; te meer daar hij zoowel de ouderen als de nieuweren te boeien weet; evenzeer vermag te schilderen wat er om hem heen geschiedt, als weêr te geven wat er in zijn eigen gemoed omgaat; het natuurlijke zonlicht evenmin schuwt als kunstmatig electrische verlichting.

Daar zijn zeer schoone plekjes te bewonderen langs den weg van dezen dichter. Hier wijst hij u op een landschapje door *Meizon* beschenen, daar op een *Als het wintert*, ginds *Als het sneeuwt*. De ontmoeting met *Zijn vriend in tegenspoed* treft u evenzeer als zijn gebed bij de *Mater boni consilii*, en zoo is er veel, veel meer.

Bovendien om de schoone plekjes langs dezen poëtischen weg te bewonderen behoeft gij gelukkig ook niet hoog te klimmen, iets wat bij de jongeren — en tot dezen behoort onze dichter — nog al dikwerf van de menschelijke krachten gevorderd wordt. Als gij niet aanstonds vol geestdrift zijt voor hunne schoonheden, dan is het: »Gij blijft te laag bij den grond; stijgen moet ge stijgen om al het schoone te gevoelen

en te genieten". En wanneer men dan na veel halsbrekend klauteren het bevoorrechte toppunt heeft bereikt, dan gebeurt het vaak, dat men met een ondeugende schuine beweging der oogen elkander aanziet en door een licht schouderophalen zooveel als elkaâr te kennen geeft: »Is dat nu alles?!"

Tot zulk een weinig beloonde vermoeienis noodigt u deze dichter niet.

Hij gaat met een jeugdig hart zingend en jubelend langs zijn pad, en alles daar geeft hem stof voor zijn zangen, niet alleen het gezonde heerlijke leven, groene weiden en ruischende korenaren, maar ook het treurige ziekbed, het eenzame kerkhof en de kille grafgesteenten; niet alleen de spelende zonnestralen van den blijden dag, maar ook de onbeweeglijke duisternis van den somberen nacht.

Ook de poëzie van den Kerstnacht heeft onzen dichter begeesterd. Eén tafereeltje echter schilderde hij daarvan, dat impressionisten misschien erg mooi zullen vinden en jongeren wellicht »ál-werkelijkheid" noemen, maar ik voor mij mis liever dat »ruw bombazijn" en dat »dun sletig jasje" op zulke schilderijtjes. Pas op moderne dichter, niet *al* te laag bij den grond!

Maar behoort de dichter van *Langs mijn weg* dan zoozeer tot de modernen? De eerwaarde fr. L. P. van Thiel O. Pr. leidt onzen dichter behoedzaam als zoodanig den tempel der kunst binnen [1]). Behoedzaam, want deze geestige beoordeelaar noemt den dichter van »Langs mijn weg" *modern* en *niet modern*. Van de 137 bladzijden uit zijn boekje behooren de eerste 70 tot poëzie uit de oude school: »te veel conventie, te weinig natuur, te veel rhetorica, te zeldzaam poëzie". Maar daarna?... »daar staat zij vóór u met haar, groote droomerige oogen, een fijn waasje van melancholie over 't aangezicht, en aldoor blijft zij zingen, steeds vrijer, steeds voller van wat er leeft en streeft in hare ziel". En als nu diezelfde geestige beoordeelaar u het bewijs zal leveren, dat deze moderne dichter in zijn moderne (of eigenlijke) verzen niet gelijk de andere

---

[1]) Zie *Het Centrum* van 1 September 1902.

jongeren zingt van »eigen sentimenteele Ikheid", »eigen mooie émotie's", »eigen mooie smart vooral", in een »woord- of zingeknutsel, waarvan een gewoon sterveling de beteekenis onmogelijk vatten kan", dan vinden wij enkel aanhalingen van bladzijde 29 en 25, behoorende tot de 70 eerste bladzijden van »te veel conventie", »te weinig natuur", »te zeldzaam poëzie". Geluk dichter, onbewust wordt hier hulde gebracht ook aan de eerste helft van *Langs mijn weg*, waarin inderdaad veel te vinden is wat hulde verdient.

Langs mijn weg heeft veel schoons. Mogen velen dien weg met den dichter opgaan en moge hij zelf het mededeelen zijner heerlijke indrukken, van zijn dichterlijk gevoel en poëtisch genot, niet laten eindigen met het jaar 1902.

Willem van Eupen te Boxtel zal in zijn electrische drukkerij wel voor een even passende en schoone zoo niet schoonere uitgave zorgen.

CH. LOHMEIJER, Pr.

Die Parabeln des Herrn im Evangelium exegetisch und praktisch erläutert von LEOPOLD FONCK S. J. *Dr. theol. et phil. Ord. Professor der Theologie an der Universität Innsbruck.* — Innsbruck, Druck und Verlag von Fel. Rauch (Karl Pustet) 1902. Preis: 5 M. 30 Pf.

De Parabels van het Evangelie hebben steeds tot bewondering, stichting en leering gestrekt van allen, die dit gedeelte der H. Schrift hebben gelezen of bestudeerd. Daarom is het niet te verwonderen, dat zoowel de Vaders uit de eerste eeuwen der Kerk, als de latere kerkleeraars, godgeleerden, schriftuurverklaarders en gewijde redenaars ze nu eens in afzonderlijke geschriften of leerredenen, dan weer in doorloopende commentaren op de H. Schrift behandeld hebben. Vele dier werken vertoonen ook ter oorzake van de tijdsomstandigheden, waarin zij geschreven werden, een wetenschappelijk-polemisch karakter, en naar gelang er in den loop der tijden meer

aanvallen op de H. Schrift werden gericht, werd de behoefte aan werken van dien aard, ook wat de Parabels betreft, steeds meer gevoeld. Maar alle geschriften over de Parabels, in de laatste eeuwen verschenen, waren van betrekkelijk geringen omvang. Sinds 1613, toen Salmeron's commentaar verscheen, was er van katholieke zijde geen wetenschappelijk-polemisch werk van beteekenis over dat onderwerp geschreven. Dat is de reden geweest, waarom Pater Fonck er toe overgegaan is, een commentaar te schrijven, dat niet alleen een overzicht zou geven van de geheele litteratuur over dat onderwerp, en verrijkt zou zijn met hetgeen mannen van 't hoogste gezag over duistere of twijfelachtige punten geschreven hebben, maar ook als zelfstandig werk voldoen zou aan alle eischen, die in den tegenwoordigen tijd aan een werk van wetenschappelijk-polemischen aard gesteld kunnen worden. En de wijze, waarop hij dat plan heeft ten uitvoer gebracht, verdient in alle opzichten geprezen te worden.

Alvorens zijn arbeid te kunnen beginnen, moest de schrijver bij zich zelven vaststellen, welke beeldspraak van 't Evangelie hij als Parabel zou beschouwen. De definitie daarvan kan zoowel aan de profane litteratuur, als aan de H. Schrift worden ontleend. Omtrent de eerstgenoemde bestaat er echter geen overeenstemming. Aristoteles en Quintilianus verschilden daarover reeds van meening, en latere schrijvers van handboeken over Welsprekendheid en Dichtkunst hebben weer andere opvattingen verspreid. Wie bij de bespreking der Parabels dus van hún leer uitgaat, heeft geen vasten grond onder de voeten; en al zou hij zelf een definitie vormen, die, wat de hoofdzaak betreft, de uiteenloopende meeningen zooveel mogelijk samenvat, dan zou hij nog bevinden, dat het daardoor verkregen Parabel-begrip niet toepasselijk is op alle Evangelische beeldspraak, die gewoonlijk met dien naam wordt aangeduid. Daarom alleen was het dus niet raadzaam, de definitie van Parabel af te leiden uit de profane litteratuur; maar ook afgezien daarvan was het voor een werk, welks hoofddoel van exegetischen aard zou zijn, veel verkieselijker het Parabel-begrip der H. Schrift zelve tot

leiddraad der bespreking te nemen. Dat verklaart derhalve, waarom Pater Fonck zijn definitie of liever zijn omschrijving van Parabel heeft samengesteld uit de verschillende begripskenmerken, die zoowel uit het Oude als uit het Nieuwe Testament kunnen worden opgedolven. Een Parabel noemt hij dan *die Veranschaulichung einer übernatürlichen Wahrheit durch die Gegenüberstellung eines Gleichnisses in einer selbständigen Rede.* Vooreerst wordt er voor dit Parabel-begrip dus een zelfstandige spreekwijze gevorderd, en is het uit dien hoofde niet voldoende, dat er in een zin slechts terloops eenige beeldspraak wordt gegeven. In die spreekwijze moet voorts een bovennatuurlijke waarheid worden verkondigd, die voorgesteld moet worden door middel van een beeld, dat er tegenoverstaat en aan de natuur of het dagelijksch leven is ontleend. Die onderlinge verhouding van beeld ter eene en bovennatuurlijke waarheid ter andere zijde moet hier echter niet altijd *formaliter*, maar meermalen, om zoo te spreken, *virtualiter* worden opgevat. De schrijver maakt er zelf opmerkzaam op, dat er Parabels zijn, waarin de bovennatuurlijke waarheid niet tegenover het beeld geplaatst is. In dergelijke gevallen blijkt zij echter uit de verklaring der Parabel, of kan zij, wanneer die verklaring niet in de Schriftuur is opgenomen, uit den samenhang met het overige gedeelte van den tekst, of uit vergelijking der Parabel met andere Schriftuurplaatsen worden afgeleid.

Deze omschrijving der Parabel is dus zeer ruim genomen, en daaraan moet worden toegeschreven, dat er in dit werk veel beeldspraak uit de leerredenen des Zaligmakers besproken wordt, die gewoonlijk niet tot de Parabels in den engeren zin van verhalen wordt gerekend — een opvatting, die natuurlijk aan den rijkdom van den inhoud en aan den omvang van het boek, dat ruim 800 bladzijden bevat, ten goede is gekomen.

De wijze, waarop Pater Fonck zijn onderwerp behandeld heeft, is in alle opzichten in overeenstemming met het hoofddoel en de ondergeschikte doeleinden, door hem beoogd. Dat hoofddoel is een exegetische verklaring der Parabels, die in alle opzichten aan de moderne eischen der wetenschap

voldoet; maar daarvoor werd, behalve de veelomvattende wetenschappelijke ontwikkeling, die voor elke verklaring der H. Schrift onontbeerlijk is, ook een nauwkeurige kennis van Palestina ten tijde des Zaligmakers vereischt. Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat kennis van personen, plaatsen of omstandigheden van het hoogste belang is, om de hoofdbeteekenis eener Parabel of de voornaamste bijzonderheden, die daarmee in verband staan, juist op te vatten. Aan beide vereischten kon Pater Fonck zoowel om zijn vroegere studiën, als om zijn tegenwoordige betrekking voldoen; te meer daar hij in 1895 en 1896 in de gelegenheid geweest is, in Palestina te verblijven en zich daar op de hoogte te stellen van al wat op zijn toekomstigen arbeid betrekking kon hebben.

Van den anderen kant was er echter in de gunstige omstandigheden, waarin hij verkeerde, ook eenig gevaar gelegen. Zou hij door den overvloed van stof niet overstelpt worden, en de degelijkheid van den inhoud zijns boeks aan de duidelijkheid der voorstelling geen afbreuk doen? Om dat gevaar te voorkomen, heeft Pater Fonck op uitnemende wijze het *divide et impera* in praktijk gebracht. Na eenige voorafgaande beschouwingen over de definitie, het doel en de verklaring der Parabels en over het Rijk Gods, waarop zij middellijk of onmiddellijk betrekking hebben, bespreekt hij iedere Parabel afzonderlijk, en verdeelt hij zijn stof in verschillende hoofdstukken met daarbij passende opschriften. Zoo geeft hij achtereenvolgens den Griekschen tekst der verschillende Evangelisten met een Duitsche vertaling, een uiteenzetting der omstandigheden, waarin de Parabel werd uitgesproken, een woord- en zaakverklaring, een exegetischen uitleg, verschillende toepassingen van godsdienstigen of zedelijken aard en eindelijk eenige gevolgtrekkingen. Bij Parabels, die weinig stof tot bespreking geven, is een of ander dezer hoofdstukken weggevallen.

Deze verdeeling in hoofdstukken is echter niet alleen gekozen met het oog op de exegetische verklaring, die hoofddoel is, maar gedeeltelijk ook om twee ondergeschikte doeleinden, waarvan het eerste van polemischen, het tweede van didactischen aard is.

Het polemisch gedeelte vindt zijn rechtvaardiging in de talrijke geschriften, die door andersdenkenden over de Parabels geschreven zijn, zoowel door geloovige Protestanten als door rationalisten. Tot de eerstgenoemden behoort ook onze bekende hofprediker ds. Koetsveld, wiens werk over de Parabels, ondanks eenige scheeve voorstellingen en aanvallen op de katholieke leer, zeer door Pater Fonck op prijs wordt gesteld. En evenals in de werken van andere geloovige Protestanten, die in dienzelfden geest geschreven hebben, zoo weet hij ook in dat van ds. Koetsveld het goede te waardeeren en het verkeerde te weerleggen. Veel meer polemisch trekt de schrijver echter tegen de rationalisten te velde, en vooral tegen den Marburger Hoogleeraar A. Jülicher, die, uitgaande van de loochening der Godheid van Christus en de inspiratie der H. Schrift, op de Parabels van 't Evangelie een heftigen aanval gericht heeft.

Het tweede doeleinde van ondergeschikten aard heeft een didactisch karakter. Wie weet niet hoeveel wijze lessen en vermaningen ten opzichte van het godsdienstig en zedelijk leven van den mensch in de meeste Parabels besloten liggen? Daarvan hebben reeds de Vaders in hunne *homiliae* en *sermones* partij getrokken, en hun voorbeeld is door tallooze gewijde redenaars nagevolgd. De voornaamste dier lessen en vermaningen worden medegedeeld in het hoofdstuk over de toepassing der Parabels. Tevens wordt daar een overzicht gegeven van de meest bekende leerredenen en onderrichtingen, die in den loop des tijds over een of andere Parabel gehouden zijn.

Dat alles wordt behandeld in een stijl, die uitmunt door eenvoud en duidelijkheid, zoodat het geheele werk, ondanks de degelijkheid van den inhoud, een gemakkelijke en onderhoudende lectuur vormt. Moge het boek ook hier te lande ruim verspreid en door velen, vooral door Priesters, gelezen worden! Zij zullen er een onuitputtelijke goudmijn van leering en stichting in vinden.

P. ZEEGERS, S. J.

MARIE HEURTIN,

DE BLINDE DOOFSTOMME VAN LARNAY.

Over de geestelijke ontwikkeling van ongelukkigen, die sedert hun geboorte of hun allervroegsten levenstijd doof, stom en blind waren, zijn enkele mededeelingen meer algemeen bekend.

Dugald Stewart leverde ten jare 1812 bij de Koninklijke Academie van Edinburg een verslag in aangaande den toestand van James Mitchel, een doofstomblind geborene, die toen omtrent zeventien jaar oud was. Professor A. Kussmaul ontvouwde in zijn werk over *De stoornissen der Spraak*, welke onderwijsmethode hij volgde met zijne doofstomblinde leerling, Laura Bridgeman, die op tweejarigen leeftijd blind en doof werd. Hirzel schreef in 1882 over Eduard Meystre, een doofstomblinde van Lausanne. Door vele berichten kent men overal Helen Keller; de nu nagenoeg twee-en-twintigjarige jonkvrouw, die blind en doof werd, toen zij maar achttien maanden oud was, is te Boston in het instituut voor doofstommen onderwezen en wordt thans als een wetenschappelijk meisje gevierd.

Minder bekend schijnt in ons vaderland Marie Heurtin. Zij is, naar ik meen, op dit oogenblik de eenige in geheel de wereld, die doofstomblind *geboren* is, maar niettemin tot een waarlijk schoon zieleleven mocht opstijgen.

Reeds hebben professor Louis Arnould van Poitiers in *La Quinzaine* (1 Déc. 1900) en P. Félix Thomas in de *Revue de Paris* (1 Janv. 1901) over haar geschreven. De *Revue philosophique* van Ribot heeft het belangrijk zielkundig feit herdacht. Wat zij melden, mocht ik laatst in Augustus van de onmiddellijke getuigen opnieuw vernemen. Zuster Marguerite,

de leermeesteres van het nu zeventienjarige meisje, verklaarde mij, dat de mededeelingen van Arnould geheel nauwkeurig zijn, weshalve ik mij meermalen op dezen geleerde zal beroepen. Menige nieuwe bijzonderheid heb ik opgeteekend gedurende mijn verblijf te Larnay. Bij mijn samenspraak met het blinde kind was zuster Marguerite, daar ik de dactylogie niet ken, mijn trouwe tolk.

Wat ik gehoord en gezien heb, zullen de volgende bladzijden den lezer verhalen. De feiten moeten spreken.

Oordeel zelf, waarde lezer, of de geschiedenis van een arm meisje, dat blind, doof en stom is, iets behelst voor uw nadenken en uw gemoed.

* * *

Larnay is een ruim, nieuw opgebouwd gesticht, omringd door tuinen met bloemen, vruchtboomen en allerlei groenten. Tweehonderd vrouwelijke doofstommen en een veertigtal blinden worden er onderwezen, opgevoed, verpleegd door de *Filles de la Sagesse*, de zoogenaamde grijze zusters.

Het instituut, dat zich schoon uit de eenzame hoogvlakte van Poitiers verheft, is niet meer dan een uur van deze stad verwijderd. Het was vroeger een adellijk landgoed, waaraan de thans uitgestorven familie de Larnay haren naam ontleende.

Charles-Joseph Chaubier de Larnay, kanunnik der kathedraal van Poitiers, ontving er 6 November 1847 de doofstomme meisjes, die tot hiertoe in het dal van Pont-Achard waren gehuisvest. Den 12 November 1857 begon men ook blinde meisjes op te nemen. Dit was de oorsprong van het tegenwoordige gesticht. Nu rust hier in de crypte de liefderijke priester († 7 December 1862), die dit toevluchtsoord voor zoovele ongelukkigen schiep.

Tot de verpleegden van Larnay behoorden tot heden ook drie doofstomblinde meisjes.

Het eerste was Germaine Cambon. Eene zuster, bijgestaan door eene der oudere doofstommen, leerde het kind de

vingertaal verstaan. De uitkomst van het onderricht en der godsdienstig-zedelijke opvoeding was verblijdend. Bij den eerwaarden heer Guillet, aartspriester van Niort, in diens *Vie de M. Gharles-Joseph Chaubier de Larnay* p. 490—491, vonden wij de volgende bijzonderheden opgeteekend. Zij betreffen de eerste H. Communie der kleine Germaine.

»Nous avions le bonheur de dire cette messe de première communion. Notre allocution, que nous étions obligé de mimer pour les sourdes-muettes, en la parlant pour les aveugles, fut traduite au moyen du toucher par la sourde-muette à sa compagne sourde-muette et aveugle, qui dit ensuite à part soi, sur l'avertissement qu'on lui en donna, les actes avant la communion, comme aussi ceux d'après. Une soeur, au sortir de l'église, lui ayant fait cette question: »Notre-Seigneur, que t'a-t-il dit dans la communion?" Elle répondit aussitôt par les signes: »Ah! il ne m' a rien dit; mais moi je Lui ai parlé beaucoup, beaucoup; je Lui ai expliqué beaucoup de choses". La chère enfant ne put pas déjeuner. »Je ne puis pas manger," disait-elle, »mon coeur est trop plein". Les jours suivants, notre petite Germaine, c'est le prénom de l'enfant, ne cessait de répéter: »Je voudrais déjá mourir, je m'ennuie de la vie; j'avais demandé à Jésus de mourir le jour de ma première communion. L'ennui de la vie dans cette enfant, on le comprend bien, n'était pas causé par le sentiment qu'elle pouvait avoir de sa triple infirmité".

Germaine en de zuster, die haar onderwees, hebben dit aardsche leven reeds verlaten.

De tweede doofstomblinde van Larnay is de meer bekende Martha Obrecht. Zij werd eensklaps zoo diep ongelukkig, toen zij reeds drie jaar oud was (1870), door de verschrikkingen van het beleg van Parijs. Duilhé de Saint-Projet, in zijn *Apologie Scientifique*, heeft omtrent haar leerrijke bijzonderheden gemeld, die hier te lande algemeener de aandacht trokken door de zeer verdienstelijke studie, *De Mensch*, van professor Keuller [1]).

---

1) *De Katholiek* 1892, Dl. CII, bl. 208—213.

Martha Obrecht kwam te Larnay in 1878. Zuster Sainte-Médulle werd haar leermeesteres, terwijl Blanca, eene doofstomme zuster, als *monitrice* het werk der liefderijke leerares met groote toewijding jaren lang bleef aanvullen en verlichten. Van deze schreef Martha in een harer kinderlijke briefjes aan hare moeder: »Soeur Blanche est mère pour Marthe, je prie pour soeur Blanche".

Zuster Médulle rust reeds sedert 1894 in de schaduw van het kruis. Hare ziel vond God in het eeuwige licht. Doch ook op aarde is de lamp harer wijze en liefderijke zorgen niet uitgebluscht. Zij zag, hoe de eerste kennis voor het ontwakende hooger zieleleven der arme Martha was als »un rayon de soleil pour une fleur naissante, après une sombre et froide nuit". Wij hebben dezen zomer het kind harer toewijding gezien en ons verheugd, omdat het dag gebleven is in de ziel der goedhartige blinde doofstomme.

Martha Obrecht vindt eene aangename bezigheid in verscheiden vrouwelijke handwerken. Tot afwisseling houdt zij zich onledig met het overschrijven van gepointeerde boeken voor blinde gezellinnen, een door haar zeer geliefden arbeid. Zij leest. Gaarne onderhoudt zij zich met de talrijke huisgenooten, en met alle zusters, die de teekenen en de vingertaal verstaan. Haar gelaat vertoont het blindentype en een lichte wolk van gedruktheid ligt daarover uitgespreid. Maar gedurende het onderhoud ziet men hare trekken ophelderen; dikwijls gaat de tevredenheid over in vroolijkheid en een lach. Het is waar, dat de nu ruim vijfendertigjarige een machtig heimwee gevoelt naar zien: somtijds klaagt zij over haar ongelukkigen staat. Maar de godsdienst verdrijft spoedig die duisternis uit haar gemoed. Een opwekkend woord, een vaderlijke vertroosting van den priester hergeeft aan hare ziel den vrede.

Trouwe vriendinnen zijn Martha en Maria Heurtin, haar jeugdige lotgenoot. Wat leven zij bij hare samenspraken! Dan leggen de twee doofstomblinden de »vlugsprekende" handen in elkaar. Zij spreken over lief en leed; over elkanders arbeid; over het nieuws van den dag. Zij zien niet;

zij hooren niet; er is geenerlei geluid van woorden. Het is stille vertrouwelijkheid; levendige bezieling; scherts en opgewekte vroolijkheid. Zij verstaan elkaar ook in hoogere belangen. Want zij kennen God en het toekomstige leven; zij hebben Christus lief en verblijden zich in de zegeningen van den godsdienst

De opleiding van Martha blijft aldus schijnen als een licht. Te meer, omdat daardoor de opvoeding werd voorbereid van Marie Heurtin, met wier geschiedenis wij ons nu gaan bezighouden.

* * *

Marie Heurtin werd geboren te Vertou, in het departement Loire-Inférieure, den 13 April 1885. Haar ouders zijn zeer weinig bemiddeld, en vader Heurtin wint met zijn kuipersvak niet veel meer dan het dagelijksch brood.

Marie is de oudste van zeven kinderen. Op haar volgde een zuster, die blind geboren werd. Het derde en het vierde kind, twee meisjes, waren zonder gebreken. Daarna werd een broeder geboren, doofstom. Vervolgens weder een meisje, zonder eenig gebrek. En kortelings, in Juli, nog een zusje, naar het schijnt, ook geheel welgeschapen. De ouders zijn, geloof ik, halve neef en nicht.

Tot haar tiende jaar verbleef het doofstomblinde meisje in de woning harer ouders, met uitzondering van eenigen tijd, gedurende welken twee inrichtingen voor doofstommen of voor blinden haar, bij wijze van proefneming, opnamen. Na de tweede proefneming zond men het kind aan haar vader terug »en lui assurant — zegt professor Arnould — que sa fille, avec son *regard ouvert clair et vif*, voyait parfaitement, mais qu'elle était idiote". Nu wist men vader Heurtin geen beteren raad te geven, dan dat hij zijn dochtertje zou plaatsen in het krankzinnigengesticht te Nantes. Maar de brave man had van Larnay gehoord, waar immers Martha Obrecht door zuster Médulle onderwezen was. Op zijn verzoek werd de tienjarige Marie door de overste aangenomen. Soeur Sainte-

Marguerite aanvaardde met grooten moed en christelijke toewijding het werk der opvoeding. Zij had in Martha Obrecht de vruchten gezien van beleid en geduld. Met Gods bijstand hoopte zij alles voor de kleine Marie te worden, en het kind te redden uit zulk een droeven staat.

Niemand zal het ons betwisten: de toestand, waarin dit edele werk moest worden begonnen; de strengere stelselmatigheid, waarmede het werd voortgezet; eindelijk, de reeds bereikte en nog met allen grond te verwachten uitkomsten schenken aan de geschiedenis der opleiding dezer derde blinde doofstomme eene buitengewone belangrijkheid.

Als een kleine wilde, bijna als een jong wild dier, kwam het kind den 1 Maart 1895, des morgens, bij de zusters van Larnay aan. Toen haar vader en haar tante, die haar hadden gebracht, vertrokken waren, ontstak zij in een razernij, die bijna twee maanden duurde. Zij wentelde zich langs den bodem; sloeg den grond met vuisten; blafte, schreeuwde, dat het ver buiten het huis klonk. Poogde men haar door kleine wandelingen met hare gezellinnen een weinig tot kalmte te brengen, dan barstte daarbuiten de woede eensklaps met nieuw geweld los. Daar is niet de minste overdrijving in deze woorden van Arnould: »Il fallut plusieurs fois l'emporter par les épaules et par les jambes, en dépit de ses rugissements, et les Soeurs rentraient, confuses devant l'émoi des ouvriers et des paysans, qui avaient l'air de croire qu'elles attentaient à la vie d'une enfant". Zij krabde splinters van de muren. Zuster Marguerite, die met haar in hetzelfde vertrek sliep, kon door al het geweld geen enkelen nacht rusten. Zij zag zich gedwongen deze weerbarstige leerling eenigen tijd aan de hoede van andere huisgenooten toe te vertrouwen. Somtijds scheen het kind met zich zelf als te spreken, of brak het los in luid gelach. Volgens de gissing van zuster Marguerite werd de woestheid van het kind vooral hierdoor veroorzaakt, dat de kleine voor het ongewone kwam, voor eene nieuwe omgeving, waarin zij nog niet thuis was. Zoo herviel Marie terstond in hare bittere woede, wanneer zij de kleeding eener zuster aanraakte, de wijde, wollen

E.H en Co

mouwen of de gesteven kap. Toen Martha Obrecht, als een achtjarig kind te Larnay kwam, kon men haar beschrijven, als »eene masse inerte". Haar opvolgster gaf blijkbaar dien indruk niet.

Nadat gij deze dingen van ooggetuigen en oorgetuigen hebt vernomen, gelooft gij nauwelijks uw oogen, wanneer straks de zeventienjarige Maria zoo rustig en bezonnen met hare hartelijk geliefde leerares in de gastenkamer of in den kloostertuin tusschen de bloemperken u te gemoet treedt. Hare houding, manieren, gebarentaal, geheel haar innemend wezen kan ik maar door een woord wedergeven: délicatesse. Eene zachte, fijne, levendige ziel spreekt uit deze tengere, onschuldige verschijning. Vlug en vastberaden in alles, heeft dit blinde kind eene eigenaardige aantrekkelijkheid door haar »regard ouvert, clair et vif", waarom men vroeger verklaarde, dat zij wel ziende, maar »idiote" was. Geen wonder, dat de goede zusters *de la Sagesse*, die haar kweekeling zeker verwennen zouden, indien zij niet zoo verstandig waren, zich meer dan eens — en nog wel zonder blijkbare gewetenswroeging! — aan eene moederlijke ijdelheid schuldig maken, door te roemen op »les beaux yeux de cette chère enfant".

Maar hoeveel zorgen en offers heeft de vorming van dit kind ook gevraagd!

* * *

De eerste vraag bij de opvoeding, nadat door groote goedheid en geduld het vertrouwen een weinig was gewonnen, kwam hierop neder: hoe zullen wij Marie leeren spreken?

De taal moest klaarblijkelijk een taal van teekens zijn.

Met een klein zakmesje begon de victorie. De kleine had dit van thuis medegebracht en was er zeer aan gehecht. Zuster Marguerite ontnam het haar voor een oogenblik, en gaf het haar terug, tegelijkertijd het teeken der doofstomme voor *mes* makend. Dit teeken bestaat, gelijk men weet, hierin, dat de eene hand op de andere eene beweging van snijden maakt. Na wat belgens en vruchtelooze proeven begon het kind zelf dit teeken te maken, en kreeg toen haar

mesje in ongestoord bezit. Evenzoo deed men vervolgens met haar geliefkoosde spijzen: eieren en vruchten. Ten laatste met alles wat zij bij den maaltijd behoefde: spijzen en tafelgoed. Op hare plaats aan den disch gezeten, vond zij niets; doch zij maakte voor alles het bepaalde teeken, en alles gewerd haar terstond.

Op deze wijze kon men echter niet voortgaan. Het geheugen kan moeielijk de zich vermenigvuldigende teekens voor de tallooze ons omringende voorwerpen bewaren, en het zou bovendien te bezwaarlijk zijn, telkens nieuwe teekens te vinden.

Het taalonderwijs in den meer eigenlijken zin werd beproefd.

Zuster Marguerite koos het vinger-alphabet der doofstommen. Daar Marie de letterteekens niet kon zien, moest de tastzin weder dienst doen en de letterteekens der doofstommen werden *voelbaar* gemaakt op de hand. Toen het alphabet aldus in het geheugen der zeer schrandere kleine was geprent, deed men haar geleidelijk begrijpen, hoe de dingen, vroeger door één *teeken* beduid, ook werden uitgedrukt door meerdere *letterteekens*. *Couteau* b. v. niet alleen door de bovengenoemde snijbeweging op de hand, maar door de vier letterteekens, voor *c*, *ou*, *t*, *eau* gebruikelijk. En zij leerde die letterteekens zelve vormen, zichtbaar voor degenen, die zien: voelbaar voor blinden. Wat was er een grootere rijkdom in deze taal met die eindelooze schakeering der letterteekens, om altijd nieuwe dingen uit te drukken! Het kind hoorde nu met de hand, en sprak met de hand.

Het lezen volgde zonder veel moeite.

Louis Braille († 1852), de blinde leeraar van blinden, heeft aan zijn lijdende broeders en zusters, een onschatbaren dienst bewezen door de schoone uitvinding van schrift in *gepointeerde* letterteekens. Punten, van één tot zes op ten hoogste drie boven elkander geplaatste lijnen, in papier ingeprikt of gestoken, geven met hun verschillende verbindingen alle letters van het alphabet. Daar dit Braille-alphabet *en relief* is, nemen de fijngevoelige vingertoppen der geoefende blinden zeer gemakkelijk de kleine verhevenheden van iederen lettervorm waar, en lezen vlug met den tastzin gelijk wij met

onze oogen. Van den anderen kant ontbreekt het, sedert het eerste boek in Braille-letters, ten jare 1829, gedrukt werd, niet meer aan werken, die noodzakelijk of algemeen nuttig zijn. Zoo arbeiden b.v. de blinde zusters van Saint-Paul te Parijs gestadig voort op hun drukkerij van »livres blancs", gelijk de Braille-boeken heeten. Zonder inkt drukken zij maar rustig voort. Het vallen van den avond stoort de werkzame blinden geen oogenblik; want zij behoeven het zonnelicht, dat zij niet zagen, nooit te vervangen door kunstlicht, dat immers maar geheel overtollige weelde zou zijn [1]). Aldus wordt voor de boekerij der blinden gezorgd.

De jeugdige leerling te Larnay maakte snelle vorderingen. Zij greep met kracht de nieuwe hulpmiddelen aan, die hare geestelijke ontwikkeling een buitengewonen stoot zouden geven.

Liefdevolle, geduldige onderrichting en een levendige geest, in de eerste frischheid der kinderjaren, werkten samen, om eene schoone ziel uit haren eenzamen, donkeren kerker te bevrijden. Binnen weinig meer dan een jaar verstond Marie Heurtin de taal der teekens; het handalphabet der doofstommen, »appliqué sur son épiderme", zegt Arnould; bovendien het Braille-alphabet der blinden, zoodat zij nu, op hare wijze, spreken en lezen kon.

Zij heeft ook spreekoefeningen in den eigenlijken zin. Zij legt dan de hand op den mond of de keel harer leermeesteres, en tracht door gelijke orgaanbewegingen de voorgezegde klanken na te bootsen. Uit de oefeningen, die wij hebben bijgewoond, kunnen wij echter niet besluiten, dat de resultaten spoedig van groot practisch nut zullen zijn.

* * *

De buitenwereld nam voortaan snel in omvang en verscheidenheid toe. De dagelijksche aanraking der werkelijkheid, gesprekken en lezingen verruimden voor het weetgierige, vlijtige kind den *gezichteinder.*

Marie werd binnengeleid in de verschillende werkplaatsen van

---

1) Vgl. Maurice de la Sizeraune, *Les Soeurs Aveugles* (1901).

het convent, in de bakkerij, de schoenmakerij, de keuken; zij kwam van stap tot stap op de hoogte van de omvorming der stoffen en de vervaardiging veler dingen. Het veld en de kloostertuin gaven weder andere voorstellingen. En daar men het onderwijs niet door platen veraanschouwelijken kon, schonk men de verheugde leerling doozen, vol nagemaakte levenlooze en levende voorwerpen. Niet altijd slaagde de kennismaking even gemakkelijk. Naar de zon strekte zij verlangend de armen uit. Men moest den tuinman een ladder doen halen en tegen een boom plaatsen. De kleine klom toen, gelijk zij meende, die geheimzinnige weldoende kracht te gemoet. Vruchteloos! Zij begon nu te beseffen, wat men haar van den verren afstand dier lieflijke lentezon had gezegd. Het leven der dieren maakte haar angstig. Hoe raadselachtig was dit bestaan, overeenkomend met het hare en toch zoo verschillend! Toen men haar voor het eerst een vogeltje in de hand gaf, was zij geheel ontsteld. Thans heeft zij de vogelen lief. Den hond en het paard beschouwt zij als zeer nuttig; den hond b.v. omdat hij het huis bewaakt. Zij vreest de dieren niet meer. Zij weet ook, dat de mensch door zijne redelijke ziel hoog boven de dieren verheven is.

O! treffende ontluiking van 's menschen innerlijk leven!

Wat waren de tien eerste levensjaren der arme blinde? Uitingen van vegetatief en bijna louter sensitief leven, getemperd door eene zelfregeling van zindelijkheid en eene zekere mate van zedigheid, maar overigens geweldig in zijne uitbarsting en schier zonder een zweem van meer dan instinct. Wanneer zij van haar ouders een ei verlangde, sloeg zij op haar bord. Zij herinnert zich, dat een buurvrouw haar een weinig confituur gaf op haar brood, eene voor haar arme ouders te groote weelde. Spoedig wist zij de woning harer weldoenster weder te vinden, waar zij voor het hek begon te schreeuwen om de versnapering. Eens snoepte de kleine — wat haar ook zeer goed heugt — uit vaders wijnvat, maar kon, helaas! de opening niet meer sluiten, zoodat het vat leegliep. Toen ging zij zich, uit vrees voor straf, verschuilen. Zij maakt zich thans vroolijk over het hevig geweld, bij de

aankomst te Larnay, en bootst dan somtijds, om te toonen, dat zij zich alles wel herinnert, een oogenblik de verschrikkelijke geluiden na, die nu zoo tegenstrijdig zijn met haar zacht en vriendelijk gelaat.

Doch binnen enkele maanden, gelijk wij zeiden, was de »idiote", die men op het punt stond bij de krankzinnigen te plaatsen, een nieuw wezen; werkelijk, een bloem, die zich naar hooger levenslicht keert. Nu Marie zich kon mededeelen en mededeelingen van anderen ontvangen; samenspraken houden in hare taal over lief en leed en duizend bijzonderheden des levens; van gedachten wisselen met alle zusters en gezellinnen, die bedreven zijn in de vingertaal of dactylogie, nu ging haar geest open voor de waarheid en het schoone, haar hart voor menschelijke gevoelens en al wat goed is. Larnay werd de plaats harer wedergeboorte.

Zien wij, hoe zij tot inzicht van dit aardsche bestaan, van de onsterfelijke ziel, van God en godsdienst geraakte.

* * *

Groot en klein, rijk en arm, jeugd en ouderdom, leven en dood waren begrippen, die Marie Heurtin van lieverlede moest leeren kennen en onderscheiden.

De gemoedsaandoeningen, die haar bij dit dieper begrip der werkelijkheid bijwijlen aangrepen, zijn als eene afspiegeling van 's menschen machtig en ingeschapen verlangen naar onvergankelijk en volmaakt geluk.

Meermalen kwamen aan het klooster van Larnay zeer arme lieden. Zuster Marguerite stelde aan haar leerling zulk een arme voor. Met haar »scherpziende" vingeren betastte het kind den man met zijn verscheurde kleederen en den zak op den rug, en daarna begon zij hem te vergelijken met iemand, die fraai gekleed was, edelgesteenten droeg en geld op zak had. Ziedaar armoede en rijkdom.

Wat was de uitslag dezer kennismaking?

Laten wij den geleerden verslaggever aan het woord, van wien wij reeds zeiden, dat hij alle vertrouwen verdient.

Professor Arnould geeft Maria's stemming tegenover de armoede aldus weder: »Alors l'enfant se redressa, déclara qu'elle ne voulait pas être pauvre et que son père »avait des sous", et elle exhala son dégoût pour les mendiants et les pauvres. Elle était si montée ce jour-là, que la Soeur la laissa se calmer....

Het verkrijgen der begrippen van *ouderdom* en *dood* beschrijft de heer Arnould op de volgende wijze: »L'acquisition de l'idée de *vieillesse* fut plus terrible encore. Une vieille sourde-muette de quatre-vingt-deux ans se prêta à l'expérience; Marie lui palpa le visage, connut ses rides et son corps courbé, et les compara à son propre visage et à son propre corps, et à ceux de Soeur Sainte-Marguerite. Celle-ci lui annonça qu'elle, Marie, serait un jour comme la vieille sourde-muette, qu'elle aurait des rides et, qu'après avoir grandi, elle finerait par se courber et par avoir besoin d'un bâton pour marcher. La révolte fut formidable. L'enfant déclara que ce ne serait point, qu'elle ne voulait pas que cela fût, qu'elle entendait toujours rester jeune: la jeunesse, à la bonne heure! la vieillesse, fi donc! et puis, quand la vieillesse viendrait, elle se raidirait pour ne pas se laisser courber par elle.... S'étant promis d'enseigner à son élève les grands traits de la vie humaine, Soeur Sainte-Marguerite ne craignit pas de lui révéler *la mort.* Pour cela elle profita de la fin d'une religieuse de la cuisine, qui venait d'être soudain emportée par une congestion. Marie s'était beaucoup attachée à elle, et la Soeur Joseph avait même commencé à lui tricoter une paire de bas. Soeur Sainte-Marguerite parla doucement de la morte à l'enfant, lui disant qu'elle était couchée, qu'elle ne se lèverait plus. »Et mes bas, quand les finera-t-elle?" fit aussitôt la pauvre enfant. On lui proposa d'aller auprès de la morte; elle y vola à travers les corridors, et elle fut très péniblement saisie par l'impression de froid du cadavre: elle le comparait à de la glace. En apprenant qu'elle mourrait, elle aussi, et qu'elle serait un jour comme la Soeur Joseph, elle se révolta encore une fois".

Terwijl zuster Marguerite mij deze treffende dingen nog

eens beknopt herhaalde, zeide zij: »Gij hadt moeten zien, hoe energiek het kind optrad; hoe zij zich rechtop hield, vast besloten om voor ouderdom noch dood te buigen".

Stem der natuur! Gelukkig, wij zijn niet voor het vergaan en het graf geschapen. En ook bij de kleine doofstomblinde snelde eene innerlijke neiging der zedelijke natuur de onderrichting te gemoet, die de wijze leerares thans ging geven aangaande de ziel en het onsterfelijk leven.

Toen Marie van haar vader eens een brief ontving, waarover zij zoo verheugd was, dat zij den brief herhaaldelijk kuste, sprak de zuster, telkens behoorlijk tijd tot nadenken latend, het kind de volgende woorden toe, die wij liefst niet vertalen.

»Tu l'aimes bien, ton papa? Tu les aimes bien, ta tante et ta petite soeur? Mais avec quoi les aimes-tu? Est-ce avec tes pieds? Non. Avec tes mains? Non. C'est quelque chose en toi, dans ta poitrine, qui les aime. Eh bien! ce quelque chose qui aime est dans le corps, mais ce n'est pas le corps, on l'appelle l'âme, et, au moment de la mort, le corps et l'âme se séparent. Ainsi, quand Soeur Joseph est morte, tu as tâté son corps qui était glacé, mais son âme qui t'aimait est partie ailleurs; son âme vit toujours et continue à t'aimer".

Een nieuw licht was de kleine blinde opgegaan. Haar reine ziel wierp een eersten blik in dat rijk, dat haar als eene verre belofte van liefde en vrede zooveel troost en blijdschap schenken zou.

Eerst echter moest zij worden geleid tot de kennis van God.

Zij had reeds leeren inzien, dat verschillende dingen door werking van velerlei menschen worden veroorzaakt. De bakker kneedt de brooden; de timmerman vervaardigt tafels en stoelen; de metselaar bouwt muren op. Maar hoe zou dit kind leeren, dat er een eerste Oorzaak bestaat?

Marie Heurtin had een hartstocht voor de zon. — »Marguerite, donnez-moi le soleil!" — riep zij eenmaal hare leermeesteres toe. Terwijl zij op zekeren dag wederom, bewonderend en dankbaar, werd geboeid door de bron van koesterende stralen, vroeg haar de zuster: »Marie, wie heeft de

zon gemaakt? De schrijnwerker?" — »Neen, de bakker". — Het kind kende den gloed van den bakkersoven en zocht in deze overeenkomst met de zon haar antwoord. Daarop sprak zuster Marguerite: »Non, le boulanger ne peut pas faire le soleil. Celui qui l'a fait est plus grand, plus fort, plus savant que tout le monde. Dans une classe la Soeur est au-dessus de toutes les petites filles, la Supérieure est au-dessus de toutes les Soeurs, M. l'Aumônier est au-dessus de la Supérieure, Mgr. l'Evêque de Poitiers, qui est venu l'autre jour à Larnay, est au-dessus de M. l'Aumônier, et il a au-dessus de lui le Pape, dont je t'ai parlé, et qui habite très loin. Au-dessus même du Pape, est Celui qui a fait le soleil, et il n'a pas de corps, il est comme une âme, il te connaît, il te voit, il t'aime, et il voit et il aime tous les hommes, et son nom est Dieu".

Sedert nam de edele kennis van de ziel, van God, van het onsterfelijke leven bij Marie Heurtin gestadig toe. Zon, maan en sterren; de plantenwereld en het dierenrijk; de hoogere waarde van den mensch werden in hare voorstelling en begrippen duidelijker en volledíger; zooveel mogelijk werd alles haar veraanschouwelijkt, en zij steeg, met haren geest, van het *zichtbare* naar den Onzichtbare omhoog, naar den Schepper aller dingen. Zij kent thans, zij aanbidt Gods oneindigheid wijsheid, almacht, rechtvaardigheid en liefde.

Het onderricht in de christelijke geloofsleer; de evangelische geschiedenis; de woorden en de voorbeelden van Christus verrijkten hare naar het Hoogere gerichte ziel steeds met een uitmuntender kennis en wetenschap Gods. Haar rein hart verhief zich in den vrede. Bleven voor haar lichamelijke oogen de zonnestralen zonder glans, toch mocht zij, nu de liefderijke en genaderijke God als een licht in de diepe duisternis harer vroegere ontwetendheid was opgegaan, met den blindgeboren van het Evangelie zeggen: *één ding weet ik, dat ik blind was, en nu zie.*

* * *

Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, godsdienstleer, de geschiedenis van het oude Testament, het leven van Jesus, dit zijn de vakken, waarin Marie Heurtin tot hiertoe werd onderwezen. Op het program van het onlangs begonnen schooljaar staan de geschiedenis der Kerk en de vaderlandsche geschiedenis. Het meisje kent ook reeds verschillende vrouwelijke handwerken.

Marie heeft haar eigen boekerij van »livres blancs". Zij heeft zelfs in het ruimgebouwde instituut haar eigen vertrek, waar zij haar lessen ontvangt en verder stil studeert. Indien ik schilder was, zou ik haar willen schetsen, gelijk ik haar aan de studie zag. De aanblik trof mij als een gezicht van rein geluk. Zacht kwam de zuivere lucht uit den hof door de vensterramen stroomen, terwijl smetteloos licht van den kalmen zomermiddag de jeugdige blinde omvloot, die daar rustig en bezield, als de tevredenheid zelve, bij haar werk nederzat, nauwgezet met de fijne vingeren de Braille-cijfers lezend om voor haar klein rekenvraagstuk de juiste oplossing te vinden.

Een kleine aanslag, door zuster Marguerite, van de terstond sprekende vingertoetsen, en de studeerende stond bedaard van haar schrijftafel op, om zonder aarzelen en in een ommezien uit haar reeds welvoorziene bibliotheek te voorschijn te halen, wat gevraagd werd. Haar lievelingswerk op dit oogenblik waren de twee lijvige deelen, door een parijsche drukkerij geleverd en aan de verheugde leerling als een prijs van ijver voor het afgeloopen schooljaar geschonken: namelijk Mgr. de la Bouillerie's *Méditations sur l'Eucharistie*. Vol blijmoedige vroomheid las het meisje met de linkerhand eene bladzijde van dit nieuwe boek, terwijl zij het gelezene met de rechterhand in vingerspraak vertolkte voor hare leermeesteres, die op haar beurt de woorden aan mij mededeelde in de gewone spreektaal.

Wel kan een mensch, die niet hoort, niet ziet, niet met den mond spreekt, het leven des geestes medeleven. De ingeschapen neiging naar onderzoek, de ordenende kracht van 's menschen verstand begon in deze blinde doofstomme alras te blijken. Wanneer het meisje niet begreep, stelde

het vragen en nogmaals vragen. Gedurende hare lessen verzocht Maria van tijd tot tijd haar onderwijzeres een weinig te poozen. Gelijk een vogel de opgepikte graankorrel ontbolstert en er zich dan mee voedt, zoo blijft zij de reeds opgenomen kennis overwegen en rangschikken, om aldus verstand en geheugen te versterken en duurzaam te verrijken. Het gebeurt somtijds, dat zij aan een voorgedragen afgetrokken begrip eensklaps eene zeer plastische uitdrukking geeft: toen men haar b. v. over *toekomst* sprak, begon zij plotseling met vaste schreden rechtuit te stappen. Den *tijd* meet zij, gelijk wij, naar den uur- en minuutwijzer der klok; de dagen naar den gang harer gewone bezigheden, afgewisseld door den nacht die de rusttijd is; den afstand tusschen het heden en langvergane eeuwen leerde zij, vooral bij het onderwijs in de geschiedenis, allengs schatten. Aanvankelijk waren de vergissingen somtijds teekenend. Op zekeren dag b. v. verhaalde men haar het lijden en de kruisiging van Christus; eensklaps vroeg zij, of haar vader aan het dooden van Christus had medegewerkt. Spoedig werd zij gerustgesteld.

Hoe de blinde doofstomme zich de *ruimte* voorstelt, kan ik niet nauwkeurig zeggen.

Volgens Thomas in de *Revue de Paris* (1 Jan. 1901) was de ruimte voor de toen nog anderhalf jaar jongere blinde »un grand *trou vide*". Naar het mij gegeven antwoord zou ik moeten zeggen, dat zij de ruimte beschouwt als »la succession des choses qui nous environnent". Zeer levendig openbaart zich verder in deze uit zoo diepe duisternis opstijgende ziel het verlangen naar de kennis der *oorzaken*. Bij samenspraken en onderrichtingen zoekt zij steeds het *waarom* te vernemen. Het is: »toujours pourquoi", verzekerde mij zuster Marguerite. Marie Heurtin heeft reeds een groot aantal afgetrokken begrippen. Zij vormt zich oordeelen, bevestigende en ontkennende, niet alleen aangaande bijzondere dingen en gegevens, maar met het duidelijke kenmerk der *noodzakelijkheid* en *algemeenheid*. Zij ziet b. v., dat *het* geheel grooter is dan het deel. Tot driemaal toe ondervraagd, of $2 \times 2 = 4$ is; of het niet iets meer, vier-

en-een-half of vijf kon zijn, hield zij de onveranderlijkheid der genoemde waarheid beslist vol, en bij het derde antwoord zeide zij, met een dier decisieve handbewegingen, welke haar eigen zijn: »on ne peut pas changer cela".

Haar redelijke ziel erkent dus het universeele. Boven de wisselende verschijnselen der af- en aanstroomende feiten, ziet zij het absolute van verscheidene beginselen en hun onveranderlijke waarheid.

Wat de zinnen haar konden melden, was door de onvolkomenheid harer zintuigen beperkt, doch de werkzaamheid der rede vond er stof genoeg in, om tot de kennis te geraken van waarheden, die niet aan het *hier* en het *nu* zijn gebonden, maar die gelden voor *altijd* en *overal*.

Bestaat voor deze doofstomblindgeborene ook het schoone? Zij, die dagelijks met haar omgaan, betwijfelen het niet. Marie vindt het schoone in leliën, rozen en allerlei bloemen, waarvan zij niet alleen met haar fijnen reuk den aangenamen geur geniet, maar ook de bladeren, zoo verscheiden van vorm, getal, rangschikking en zachtheid, met haar »scherpziende" vingeren beschouwt. Langs opgewerkte teekeningen en sierlijke figuren laat zij met welbehagen haar vingeren glippen. Het gelaat, de haardos, de kleeding en de gestalte der menschen leveren haar gegevens om te oordeelen over de schoonheid. Toen zij, begeleid door hare trouwe leermeesteres, in Augustus hare ouders bezocht, verlangde zij spoedig het nieuwe Benjaminnetje der familie, dat toen drie weken oud was, te gaan »zien". Blijde liefkoozingen! Doch zij verzuimde niet, onderzoekend en zacht hare hand te laten gaan om den mond van het kind, of deze klein was en niet te groot. Evenzoo werden neus, handen, enz. »gadegeslagen", en zoo geoordeeld, of de kleine zuster een »lief" kind was.

Wat de taal en uiting van begrippen en gemoedsbewegingen bij Marie Heurtin betreft, geloof ik, dat hier teekenachtige spreekwijzen en naïeve vormen zouden te verzamelen zijn. Dit vermoeden steunt op enkele trekken, die bij het bezoek te Larnay mijn aandacht trokken, en ook op den

aard der zaak. Want het meisje heeft wel de taal van zienden en hoorenden geleerd, doch haar levendige geest zal de woorden meermalen spontaan verbinden naar voorstellingen, die buiten de wereld, waar men ziet en hoort, zijn ontstaan. Het is echter duidelijk, dat alleen langdurige omgang hier tot eenige uitkomst van het onderzoek zou kunnen leiden.

* * *

Liefderijke zorgen worden te Larnay aan de godsdienstige en zedelijke vorming der verpleegden gewijd.

Hier volgt een kleine schets, hoe het zedelijk-godsdienstig leven van Marie Heurtin zich, bij deze goede leiding, ontwikkeld heeft.

Vertrouwen en toegenegenheid waren bij hare opvoeding de eerste, vormende kracht. Toen zij, van hare woestheid bekomen, zuster Marguerite begon lief te hebben, werd eene liefkoozing der zuster haar een teeken van goedkeuring, terwijl een afwijzing, een van-zich-afstooten het zekere blijk werd, dat eene handeling afkeurenswaardig was. Van deze primitieve onderscheiding tusschen goed en kwaad, geeft Louis Arnould een niet onaardig voorbeeld, dat in alle bijzonderheden volkomen historisch is. »On insista tout spécialement — zegt de schrijver — sur la distinction du bien et du mal; la Soeur Sainte-Marguerite la fit comprendre à l'enfant grâce à la tendresse qu'elle lui avait inspirée, par exemple, un jour que celle-là avait commis un grand méfait public! C'était un »jour de cols propres": avant d'entrer à la chapelle, Marie Heurtin, qui est naturellement coquette, palpa son propre col, puis celui de sa voisine, nommée Céline; elle trouva le sien moins bien empesé que l'autre, et, ô horreur! elle chiffonna le col de Céline! A la sortie de la chapelle, Soeur Sainte-Marguerite fait comparaître la criminelle, lui fait avouer son méfait, lui signifie qu'elle la repousse d'elle au lieu de l'attirer et de la caresser comme de coutume, et à titre de punition, lui inflige la privation de tout

col pour toute la journée. Depuis ce jour, ce fut bien fini, pour l'enfant, d'une semblable jalousie".

Vertrouwen en aanhankelijkheid waren ook het eerste middel, om dit kind, zoo vatbaar voor indrukken en energieke gevoelens, te verzoenen met de onmijdbare werkelijkheid, en om het door hooger zedelijke stemming te verheffen boven de broosheid van ons lichamelijk bestaan en den uiterlijken schijn dezer wereld. Wij hebben reeds vermeld, hoe Marie de armoede, den ouderdom, het einde van dit aardsche leven leerde kennen. Zij verborg toen haar geringschatting voor de armen niet. Zeer voldaan riep zij, na de gerimpelde Honorine, de oudste doofstomme van het huis, te hebben betast: »Honorine is oud en Marie Heurtin is jong"! — Den dood meende zij wel op een afstand te kunnen houden. Wanneer zij nu, bij elke nieuwe kennismaking met het lijden en de vergankelijkheid, zoo geweldig en fier begon uit te varen, stiet zuster Marguerite haar, als met verontwaardiging, van zich af, en liet haar een dag tijd om tot kalmte te komen. De kleine besefte dan eenigermate, dat haar gedrag »niet goed" was geweest. Des anderen daags toonde de zuster zich weder liefderijk en trachtte het kind zachtzinnig tot rede te brengen; immers ook zij, Marguerite, was arm en bezat geen geld; ook zij zou oud worden en rimpels krijgen; ook zij zou sterven, en niettemin was zij tevreden. Allengs werd nu de berusting der leermeesteres de berusting der leerling, die meer eerbied en achting voor armen en voor oude lieden begon te koesteren, en nu zij het goede voorbeeld had gezien van iemand, die zij innig liefhad, ook kalmer bleef bij de gedachte aan het sterven. Ondervraagd, hoe zij te moede was, denkend aan ouderdom of dood, gaf zij aanvankelijk het kinderlijke antwoord: »Marguerite veut"; of: »C'est Marguerite qui l'a dit". De verdere wetenschap, dat zulke menschen van gezag, als de Supérieure van het klooster en de Aumônier, eveneens zoo dachten en gevoelden, bevestigden deze reeds kalme stemming.

Het duurde niet lang, of deze nog zeer primitieve deugd nam een verhevener vlucht. Weldra leerde het kind, gelijk

wij reeds meldden, God en godsdienst kennen. Nu verkreeg Maria's oordeel over goed en kwaad een dieperen grondslag. Zij kent God, als 's menschen oorsprong en doel, als haren hemelschen Vader, dien zij met geheel haar onschuldig hart bemint. Zij leeft in Zijne tegenwoordigheid. Toen zij op hare wijze eenige harer liefste gebeden bad, vroeg ik haar, of het bezigen van woorden of teekenen noodzakelijk was. Gij hadt de beslistheid moeten zien, waarmede zij die noodzakelijkheid ontkende, door dit korte antwoord: »Dieu partout". Men zeide mij nog, dat het verhaal van Jesus' lijden en dood haar, bij het eerste vernemen, diep bewoog, en dat nog altijd eene teedere godsvrucht haar onbedorven gemoed voor 's Heeren smarten en den H. Kruisweg blijft vervullen. Het geloovig verwachten van het toekomstige leven is in haar als een levend licht. Zij kan den vrede, dien de Hemel haar schenkt en belooft, niet altijd besloten houden in haar gemoed: dan herhaalt zij, in hare dactylogie, tot hare vertrouwelinge de woorden: Ciel! Ciel! — Troostrijk voor de menschelijke natuur en schoon van spontaneïteit is het antwoord, dat zij eenmaal aan deze vertrouwde, Soeur Marguerite, gaf. Toen de kleine Eugenie op zekeren dag afscheid had genomen van hare zuster Marie Heurtin, trachtte de liefderijke leerares deze te troosten door te zeggen, dat een rijke dame van Poitiers waarschijnlijk het noodige geld zou geven om de reis naar Lourdes te maken. Dan zou men, door de voorspraak der H. Maagd, God smeeken, dat Hij aan Marie het gezicht schenken mocht. Eensklaps sprak de blinde met eene diepe overtuiging en innige tevredenheid, terwijl zij, de vingers op haar oogen legde: »Neen; ik wil zóo blijven. Ik wil hier niet zien, om des te meer klaarheid te zien hierboven". En toch besefte zij wel, welk eene beproeving het is, blind te zijn. Plotseling was dit besef in een harer leeruren uitgekomen: toen zij namelijk het verhaal vernam, dat men Samson de oogen had uitgestoken, barstte zij in tranen los en was zielsbedroefd van medelijden.

Zoo werd het ontembare kind van voorheen de goede en gelukkige zeventienjarige, die nu, hoewel doof, stom

en blind, de vreugde is van allen, die met haar omgaan.

Sedert het ontwaken der rede en van het menschelijk gevoel is Marie Heurtin met haar innerlijk wezen de opvoeding, die haar liefderijk werd gegeven, allertrouwst te gemoet gegaan. Nog nimmer heeft hare moederlijke leermeesteres van haar een enkel woord tegen de waarheid vernomen. Vooral na hare eerste H. Communie is zij, volgens de uitdrukkelijke verzekering der meest bevoegde getuigen, een engel van lieftalligheid en heusche zeden. Vroom bemint zij het heiligend verkeer met God, vooral bij het communiceeren, waarnaar zij zeer verlangend is. Wanneer de priester des Zondags, onder het H. Offer, voor de doofstommen preekt, zit Marie, die de woorden niet zien kan, met groote vreugde het Evangelie te lezen; terwijl hare vingeren de gepointeerde woorden volgen, smaakt haar ziel daarvan de schoonheid. Gaarne verheft zij ook haar hart naar de Moeder Gods, en bidt tot de reine Hemelkoningin trouw haar *Ave Maria*.

Somtijds is zij, gelijk in alles, ook in haar godsdienstige uitingen *prime-sautière*, geheel een goede Française. Toen een harer jongere zusters gestorven was, en zij begreep, dat haar ouders om het lijkje stonden te weenen, beproefde zij terstond die droefheid te lenigen, en gaf te beduiden, dat het ontslapen kind een engel in den Hemel was. Verder stelde zij zelf een onderzoek in, of niets van de troostmiddelen, die de godsdienst schenkt, aan de gestorven kleine was onthouden. Voor zich vroeg zij als eenig aandenken haar medalje der eerste H. Communie. Eenmaal gaf eene dame haar een broche ten geschenke. Zij nam het sieraad dankbaar aan, doch haastte zich in alle stilte daarmede hare zuster, die ook te Larnay was, te gaan tooien. Op zekeren Aschwoensdag werd hare geliefde leermeesteres verrast door deze verklaring: »Ik zal Marguerite niet omhelzen vóór Paschen". Daar de kinderlijke uiting harer diepe genegenheid voor de weldoenster, die zij als eene moeder liefheeft, een groote troost voor onze doofstomme blinde is, begreep »Marguerite" gemakkelijk, dat hier, in een zeer naïeven vorm,

de boetvaardigheid zich uitsprak. In Juli bereikten geruchten van het uitdrijven der religieusen ook Larnay. Geheel spontaan zeide Marie Heurtin tot de min of meer verontruste huisgenooten: »Dieu est bon Père; il nous veille; il ne nous séparera pas. Soyez tranquilles".

Deze levendigheid gaat samen met eene beminnelijke bezonnenheid; de vroomheid met eene groote opgeruimdheid en lust in schertsen; de ijver voor godsdienstige oefeningen met groote opgewektheid voor de studie en vlijt bij het dagelijksche werk. Zij, die den goddelijken Heiland zoo trouw dient, is ook voor hare huisgenooten en gezellinnen de welwillendheid zelve.

* * *

Ziedaar de blinde doofstomme, Marie Heurtin.

Naar getuigenissen, die vaststaan, poogden wij den weg harer ontwikkeling aan te duiden.

De physiologie, de psychologie en de opvoedingsleer vinden hier wellicht stof tot nadenken.

Wat mij betreft, toen ik het stille, vredige Larnay verliet en langs de korenvelden der hoogvlakte naar Poitiers wederkeerde, gevoelde ik mij verheugd door de herinnering aan eene schoone ziel. Dit kind eene »idiote"! Gezegend de opvoeding, die door liefde de dwaling overwon.

Wanneer in ons vaderland kinderen mochten zijn, even ongelukkig als de kleine Marie te Vertou, mogen dan deze bladzijden hebben aangetoond, wat beleid en toewijding voor zulke ongelukkigen vermogen.

Amsterdam. p. J. V. De Groot, ord. praed.

DARWINISME EN DEMOCRATIE.

Het verband tusschen deze twee woorden is reeds geruimen tijd een strijdvraag geworden voor de beoefenaars der sociologie. De vraag is deze: is het Darwinisme in strijd met een democratische richting? Verzet zich de Darwinistische theorie krachtens haar wezen tegen de maatregelen, die, hetzij van overheidswege, hetzij door particulier initiatief, genomen worden om hulp te bieden aan de zwakken in de maatschappij? Tot goed begrip dezer quaestie zij vooraf gezegd, dat hier met democratie niets anders bedoeld wordt dan een weldoende actie ten gunste van het volk. Wanneer wij dus de vraag behandelen, of het Darwinisme in strijd is met de democratie, dan reikt de bedoeling niet verder dan wij hier hebben aangegeven; en wij kunnen die vraag dan ook aldus omzetten: komt de leer van Darwin niet in botsing met een weldadige actie voor het volk?

Door de volgelingen van Darwin is deze vraag verschillend beantwoord. Daar zijn er, die beweren, dat iedere philanthropische of filodemische beweging lijnrecht met het Darwinisme in strijd is. De mensch immers, die volgens hen niets anders is dan een hoog ontwikkeld dier, maar niet essentieel van het dierenrijk is onderscheiden, valt onder dezelfde natuurwetten, die Darwin voor het dierenrijk ontdekt heeft. Ook in de menschelijke samenleving vindt men de »struggle for life" tusschen de zwakkeren en de sterkeren, ook hier de »survival of the fittest". Welnu aan die werking der natuur moet de vrije loop worden gelaten. Iedere kunstmatige verbetering is een zonde tegen de natuur; alle kunstmatige hulp, die dus aan de zwakken in de maatschappij geboden

wordt, is uit den booze. Nietzche verklaarde zelfs, dat het zwakke moet worden verpletterd, en dat de liefde voor de zwakken, door Christus gepredikt, moet worden verdelgd van de aarde. En al gingen sommige voorstanders van deze richting niet zoover in hunne verklaringen, toch bleef de grondtoon van hun zang: weest voorzichtig met het ingrijpen in den natuurlijken loop der dingen.

Zoo b.v. Haycraft in zijn *Darwinism and race-progress* [1]). Middelen ter voorkoming van alcoholisme en tuberkelbacillen, die tot nog toe een *weldadigen* selectieven invloed op de rasverbetering van het menschdom hadden uitgeoefend, omdat de zwakste typen daardoor natuurlijkerwijze werden uitgeroeid, worden door hem wel goedgekeurd in zooverre zij voordeelig zijn voor het individu, — maar »al stemt men toe, dat maatregelen ter voorkoming het individu zullen verbeteren, dan moeten wij toch de vraag stellen of zij het ras zullen verbeteren" [2]). Dat is de groote vraag voor de mannen van deze richting. Is ons medelijden met de zwakken niet misplaatst? Komen de middelen, die in onze eeuw zijn ontdekt ter voorkoming van ziekten, ten slotte niet in het nadeel van het *ras*, hoewel zij den *individuen* voordeelig zijn? Worden door dat stuiten van den loop der natuur niet de zwakkere typen voortgeplant; en is dat niet ten nadeele van het geheele menschdom? »Het blijkt dan ook, dat de moderne beschaving met al hare zorgen en bemoeiingen voor het welzijn der individuen van het ras, toch ten slotte noodlottig zijn moet voor wie na ons komen, tenzij wij de wijze voorzorgen nemen, welke onze tegenwoordige kennis ons als noodzakelijk aantoont" [3]). Voor Haycraft dus — en ook voor Lapouge, Ammon en anderen — is onze moderne philanthropie en filodemie eigenlijk uit den booze. Wel willen zij het menschdom niet meer berooven van die middelen tot individueele verbetering; maar, opdat het ras er niet onder

---

[1]) In het Hollandsch vertaald onder toezicht van Mr. S. R. Steinmetz. 1897.
[2]) Haycraft: blz. 115.
[3]) Ibid. blz. 41.

lijde, moeten andere maatregelen worden genomen, waardoor hun invloed zooveel mogelijk wordt geneutraliseerd. Zoowel op oeconomisch als op hygiënisch gebied vindt deze richting hare volgelingen. Zoo is de liberale staathuishoudkunde, die als gronddogma predikt onthouding van alle staatsbemoeiing en doorvoering van de laisser-faire-politiek, niets anders dan een verheerlijking van den strijd à la Darwin in de oeconomie. De strijd, door de natuur zelve aangegeven, moet blijven bestaan; en het zou verkeerd zijn hier in te grijpen.

Anderen, die ook de leer van Darwin op de sociologie toepasten — en wij bedoelen hier de wetenschappelijke socialisten — redeneerden evenwel anders. Ofschoon op hetzelfde standpunt staande, kwamen zij tot andere conclusies. Wel is ook volgens hen de ontwikkeling der maatschappij niets dan een natuurlijk, biologisch proces — en hierin komen zij dus overeen met de vorigen, — maar de strijd, die volgens hen in de menschelijke samenleving bestaat, is een geheel andere dan de »bourgeois-darwinisten" zich dien voorstellen; de *klassenstrijd*, zooals die door Marx is opgezet, zietdaar eerst de ware toepassing van de Darwinistische theorie op maatschappelijk gebied. »De natuurwetenschappelijk geschoolde bourgeois-darwinisten — aldus Cornélie Huygens, de bekende socialistische propagandiste in ons vaderland [1]) — ingevolge hun maatschappelijk bewustzijn, overbrengend hun natuurvisie op de menschengemeenschappen, zien het ingewikkeld cultuurleven als een zoo primitief mogelijken wedstrijd, zoo ongeveer als een troep wolven of jakhalzen, die in de wouden zich een buit betwisten". »De bourgeois-darwinisten, in hun ruwmechanische toepassing van den elementairen dierlijken natuurstrijd op de menschelijke samenlevingen, een toepassing, die, oppervlakkig beschouwd, *schijnt* te wettigen het eeuwig voortbestaan der huidige oeconomische concurrentie, trachten zoodoende het in dit ééne tijdperk heerschende productiestelsel buiten de wetten eener voortdurende verwording te plaatsen, en zien bovendien geheel voorbij het natuurfeit, dat

---

[1]) Cornélie Huygens: *Darwin-Marx*, blz. 77.

bij *sociaal levende* diersoorten geen scherpe bestaanskamp van *individu tegen individu* plaats grijpt, dat integendeel bij dierenmaatschappijen de individuen gemeenschappelijke belangen hebben" [1]). »Ook in de menschelijke samenlevingen is het recht van den sterkste of de natuurlijke teeltkeuze heerschende, maar onder meer ingewikkelde vormen. Deze natuurphilosophische grondstelling is voor allen, die zich een klare voorstelling van haar vormen, als vastgeklonken aan de leer van Marx: De geschreven geschiedenis der menschenmaatschappijen is tot dusverre geweest de geschiedenis der *klassen*strijden" [2]).

Zietdaar de twee beddingen, waarin de Darwinistische stroom werd overgebracht naar de sociologische velden. Wel was de toepassing verschillend, die door de sociologen van Darwin's theorie op de sociologie werd gemaakt; maar men was toch eenstemmig in de verklaring, dat ook het maatschappelijk leven der menschen beheerscht wordt door natuurwetten, en dat dus de biologische selectie-theorie met alle recht op de sociologie mocht en moest worden toegepast.

Daar begon zich evenwel in den laatsten tijd onder Darwin's aanhangers een nieuwe richting te vormen. Is het wel waar, zoo werd gevraagd, dat de maatschappij bestuurd wordt door dezelfde wetten als het dier? Is het wel waar, dat voor de sociologie dezelfde wetten gelden als voor de biologie? Een vraag, die in het kamp der Darwinisten zeker verrassend mag worden genoemd. Het is vooral het boek van Dr. D. van Embden (verschenen op het einde van het vorig jaar bij M. Nijhoff te 's Gravenhage), dat in ons vaderland die vraag luide deed weerklinken. Het draagt den titel: *Darwinisme en Democratie, maatschappelijke vooruitgang en de hulp aan het zwakke*, en bedoelt de behandeling der vraag, of uit de Darwinistische leer omtrent de biologie eene conclusie mag worden getrokken betreffende den steun aan de zwakken in

---

1) Cornélie Huygens: l. c. blz. 56.

2) Ibid. blz. 79.

de maatschappij, m. a. w. of biologische wetten van toepassing zijn op de sociologie.

Dr. van Embden is Darwinist. Ofschoon hij niet blind is voor de ernstige bezwaren, die tegen het Darwinisme zijn aangevoerd, ofschoon hij de schommelvariaties, waarbij vooral Wallace zwoer, niet meer als verklaringsgrond voor de evolutie in planten- en dierenrijk erkent, is hij ten volle overtuigd, dat door de sprongvariaties de evolutie zeer goed kan worden verklaard. Hij omhelst dus van ganscher harte de mutatietheorie van prof. Hugo de Vries, en meent dat door die verklaring de biologische selectieleer weer stevig overeind staat [1]).

Doch — niettegenstaande zijn voorliefde voor de Darwinistische theorie op het gebied der biologie, — is hij tevens overtuigd, dat dit Darwinistische selectieproces volstrekt niet mag worden toegepast op de menschelijke samenleving. De reden hiervan is, omdat de sociologie een geheel andere wetenschap is dan de biologie. De sociologie, als behoorende tot de psychologische wetenschappen, heeft met de natuurwetenschap niets te maken. »De natuurwetenschap behandele alle verschijnselen van vorm, bouw, functie — zoover niet geestelijk meetbaar — maar daarmee moet haar werkzaamheid ook eindigen; zij is en blijft met het dierlijk lichaam afgesloten. Alle geestelijk te begrijpen gedragingen van levende wezens, zoo vaak door biologen als deel van hun vak behandeld, behooren thuis bij de psychologie en hare vertakkingen. Het is tijd in de geestelijke wetenschappen de naturalistische æra te eindigen" [2]).

Hij begint dan zelf eene theorie op te zetten voor de behandeling der sociologie, een theorie, die grootendeels overeenkomt met die, welke Schäffle heeft ontwikkeld in *Bau und Leben*, doch in eenige punten daarvan afwijkt. »Deze verschillen betreffen grootendeels slechts de terminologie, maar bij het opstellen van formules is deze een hoofdzaak" [3]).

---

[1]) Van Embden: *Darwinisme en Democratie*, blz. 126.

[2]) Ibid. blz. 37, 38.

[3]) Ibid. blz. 104.

Deze nieuwe theorie is ook een selectie-theorie. Evenwel, niet een voortzetting van de Darwinistische selectie, maar een zelfstandige. De Darwinistische selectie-theorie immers is volgens hem niets anders dan een toepassing van de *algemeene* selectie-theorie, die reeds lang vóór Darwin en Wallace bestond, op de biologie. De inhoud van deze algemeene selectie-theorie is eenvoudig dit, dat in alles het zwakkere door het sterkere wordt verdrongen [1]).

Dit wist men reeds vóór Darwin, en deze is slechts door een toevallige lezing van Malthus' boek *Essay on the principles of population* op het denkbeeld gekomen om ze op de biologie toe te passen. Zij kan echter ook bij de beoefening van andere wetenschappen worden aangewend [2]), en zij moet dan ook, volgens hem, de verklaring geven van het maatschappelijk proces der menschen. Een *sociologische selectie-theorie* dus, d. i. niet een Darwinistisch-biologische met een sociologisch vernisje, maar een zelfstandige theorie, evenals de biologische afgeleid uit het algemeene feit, dat bij de concurrentie van sterk en zwak de eerste eigenschap bestendigd wordt, de tweede verdwijnt. Welnu, wanneer die sociologische selectie-theorie *zelfstandig* uit het algemeene selectie-begrip is afgeleid, dan gelden voor haar niet de wetten der biologische selectie, maar zelfstandige wetten. Welke zijn deze? Zijn antwoord kan als volgt worden samengevat.

Het maatschappelijk ontwikkelingsproces is niets anders dan eene evolutie van ideëen. Immers, volgens dr. Van Embden, is de maatschappij niet een groepeering van individuen, maar zij bestaat slechts in »het feit, dat er in eenige hoofden *voorstellingen* bestaan, die door de aanwezigheid van andere levende wezens veroorzaakt zijn" [3]). Maatschappelijke vooruitgang kan dus slechts worden opgevat als bestaande »in voortschrijdende wijziging van de in hoofden aanwezige sociale

---

1) Van Embden: l. c., blz. 92.

2) Zoo is zij bij de astronomie aangewend door Carl du Prell, en bij de geologie door Johannes Walter, blz. 108.

3) Van Embden: l. c., blz. 44.

ideeën" [1]). De schrijver plaatst zich hier duidelijk tegenover degenen onder de Darwinisten, die den vooruitgang der maatschappij plaatsen in een of andere physieke evolutie, zooals ontwikkelingsfeiten van schedelmaten, verschijnselen van ziektensterfte of pathologischen weerstand (Lapouge, Ammon, Hansen, Haycraft) of in de toenemende volmaaktheid van machines (zooals de Marxisten). Welnu, die ideeën in de maatschappij komen met elkander voortdurend in botsing en geraken in onderlingen strijd. De krachtigste krijgen de overhand, de minder krachtige vallen weg. Ook hier heeft dus plaats een selectie-proces. Doch deze selectie verschilt geheel en al van de biologische. Immers het ontwikkelingsproces in de menschelijke samenleving is niet zuiver mechanisch, zooals in de biologie, maar de strijd is teleologisch [2]), daar de menschen met volle bewustheid streven naar hun doel. Dit doel nu bestaat in de vervulling der voorwaarden, »die in den kortsten tijd het meest duurzame geluk van het grootste aantal personen mogelijk maken" [3]). Bovendien — en ziehier de kern van het Darwinistisch-democratische vraagstuk — in dien ideeënstrijd is volstrekt niet noodig een doodelijke verwijdering of verplettering van de individuen die met verkeerde begrippen zijn bezield. Wel verklaart de biologische selectie de doodelijke verwijdering als het eenige middel om de sterkeren te doen zegevieren, maar in de sociologie is dit anders. Ten gevolge immers van de groote mate van nabootsvermogen, dat de mensch tegenwoordig bezit (vroeger was dit anders) is hij in staat de betere ideeën door *aanleering* te verwerven; en daartoe is de opvoeding een niet te overschatten factor. Ons streven zij er dus op gericht om door aankweeking van de drie nuttigste ideeënsoorten: altruïsme, gemeenschapszin en kennis, de maatschappij voort te helpen naar de bereiking van haar ideaal. En al mogen nu de Darwinistische biologen (zooals Galton en Weismann) beweren, dat die aangeleerde

---

[1]) Van Embden: l. c. blz. 45.
[2]) Ibid. blz. 63.
[3]) Ibid. blz. 67.

eigenschappen niet erfelijk zijn en niet kunnen bijdragen tot verbetering en veredeling van het ras (daar volgens hen alleen *aangeboren* eigenschappen haereditair zijn), dit doet niets ter zake. »Dan maar niet erfelijk — zegt dr. Van Embden — dan maar geen rasverbetering; de gansche beweging wordt er niet minder zegenrijk van en waardevol; zij blijft een flinke stap in de richting van het ideaal, een verschijnsel van grootschen vooruitgang" [1]). De duistere psychogenetische voortijd, »waarin de menschachtige apen — of nog vroegere stamvaders — vóór alles hun aangeboren psyche moesten vermeerderen" [2]), is voorbij. Wij leven thans in een tijdvak, waarin ieder mensch met een voldoende mate van aangeboren nabootsvermogen ter wereld komt. Baldwin heeft dit in zijn werk: *Mental development in the child and the race* voldoende aangetoond. Elke imitatie, zegt verder Tarde, breidt zich zelfs geometrisch uit. Welnu, dit nabootsvermogen is voldoende om de maatschappij tot haar ideaal te voeren. »Indien het juist is, dat een volk kennis en nuttige moraal door opvoeding kan verwerven en dat deze twee zaken meer en beter dan iets anders tot het maatschappelijk ideaal doen naderen, dan is daarmede bewezen, dat een gunstige selectie van *aangeleerde* en aan te leeren psychische eigenschappen thans van meer gewicht is geworden dan eene van *aangeboren* psychische- laat staan physieke-eigenschappen" [3]). »Wij moeten dus voor het grootste deel de beteekenis en geoorloofdheid ontzeggen aan hervormingsplannen, die op factoren der rassenevolutie: voortplanting, erfelijkheid, dood gebaseerd zijn" [4]).

In het maatschappelijk proces, dat veel meer een psychische evolutie (nl. evolutie van ideeën) is dan een physieke, is dus de physieke selectie, de doodelijke verwijdering volstrekt niet noodzakelijk, maar is een nabootsselectie, die door de opvoeding voornamelijk kan worden voortgestuwd, voldoende. En zoodoende besluit hij, dat het Darwinisme volstrekt niet in

---

[1]) Van Embden: l. c. blz. 263.
[2]) Ibid. blz. 257.
[3]) Ibid. blz. 310.
[4]) Ibid. blz. 311.

botsing komt met de humanitaire, philanthropische en democratische richting van onzen tijd. Integendeel, hoe meer men juist de physieke, en vooral de oeconomische, selectie doet verminderen, hoe meer steun men dus, hetzij van overheidswege, hetzij door particulier initiatief, verleent aan de zwakken in de maatschappij, des te meer zal men in de gelegenheid zijn de psychische selectie te bevorderen en de maatschappij in de goede richting drijven [1]). Alleen de »ontoereikende nabootsers" [2]), d. w. z. zij die geheel ongeschikt zijn voor de doelsbereiking in de maatschappij, moeten van allen steun en hulp beroofd worden. Dus degenen, die niet vatbaar zijn voor het verwerven van nuttige ideeën, dus de onkundigen, de individualisten en de zelfzuchtigen; erbarming, die ook dezen helpen wilde, zou afkeurenswaardig zijn; toch houde men ook hierbij in het oog, dat meestal nabootsende verwijdering voldoende is.

* * *

De verschijning van dit boek hebben wij met hartelijke instemming begroet. Vooreerst, omdat hier een zeer loffelijke en prijzenswaardige poging wordt gedaan om de sociologie los te maken van de natuurwetenschappen, waarin zij maar al te zeer gekluisterd ligt. Werkelijk, dr. van Embden heeft gelijk, wanneer hij zegt, dat het meer dan tijd is geworden om sociologie en biologie van elkander te scheiden. Wij hebben genoeg van de grove theorie, die het sociale leven niet werkelijk onderscheiden acht van het biologische, maar het alleen beschouwt als samengestelder in zijne uitingen. »Het is tijd de naturalistische æra te eindigen" [3]). Wij beschouwen dit boek dan ook als een belangrijken stap in de goede richting, die reeds door Schäffle, Baldwin, Tarde en anderen werd aangewezen. De richting van hen, die zich de sociologie altijd denken als ethnologie of anthropologie, be-

---

1) Van Embden: l. c. blz. 389.
2) Ibid. blz. 411 en 426.
3) Ibid. blz. 38.

gint in het buitenland gelukkig langzamerhand te sterven [1]). In ons vaderland is dr. Van Embden een der eersten, die zijne meening openlijk heeft verkondigd.

Een tweede reden, waarom wij dit boek van harte prijzen is de goede stijl, waarin het is geschreven, en waardoor het zich over het algemeen aangenaam laat lezen. Bovendien waait u uit het geheele boek een verkwikkende lentewarmte tegemoet, die getuigt, dat er in den schrijver klopt een edel menschenhart, vol medelijden met de minder bedeelden in de maatschappij, een hart, dat gruwt van de ijselijke consequenties, waartoe de toepassing van het biologisch Darwinisme op de menschelijke samenleving moet voeren. Ook getuigt de rijke belezenheid, die de auteur toont te bezitten, van een diepe en grondige studie.

De beweging, die dan ook de verschijning van dit boek in ons land reeds heeft verwekt, is zeker wel een bewijs voor zijn groote belangrijkheid. In verschillende tijdschriften verschenen recensies, waarvan echter begrijpelijkerwijze niet alle ten gunste van den auteur uitvielen, omdat in ons land de sociologie nog te zeer op Darwinistischen grondslag is opgebouwd. Het is vooral de heer Steinmetz, die in den *Nederlandschen Spectator* [2]) heftig tegen dr. Van Embden te velde trok. Doch hoe men ook over zijn werk moge denken, de verschijning van het boek is en blijft een evenement. Wij voor ons noemen het een verblijdend teeken, en wij hopen, dat de gevolgen in de sociologische wereld zich niet zullen laten wachten.

Evenwel, hoezeer wij ook principieel de poging van dr. Van Embden toejuichen, om de sociologie van de natuurwetenschappen te scheiden, toch kunnen wij ons niet vereenigen met de verklaring, die door hem van het maatschappelijk evolutieproces wordt gegeven.

Vooreerst wil het ons voorkomen, dat de sociologische selectietheorie, die volgens hem een volledige verklaring geeft van de sociale evolutie, zonder het geringste bewijs is opge-

---

1) *Sociaal Weekblad,* 1902, no. 19.

2) Van 8 en 15 Maart 1902.

steld. Na eerst te hebben aangetoond, dat de bezwaren, die tegen de biologische evolutietheorie, vooral tegen het ontstaan der soorten door middel van schommel-variaties, worden aangevoerd, en die aan de biologen (Nägeli, Eimer, Schmidt, Wigand, Spencer) al heel wat kwelling hebben veroorzaakt, volstrekt niet gelden tegen een geprojecteerde sociologische selectie, omdat in de sociologie de selectie geheel anders werkt dan in de biologie, — na dus eerst te hebben opgezet de negatieve waarde en de virtueele mogelijkheid eener sociologische selectieleer [1]), tracht hij op de volgende wijze positief het goed recht zijner theorie te verdedigen [2]).

»Om in het maatschappelijk verloop een selectieproces te zien is geen diepzinnig abstracte redeneering vereischt; want, wel beschouwd, wordt dit proces tegenwoordig door ieder die zich, ook min of meer oppervlakkig, met sociologisch theoretizeeren inlaat, voor een selectie gehouden, eenvoudig krachtens het onweerspreekbaar bindende van den regel, dat het doelpassende overblijft en gereproduceerd kan worden, dat het sterke wint en bestendigd wordt. Tal van reeds populair geworden uitdrukkingen zijn daar, om deze bewering van 'n alom bestaand selectie-inzicht te staven; de waarde van deze uitdrukkingen uit te meten — en daar zij als ideeën van sociale individuen een sociale kracht zijn geworden, is dit geen overbodig werk — deze meting laat zich slechts volvoeren, indien al de bonte volkstheorieën één wetenschappelijke theorie ondervangt".

Met den besten wil der wereld kunnen wij echter onmogelijk hierin een bewijs zien, dat de sociologische selectietheorie van dr. Van Embden werkelijk de ware is. Want vooreerst dienen wij toch rekening te houden met het feit, dat niet »ieder, die zich met sociologisch theoretizeeren inlaat" in het maatschappelijk verloop niets anders ziet dan een selectieproces. Daar zijn er velen onder degenen, »die zich met sociologisch theoretizeeren inlaten", die, staande op de basis

---

[1]) Van Embden: l. c. blz. 136.

[2]) Ibid. blz. 147.

eener christelijke wereldbeschouwing, nog iets meer aannemen in de sociale evolutie dan louter en alleen de selectie. Dit te ignoreeren, getuigt niet van ruimheid van blik. Bovendien, onder de sociologen, die in de maatschappelijke ontwikkeling de selectie als den eenigen factor aannemen, bestaat, zooals uit het voorafgaande gebleken is, groot verschil van gevoelen. Naast mannen als Ammon, Kidd, de Lapouge, Ploez, Preyer, Von Trieschke en anderen, die de zuiver Darwinistische verdediging van den strijd in de maatschappij huldigen, en de Marxisten die ook, ofschoon op een andere wijze dan de vorigen, de maatschappelijke ontwikkeling als een natuurkundig proces aanzien, staan de nieuweren, zooals Giddings, Novicow, Stein, Schäffle en dr. Van Embden met hun nieuwe sociologische sectieleer. Eenheid van opvatting is dus zelfs bij de voorstanders van selectie geenszins te vinden. En dr. Van Embden kan het ons dan ook niet ten kwade duiden, dat wij »om in het maatschappelijk verloop een selectieproces te zien" eerst wat meer klaarheid verlangen. Zijn beroep op een algemeene erkenning der selectie is geen bewijs.

* * *

Wij achten evenwel de theorie van dr. Van Embden niet alleen onbewezen, maar wij wijzen haar ook af als onbewijsbaar, als valsch.

Wel erkennen wij, dat er strijd is tusschen de ideeën in de maatschappij, en dat in dien strijd de sterkste triomfeeren.

Om slechts een paar grepen te doen uit de historie, wat is b.v. de reden van het feit, dat het Christendom de Romeinsche beschaving heeft verdrongen, en de ruwe zeden der Germaansche volkeren heeft verzacht? Ongetwijfeld deze, dat de ideeën van het Christendom machtiger bleken te zijn dan die der heidenen. Zoo ook hebben de hervorming (zoowel binnen als buiten de Kerk) in de 16e en de groote revolutie in de 18e eeuw kunnen zegevieren, omdat de ideeën, die daardoor in de wereld werden geslingerd, de overhand kregen op de bestaande. Dit alles is ten volle waar, en wij erkennen het gaarne.

Maar is nu door deze feiten een wetenschappelijke verklaring geleverd van het ontwikkelingsproces in de maatschappij?

Neen, de wetenschap blijft niet aan de oppervlakte hangen en dringt dieper door dan tot de feiten alleen. Die feiten moeten worden verklaard. Hoe komt het, dat de ideeën, die eenmaal hebben gezegevierd, zoo sterk geworden zijn? Dat is de groote vraag, die door dr. Van Embden onbeantwoord wordt gelaten. De feiten erkennen wij met hem. Maar tusschen de erkenning der feiten en de wetenschappelijke verklaring ervan is een groote afstand. Ook in de natuurwetenschappelijke selectieleer van Darwin kan men de feiten aannemen, die door de natuurwetenschap als zeker zijn geconstateerd, en ook de conclusies, die zuiver logisch uit die feiten worden afgeleid. Maar alvorens daarop een philosophisch systeem op te bouwen, dient men toch eerst die deducties te toetsen aan de gezonde rede,

Zoo ook in de sociologische selectie. De feiten zijn er: er bestaat werkelijk in de maatschappij differentiatie van ideeën, er is verwijdering van de zwakke, er is reproductie en bestendiging van de sterkere. Maar dit alles verklaart nog niets. Is dit alles het spel van het grillig toeval of van het milieu, waarin de mensch leeft, of van iets anders? Zoolang de heer Van Embden deze vraag onopgelost laat, heeft zijne theorie geen waarde, en is zij als wetenschappelijke verklaringsgrond verwerpelijk.

De christelijke philosophie gaat verder, en vindt dan ook de verklaring van die feiten in het bestuur en de leiding van een God, die de harten der menschen in Zijne hand heeft, en dikwijls juist »het zwakke uitkiest om het sterke te beschamen" [1]). Hoe is b.v. de snelle verbreiding van de ideeën van het christendom overeen te brengen met een selectietheorie van dr. v. Embden? Wanneer hierbij geen hoogere inwerking had plaats gegrepen, dan zouden die ideeën ongetwijfeld in de kiem zijn verstikt geworden, of zeker in den kampstrijd spoedig ten ondergang zijn gedoemd,

---

[1]) 1 Cor. I, 27: «Infirma mundi elegit Deus ut confundat fortia".

vooral omdat de dragers dier ideeën zelfs door physieke selectie — als men zoo wil noemen de vreeselijke folteringen, waaronder zij ter dood werden gebracht — in grooten getale uit de maatschappij werden verwijderd. Nemen wij dus bij de ideeënselectie, d. i. bij het zegevieren van de eene boven de andere, geen hoogere inwerking aan, dan blijft het gansche ontwikkelingsproces ons een raadsel.

»Die Weltgeschichte ist nicht ohne eine Weltregierung verständlich", zegt W. von Humbold. En al is het ook waar, dat ook voor ons, die de leiding eener goddelijke Voorzienigheid aannemen, en het geheele proces der wereldgeschiedenis, dus ook de sociologische ontwikkeling, beschouwen als het werk Zijner handen, niet alle raadselen worden opgelost, van den anderen kant spreken de menigvuldige feiten, waarin Gods leiding scherp op den voorgrond treedt, zoo luide tot ons verstand, dat het een dwaasheid is haar te loochenen. Wien zal het overigens verwonderen, dat wij niet alle geheimen van dit wereldbestuur kunnen doordringen!

»Den Göttern gleich' ich nicht! Zu tief ist es gefühlt:
Dem Wurme gleich' ich, der den Staub durchwühlt".

Te veel waarheid bevatten deze woorden uit Goethe's *Faust* om dien stouten wensch te koesteren. En vol beteekenis is de volgende regel uit Vondels *Altaergeheimenissen:*

»'t Vernuft en Godt gaen ongelijcke gangen".

Zoolang dan ook dr. v. Embden dezen verklaringsgrond, dien de christelijke wijsbegeerte aanbiedt, blijft verwerpen, zoolang blijft ook zijne sociologische selectietheorie een valsche theorie, en de volgende tirade uit zijn boek niets anders dan een holle phrase: »Gelijk is weggestorven de meening, dat de fysieke doelmatigheid der levende natuur verklaard kon worden met een beroep op schepping en bovennatuurlijke teleologie, zoo zal betreffende de psychische en sociale doelmatigheid hetzelfde gebruik, nl. om geestelijke eigenschappen,

staat, moraal, te willen verklaren door schepping of openbaring, door de sociologische evolutieleer worden opgeruimd. Dan zal ook de psychogenesis wetenschappelijk [sic ! !] gegegrondvest zijn" [1]).

Tot welk een ongerijmdheden men vervalt, wanneer men deze theorie in toepassing gaat brengen, blijkt wel het duidelijkst uit dr. Van Embdens opvatting omtrent recht en moraal. »Zedelijkheid en recht is, volgens hem, oppermachtig uitgevaardigde voorkeur" [2]). De maatschappij bestaat uit krachten; de sterkste regeert; er is slechts macht. »Macht is de laatste grond van iedere moraal" [3]). En wanneer gij hem dan vraagt, of dus alle macht rechtvaardig en goed is, dan antwoordt hij u: »Niet alle macht is rechtvaardig; of zij dit is, hangt af van de moraal van den beoordeelaar; een moraal kan slechts getoetst worden aan de verlangens van den beoordeelaar" [4]).

En zoo wordt dus de subjectieve opvatting van een ieder omtrent recht en zedelijkheid de eigenlijke maatstaf ter beoordeeling, of de heerschende, de machtig geworden moraal goed is, ja dan neen. »Reeds zijn goddelijke en natuurrechtelijke oorsprong der moraal onhoudbaar gebleken" [5]). Rechtvaardig is alleen datgene wat »Ik" voor rechtvaardig houd. Zietdaar dus het ethische solipsismus. Objectieve zedelijkheid bestaat niet. Zedelijk is alleen datgene, wat beantwoordt aan subjectieve idealen. En ten slotte heeft elk van die subjectieve idealen evenveel recht van bestaan. »Geen enkele moraal is de heerlijkste, de hoogste, de edelste, de verhevenste, in volstrekten zin en volgens een maatstaf, die buiten subjecten gelegen zou zijn" [6]). Ten slotte komt de zaak dus in de koude werkelijkheid neer op de ongerijmdheid, dat men eigenlijk van geen recht of zedelijkheid spreken

---

1) Dr. v. Embden: l. c. blz. 143.
2) Ibid. blz. 175.
3) Ibid. blz. 178.
4) Ibid. blz. 178, 177.
5) Ibid. blz. 79.
6) Ibid. blz. 173.

kan; want wat ik onzedelijk vind, wordt door een ander met hetzelfde recht aangeprezen, en omgekeerd. »Une morale sans dogmes est une justice sans tribunaux", zeide Napoleon I.

Misschien is de lezer nieuwsgierig naar den inhoud van zulk een Ik-moraal, zooals de schrijver zijne moraal noemt. Welnu moraal is niets anders, dan »een handleiding om zoo snel en veel mogelijk geluk te naderen" [1]), of wel: »de kennis van de beste middelen tot de beste doeleinden is voor elk persoon zijn moraal" [2]).

Houdt men hierbij in het oog, dat elk door een hoogere Macht gesteld doel door den schrijver aprioristisch wordt genoemd, dan zal men lichtelijk begrijpen, dat hier het zuivere utilisme of eudaimonisme wordt afgekondigd op subjectieven grondslag, welks ongerijmdheid een ieder, die onbevooroordeeld wil beslissen, in het oog springt, en waarvan de weerlegging trouwens in ieder handboek over christelijke moraalphilosophie is te vinden.

De schrijver gevoelt zelf, dat hem een groote moeielijkheid ter verwijdering overblijft. Want de vraag schijnt gewettigd: wanneer dan *het* ideaal is dat, wat *mij* als het ideaal voorkomt, zullen er dan zooveel idealen van geluk zijn, als er menschen worden gevonden, en zullen dan de moraalopvattingen niet in het oneindige uiteenloopen? Doch geen vrees. »De overeenstemming der idealen van de tot een maatschappij vereenigde ikheden is onvermijdelijk. Want wel beantwoordt ieders ideaal slechts aan zijn eigen wenschen, maar men mag daarom aan het woord »eigen" nog geen individualistische beteekenis hechten; iedere ikheid, met zijn wenschen, is door zijn omgeving, opvoeding, lectuur, omringende moraal enz. gevormd en gekneed, en weinigen slechts worden door hun aangeboren neigingen verhinderd het ideaal hunner omgeving tot het hunne te maken. Een overheerschende gelijkvormigheid der idealen is daarvan het onvermijdelijk gevolg" [3]).

---

1) Dr. v. Embden: l. c. blz. 176.
2) Ibid. blz. 64.
3) Ibid. blz. 86.

Men zou geneigd zijn na dit alles met den student uit *Faust* uit te roepen:

»Mir wird von alledem so dumm,
Als ging mir ein Mühlrad im Kopf herum".

Want werkelijk, de draad is hier moeilijk te volgen, of liever zij is niet meer te vinden. Want indien nu hier wederom »een overheerschende gelijkvormigheid der idealen het onvermijdelijk gevolg" wordt genoemd van milieu en omgeving, hoe is dan te verklaren, dat zoovelen, in een zelfde milieu levende, een ander ideaal bezitten? Blijkbaar heeft deze moeielijkheid den heer Van Embden heel wat hoofdbrekens gekost. Immers indien men den zeer uitvoerigen inhoud van zijn boek doorbladert, dan vindt men daar (p. VII, § 5) het volgende: »Mijn ideaal stemt overeen met het algemeen Europeesche; wat *haast*[1]) onvermijdelijk is". Dit enkele woordje »haast" teekent de ongerustheid van den schrijver, waarover hij zich later evenwel maar heeft heen gezet. De ervaring is hier dan ook te veel in tegenspraak met de theorie, dan dat het niet aanstonds in het oog zou springen. Indien het echter waar was, dat een overheerschende gelijkvormigheid van idealen het onvermijdelijk, of »bijna" onvermijdelijk gevolg was van milieu en omgeving, dan zou het met dr. Van Embden's selectietheorie al heel treurig gesteld zijn, daar in dat geval van strijd tusschen sterkere en zwakkere ideeën al heel weinig zou te bespeuren vallen. Daardoor was dus met één slag de sociologische selectieleer de kop ingeslagen.

* * *

Tot nog toe trachtten wij aan te toonen, dat de theorie van dr. Van Embden een onbewezen, en op de tweede plaats eene valsche theorie is. Wij kunnen ons evenwel voorstellen, dat onze argumentatie voor hem weinig of liever geen bewijskracht had. Immers wanneer men eenmaal gebroken heeft

---

1) De cursiveering is door mij aangebracht.

met het bestaan van een God en een vooraf bepaalde wereldorde, dan is iedere redeneering, die met deze twee feiten rekening houdt, een dwaasheid. Plaatsen wij ons evenwel een oogenblik op Darwinistisch standpunt; dan zullen wij zien — en dit zal voor den heer Van Embden van meer belang zijn — dat van daaruit zijn theorie evenmin te rechtvaardigen is, m. a. w. dat zijn theorie wel degelijk in strijd is met het Darwinisme. Omhelst men, wat de biologie betreft, de evolutieleer van Darwin, dan ontkomt men op maatschappelijk terrein niet aan de consequenties.

»Die ich rief, die Geister
Werd ich nun nicht los".

Het bewijs voor deze stelling is te vinden in het antwoord op de vraag: wat is eigenlijk het Darwinisme? En dan beginnen wij voorop te zetten, dat de beteekenis, die dr. Van Embden er aan hecht, geheel en al bezijden de waarheid is. Volgens hem [1]) is het Darwinisme niets dan eene toepassing van de algemeene selectietheorie op de biologie. De Darwinisten zouden dus niets anders hebben gedaan dan door het verzamelen van feiten de toepasselijkheid van het algemeene selectiebegrip, dat in alles het sterkere overwint en bestendigd wordt, op de biologische wereld aan te toonen; zij zetten dus een ei van Columbus op.

Was dit waar, dan zou dr. Van Embden gelijk hebben met zijne bewering, dat men de Darwinistisch-biologische gegevens niet mag overbrengen naar sociologisch terrein, maar dat hier het algemeen selectiebegrip zelfstandig moet worden toegepast. Evenwel, zijne opvatting is valsch, en daarom ook zijne conclusie. Want het Darwinisme kenmerkte zich al zeer spoedig door zijn ultra-mechanische opvatting van het ontwikkelingsproces [2]), waarbij als causale verklaringsgrond uitsluitend de physische oorzaken zonder meer, d. w. z. de

---

1) Dr. Van Embden: l.c. blz. 92.

2) J. Th. Beijsens: *De ontwikkelingsgeschiedenis der organische soorten,* blz. 90.

stof met de algemeene wetten die haar beheerschen, werd aangenomen. Richting, orde en doelmatigheid missen dus alle *oorzakelijk* karakter, en zijn slechts het *resultaat* der physische werkingen, wier bloot toevallig samentreffen datgene bepaalt, wat wij richting en orde noemen [1]). Welnu die mechanische wereldbeschouwing eischt, dat alles, wat bestaat, dus niet alleen de biologische wereld, maar ook het sociale, ethische en religieuse leven moet worden opgevat als één reusachtig *mechanisch* proces, waaruit alle dualisme is verwijderd, en waarin het zuivere *monisme* gehuldigd wordt. Dat is de philosophische beteekenis en strekking van het Darwinisme. En wanneer men dan ook van Darwinisme spreekt, dan bedoelt men juist die »philosophische Verwerthung" der feiten. Men zal immers niemand Darwinist noemen, die alleen de werkelijk en wetenschappelijk geconstateerde feiten uit de natuurwetenschap aanneemt en erkent; doch alleen dengene, die de Darwinistische deducties uit die feiten heeft aanvaard. Darwinisme beteekent dus meer dan een biologische theorie; het beteekent ook en vooral de mechanische, monistische verklaring van alles wat bestaat. Mechaniek in alles, zietdaar het begin en het slotwoord.

Wanneer wij na deze uiteenzetting de vraag stellen: is dit Darwinisme in strijd met de humanitaire en filodemische beweging van onzen tijd? dan is het antwoord reeds gegeven. Want uit een juiste opvatting van het Darwinistisch monisme, blijkt, dat het krachtens zijn innigste wezen er naar streeft, om elk gebied van wetenschap en handelen onder zijn schepter te brengen, en dùs ook op sociologisch terrein zijn standaard te planten. Het mag niet blijven staan bij de biologische wetenschappen, het zoekt juist naar een diepere eenheid, die alle verschijnselen in de anorganische, organische, sociale en ethische wereld verbindt. Die diepere

---

[1]) J. Th. Beijsens: l.c. blz. 34. Deze opvatting van het Darwinisme wordt ook gehuldigd door dr. v. Embden. Immers op blz. 125 noemt hij de mechanische werking »het schoone sieraad der evolutieleer", en geeft hij duidelijk zijn »verlangen naar monistisch begrijpen" te kennen.

eenheid nu meent het gevonden te hebben in het mechanisme. Welnu dan mag het ook niet rusten, alvorens het elk gebied van wetenschap onder dat principe heeft teruggebracht. En al is het waar, dat Darwin persoonlijk, wat de détailstudie betreft, zich hoofdzakelijk heeft bewogen op biologisch terrein, dat verandert de zaak in het geheel niet. De tendenz naar een mechanisch-monistische wereldbeschouwing was er; en aanstonds begonnen dan ook anderen in de overige takken van wetenschap volgens dat principe te arbeiden. Ook de mensch, die volgens hen niets anders is dan een hoog ontwikkeld dier, alleen gradueel en niet essentieel van de overige diersoorten onderscheiden, werd weldra, volmaakt logisch en juist, met al zijne intellectueele en moreele uitingen binnen den beschreven cirkel getrokken. De verhevenste werkingen der menschelijke ziel moesten immers ten slotte, krachtens het mechanisch monisme, met de levensverrichtingen der lagere organismen en met de chemische functiën der anorganische wereld, uit één beginsel worden verklaard. Herbert Spencer trachtte dan ook in zijn *Data of ethics* de ethiek uit dat ééne beginsel af te leiden; en Haeckel deed in zijn *Monismus von Religion und Wissenschaft* hetzelfde, wat betreft den godsdienst, terwijl hij bovendien verklaarde, dat het geheele wereldproces als één groot mechanisch proces moet beschouwd worden: »Die Weltgeschichte muss ein physikalisches chemisches Process sein". En bekend is het woord van Dubois-Reymond: »Was nicht *mechanisch* gefasst ist, ist nicht wissenschaftlich verstanden."

Uit dit alles volgt dan ook *luce clarius*, dat volgens het mechanisch Darwinisme in de sociologie dezelfde wetten moeten heerschen als in de biologie. Al is het leven in de sociologische wereld ook wat samengestelder in zijn uitingen, het beginsel, waardoor het geleid wordt, is toch hetzelfde, namelijk het ruwe, materieele mechanisme. En omdat hierbij elk hooger teleologisch doel is buitengesloten, moet dan ook overal, ook in de menschelijke samenleving, stoffelijke overmacht ten slotte beslissen in den strijd tusschen het sterke en het zwakke. De sterksten in lichamelijke krachten,

de meest begunstigden met stoffelijke goederen moeten overwinnen, de œconomisch zwakkeren moeten worden vertrapt. Dat volgt uit het beginsel. En wie dan ook die materieel zwakkeren zou helpen, zou den loop der natuur stuiten, m. a. w. de hulp aan het zwakke zou aan den maatschappelijken vooruitgang ten kwade komen.

Wanneer nu dr. Van Embden verklaart, dat de psychologische en sociologische wereld toch onderscheiden is van de biologische, en dat dus die beide werelden niet door dezelfde wetten kunnen worden geleid, dan juichen wij die verklaring van harte toe; maar dan staat hij niet meer op Darwinistischen grondslag. Volgens het mechanisch Darwinisme kan van een eigenlijk dualisme geen sprake zijn; alles moet immers één groot physikalisch-chemisch proces wezen. Biologie en sociologie zijn volgens die wereldbeschouwing niet essentieel onderscheiden.

Kan men dan niet, zal wellicht menigeen vragen, op biologisch gebied Darwinist, d. i. aanhanger van de mechanisch-monistische wereldbeschouwing zijn, en in de sociologie een andere theorie aanhangen? Welnu het antwoord luidt beslist ontkennend. Zonder inconsequentie kan men dat niet. Is men eenmaal, in bovengenoemde volle beteekenis van het woord Darwinist, dan moet men dat zijn op alle gebied; anders pleegt men verraad aan het monisme. Men wane zich zelven echter geen Darwinist, indien men alleen de werkelijk geconstateerde feiten uit de natuurwetenschap van onze dagen aanvaardt. Men neemt dan wel feiten aan, die hoofdzakelijk door Darwin en de zijnen zijn onderzocht en vastgesteld; maar zoolang men niet verder gaat, zoolang men de philosophische deducties niet in den zin der Darwinisten aanneemt, is men volstrekt geen Darwinist. Heeft men echter de »philosophische Verwerthung" der feiten uit de natuurwetenschap volgens de opvatting der Darwinisten aanvaard, heeft men de Darwinistische wereldbeschouwing gehuldigd, dan eerst staat men op Darwinistischen bodem; maar ook dan is het inconsequent in de sociologie te liebäuglen met een ander princiep dan in de biologie. Zeer scherp zegt dr. A. Kuyper in zijne magistrale

rede over *Evolutie* [1]). »Het ascetisme en de sociale bemoeiing zijn deels uit het Pantheïsme, deels uit de Christelijke overlevering weer in strooming geraakt, aan de Evolutie hebben deze verschijnselen geen zweem zelfs van aandrift te danken. En als men nog telkens stuit op mannen, die op het breede veld der natuur Evolutionist, maar op ethisch gebied Stoicijn willen wezen, dan heeft men met niet anders te doen dan met geestelijke amphibiën, wien zelfs het besef van hun innerlijke tegenstrijdigheid ontgaat. Juristen, die op gelijke manier voor een pantheïstische rechtsontplooiing ijveren, en zich daarnevens een evolutionistische voorstelling van den bouw van het heelal vormen, zijn met even gevaarlijke antinomie behept. En, om niet meer te noemen, geschiedkundigen, die zich de geschiedenis als een zich voor ons oog ontrollend proces in pantheïstischen trant denken, en nochtans van hun dwepen met Darwin en Haeckel geen geheim maken, verraden een stuitend gemis aan eenheid van conceptie".

Nietzche was dus wel degelijk consequent, toen hij Christus' heiligen zin om zich over het zwakkere te ontfermen, als principieel verkeerde moraal brandmerkte, en alle »sterke geesten" opriep, om zich tot gemeenschappelijken strijd tegen het miasma der zwakkeren te vereenigen [2]).

Heeft men eenmaal de Darwinistische wereldbeschouwing gehuldigd, d. w. z. is men eenmaal aanhanger geworden van de mechanisch-monistische theorie, dan is alle sympathizeeren met factoren, die ten slotte niet tot physische of chemische kunnen worden teruggebracht, uit den booze. En daarom dwaalt dr. Van Embden, als hij de psychologie zóó van de biologie wil scheiden, dat alle verband tusschen beide wordt geloochend; dwaalt hij ook, als hij in de maatschappelijke evolutie de teleologie wil binnenloodsen. »De maatschappelijke evolutie, de voortschrijdende wijziging van den zielstoe-

---

[1]) Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 October 1899 gehouden door dr. A. Kuyper, blz. 13 en 14.

[2]) Dr. Kuyper: l. c. blz. 10.

stand der sociale individuen,en daardoor van de handelingen die uit die psychen voortkomen, heeft een teleologisch karakter' [1]). Dr. v. Embden vergeet hier, dat iedere teleologie lijnrecht in strijd is met de Darwinistische evolutieleer. Volgens die wereldbeschouwing moet ook het sociale en ethische leven louter mechanisch ontstaan, en kan niet dan *toevalligerwijze* tot hoogere ontwikkeling komen. »Een bonum perfectum, dat op zich zelf vast zou staan, en waarnaar de mensch zich conformeerde, is op haar standpunt een contresens" [2]). —

Trekken wij dus de slotsom, dan blijkt, dat het Darwinisme, zooals het moet worden opgevat, nl. als de theorie, die door mechanisch-monisme alles zoekt te verklaren — en niet als een louter biologische leer, zooals dr. v. Embden doet — wel degelijk in strijd is met de democratie, d. w. z. met elke beweging, hetzij van staatswege, hetzij van particulier initiatief, ten gunste van de zwakkeren in de maatschappij, Stoffelijke kracht, materieele overmacht moet zegevieren, en zulks alleen.

Zietdaar de koude, ziellooze theorie, waaraan men als Darwinist niet kan ontkomen, ook niet op sociologisch terrein. De christelijke naastenliefde, die zich over het zwakke ontfermt, is absoluut verderfelijke moraal; de staatsbemoeiing ten gunste der verdrukten heet afkeurenswaardig.

Geen wonder dan ook, dat in het hart van velen, in wie het humaniteitsgevoel nog levendig is, die consequenties geen genade kunnen vinden, en dat men beproeft daaraan te ontkomen. Doch die pogingen zullen niet gelukken, zoolang men niet het beginsel van het mechanisch Darwinisme den rug toekeert. Dr. v. Embden is dan ook niet geslaagd, niettegenstaande zijn goede en loffelijke bedoelingen. Zijn poging juichen wij van harte toe, maar slagen zal hij nimmer, zoolang hij niet gevonden heeft de christelijke wereldbeschouwing. Deze is het en deze alleen, die krachtens hare beginselen het

---

1) Dr. v. Embden: l. c. blz. 63.

2) Dr. Kuyper: l. c. blz. 41.

medelijden en de ontferming over de zwakkeren predikt. Van den Stichter dezer leer is reeds bekend, dat Hij al weldoende rondging, en dat Hij kreupelen en lammen en blinden genas, en dat Hij bij voorkeur den armen het Evangelie verkondigde. En thans nog, na negentien eeuwen, staat zijn plaatsbekleeder, Paus Leo XIII, als de beschermer en verdediger van de rechten der verdrukten in de maatschappij, op den Vaticaanschen heuvel voor de oogen der geheele wereld.

Hageveld. J. D. J AENGENENT.

EENIGE DISTINGUO'S OMTRENT VERZENSCHOONHEID.

De Zeereerw. Heer P. Zwart heeft in de October-aflevering van dit maandschrift een vreedzaam en behagelijk geschreven artikel geplaatst, wat ten doel had in de letterkunde »oud en jong wat dichter bij elkander te brengen". In hoeverre uit zijn edel pogen die verbroedering zal volgen, moet de toekomst nog leeren. Met ditzelfde prijzenswaardige doel vraag ik hem eerbiedig verlof, niet om op zijne woorden aanmerkingen te maken, maar om bij zijne woorden eenige distincties te zetten, opdat de zaak, zooveel mogelijk uiteengehaald en zooveel mogelijk gesdistingeerd en verdeeld, zich beter leene tot geven en nemen.

Nadat de schrijver heeft opgezet, dat de schoonheid van een vers bepaald wordt door de schoonheid, niet alleen »van klank en rhythmus", maar ook »van zin en gedachte", komt hij tot het volgend besluit:

»Vandaar kan ik het volstrekt niet eens zijn met den »E. H. Binnewiertz, als hij »»klankenpassie het eerste en het »laatste van ieder mooi vers"" noemt. Die uitdrukking... »omvat volgens hare gewone beteekenis ook alles, wat daar»tusschen ligt; en dan blijft er voor gedachteschoonheid niet »het minste plaatsje meer over".

»Klankenpassie is het eerste en het laatste van ieder mooi vers". Dit kan verschillend verstaan worden. Het woord »vers" kan hier beteekenen: alles, wat er voor een vers vereischt wordt, n.l. woorden, gedachten, schoonheid van vorm enz. In dien zin genomen, is het niet waar. Want een vers over onzedelijke zaken is een slecht vers, en is dus lang niet volmaakt; daarvoor wordt meer vereischt.

Het woord »vers" kan echter ook, vooral in dezen samenhang, beteekenen: datgene, waardoor het juist een *vers* is. In dien zin zou ik de stelling beamen, n.l. dat heel de essentie, het eigenlijke vers-zijn van het vers, bestaat in de klankenpassie. Een vers over onzedelijke zaken kan *als vers* goed, *als moraal* zeer slecht zijn.

»Klankenschoonheid alleen is nog volstrekt geen verzen-»schoonheid. Ten onrechte beroept de heer B. zich ergens »op het gezang van den nachtegaal. Dat gezang is onge-»twijfeld zeer schoon, maar het is geen schoon vers. De »nachtegaal gebruikt geen woorden, de dichter wel; daarin »ligt juist het onderscheid en dat schijnt de heer B. over het »hoofd te zien. Zoodra klanken den vorm van woorden aan-»nemen, behooren zij tot een hooger orde van zaken; bijge-»volg eischen zij dan een hooger orde van schoonheid; zij »hebben niet meer genoeg aan schoonheid van klank en »rhythmus alleen, maar roepen daarbij luide om schoonheid »van zin en gedachte".

Ook bij dien nachtegaal zou ik weer willen onderscheiden, en dan schijnt mij het voorbeeld van den heer B. nog zoo verwerpelijk niet toe. Men kan in den zang van den nachtegaal het instinct prijzen, waarom hij bij voorbeeld juist op die tijden zingt, waarom hij juist met dien slag zijn wijfje roept, met een enkel piepje misschien zijn jongen tot eten of uitvliegen noodigt. Maar als men de schoonheid van den zang prijst, dan heeft men het over den klank.

Zoo ook bij verzen. Men kan den rijkdom van denkbeelden, de hoogte der gedachten bewonderen, maar, onafhankelijk daarvan, ook de schoonheid der verzen. En verzen zijn eigenlijk om wille der schoonheid. De schoonheid is het wezen van het vers-zijn, en bestaat in het weergeven der gevoelens door klanken.

Dus vragen naar de schoonheid van een vers is niet anders dan vragen naar de wijze, waarop de gevoelens verklankt zijn.

»Woorden roepen luide om schoonheid [was voortreffelijkheid

hier geen beter woord?] van zin en gedachte". — Als woorden, ja: daar zijn het woorden, teekens van gedachten, voor. Maar als verzen niet: als verzen roepen zij om schoonheid van klank.

»Evenmin kan de stelling van den heer B. zich staande »houden met de bewering, dat verzen de taal des gevoels, »niet der gedachte zijn; want die bewering is onjuist. Zoowel »in gebonden als in ongebonden stijl zijn woorden altoos de »taal der gedachte".

Maar verzen zijn toch niet enkel aaneenrijgingen van woorden en zinnen zonder meer.

Die bepaalde opvolging, vloeiing der woorden, trippeling der lettergrepen zijn toch niet noodig om de beteekenis te doen kennen? Zoo het daarom te doen is, bezigt men beter den ongebonden stijl, die van nature gemakkelijker te verstaan en beter te hanteeren is om ons zoo duidelijk mogelijk uit te drukken.

Als men woorden tot een vers samenbindt, dan doet men dit om wille der schoonheid, om wille van het gevoel, wat bij den dichter is opgewekt door de idee, welke zijne woorden ook weergeven.

Derhalve zijn *woorden* wel de taal der gedachte, maar *verzen* zijn de taal des gevoels, en daarin ligt het kenmerkende onderscheid tusschen poëzie en proza.

»Zoo woorden geen gedachten weergeven, blijft er onzin »over".

Volkomen waar. Gedachten zijn er noodig in verzen. Niet echter juist omdat die woorden een vers samenstellen, maar omdat het woorden en zinnen zijn.

De poëzie vereischt dus wel gedachten als conditio sine qua non; zij bestaat echter niet in de gedachte, maar alleen in den vorm of de wijze, waarop ons gevoel, door die gedachte verwekt, is weergegeven.

»Nu weet ik wel, dat ook de heer B. zulk een gedachte-

»loozen rimram nooit goed zal keuren; alleen eischt hij »geen juist omlijnde, stelt zich tevreden met een eenigszins »vage gedachte".

Ik veronderstel en hoop niet, dat de heer B. dit zal onderschrijven. Immers ook hij vordert met Kloos levendig gevoel en diepe visie; want zonder deze is het onmogelijk, zijn gevoel juist weer te geven. Vage gedachte en diepe visie zullen moeilijk samengaan.

»Nogtans is mijn hoofdbezwaar daardoor nog niet uit den »weg geruimd. Dit bestaat hierin, dat de schrijver, hoewel »hij de gedachte voor onmisbaar houdt, haar toch volstrekt »geen invloed schijnt toe te kennen op de schoonheid van »een gedicht".

De gedachte heeft invloed, wel op de waarde, maar niet op de schoonheid van het gedicht.

Een gedicht kan verschillende waarden hebben. Het kan dogmatisch zuiver en een aanprijzing zijn van eene verhevene deugd, het kan hooge wijsgeerige gedachten bevatten, en het kan een mooi vers wezen.

Maar ook is het mogelijk, dat er ééne van die eigenschappen ontbreekt, dat het b. v. wel dogmatisch juist is en de schoonste deugden verheft, maar toch òf allemenschelijk gewone ideeën bevat, òf als vers geen waarde bezit. Er kan nog meer aan ontbreken; zelfs de moraal kan erin gehavend zijn, terwijl het vers als vers toch mooi blijft.

Dit zijn verschillende eigenschappen, verschillende waarden, die van elkander te onderscheiden zijn.

Zoo iemand een groot dichter is, dan heeft hij daarin een kostbare gave van den Schepper ontvangen, een gave, welke een groote waarde aan zijn persoonlijkheid geeft. Maar daardoor zal een andere eigenschap, zooals schoonheid van lichaamsbouw of scherpte van gezicht, toch niet winnen?

Zoo ook bij een vers. Door verhevene gedachten ontvangt het een daarmee overeenkomstige waarde op zich zelf, maar de schoonheid, de eigenlijke waarde, waarover het gaat bij een vers, het eigenlijke vers-zijn, wint er niet bij.

De bloederigheid van Bilderdijks vers blijft daarom niet minder te verwerpen. Niet echter juist omdat zij de poëtische schoonheid der verzen als zoodanig besmet. Maar verzen zijn stijl; en stijl heeft ook zijn eischen. Voor proza zou hetzelfde verwijt gelden.

»Zij [de taal] vereenigt in hare natuur iets stoffelijks met »iets geestelijks, is niet alleen een geluid, dat iets te hooren, »maar ook een teeken, dat iets te verstaan geeft. Onder »beide opzichten is zij vatbaar voor schoonheid en daarom »mag, wanneer de taal tot kunstprodukt wordt verheven, het »hoogere element, dat wij de ziel van het woord mogen »noemen, allerminst achtergesteld of verwaarloosd worden".

Zeker, woorden zijn om wille van de gedachten, welke zij beteekenen. Samenvoegingen van woorden tot zinnen hebben ten doel verschillende ideeën in onzen geest te verbinden.

Er bestaat echter een gebonden en een ongebonden stijl. Beide zijn ze: *stijl*, d. w. z. een aaneenschakeling van woorden om gedachten te uiten. Is het nu alleen te doen om die gedachte, dan bezigt men den gewonen, den ongebonden stijl. Schoone vorm is hier bijzaak en hulpmiddel. Maar zoo iemand door diezelfde gedachte opgewekt wordt tot een vers, dan wordt hoofdzaak de wijze, waarop hij zijne bezieling zal uiten, dan stelt hij zich ten doel, door eigenaardige hulpmiddelen, zooals schikking en omzetting der woorden, vloeiende of stootende klanken en vooral door den rhythmus, zijn gevoel weer te geven en ons gevoel daardoor op te wekken.

Wanneer dus een gelukkige vader der wereld konde wil doen, dat hem een zoon is geboren en dat de moeder het goed maakt, dan plaatse hij een advertentie in een krant, maar geen vers in een boek.

Wil iemand zijn geloof belijden en ook anderen in zijne overtuiging doen deelen: hij zoeke de gelegenheid daartoe in een tijdschrift of brochure, maar geen vers moet hij dan maken: dit heeft een ander doel.

Wil hij echter zijn opgewekt gevoel uiten en anderen doen medevoelen, dan volge hij zijne dichterlijke ingeving.

»Zeker, naarmate iemand zich minder bekommert om »natuurlijke woordschikking en sierlijken zinsbouw, verkrijgt »hij vanzelf meer ruimte en gelegenheid voor een rhythmische »opvolging van klanken; maar wat is daarmede gewonnen, »als dàt welluidend klankenspel overstemd wordt door het »weegeroep der gemartelde taal? Dichtkunst is woordkunst, »geen toonkunst".

Maar woordschikking en zinsbouw tellen toch bij den heer B. en de modernen wel degelijk mee, evengoed als de rhythmische opvolging der klanken. Deze beschuldiging weerleggen zijne artikelen duidelijk genoeg.

Het vreemd uitzien in taalvorm en het verstoppertje spelen der gedachten zijn ongetwijfeld gebreken, maar gebreken voortkomende uit gemis van persoonlijke gaven of uit mislukking der verzen, geen gebreken in de principen.

»De rhythmus, en deze alleen maakt de woorden tot een vers".

Toegegeven, onder ééne voorwaarde: dat men onder rhythmus verstaat meer dan het afgemetene in maten en voeten, tegelijk ook de plaatsing, den klank der woorden enz.

»Woorden, en deze alleen maken den rhythmus tot een vers".

Met dien verstande altoos: dat de waarde der gedachten wel waarde aan het gesprokene geeft, maar de wijze van spreken niet verhoogt.

»Niemand zal de rhythmische samenvoeging van enkel »materieele klanken, zonder meer, een vers noemen; anders »zou men er toe komen ook aan het gezang der vogelen »en aan iedere muzikale compositie dien naam te geven. »Vermits dus het wezen van een vers het menschelijk woord »zoowel als den rhythmus omsluit, is ook voor ieder mooi »vers de schoonheid van gedachte en taalvorm noodzakelijk".

Het gezang der vogelen en een muzikale compositie kan men geen vers noemen, omdat zij niet, zooals het vers, species zijn van het genus »oratio" of stijl. — Omdat echter het gezang der vogelen en de muzikale compositie, zoowel

als het vers, ieder in hun eigen soort, het aangename ten doel hebben, zijn ze onderling verwant, en in sommige opzichten aan elkander gelijk.

Hoe hooger de gedachte is, des te hooger is de waarde van het vers als stuk, niet echter als vers. De waarde van het geheel neemt ermee toe, maar niet de waarde of de schoonheid der poëzie als vers.

Een beeld, wat onberispelijk is uitgevoerd en daarenboven een verheven gedachte uitdrukt, heeft hooger waarde dan een ander, wat even schoon is uitgevoerd, zonder meer; daarom echter is het niet schooner.

Zoo iemand zijne gaven gebruikt om onzedelijke schilderijen te maken, dan misbruikt hij wel zijne kunst, maar men kan toch a priori niet zeggen, dat zulk een schilderij geenerlei kunstwaarde kan hebben.

Een ieder, die geloof en zedelijkheid meetelt, zal den inhoud van Zola's werken verafschuwen; toch kan men de groote eigenschappen van zijn stijl waardeeren.

Zoo kan een vers ook mooi zijn als vers, al zou het niet in alle opzichten volmaakt, al zou de inhoud middelmatig of zelfs verwerpelijk zijn.

Een enkel woord nog over het laatste gedeelte, dat de versmaat betreft. Want ik heb mij enkel voorgesteld bij sommige stellingen een klein *distinguo* te zetten.

Met den eerw. schrijver moet ieder het eens zijn, dat de maat een hulpmiddel is, »wat men niet over het hoofd mag zien".

Schrijver wil de maat vereenzelvigen met rhythmus: »Zou »de oude versmaat niet de zoo noodzakelijke rhythmus kun»nen wezen? Ik voor mij heb haar daar altoos voor gehouden". En eenige regels daarboven staat: »Als de heer B. dus »ergens zegt: »»Men meende verzen te maken, als men de »maat maar hield"", dan is ons antwoord: wie dat meenden, »zijn nooit dichters geweest en tellen derhalve niet meê".

Uit deze twee aanhalingen volgt, dunkt me, dat naar het oordeel van den schrijver, de rhythmus het vers niet tot vers

maakt. Maar maakt dan de gedachte, die men evengoed en nog beter in proza kon zetten, den rhythmus tot vers?

Wel worden door den eerwaarden schrijver verschillende vereischten opgesomd, maar nergens wordt gezegd, waarin het wezen der poëzie ligt.

Zou men aldus niet mogen zeggen: de maat is niet de rhythmus, maar behoort tot den rhythmus. De rhythmus immers bestaat niet alleen in eene opeenvolging van lange en korte lettergrepen: veel meer is er noodig, zooals de klank dier lettergrepen, de schikking der woorden enz. Wanneer men echter dit alles zamen onder »maat" wil verstaan, dan is maat hetzelfde als rhythmus, n. l. de verklanking van dat bepaalde gevoel, door die gedachte verwekt.

Derhalve, met het wisselen van het gevoel door en met de gedachten, zullen ook rhythmus en maat moeten wisselen. Zoo iemand op vroolijken toon een luchtigen toost begint en, zooals het soms gaat, al pratend in ernstiger, zwaarmoediger stoffen vervalt, dan zullen zijn houding en toon ook veranderen.

Zoo kan het ook een vers overkomen, dat het op twee voeten aanvangt, maar, bij wisseling der gevoelens, soms op vier voeten loopt. Hiervan geven de dichters — vader Cats misschien uitgezonderd — voorbeelden in overvloed.

Hoever mag dit gaan? Wanneer moet men het willekeur en losbandigheid beginnen te noemen? In dezelfde strofe? In eenzelfden regel? Wie zal het bepalen, zoo er valt te bepalen?

Is de maat een middel om het uiten der gevoelens te bemoeielijken en te bedwingen, dan wel een middel om het uiten der gevoelens te helpen? Waarschijnlijk het laatste.

Als de grond, waar ge een huis op gaat bouwen, ongelijk is, wat doet ge dan? Legt ge den vloer dan in bochten, of maakt ge den grond gelijk? Wat moet zich voegen?

Nu wil ik ten slotte met alle bescheidenheid achter dit alles een vraagteeken zetten en zeggen: klinkt het onredelijk of niet? Ik geef ieder woord voor een beter; iederen zin geef ik prijs, waartegen redelijk bezwaar kan bewezen worden.

Het kwam mij slechts voor, dat men in dezen strijd wat distincties behoefde.

Van den éénen kant namelijk noemen professor Mutsaers, rector Zwart en anderen verschillende vereischten op, om een vers onder alle opzichten volmaakt te doen zijn, zonder te spreken over de *essentie van het vers-zijn.*

De nieuweren, zooals kapelaan Binnewiertz, spreken niet over alle vereischten, maar alleen over het *wezen van het vers.*

Wat de nieuweren loochenen van de essentie, wordt door de ouderen beschouwd als onvoorwaardelijk verworpen.

Zoolang de ééne rechts, de andere links blijft kijken, zullen beiden durven zweren, op geheel verschillende plaatsen te zijn, al staan ze zij aan zij.

TH. KWAKMAN.

RÖNTGEN-STRALEN.

In December van 't vorige jaar lazen we in de dagbladen, dat te Stockholm in tegenwoordigheid van de koninklijke familie de »Nobel-prijs" voor physica, ten bedrage van 208,000 francs, toegekend was aan Dr. W. C. Röntgen, hoogleeraar te Berlijn.

Reeds sinds 1895 was de naam van den, toenmaals Würzburger, professor bekend in heel de beschaafde wereld en de belangstelling van het groote publiek was niet weinig opgewekt door de waarlijk curieuse afbeeldingen van het geraamte b.v. van een levende hand of van een levend konijn.

Doch meer dan dit enthousiasme zegt genoemde welverdiende onderscheiding. Want zij drukte het stempel op de meening der geleerden, dat Röntgen door de studie van zijne stralen, welke hij met evenveel juistheid als bescheidenheid X-stralen wilde doopen, zijn naam vereeuwigd heeft in de geschiedenis der natuurkunde, dat hij daardoor terecht een geestdrift heeft verwekt, misschien alleen geëvenaard door de belangstelling, waarmee in het begin der 19de eeuw de zuil van Volta is begroet.

De *ontdekking* der X-stralen was wel is waar niet onvoorbereid, omdat er reeds meerdere verschijnselen als voorgangers daarvan bekend waren; het is zelfs te verwonderen, dat een Lenard ze niet heeft gevonden bij de studie van *zijne* stralen, welke zoo groote overeenkomst bezitten met die van Röntgen, zooals wij hieronder zullen zien. Ook is het waar, dat de *ontdekking* zelve, evenals zoovele andere, een onvoorzien geluk is geweest; want toen Röntgen, naar men verhaalt, bezig was met het bestudeeren der kathode-stralen, bemerkte hij geheel toevallig,

dat een scherm met platina-barium-cyanuur door fluorescentie lichtend werd, ook al plaatste hij vóór dat scherm een donker gekleurd papier, een plank enz.; en toen hij zijn hand hield tusschen de kathode-stralenbuis en dat scherm, zag hij daarop het bekende schaduwbeeld van zijn eigen levende hand.

Desniettegenstaande is de verdienste van Röntgen zeer groot. Immers hij heeft zijn gevonden schat van alle zijden bekeken; met rusteloozen arbeid heeft hij dien in alle bijzonderheden bestudeerd; zijn talent deed hem het geheel met meester-blik overzien. Daarom strekt het hem tot groote eer, dat de resultaten van zijne studie en zijn noesten arbeid, welke hij met zijne ontdekking op 't eind van 1895 bekend maakte, even juist en volledig waren, gelijk de telephoon, toen deze kwam uit de handen van Graham Bell.

Terwijl men vóór zijn ontdekkingen meende, dat het belangrijkste *binnen* de kathode-stralenbuis moest gezocht worden, hebben zijne stralen ons geleerd, dat het voornaamste, schoon per se onzichtbaar, geschiedt *buiten* de buis.

Zijn arbeid was ook in dit opzicht van belang, omdat deze de aanleiding werd voor twee reeksen van proefondervindelijke onderzoekingen, nl. die van dr. G. Lebon over het zoogenaamde »zwarte licht" en de merkwaardige bevindingen omtrent de Becquerel-stralen.

Röntgen heeft de natuurkundige wetenschap een grooten stap verder gebracht en aan de maatschappij een hoogst nuttige weldaad bewezen, doordat zijn stralen zoo practisch zijn voor de heel- en de geneeskunde, voor verschillende onderzoekingen op natuurkundig, oudheidkundig en industrieel gebied.

Uit dankbaarheld heeft men dan ook daaraan den nieuwen naam »Röntgen-stralen" gegeven.

Voor ons, geloovigen en katholieken, zijn die Röntgenstralen des te meer van belang, niet alleen omdat die ontdekking ons een nieuwe tot dusver verborgen natuurwerking te bewonderen geeft, die Gods almacht ter opsporing en gebruik heeft neergelegd in deze zichtbare schepping, maar ook omdat Röntgen, als een trouw zoon der Roomsch Katholieke Kerk, naast Albertus Magnus, Roger Baco, Nicolaas van Cusa,

Copernicus, Baco van Verulam, Kepler, Galilei, Isaac Newton, Leibnitz, Karel von Linne, Leonard Euler, Bridgewater, Davy, Cuvier, Ampère, Volta, Oerstedt, Lod. Agassiz, Rod. Murchison, Oswald Heer, Saez Palacior, Rud. Wagner, Th. Chalmers, Pianciani, Von Mädler, Von Herschel, Heiss, Pasteur, Secchi en zoovele andere geloovige natuuronderzoekers, het bewijs levert, dat geloof en wetenschap op uitstekende wijze kunnen samengaan [1]).

In den jaargang 1896 van dit tijdschrift (Dl. CIX, bl. 313 vv.) gaf J. M. L. Keuller, toen leeraar te Rolduc, een zeer bevattelijk artikel over de X-stralen volgens de »Vorlaüfige Mittheilung", welke Röntgen over zijne ontdekking en verdere studiën had gedaan op het einde van 1895.

Het doel van dit opstel is om eenige aanvullingen van dat artikel aan te bieden. Wij wenschen dus de volgorde van prof. Keuller te houden en hopen op eenvoudige wijze het antwoord te geven op deze vraag: wat weten wij op dit oogenblik over het ontstaan, de eigenschappen, het wezen en de toepassingen der Röntgen-stralen?

Wij hebben hierboven gezegd, dat de ontdekking der Röntgen-stralen niet onvoorbereid was. Immers reeds vóór 1850 kende men de vonk der electriseermachine, wier electriciteit zich ontlaadde in het z.g. electrisch ei; maar toen had men nog slechts de handluchtpomp, waardoor de luchtspanning wel niet lager dan tot 5 mM. kwikdruk [2]) kon gebracht worden. Na 1850 kreeg men het inductorium van Rühmkorf, welke electriciteit van hooger spanning geeft dan de electriseermachine. Niet lang hierna de kwik-luchtpompen, waardoor de lucht in een of andere buis kan verdund worden tot op enkele onderdeelen van 1 mM. kwikdruk. Dan kwamen de Geissler'sche buizen met hare bekoorlijke kleurschakeeringen,

---

1) Vgl. J. M. Pernter, *Vrij onderzoek en katholieke wetenschap*, vertaald door Dr. Mac Eliot. Nijmegen 1902.

2) De normale druk van de lucht in onze streken is, zooals men weet, gelijk aan 760 m.M. kwikdruk, m. a. w. de normale lucht is in staat om in een luchtledige buis een kwikzuil van 760 m.M. omhoog te houden.

die zooveel aantrekkelijkheid schonken aan de »physique amusante".

Eindelijk volgde, in 1869 door Hittorf, en onafhankelijk van dezen door Crookes in 1879, de beroemde ontdekking der kathode-stralen, welke den grondslag vormen der Röntgen-stralen. Voordat wij die kathode-stralen beschouwen, willen wij eerst eene beschrijving geven van de twee voornaamste instrumenten, zooals zij heden in hun besten vorm voor de opwekking daarvan worden gebruikt. De figuur hierbij is eene schematische teekening van den geheelen toestel.

E is de bron, welke de electriciteit van hooge spanning levert. Deze neemt haar weg van pool P door de buis, waarin zij langs twee leidingen kan binnentreden, en keert door pool N terug. Die bron E kan zijn een eenvoudige electriseermachine van Holtz of Wimshurst, welke zelf den electrischen stroom door inductie opwekt. Maar bij gebruik van zulk een gelijk-gerichte-stroom-machine moet de pose lang duren, b.v. 1 uur als een hand, 2 uur als een been bestraald moet worden.

Voor de practijk gebruikt men het inductorium van Rühmkorf, 'twelk in staat is om tusschen zijn polen vonken van minstens 10 cM. te doen overspringen. Dat inductorium ontvangt zelf stroom van een of andere electriciteitsbron, hier minstens 10 Bunsen-elementen. Die stroom van geringe spanning gaat, telkens afgebroken door een interruptor, door den dikken, primairen draad; die dan verder een stroom van veel hoogere spanning opwekt in den dunnen, secundairen draad, waarvan P en N de polen zijn, zooals duidelijk de figuur láat zien.

Nu is het bekend, dat een electriseermachine een gelijkstroom levert, nl. een stroom die voortdurend uit P in de buiten-leiding naar N gaat, m. a. w. dat P steeds de positieve pool en N de negatieve is, zoolang de machine niet »omslaat"; vervolgens dat een inductorium of klos van Rühmkorf wisselstroomen geeft, nl. zóó dat de stroom het ééne oogenblik van P naar N, doch het volgend oogenblik van N naar P gaat, m. a. w. dat de pool P afwisselend positief en negatief is en pool N bijgevolg afwisselend nega-

tief en positief is. Dat een electriseermachine een vaste positieve en een vaste negatieve pool heeft, blijkt duidelijk uit het verschil van de photogrammen, die men onder de ontlading èn van de positieve èn van de negatieve pool afzonderlijk kan verkrijgen. Daarentegen zal bij een werkenden klos de ontlading van de eene pool als ook die van de andere pool zich heel wat meer verward en ingewikkeld afteekenen op de gevoelige photographische plaat. En toch ziet men bij het photogram van pool P de teekening der + electriciteit en bij die van pool N de teekening der — electriteit den boventoon voeren. Hoe kan dus een Rühmkorf den dienst verrichten voor onze buis, waarin bij A de stroom binnentreedt en bij K terugkeert?

Vooreerst moet men opmerken, dat deze inductieklos geen constanten, geregelden stroom in de buis geeft, maar veeleer stroomstooten. Het is waar, dat de geïnduceerde stroom in den secundairen draad afwisselend van P naar N en van N P gaat. Doch deze twee stroomen zijn volstrekt niet gelijk. De stroom van P naar N, die ontstaat als de primaire stroom geopend (d. i. verbroken) wordt, door middel van een niet in de figuur geteekenden stroomverbreker, heeft veel hooger spanning, dan de stroom van N naar P, die verwekt wordt in den dunnen draad wanneer de hoofdstroom in den dikken draad weer gesloten wordt (d. i. doorgaat). Alzoo zullen de stroomen van P door de buitenleiding gaande naar N, die elkaar snel opvolgen en relatief veel krachtiger zijn, zich voordoen als korte, sterke stroomstooten. Juist deze stroomstooten brengen de schokken voort bij iemand, die tegelijk met de beide polen van den klos in aanraking is, zooals dit gepractiseerd wordt in de geneeskunde. Diezelfde stroomstooten zijn in staat om krachtige ontladingen voort te brengen in verdunde gassen.

Het begrip van stroomstooten wordt nog duidelijker, als de stroom van den secundairen draad in de buitenleiding een tamelijken weerstand ontmoet; dan immers zal de zwakkere stroom van N naar P haast niet, doch de sterkere van P naar N zeer gemakkelijk kunnen doorgaan en derhalve zal

men voortdurend te doen hebben met gelijk-gerichte, krachtige, korte, snelopeenvolgende stooten.

Hieruit volgt, dat men practisch de polen voortdurend kan noemen naar hetgeen zij eigenlijk en alleen bij 't *verbreken* van den primairen stroom zijn, dus hier P positief en N negatief. Derhalve zal de electrode van P de anode (van ἀνα en ὁδος) en die van N de kathode (van κατα en ὁδος) heeten. Ook zij, die Hellas' taal niet machtig zijn, zullen zich dit verband tusschen kathode en negatieve pool alsook tusschen anode en positieve pool gemakkelijk onthouden door middel van het woord *knap* (*k*athode = *n*egatief, *a*node = *p*ositief).

Overigens blijft altijd de gelegenheid bestaan om de polen van den klos om te keeren; want als men den stroom-commutator, die in den primairen stroom is geplaatst, 180° omkeert, dan zal N de + en P de — pool van den klos worden en derhalve de stroomstooten zich bewegen van N door de buitenleiding naar P.

Maar juist dit stooten heeft tot onmiddellijk gevolg dat de klos slechts met tusschenpoozen vonken geeft tusschen zijn polen en derhalve zullen er, gelijk hieronder duidelijker zal worden, slechts »intermitteerend" Röntgen-stralen ontstaan in de buis en zal de fluorescentie op het scherm vermoeiend worden voor het oog, daar dit slechts afwisselend lichtend wordt. Daarom heeft men er naar gestreefd den vonkenstroom sneller en gelijkmatiger te maken. Hierin slaagde dr. Wehnelt door de uitvinding van zijn eenvoudigen en betrekkelijk volmaakten interruptor voor den primairen stroom. Wij zullen dien toestel hier niet beschrijven, maar vermelden daarover slechts 't volgende: als men een electrischen stroom van hooge spanning in den primairen draad van den klos voert, maakt die interruptor het mogelijk dien stroom 1700 maal in de secunde te onderbreken. Hierdoor zijn de stroomstooten van den secundairen draad veel sneller en regelmatiger, de oogenblikken waarop in de buis Röntgen-stralen ontstaan veel talrijker en het scherm blijft bijna voortdurend gelijkmatig fluorescceerend.

Ten slotte heeft men door middel van een kleverige, weeke harssoort, welke beter tusschen de windingen doordringt, een betere isoleering gegeven aan die windingen van den dunnen, secundairen draad, welke in groote klossen soms 30 à 40 duizend M. lang was. Het voordeel dier verbeterde isoleering is, dat die secundaire draad voor die groote klossen nu slechts 4 à 5 duizend M. behoeft te zijn, dat het stroomverbruik betrekkelijk zeer gering wordt en dat de toestel door het gebruik niet zoo licht bederft.

Alzoo zagen wij, dat de electriciteitsbron, die noodig is voor de werking der buis, òf een electriseermachine is òf een inductieklos van Rühmkorf, welke de ontvangen electriciteit in stroomstooten van hooge spanning omzet [1]).

Voor dat wij overgaan tot de beschrijving der buis, die thans gebruikt wordt tot het opwekken der kathode- en Röntgen-stralen, zij hier vermeld, dat verleden jaar 1901 Nodon er in geslaagd is, Röntgen-stralen op te wekken zelfs *zonder die buis*. Ze ontstonden door de gelijktijdige inwerking van ultraviolet licht en van een electrisch veld. Men gaat daarbij te werk op de volgende eenvoudige wijze. Een geïsoleerde zwartpapierschijf heeft een centrale opening en op dit gat in het midden wordt een dun blaadje aluminium bevestigd. Hiertegenover wordt, op een afstand van 10 tot 30 cM. een geïsoleerde metaalplaat van kleiner middellijn, evenwijdig met de papierschijf, geplaatst. Deze vormt nu met het aluminiumblaadje een condensator, een luchtcondensator alzoo, waarbij de lucht (een slechte geleider) dezelfde rol vervult als het glas tusschen

---

[1]) In 1900 maakte Trowbridge te Jefferson bekend, dat hij voor de opwekking van Röntgen-stralen noch 't een noch 't ander noodig had. Hij gebruikte als bron voor zijn buis een batterijstroom van Planté-accumulatoren, welke een spanning van 20,000 Volt bezat en bij inschakeling van veel weerstand een voldoend constanten stroom leverde. De buis, die eenvoudig tusschen de polen dier batterij geplaatst werd, vertoonde, na een weinig verwarmd te zijn met een Bunsen-brander, een levendige fluorescentie en als de anti-kathode (die hieronder verklaard zal worden) kersrood was, werden er Röntgenstralen uitgezonden van groote sterkte, welke zeer scherpe negatieven gaven op gevoelige photographische plaat. Het voordeel van deze inrichting is, dat de proefnemer altijd het spanningsverschil en de stroomsterkte regelen kan door den weerstand.

het binnen- en het buitenbekleedsel van de bekende Leidsche flesch. Als nu die luchtcondensator met electriciteit wordt geladen en als tegelijkertijd op den *buitenkant* van het aluminiumblad een bundel ultra-violet-lichtstralen wordt gezonden, dan ontstaan er op den *binnenkant* van het aluminium Röntgenstralen. Deze zijn het sterkst, wanneer het verlichte aluminiumblad negatief en dus de andere metaalplaat positief geladen wordt. In 't algemeen verschillen de aldus verkregen stralen in hunne eigenschappen niet van die, welke op de gewone manier door middel van de buis met electriseermachine of met inductieklos verwekt worden. Hunne werkzaamheid echter hangt af van de intensiteit en de golflengte van het ultraviolette licht, van de natuur der oppervlakte waarop ze ontstaan en van de sterkte der lading van den condensator, die verschaft wordt door een kleine electriseermachine.

Evenwel de gewone opwekking van kathode- en Röntgenstralen vordert een tweede, niet minder merkwaardig instrument, nl. de focusbuis. Onze houtsneê geeft een teekening van den bol (zoo genaamd wegens den vorm) of de buis, welke in de beste inrichtingen vrij algemeen in gebruik is.

Alle buizen hebben minstens twee platina-draden ingesmolten, welk voor een deel buiten en voor een deel binnen de buis uitkomen; hiertusschen moet in de buis de ontlading der stroomstooten plaats hebben. Tegenwoordig worden die deelen van den draad, die binnen de buis reiken, liever van aluminium vervaardigd, omdat van den éénen kant platina het eenig metaal is dat zich luchtdicht in glas laat insmelten en van den anderen kant aluminium onder de ontlading niet zoo ras vervluchtigt als andere metalen. Die draad nu, welke met pool N van den instructieklos verbonden is, — in onze figuur rechts K — heet alzoo de kathode, terwijl die met pool P verbonden is, — in onze figuur links bij A — anode genoemd wordt. Maar omdat het uiteinde der anode in 't geval van slechts twee draden vlak tegenover de kathode staat, heet dat einde, gewoonlijk een vlak, de anti-kathode.

Daar de Röntgen-stralen tegenwoordig, vooral in de geneeskunst, veelvuldig worden gebruikt, en daar de ontwikkeling

en de eigenschappen dier stralen afhangen van den vorm der buizen, van den vorm en het aantal en den onderlingen stand der draden of electroden in die buizen, — heeft men zich ijverig toegelegd op de verbetering dier instrumenteu en zoo is hun aantal steeds grooter geworden. Door proeven bleek, dat sommige vormen meer geschikt waren voor oogenblikkelijke fluorescentie en diagraphie op schermen, andere meer voor blijvende schaduwbeelden of radiographieën op photographische platen. Zoo is b.v. voor een groot aantal proeven per dag dát model 't meest geschikt, waarin tusschen *twee* kathodespiegels het uiteinde der anode (anti-kathode) onder een hoek van 45° als een hellend vlak geplaatst is; daardoor ontstaan Röntgen-stralen aan de beide kanten der buis, zoodat twee radiographieën of diagraphieën tegelijk kunnen genomen worden, waarbij de uitkomsten snel zijn en zeer scherp.

Onze figuur geeft eene teekening van eene zeer goede buis met afkoeling, zooals zij in gebruik is o.a. in het O.-L. Vrouwe gasthuis te Amsterdam. De kathodedraad, die binnen de buis vrij dik is, eindigt in een hollen spiegel van aluminium 1. Twee anoden zijn links ingesmolten, welke buiten altijd door een koperdraad verbonden zijn. Daarom heet ons model een bianodebuis. De eene anode 2 is gewoon ingesmolten en eindigt in een vlakken spiegel van aluminium 3. De plaats waar deze eerste anodedraad in den eigenlijken bol komt vormt een hoek van 45° met de plaats waar de tweede 4 den bol binnentreedt. Deze tweede anode loopt door een ballon en buisje 5, die met water zijn gevuld, gaat over in een breeden buis van platina 6, welke beschermd wordt door een glazen mantel. De plantinabuis eindigt in een vlakke platina-plaat 7, welke met de lengte-as der geheele buis een hoek van 45° maakt, en de anti-kathode genoemd wordt. In het midden van den bol staande bevat deze anti-kathode het brandpunt (focus). Het is gebleken, dat, als deze anti-kathode witgloeiend wordt, de Röntgen-stralen zwakker worden; waaruit volgt, dat zij koel gehouden moet worden. Dit nu kan o. a. geschieden, door de plaat en de buis van platina in aanraking te houden met een hoeveelheid water, dat dan

natuurlijk tot koken wordt gebracht en verdampt. Maar juist deze verdamping vordert veel warmte en zoo zal de antikathode slechts weinig heeter worden dan 100°. Zulk een buis met afkoeling werd uitgedacht door de Franschen Baguet en Chabaud.

Eindelijk achter den aluminiumspiegel 1 bevindt zich een z. g. reguleerinrichting, waarvan het doel aanstonds zal gemeld worden; in een klein verticaal zijbuisje is een draadje 8, dat uit een mengsel van platina en palladium getrokken werd, ingesmolten, zóó dat het ééne uiteinde binnen het buisje en het andere daarbuiten uitsteekt. Een glazen dopje 9 dient om het uitstekende draadje te beschermen, als dit geen dienst doet.

Terwijl nu in de Geissler'sche buizen de lucht of eenig ander gas altijd nog een spanning heeft van een paar millimeters kwikdruk, — die der lucht, welke wij inademen, heeft normaal 760 millimeters spanning —, in onze buis voor Röntgen-stralen mag slechts een druk zijn, welk 1 millioenste is van de normale luchtspanning. Bij zulk een geringen druk zijn dan nog slechts 50.000 millioen luchtmoleculen in elken kubieken millimeter! Het is onmogelijk om zulk een sterk luchtledig of vacuum te verkrijgen met een zuiger-luchtpomp, die het practisch maar tot $^1/_2$ millimeter kwikdruk kan brengen. Maar de kwikluchtpompen bewijzen hier uitstekende diensten. Doch deze mogen weer niet te veel doen. Want als *alle* spoor van gas uit de buis verwijderd is, zal zij geen doorgang aan de electr. stroomstooten verleenen, zelfs al zouden anode en kathode maar $^1/_2$ millimeter van elkaar verwijderd zijn. Daarop moet dus gelet bij het vervaardigen der buis. Doch het gebeurt, dat de buis door langdurig gebruik elk spoor van gas verliest en ook dan is zij werkeloos. Toch behoeft het kostbare instrument niet te worden weggeworpen, want het kan... gerepareerd worden door de bovengenoemde reguleer-inrichting 8. Daartoe men het dopje 9, men houdt het onderste, naar buiten stekende uiteinde van den draad 8 een oogenblik in een spiritusvlam. Nu trekt de waterstof, die in de vlam aanwezig is, door het

verhitte mengsel heen binnen de buis en deze werkt weer als nieuw. Een gemakkelijke reparatie! [1])

De afmetingen der buizen varieeren in lengte en diameter volgens de sterkte van den hoofdstroom B, die door den primairen draad van den inductieklos E gevoerd wordt. Bij de Röntgen-opnamen in het O. L. Vrouwegasthuis te Amsterdam heeft deze stroom altijd een spanning van 110 Volts, doch de hoeveelheid, die afwisselt tusschen 2 en 12 Ampères, hangt af van den tijd, waarin de Röntgen-stralen het voorwerp moeten belichten, terwijl de tijd der pose volgens den aard van het voorwerp weer afwisselt tusschen 10 secunden en 5 minuten.

De buizen of bollen dragen verschillende namen: *Hittorf*-buis, uit dankbaarheid jegens den Duitscher Hittorf, die als hoogleeraar te Munster in 1869 het eerst de kathode-stralen ontdekt heeft en bestudeerd.

Crookes-buis naar den Engelschman William Crookes, die, onbekend met Hittorf's werk, in 1879 met nog talrijker proeven de kathode-stralen onderzocht en de gasverdunning binnen de buis wist te reduceeren tot op 1 millioenste van den normalen atmosfeerdruk 760 mM.

Röntgen-buis, omdat Prof. Röntgen daarin zijne nieuwe stralen ontdekte.

*Vacuum*buis is streng genomen onjuist, omdat juist als er een absoluut vacuum of luchtledig zou zijn, de buis juist *niet* zou werken. Maar daar de gasdruk zoo uiterst gering is, mogen wij practisch wel van een vacuum in de buis spreken.

Eindelijk de naam *Focus*buis is een prachtige en nauwkeurige benaming, omdat de kathode-stralen, die uitgaan van den aluminiumspiegel 1, door hun botsing en terugkaatsing

[1]) Zij hier nog vermeld hetgeen Winkelman ontdekte in 1900. Het mocht hem gelukken Röntgen-stralen op te wekken in sommige buizen, waarin de gasdruk 10 mM., ja zelfs in andere buizen, waarin de druk 30 mM. bedroeg. Maar hiervoor was noodig, dat die buizen slechts 1 cM. breed waren en gevuld met waterstof, dat men kon werken met een besten inductieklos en Wehnelt-stroomverbreker in den hoofdstroom, alsook dat de leiding van de pool N naar de kathode der buis K zoo onderbroken wordt, dat bv. bij 10 vonken in olie konden overspringen.

op de platina-plaat 7, die in het midden van den bol helt, zich een brandpunt, een focus scheppen van Röntgen-stralen.

Eindelijk maakt men onderscheid tusschen *harde* en *weeke* buizen, naarmate ze stralen met grooter of kleiner doordringingsvermogen geven.

Na deze uitvoerige, maar toch voor de duidelijkheid noodzakelijke beschrijving, van de twee groote instrumenten, Rühmkorf-klos en focusbuis, zooals zij op heden in hun beste vormen worden gebruikt, zullen wij enkele aanvullingen geven over de *kathode-stralen*, die den grondslag vormen der Röntgen-stralen, of liever die de stamvader zijn van een geheel geslacht van stralen, welke de een uit de ander ontspruiten.

* * *

De lezer weet uit het artikel van prof Keuller, dat, zoo spoedig als de electriseermachine of de inductieklos van Rühmkorf bij E in werking wordt gesteld, en deze bron van hoog gespannen electriciteit of electr. stroomstooten behoorlijk verbonden is met de vereischte focusbuis, — aan het uiteinde der kathode, in onze figuur van den hollen aluminiumspiegel 1, een bundel kathode-stralen ontspringt en voortgeplant wordt. Crookes vond, dat zij loodrecht op den spiegel staan, zoodat zij convergeerend voortgaan en in één punt, in onze figuur in het midden der platina-plaat 7, tezamen komen als in hun brandpunt of focus. Is echter de kathodespiegel vlak, dan zullen ze zich voortplanten als een evenwijdige bundel. Verder weet de lezer, dat de kathode-stralen de volgende eigenschappen bezitten.

1°. Zij planten zich in de buis rechtlijnig voort en wekken fluorescentie op.

2°. Zij dringen door dunne metaalplaatjes heen.

3°. Hun oorspronkelijke richting wordt gewijzigd door een magneet.

4°. Even spoedig als het diffuus daglicht werken zij ontledend op zilverzouten en zijn dus scheikundig (photographisch) actief.

In den laatsten tijd echter heeft men die stralen nauwkeuriger bestudeerd en de voornaamste resultaten dier studie zullen wij hier op eenvoudige wijze vermelden.

Vooreerst, dat juist de kathode-stralen met den aankleve van dien, boven de positieve electriciteit uit, geheel bijzonder eigenaardige eigenschappen bezitten, kan ons niet verwonderen, als wij ons herinneren, dat reeds bij den gewonen electrischen stroom juist de — pool op z.g. reageerpapier een paars teeken geeft, en dat bij electriseermachine en inductieklos de — pool meer karakteristiek regelmatig is dan de + pool. Deze eigenaardige werking bereikt in de focus-buis, waarin de anode niets laat zien, haar maximum bij de kathode-stralen.

1°. Bij hunne voortplanting storen de kathode-stralen zich niets aan de plaats der anode; dus ook al zou de electrode 4 in onze figuur niet door den koperdraad met de anode 2 verbonden zijn, zouden ze toch rechtlijnig op de anti-kathode vallen. Ja zelfs, om geen hinderpaal te stellen aan de Röntgen-stralen, is het beter dat de anode zich bevindt niet tegenover de kathode, maar in een zijdelingsch buisje, zooals bij 2 en 3 geteekend is.

De stralen, die zoo merkwaardig zijn, worden eerst goed zichtbaar als zij vaste lichamen treffen, zooals het glas door de fluorescentie. Dit verschijnsel moet niet verward worden met phosphorescentie. Fluorescentie bestaat in het lichten van eenige stof *onder den invloed* van een of andere stralensoort, terwijl het lichten verdwijnt als de invloed ophoudt. Phosphorescentie echter is *na*lichten, nadat de oorzaak of invloed reeds verdwenen is. Zooals men weet, bezit eene stof de eigenschap der fluorescentie, als die dan in staat is om lichtstralen van grooter breekbaarheid om te zetten in stralen van geringer breekbaarheid Rood licht nu zendt stralen uit van minder breekbaarheid dan oranje; geel, groen, blauw weer stralen van geringer breekbaarheid dan violet licht of het voor ons oog onzichtbare ultra-violet. Zoo kan b.v. uraanglas, dat door ultra-violet licht bestraald wordt, lichtend worden met een groene kleur.

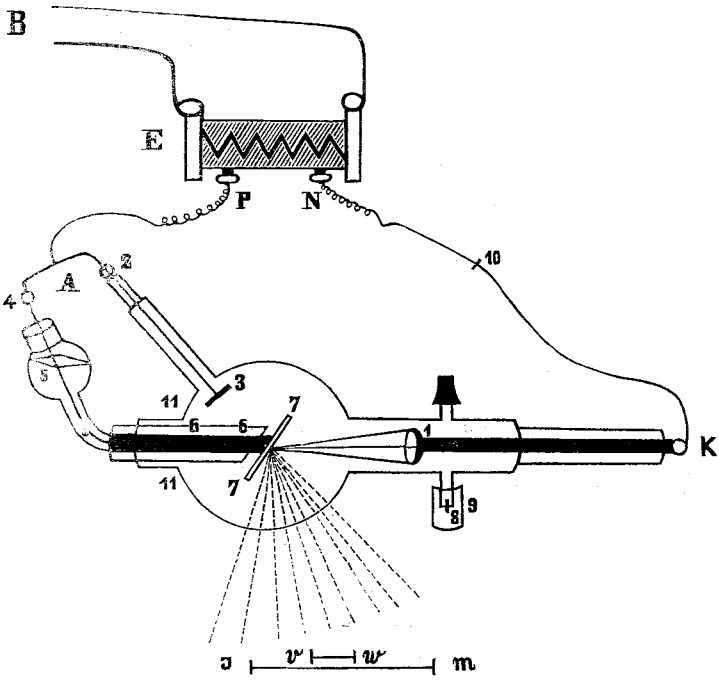
B
E
P
N
10
A
2
4
3
11
6
6
7
1
K
11
7
5
4
8
9
v
w

Welnu als we in onze figuur de platina-buis 6 en de platina-plaat 7 wegdenken, dan zal de glaswand 11 tegenover den aluminiumspiegel helder fluoresceeren in geelgroen, bij buizen van Engelsch of Duitsch glas blauwgroen. Doch niet alleen de glaswand der buis, ook andere stoffen die in de buis gebracht door de kathode-stralen getroffen worden, vertoonen een heerlijk lichteffect. Op de laatste vergadering van natuurkundigen te Hamburg berichtte prof. Goldstein als resultaat zijner bevindingen, dat niet alleen alkalihaloïde maar ook andere zouten kunnen gekleurd worden; fijn droog keukenzout (natrium-chloride) wordt violetkleurig aan de oppervlakte. Zoo vertoont zich eene zeer mooie fluorescentie in kiezelzink, magneziet, koraalkalk en kalkspaat. Biegon von Cudnochowski vond, dat men bij vloeispaat duidelijk ziet, dat de kleuring zich van het midden uitbreidt naar den rand, zóó dat de kleurenreeks geel-rood-blauw zich steeds opnieuw van het midden uit ontwikkelt.

In verband hiermee stippen wij aan, dat de bekende onderzoeker van het noorderlicht, de Deensche prof. Paulsen het ontstaan van dit prachtig natuurverschijnsel verklaart door eene absorptie van kathode-stralen in de lucht. Na nieuwe mededeelingen van zijn kant, mag men naar 't schijnt niet meer twijfelen aan het innig verband tusschen het noorderlicht en de kathode-stralen. Op eene internationale vergadering van physici te Kopenhagen gaf hij het volgende als resultaat zijner noordpoolexpeditie. Daar uit zijne opnamen van het noorderlicht (welke door Scheiner te Potsdam werden onderzocht) blijkt, dat het spectrum van dat noorderlicht zeker een aantal stralen, welke die van het kathode-spectrum van stikstof zeer nabij komen, en oogenschijnlijk ook stralen van zuurstof bevat, — zou men moeten besluiten, dat het noorderlicht ontstaat in de hoogere streken van de atmosfeer, waar veel meer stikstof en minder zuurstof is dan lager, en een ontladingsverschijnsel van electrische stroomen zou zijn. Paulsen vermoedt verder, dat de negatieve lading van de bovenste-atmosfeerlagen de grond zijn van die kathode-stralen.

2°. De tweede eigenschap der kathode-stralen, dat zij door

sommige zeer dunne lichamen, die ondoorschijnend zijn voor het licht, kunnen doordringen, is zeer merkwaardig, omdat zij daardoor een andere stralensoort scheppen, die de voorloopster is van en veel overeenkomst heeft met Röntgen-stralen.

Nemen wij wederom onze focusbuis voor ons en denken wij den platina-spiegel 7 met de platina-buis 6 weg. De kathode-stralen vallen op den glaswand 11, maar *dringen er niet doorheen.* Doch als er in dien glaswand eene opening wordt gemaakt en deze opening is hermetisch afgesloten bedekt door een blaadje aluminiumblik, dat, zooals de ontdekker Ph. Lenard gebruikte, een dikte had van $^3/_{1000}$ millimeter, dan dringen hierdoor eenige kathode-stralen naar buiten in de lucht, ongeveer 12 à 15 cM. ver als een melkachtig gekleurd bundeltje. Alzoo kunnen die kathode-stralen blijven *bestaan*, waarin zij niet konden *ontstaan*, nl. in de lucht; ja zelfs in het luchtledige, waarin de kathode-stralen niet geboren worden, zullen ze na hun heendringen door 't aluminium blijven en zich zelf nog verder voortplanten dan in de lucht.

Doch van het oogenblik, dat ze door het aluminium heen in de lucht hun »joyeuse entrée" doen, dragen zij een anderen naam, nl. *Lenard-stralen*, naar hun ontdekker, die de kennis der kathode-stralen een grooten stap verder bracht.

Boven hebben wij gezegd, dat deze Lenard-stralen veel overeenkomst hebben met de Röntgen-stralen. Immers beide planten zich rechtlijnig voort; beide kunnen een electroscoop ontladen, m. a. w. de electrische lading van een goeden geleider verstrooien; beide wekken fluorescentie op in de lucht; beide kunnen door sommige lichamen heendringen, schoon dit vermogen voor onze Lenard-stralen tot enkele en zeer dunne lichamen beperkt is; beide eindelijk kunnen eene scheikundige werking uitoefenen op photographische platen, en de Lenard-stralen zijn ook in staat, ten minste in zekere mate, om b.v. van het beenderenstelsel der hand een beeld te geven op eene gevoelige plaat, die ligt in eene voor het gewone licht ondoordringbare ruimte: om welk beeld het groote publiek zulk een hooge geestdrift heeft getoond voor de Röntgen-stralen.

Het is dus wel te verwonderen, dat, gelijk wij in het begin van dit opstel zeiden, Lenard in zijn stralen niet datgene vond, wat thans met den naam van Röntgen-stralen wordt beduid.

Wij stippen nog aan, dat Lenard meent, dat zijne stralen trillingen van den aether zijn, gelijk dit aangenomen wordt voor licht, warmte en door de ouderen voor de electriciteit.

3°. Een groote tegenstelling met de Röntgen-stralen, die volstrekt ongevoelig zijn voor magnetisme, vormen de kathode-stralen door hun derde eigenschap, nl. dat zij, even als het licht van een electrische booglamp, door een magneet gewijzigd worden in hun oorspronkelijke richting. Nadert men b.v. met een rechte magneetstaaf de kathode-stralen, dan worden zij in hunne rechtlijnige voortplanting naar den glaswand 11 in onze focusbuis gestoord en gebogen b.v. naar rechts; omgekeerd zullen ze zich naar links buigen in de buis, als de andere pool van de staaf naderbij wordt gebracht. Hieruit volgt, dat men bij machte is om het uitgangspunt der Röntgen-stralen binnen de buis te verplaatsen. Deze eigenschap pleit voor de opvatting van Lord Kelvin (Thomson) over het wezen der kathode-stralen, waarover hieronder met een enkel woord zal gesproken worden.

Van den anderen kant heeft Von Geitler laten zien, dat de kathode-stralen zelve magnetische werkkracht bezitten, omdat zij op hunne beurt in staat zijn om eene magneetnaald te doen afwijken.

4°. De laatste eigenschap der kathode-stralen, welke prof. Keuller ons leerde kennen, was, dat zij, even spoedig als het diffuus daglicht, ontledend op zilverzouten werken en dus scheikundig (photographisch) actief zijn.

Maar de studie dezer stralen heeft nog 3 andere eigenschappen aan het licht gebracht; wij vervolgen dus:

5°. De kathode-stralen verwekken warmte. Toen wij hierboven de focus-buis beschreven, zagen wij de noodzakelijkheid van eene afkoeling voor de anti-kathode. Immers daar de stralen, en nog wel convergeerend in een brandpunt, hierop vallen, wordt er eene ontzettende warmte ontwikkeld, zoodat

zonder de afkoeling een platina-plaatje bijna oogenblikkelijk rood-gloeiend wordt, ja zelfs straks tot smelten kan worden gebracht, ofschoon het smeltpunt voor platina op 1760° Cels. gelegen is [1]). Zoo zou ook het glas der buis kunnen gaan smelten, als de stralen te dicht den wand zouden naderen.

6°. Gelijk Perrin heeft aangetoond, zijn de kathode-stralen in staat om van hunne negatieve electriciteit mee te deelen aan andere lichamen. Deze eigenschap staat in verband met hunne gevoeligheid voor een magneet, hierboven besproken, en onderscheidt ze dus wederom van de Röntgen-stralen.

7°. Een overeenkomst echter hiermee hebben ze door hun zevende qualiteit, dat ze nl. mechanischen arbeid kunnen verrichten. Als in de buis op den weg der kathode-stralen een licht, gemakkelijk draaibaar radje of molentje met metalen of mica-schoepen geplaatst wordt, begint dit volgens de richting der stralen snel te draaien; verwisselt de kathode met de anode van plaats in de buis, dan keert ook de richting van het draaiend molentje zich om. Zeer onlangs echter bevond zekere Grätz dat deze beweging niet absoluut verbonden is aan de kathode-stralen, omdat die beweging reeds begon voordat men de stralen kon aanwijzen en reeds ophield, als er nog krachtige stralen aanwezig waren bij verder voortgezette gasverdunning in de buis.

De laatste en voornaamste eigenschap eindelijk is, dat ze de Röntgen-stralen in de buis kunnen opwekken. Vooraleer we hiertoe overgaan, dient een enkel woord gezegd op deze vraag: waarin bestaat het wezen der kathode-stralen?

Het antwoord is daarom belangrijk, omdat het ons, gelijk zoovele andere zaken in natuurkunde, chemie en bacteriologie duidelijk wijst op de merkwaardige verschijnselen in de microscopische wereld.

De geleerden zijn het niet eens bij het beantwoorden der vraag. Er heerscht eenzelfde strijd, als er in het begin van de 19e eeuw gevoerd werd over het licht, tusschen de aan-

---

[1]) Deze jongste opgaaf werd door Hofman, Lawrence en Barr bepaald met het thermo-element van Le Chatelier.

hangers der emissie-leer van Newton en de volgelingen der golvingstheorie van onzen Huyghens, die ten slotte de victorie behaalden.

Sommigen, b.v. Lenard en in 't algemeen de Duitschers, houden de kathode-stralen voor trillingen of golven van den aether van gelijken aard als bij de voorplanting van licht.

Daartegenover staan J. J. Thomson van Cambridge, Crookes, Lorentz van Leiden. Tegenwoordig is men vrij algemeen voor hunne emissie-theorie, omdat hierdoor de verschijnselen der kathode-stralen 't gemakkelijkst worden verklaard. Ja zelfs schijnt het, dat we hier niet te doen kunnen hebben met een trillenden aethertoestand, zooals we dien bij het licht hebben, wanneer we bedenken, dat de snelheid van het licht 300.000 K.M. per secunde bedraagt en dat Thomson voor de snelheid der kathode-stralen slechts $^1/_3$ daarvan vond, zoodat ze 100.000 K.M. in een secunde zouden afleggen, als zij door geen buiswanden zouden worden tegengehouden.

Volgens deze veronderstelling dan zijn de kathode-stralen niets anders dan banen van fijne stofdeeltjes en wel fijne gasvormige deeltjes, corpuscula genaamd, die van de kathode met negatieve electriciteit worden weggeslingerd.

Hiervoor pleit hun gevoeligheid voor een magneet, terwijl aethervibraties als bij het licht zich daaraan volstrekt niet storen. Hiervoor pleit de hooge temperatuur, die ze kunnen verwekken. Hiervoor pleit ook hun mechanische arbeid, dien zij verrichten, door als een stoffelijk bombardement met een ontzettende snelheid te vallen op de schoepen van het beweeglijk radje. Deze drie verschijnselen kunnen niet uitgelegd zonder eene stof in beweging.

Maar als die hypothese waar is, dan moeten die corpuscula veel kleiner zijn dan de zeer kleine moleculen van de lucht, omdat deze niet, gene wél kunnen heendringen door het aluminiumblaadje naar buiten. Thomson verklaart, dat die deeltjes elk één duizendste zouden zijn van het atoom der stof, waaruit ze bestaan en om die uiterste fijnheid noemt hij dan die deeltjes »radiant matter", stralende materie.

Die deeltjes worden, negatief electrisch geladen, afgestooten

door of weggeslingerd van de kathode met de ontzettende snelheid van 100.000 K.M. in de secunde. Deze snelheid nu is zoo groot, dat men heeft beweerd: 10 gram van die deeltjes zouden een kleine stoomboot op zee kunnen voortdrijven en een kilogram daarvan, in hun vaart gestuit, zouden genoeg warmte ontwikkelen om de massa water in een meer van 1000 Hectaren oppervlakte bij 5 Meter diepte te brengen tot het kookpunt!!

Die snelheid, nl. $^1/_3$ van het licht, kan echter verminderen tot $^1/_5$ van het licht, zoodat dit zou komen te staan op 60.000 K. M. per secunde; door metingen bleek dit Wiecherts af te hangen van de aangewende kracht van het inductorium. Genoemde geleerde noemt die fijne deeltjes electrons; volgens hem bestaat tusschen een electron en een bacil dezelfde verhouding als tusschen een bacil en den geheelen aardbol! [1])

De stof, waaruit die corpuscula of electrons bestaat, zou dan wezen het fijnste van alle gassoorten, nl. waterstofgas in gloeienden toestand. Hiervoor is veel te zeggen. Immers evenals waterstof geven de kathode-stralen een vuil bruine tint aan het glas, maken zij zwartkoper blank en bij 't onderzoek met de spectroscoop bleek het Villard dat ze dezelfde teekening gaven als genoemd gas. Daarenboven is hier van groot gewicht, hetgeen wij vroeger hebben gezegd, dat een focusbuis, die door langdurig gebruik werkeloos is geworden, gerepareerd kan worden door de reguleer-inrichting 8; die reparatie bestaat immers in niets anders, dan dat er

---

1) Thomson heldert dit op door eene andere vergelijking. De electron is een zeer klein deel van een atoom; als nu een waterdruppel zoo groot was als de aarde, dan zouden de daarin aanwezige atomen grooter zijn dan billartballen, maar kleiner dan een voetbal.

Hier worde in het voorbijgaan vermeld, welke de nieuwste hypothese is omtrent de electriciteit, zooals prof. Lorentz te Leiden in 1901 vermeldde. De electrische stroom in een of ander lichaam komt tot stand, doordat er in de atomen uiterst kleine deeltjes (de electrons) aanwezig zijn, die zich tusschen de grootere deeltjes van dat lichaam door verplaatsen. De atomen zouden dus lichaampjes zijn van samengestelden bouw, en de electrons, als onderdeelen daarvan, zouden dan, naar gelang van hunne trillende beweging, verschillende effecten kunnen voortbrengen.

eene nieuwe massa waterstof, die in een spiritusvlam voorhanden is, binnen de focusbuis gebracht wordt.

Al blijft deze opvatting over het wezen der kathode-stralen, waardoor zij als 't ware gelijken op stroomstralen met snel vooruitgespoten gloeiende dampdeeltjes, een hypothese, het is toch niet te verwonderen, dat deze opinie thans algemeen bijval vindt onder de natuurkundigen.

* * *

De merkwaardigste eigenschap der kathode-stralen is, dat zij niet slechts Lenard-stralen, zooals wij boven hebben verklaard maar ook *Röntgen-stralen* verwekken, waarvan wij het ontstaan, de eigenschappen, het wezen en de merkwaardige toepassingen moeten behandelen.

Hageveld. E. H. RIJKENBERG.

(Slot volgt.)

HERFSTBLAÊN.

Herfst met z'n storm-bijl de luchten kliefde. —
't Laatste blad vloog van den boom:
Bleek als onverstane liefde,
Rustloos als een bange droom

. . . . . .

Arm bleek blad! — Slechts luttel dagen
Hebt ge uw levensdroom geleefd,
Groenend, groeiënd, hoog-gedragen,
Naar een blijën bloei gestreefd.

Arm bleek blad!... nu prijsgegeven
Aan den warrelwind, waai tot mij:
'k Zet u in 't boek van mijn leven
Tusschen blaên, droef-geel als gij.

Boxtel. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

Vrij onderzoek en katholieke wetenschap door Hofraad Dr. J. M. PERNTER. *Vertaald en van eenige aanteekeningen voorzien door* Dr. MAC ELIOT. — Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1902.

De vertaling der brochure van Dr. Pernter wordt door *Onze eeuw*, met instemming verwelkomd: »Dit is een merkwaardig geschrift. Vooral in onze dagen. Wij moeten er ons over verheugen, dat het door een bevoegd persoon vertaald en zoo onder het bereik van onze landgenooten is gebracht".

Wat *Het Centrum* (5 Juli l. l.) wenschte, dat nl. vooral het eerste hoofdstuk onder de oogen der Nederlandsche lezers mocht komen, schijnt dus te geschieden, en daarover verheugen ook wij ons. Want dit hoofdstuk zet helder en duidelijk uit elkander wat niemand onder »Voraussetzungslose Forschung" (d. i. onderzoek zonder vooropgezette meening) ver staat, en wat, helaas! velen er wel onder verstaan.

Niemand denkt er aan bij een wetenschappelijk onderzoek elke waarheid of elke wereldbeschouwing uit te sluiten; velen meenen echter, dat eene »positief-godsdienstige wereldbeschouwing" uitgesloten moet worden.

En wijders toont dit hoofdstuk duidelijk aan, hoe onredelijk en onzinnig deze uitsluiting is.

Het tweede hoofdstuk is aan de vrijheid der wetenschap gewijd en daarin wordt betoogd, dat de wetenschap in Oostenrijk (en overal elders) uiterlijk, »politiek en sociaal", geheel en al vrij is en innerlijk slechts de vrijheid mist om tegen de waarheid te zijn — dit ware overigens een weten-

schappelijke zelfmoord — zoodat de geloovige geleerde met een gerust gemoed zijn leven aan de wetenschap kan wijden en de ongeloovige het recht mist om den geloovige toe te voegen: uwe wetenschap is niet vrij. De waarheden des geloofs immers liggen op een gebied, dat of wel geheel buiten het bereik der natuurlijke wetenschap ligt, of wel op een grensgebied (beter: gemeenschappelijk gebied), dat voor het verstand der meeste menschen in nevelen gehuld is, maar waarover het geloof licht verspreidt.

Tegen dit hoofdstuk hebben wij een paar bedenkingen. De wetenschap is uiterlijk vrij, ook tegen de waarheid; dit is de feitelijke toestand, en Dr. Pernter mag daaruit besluiten, dat over uiterlijke onvrijheid of dwang thans niemand te klagen heeft. Men mag echter betwijfelen, ook al wenscht men de middeneeuwsche inquisitie niet terug, of het »eene onbetwiste winste [is], de zekerheid, dat wegens zijne meening [te lezen: openlijk uitgesproken, dat is naar buiten actief optredende meening] niemand van staatswege vervolgd kan worden"; want het is eene waarheid: »dat de aan allen geschonken volle vrijheid van elke meening en elke gedachte openbaar te maken leidt tot bederf der zeden en des gemoeds" [1]).

Dr. Pernter beweert verder consequent en juist, dat de door God gestelde autoriteit in zake des geloofs zoo min als het geloof zelf de vrijheid der wetenschip hindert en dat derhalve niemand het recht heeft zulke belemmering te veronderstellen. De innerlijke onderwerping aan de uitspraak dezer autoriteit blijft eene handeling, waarover ieder voor God alleen verantwoordelijk is. Of echter de uiterlijke miskenning van dat gezag altijd, overal en onder alle omstandigheden straffeloos zou mogen geschieden — dat is eene andere vraag; en wij zouden ook hier niet zoo algemeen willen beweren: »dat het eene onbetwistbare winste is... dat de kerkelijke uitspraak bepaaldelijk eene innerlijke uitspraak in geloofszaken blijft, aan welke iedereen zich

---

[1]) Cfr. *Syllabus*: Th. 79.

zonder zorg voor uitwendigen dwang kan onderwerpen of niet" [1]).

Eene zuivere uiteenzetting van hetgeen tot het gezag in geloofszaken behoort en eene nadere aanwijzing van de organen, waardoor het gezag wordt uitgeoefend, alsmede van hunne bevoegdheid, en van de verplichtingen der geloovigen ten opzichte der uitspraken van deze organen, ware hier noodzakelijk en afdoende geweest om de stelling van den schrijver voldingend en voor alle omstandigheden te bewijzen.

De vertaler heeft, zooals blijkt uit de noot aan den voet der bl. 41, deze leemte gevoeld en ze voor een klein gedeelte aangevuld, maar wie in de overige aanteekeningen voortdurend het woord »dogma" en »veritas catholica" leest kan zich niet verhelen, dat ook den vertaler de juiste beteekenis en de volle waarde van het gezag niet voldoende bekend zijn.

De beide laatste hoofdstukken: *De heerschzucht der theologen-scholen* en *De katholieke universiteit* konden best gemist worden. Het eerste der twee doet naar onze meening bepaald schade aan het boekje van den Oostenrijkschen professor. »Homo sum et nil humani a me alienum puto" is waar, en daarom heeft ieder gaarne, dat zijn haan koning kraait. Dat er nu en dan eens »peccatur intra muros et extra" — wie zal 't ontkennen? Maar zooals de theologen-scholen daar geteekend worden — zoo zijn ze niet.

Daarenboven heeft de schrijver, dunkt ons, geen scherp omlijnde begrippen omtrent de theologen-scholen, hunne leer of hunne gedragingen; en weet ieder, dat niet de theologen-scholen maar de bisschoppen de custodes fidei zijn en dat zij dit ook zullen blijven.

Ook op dit punt heeft de vertaler gevoeld, dat er iets haperde [2]) — maar waarom dan het hoofdstuk niet weggelaten?

---

[1]) Cfr. *Ibid.* Th. 77 en 78.

[2]) *Een woord vooraf.*

In het laatste hoofdstuk is Dr. Pernter, met betrekking tot de in Salzburg op te richten katholieke universiteit, het eens met de meening, welke Dr. van Gorkom onlangs in dit tijdschrift verkondigde; en Dr. Max Eliot, de vertaler, maakt van de gelegenheid gebruik om van zijne eensgezindheid met Dr. van Gorkom getuigenis af te leggen.

Daar Dr. M. Eliot geen nieuw licht over deze kwestie laat schijnen, maar in hoofdzaak herhaalt wat Dr. van G. schreef, kunnen wij hier volstaan met naar onze, van de zijne afwijkende meening, uitgesproken in *De Katholiek* (Dl. CXXI, bl. 253 vv.), te verwijzen.

Wat de vertaling betreft, komt het ons voor, dat het Duitsch van Dr. Pernter makkelijker en prettiger leest dan het Nederlandsch van Dr. M. E.; 't is echter al een tijdje geleden, dat wij de Duitsche brochure onder de oogen hadden. Wij kunnen van de juistheid der vertaling dus niet veel zeggen. Bij een eventueelen herdruk bevelen wij o. a. bl. 19 en de »arglistige" Nederlanders van bl. 29 in de welwillendheid van den vertaler aan.

Wij houden het er voor, dat »heele universiteiten" in den zin van het origineel en ook van de vertaling (bl. 11) niets anders wil zeggen dan: universiteiten met alle faculteiten of alle faculteiten eener bepaalde universiteit — in tegenstelling met afzonderlijke faculteiten. De woorden van Dr. Pernter: »In Duitschland zijn er heele universiteiten (Halle, Rostock), waar de statuten voorschrijven, dat slechts Protestanten er aan professor kunnen worden", leeren ons volstrekt niet »hoe een oude universitair als Pernter het begrip universiteit opvat in middeneeuwschen zin, en niet als vakschool, opleidingsinrichting enz." (noot bl. 11).

Dr. M. E. heeft het noodig of nuttig geoordeeld zijn vertaling met aanteekeningen te voorzien. 't Spijt ons te moeten zeggen, dat een paar aanteekeningen beter ongeschreven waren gebleven. Zoo het laatste gedeelte van aant. 4, en de geheele aant. 14, waar het den bisschop Korum euvel geduid wordt, dat hij eene »door en door onjuiste" beeldspraak

gebruikt, welke den vooruitgang [van de Kerk] vergelijkt met den groei des lichaams, waarbij het lichaam »zich in den loop der jaren ontwikkelt en volmaakt" maar »toch altijd hetzelfde [lichaam] blijft wat het was". In den zin, waarin ze gebruikt wordt, is die vergelijking volkomen juist: zij wordt gemaakt tusschen een vooruitgang zonder wezenlijke verandering hier, en een soortgelijken vooruitgang dáar. Dr. M. E. heeft, tegen de usantiën, gelet op datgene, waarin deze vergelijking hinkt, en gemeend, dat eene vergelijking uit het leven gegrepen zooals dit zich voor ieders oog voordoet — en zooals het daarenboven ook is — speciaal rekening zou moeten houden met de moderne »inzichten der physiologie en der algemeene pathologie over seniliteit". Wanneer men de handelwijze van Dr. M. E. toepaste op het beeld, dat hij uit de »katholieke journalistiek" overneemt en »veel juister" vindt, maar dat in zijn soort even juist is als het eerste, het beeld nl. der »eeuwig jonge kerk", dan zou men ook hier, lettende vooral op het punt, waar de vergelijking hinkt, kunnen spreken van een »door en door onjuiste" beeldspraak, die niet beantwoordt aan de »physiologie" van een jeugdig leven.

Eindelijk — dit moet ons nog van het hart — Dr. M. Eliot, de vertaler, veroordeelt de verketteringsneigingen; wij veroordeelen die met hem, en wij kennen het recht om te verketteren slechts toe aan het competente gezag; maar wij wagen toch de bescheiden vraag, of uitdrukkingen als: »vijfkwarts-katholieke apologeten", die »gebazeld hebben", »alarmroepers, bazuinblazers, klaroenblazers, die zich van bordpapier en klatergoud zulk een speeltuig hebben vervaardigd", toegepast op menschen, met wie Dr. M. E. het niet eens is, niet een surrogaat zijn voor verketteringsformulen?

Roermond. J. M. L. KEULLER.

Het laatste woord (?) over Thomas van Kempen door L, PETERS.

Musica Ecclesiastica sine vocis signis; seu de forma poëtica librorum qui inscribuntur „De Imitatione Christi", deque eorum concentu cum scriptis Thomae a Kempis. Ex utroque fonte locos parallelos collegit ac inter se comparavit Lud. PETERS, *presbyt. Dioec. Ruraemondensis.*

Thomae Hemerken a Kempis De Imitatione Christi libri quatuor — Textum juxta autographi apographum editionemque Cl. CAROLI HIRSCHE *accurate descripsit.* LUD. PETERS *Presbyt. Divec. Ruraemondensis.* J. W. v. Leeuwen (Hoogewoerd 9). Lugduni Bat.

De Eerw. Schrijver, wiens naam hierboven staat, is den lezers van *De Katholiek* reeds welbekend door hetgeen hij in dit maandschrift over de *Imitatie* zelve of eenige uitgaven ervan heeft ten beste gegeven. Zij hebben ongetwijfeld hem leeren waardeeren als iemand, die niet slechts veel gevoelt voor Thomas v. Kempen en zijne werken, maar ook veel er van weet. Beide voortreffelijke hoedanigheden komen ook in deze geschriften duidelijk uit.

In het eerste: *Het laatste woord* enz. worden èn de schrijver der *Imitatie* èn de *Imitatie* zelve besproken. Omtrent den schrijver acht de Eerw. Heer Peters het vraagteeken in zijn opschrift geplaatst niet meer noodig, daar de vraag over het auteurschap wel als beslist mag worden beschouwd ten gunste van Thomas. Langdurig echter is de strijd daarover geweest. Evenals de Heer J. M. Acket, wiens boekje over de *Imitatie* door hem genoemd wordt „het leste en beste geschrift, dat in Nederland over den *auteur* der *Imitatie* het licht zag", steekt de Eerw. Schrijver wel een weinig den draak met de kampers in dezen strijd. Verdienen echter bepaaldelijk diegenen, welke het auteurschap van Thomas hebben verdedigd tegen de vele aanvallen, niet wat meer waardeering? Aan hen toch is het te danken, dat de aanspraken van Thomas thans niet meer betwist worden; de bewijzen, die voor dat auteurschap pleiten worden thans algemeen in hun volle kracht erkend. Als de Eerw. Schrijver uitroept: »THOMAS VAN KEMPEN IS

DE SCHRIJVER DER NAVOLGING CHRISTI. Dat is een feit, eene Thatsache. Een feit behoeft niet bewezen of betoogd te worden. Een feit ziet men, hoort men, voelt men, kent men", dan vat hij, dunkt mij, de zaak wat al te licht op. Voor degenen immers, die eenig feit niet gezien of gehoord of gevoeld hebben zijn, om het te kennen, toch wel bewijzen noodig.

Deze goede zijde heeft de langdurige strijd over den auteur der *Imitatie* zeker gehad, dat daardoor ook op de *Imitatie* zelve steeds meer en meer de aandacht is gevestigd. Om bewijzen te vinden voor den vermeenden auteur heeft men zijn boekje wel zóó van allen kant bekeken, dat aldus ook de eigenaardigheden ervan meer in het licht werden gesteld en de zin beter kon worden begrepen. Vooral de vergelijking met andere geschriften uit den Windesheimer kring en bijzonder met die van Thomas zelf hebben veel, wat vroeger niet recht verstaan werd, duidelijk gemaakt. Geschiedde dit vroeger als middel om den schrijver vast te stellen, thans moet dit het groote doel zijn van de studie over Thomas van Kempen en zijne geschriften. De Eerw. Heer Peters besteedt dan ook een gedeelte van zijn *Het laatste woord* enz. om duidelijk te maken, hoe onbekendheid met het eigenaardig Latijn der *Imitatie* soms aanleiding gaf tot verkeerd verstaan, en toont daarvan een zeer sprekend voorbeeld in het woord »compunctio". Daarachter volgt nog een lange lijst van zoogenaamde germanismen (zou misschien teutonismen nog niet juister zijn?), welke in de *Imitatie* worden gevonden; hieronder vermeldt de schrijver ook zulke Latijnsche uitdrukkingen, die niet met Fransch, wel met Hollandsch overéénkomen.

* * *

Wat de inhoud is van het Latijnsche geschrift *Musica Ecclesiastica*, zegt de titel, die wel lang is, maar die alleen ons ook moet zeggen wat de strekking is van dit geschrift. Deze is tweevoudig: aan te toonen den vorm van gedicht, dien de *Imitatie* veelvuldig heeft, en de overéénstemming der

Imitatie met Thomas' overige geschriften. Wat het eerste punt aangaat, zal het voor den lezer van dit geschrift zeker nuttig zijn eerst nog eens te lezen wat de Eerw. Heer Peters over »rijm en maat" der *Imitatie* heeft geschreven in dit maandschrift: Dl. CXIX (1901) blz. 278 vv. Een weinig overdreven schijnt mij daar alleen de bewering, dat Thomas van Kempen enkel om te rijmen nu en dan Latijnsche fouten maakte; indien hij zóó de rijmen had gezocht, dan waren ze op verschillende plaatsen nog zeer gemakkelijk te vinden geweest; bijv.:

Lib. I, cap. 22 »Sed attende ad coelestia bona;
et videbis quod omnia ista temporalia nulla sunt".

Lees de laatste woorden omgekeerd *sunt nulla*, en gij hebt het rijm. Evenzoo:

Lib. II, cap. 12 »quia Christo similior esses: [esses *similior*]
et omnibus sanctis magis *conformior*";
Lib. III, cap. 49 »Novi desiderium tuum: [Desiderium tuum *novi*]
et frequentes gemitus *audivi*".
Lib. IV, cap. 12 »Tu mei indiges: [tu indiges *mei*]
non ego tui indigeo" [non ego indigeo *tui*].

Maar dat Thomas v. Kempen behagen vond in maat en rijm, toonen de citaten in *Musica Ecclesiastica* overvloedig aan, en deze citaten zijn niet slechts genomen uit de *Imitatie*, maar ook uit de vele andere geschriften van Thomas, waarvan de lijst vooraan in dit geschrift te vinden is. Naast elken tekst uit de *Imitatie* staat een tekst uit één zijner andere geschriften, die met den eersten meer of minder overéénkomt. Zeker is deze overéénstemming dikwijls treffend; al zou het auteurschap van Thomas v. Kempen niet vaststaan door degelijke bewijzen, dan zou reeds deze overéénstemming een sterk vermoeden voor dat auteurschap doen ontstaan.

De gegeven teksten uit Thomas' andere werken zijn tevens wel in staat een levendig verlangen op te wekken, om die werken ook in hun geheel te mogen genieten. De Eerw. Heer Peters is zóózeer doordrongen van de verplichtingen die op de Katholieken van ons vaderland rusten ten opzichte

van Thomas v. Kempen, dat het zeker niet aan hem zal liggen, als wij ook niet in het bezit komen van een »Thomae a Kempis opera omnia".

* * *

Hij heeft ons nu alvast den echten tekst der *Imitatie* naar Thomas' eigen handschrift bezorgd. Men begrijpt gemakkelijk dat de boven besproken geschriften eigenlijk als eene inleiding voor deze uitgave zijn te beschouwen; het handschrift toch heeft alleen zijne waarde voor hem, die overtuigd is, dat Thomas zelf de schrijver is. Wel had C. Hirsche reeds vroeger dit handschrift uitgegeven; die uitgave kon echter meer als boek van studie worden beschouwd, terwijl deze, door den Eerw. Heer Peters bezorgd, meer voor praktisch gebruik geschikt is. Wij hebben hier dns de *Imitatie* voor ons liggen, zooals Thomas zelf die schreef, met slechts deze weinige veranderingen:

1°. Thomas schreef alles achter elkaâr, hier heeft elke zin een nieuwen regel;

2°. de interpunctie is in zooverre gewijzigd, dat in plaats van de zoogenaamde flexa, die Th. gebruikte, hier de kommapunt staat, als van dezelfde waarde; dat elke zin eindigt met een punt, welke daar bij Thomas niet altoos gevonden wordt; dat in plaats van de punt gevolgd door kleine letter — bij Thomas het teeken van de kortste rust — hier onze komma wordt gebruikt, en voor aanhalingen de dubbele punt;

3°. voorzoover de verdeeling der hoofdstukken door Thomas zelf niet is aangegeven, is deze van Hirsche overgenomen.

In de *Praenotanda* geeft de Eerw. Heer Peters nog een door een tijdgenoot opgestelde levensschets van Thomas, die tot dusverre weinig bekend was maar de moeite van het lezen wel loont.

Het is zeker te wenschen, dat nu voortaan zij, die de *Imitatie* zullen lezen, zich van geen andere uitgave meer willen bedienen dan van die, welke is gedrukt volgens het eigen handschrift van den schrijver. De betrekkelijk geringe onkosten, die daarvoor te maken zijn, kunnen niet opwegen

tegen de voldoening, welke het schenkt, het gulden boekje van onzen vromen landgenoot in onbedorven tekst te smaken. De nog al talrijke drukfouten, welke er nu in worden aangetroffen — al kunnen ze ook geen zinstorende genoemd worden — zullen bij een nieuwe uitgave nog wel verdwijnen. Overigens verdienen èn de schrijver èn de uitgever dat deze uitgave der *Imitatie*, zoowel als de twee andere geschriften, spoedig zullen zijn uitverkocht.

H. J. WEEVER.

Neerland's Heiligen in later eeuwen, door J. A. F. KRONENBURG, C. SS. R. Dl. II. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1902.

Pater Kronenburg heeft thans zijn werk, naar het plan, dat hij van den beginne af had opgevat, voltooid. Intusschen traden onder den arbeid nieuwe mannen, schitterend door heiligheid, in het volle licht: een Pater Donders, C. SS. Red., de martelaar der naastenliefde in Suriname; een Bisschop-martelaar, zoo heldhaftig als Mgr. Hamer en diens gezellen in China. Zij verdienen in de reeks van Neerland's Heiligen een eervolle plaats en van den onvermoeiden lofredenaar onzer Heiligen verwachten wij, dat hij ook het leven dezer mannen voor ons volk zal beschrijven; dan wordt zijn werk volledig en ten volle het werk van »Neerland's Heiligen".

Thans ontvangen wij, onder het opschrift: »lijden, strijden, bidden", drie Heiligen-levens: de man van het lijden wordt ons geschetst in Cornelius Musius, den algemeen bekenden en beminden overste van het Sint-Aechtenklooster binnen Delft; de krachtige strijder voor de waarheid in den zaligen Petrus Canisius, den nieuwen Bonifatius voor Duitschland; de vrouw des gebeds in Maria Margaretha der Engelen.

Elk dezer drie studiën verdient ten volle een afzonderlijk woord van waardeering, waarbij tevens enkele punten kunnen aangestipt worden, die bij een nieuwe uitgave dit werk wellicht nog verdienstelijker zullen maken. Wij kennen den

schrijver te goed om niet met bescheiden vrijmoedigheid, naast en samen met welverdiende hulde ook enkele opmerkingen aan zijn oordeel te onderwerpen.

De eerste schets handelt over Cornelius Musius. Na een korte, doch zakelijke levensbeschrijving, worden ons de laatste levensdagen van dezen martelaar verhaald, en zoo wij nader met zijn leven willen kennis maken, worden wij verwezen naar de *Bijdragen voor het Bisdom Haarlem*. Gelijk wij van den schrijver gewoon zijn, is ook hier geheel de litteratuur over Musius' marteldood nagezocht en bestudeerd. Met oprechte waarheidsliefde wordt in dit verhaal de persoon van den Prins van Oranje behandeld. Manlijk handhaaft de schrijver de uitkomst der historische onderzoekingen omtrent het al of niet schuldig zijn van den prins aan den dood van Musius. Goed is dit gezien; immers men kan de zaak onpartijdig behandelen zonder daarom al de daden van Oranje goed te keuren, vooral niet de staatkunde, door hem gevolgd ten opzichte van zijn wettigen vorst, Philips II.

Het aanzitten van Musius aan het bekende gastmaal dat Oranje, in de eerste week van December 1572, in het Sint-Aechtenklooster gaf, verklaart de schrijver ons (bl. 16) »als uit welwillendheid of beleefdheid voor den prins". Wij gaan verder en zien hierin bij den prior het brengen van een groot offer, om anderen te sparen, grootere rampen te voorkomen. In die hachelijke tijden wilde hij de verbittering van den prins voorkomen en eenigen invloed op hem bewaren; daarom waagde de lofredenaar van Gorcum's Martelaren zich zelfs in gezelschap van Lumey, wiens dorst naar priesterbloed hem bekend was. Liefde stelde hem vrijwillig bloot aan smaad en verachting. In rustige tijden zou hij het ver beneden zijn waardigheid geacht hebben bij zulk een gezelschap aan tafel te gaan.

Ofschoon de vriendschappelijke verhouding tusschen Musius en Oranje in deze levensschets een ondergeschikte plaats inneemt, zal 't toch goed zijn deze zaak hier even nader te bespreken. Voor de beschouwingen over Musius is dit geens-

zins van belang ontbloot. Vragen wij alzoo: van wanneer kan de zoogenaamde vriendschap tusschen beide personen gedagteekend hebben; hoelang kan deze hebben voortgeduurd; en ten laatste pleit deze vriendschap, gesteld dat er een innige vriendschap bestaan heeft, tegen den prior van Sint-Aechten?

Den 25sten Oktober 1555 stond Karel V te Brussel de regeering over deze landen af aan zijn zoon Philips. Nu kan er voor 1555 wel een of andere ontmoeting tusschen den prins en den prior plaats gehad hebben, b. v. bij het bezoek van Karel V aan het klooster te Rijnsburg of ook bij het bezoek van Karel's zuster, Maria van Hongarije, aan het Sint-Aechtenklooster binnen Delft, maar moeilijk kunnen wij denken aan een bepaalde vriendschap voor 1555, daar de prins in de laatste regeeringsjaren van Keizer Karel meestal aan diens hof en in diens nabijheid vertoefde, diens vriend en vertrouweling was. Van 1555—1559 was hij insgelijks betrekkelijk weinig in Holland. Na 1559, toen Philips naar Spanje vertrokken was en Oranje tot Stadhouder over Holland was aangesteld, kan er eerst ernstig spraak komen van een vriendschappelijke verhouding tusschen beide personen.

En hoelang kan deze geduurd hebben? Hoogstens van 1559 tot 1566, toen de prins bij de komst van Alva de wijk naar Duitschland nam, om eerst in 1572 terug te keeren. Maar van 1559 tot 1566 vertoefde de prins bovendien nog dikwerf in de Zuidelijke Nederlanden. Alzoo mag ook in dit tijdperk de omgang tusschen beide personen niet te hoog aangeslagen worden. En als de prins in dat tijdsverloop nu en dan Sint-Aechten bezocht, moet men dan niet meer denken aan Musius' hoffelijkheid en fijne manieren van beleefdheid dan aan bepaalde vriendschap? Het is toch bekend, dat de prior van Sint-Aechten de openbare beleefdheid tegenover iedereen in acht nam, al verschilde hij met hen van zienswijze in geloofszaken, zooals b. v. met den bekenden Hoornschen geneesheer Hadrianus Junius; en in ruimeren zin noemden zich velen, die het oud geloof den rug hadden toegekeerd, nog vrienden van den prior. Zijn vele gaven, voorzichtigheid

en goed hart wonnen allen. Wij kunnen ons de achting van den prins voor Musius en de hoffelijkheid van Musius voor den prins zeer goed begrijpen zonder nog juist aan eigenlijke, althans innige vriendschap te denken.

Maar ook ten volle toegegeven, dat de prior Oranje een waar vriendenhart heeft toegedragen, dan pleit dit nog geenszins tegen Musius. De prins had uitwendig de schoonste gaven om de harten te veroveren; Karel V zien wij, toen hij afstand deed van de regeering, leunen op Oranje's schouder. Wij kunnen zelfs vragen: is het drijven van den prins, als Stadhouder van Holland, tegen den Koning aan Musius bekend geweest? Oranje wist zijn plannen steeds listig te verbergen en als stadhouder gedroeg hij zich tot 1556 in het openbaar leven nog als katholiek, openlijk had hij zich zeker toen nog niet van de Kerk afgescheurd. Doch ook toegegeven, dat de prior de ontrouw wel vermoedde, moest hij daarom alle vriendschap afbreken? De katholieken keurden toch evenmin als de nieuw-gezinden de wijze goed, waarop Spanje hier de zaken behandelde; deze was immers geheel in strijd met de gewoonten dezer landen. En al stond de prins soms een of andere gunst aan de nieuw-gezinden toe, wat zelfs te Delft gebeurde in 1566, dan kunnen wij nog begrijpen, dat een voorzichtig man als Musius hem niet terstond veroordeelde als te heulen met de ketters, maar voorloopig nog andere beweegredenen zocht. Dat Musius echter bij zijne genegenheid en vereering niet zonder zorg voor den Prins van Oranje was, zou men besluiten uit de volgende versregelen van Corn. Gijsbertsz. Plemp:

»Princeps, quem amabam,
et pro quo semper orabam
vota ferens Domino" [1]).

Ook zal de prior begrepen hebben, dat vriendschap te

---

1) *Vita Musii*, 12: »De vorst, dien ik beminde, voor wien ik altijd bad en mijn wenschen den Heer aanbood."

onderhouden een beter middel was voor het bewaren van zijn invloed dan deze af te breken.

Over een enkele fout, die aan het oog van den corrector hier ontsnapt is — b. v. op blz. 21, waar staat *deze stad*, maar gelezen moet worden *zijn verblijf* — willen wij niet spreken. Doch bij een volgende uitgave is op blz. 11 een kleine verbetering noodig. Wij lezen daar dat Erasmus tijdens zijn verblijf in het *Klooster Sion bij Delft* het kruisbeeld schilderde, waarmede hij den prior vereerde. Maar onder dit schilderstuk heeft de prior zelf het volgende tweeregelig vers (distichon) geschreven:

»Haec Desiderius (ne spernas) pinxit Erasmus,
Olim in Steinaeo quando latebat agro"[1]).

Het klooster Emmaus te Stein was in de nabijheid van Gouda.

Daar zoowel uit dit laatste deel van *Neerlands Heiligen* als uit het voorlaatste blijkt, hoeveel nut de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* aanbieden voor studiën, die men ten dienste van het katholieke volk wil bewerken, mag zeker met allen aandrang aan de beoefenaars onzer kerkelijke geschiedenis verzocht worden hun bijdragen aan dit historisch tijdschrift af te staan en mag tevens de belangstellende steun der inteekening voor dit tijdschrift ook in *De Katholiek* op nieuw worden opgewekt.

Moge deze nieuw bewerkte studie over Cornelius Musius mede bijdragen tot een spoedig inleiden van het proces zijner zaligverklaring, wat door de verwarring der tijden helaas nimmer aanhangig is gemaakt. Het katholieke Nederland moge eenmaal zijn fieren zoon, wiens nagedachtenis onsterfelijk voortleeft bij vriend en vijand, samen met den

---

[1]) Petri Opmeri *Hist. Bat. Mart.* 72: »Dit paneel heeft (versmaad het niet) Desiderius Erasmus geschilderd, toen hij weleer als kloosterling vertoefde in het land van Stein".

H. Leonardus van Vegchel, wiens lauwerkrans hij vlocht, de eer der altaren waardig gekeurd zien.

* * *

Op dezen martelaar, die wist, wat lijden was, volgt de kloeke strijder, in de volle wapenrusting des geloofs, de heilige Petrus Canisius: een der beste zonen der oude Kerk van Nederland. Onder de katholieken van ons land, die door hun talenten, wetenschap en deugd in de eerste helft der XVI^{de} eeuw hebben uitgemunt, staat Canisius vooraan.

De schrijver heeft zich hier niet ten doel gesteld een volledige levensbeschrijving te geven, maar wel een zakelijke levensschets.

Het derde eeuwfeest van Canisius, gevierd 21 December 1897, heeft vooral in Duitschland de katholieke geleerden geprikkeld tot studie over zijn persoon en leven, en nog steeds wordt deze voortgezet, getuige bijv. *B. Petri Canisii S. J. Epistulae et Acta* (Friburgi, 1896—1901). Gelet op de breede reeks van werken, door den schrijver geraadpleegd, mogen wij zeggen, dat hij rekening heeft gehouden met de laatste onderzoekingen en beschouwingen. In veel gunstiger omstandigheden dan menigwerf bij vroegere studiën bevond hij zich thans en hiervan heeft hij een vruchtbaar gebruik gemaakt.

Want al is deze levensschets vrij beknopt, vooral met het oog op de groote stof, die te verwerken viel, zij overtreft toch verre alle vroegere levensbeschrijvingen in de Hollandsche taal door de levendige teekening van den *heiligen* en *genialen* Canisius. De *heilige* Canisius verschijnt ons als de vrome kloosterling, die zich een levensregel had uitgekozen, naar de hoogste volmaaktheid strevend, waarvan men hem nimmer tot het einde van zijn leven ziet afwijken. De *geniale* Canisius rijst voor ons oog op als de man, die beter dan wie ook zijner tijgenooten de geestelijke behoeften en nooden van het Duitsche volk begreep, wiens blik langs alle richtingen ging, om hulp te verleenen waar ze noodig was. Het was goed gezien van Canisius, dat hij strenge tuchtregelen met matig-

heid wilde zien toegepast, de oude vasten- en onthoudingswet voor Duitschland verzacht wilde hebben; hij kende het karakter en den aard der Duitschers door en door en niet minder het klimaat en de toestanden van het land. Zijn oog ontwaarde het algemeene gebrek aan kennis van den godsdienst; vandaar zijn zorg, om door het samenstellen van een katechismus, in verschillende uitgaven, in de allerdringenste behoeften te voorzien. Om den ongeloovigen geest, dien hij in de inrichtingen van hooger onderwijs zag werken, te bestrijden, zocht hij alom katholieke colleges te stichten. Tot in het kleine toe doorschouwde hij de behoeften van het volk; vandaar zijn zorg, om ook het eenvoudige volk een christelijke litteratuur voor de huisgezinnen aan te bieden.

Maar daar het bederf in den regel van de hoogte afdaalt, om al de lagen van het volk te doordringen, begreep hij, dat de zoogenaamde voorlichters der Hervorming, de Maagdenburger centuriatoren, die onder den schijn van wetenschap en geleerdheid, listig de geschiedenis der H. Kerk en zelfs het »woord Gods" vervalschten, in hun toen zoo sterken burcht moesten aangevallen en verslagen worden. Tegen hen had hij zijn felste pijlen gericht in zijn *Joannes de Boetgezant* en zijn *Leven der H. Maagd*. Jammer, dat zijn overheid hem aan de bestrijding der Maagdenburger centuriatoren onttrok, zoodat het hem niet gegund was, tegenover hen het primaat van den H. Petrus te verdedigen en hun den meest gevoeligen slag toe te brengen. En wat in niet geringe mate voor den genialen geest van Canisius pleit, is, dat hij reeds als jeugdig priester te Keulen inzag, welk strijdplan men tegen de Hervormers volgen moest (blz. 46). Beijverde hij zich toen de preeken en homilieën van den H. Leo den Groote uit te geven, het was omdat hij ten volle inzag, dat het oppergezag des Pausen het levend middelpunt der kerkelijke eenheid is.

Eén punt hadden wij in deze beschouwing nog genoemd willen zien, het verlangen van Canisius om in Saksen te arbeiden. Saksen was in Duitschland het bolwerk der Hervormers. De samenstelling der »zoo hoog geprezen Augsburgsche confessie" van 1530 was voor een groot deel het

werk van Saksische politici, al werd deze ook door Luther en Melanchton goedgekeurd [1]).

Om het volle licht op zijn held te laten vallen, stelt de schrijver in zijn levensschets den zaligen Petrus Canisius en den H. Bonifatius naast elkander en Canisius en Luther tegenover elkander. Een treffende overeenkomst bestaat er tusschen Duitschlands eersten en tweeden Apostel, Petrus Canisius. En wat scherpe tegenstelling: de groote zoon der kerk naast den machtigen zoon der scheuring en des verderfs! Beide mannen zijn met de schoonste gaven versierd, de een brengt ze ten offer aan de waarheid, de ander aan zijn hartstochten ter verdediging van dwaling en leugentaal. Hier vooral treft men boeiende en leerzame bladzijden.

In de parallel tusschen Canisius en Luther wordt met een enkel teekenend woord beider katechismus vergeleken: »Stel den katechismus van Luther, alles verklarende naar eigen inzicht, tegenover dien van Canisius, alles bewijzend uit Gods woord en dat der Vaders". Dit is waar, want ook als Luther zich op de H. Schrift en de Vaders beroept, verklaart hij toch hun woorden naar eigen inzicht en verwart soms schrijvers als Gerson, ja zelfs Jan Hus met de Kerkvaders. Waar meer breedvoerig (blz. 82) de katechismus als het meesterwerk van Canisius behandeld wordt, hadden wij gaarne aangeteekend gezien, op wat tactvolle wijze Canisius daarin de dwalingen der Hervormers behandelt. »Hij weerlegt al de opwerpingen tegen de katholieke leer, maar gewoonlijk slechts zijdelings door de katholieke leer te verklaren en te bewijzen. In zijn *Kort begrip der christelijke leer*, behandelt hij b.v. het H. Oliesel op slechts weinige bladzijden. De goddelijke instelling en kracht van dit Sakrament bewijst hij uit de H. Schrift en de Apostolische overlevering; met geen enkel woord maakt hij melding van de tegenpartij. Geheel en al vermijdt hij in zijn *Kort begrip* elken persoonlijken aanval [2]).

Wenschelijk ook zou op blz. 96 een kleine verklaring zijn,

---

[1]) Jansen, *Geschichte des deutschen Volkes*, Dritter Band, S. 176.

[2]) *St. Bavo*, *Godsd. weekblad* (1898, bl. 247).

wat door de »Augsburgsche confessie van 1530" verstaan wordt [1]).

* * *

Een enkel woord nog over de derde schets: *Maria Margaretha der Engelen.* Wij kunnen daarin leeren kennen de wonderbare leiding der Goddelijke Voorzienigheid, die te midden van alle menschelijke zaken haar weg neemt en de harten van vorsten en koningen voert, waarheen zij wil, en zelfs in de 17de eeuw op het gebied der Staten een klooster laat stichten. Belangwekkende historische bijzonderheden omtrent de vrees der Staten voor Roomsch bijgeloof in de 17de eeuw worden ons in deze schets medegedeeld.

Wij wenschen den geleerden schrijver van harte geluk met de voltooiing en hopen, dat hij nog vele uitgaven van zijn standaardwerk mag aanschouwen met het leven van Pater Donders C. SS. Red. en Monseigneur Hamer als de kroon op zijn arbeid.

Middelharnis, Sept. 1902. J. H. A. THUS.

Casus conscientiae ad usum confessariorum compositi et soluti ab AUGUSTINO LEHMKUHL S. J. II. *De Sacramentis* [2]) — Friburgi, Herder, 1902. Pret. M. 6.50

Casus conscientiae propositi ac soluti a R P. EDUARDO GENICOT S. J. — Lovanii, Polleunis et Ceuterick, 1902. Pret. frs. 10.

Twee moralisten, wier handboeken heinde en verre verspreid zijn: Lehmkuhl wiens moraal onlangs de tiende uitgaaf beleefde, en Genicot, wiens boek in zeer korten tijd viermaal herdrukt werd, geven beide eene verzameling van casus conscientiae uit.

---

1) Hergenröther. *Kirchengeschichte*, II, S. 74, 78. Jansen, *Geschichte des deutschen Volkes*, Dritter band, S. 176 vv.

2) Het eerste deel zal weldra verschijnen.

Dat zulke werken voor allen nuttig, en voor hen, die niet door mondeling onderwijs voor de praxis worden voorbereid in zekeren zin noodig zijn, zal niemand ontkennen; zelfs hij niet, die de eenigszins eenzijdige artikelen, welke de *Germania* en de *Kölnische Völkszeitung* naar aanleiding van het Grassmansche pamphlet schreven, gelezen heeft en daarmede ten deele instemt.

Wat eene pasicrisie is voor den jurist, eene verzameling klinische gevallen voor den medicus, dat is eene verzameling casus conscientiae voor den zielzorger.

Bij de oneindige verscheidenheid van mogelijke combinaties zal dikwijls een ziektebeeld niet geheel beantwoorden aan het geval, dat in de verzameling gedrukt staat, of een nieuw rechtsgeding niet overeenkomen met datgene, waarvan in de pasicrisie de uitspraak te vinden is — maar zulke handleidingen of verzamelingen hebben het groote nut, dat zij de beginselen leeren toepassen op de te behandelen of te beoordeelen ziekten en feiten. Niet anders is het met de verzamelingen: *Casus conscientiae.*

De namen der beide schrijvers waarborgen het gehalte der bovengenoemde werken. Wij behoeven dus hun lof niet te verkondigen noch eene aanbeveling te schrijven.

Liever vestigen wij de aandacht onzer lezers op het eigenaardig verschil tusschen beide werken, omdat dan blijken zal, dat het eene het andere niet overbodig maakt en beide naast elkander een bij-de-hand plaatsje in de boekerij verdienen.

Lehmkuhl is de scherpzinnige en exacte man der theorie en — wij schrijven het aarzelend en vragen verschooning voor de vreemde woordkoppeling — der theoretische praxis. Hij gebruikt het materiaal, dat hij uit alle werelddeelen ontvangt, om »casus ficti" samen te stellen en zoodoende in »weinige voorbeelden veel te kunnen verduidelijken" en te voorkomen, dat de oplossing van een casus uit het boek »mechanisch in de werkelijkheid worde toegepast".

Genicot geeft eene verzameling casus, die voor het grootste gedeelte casus facti schijnen te zijn of althans zoo zijn gefingeerd, dat zij de casus facti nabijkomen. Wij gelooven

niet, dat het gevaar voor mechanische toepassing daarom bij Genicot grooter is dan bij Lehmkuhl.

In het boek van Lehmkuhl is de geleerde aan het woord, die bij de meeste casus eene uiteenzetting der leer geeft als inleiding tot de oplossing; hierdoor wordt zijn boek tevens een zeer nuttig repetitorium der moraal-theologie, waarin de stoffen op andere wijze dan in de leerboeken gerangschikt en samengevoegd zijn, en dat dus — ook behalve door de casus zelf — het combinatie-vermogen van den lezer oefent. In plaats van eene lange uiteenzetting geeft Genicot de beknopte oplossing met verwijzing naar de nummers zijner *Theologia moralis*. Het voordeel, dat hierdoor verkregen wordt, is dat de lezer beter bekend wordt met de handleiding der *Theol. moralis*, die hij bij de casus moet gebruiken; een voordeel, dat vooral voor den student van belang is. De Duitsche Jesuïet is omzichtig en voorzichtig, zoozeer zelfs, dat het hem moeite kost flink en cordaat met eene eigen meening voor den dag te komen; zijn Belgische confrater is niet zoo angstvallig.

In overeenstemming met de richting van den geest des schrijvers en het plan van het werk, is bij Lehmkuhl de casus dikwijls het genus, waarvan in de bespreking of de oplossing de species behandeld worden. Genicot schijnt der meening toegedaan, dat ter wille van de praxis vooral de species moet besproken worden; hij richt daarom dikwijls, hoewel niet altijd, zijne casus zoo in, dat ze bevatten, wat de confessarius er, met of zonder vragen, ten laatste van te weten krijgt, en dus het materiaal inhouden, waarover de confessarius zonder verdere veronderstellingen (indien het eens niet zus maar zoo ware) moet oordeelen.

Zoodat, en dit willen wij maar zeggen, de boeken beide het koopen wel waard zijn en hij, die 't eene reeds kent, nog veel nut zal trekken uit het andere.

R. J. M. L. K.

RÖNTGEN-STRALEN.

(Vervolg en slot van blz. 364 vv.).

De merkwaardigste eigenschap der kathode-stralen, zeiden wij, is, dat zij niet slechts Lenard-stralen, zooals wij reeds hebben verklaard, maar ook *Röntgen-stralen* verwekken, waarvan wij thans het ontstaan, de eigenschappen, het wezen en de merkwaardige toepassingen moeten behandelen.

Hoe en *waar* ontstaan de Röntgen-stralen?

Ze ontstaan, wanneer de kathode-stralen op sommige vaste lichamen vallend daarop teruggekaatst zijn. Terwijl dus de Lenard-stralen zijn kathode-stralen door aluminium *heengedrongen*, zijn die van Röntgen *teruggekaatste* kathode-stralen.

Grooten invloed op dit ontstaan der Röntgen-stralen wordt er uitgeoefend door den gasdruk in de focusbollen. Want het is bekend, dat er een bepaalde drukking is, waarbij ze het krachtigst optreden, zoodat ze zwakker zijn bij elke geringere en bij elke hoogere drukking. Deze graad van gasverdunning heeft, zooals hieronder zal gezegd worden, ook invloed op de tweede eigenschap dezer stralen, hun doordringingsvermogen. Is nu die gasverdunning zóó, dat de glaswand der buis tegenover de kathode heldergroen fluoresceert, dan ontstaan reeds op dien glaswand zelf de Röntgenstralen. Deze was de bron dier stralen bij de ontdekking. Maar reeds aanstonds vond Röntgen, dat ook aluminiumblik zulk een bron kon wezen, zooals hij waarnam bij een bol met opening, die afgesloten was door een aluminiumplaatje van 2 m. M. dikte. Naderhand is gebleken, dat ook andere stoffen, zooals platina en uranium, zeer goed dienst kunnen doen. De sterkte der stralen hangt zelfs af van den aard

der stof, waarop de kathode-stralen worden teruggekaatst. Zoo vond Chabaud, dat het bekende aluminiumkruis, waardoor bewezen werd dat de kathode-stralen zich rechtlijnig voortplanten, een krachtige bron van Röntgen-stralen is. Doch vooral platina bleek in hooge mate het vermogen te bezitten van kathode-stralen om te zetten in Röntgen-stralen. Daarom werd als anti-kathode juist de platina-plaat 7 in de focusbuis aangebracht. Daar nu de holle kathode 1 zoo gemaakt is, dat hare stralen convergeerend, als in een brandpunt, op de anti-kathode vallen, ontstaan hier in dit punt na de terugkaatsing de Röntgen-stralen, welke in een divergeerenden bundel (in onze teekening naar omlaag) door den glaswand der buis heen naar buiten gaan. Derhalve is dit brandpunt op de platina-plaat het virtueel uitgangspunt der Röntgen-stralen.

In onze teekening beeldt s m de plaats af voor fluorescentiescherm of photographische plaat, welke gewoonlijk 't best op een afstand van 20 cM. van de anti-kathode 7 gesteld wordt, terwijl het voorwerp v. w., dat »doorgelicht" moet worden, zoo dicht mogelijk boven of vóór 't scherm of de plaat dient geplaatst te worden.

In 't voorbijgaan zij vermeld, dat Semenov in den zomer van 1901 vond, dat in eene bianodenbuis (zooals onze teekening er een aangeeft) de anti-kathode naar *beide* kanten stralen uitzond; de meeste echter ontstonden aan den voorkant, vanwaar in onze teekening de divergeerende bundel uitgaat. Maar als hij de anti-kathode met de aarde verbond, dan schitterden de Röntgen-stralen..... door afwezigheid!!

* * *

De lezer vernam uit het opstel van prof. Keuller, dat de Röntgen-stralen de volgende 5 *eigenschappen* hebben.

1°. Zij planten zich rechtlijnig voort.

2°. Zij brengen fluorescentie-verschijnselen voort op een scherm, dat voldoende met barium-platina-cyanuur bestreken is.

3°. Zij dringen door verschillende zelfstandigheden heen, die ondoordringbaar zijn voor gewoon en electrisch licht.

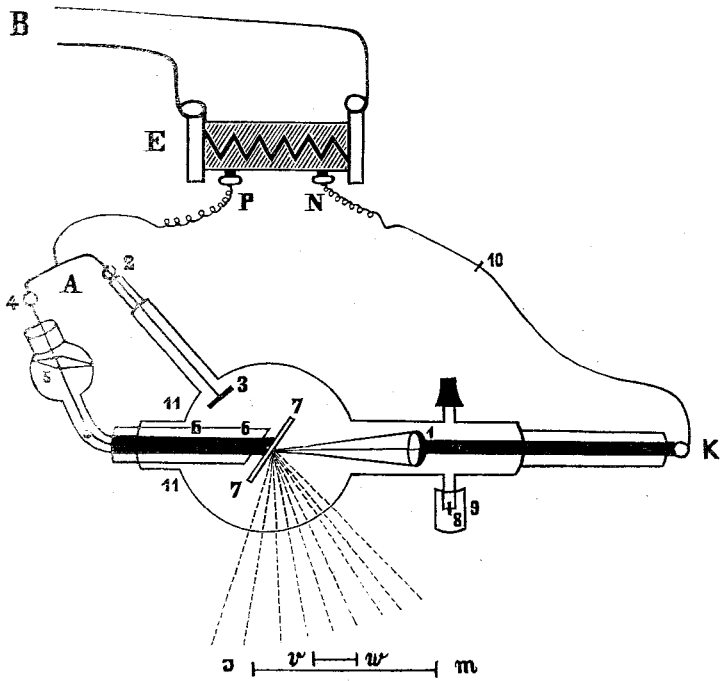
B
E
P
N
10
A
2
4
3
11
5
6
6
7
1
K
11
7
4
8
9
v
w

4°. Zij worden niet, of althans slechts in zeer geringe mate, gebroken en teruggekaatst door de onderzochte middenstoffen.

5°. Zij zijn chemisch werkzaam, zoodat ze bijzonder practisch gelegenheid geven om blijvende afbeeldingen op photographische platen enz. voort te brengen.

Wij zullen hier aanvullen 'tgeen latere proefnemingen nog over die eigenschappen aan 't licht hebben gebracht.

1°. De rechtlijnige voortplanting wordt bewezen, doordat de Röntgen-stralen geheel regelmatige schaduwen vormen, zooals dit geschiedt door het kunst- en zonnelicht en door de kathode-stralen. Deze eischenschap bracht Röntgen er toe, om het nieuwe agens met den naam »stralen" te doopen, omdat in de natuurkunde het woord »straal" gebruikt wordt, om de voortplanting van een of andere werking *in eene rechte lijn* aan te duiden, 'tzij deze werking geschiedt in eene uiterst fijne middenstof, zooals den hypothetischen aether bij 't licht en de stralende warmte, 'tzij die werking plaats heeft in een zware materie, zoodat men ook spreekt van geluid-, stoom- en waterstralen.

2°. De tweede eigenschap hebben de Röntgen-stralen gemeen met de kathode-stralen. Ze zijn onzichtbaar en toch zichtbaar! Als de Röntgen-stralen onmiddellijk in ons oog vallen, kunnen wij ze niet zien, omdat het netvlies daarvoor ongevoelig is en ook omdat zij, naar 't schijnt, niet doorgelaten worden door de verschillende middenstoffen, welke zich vóór het gevoelige netvlies in ons oog bevinden. Het schijnt echter, dat kamervliegen met heure scherpe oogen op dezelfde wijze op Röntgen-stralen reageeren als op het gewone zonnelicht. De Duitscher Axenfeld meent dit te bewijzen door de volgende aardige proef. Hij maakte twee voor gewoon licht ondoordringbare doozen, een van lood en een van hout, welke met elkaar in verbinding stonden door een voor licht ondoordringbare zijbuis. In deze doozen bracht hij kamervliegen. Bij het omkeeren van het apparaat sloot een valdeur de communicatie af, zoodat de in iedere doos aanwezige vliegen telkens konden geteld worden. Het ont-

komen der vliegen had hij, zelfs als de deksels geopend waren, voorkomen doordat er een dicht gaas over de opening onder het deksel gespannen was. Doet men het deksel van de eene doos open, terwijl de andere donker blijft, dan trekken alle vliegen uit de donkere doos naar de verlichte, en wel vooral bij het schudden der doozen. Maar het schudden heeft geen invloed op de vliegen, wanneer de beide doozen donker zijn. Welnu als men eerst de vliegen in de looden doos lokt door het zonnelicht, daarna beide doozen sluit en vervolgens beide blootstelt aan Röntgen-stralen, dan bemerkt men, dat reeds na 4 of 5 minuten bij schudden de meeste vliegen uit de looden in de houten doos zijn verhuisd, dus op de Röntgen-stralen, die wèl door hout, maar niet door lood dringen, zijn afgekomen. Als men de vliegen daarentegen door het zonnelicht in de houten doos had gelokt en daarna de Röntgen-stralen liet werken, dan bleven ze kalm in de houten doos [1]).

We hebben boven gezegd, dat de Röntgen-stralen voor 't menschelijk oog toch wèl zichtbaar zijn, d. w. z. als zij vallen op het barium-platina-cyanuurscherm, 'twelk n.l. de eigenschap bezit stralen van grooter breekbaarheid om te zetten in stralen van geringer breekbaarheid, en 'twelk in wit licht helder fluoresceert, terwijl de Röntgen-stralen daarop vallen. Zulk een scherm nu wordt altijd gebruikt, om van eenig voorwerp, zooals men dat noemt, eene »diagraphie" te verkrijgen, m. a. w. om dat voorwerp voor een korten tijd »door te lichten".

Ofschoon men 't best slaagt met zulk een scherm, waarop een voldoende laag barium-platina-cyanuur is aangebracht, verkrijgt men toch ook het fluorescentie-verschijnsel bij calciumverbindingen, uraniumglas, kalkspaat, klipzout en nog andere stoffen [2]).

---

1) Ofschoon dus onze stralen zichtbaar schijnen voor insectenoogen, werken ze echter niet heliotropisch op planten.

2) Toch is het weer opvallend dat er menschen zijn, die overigens normaal zien en toch de beenderen van een doorgelichte hand niet kunnnen waarnemen. Of deze Röntgen-stralenblindheid analoog is met kleurenblindheid of daltonisme, moet nog worden uitgemaakt.

3°. De merkwaardige eigenschap der Röntgen-stralen, en de gewichtigste voor de practische toepassing ervan is hun vermogen om door te dringen door verschillende stoffen, die ondoordringbaar zijn voor gewoon en electrisch licht. Evenwel niet *alle* Röntgen-stralen hebben datzelfde vermogen. Want gelijk er onderscheid bestaat tusschen roode lichtstralen met de grootste golflengte, de kleinste breekbaarheid door een prisma, veel warmte-ontwikkeling, doch geen scheikundige werkzaamheid, — en violette lichtstralen met hun kleinste golflengte, grootste breekbaarheid, veel chemisch vermogen, doch geen warmte-voortbrenging; zoo ook bestaat er verschil tusschen verschillende Röntgen-stralen en dit onderscheid openbaart zich door hun verschillend doordringingsvermogen (»harde" en »weeke" stralen).

Dit verschillend doordringingsvermogen nu hangt vooreerst af niet slechts van de qualiteit van klos en buis, maar ook van den graad der luchtverdunning in de focusbuis. Want is het luchtledig daarin slechts *matig gering*, dan verschilt het doorlatingsvermogen bv. van vleesch en been niet veel; is het luchtledig *verder voortgezet*, dan wordt het verschil tusschen de schaduwen van vleesch en been op het scherm duidelijker; is de druk in de buis *zeer klein*, dan zal zelfs het been eenigszins doorschijnend, doch zwaar metaal ondoordringbaar blijken.

De luchtverdunning is niet de eenige factor, ook de tijd der belichting heeft op het doordringingsvermogen invloed. Want het is gebleken, dat hoe langer men de stralen laat inwerken, des te meer stralen dringen er door stoffen bv. de beenderen, die bij kortere belichting ondoordringbaar waren. Daarom varieert ook naar gelang van het voorwerp, dat op de plaats v. w. poseert (bv. een hand of de borstkas), de tijd der pose tusschen enkele secunden en 5 minuten.

Maar 't meeste gewicht wordt hier op de schaal gelegd door den aard zelf van de verschillende zelfstandigheden. In 't algemeen kan men zeggen, dat de Röntgen-stralen des te minder zullen doordringen en dus des te meer geabsorbeerd worden, naarmate het soortelijk gewicht der stoffen grooter

is. Hierover hebben o. a. Dölter, Overbeck en Benoist in de laatste 6 jaren vele onderzoekingen ingesteld. De nieuwste experimenten bij 120 enkelvoudige en samengestelde lichamen gaven Benoist het volgende resultaat, dat hij in 1901 publiceerde. 1°. De specifieke ondoordringbaarheid van een lichaam schijnt onafhankelijk te zijn van zijn *natuurkundigen toestand*; zij is bv. dezelfde voor water als voor ijs. 2°. Die specifieke ondoordringbaarheid schijnt onafhankelijk van de *groepeering* der atomen; zij is bv. dezelfde voor de verschillende vormen van de koolstof enz. 3°. Doch die ondoordringbaarheid van de enkelvoudige lichamen groeit in dezelfde verhouding aan met hun atoom-*gewicht*.

Daar evenwel de Röntgen-stralen door agaat met minder dichtheid, minder doordringen dan door diamant, schijnen er buiten het soortelijk gewicht nog andere, op heden onbekende, oorzaken in 't spel te zijn, die invloed uitoefenen op het doordringingsvermogen van onze stralen.

Wat daarvan ook zij, het is zeker, dat de Röntgen-stralen veel sensatie hebben gewekt, toen zij heendrongen door huid, spieren, bloedvaten, maar door de beenderen van de hand voor een groot gedeelte, door een gouden ring geheel werden tegengehouden. Terwijl de kathode-stralen slechts kunnen doordringen door aluminiumplaatjes, die niet dikker zijn dan eenige hondersten van een mM., gaan de Röntgen-stralen er nog doorheen, wanneer de dikte eenige mM. bedraagt. Zware metalen, als goud, zilver, platina, ijzer, lood enz. houden ze volstrekt tegen; ja zelfs hierop kunnen ze een nieuw effect voortbrengen, zooals onder 4° zal worden verklaard. Vooronderstellen wij nu, dat bij s. m. (in onze teekening) het fluorescentiescherm ligt, en v. w. is een leeren porte-monnaie of een aluminium-étui met geldstukken of sleutel, dan ziet ge, onder de belichting met Röntgen-stralen, de onbedekte gedeelten van het scherm natuurlijk *helder wit*, maar in 't midden deze diagraphie: de schaduw van de porte-monnaie of het étui *bijna wit*, doch de schaduwen van de geldstukken en van den sleutel *veel donkerder*. In Greifswald had men eens eenige metalen letters tusschen twee zware houtblokken verborgen;

toen nu die blokken bestraald werden, kwamen zeer duidelijk de zwarte schaduwbeelden van die letters: »X-stralen" op het scherm te voorschijn. Als men de hand, waarvan eene vinger een ring draagt, op de plaats v. w. houdt, dan zal op het scherm het vleesch een bleeke, de beenderen een donkerder en de ring een nog zwarter schaduw voortbrengen. Zeer aardig ook is het om op zulk een manier bv. een levend konijntje door te lichten.

Op deze eigenschap nu berusten de merkwaardige en hoogst nuttige toepassingen der Röntgen-stralen op het gebied der geneeskunde, der heelkunde, der anatomie, der industrie, waarvan hieronder eenige staaltjes zullen worden aangehaald [1]).

4°. Als vierde eigenschap leerden wij kennen, dat de Röntgen-stralen niet, of althans slechts in zeer geringe mate, gebroken en teruggekaatst worden door de toenmaals (in 1895) onderzochte middenstoffen.

Zooals bekend is, wordt het witte zonnelicht, dat door een glazen prisma gaat, gebroken en volgens de aangroeiende breekbaarheid der 7 verschillende stralen ontleed in de 7 boven elkaar liggende kleuren: rood, oranje, geel, groen, blauw, ultramarijn en violet; maar de Röntgen-stralen worden bij hun doortocht door een houten prisma niet geschift en ook worden ze niet gepolariseerd, zooals dit geschiedt bij 't gewone licht. Verder kan dit gewone licht door middel van een lens òf in een breeden bundel omgezet òf in het brandpunt der lens geconcentreerd worden; maar de Röntgen-stralen ondergaan zulke veranderingen volstrekt niet; vandaar dat men voor belichting met deze stralen geen camera-lens noodig heeft, alsook dat zij slechts schaduwbeelden geven op scherm of plaat, en geen lichtbeelden, zooals zulks bij de gewone photographie plaats heeft.

Eindelijk terwijl het gewone licht door een spiegel wordt teruggekaatst, zal zulk een regelmatige terugkaatsing niet plaats hebben bij de Röntgen-stralen. Boven werd reeds

---

[1]) Vgl. Dr. J. K. A. Wertheim Salomonson's verhandeling in het *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde,* Dl. I, n. 7.

gezegd, dat zware metalen, mits ze voldoende dik zijn, de stralen tegenhouden. Die conditie is voor alle metalen niet gelijk. Opdat b. v. platina, lood, zink en aluminium *gelijken* weerstand bieden, moeten hunne dikten tot elkaar staan als de getallen 1 : 3 : 6 : 200. Als de Röntgen-stralen nu niet kunnen doordringen, dan verdwijnen ze. Doch — en ziedaar een zeer merkwaardige ontdekking — als zij vallen op een dikke koperen plaat, dan wekken ze nieuwe stralen op. Dit is aan Sagnac door verschillende proefnemingen gebleken. Gelijk dus de kathode-stralen, teruggekaatst op de anti-kathode, Röntgen-stralen zijn, zoo scheppen deze op hun beurt een nieuw soort, welke *secondaire-stralen* genoemd worden. Deze zijn minder doordringend, doch sterker chemisch-werkzaam. Reeds Röntgen had de secondaire-stralen gezien, maar hij had ze niet aanstonds als afzonderlijke stralen erkend. Sagnac vond verder, dat, wanneer deze secondaire-stralen op een stuk metaal vallen, zij op hun beurt weer nieuwe stralen opwekken, welke hij *tertiaire-stralen* doopte. Ja zelfs ontdekte hij zóó een *vijfde* stralensoort.

Derhalve een geheele familie tot in het 5e geslacht! Telkens, wanneer de eene soort een andere voortbrengt, wordt de voortbrengster vernietigd en verdwijnt, maar niet zonder in een andere soort te verrijzen. De 4 laatste soorten, ofschoon zeer onderscheiden van de Röntgen-stralen, den stamvader der geheele familie, zijn daarmee toch zeer anoloog. Want alle planten zich rechtlijnig voort, wekken fluorescentie op, werken chemisch op gevoelige platen, dringen door vaste lichamen heen, ofschoon dit doordringingsvermogen bij elke opvolgende soort minder wordt.

5°. De laatste eigenschap, die wij van de Röntgen-stralen leerden kennen, was, dat zij chemisch werkzaam zijn op zilverzouten van de z. g. photographische platen.

Het schaduwbeeld, 't welk slechts voorbijgaande wordt geworpen op de fluorescentiescherm en 't welk men zeer juist diagraphie en diagram heeft gedoopt, kan gefixeerd worden, door in plaats van het scherm een broomzilver-gelatine-plaat te nemen. Het is bekend, dat van den eenen kant die photo-

graphische plaat *vóór de opname* geen oogenblik mag worden blootgesteld aan het daglicht [1]) en dat van den anderen kant de Röntgen-stralen gemakkelijk dringen door hout en papier. Hieruit volgt, dat men heel eenvoudig de plaat, in cassette of papier verborgen, bij s. m. in onze houtsneê plaatst en het te onderzoeken voorwerp bij v. w. zoo dicht mogelijk op of bij de plaat. Onder de werking der stralen zal men hetzelfde schaduwbeeld, dat voor een oogenblik verscheen op 't scherm, blijvend op de plaat verkrijgen. De verderé bewerking, als het ontwikkelen en het fixeeren en het maken van de positieve afdrukken op het gevoelig papier, is den lezer bekend.

Hieruit blijkt reeds, dat de naam photographie zeer onjuist is. Immers licht is hier niet werkzaam en op de gevoelige plaat wordt geen lichtbeeld afgeteekend, maar integendeel een schaduwbeeld. Daarom is scotographie (σκότος, schaduw), zooals door den Amerikaan Max. Osterberg werd voorgeslagen, veel beter. De beste naam dunkt ons *radiographie* voor de bewerking en *radiogram* voor het afgeteekend beeld, zooals prof. Lodge ze noemde, omdat, evenals het licht bij de photographie, hier de Röntgen-stralen (radii) het beeld op de gevoelige plaat schrijven of afteekenen.

Deze chemische eigenschap van onze stralen is zeer sterk. Het is daarom niet te verwonderen, dat er een luid protest opging onder de amateur-photografen, toen men zeide, dat de Fransche douane van plan was om voortaan bij het onderzoeken van de koffers der reizigers gebruik te maken van Röntgen-stralen. Daardoor zouden immers al hun platen, die zij in voorraad hadden meegenomen om van fraaie punten »een kiekje" te nemen, bedorven worden.

Door die scheikundige werking bezitten de Röntgen-stralen weer een punt van overeenkomst met het gewone zonnelicht,

---

1) Terloops zij hier vermeld, dat in het begin van November j.l. bericht werd, dat er een vloeistof is uitgevonden, waardoor de photographische plaat *na de opname* verder ongevoelig wordt gemaakt voor het daglicht, zoodat het mogelijk is de plaat te ontwikkelen zonder donkere kamer, bij het gewone licht Inlichtingen hierover worden verstrekt door B. Groote en Co., Kalverstraat 43 te Amsterdam.

waarvan de violette-stralen (in tegenstelling met de roode) 't meest chemisch werkzaam zijn. Dat er toch ook verschil bestaat, bleek uit de belangrijke ontdekking van prof. Nipher van de universiteit te Washington, die van groote practische beteekenis belooft te zijn. Hij vond nl. dat photographische platen, die gedurende eenige dagen aan het daglicht blootgesteld waren geweest en alzoo onbruikbaar waren voor de gewone photographie, nog gebruikt kunnen worden voor de opnamen met Röntgen-stralen. Het voordeel nu van deze ontdekking is: 1°. dat men de platen, die door 't licht bedorven zijn, nog kan gebruiken voor de opnamen met Röntgenstralen; 2°. dat men de radiogrammen voortaan bij lamplicht kan ontwikkelen; 3°. als de ontwikkelaar (hydrochinon) zwak en koud is, dan duurt de ontwikkeling ongeveer een uur en daarbij kunnen alle bijzonderheden van het beeld gedurende het te voorschijn komen worden waargenomen. Zóó zal men lichtelijk détails kunnen opmerken, die anders door overontwikkeling verloren gaan. Na het fixeeren zijn die détails misschien verdwenen, maar tijdens de ontwikkeling zijn ze zichtbaar. Dit is derhalve van groot belang voor de diagnose van zekere bijzonderheden in de menschelijke organen, welke anders niet te zien zijn bij de tegenwoordige manier van behandelen.

In 't voorbijgaan zij nog vermeld: daar de Röntgen-stralen slechts schaduwbeelden geven en men dus met één belichting geen getrouw beeld kan krijgen van den toestand van voorwerpen, welke min of meer verborgen liggen, heeft de »Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft", om dat euvel te verhelpen, een »Apparat für stereoskopische Röntgenbilder" vervaardigd, dat te zien was op de laatste Parijsche tentoonstelling.

Vijf eigenschappen bezitten dus onze Röntgen-stralen. Als vrucht van latere studiën is het gebleken, dat ze nog andere functies kunnen uitoefenen, welke duidelijk voortspruiten uit andere qualiteiten. Alzoo:

6°. Dat Röntgen-stralen warmte voortbrengen, is nog wel niet bewezen, maar kan gerust aangenomen worden, vooreerst omdat niet *alle* stralen, die op een lichaam vallen en daar-

door heendringen, als zoodanig dat lichaam weer verlaten, en tweedens omdat de fluorescentie bewijst, dat zij kunnen worden omgezet in lichtstralen van minder breekbaarheid.

7°. Zij worden geabsorbeerd door de lucht. Lenard vond, dat zijne stralen vrij sterk worden opgeslurpt, maar bij de Röntgen-stralen gebeurt dit niet zoo sterk. Röntgen heeft zelfs een maat kunnen aangeven; het bleek hem, dat de intensiteiten van het fluorescentielicht op het scherm omgekeerd evenredig zijn met de vierkanten der respectieve afstanden tusschen het scherm en de anti-kathode. Nog op 2 M. afstand van den toestel kan de fluorescentie op 't scherm worden waargenomen.

8°. Ofschoon de Röntgen-stralen, in tegenstelling met de kathode-stralen, geen electriciteit meevoeren noch aan andere lichamen afgeven en alzoo ongevoelig zijn voor een magneet, is 't zeer merkwaardig, dat zij toch andere lichamen electrisch geleidend kunnen maken. Vooreerst verhoogen ze, evenals Becquerel-stralen en lichtstralen de geleidbaarheid van selenium voor den galvanischen stroom, en het gelukte Himstedt daardoor den grooten weerstand van dat metaal met meer dan 50 pCt. te verminderen. Vervolgens maken ze bij hun doorgang de lucht electrisch geleidend. Zulke lucht werd door den Duitscher Villari naar de benaming X-stralen »ixierte Luft" gedoopt. Men verklaart dit alzoo: De stralen splijten bij hun doortocht de luchtdeeltjes in positieve en negatieve ionen, m. a. w. die lucht wordt geïoniseerd, of wat misschien duidelijker is, de electriciteit, die naar men meent in alle lichamen, dus ook in de lucht in neutralen toestand aanwezig is, wordt in actie gebracht, zoodat door de stralen de positieve en de negatieve electriciteit gescheiden wordt. Maar die lucht verliest deze electr. geleidbaarheid, als zij tegen metalen wrijft, hetgeen gemakkelijk te verklaren zou zijn doordat die positieve of negatieve ionen gaarne hunne lading meedeelen aan betere geleiders dan de lucht zelf, zooals de metalen in 't algemeen zijn.

Op deze eigenschap der Röntgen-stralen berust hun vermogen om + of — geladen lichamen (electroscopen) zeer

spoedig te ontladen, m. a. w. om de + of — lading van een geleider te verstrooien; dan immers zullen de negatieve ionen der lucht zich met de positieve electriciteit van den geleider of de positieve ionen der lucht zich met de negatieve electriciteit van den geleider vereenigen en elkaar neutraliseeren, zoodat de lading verstrooid wordt. Voor een paar maanden openbaarden F. Campanile en G. de Ciommo als resultaat hunner onderzoekingen, dat de ontladende werking der »ixierte Luft" stijgt, wanneer zij strijkt over een vluchtig vocht, met welker dampen zij zich vermengt.

Dit ontladingsvermogen der Röntgen-stralen is zoo kenmerkend, dat deze eigenschap kan dienen om de meerdere of mindere sterkte der stralen, te kunnen bepalen, dus als een *stralen-meter*, gelijk Volt- en Ampèremeter bij de electricteit.

Derhalve kunnen de Röntgen-stralen wèl electriciteit ontnemen, maar niet meedeelen.

Door de eigenschap, dat zij lucht kunnen ïoniseeren of electrisch-geleidend maken wordt ook hun vermogen verklaard om een mechanische beweging voort te brengen, gelijk uit de volgende proef blijkt. De lezer zal zich herinneren, dat de kathode-stralen een licht radje in beweging kunnen brengen. Grätz verkreeg onlangs ook met Röntgen-stralen zulk een draaiende beweging. Vier of vijf fijne koperschijfjes worden verticaal bevestigd aan den omtrek van een agaathoedje, dat op de spits van een geïsoleerde staaf is gezet. Als dit toestelletje bij een werkende focusbuis geplaatst wordt, geraken de koperschijfjes in eene levendige draaiing, waarvan de richting afhangt van toevalligheden bij het begin. Grätz verklaart nu die beweging alzoo: de stralen scheiden in de lucht de positieve van de negatieve electriciteit; daar één van deze twee in aanraking komt met het koperen schijfje, dat het dichtst bij de buis is, wordt dit met *diezelfde* electriciteit geladen doch ook aanstonds afgestooten, omdat gelijknamige electriciteiten elkaar afstooten. Daar nu aanstonds een tweede, en daarna een derde enz. schijfje 't dichtst bij de buis komt en omdat ook elk geladen en afgestooten schijfje zijn lading weer verliezen zal in de lucht aan den achterkant

van 't toestelletje, welke van de buis verwijderd is, zal er eene voortdurende rotatie volgen.

9°. Men heeft opgemerkt, dat de Röntgen-stralen bij veelvuldig gebruik nadeelig werken op de huid, de nagels en de haren, en bij onoordeelkundig gebruik, dikwijls met blijvende schade. Dr. Broca schrijft dit toe aan eene storing in de voeding der cellen van de huid enz., daar men op 't oogenblik der belichting zelf niets bemerkt, maar de branderigheid, de jeukte en het afsterven der cellen eerst later plaats heeft. Gewoonlijk echter zal de ontstoken huid weer genezen en de haren en nagels later weer aangroeien.

Het is bekend, dat huidaandoeningen, hardnekkige huiduitslagen genezen kunnen worden door behandeling met zonnelicht. In den laatsten tijd is het gebleken, dat de Röntgenstralen aan het licht in dit opzicht een ernstige concurrentie kunnen aandoen tot het verwijderen van die ziekten, alsook tot het genezen van huidkanker, ja zelfs worden zij, daar zij een voldoend doordringingsvermogen bezitten, aangewend, en met gunstig verloop aangewend, tot het behandelen der inwendige kankers, zooals hieronder vermeld zal worden bij de toepassing der Röntgen-stralen op geneeskundig gebied.

Deze invloed onzer stralen op huid, nagels, haren en inwendige weefsels zal wel moeten toegeschreven worden aan hunne scheikundige werkkracht, dezelfde eigenschap waardoor zij ontledend werken op de zilverzouten.

* * *

Na de eigenschappen te hebben leeren kennen, rijst voor ons de groote vraag: Wat is het *wezen* van deze merkwaardige verschijnselen, wat zijn Röntgen-stralen?

Evenals men nog niet met zekerheid kan zeggen, wat de natuur is van warmte, van licht, van electriciteit en van zooveel andere verschijnselen in Gods rijke en schoone natuur, evenzoo is de natuur van deze stralen, ofschoon wij veel weten over hun ontstaan, hunne eigenschappen en hunne toepassingen, voor ons nog een onbekende x, zoodat Röntgen zelf met

evenveel juistheid als bescheidenheid zijn agens doopte met den naam van X-stralen.

We hebben dus bij 't beantwoorden van onze vraag te doen met gevoelens en — 't is wel eigenaardig, dat we ook hier wederom, evenals vroeger over het licht en nu nog over de kathode-stralen, een strijd hebben tusschen kracht en stof.

Het loont wèl de moeite beide hypothesen, — want meer zijn 't niet — hier aan te geven.

1°. Het eerste gevoelen zegt: de Röntgen-stralen zijn trillingen of golven van een middenstof, welke het geheele heelal vervult, van den aether, doch met zeer kleine golflengte en dus met zeer groote frequentie in de secunde.

Als aethergolven met rechtlijnige voortplanting kennen we de Herz-trillingen, welke in lengte afwisselen tusschen meerdere Meters en één cM. Als zoodanige kennen we ook de donkere warmte-stralen, die b.v. door een warm, niet gloeiend lichaam worden uitgezonden; deze infra-roode stralen hebben golven, die hoogstens $^1/_{20}$ van een mM. lang zijn. Als zoodanige kennen wij ook de voor ons oog zichtbare lichtstralen: rood, oranje, geel, groen, blauw, ultramarijn en violet, welke weer kleiner golflengte hebben, en die gemiddeld $^1/_{2000}$ van een mM. lang zijn. Onder de ultra-violette stralen, die niet werken op het netvlies van *ons* oog, treft men er aan met een golflengte van $^1/_{10000}$ van een mM.

Van de aethergolven nu, die daarop volgen en die natuurlijk nog korter golflengte (en dus grooter frequentie per secunde) hebben, zegt de vooronderstelling, dat ze door vele lichamen kunnen doorgaan, even gemakkelijk als de gewone lichtgolven door een hek met wijde tralies. Want overal tusschen de moleculen is de hypothetische aether, de middenstof, waarin de moleculen als 't ware zwemmen, waardoor zij van alle kanten ingesloten zijn, en welke als zeer veerkrachtig gemakkelijk trillingen opneemt en doorstuurt. Maar hoe dichter in een stof de moleculen bij elkaar liggen, hoe zwaarder dus hun soortelijk gewicht is, des te meer van die korte golven zullen er caeteris paribus worden tegengehouden. De golven echter die doorgaan, de trillingen die doorgestuurd wórden,

zullen doorgaan met dezelfde snelheid als door ijle stoffen: er zal b.v. geen absorptie, geen terugkaatsing, geen breking van die zeer korte aethergolven plaats vinden.

Atqui — zoo redeneert men verder — dit alles past zeer goed op de Röntgen-stralen, die min of meer doordringen volgens grootere of kleinere soortelijke dichtheid der lichamen, die niet teruggekaatst worden noch breekbaar zijn en waarvan de golflengte uiterst klein is. Deze is ongeveer $^1/_{15}$ van die der ultraviolette lichtstralen. Sagnac immers stelde die lengte op minder dan 0.4 millioensten van een mM., doch prof. Haga te Groningen en Dr. Wind sinds kort te Utrecht schatten die op gemiddeld 1.3 millioensten, terwijl A. Maïer als hun golflengte 15.3 millioensten van een mM. vond.

Ergo: als de uiterst-fijne waterstofdeeltjes, die in de focusbuis met negatief electrische lading van de kathode met ontzettende snelheid zijn weggeslingerd, billioenen schokken per secunde geven op de anti-kathode, dan worden hier aether-trillingen opgewekt van zeer groote frequentie maar van zeer kleine golflengte: de Röntgen-stralen [1]).

De volgelingen van dit eerste gevoelen splitsten zich in twee partijen, als de vraag gesteld wordt *hoedanige* aether-trillingen die Röntgen-stralen dan wel zijn.

De meesten zeggen, dat ze dwarstrillingen, *transversale* zijn, d. w. z. loodrecht staande op de richting waarin zij zich voortplanten, gelijk volgens de theorie van Fresnell licht en stralende warmte zich voortplanten of, 't geen misschien duidelijker is, gelijk in het water waarin men een steen werpt de staande en de liggende golven loodrecht staan op de richting, waarin de concentrische kringen zich voortplanten.

Röntgen en Zehnder echter houden de Röntgen-golven voor *longitudinale* trillingen, die stootsgewijze heen en weer vloeien, gelijk bij het geluid de verdikking en de verdunning (welke dichte en dunne trilling tezamen één volledige geluidsgolf vormen) achter elkaar in de richting der voortplanting

1) De lezer zal bemerken, dat dus hier voor de *opgewekte* stralen niet in aanmerking komt de hypothese der stralende materie, welke geopperd wordt voor de natuur der kathode- en der Lenard-stralen.

liggen. Deze opvatting vindt echter zeer weinig aanhangers, omdat men tot dusverre wel zulk een beweging van *lucht*deeltjes (bij het geluid), maar nergens van den aether heeft gevonden.

2°. De toepassing van de theorie van Herz op de Röntgen-stralen schijnt echter te moeten onderdoen voor het tweede, nieuwste en meer waarschijnlijke gevoelen van Walter. Volgens dezen natuurkundige moeten we ons den aard der R.-stralen aldus voorstellen: de fijne stofdeeltjes der kathode-stralen in de focusbuis treffen de anti-kathode en stooten hier weer stof-deeltjes af, die nog fijner zijn dan de eerste corpuscula; die nieuwe allerfijnste stofdeeltjes, welke geen electrische lading meer bezitten, worden uit 't brandpunt weggeslingerd met zeer groote snelheid: deze stroom zou dan de Röntgen-stralen zijn.

Dit gevoelen geeft werkelijk de eenvoudigste verklaring van de Röntgen-verschijnselen en schijnt meer en meer in den smaak te vallen, nu het grootste deel der onderzoekers den stoffelijken aard der kathode-stralen aanneemt.

Als deze hypothese waar is, dan blijkt ook hier weer, evenals b.v. in de bacteriologie, hoe wonderbaar de micros-copische wereld is, veel meer nog dan de groote wereld, die wij met het bloote oog kunnen aanschouwen.

De reden, welke voor dit gevoelen wordt aangegeven, is wel curieus en wordt ontleend aan de overeenkomst, die er bestaat tusschen kathode-, Röntgen- en Becquerel-stralen.

Wat zijn Becquerel-stralen? Het zijn die, welke door sommige stoffen (radio-actieve stoffen genoemd) als uranium, radium, polonium (welke 3 stoffen gevonden worden in 't pikblende), actinium en thorium, zonder behulp van electriciteit kunnen wor-den uitgezonden [1]). Sommige van die radio-actieve stralen doen zich voor juist als kathode-stralen (b.v. door hun gevoeligheid voor een magneet) en de feiten schijnen erop te wijzen, dat ze eigenlijk een stralende materie zijn. Tegelijkertijd is hunne analogie met de Röntgen-stralen zeer opmerkelijk: zij doen, ofschoon zwak, wat de werkende focusbuizen doen. De radio-

---

[1]) Vgl. E. Lützeler, *De nieuwste uitvindingen en ontdekkingen*, in 't Nederl. bewerkt door Dr. B. E. Goudsmit, bl. 60 en 61.

actieve stralen dringen zelfs door lood en platina. Omdat radium door inductie een of andere nabij zijnde stof radio-actief kan maken, verhoudt zich deze »besmetting" tot de radiumstralen gelijk de fluorescentie tot de Röntgen-stralen. Ze werken ook op photographische platen en leveren radiographieën. Ze worden niet gebroken noch teruggekaatst. Men kan dus zeggen, dat die radium-stralen èn als kathode- èn als Röntgen-stralen werken.

Welnu als kathode-stralen en als Becquerel-stralen stralende materie zijn, en als de kathode-stralen evenals de Röntgen-stralen (welke onderling zulk een nauwe verwantschap hebben) zooveel overeenkomst vertoonen met de stralen der radio-actieve stoffen, dan rijst niet ongegrond de opinie: de Röntgen-stralen zijn geen aethertrillingen, maar een stroom van stralende stof.

In 't voorbijgaan zij hier vermeld, dat het Brunhes gelukt is, door berekeningen den duur der uitzending van de Röntgen-stralen te bepalen op $^1/_{12500}$ van een secunde.

* * *

Met dankbaarheid moeten wij nog vermelden de belangrijke toepassingen, die van de Röntgen-stralen op veelvoudig gebied worden gemaakt.

1°. Zeer groote waarde bezitten ze voor de geneeskundige en heelkundige wetenschap en praktijk. Nu men door verbetering van het inductorium en van de focusbuizen sterkere stralen kan verkrijgen, doen ze een gemakkelijk middel aan de hand om niet slechts handen en voeten, maar ook beenen en armen en het inwendige van het lichaam te onderzoeken alsook om de diagnose te maken van inwendige ziekten. Men kan dat natuurlijk doen als diagraphie op het fluorescentie-scherm òf als blijvende radiographie op een photographische plaat. Om eenige voorbeelden te noemen: in het schaduwbeeld onderscheidt ge duidelijk de beenderen van de borstkas, ziet gij het middenrif op en neer gaan bij het ademen, aanschouwt ge hoe het hart slaat en het bloed daaruit opstijgt in de groote slagader. Men kan een ziekte-

toestand der longen veel vroeger ontdekken dan bij de overigens gebruikelijke methoden; want normale longen zijn bij belichting met onze stralen helder en doorzichtig, terwijl verkalkingen, die kunnen ontstaan door longbloedingen, goed zichtbaar zijn. Men kan de alvleeschklier, de maag, steenen in de blaas en metalen voorwerpen in het darmkanaal onderscheiden. Daarenboven laten alle ziekten in het beenderenstelsel zich onderzoeken. Bij kogelwonden, waar het zware lood dikwijls zakt en soms niet gepeild kan worden, vindt men daardoor veel baat in de militaire hospitalen.

De Röntgen-stralen zijn ook merkwaardig voor de betere kennis van het mechanisme der stem, omdat men daardoor den stand en de beweging van mond- en keeldeelen bij 't uitspreken van klinkers en medeklinkers kan waarnemen en afteekenen.

Omdat reeds meermalen was waargenomen, dat de haargroei verstoord werd op plaatsen van de huid, die aan de stralen werden blootgesteld, wil men ze nu zelfs aanwenden om de overtollige haren te verwijderen!

Ja zelfs zouden ze — volgens een geneesheer te Chicago — het middel aan de hand doen, om schijn-dooden van werkelijk gestorvenen te onderscheiden, omdat het lichaam van een doode veel minder stralen doorlaat dan van een levende!

Men heeft zich de vraag gesteld, of de Röntgen-stralen niet genezend zouden kunnen werken. Reeds heeft men proeven genomen, om daardoor de tering-bacteries te dooden. Maar dit is helaas! niet gelukt [1]). Beter schijnt men te slagen met den inwendigen kanker, welke plaatselijke aandoening wel niet per se besmettelijk voor anderen is, maar waaraan toch jaarlijks in Nederland eenige duizenden sterven. Bij het bespreken van de eigenschappen der Röntgen-stralen

---

[1]) Rieder constateerde echter zeer onlangs, dat bacteries, welke zich buiten het dierlijk lichaam op een goeden voedingsbodem bevinden, daardoor weldra in hunne ontwikkeling gestoord kunnen worden. Zoo zag Sinapius eene gunstige werking bij tuberculose en Franzius verlangzaming bij hondsdolheid (*Geschichte d. org. Naturw. im 19 Jahrh.* 1902, S. 441).

hebben wij onder 9° vermeld, hoe ze met vrucht gebruikt zijn voor goed geconstateerde genezingen van huidaandoeningen, hardnekkige huiduitslagen en van den niet zeer kwaadaardigen huidkanker (epithelioma of ulcus rodens). Thans worden ze zelfs aangewend tot het behandelen van inwendige kankers. De directeur-geneesheer der Physiatrische Inrichting »Natura sanat" te Scheveningen, P. H. Eykman, gaf op 1 Febr. jl. een brochure uit: *Kanker en Röntgen-stralen*, waaruit wij de volgende mededeelingen ontleenen. Een onmiskenbaar succes hadden deze stralen bij den kanker, welke tot dusverre slechts één redmiddel had, nl. vroegtijdige verwijdering door operatie. Maar de operatie is nutteloos, als de plaatselijke aandoening zich reeds heeft uitgebreid, als het kankergezwel in een open zweer aan de huid overgaat, als er bloeding plaats heeft door het aanvreten van bloedvaten. Genoemde geneesheer nu heeft van 1 October 1901 tot 1 Febr. van dit jaar drie gevallen van inwendige kankers met Röntgen-stralen behandeld. Eén geval, dat zeer kort behandeld werd en door een plotselingen dood eindigde, blijkt buiten rekening. Bij de twee andere gevallen, die door een operatie niet meer te verhelpen en zeer ver gevorderd waren, was het resultaat niet slechts bevredigend, maar zelfs boven verwachting gunstig. Door dit succes aangemoedigd is hij van plan, de Röntgen-stralen toe te passen op de kankers in de maag [1]), de lever, den uterus, die voor operatie niet meer in aanmerking komen. Als dit goed gaat, zullen ook minder gevorderde kankergezwellen, in plaats van door operatie, behandeld worden door de methode der stralen, die dit groote voordeel heeft, dat zij bij inoperabele gevallen kan toegepast worden, en dat zij pijnloos en gevaarloos is.

Aangaande de wijze, waarop de Röntgen-stralen hier genezend optreden, heeft Eykman deze opinie: daar het kankerweefsel buiten het bindweefsel ook, gelijk het huidweefsel, uit epitheloïde cellen bestaat, worden evenals de huidcellen de kankercellen door de stralen aangetast en vernietigd, te

---

1) Reeds constateerde Despeignes zeer onlangs verkleining van maagkanker.

meer daar het kankerweefsel uitteraard eerder tot verval neigt dan het gezonde huidweefsel.

2°. Een tweede (natuurkundige) toepassing der Röntgenstralen is het fixeeren der magnetische krachten. Hiervoor plaatst men een magneet op de cassette, waarin een photographische plaat is gesloten; op de magneetstaaf legt men een dun blad karton en zift hierop ijzervijlsel uit, dat bij het kloppen gaat liggen in de richting der magnetische krachtlijnen. Nu wordt alles belicht en men verkrijgt een radiographie, waarin de krachtlijnen in schaduw te zien zijn.

3°. Zij worden ook aangewend tot het onderzoeken van mummies. Te Weenen in het oudheidkundig museum is een Egyptische mummie, die op de gewone wijze in banden is gewikkeld, waarvan men voorheen niet wist of deze mummie was van een mensch of van een ibis, den heiligen vogel der Nijloevers. In eene radiographie van deze mummie herkende men echter duidelijk den schedel van een vogel en bleek zij dus een ibis te zijn. Curieus ook is de volgende ontdekking, welke een ware teleurstelling was voor degenen, die zoo gaarne een tweeslachtig wezen voor overgang van dier tot mensch zouden willen zien. De heeren Flameng en Farman te Parijs hadden in hun bezit een vreemdsoortige mummie, die uit Japan afkomstig was. Het scheen een wezen, half mensch, half visch. De voorste ledematen komen overeen met armen, doch de handen eindigen in scherpe klauwen. De achterste helft van het lichaam is voorzien van vinnen. De eigenaars lieten deze mummie door den heer A. Londe belichten met Röntgen-stralen. En wat bleek nu? Dat men hier te doen had met eene prachtige vervalsching, zooals er zoovele antiquiteiten nagemaakt en vervalscht zijn! Het negatief toonde aan, dat er geen spoor van eenig beenig geraamte aanwezig was; zelfs de tanden waren niet van been, maar van een plantaardige stof nagemaakt. Het eenige ondoordringbare in heel het wezen zijn de ijzerdraden, waaruit de vingers zijn samengesteld. Wie weet, welke koddige verrassingen er aan 't licht zouden komen, als de mummies in *onze* Musea eens op die manier werden onderzocht!

4°. De Röntgen-stralen geven ook licht en voordeel op industrieel gebied. Zij geven o. a. het middel aan de hand, om echte diamanten van valsche te onderscheiden, daar de echte veel meer stralen doorlaten dan de valsche.

Zoo ook is het bekend, dat de mannelijke cocon van den zijdeworm veel meer zijde levert dan de vrouwelijke, zoodat het voor de zijde-industrie van belang is deze vooraf te kunnen onderscheiden. De heer Testenoire te Lyon heeft met den scheikundige D. Levrat eene oplossing op dit vraagstuk gevonden door toepassing der Röntgen-stralen. De vrouwelijke poppen hebben in haar lichaam de eieren, die bevrucht zullen worden, als zij vlinders zijn geworden. De eieren nu laten de stralen niet zoo goed door als het overige lichaam der pop. Men kan dus èn met diagraphie èn met radiographie, door het omhulsel van den cocon heen duidelijk de mannelijke en de vrouwelijke poppen onderscheiden.

* * *

Wij hadden nog gaarne categorisch het verschil en de overeenkomst aangegeven tusschen onze Röntgen-stralen en de stralen van 't zonnelicht, van Lenard en van Becquerel; maar het zou onbescheiden zijn nog meer plaatsruimte van de redactie en nog meer aandacht van den lezer te vragen. Wij eindigen met er op te wijzen, hoe uit 't bovenstaande zonneklaar blijkt, dat de Röntgen-stralen terecht met geestdrift zijn begroet, dat ze wel waard zijn de onvermoeide studie en groote kosten, die besteed zijn om ze te bestudeeren en te verbeteren, en dat ze een wonderbaar verschijnsel zijn in Gods schoone natuur, een heerlijke weldaad den mensch gegeven door den goeden en machtigen Schepper des lichts.

Hageveld, 12 November 1902. E. H. RIJKENBERG.

ONDERWIJS RIJKSZAAK.

Uit de dagbladen hebben wij vernomen, dat er, na kennismaking met de troonrede van dit jaar, eenige ongerustheid heerscht in anti-liberale kringen, omdat in dit staatsstuk geen voorstel wordt aangekondigd »ter finale oplossing van het onderwijsvraagstuk in den geest van het gewijzigd Unie-rapport", zelfs niet om alle onderwijzerstractementen ten laste van het Rijk te brengen.

Die ongerustheid heerscht niet alleen onder de christelijke *onderwijzers*, zegt de *Nieuwe provinc. Groninger Courant:* »O neen, in heel den kring der voorstanders van ons christelijk onderwijs is teleurstelling te vinden, en we hebben reeds heel wat bewijzen daarvan gezien. De besturen van bestaande scholen zien elken dag, dat er verandering moet komen, maar ze zijn niet bij machte daartoe over te gaan. En nog honderden en duizenden ouders hebben hun kinderen op een school, waar zij ze liefst niet hadden, of houden ze thuis bij gebrek aan een school, die ze volkomen vertrouwen kunnen. In beide gevallen gevoelen ze gewetensknaging; hetzij omdat ze handelen tegen de belofte bij den doop afgelegd, of omdat ze hun kinderen verstoken laten van het hoogstnoodige onderwijs".

De Standaard wees er op, dat deze zaak niet zoo spoedig bij de Tweede Kamer aanhangig kan worden gemaakt: »Zulk een regeling staat maar niet op zich zelve, maar heeft tengevolge : 1. een uitgaaf door het Rijk van eenige millioenen; 2. een gewijzigde verhouding tusschen de Rijks- en Gemeente-financiën en 3. een radicale herziening van de Schoolwet-Mackay".

Ofschoon wij de juistheid hiervan ten volle erkennen, zal het allen bevorderaars der bijzondere school toch goed gedaan hebben, te zien, dat de leden der Tweede Kamer op de schoolquaestie het oog gericht houden en uiting gegeven hebben aan de in sommige kringen heerschende ongerustheid.

In het Hoofdstuk *Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1903* van het voorloopig verslag lezen wij:

»Van der Regeering bevriende zijde werd voorts verklaard, dat men in de jongste troonrede met eenige teleurstelling en bezorgdheid de aankondiging van een voorstel betreffende de vrijmaking van het lager onderwijs had gemist, omdat het uit een algemeen staatkundig oogpunt hoogst wenschelijk is, dit vraagstuk zoo spoedig mogelijk op te lossen; omdat eerst daarna een regeling van het volksonderwijs mogelijk wordt, die zich aanpast aan het volksleven, en met het oog op de financieele belangen der bijzondere onderwijzers en der ouders.

»Uit het aankondigen van voorstellen tot meerdere vrijmaking van het hooger- en middelbaar onderwijs in de Troonrede, meende men te moeten opmaken, dat de bedoeling is voor de meerdere vrijmaking van het lager onderwijs voorshands niets te doen. Men hoopte, dat klaar en duidelijk in de Mem. v. Antw. zal worden gezegd, welke de voornemens der Regeering zijn ten aanzien der schoolquaestie en wanneer voorstellen daaromtrent zijn te verwachten".

Dit heeft van de Regeering het antwoord uitgelokt, dat zij hoopte in de troonrede van het volgend jaar een wetsontwerp aan te kondigen tot vrijmaking van het lager onderwijs. Mij dunkt met deze verklaring mogen wij tevreden zijn.

Daar in elk geval de quaestie: moet het onderwijs bekostigd worden door den Staat of door de Gemeente, een der voornaamste vragen van den dag is — met lette hier o. a. ook op de beraadslaging over de begrooting van de Gemeente Amsterdam — acht ik het niet ongeraden den stand dier quaestie uiteen te zetten, vooral van dit gedeelte der quaestie: is het wenschelijk, dat de salarieering van alle onderwijzers Rijkszaak worde?

In verschillende bladen en tijdschriften vindt men deze zaak besproken. Ik tracht datgene, wat mij daarvan onder de oogen gekomen is, hier bij elkaar te voegen, opdat de lezer in staat gesteld worde zich een oordeel en een leid-

draad ter bespreking en behandeling der onderwijszaak te vormen.

* * *

In het *Christelijk Schoolblad* van 10 October l.l. lezen wij: »Het volgende schrijven is verzonden aan de Heeren Dr. A. Kuyper, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Mr. A. E. Baron Mackay, Dr. J. Th. de Visser en J. van Alphen:

Het Hoofdbestuur der Vereeniging van Christelijke onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland en de Overzeesche Bezittingen neemt beleefd de vrijheid u te vragen, of het niet wenschelijk zou zijn alsnog tot behandeling over te gaan van de motie, door u met vier andere heeren voorgesteld op Donderdag 2 Mei 1901 in de zitting der Tweede Kamer van onze Staten-Generaal. De door ons bedoelde motie luidde aldus:

»De Kamer, van oordeel, dat het gewenscht is de door de wet vastgestelde minima van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare en bijzondere lagere scholen, alsmede wettelijke verhoogingin der jaarwedden ten laste van het Rijk te brengen, gaat over tot de orde van den dag."

Dat we juist nu meenen met deze vraag tot u te moeten komen, vindt zijn grond in de volgende overwegingen.

Vooreerst staat het niet slechts bij ons, maar ook bij u vast, dat de aanneming der motie en de belichaming van haren inhoud in een wetsvoorstel niet zou geven de finale oplossing der schoolquaestie. Reeds in 1877 toch dienden de HH. Van den Berch van Heemstede, Schimmelpenninck van der Oye, Kuyper, Van Wassenaar van Catwijck, Teding van Berkhout, Æ. Mackay, Van Asch van Wijck en Van Heemstra een amendement in op het toen aanhangige wetsontwerp, waarin o. m. voorkwam:

»de uitbetaling van eene vaste jaarwedde van Rijkswege aan alle onderwijzers, volgens bij de wet vast te stellen regelen";

doch uitdrukkelijk werd toen verklaard, dat dit amendement slechts bevatte: »de minimum eischen onzerzijds".

En bij het volkspetitionnement van 1878 werd in de »Memorie ter adstructie van het smeekschrift" als zesde wijze van oplossing voorgesteld:

»bezoldiging uit 's Rijks Schatkist van alle onderwijzers in werkelijken dienst met het door de wet te bepalen minimum".

Doch ook toen werd er bijgevoegd, dat dit stelsel slechts genoemd werd ter wille der volledigheid, doch niet werd aanbevolen »daar dit voorstel hoogstens tegemoetkoming aan de bestaande bezwaren,

geen wegneming van grieven en allerminst eene oplossing van de hangende quaestie bedoelen kon".

In de tweede plaats achtten wij het niet noodig, vroeger met deze vraag tot u te komen, omdat het Program van Actie der Antirevolutionaire partij als punt één noemde:

»Voor zoover de Grondwet toelaat, finale oplossing van het onderwijs-vraagstuk in den geest van het gewijzigde Unie-rapport".

Toen dan ook de Christelijke partijen door Gods gunste de zege hadden behaald, en het Hare Majesteit onze geliefde Koningin behaagde een der onderteekenaars van de motie te roepen tot het formeeren van een ministerie, meenden we te mogen verwachten, dat de finale oplossing van het onderwijs-vraagstuk aanstaande was, te meer, toen de Troonrede van het vorige jaar uitsprak, dat »voor de vrijmaking van het onderwijs in zijn *onderscheidene* vertakkingen zou worden voortgeschreden op den ingeslagen weg".

Ditmaal echter sprak de Troonrede wel van »meerdere vrijmaking van het hooger- en middelbaar onderwijs", doch niet van het lager. Wel trok het ook onze aandacht, dat Hare Majesteit »voor de betere ineenschakeling van de verschillende deelen van het onderwijs en de wijzigingen, die te dien einde in de onderwijswetten zullen zijn aan te brengen, eene Staatscommissie wil benoemen".

Door ons werd hieruit — misschien geheel ten onrechte — afgeleid, dat er voor dit oogenblik onoverkomelijke bezwaren bestaan om tot de finale oplossing der schoolquaestie te komen.

't Is daarom, dat we beleefd de vrijheid nemen u thans te vragen, of het niet raadzaam zou wezen — indien de finale oplossing der schoolquaestie nog moet wachten — ook dit station aan te doen op den weg, die tot algeheele vrijmaking van het lager onderwijs leiden zal.

Met de mededeeling, dat een gelijkluidend schrijven gericht is aan de vier andere heeren, die de motie teekenden, en onder toebidding van 's Heeren zegen op al uwen arbeid, hebben we de eer te zijn

Het Hoofdbestuur der Vereeniging voornoemd:

A. C. W. SCHEFFER, *Voorzitter.*
D. WIJNBEEK, *1e Secretaris.*

Harlingen, / Zwolle, 4 October 1902.

Wij zien uit bovenstaand schrijven o.m. dat het denkbeeld, de salarissen van alle onderwijzers geheel of grootendeels ten laste van het Rijk te brengen, niet nieuw is. Vijf en twintig jaar geleden werd het reeds in een amendement belichaamd door de anti-revolutionaire leden der Tweede Kamer. Kort

daarna werd het als een der volkswenschen geuit »niet maar in een krantenartikel en ook niet door den eersten den besten politieken tinnegieter, maar in een hoogst ernstig stuk, waarvan ieder lettertje overwogen was en dat op de allerplechtigste wijze aan Z. M. onzen geëerbiedigden Koning werd overhandigd" met boekdeelen vol handteekeningen in »de heerlijke dagen van het volkspetitionnement", schrijft het *Christelijk Schoolblad.* Sedert is dat denkbeeld niet verworpen maar wordt wederom in 1901 in de Tweede Kamer te berde gebracht door de voormannen van de beide fractiën der anti-revolutionaire partij en nu voor de vergetelheid behoed door de *Vereeniging van Christelijke Onderwijzers.*

Wij meenen dus wel te kunnen zeggen, dat het denkbeeld »de salarissen van alle onderwijzers komen ten laste van het Rijk" bij de anti-revolutionairen gerijpt is. Wat goeds daarin door hen gezien wordt, kan blijken uit de volgende stukken.

De Nederlander schreef omstreeks Maart 1901 (*De Katholieke School* nam het over in haar nummer van 8 Maart):

»Het Rijk betale aan alle scholen het volle tractement der onderwijzers.

»Dit alleen ligt in de lijn der Schoolwet-Mackay en maakt een billijke regeling mogelijk. De Schoolwet schrijft nu reeds het aantal verplichte onderwijzers voor met de vrijheid om dat aantal te vermeerderen. Daarnaar wordt de bijdrage berekend. Indien nu het Rijk in plaats van eene bijdrage het minimum-tractement geheel uitkeerde, waren niet alleen de bijzondere scholen maar evenzeer de gemeenten geholpen. Deze toch zouden dan door deze regeling niet — zooals de Minister nu voorstelt — met een aanzienlijk bedrag worden bezwaard, maar integendeel worden verlicht. Het zou, om de nu bestaande financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeente te bewaren, voor de hand liggen, dat van de uitkeeringen, die thans de Gemeenten van het Rijk ontvangen, werd afgetrokken het bedrag, dat door de overneming van de tractementen door het Rijk op het budget der Gemeente zal worden uitgespaard. Door deze regeling zou ook het groote bezwaar worden opgeheven, dat de jongere onderwijzers gemakkelijker plaats

vinden dan de oudere. Natuurlijk zou deze regeling aan het Rijk veel kosten, maar niet meer dan billijk is; immers is het voor het belastingbetalend publiek onverschillig of het aan het Rijk dan wel aan de Gemeente betaalt. Voor de openbare school blijft alles hetzelfde, alleen met dit gewichtig onderscheid, dat de groote Gemeenten niet meer onbillijk gedrukt worden door de zware lasten, welke de Schoolwet haar thans oplegt. Het Rijk, dat de openbare school bijkans geheel regelt naar zijn inzicht, dient dan ook de betaling der onderwijzers te beschouwen en te behandelen als een Rijkszaak. De bijzondere scholen zouden door de regeling zeer worden gebaat, maar toch geen cent te veel ontvangen. Daar de tractementen geregeld worden naar het aantal onderwijzers per groep kinderen, zou, als de bijzondere scholen er niet waren, uit de Rijkskas evenveel worden betaald, als nu zij er wel zijn. Voor 's Rijks finantien is het volmaakt onverschillig of het tractement betaald wordt aan een onderwijzer, aangesteld door een Gemeente dan wel door een schoolbestuur.

»Schoolgeldheffing zal blijven; want zonder haar kunnen de overige kosten der school niet worden gedekt. Zij zal natuurlijk ook moeten blijven voor de Gemeentescholen. De vrijheid der Gemeentebesturen om de scholen wat ruimer in te richten dan de wet strikt eischt, behoeft niet te worden verkort. Op deze wijze zou, ook zonder nog te komen tot toepassing van het bekende Unierapport, een flinke stap in de goede richting worden gedaan, vooral indien — wat wij voor het onderwijs en de onderwijzers hoog noodig achten — het Rijk het tractement uitkeerde aan alle onderwijzers, die gedurende een jaar aan het wettelijk getal leerlingen onderricht hebben gegeven, ook wanneer deze een school hebben opgericht voor eigen rekening, en dus niet aangesteld zijn door een particuliere vereeniging of een kerk. Dan, maar ook eerst dan, is de vrijheid der ouders gewaarborgd, zonder dat de belangen, die ook de overheid op schoolgebied te verdedigen heeft, worden geschaad".

De heer De Visser sprak den 2 Mei 1901 in de Tweede Kamer (bl. 1605): »In de derde plaats wordt, in verband met

die andere voorstellen, in dit ontwerp de Staatsbijdrage aan de Gemeenten, ten behoeve van het onderwijzend personeel, verhoogd, maar daarmede het beginsel van die financieele hulp aan de Gemeenten steviger in de wet vastgesteld. En dat nu is juist, ik mag wel zeggen, met den algemeenen wensch der onderwijzers in strijd. In een ons toegezonden adres van de Commissie uit de hoofdbesturen van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, den Bond van Nederlandsche Onderwijzers en de Vereeniging van Hoofden van scholen in Nederland wordt daartegen krachtig opgekomen. Zij wenschen, dat vele verhoogingen ten laste van het Rijk zullen komen. En eigenaardig werd dezer dagen in den boezem van christelijke onderwijzers en onderwijzeressen ook de volgende resolutie aangenomen: »Het Rijk keere al de verhoogingen van de traktementen uit zoowel van de onderwijzers der openbare als die der bijzondere scholen". Dit is best te begrijpen. En dat niet alleen op grond van financieele overwegingen. Het gevaar dreigt nu toch, dat verschillende Gemeenten en schoolbesturen zullen uitzien naar goedkoope leerkrachten, en menschen, die de hoofdakte en dienstjaren hebben, zullen worden achtergezet bij mannen van de practijk. De onderwijzer, die langen tijd op eenzelfde standplaats blijft, wordt voor zijn gemeentenaren duurder, en er behoeft niet veel te gebeuren, om hem dit te doen gevoelen en verlangend uit te zien naar zijn vertrek... In de practijk zal derhalve het vaster leggen van de banden tusschen Staat en Gemeente op dit gebied niet bevorderlijk zijn aan de verbetering van de positie van het onderwijzend personeel".

Wij lezen in *De Nederlander* (Februari 1902): »De Minister wil de Gemeenten verplichten de tractementen te verhoogen, waardoor de bijzondere scholen dit ook zullen moeten doen, maar voor die verhooging kunnen de bijzondere scholen niets ontvangen, omdat de Gemeenten niets mogen uitkeeren. Het is o. i. zoo goed als zeker, dat reeds zeer spoedig menige school zal moeten bezwijken, tenzij — wat natuurlijk altijd mogelijk is — de offervaardigheid nog meer toeneemt... Daarbij komt nog dit. Zeer stellig zijn vele Gemeenten niet

bij machte het minimum tractement uit te keeren. In dat geval zal weer het Rijk moeten bijspringen, krachtens art. 49 der Schoolwet. Maar dan zal, ondanks het beginsel der wet Mackay, toch het Rijk aan de bijzondere scholen minder uitkeeren dan aan de openbare. Wat nu toch reeds te veel geschiedt, zal dan bijna regel worden. Er is slechte ééne regeling, die aan alle moeilijkheden een einde kan maken. Het Rijk betale aan alle scholen het volle tractement der onderwijzers".

* * *

Vindt het voorstel om alle onderwijzers door het Rijk te laten salarieeren bij de Katholieken evenveel bijval? Ik geloof niet algemeen.

Wel vinden wij in de Kamerzitting van 1 Mei 1901, toen »het wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van enkele bepalingen der wet tot regeling van het lager onderwijs" aan de orde kwam, door den Voorzitter ook de ontvangst van deze beide adressen gemeld:

Een adres van het hoofdbestuur van de St. Lebuinus-Vereeniging, Diocesaan-Vereeniging van R. K. bijzondere onderwijzers in het Aartsbisdom Utrecht. Adressant verzoekt de verhoogingen (die voor onderwijzers aan openbare scholen vastgesteld worden) ook te doen gelden voor onderwijzers aan bijzondere scholen, met dien verstande, dat de verhoogingen komen ten laste van het Rijk.

Een adres van het hoofdbestuur der Diocesaan-Vereeniging van R. K. bijzondere onderwijzers in het Bisdom van Haarlem. Adressant verzoekt de minima-salarissen en de verhoogingen van openbare en bijzondere onderwijzers geheel ten laste van het Rijk te brengen. Zoo hiertegen overwegend bezwaar bestaat, wordt verzocht de verhoogingen èn voor de bijzondere èn voor de openbare onderwijzers te brengen voor Rijksrekening.

Ook bevat *De Katholieke School* van 6 November j.l. een artikel, waarin de heer V. D. B. de vraag: »Zou het wenschelijk zijn, dat deze motie [bovengenoemd, bl. 428] in behandeling genomen en aangenomen werd niet alleen, maar ook, dat er gevolg gegeven werd aan de daarin neêrgelegde wenschen?" beantwoordt met: »Onzes inziens, zeer zeker". Dan ontwikkelt de schrijver zijne meening: dat allen, zoowel

hoofden van scholen in spé, als die in functie, zoowel solliciteerende als niet-solliciteerende onderwijzers — behalve misschien de pasbeginnenden, die wellicht nog wat langer op eene aanstelling zouden moeten wachten, dan nu reeds het geval is — met de nieuwe, gewenschte regeling gebaat zouden zijn; dat de salarissen er op menige plaats door zouden stijgen; dat het prestige van den onderwijzer er door zou verhoogd worden; dat er meer gelijkheid zou komen tusschen de traktementen der bijzondere en die der openbare onderwijzers. Ten slotte verklaart hij: »Welke nadeelen kunnen we nu tegenover al die gewichtige voordeelen stellen? Ik moet eerlijk bekennen, m. i. geene, die de moeite waard zijn er onze aandacht aan te schenken".

Dat ook Mgr. Dr. Schaepman geen ernstige bezwaren ziet tegen de salarieering van alle onderwijzers door den Staat, meen ik te mogen besluiten uit deze woorden, gesproken in de Tweede Kamer den 27sten Febr. 1900 (bl. 1009): »Aan dat Unie-rapport zijn zekere conclusiën toegevoegd, van welken ik eenvoudig den korten inhoud teruggeef. Deze conclusiën vorderen 1°. schoolgeldheffing — en wel: proportioneele schoolgeldheffing; 2°. *de verplichting voor den Staat om alle scholen te bekostigen: zoowel de vrije als de openbare*, om bij dezen term te blijven; en 3°. dat de uitkeering van de Rijksbijdrage aan alle scholen verbonden blijve aan voorwaarden, evenals thans bij art. 54 bis geschiedt, dat het onderwijs in maatschappelijken zin goed onderwijs zij. De conclusiën aanvaard ik *ten volle* en omhels ik van ganscher harte".

Wel werden in afdeelingen van Katholieke Onderwijzersvereenigingen wenschen geuit in den geest van beide vermelde adressen — toch meer in dien van het eerste dan in dien van het tweede — maar van *algemeene* instemming daarmede onder de onderwijzers, en vooral niet onder de bevorderaars van het katholiek onderwijs buiten den onderwijzersstand, is niets gebleken.

Het stilzwijgen van velen, die eenigszins geroepen schijnen zich over deze vraag openlijk uit te spreken, de onbepaaldheid en onzekerheid in de rede van hen, die door de omstandig-

heden genoopt worden deze quaestie in eenige bijeenkomst aan te roeren, de meerdere adhaesie, welke aan het adres van Utrecht boven dat van Haarlem betuigd wordt, toont duidelijk eenige aarzeling in de stemming der Katholieken. En deze aarzeling vindt blijkbaar haren grond in de vrees, dat wij tegenover het voordeel der salarieering van Rijkswege een aanmerkelijk deel van wat ons nog aan vrijheid in de inrichting van onze schoolzaken overblijft, zullen moeten inboeten.

Bevestigd word ik in die meening door het eerste artikel over *Het Unie-Rapport* in *De Katholieke School* van 31 Juli 1902.

De schrijver, de heer S., een der beide redacteurs van dit weekblad, citeert uit het Unie-Rapport: »De vraag dringt zich op, of meer volledige toepassing der in 1889 aangenomen beginselen op schoolwetgebied eene verbetering zou brengen in den toestand; of niet aan de genoemde en vele andere genoeg bekende grieven kon worden tegemoet gekomen door de gemeentebesturen te ontheffen van de verplichting om zelve de kosten van haar lager onderwijs te dragen, door deze ten laste te brengen van het Rijk, en door aan alle scholen eene bijdrage op gelijken voet uit te keeren en alzoo de oprichting van bijzondere scholen, onverschillig van welke richting, in de hand te werken".

Dan zegt hij: »Zoo staan wij met één sprong in het midden der belangrijke kwestie: Onderwijs-Rijkszaak. Er zijn ook onder de Katholieken besliste voorstanders eener regeling van ons volksonderwijs in dien geest. Ofschoon ook wij erkennen, dat er voor de verwezenlijking van het denkbeeld veel te zeggen valt, dient hier een gewichtig voorbehoud gemaakt te worden. Het onderwijs kan, naar onze meening, nooit Rijkszaak worden in den vollen omvang, als b.v. het postwezen Rijkszaak is. De benoeming der onderwijzers als Rijksambtenaren zouden wij, zelfs voor de openbare school, niet wenschelijk achten. Eene liberale regeering kon van deze bevoegdheid allicht een bedenkelijk gebruik maken. Wat de bijzondere school betreft, de vrijheid van het paedagogisch beginsel vordert, dat de keuze van het hoofd en de

onderwijzers blijve aan het Bestuur der school, dat geacht kan worden de *ouders* der leerlingen te representeeren . . . .

»Onmiddellijk erkennen wij, dat in dit stuk [het Unie-Rapport] van Onderwijs-Rijkszaak in geen andere termen wordt gewaagd, dan alleen welke betreft de *finantieele* verhouding van het Rijk tot de school.

»Nu is het echter eene onloochenbare waarheid, dat aan het geld zekere invloed onafscheidelijk verbonden is. Wie eene zaak ondersteunt, heeft het recht te onderzoeken, of de zaak steun verdient. Eene verhooging der Rijksbijdrage aan de bijzondere school zal zeer waarschijnlijk ook nieuwe verplichtingen tengevolge hebben. Toch mogen wij, voorstanders van het Bijzonder Onderwijs, ons eerst-geboorterecht niet voor een schotel linzen verkoopen. Hoe gaarne wij de ruimere hulp van den Staat aanvaarden, wij wenschen tevens onze vrijheid zooveel mogelijk te behouden. De onderhandelingen, die tot den vrede moeten leiden, zullen derhalve loopen over de dubbele vraag: wat is het minimum der eischen voor den ruimeren steun van Rijkswege gesteld? Wat is het maximum van den finantieelen steun, dien het Rijk ook aan de bijzondere school wil verleenen? Indien de Regeering op deze dubbele vraag een algemeen bevredigend antwoord kan geven, dan is de finale oplossing der onderwijsquaestie zoo goed als verzekerd".

Is de vrees voor het verlies van onze vrijheid gegrond?

De heer Tydeman sprak den 2den Mei 1901 in de Tweede Kamer (blz. 1615): »Nu springt één zaak terstond in het oog. *Hoe meer geld het bijzonder onderwijs uit de Staatskas krijgt, hoe meer de Staat waarborgen zal moeten eischen, dat het onderwijs goed zij* . . . . Men kan geen Staatsgeld toestaan zonder contrôle over het gebruik daarvan en, indien men inderdaad een vrije school wil, waarin geen Staatsschoolopziener zijn neus steekt, en men onderwijs kan geven waarin men wil en hoe men wil, dan is betaling uit de Staatskas daarmede onvereenigbaar. De eerste vraag, die hierbij rijst, is: wordt het geld voor het onderwijs inderdaad besteed? *Die vraag is voor een groot deel van het bijzonder onderwijs*

nog niet zoo gemakkelijk te beantwoorden. — De tweede vraag is: hoe wordt het geld daarvoor besteed? — Op beide vragen moet men een voldoend antwoord krijgen; hetgeen natuurlijk niet uitsluit, dat zekere mate van vrijheid in het beheer en bestuur van gesubsidieerde bijzondere scholen kan worden gegeven".

Op het Paaschcongres der sociaal-democratische arbeiderspartij in dit jaar gehouden, luidde de motie betreffende het onderwijs, die door de meerderheid werd voorgesteld en aangenomen: »Het Congres der S. D. A. P. stelt den eisch te zorgen, dat overal algemeen verplicht kosteloos voldoend lager onderwijs worde gegeven, ... stelt aan de bijzondere school dezelfde materieele eischen als aan de openbare, ook wat betreft de positie der onderwijzers, wier zelfstandigheid door den Staat moet worden gewaarborgd, evenals de vrijheid der ouders, en verklaart zich *alleen onder geheele voldoening aan deze voorwaarden* voor maatregelen, welke de gelijkstelling van de bijzondere school met de openbare beoogen".

In de toelichting dier motie zeide, volgens het verslag van *De Telegraaf*, de heer Vliegen o. a.: »De bijzondere school moet voldoen aan alle eischen, die aan de openbare school worden gesteld. De waarborgen voor de bijzondere school houden op aan de deur van de school, zoolang de onderwijzer daarop geen invloed heeft, zoolang hij geen zelfstandig mensch is. Het komt er nu op aan, deze te versterken door de zelfstandigheid van den onderwijzer, die moet worden gewaarborgd. Daarom wordt in deze motie geëischt, dat de onderwijzer dezelfde positie krijgt als de onderwijzer aan de openbare school. *Bij ontslag zal b.v. de Staat daarin een woordje moeten hebben meê te spreken*. . . . Wij zullen deze waarborgen niet laten invoeren stukje voor stukje, doch eischen alle waarborgen, en zoolang die er niet zijn, krijgen zij geen cent. Daarom zullen de Kamerleden van de partij alles en bloc moeten voorstellen, en alleen toestemmen in subsidie, indien in alle waarborgen wordt toegestemd. Een volledig stel van waarborgen dus tegen een volledige subsidie van de bijzondere scholen".

Het Volk schreef na de aanneming dier motie: »Geld voor de bijzondere school willen wij toestaan met ruime hand, even zooveel als noodig is om haar tot het hoogste peil op te voeren. Maar zoodra dan ook eenmaal de Staat aan de bijzondere school dezelfde hulpmiddelen toestaat als aan de openbare, treedt de eisch, door ons Congres gesteld, in werking: dat zij aan dezelfde materieele voorwaarden als de openbare voldoet. Materieele voorwaarden, dat is: de verschillende richting van het onderwijs daargelaten. De richting laten wij vrij; maar *dezelfde leervakken, even degelijk en uitgebreid behandeld als aan de openbare,* moeten aan de bijzondere school worden onderwezen".

Ziet daar wat ons, indien alle lager onderwijs in finantieel opzicht Rijkszaak wordt, door onze tegenstanders aan vrijheid zal gelaten worden.

Wenden wij ons nu tot onze medestanders, vooreerst tot den heer Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Wat wij van dezen grooten voorstander van het bijzonder onderwijs te wachten hebben in deze zaak, is mij niet duidelijk.

Als eerste, mij ietwat troebele bron, waaruit ik de kennis van des heeren Lohman's meening in deze putten kan, is het antwoord, dat Z.E. den 5^{en} Februari 1901 gegeven heeft aan het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Onderwijzers Genootschap op het verzoek zijne denkbeelden te willen uiteenzetten »betreffende de mogelijkheid en de wenschelijkheid, de zorg voor het lager onderwijs geheel of grootendeels aan den Staat over te dragen". Om den gedachtengang des schrijvers niet te verstoren en den lezers het verstaan van het opstel niet moeielijker te maken, acht ik mij verplicht een groot deel van dit antwoord te citeeren.

»De overheid heeft er belang bij, dat de kinderen allen zeker onderwijs genieten, en zij is, door haar macht om belasting te heffen, in staat dat onderwijs te bekostigen. Als de overheid zich met het onderwijs bemoeit, dan geschiedt dit niet enkel ter tegemoetkoming van minder gegoeden (dus als armenzorg), maar ook in het direct belang der gemeenschap. Het is om die reden, dat zij ook niet tegenover scholen, die zich zelven geheel bedruipen, geheel onver-

schillig mag zijn; o. a. wordt het steeds noodiger, zekere eenheid van program te hebben, vermits ook het latere onderwijs zich moet aansluiten aan het lagere. Voor de bruikbaarheid der scholen is zekere gelijkmatigheid van behandeling der leerstof onmisbaar, en die is alleen door overheidsbemoeiing verkrijgbaar. — Welke overheid nu is allereerst voor die bemoeiing aangewezen? Blijkens de historie de locale overheid. Overal en ten allen tijde begint de zorg voor het openbaar onderwijs bij de gemeente. Maar al spoedig bemoeit ook de landsoverheid zich er mee, daar de gemeente niet altijd voldoende bij machte of gewillig is, aan de steeds toenemende eischen van het onderwijs te gemoet te komen. — De natuurlijke ontwikkeling is dus: gemeentescholen voor de massa, naast de bijzondere opleiding, doch onder leiding en contrôle van het Rijk. Die bemoeiing van het Rijk is ook noodig in het belang van het onderwijzend personeel, zoowel om dit behoorlijk te bezoldigen, *als om er over te kunnen beschikken naar de behoefte.* Dit laatste punt wordt ten onzent geheel maar, naar ik meen, in Duitschland niet over het hoofd gezien. — Intusschen heeft zich sedert de reformatie een moeilijkheid doen gevoelen, die vroeger niet bestond. Zoolang over de groote beginselen van opvoeding en onderwijs bij geheel het volk zekere eensgezindheid bestaat, is er voor de ouders geen principieel bezwaar tegen een regeling, als boven geschetst is. Zoodra evenwel die eensgezindheid ophoudt, zijn de ouders niet meer verantwoord, als zij hun kroost naar de overheidsschool zenden, zonder de zekerheid te hebben dat het daar te geven onderwijs zich aansluit aan hun eigen godsdienstige overtuigingen. Van dat oogenblik af treden de ouders dus weer meer op den voorgrond. — Om de eenheid der openbare school te bewaren, heeft men de zoogenaamde neutraliteit uitgevonden, maar dit middel heeft de eenheid niet kunnen redden; naast de openbare heeft zich de bijzondere volksschool ontwikkeld. — Beide soorten van scholen kunnen slechts rustig naast elkaar bestaan, indien ze beiden naar denzelfden maatstaf worden ondersteund uit de publieke kas: anders toch ontstaat een niet te rechtvaardigen rechtsongelijkheid tusschen de ouders. Zulk eene, naar vaste regelen, voor allen gelijk werkende ondersteuning is alleen mogelijk, indien zij uit de rijkskas geschiedt. Het opleggen aan de gemeente van steeds wisselende uitkeeringen ten behoeve van de bijzondere scholen is met een behoorlijk finantieel bestuur der gemeente onbestaanbaar. Daarom zal de eenig mogelijke oplossing dezer moeilijkheid zijn, het overbrengen van de finantieele bemoeiingen der gemeente op de Rijkskas. Dit is reeds voor een deel geschied, doch men blijft steeds ter halverwege staan, waardoor de zaak duur en verward wordt. Het verplaatsen der finantieele zorgen van de gemeente naar het Rijk heeft ook dit voordeel, dat het een gelijkmatigen druk op de gemeenten legt. Reeds

nu wordt de inrichting der school — nauw samenhangende met hare kostbaarheid — zoo goed als geheel geregeld door de rijkswet; de gemeenten worden daardoor op zeer groote kosten gejaagd; de kleine moeten vaak betalen boven haar finantieele krachten; sommige groote gemeenten, waar tal van onvermogenden naar toe stroomen, worden eveneens onbillijk gedrukt. Nam het Rijk de kosten over, en trok het daarentegen de uitkeeringen aan de gemeente krachtens de Wet van 24 Oct. 1897 (*Stbld.* n°. 156) in, dan ware de zaak m. i. beter geregeld dan nu. Natuurlijk ware dan van allen, zoover ze daartoe in staat zijn, een aan het Rijk uit te betalen schoolgeld te heffen, omdat de school toch in de eerste plaats aan de gebruikers zelven ten goede komt. — Door deze regeling zou de Rijksoverheid niet meerdere bemoeiing krijgen met de inrichting der school, dan zij thans reeds heeft; *zij zou misschien zich ruimer bevoegdheid moeten voorbehouden ten aanzien van de benoeming, het ontslag en de verplaatsing der onderwijzers*, en in elk geval orde en regelmaat in hunne bezoldiging kunnen brengen. — Maar daarom zou de bemoeiing van de gemeente-overheid met de openbare scholen nog niet behoeven op te houden. Waar de particulieren niet zelven de noodige scholen oprichten, of eventueel de bestaande in huur van de gemeente overnemen, daar is het gemeentebestuur, omdat dit krachtens de wet bestaat en dus permanent is, het daarvoor aangewezen college. — Volksscholen alleen door rijksambtenaren te laten besturen, zou niet bevorderlijk zijn voor volksontwikkeling. Het spreekt intusschen van zelf, dat de gemeentebesturen — behoudens eenige noodzakelijke wijzigingen — geen andere aanspraken op de Rijkskas zouden moeten hebben dan de bijzondere scholen, en dat zij ook uit de gemeentekas geen gelden zouden moeten trekken. — Naar mijne meening zal dan voor de openbare school de »neutraliteits"-clausule ook moeten vervallen, daar, indien langs den hier bedoelden weg de quaestie tot oplossing wordt gebracht, die clausule, die niets dan onheil gebracht heeft, geheel onnoodig wordt. Als het gemeentebestuur misbruik maakt van zijn meerdere vrijheid, om het onderwijs in te richten naar eigen inzicht, zijn de particulieren altijd bevoegd zelf een school naast de openbare op te richten. — Het komt mij derhalve voor, dat de zorg voor het lager onderwijs op het Rijk kan en behoort te worden overgebracht, mits tegelijkertijd voor de volkomen gelijkheid en vrijheid der bijzondere scholen gezorgd wordt, en tevens, waar noodig, van de hulp en medewerking der gemeentebesturen als tusschenschakel gebruik worde gemaakt. — Zulk een stelsel onderstelt intusschen vriendschappelijke samenwerking op meerdere punten tusschen openbare en bijzondere scholen. Deze zou zeer worden bevorderd door het in het leven roepen van meer algemeene schoolcommissiën op de een of andere wijze te benoemen door hen, die

bij het onderwijs, onverschillig door wie dit gegeven wordt, belang hebben. Op die wijze kan onder bescherming en hulp der Rijksoverheid eene vrije — hetzij dan eene bijzondere of openbare — school ontstaan, en de vreedzame ontwikkeling van het geheele volk beter dan nu worden verzekerd".

Om bij de quaestie te blijven, die ons hier bezig houdt — hoe groot een deel van de vrijheid, die ons in onderwijszaken nog overblijft, moeten wij volgens de heer S. L. inboeten tegen het voorrecht, dat het onderwijs finantiëel Rijkszaak wordt? — vestig ik slechts de aandacht op de uitdrukkingen: »Voor de bruikbaarheid der scholen is *zekere gelijkmatigheid van behandeling der leerstof* onmisbaar, en die is alleen door overheidsbemoeiing verkrijgbaar". — »De bemoeiing van het Rijk is ook noodig in het belang van het onderwijzend personeel, zoowel om dit behoorlijk te bezoldigen, *als om er over te kunnen beschikken naar behoefte.*" — »Zij [de Rijksoverheid] zou misschien zich ruimer bevoegdheid moeten voorbehouden *ten aanzien van de benoeming, het ontslag en de verplaatsing van onderwijzers*".

Ligt het nu in de bedoeling van den heer de S. L. de Staatsbemoeiing, waarvan in deze zinsneden sprake is, zich te doen uitstrekken tot alle, bijzondere en openbare, scholen: wat blijft ons dan meer over dan *vrijheid van richting* in het onderwijs, die ons ook door de sociaal-democraten gegund wordt? En deze vrijheid nog niet geheel, want zij kan in de practijk zeer bemoeilijkt worden door de tusschenkomst van de Rijksregeering ten aanzien van de benoeming, het ontslag en de verplaatsing der onderwijzers.

Wil de geachte schrijver die staatsbemoeiing beperkt hebben tot de openbare scholen, die onder het bestuur der gemeenten blijven: hoe kunnen de bijzondere scholen dan aan die bemoeiing ontkomen, terwijl zij denzelfden finantieelen steun van het Rijk genieten als de openbare scholen, en deze juist op grond van dien steun daarmede belast worden?

Meer bemoedigend klinken over 't algemeen de woorden, door den heer de Savornin Lohman een jaar vroeger, den 17 April 1900, gesproken in de 22ste Jaarvergadering van de Unie: *Een school met den Bijbel.* De spreker behandelt het

bekende Unie-rapport, tot welks samenstelling hij heeft meegewerkt, en zegt o. a.: »Het door mij ontwikkelde stelsel is het bijdrage-stelsel. Die naam is juist, ook als de geheele bijdrage betaald wordt, mits slechts de zaak niet van den Staat uitgaat. Het is eene bijdrage, omdat de zorg voor de school overigens blijft berusten bij particulieren. Geld schept niet altijd een band; denk b. v. aan de voorschotten aan tramwegen bij de wet: de ondernemingen blijven vrij. Thorbecke heeft gezegd: »*Het geven van geld op zichzelf kan geen andere deelneming of zorg rechtvaardigen dan dat men rekenschap eische van de besteding*", wat hier geschiedt door het geld eerst te geven, nadat de uitgave gedaan is. Er worden aan tal van instellingen subsidies gegeven, zonder dat de vrijheid wordt aangerand, doch die zijn onzeker en kunnen worden ingetrokken, omdat zij niet berusten op de wet. Geschiedt dit wel, dan loopt de vrijheid nog veel minder gevaar. Het voorgedragen stelsel sluit zich aan bij het bestaande van 1889.... In ons stelsel zegt de Staat: »Ik geef in het geheel geen onderwijs; ik laat aan de ouders alle verantwoordelijkheid; ik steun hen alleen door het stellen van die regels en het eischen van die waarborgen, waaraan allen behoefte hebben, en voorts door het innen en uitbetalen van hetgeen noodig is tot het geven van onderwijs".... Indien het waar was, dat door ons stelsel de geestelijke vrijheid werd opgeofferd aan geldelijke afhankelijkheid, en het ideaal werd prijsgegeven voor de moeilijkheden der praktijk, dan zou ik het niet verdedigen. Maar ik beweer juist het tegendeel".

In dezelfde rede zegt de spreker: »Wordt in ons stelsel de school staatsschool? Worden de onderwijzers staatsambtenaren? Er wordt aan de onderwijzers geen traktement uitbetaald; de Staat neemt niet eene doorloopende verplichting op zich; maar betaalt eene bijdrage aan de besturen of aan de vrije onderwijzers [volgens dit stelsel kunnen niet slechts vrije commissies, kerkeraden enz. scholen stichten, maar ook vrije onderwijzers scholen openen], volgens wettelijke regelen ter belooning van bewezen diensten. Belemmert dat nu de vrij-

heid? Of ontstaat daardoor een blijvende band tusschen den Staat en de onderwijzers? De voorwaarden zelf kunnen beperkend zijn b. v. een minimum bedrag, dat aan den onderwijzer moet worden uitgekeerd; waarborgen tegen willekeur *enz.* Maar is dat niet juist de roeping van de overheid? Er zijn hier belangen van ouders, kinderen, onderwijzers, kerk *enz.* in het spel. Er moet eene regeling zijn, maar zulk eene, die gemaakt wordt met het oog op aller belang. Daarin ligt een waarborg, dat de wet geene onbillijke regelingen zal maken om onze scholen te benadeelen".

Dit herhaalde »*enz.*" geeft mij geen waarborg, dat de begrippen van vrijheid, willekeur, recht, dwang voor de toepassing van dit stelsel al scherp staan bij den heer Lohman — en ik zoek te vergeefs naar den waarborg, dien Z.E. zijn hoorders aanbiedt, »dat de wet geen onbillijke regelingen zal maken".

Wij hebben ons lang bezig gehouden met het gevoelen van den heer de S. L. over de verhouding van onze vrijheid tot de Rijksbijdrage in zake onderwijs. Daarover zal niemand zich verwonderen, die weet — en wie weet het niet? — van hoeveel gezag het woord van dezen intelligenten en edelen man terecht in de Tweede Kamer is, en van hoeveel invloed in kritieke oogenblikken op het lot van wetsartikelen en amendementen.

Wij dienen echter ook te vragen naar het gevoelen van andere medestanders in den schoolstrijd.

In het gewijzigd Unie-Rapport in de 22ste Jaarvergadering van de Unie: *Een school met den Bijbel*, door eene commissie van zestien heeren uitgebracht en met algemeene stemmen aangenomen, lezen wij aangaande de vraag, die ons nu bezighoudt: »De bestaande schoolwet verbindt aan de uitkeering der bijdrage voorwaarden, die, gelijk thans een ieder toegeeft, de noodige vrijheid van opvoeding en onderwijs niet belemmeren, behalve dat, evenals in den tijd toen er van Rijksbijdragen nog geen sprake was, de onderwijzers moeten voldoen aan zekere van Staatswege gestelde eischen, welke echter

met de bijdrage in geen onverbrekelijk verband staan, en op zich zelve moeten worden beoordeeld.

»Door de bijdrage aan voorwaarden te verbinden, die elke school, van welke richting ook, kan aanvaarden, heeft de wetgever het in zijne hand overal den toestand der school te verbeteren, zonder den ijver en het initiatief van particulieren te dooden.

»Evenals thans, zou de bijdrage grooter en kleiner kunnen zijn, naar gelang van het aantal vakken in de school onderwezen en het in de school benoodigd en aanwezig onderwijzend personeel.

»Bij de regeling van het bedrag der bijdrage zou ook rekening kunnen worden gehouden met de plaats der vestiging van de school, omdat de scholen ook bij gelijke inrichting niet overal hetzelfde kosten.

»De voorwaarden, aan de uitkeering verbonden, zouden dezelfde kunnen zijn als de thans bestaande. *Ter verzekering van het lot der onderwijzers, zou de overlegging moeten gevorderd worden van het bewijs, dat het bedrag aan traktement en pensioenbijdrage, waarop bij de vaststelling der bijdrage gerekend is, ook werkelijk daarvoor is besteed*".

Onder de vijf aan dit Rapport toegevoegde conclusiën, verdient hier vooral de 4de de aandacht: »De uitkeering van die bijdrage worde, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrij laten en *alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren*" 1).

Is dit het program onzer medestanders: de voorwaarden aan de uitkeering verbonden dezelfde laten als zij thans zijn; niet alleen de vrijheid van richting maar ook de nog bestaande vrijheid van inrichting van het onderwijs ongeschonden laten; alleen de overlegging vorderen van de bewijzen, dat de bijdragen werkelijk besteed zijn voor de doeleinden, waartoe zij gegeven zijn? Dan zal er van onzen kant wel geen bezwaar zijn de salarieering aller onderwijzers van

1) Vgl. aan het slot van dit artikel Bijlage I, bl. 451.

Rijkswege of, nog meer uitgebreid: »alle lager onderwijs in finantieel opzicht Rijkszaak", te aanvaarden.

Het heeft m. i. geen nut principieel te onderzoeken, in hoeverre de Staat recht heeft onze vrijheid in het schoolwezen en het onderwijs te beperken; wij onderwerpen ons eerlijk aan alle wetten en besluiten, waaraan wij in deze gebonden zijn; wij blijven met alle kracht en met groote opoffering streven naar nog hoogeren bloei van ons onderwijs en richten ons ook hierin, zooveel mogelijk, naar de aanwijzingen en wenschen van alle schoolautoriteiten, maar kunnen voor geen geld ter wereld meer van onze vrijheid inboeten.

Het beginsel, dat wij ons voor iedere nieuwe rijksbijdrage, een nieuwen band moeten laten aanleggen, is geheel valsch. Vergeten wij niet, dat het geld, hetwelk het Rijk ons in den vorm van bijdrage geeft, niet eens anders geld maar ons eigen geld is, dat wij bij wijze van belasting aan de Rijksregeering geven, om het ten nutte van het geheele volk aan te wenden [1]). Wij hebben evenveel recht om van Rijkswege met die gelden gesteund te worden in de behoeften van onze bijzondere scholen als de voorstanders van het openbaar onderwijs in hunne behoeften. En er zullen van onze zijde nog vele scholen met rijkshulp te stichten zijn, voordat wij het ons rechtmatig toekomende deel krijgen. Nu rust ongetwijfeld op het Rijk, den uitdeeler der algemeene gelden, de verplichting zich er van te verzekeren, dat zijn bijdragen goed en voor het bestemde doel besteed worden, maar daarmede worden de gesteunde ondernemingen geen rijksinrichtingen, en heeft het Rijk geen recht de leiding en het beheer dier ondernemingen te aanvaarden en hare tegenwoordige bestuurders tot zijne ondergeschikten en dienaren te degradeeren. Dit is ook de overtuiging van de anti-revolutionairen en bijzonder ook van den heer de Savornin Lohman.

Behartigenswaardig zijn de woorden, door den heer Vermeulen d.d. 2 Mei 1901 in de Tweede Kamer gesproken: »Eéne

[1]) Zoo spreekt ook Dr. Albert Stöckl, Prof. an der bisch. Akademie in Eichstätt in zijn *Lehrbuch der Pädagogik: Staat und Schule.*

zaak hoop ik, dat aan de bijzondere school, welke hier te lande de vrucht is van zóo groote en zóo edele inspanning, zal gespaard worden. Daar is in de afdeeling, waarin ik de eer had zitting te nemen, een woord gesproken, dat mij smartelijk getroffen heeft; daar is gesproken van de »Verstaatlichung" der bijzondere school. Door het aannemen van steeds meerder subsidiën, gebonden aan steeds meer verplichtingen en voorschriften van de zijde der overheid, zouden de bijzondere scholen langzamerhand het karakter gaan dragen eener speciale klasse van staatsscholen, van confessioneele staatsscholen — confessioneel zoolang en voor zoover het de oppermachtige Staat zou vergunnen.

»Mogen de vrienden en voorstanders der bijzondere school aan elke poging in die richting beproefd, van welke zijde ook komende, en met welk doel ook aangewend, krachtdadig en eensgezind het hoofd bieden.

»Veel liever een arme, doch werkelijk vrije bijzondere school, welke zich vrij gevoelt en van die vrijheid gebruik maakt, indien levend blijft de geestdrift en offervaardigheid, welke haar in Nederland alom deden ontspruiten en opgroeien, veel liever, zeg ik, zulk een school dan een rijkelijk gesubsidieerde bijzondere school, welke haar schoonste privileges prijs gaf; welke zich maakte tot dienares van den Staat; en misschien het als ideaal ging beschouwen te zijn en meer en meer te worden een met een flauw kleursel aangestreken kopie van de openbare school.

»Vreesde ik werkelijk, dat het wetsontwerp, hetwelk ons thans bezighoudt, het bijzonder onderwijs in die richting zou sturen, ik zou gewis nooit mijn stem daaraan kunnen geven. Uitingen echter, van zeer verschillende zijden door mij den laatsten tijd vernomen, gaven mij aanleiding tot dit slotwoord, dat niet meer is dan de herhaling van den wensch, van de leuze van alle ware vrienden der bijzondere school: het bijzonder onderwijs blijve werkelijk vrij".

* * *

Zijn er, die terecht vreezen, dat met de overdracht van de financieele zorg der scholen aan den Staat, diens macht zal toenemen ten koste der schoolbesturen; er zijn er ook, die geenszins ten onrechte vreezen, dat diens macht zal toenemen ten koste der gemeenten, al komt mij het eerste gevaar van meer beteekenis voor dan het tweede.

In een artikel: *Geldelijke Nood der Gemeenten* bespreekt *Het Centrum* van den 31en October l.l. het plan, de kosten van onderwijs en armenzorg over te dragen op het Rijk, en zegt:

»Dit ware zeker een zeer radicale oplossing, waardoor vooral de groote steden in niet geringe mate zouden worden geholpen. Maar daartegenover staat, dat in zulk geval de rijksbelasting een aanmerkelijke uitbreiding zou moeten ondergaan, en bovendien, *dat de geest van centralisatie een groote overwinning zou behalen. De gemeentelijke autonomie liep aldus op den duur gevaar.* En al zouden wij daarin voor het oogenblik nog geen onheil zien, het is toch niet gewenscht voor onbepaalden tijd het bestuur der gemeenten op zoo belangrijke punten geheel en al ondergeschikt te maken aan de wisselende inzichten eener kamermeerderheid.

»Hiermee zij echter geenszins gezegd, dat het ook af te keuren zou zijn, indien de bevoegdheid van het Rijk te dezen opzichte werd uitgebreid. Wanneer aan de Staatsoverheid de macht kon worden gegeven, het buitensporig opdrijven der onderwijs-uitgaven in sommige gemeenten te beperken, ware ongetwijfeld veel te winnen.

»Evenwel, een zekeren invloed dient de gemeente o.i. op de inrichting van hare scholen en ook van haar armenzorg te behouden; en daarom ware het niet aanbevelingswaardig, de kosten daarvan geheél voor rekening van het Rijk te stellen, *dat aldus, mét de koorden der beurs, ook de meest volstrekte macht over die inrichting in handen zou krijgen*".

Met de koorden der beurs de volstrekte macht over de school aan het Rijk af te staan, ligt gewis niet in de bedoeling der vrije-schoolmannen, noch der anti-revolutionarien, noch der katholieken.

Aan de gemeenten veel macht met betrekking tot de

school te laten, is niet het voornemen van de leden der Unie: *Een school met den Bijbel.* De vijfde conclusie van het Unie-Rapport luidt: »Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hunne plaats de gemeentebesturen op, *met dien verstande echter, dat zij op tijd en wijze, bij de wet te regelen, het beheer der scholen overdragen aan plaatselijke schoolcommissiën, te benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen*".

Zoolang de gemeentebesturen als schoolcommissiën fungeeren moet aan hun macht door den Staat geen afbreuk gedaan worden. Zij kunnen de scholen der gemeente beter inrichten naar de behoeften der streek en der plaats. De Staat zal meer streven naar eene inrichting van alle scholen volgens één type, zal licht alle lagere-scholieren willen africhten voor eene hoogere-burgerschool of eene dergelijke.

De woorden des heeren Lohman in zijn antwoord aan het Nederl. Onderw. Genootschap: »Het wordt steeds noodiger, zekere eenheid van program te hebben, vermits ook het *latere onderwijs zich moet aansluiten aan het lagere.* Voor de bruikbaarheid der scholen is *zekere gelijkmatigheid van behandeling der leerstof onmisbaar, en die is alleen door overheidsbemoeiing verkrijgbaar*" zulle toch zeker moeten verstaan worden in harmonie met wat Z.E. geschreven heeft — 't is wel lang geleden 1877 — in *De Vrije School.* Daar lezen wij over het verkieslijke van schoolvereenigingen of schoolcommissiën boven schoolregeling van overheidswege, ook van gemeentewege: »Eindelijk wijs ik nog op de meerdere gemakkelijkheid om het onderwijs in te richten naar de maatschappelijke behoeften. Zeer terecht wordt b.v. over schoolverzuim ten platten lande geklaagd. Maar ik ben verzekerd, dat, wanneer de onderwijzers hun lessen beter naar de praktische behoeften der kinderen wisten in te richten; wanneer het onderwijs voor boerenkinderen geheel verschilde van dat, wat de kinderen van den burgemeester en den doctor van het dorp behoeven; wanneer de onderwijsuren beter met de levenswijze en de bezigheden van het huisgezin in overeenstemming werden gebracht, dat dan de boeren-

ouders, beter nog dan door gevangenisstraf en boete, tot het besef van het heilzame der school zouden kunnen worden gebracht" (bl. 68).....

»Een schijnbaar veel grooter bezwaar tegen de vrije school is het vermoedelijke gebrek aan den noodigen samenhang tusschen de scholen. Hoe zal men b.v. aaneensluiting verkrijgen tusschen lager en niet lager onderwijs?

»Vooreerst merken wij op, dat, voor verreweg *het grootste deel* der bezoekers van de volksschool, de aansluiting aan andere scholen van minder belang is, omdat de meesten hunner de school op hun 12e jaar reeds verlaten. — En wat zien wij nu gebeuren met diegenen, die bestemd zijn om andere scholen te bezoeken? Dat juist zij het zijn, die tegenwoordig bij voorkeur gebruik maken van de vrije school. Bijkans alle kinderen der gegoede Amsterdammers b.v. bezoeken de particuliere scholen. In de stad mijner inwoning zijn het juist zij, die zich verder moeten ontwikkelen, welke het contingent leveren voor de scholen van particuliere ondernemers. Hoort men thans ooit klagen over gebrek aan aaneensluiting? Immers neen! Want *het belang der ondernemers* — en dit is de factor, die overal de Staatsbemoeiing moet vervangen — *noodzaakt hen het onderwijs geheel in te richten naar 't geen op verderen leeftijd vereischt wordt*" (bl. 19—20).

Gaan alzoo veler wenschen in vervulling, en worden de onderwijsvereenigingen regel, de gemeentebesturen als voorloopige onderwijsvereenigingen uitzondering, dan behoeft m.i. de macht van den Staat in zake onderwijs en school niet meer uitgebreid te worden, ook niet »om het buitensporig opdrijven der onderwijs-uitgaven te beperken". Het Unie-Rapport zegt: »Wil een schoolbestuur (gemeentebestuur) aan de school een kostbaarder inrichting geven, zoodat de kosten niet gedekt worden door het schoolgeld en de rijksbijdrage, dan zal het daartoe bevoegd zijn en hierin voorzien, *niet door een bijdrage uit de openbare kas*, maar door het heffen van een suppletoir schoolgeld of door vrijwillige bijdragen".

De heer de Savornin Lohman zegt in zijn antwoord aan

het Hoofdbestuur van het Ned. Onderw. Genootschap: »Naar mijne meening zal dan voor de openbare school de »neutraliteits"-clausule ook moeten vervallen, daar, indien langs den hier bedoelden weg de quaestie tot oplossing wordt gebracht, die clausule, die niets dan onheil gebracht heeft, geheel onnoodig wordt. Als het gemeentebestuur misbruik maakt van zijn meerdere vrijheid, om het onderwijs in te richten naar eigen inzicht, zijn de particulieren *altijd bevoegd* zelf een school naast de openbare op te richten."

Als de particulieren *altijd bevoegd en in staat* zijn zelf een school op te richten, ben ik van dezelfde meening; want dan kunnen wij van geen openbare scholen meer spreken; dan zijn alle scholen bijzondere scholen, ook die door de gemeentebesturen bestuurd worden. Deze besturen de school niet als hoofden der burgerlijke gemeente maar als vertegenwoordigers van gelijkgezinde particulieren; zij kunnen even-goed als alle andere schoolvereenigingen de school in hun richting leiden. Maar de wet zal ongetwijfeld een getal leerlingen eischen voor de school, die als zoodanig wil erkend worden en aanspraak maken op de Rijkssubsidie. Zoolang zich nu op de gemeenteschool leerlingen bevinden, voor wie geen school van eigen richting kan opgericht worden, zal mijns inziens de relatieve neutraliteit op de gemeenteschool moeten gehandhaafd worden: zij is nog niet eene bijzondere school van gelijkgezinde particulieren geworden.

Dat de burgerlijke gemeente als openbare schoolvereeniging komt te vervallen, daarin zie ik weinig betreurenswaardigs. Een eventueel tirannieke Rijksregeering zal de wettige macht van gemeentebesturen evenmin ontzien als die van bijzondere vereenigingen. En de plaatselijke schoolcommissiën — die volgens Hartman en Van Emden (eigenlijk M. v. B. Z. 2e K. 1878, bl. 1140) geen deel van het Rijkstoezicht uitmaken — hebben zich soms beijverd — niet in de plaats mijner inwoning — de waarheid van het woord des dichters te doen gevoelen:

»Maar minder kwetsen nog de klauwen van den arend
Dan die des lammergiers".

Overigens heeft de burgerlijke gemeente evenmin als de Staat de roeping om de kinderen op te voeden. Dat vinden wij duidelijk en schoon ontwikkeld door Dr. F. J. Knecht: *Die Lösung der Schulfrage* 1).

* * *

Zien wij met moed en vertrouwen den strijd tegemoet, die weldra zal gestreden worden. Vertrouwen wij op de wijsheid en op het karakter van onze ministers, van onze katholieke afgevaardigden, van onze medestanders de anti-revolutionairen, niet het minst ook van den heer Jhr. Mr. de Savornin Lohman. Al heb ik niet in al zijne uitingen gronden kunnen vinden om mijn vertrouwen op hem te stevigen, toch vertrouw ik op zijn fier en mannelijk woord: »Indien het waar was, dat door ons stelsel de geestelijke vrijheid werd opgeofferd aan geldelijke afhankelijkheid, en *het ideaal werd prijsgegeven* voor de moeilijkheden der praktijk, *dan zou ik het niet verdedigen*".

Ook hen, die wij gewoon zijn onze tegenstanders te noemen, acht ik geenszins in deze quaestie allen werkelijk onze tegenstanders. Hun standpunt is niet het onze, hunne beginselen niet de onze, maar niet zelden gaat de natuur boven de leer, en in de natuur van den Nederlander ligt meer dan in die van menige andere nationaliteit, de liefde voor vrijheid en recht.

Hoorn. G. A. A. Loots.

BIJLAGE I, bij bl. 444 hierboven.

Tot toelichting strekke nog dit artikel van *De Nederlander*, dat ik overgenomen vond in het *Christelijk Schoolblad* van 7 November j.l.

»Moet, bij uitbetaling van alle onderwijzers-tractementen door het Rijk, die uitbetaling geschieden aan de onderwijzers of aan de schoolbesturen? — Naar onze meening — ongetwijfeld aan de onderwijzers; zij het ook dat de Regeering alleen met de schoolbesturen in be-

1) Zie hierachter Bijlage II, bl. 452.

trekking staat. Wij meenden, dat eerst dan aan die besturen de subsidie moest worden uitbetaald, wanneer deze de quitantie overlegden van den betrokken onderwijzer voor het volle bedrag (waarnaast natuurlijk voor den onderwijzer de vrijheid om het ontvangene terug te geven onverlet moet blijven).

Immers is juist de voortdurende, en niet onrechtmatige klacht, dat van de Rijksuitkeeringen te weinig in den zak komt van de onderwijzers zelven. Hoogere tractementen moeten dienen om de onderwijzers te beloonen voor hun arbeid; billijk dus, dat de arbeider zijn loon ontvangt.

Tegenwoordig kan de Staat daarvoor niet zorgen. juist omdat de uitkeeringen lager zijn dan het minimum-tractement, en de wetgever de schoolbesturen redelijkerwijze niet dwingen mag het ontbrekende bij te passen. Maar als het Rijk het geheele bedrag uitkeert, is er geen bezwaar tegen het nemen van maatregelen om den onderwijzers hun belooning te verzekeren.

Loopt daardoor de vrijheid van het schoolbestuur gevaar?

Wij kunnen dat niet inzien, Immers kan het toch den onderwijzer ontslaan, als het zulks wil. Maar bovendien: is het verkeerd, den onderwijzer eenige meerdere zekerheid te verschaffen tegenover soms onredelijke schoolbesturen?

Naar onze meening moest het Rijk ook aan onderwijzers uitkeeren, die voor eigen rekening eene school houden.

Eerst dan wordt in waarheid het beginsel der vrije school gehuldigd".

BIJLAGE II, bij bl. 451 hierboven.

Dr. P. J. Knecht, *Die Lösung der Schulfrage* zegt: »De opvoedende school is uit de opvoedende familie voortgekomen. De opvoedende familie nu is het godsdienstig huisgezin, daar er in huis, ja nergens ter wereld, zonder godsdienst geen ware opvoeding zijn kan. Vooral de godsdienstige beginselen zijn de opvoedende beginselen, en daarom wordt overal, zoowel bij Turken als bij Joden, bij Protestanten niet minder dan bij Katholieken, aan den godsdienst de eerste rol in het opvoedingswerk toebedeeld. Verbinden zich nu de familiën om als hulpmiddel ter opvoeding een school te stichten, dan komen zij op grond hunner overeenstemmende godsdienstige gezindheid tot elkander en vereenigen zich tot eene confessioneele schoolvereeniging. De familie, die krachtens haren aard moet opvoeden, breidt zich bijgevolg uit niet tot eene politieke maar tot eene confessioneele gemeente. De politieke gemeente, waarin dikwijls Joden, Protestanten en Katholieken vereenigd leven, berust op het bij elkander wonen en op de gelijkheid in burgerlijke rechten; zij vormt eene rechtsgemeenschap, die met de opvoeding niets te maken heeft. Maar de confessioneele gemeente berust op de gelijkheid van wereldbeschou-

wing, op de overeenstemming der heiligste overtuiging, op eenzelfde geloof, hoop en liefde, in een woord, op de gemeenschappelijke beginselen en strevingen, wat den godsdienst en de opvoeding betreft. Zij is eene zeer innige, eene gemeenschap der zielen; terwijl de band, die de burgerlijke gemeente bindt, bijna alleen een uitwendige is en, tengevolge van aller vrijheid en veler zucht om naar elders te verhuizen, altijd losser wordt. De politieke gemeente is eene vereeniging van burgers, die verschillende godsdienstige, zedelijke en politieke overtuigingen en beginselen hebben, en kan dus evenmin opvoeden als de Staat.

Daarom waren ook alle scholen krachtens haar oorsprong confessioneele inrichtingen, de Universiteiten en Gymnasiën evengoed als de volksscholen. Wel hebben hier en daar ook burgerlijke gemeenten scholen, vooral latijnsche scholen, gesticht, maar al die scholen waren door en door confessioneele inrichtingen, wijl in die steden de burgerlijke en de confessioneele gemeenten elkaar volkomen dekten. Als Luther van de raadsheeren eischte, dat zij (latijnsche) scholen zouden oprichten, had hij geen confessioneel gemengde scholen op het oog, maar hij verlangde, dat het evangelische stadsbestuur evangelische scholen zou stichten. Eene krachtens haar stichting gemengde school is eene pedagogische misgeboorte en werd van oudsher door elk getrouw lidmaat van welke kerk of belijdenis ook verafschuwd. Elke godsdienst verplicht zijn geloovigen de hun door God geschonken kinderen in en volgens hun godsdienst op te voeden. Daarom willen ook alle ware leden eener kerk scholen van hun belijdenis, en hebben zij, uit kracht der gewetensvrijheid, daarop recht, omdat slechts confessioneele scholen de burgers in staat stellen de kinderen in het geloof hunner ouders op te voeden. Maar confessioneel kan de school alleen dan zijn en blijven, wanneer zij eene stichting is van eene godsdienstige gemeente en als zoodanig behandeld wordt. Slechts zulk eene school kan dienen om de opvoeding van het huisgezin voort te zetten en te voltooien. Alleen als inrichting van de confessioneele gemeente is de school, wat zij krachtens haar aard zijn moet; want zij voedt de haar toevertrouwde kinderen niet enkel op tot bruikbare leden van de burgerlijke maatschappij maar ook voor hun persoonlijke, eeuwige bestemming".

OVER HET VERS-ZIJN.

Het is mij een vreugde in den Eerw. heer Kwakman een medehelper te vinden, die met mij samen wil werken, om op letterkundig gebied den scheidsmuur af te breken en oud en nieuw wat meer bij elkander te brengen. Hem dankend voor zijne bereidwilligheid, breng ik tevens hulde aan zijne methode; hij begrijpt ten volle, dat het werk met beleid en bedaarde voorzichtigheid, niet met te onbesuisde drift en voortvarendheid moet worden ter hand genomen, dat men zorgvuldig moet toezien, om niemand door vallende muurbrokken te kwetsen en er vooral niet aan mag denken, met losgewerkte steenen te smijten. Op die wijze mogen wij hopen, dat er binnenkort wel eene opening zal komen, waardoor wij elkander de hand kunnen reiken. De afstand komt mij nog altoos voor geen beletsel daartegen te zijn. Wij staan inderdaad niet zoo ver van elkander; het is alleen die muur.

Wij zijn intusschen nog niet aan ons doel, en om daartoe te komen, zal het nu op de eerste plaats noodig zijn, dat wij het eens trachten te worden over een gewichtig en kapitaal punt, eigenlijk ons standpunt, nl. het wezen, de essentie van een vers. Daarover bestaat tusschen ons nog een zeer ingrijpend verschil, en zoolang dat blijft voortbestaan, zal ieder van zijn eigen toren zijn eigen krijgsdeun blazen en komen wij nooit tot eenstemmigheid. Dat verschil moet dus eerst uit den weg geruimd worden.

De heer K. zegt op de laatste bladzijde van zijn artikel, dat ik met Professor Mutsaers en anderen verschillende vereischten opnoem om een vers onder alle opzichten volmaakt te doen zijn, zonder te spreken *over de essentie van het vers-zijn*, Daarin vergist hij zich toch een weinig. Niet alleen

heeft datgene, wat volgens mijne meening tot de essentie van een vers behoort, mij bij het schrijven van mijn artikel voortdurend voor den geest gestaan, maar ik heb het ook uitdrukkelijk genoemd en er mijn gevoelen omtrent de noodzakelijkheid van gedachte- en taalschoonheid op laten steunen. Op bladz. 271 van mijn artikel staat het volgende:

»De stelling van den Eerw. heer Binnnewiertz steunt, zoo het schijnt, op eene vergissing, die hem het *wezen* [1]) van een vers *alleen in den rhythmus* en niet *tevens in de taal* doet zien. De rhythmus, en deze alleen maakt de woorden tot een vers; dat is zeer waar; doch daarmede is niet alles gezegd; even waar is de stelling: woorden, en deze alleen maken den rhythmus tot een vers. *Geen vers zonder rhythmus; maar ook geen vers zonder woorden.* Niemand zal de rhythmische samenvoeging van enkel materieele klanken, zonder meer, een vers noemen; anders zou men er toe komen ook aan het gezang der vogelen en aan iedere muzikale compositie dien naam te geven. Vermits dus het *wezen* van een vers *het menschelijk woord zoowel als den rhythmus* omsluit, is ook voor ieder mooi vers de schoonheid van gedachte en taalvorm noodzakelijk."

Derhalve heb ik hier twee bestanddeelen der essentie van een vers genoemd: *taal* en *rhythmus*. Nu kan men dezen laatsten term gerust wat ruim opvatten; daardoor verstaan: *klank en rhythmus*, en er, zoo men wil, nog meer bijvoegen; dat is voor het oogenblik van later zorg. Het eenige wat ik hier wil beweren is, dat het begrip *taal* wel degelijk tot de *essentie* van een vers behoort. Daarin nu ligt juist ons verschil. De heer K. zoekt blijkbaar met den heer B. het wezen, de essentie alleen in datgene, wat de taal tot een vers maakt, als klank, rhythmus enz., m. a. w. klankenpassie, maar sluit de taal zelve er buiten, beschouwt deze meer als eene *conditio sine qua non*.

Op bladz. 356, bovenaan, zegt hij duidelijk, dat volgens zijn gevoelen, »heel de essentie, het eigenlijke vers-zijn van

---

[1]) Ik cursiveer hier de woorden, waar het vooral op aankomt.

het vers bestaat in de klankenpassie", en dat is volgens mijn oordeel slechts de halve essentie. Met klankenpassie alleen heeft men nog geen vers; anders, ik herhaal het hier, zou men ook het gezang der vogelen en ieder muziekstuk een vers moeten noemen. Laat ik nu trachten dit nog verder te bewijzen.

De essentie van eene zaak is vervat in hare definitie. Deze twee dekken elkander volkomen Zoodra de definitie iets meer of iets minder of iets anders geeft dan de essentie, deugt zij niet. Eene definitie nu bestaat altoos uit twee deelen: iets algemeens, wat de zaak met andere dingen gemeen heeft, en iets distinctiefs, waardoor zij zich van die andere dingen onderscheidt. Derhalve moet ook in de essentie het distinctieve altoos met het algemeene verbonden zijn.

Neem b.v. de definitie van het begrip *mensch*: *animal rationale*. Wat is nu de essentie? Niet alleen het distinctieve gedeelte, *rationale;* want als dat reeds op zich zelf het mensch-zijn voltooide, zouden ook de engelen menschen zijn. Het *rationale* is dus slechts de helft der essentie, het *animal* is niet enkel eene *conditio sine qua non* maar de andere helft.

Dit beginsel voor het *mensch-zijn* geldt ook voor elk ander *zijn*, dus ook voor het *vers-zijn*. Wij moeten dus eerst de definitie hebben. Welke is die? Hier sta ik een weinig verlegen; ik herinner mij niet, dat daarvoor een geijkte formuul bestaat. Zal het zijn: *rhytmische taal;* of wel: *het menschelijk woord in klank en in rhythmus;* of: *eene rij woorden in rhythmische voetmaat?* Doch het doet er niet toe; in alle geval is er geen goede definitie van het begrip *vers* te geven, zonder het begrip *taal*, of iets, wat daarmede gelijk staat, er in te brengen.

Het begrip *taal* zal altoos het algemeene deel der definitie zijn en behoort dus evenals het distinctieve gedeelte: *klank*, *rhythmus* enz., met één woord, de geheele klankenpassie, tot de essentie, gelijk ook in het bovengestelde voorbeeld het begrip *animal*, evenals het *rationale*, tot het mensch-zijn behoort.

Klank, rhythmus enz. maken het vers; dat klinkt heel goed, en het is waar ook, als men het maar goed begrijpt. Zij

maken het vers, ja, evenals de eene helft het geheel maakt, zoodra het wordt toegevoegd aan de andere helft; maar niet alleen en op zich zelf. Wel kan men zeggen, dat klankenpassie (klank, rythmus enz.), en zij alleen, de *taal* tot een vers maakt, evenals men kan zeggen, dat de eene helft en zij alleen de andere helft tot een geheel maakt, maar daarmede wordt niets anders gezegd dan dat de eene helft der essentie in het begrip *taal* de andere helft in het begrip *klankenpassie* is gelegen.

Waarom noemt de heer K. een muzikale compositie geen vers? Zeker omdat hij daarin niet het volle vers-zijn vindt. Maar de klassenpassie, maat, rhythmus enz. vindt hij daar toch. En daarin bestaat volgens hem het geheele vers-zijn. Hoe rijmt zich dat te zaam?

Wat is essentie? Essentie is datgene, wat eene zaak maakt *tot hetgeen zij is*, niet datgene, wat eene zaak *tot iets anders* maakt; dus niet datgene, wat *de taal* tot *een vers* maakt; dus niet *klankenpassie alleen*, maar *taal en klankenpassie* verbonden tot eenheid.

De vergissing van de heeren K. en B. bestaat m. i. dan hierin, dat zij alleen het distinctieve deel der definitie, dus slechts de halve essentie, voor de geheele essentie aanzien. Hierover moeten wij het eerst eens worden, alvorens wij verder kunnen gaan. Wanneer kan aangetoond worden, dat mijn bovenstaand betoog niet opgaat, omdat ik ergens eene onware stelling opgezet of eene onjuiste conclusie heb getrokken, m.a.w. wanneer ik mij in de essentie van een vers vergis, dan is de zaak in eens uit, dan ben ik voor goed geslagen, en kan men bijna alles, wat ik in mijn vorig artikel geschreven heb, gerust beschouwen als praatjes van bestevaar.

Doch verondersteld, dat ik gelijk heb, en wij het daaromtrent eens zijn geworden, is de zaak ook dan uit? Neen, dan nog niet; want in dat geval komt terstond de vraag ter sprake, of gedachten vatbaar zijn voor schoonheid, ja of neen. Ook hierover bestaat onder ons verschil. De heer K. schijnt aan de gedachte alleen waarde te hechten, voorzoover zij onder moreel, dogmatisch en wijsgeerig opzicht en zoo meer

waar en juist zijn, niet voorzoover zij schoonheid aanbrengen; en ik, ik kan de meening maar niet van mij afzetten, dat men ook kan spreken van *schoone* gedachten, *mooie* ideeën. Ik ga daar echter niet verder op in, wijl de vraag over het verszijn hier de beslissende vraag is.

Evenzoo laat ik alles rusten, wat de heer K. verder tegen mijn artikel heeft ingebracht. Vermits wij beiden uitgaan van onze opvatting omtrent verzen-essentie en wij in die opvatting zooveel van elkander verschillen, spreekt het vanzelf, dat ook onze conclusies wijd uiteen moeten loopen. Alle discussie daarover blijft vruchteloos werk, zoolang wij het in ons punt van uitgang niet eens zijn geworden.

Alleen zou ik de opmerking willen maken, dat sommige *distinguo's* van den schrijver mij wat overbodig toeschijnen, vermits uit mijn contekst en uit den aard der behandelde zaak genoeg blijkt, welk *pars* der dinstinctie door mij wordt bedoeld. Waar ik b.v. het gezang van den nachtegaal te pas breng, is het toch, dunkt mij, duidelijk, dat ik dat gezang niet genomen heb als uiting van het instinkt, maar wel degelijk als klank, juist zoo, als de heer B. het bedoeld heeft. Als ik spreek over de hoogere waarde, welke de gedachte aan een vers kan geven, wijst ook de geheele contekst genoeg uit, dat ik het vers daar niet enkel beschouw als *stuk* maar als *kunstwerk*, dus onder het oogpunt van schoonheid. En zoo meer.

Daarbij vind ik, dat de schrijver te weinig ingaat op mijne argumenten. Toch ligt daarin al mijne kracht, en ik heb ze niet onder stoelen en banken gestoken. Dit verzuim, als ik het zoo mag noemen, maakt het stuk van den heer K. nog al zwak. Zoolang mijn eigen bewijsgronden daar ongeschud en ongeschokt blijven liggen, noodzaken zij mij vanzelf tot mijn eigen conclusies en glijdt alles, wat daartegen wordt ingebracht, langs mij neer, zonder mij aanmerkelijk van mijn stuk te brengen.

Toch moet ik iets terug nemen. Ik heb in mijn vorig artikel iets gezegd, wat den heer K. aanleiding heeft gegeven tot een zeer juiste opmerking. Op bladz. 273 staat het volgende:

»Als de heer B. dus ergens zegt: » »Men meende verzen te

maken, als men de maat maar hield"", dan is ons antwoord: wie dat meenden, zijn nooit dichters geweest en tellen derhalve niet mee".

Deze woorden herroep ik. Zij zijn mij uit de pen gevloeid, omdat ik meende, dat de heer B. met »verzen" bedoelde »mooie verzen". Nu kan het wel zijn, dat de heer B. het zoo bedoeld heeft, maar het staat er niet, en daarom hebben mijne woorden geen vasten grond en veroorzaken misverstand. Dus weg er mee.

Heb ik dan op die woorden van den heer B. niets te zeggen? Daar laat ik mij nu liever niet over uit; het zou mij te ver voeren en wij moeten voet bij stuk houden. Ik kom dus terug op de verzen-essentie, om daarbij te blijven. Laat ik mijne geheele redeneering van hierboven nog eens heel kort samen vatten.

Alles wat tot de definitie behoort, behoort ook tot de essentie.

Het begrip *taal* behoort tot definitie van een vers.

Derhalve behoort het begrip *taal* ook tot de essentie van een vers.

Derhalve is *klankenpassie* alleen niet de geheele essentie van een vers.

Wijl dus de taal tot het *wezen* van een vers behoort, is ook alle taalschoonheid in een vers *wezenlijke* verzenschoonheid, en wijl de taal niet alleen een geluid maar tevens uitgesproken gedachte is, ontleent zij hare schoonheid zoowel aan de gedachte als aan den klank. Bijgevolg is ook gedachteschoonheid in een vers *wezenlijke* verzenschoonheid.

's Gravenhage. P. ZWART.

ZOETE STONDEN.

God geeft soms zoete stonden,
Dat alles juicht in mij,
Dat, hadde ik duizend monden,
Ik niet mijn blijheid zei.

Zij zijn van 't geen moet komen
De voorsmaak hemelsch zoet,
Zij geven aan de vromen
Weer nieuwen, jongen moed.

Lang mogen zij niet duren,
Hier is 't een lijdenstijd,
De zon komt even gluren . . .
Weêr duister wijd en zijd.

Waalwijk. ARN. SUIJS.

NIEUWE UITGAVEN.

Theologiae dogmaticae institutiones, auctore P. MANNENS, *S. Theol. doctore, ejusdem S. Theol. in Seminario Ruraemundensi professore.* Tomus II: *Theologiae specialis pars prior.* — 8°. 520 p. Ruraemund. typis J. J. Romen et fil. 1902. Pret. fl. 3.

Juist een jaar na het verschijnen van zijn eerste deel, schonk prof. Mannens ons het tweede gedeelte zijner dogmatiek. Het bevat de vier eerste tractaten der theologia specialis: der leer over God, één in wezen en drievuldig in personen; over de schepping en de instelling der bovennatuurlijke orde; eindelijk over het menschgeworden Woord: het geheim der menschwording en der verlossing. Bij het laatste tractaat voegde de geëerde schrijver, volgens het gebruik van vele nieuweren, een derde stuk: over de H. Maagd, en een aanhangsel: over de vereering der Heiligen, hunne overblijfselen en beelden. Het zij me geoorloofd eerst in korte woorden een oordeel uit te spreken over het geheel, ten einde daarna een weinigje uitvoeriger op enkele bijzonderheden in te gaan.

Prof. Mannens is vóór alles een veilige gids, die èn nergens een vingerbreed afwijkt van de kerkleer, èn overal blijk geeft van een diep geworteld katholiek bewustzijn. Ik geloof niet, dat er in heel zijn boek een enkele bewering voorkomt, omtrent welke de vraag: num tuto teneri possit? den strengsten censor in verlegenheid zou brengen. Dit wil intusschen niet zeggen, dat alles, wat min of meer afwijkt van de oude heerbaan der theologische traditie, òf geen vermelding vindt òf kortweg veroordeeld wordt. Geen van beide. De Roermondsche hoogleeraar is voorzichtig; dat is èn in zich een deugd, èn iets wat op dubbelen titel vereischt wordt in

een handboek, hetwelk immers in eersten aanleg voor beginners bestemd is; maar hij onthoudt nergens aan zijn lezers de kennis van minder gewone zienswijzen of nieuwere meeningen, en hij waarschuwt bij gelegenheid uitdrukkelijk, dat deze of gene opvatting, met welke hij om goede redenen niet wenscht mêe te gaan, geen theologische censuur verdient.

Prof. Mannens is op de tweede plaats een zeer goed docent: zijn tractaten zijn volledig, zonder te breedvoerig te zijn; de hoofdzaken treden overal flink op den voorgrond; de groepeering en aaneenschakeling der deelen en onderdeelen is goed; de expositie scherpzinnig en klaar, de taal sober en eenvoudig maar vloeiend [1]).

Beide voordeelen samen maken de *Institutiones Ruraemundenses* tot een voortreffelijk handboek; geen mager compendium, maar ook geen *mer à boire*, waar de student voor zit met de verzuchting: »Hoe visch ik daar het noodzakelijke uit!" Neen, een handboek, welks inhoud een middelmatig student overzien en ongeveer verwerken kan, maar dat tevens voldoende inzicht geeft in de zaken om tot verdere studie aan te sporen. Jammer vind ik, dat de typografische uitvoering niet wat royaler is; niet zoozeer omdat het oog ook wat hebben wil, maar vooral omdat een flink uit-elkaar-gehaalde tekst met talrijke en sprekende afscheidingen het overzicht van den inhoud bevordert en een steun voor het geheugen is. Ook de plaatsaanwijzingen zag ik liever aan den voet der bladzijden; tusschen den tekst geplaatst zijn ze altoos min of meer een sta-in-den-weg, en waar ze wat talrijker voorkomen, hinderen ze aanmerkelijk [2]). Doch de opvatting ten deze verschilt nog al. Mij persoonlijk ergeren sommige — heel enkele — lange *theses* nog meer door haar gespatieerden druk, dan door haar lengte [3]).

---

1) Een goed vriend maakte verleden jaar aan ondergeteekende de opmerking dat *econtra* geen latijn is; »zegt het voort" had hij er bij kunnen voegen

2) Zoo b.v. p. 51, no. 85; p. 52, no. 86 en p. 242. De vreeselijk pretentieuse romeinsche cijfers — Gen XXVIII, 12; Job XXXVIII — maken 't niet beter.

3) Zie b.v. p. 47; 274; 437.

In het tractaat *Over God* verdient bijzondere waardeering, dat schrijver zich de moeite getroost heeft de leer van Dr. Schell, volgens wien God zich zelven veroorzaakt en daardoor drievuldig is, zoo beknopt mogelijk weer te geven, en hare onhoudbaarheid aan te toonen. Vooral dat »beknopt weergeven" is geen lichte arbeid, en ik begrijp best, dat M. die overigens geen vriend van noten is, zich gedrongen gevoelde den duitschen tekst aan den voet der bladzijden af te drukken.

De moeilijke verhandelingen over Gods kennen en willen, over voorbeschikking en verwerping onderscheiden zich door groote klaarheid: ze mogen, dunkt me, onder dit opzicht een model heeten. Toch voel ik me genoopt hier op een kleine leemte te wijzen. Prof. M. vaart met volle zeilen op den stroom der scientia media. Dat is zijn recht; en ofschoon ik niet wensch aan te haken, kan ik niet nalaten hem het gemak te benijden, waarmee men, eenmaal op dien stroom varende, sommige uiterst gevaarlijke klippen voorbijzeilt. De groote — in het oog van zoovelen onoverkomelijke — moeilijkheid is op dien stroom te geraken, d. w. z. de mogelijkheid te aanvaarden eener scientia media, eener kennis nl. van toekomstige vrije handelingen in derzelver objectieve waarheid. Prof. M. zelf acht die moeilijkheid geenszins gering; hij kiest feitelijk de middel-kennis slechts als het minste van twee kwaden (p. 88). Maar waarom dan niet in korte trekken aangegeven, op welke gronden zoovelen, die toch ook de bezwaren van het Thomisme diep gevoelen, den uitweg der z.g. middel-kennis onmogelijk achten? 't Is waar, dat de studenten die bezwaren reeds in de wijsbegeerte hooren, maar de hoofdargumenten tegen de Thomistische decreten (p. 86) zullen daar ook wel reeds ter tafel gebracht zijn. — Nog een paar kleinigheden. Op blz. 151 staat: »authentia textus Joannei (I Joes, V, 7) nondum cum certitudine *scientifice demonstrari* posse videtur" — de cursiveering is van den schrijver zelf. Hier is het woordje »videtur" bepaald misplaatst; tenzij — wat ik niet geloof — de term scientifice bedoeld mocht wezen in den zin van theologice, i. e. ex principiis

catholicis. — Het artikel over de verhouding der rede tot het geheim der H. Drieëenheid, zag ik liever wat achteruitgeplaatst; waar het nu staat komen er dingen in ter spraak, over welke eerst later gehandeld wordt.

In het tractaat *De Deo creante et elevante* vinden we een vrij lang artikel over de bijbelsche cosmogonie. Als iemand zeide, dat het relatief te uitvoerig is, zou ik hem geen ongelijk kunnen geven, maar er dadelijk bijvoegen, dat ik die betrekkelijke breedvoerigheid in casu heel niet betreur. Voorop gaat een korte uiteenzetting der beginselen van Schriftverklaring, die hier te pas komen, waarbij o. a. de besliste erkenning, dat voor plaatsen met niet-religieusen inhoud de unanimis consensus Patrum, ook waar ze toevallig aanwezig mocht zijn, geen bindend gezag heeft; juist wijl ze toevallig is. Dan volgt een overzicht der verschillende verklaringen van het scheppingsverhaal. Van de streng letterlijke opvatting wordt gezegd: »non videtur amplius probabilis"; het periodisme in zijn gewijzigden en beperkten vorm, waarin het door de nieuweren wordt voorgedragen, »lijkt niet alle waarschijnlijkheid te ontberen"; de ideale en meer nog de liturgische verklaringswijzen missen een solieden grond; de visioens-hypothese, wier voornaamste verdediger von Hummelauer is, schijnt den schrijver het meest toe te lachen of . . . het minste te mishagen. Blijft de theorie van p. Lagrange, die het scheppingsverhaal opvat als werkelijke geschiedenis, maar als geschiedenis in een soort van allegorische kleedij, welke ten deele ontleend zou zijn aan oncontroleerbare volkssagen. Prof. Mannens bejegent deze theorie met kwalijk verborgen wantrouwen, doch onthoudt zich van een oordeel, wijl dit zou moeten steunen op een beoordeeling der beginselen van Schriftverklaring door Lagrange opgesteld; en voor zulk een beoordeeling is in een dogmatisch handboek geen plaats. Levert inderdaad de beoordeeling dezer beginselen zoo ernstige moeilijkheid? Het kan wellicht zijn nut hebben hierover een paar woorden te zeggen.

De eerste grondregel van Lagrange is: *God leert alles wat geleerd wordt in de Schrift, maar Hij leert daar niets méér*

dan er geleerd wordt door den h. schrijver, en de h. schrijver leert er niets méér dan hij er leeren wil. Lagrange zelf betuigt uitdrukkelijk, dat hij alleen handelt over het opsporen van den letterlijken zin der Schriftuur, zoodat een eventueel aanwezige mystieke zin geheel buiten beschouwing blijft. Dit eenmaal vooropgesteld, kan de regel m. i. toch slechts onder een dubbel voorbehoud aanvaard worden. Het eerste is, dat men het woord »leeren" overal neme in den zin van *werkelijk bevestigen* zonder meer, en niet nu eens in dien zin en dan weer in de beperkte beteekenis van *tot hoofdzaak of hoofddoel van zijn gansche betoog maken.* Het schijnt n. l. dat er zijn, die den regel ongeveer aldus verstaan: God bevestigt in de Schrift al datgene en alleen datgene wat er bevestigd wordt door den h. schrijver, en de h. schrijver bevestigt er alleen datgene wat hij tot hoofdzaak van zijn betoog maakt, waarom het hen daar ter plaatse vooral te doen is. Zóó geduid is de regel in zijn algemeenheid beslist onhoudbaar, en past hij feitelijk alleen voor parabels, allegorieën enz. De vraag is intusschen wel gerechtvaardigd, of Lagrange zelf door de voorbeelden, die hij aanvoerde, niet een weinig aanleiding heeft gegeven om zijnen regel op de boven aangegeven manier te misduiden. — Er dient nog een ander voorbehoud gemaakt: men moet den regel beperken tot die plaatsen der Schrift, waar geen hoogere inwerking Gods dan zuivere inspiratie in het spel is, m. a. w. tot die plaatsen, waar de heilige schrijver werkelijk spreekt ex persona propria; want waar dit niet het geval is, maar hij enkel Gods woorden weergeeft, bij profetiën en dergelijke, kan het zeer goed zijn, dat hij zelf den (letterlijken) zin dier woorden niet ten volle kende; daar immers geldt het woord van St. Thomas: »Mens prophetæ est instrumentum deficiens respectu principalis agentis" [1]).

De tweede grondregel van p. Lagrange is: om te onderscheiden wat de h. schrijver werkelijk leert, werkelijk bedoelt te bevestigen, moet gelet worden op de letterkundige soort, waartoe zijn geschrift of het betrokken deel van zijn geschrift

---

[1]) *S. Theol.* II. II, Q. 173, a. 4, c.

behoort. Hiertegen is, dunkt mij, niets in te brengen. Volkomen waar is intusschen, wat prof. Mannens inscherpt en ook p. Lagrange erkent, dat voor het beantwoorden der vraag, tot welk literair genre een bijbelsch boek behoort, genoegzaam rekening moet worden gehouden met de traditie. En hier eerst beginnen eigenlijk de ernstige moeilijkheden: naar welke gegevens zal men het letterkundig karakter van een bijbelboek bepalen; wat is in deze *genoegzaam* rekening houden met de traditie; in hoeverre bestaat omtrent het letterkundig karakter van sommige bijbelboeken, of gedeelten daarvan, een werkelijk bindende traditie? Op die vragen kan inderdaad een handboek over dogmatiek niet ingaan en . . . een boekbeoordeeling nog veel minder.

Het is overigens mijn bedoeling niet de door Lagrange voorgestelde uitlegging van het scheppingsverhaal aan te prijzen; ik wenschte alleen een weinigje bij te dragen om een zaak, die eenmaal aan de orde van den dag is, tot klaarheid te brengen.

In de verhandeling *Over de Engelen* heb ik een paar malen den H. Dionysius ontmoet: »*S. Dionysium*"; zou het niet beter zijn die *S.* in een *Vulg.* te veranderen? De schrijver van *De caelesti hierarchia* is immers zijn areopagitischen nimbus wel voor goed kwijt. Een kleine misvatting van geheel anderen aard ontsnapte den schrijver, waar hij van den engel zegt: »Totus esse potest in puncto indivisibili spatii. Unde intelligitur, quomodo in uno obsesso potuerit esse legio daemonum" (p. 252). Dat zijn in een »ondeelbaar punt der ruimte" kan in gezonden zin alleen beteekenen: krachtens zijn wezen heeft de engel met plaats in eigenlijken zin volstrekt niets uitstaan, en is hij alleen zich zelven tegenwoordig. Maar hoe kan daarin de verklaring liggen van het feit, dat zeer vele engelen in een kleine ruimte kunnen zijn?

Bij de vraag naar den ouderdom van het menschelijk geslacht, wijst prof. M. er terecht op, hoe de bekende vierduizend jaren voor Christus volstrekt niet zijn *de* constante traditie *der* Kerk. Maar is de opmerking over de chronologie der oude volkeren niet wat algemeen? Ik vrees, dat menig

lezer den indruk zal krijgen, alsof *alle* gegevens, die men ten deze aan de geschiedenis en cultuur dier volken pleegt te ontleenen, volkomen waardeloos zijn.

In de ondanks al haar beknoptheid zeer heldere verhandeling over de *erfzonde*, stuitte ik op de bewering: »Dici potest, peccatum originale consistere in positiva aversione a fine ultimo supernaturali". Wat hier de juiste zin is van het woordje *positiva* blijkt niet; waarschijnlijk is het alleen bijgevoegd om aan te duiden, dat het ontbreken der heiligmakende genade niet is een bloote negatie, maar eene privatie, d.i. het ontbreken van iets, dat aanwezig moest zijn en door geslachtsschuld gemist wordt. Is dit echter zoo, dan verdiende, dunkt me, de uitdrukking aversio privativa de voorkeur. De qualificatie: privativa is zeker voldoende, immers zij veronderstelt noodzakelijker wijze een zeker voluntarium. Pater Pesch, die in zijn tractaat *De Deo creante* (T. III, n°. 249) ook den term aversio positiva gebruikt, neemt haar later (T. IX, n°. 505), waar hij het onderscheid tusschen het peccatum habituale personale en het peccatum originale moet aangeven, vrijwel terug. Een nuttelooze woordenquaestie is dit niet. Daar zijn theologen, die onder aversio positiva verstaan: de aversio a Deo cum conversione (of per conversionem) ad creaturam; welnu deze habitueele conversio ad creaturam wordt in de erfzonde niet gevonden. Daarom kan men ook niet zonder beperking zeggen: »peccatum originale in Adae posteris est idem quod erat habitualiter in Adamo post actuale peccatum ante poenitentiam" (p. 339). Immers afgezien nog van de zeer verschillende ratio voluntarii, was Adam werkelijk in statu positivae aversionis a Deo, in bovengenoemden zin; wat met zijne nakomelingen niet het geval is.

Om te toonen, dat ik het heele boek gelezen heb, nog een paar wenschen naar aanleiding van het tractaat *De Verbo incarnato*. De krasse tekst van St. Augustinus op p. 438, zonder eenig toevoegsel ter explicatie of beperking, is in staat iemand in zwaren tweestrijd te brengen: 't is toch geen kerkleer, dat God zonder onrechtvaardigheid heel het menschelijk geslacht tot de straffen des eeuwigen vuurs

had kunnen verwijzen, enkel en alleen om de erfzonde. Zeker, én de menschwording van Gods Zoon, én de verlossing, langs welken weg dan ook, zijn volledig vrije gaven van Gods grenzelooze barmhartigheid. Maar indien God aan het gevallen menschdom geen verlossing had willen schenken, zou toch het alternatief, dat nú aan alle volwassenen gesteld is: óf de bovennatuurlijke zaligheid óf de smarten der hel, niet hebben gegolden [1]).

Bij de bespreking der lichamelijke ten-hemel-opneming der H. Maagd — die gequalificeerd wordt als: »sententia pia et bene fundata, quae sine temeritate negari non potest" — wordt natuurlijk ook gewezen op den H. Joannes van Damascus, die zich beriep op bisschop Juvenalis en diens »antiqua et verissima traditio". Goed; maar hier was het bepaald noodig geweest met een enkel woord te waarschuwen tegen hetgeen p. Terrien noemt: »la trop luxueuse végétation de détails merveilleux" [2]). 't Is nog zoolang niet geleden, dat een anoniem polemist ter verdediging van de katholieke sententie tegen een andersgezinde ten strijde trok gewapend met... Jamar! Dat kon prof. M. of zijn boek natuurlijk heelemaal niet helpen, en ik wijs dan ook op dit feit alleen, om te doen uitkomen, hoe noodig het is, waar de gelegenheid zich als van zelf aanbiedt, te waarschuwen tegen hetgeen niet behoorlijk gewaarborgd is. Hypercritiek is uit den booze, maar ook gebrek aan critiek kan de goede zaak ernstige schade toe brengen. Om misverstand te voorkomen, voeg ik er dadelijk bij, dat prof. M. dit volmondig erkent (p. 238) en, zoover ik na kan gaan, er in zijn boek geregeld naar handelt.

Nu hoop ik maar niet, dat iemand aan het einde dezer bespreking mompelen zal: daar valt op dat mooie boek toch nog heel wat te zeggen! — »Op te zeggen" is inderdaad het woord niet; want de eigenlijk gezegde aanmerkingen zijn én weinig talrijk, én betreffen uitsluitend kleinigheden. Overigens ik maakte ze alleen uit oprechte belangstelling. En

---

1) Vgl. b.v. J. B. Heinrich, *Dogmatische Theol.* VII, S. 22.

2) *La Mère de Dieu*, II, p. 360.

hierbij mijn eerbiedige gelukwensch aan den geëerden schrijver; moge binnen niet al te langen tijd het derde deel zijn degelijken, verdienstelijken arbeid op waardige wijze bekronen!

G. v. NOORT.

J. B. TERRIEN S. J. *La mère de Dieu et la mère des hommes d'après les Pères et la théologie.* (Tome premier: XXIV-386 pp. — Tome deuxième: IV-430 pp. — Tome troisième: IV-612 pp. — Tome quatrième: IX-552 pp.) 4 volumes in-8 écu avec tables alphabétiques et analytiques très détaillées. Prix: fr. 16; reliure anglaise fr. 20.— Paris, P. Lethielleux.

Van bovenstaand boekwerk verschenen voor een paar jaar bij den uitgever P. Lethielleux te Parijs de eerste twee deelen welke in den aanvang van dit jaar door de twee laatste gevolgd werden. Zij zijn geschreven door den geleerden Jesuïet J. B. Terrien en hebben tot onderwerp het dubbel moederschap van Maria: Maria als moeder van God en Maria als moeder der menschen.

Reeds de gevestigde naam van den schrijver doet ons hier iets meer dan gewoons verwachten: zijn heerlijke studiën over »de genade en de verheerlijking", waarin hij op zoo bewonderenswaardige wijze de gansche katholieke leer daaromtrent heeft samengevat, hebben hem een welverdienden naam geschonken, hem doen kennen als een degelijk godgeleerde, door en door vertrouwd met de leer der Vaders en der Scholastieken. Ook in dit werk vinden wij eenzelfde breede opvatting, eenzelfde juistheid van gedachten, eenzelfde heldere uiteenzetting.

In dit tijdschrift mag een bespreking ervan niet achterwege blijven, een bespreking, welke tevens een aanprijzing zal wezen, want ik durf reeds bij voorbaat iederen priester en ontwikkelden leek de lezing van dit werk aanbevelen.

Het hindert me niet weinig, dat ik met een geheel versleten algemeenheid begin, door te zeggen dat dit boek in

een sinds lang gevoelde behoefte voorziet — en toch zeg ik het omdat het zoo volkomen waar is.

Inderdaad op het gebied der devotie-litteratuur tot Maria, was er eene leemte aan te vullen. Zeker! ontelbaar zijn de schrijvers, en altoos heeft bij allen voorgezeten een innige godsvrucht tot de Heilige Moedermaagd en het vurig verlangen, die godsvrucht ook in de harten van anderen zooveel mogelijk aan te kweeken — maar velen lieten zich daarbij meer leiden door het hart dan door het verstand. Vandaar zooveel werkjes, schitterend door algemeenheden en, in de plaats van een leer, gegrondvest op de beginselen der gewijde wetenschap, bijna niets aanbiedend dan een menigte vage gevoelsuitingen, zonder eenigen degelijken grondslag.

Het ergste zondigen op dit punt de Fransche schrijvers; van hen krijgen we soms vertoogen te lezen, die ons evenzeer tegenstaan, als de Fransche godsdienstige plaatjes, door eenzelfden sentimenteelen geest bezield, ons een hartgrondig bah! ontlokken. Maar al gaat men in ons vaderland niet zoover, toch wordt er nog al een en ander neergeschreven, wat den toets eener degelijke critiek niet doorstaan kan.

Vandaar dat P. Terrien een grooten dienst aan priesters en ontwikkelde leeken heeft bewezen, door in zijn boek ons een volledige theologische samenvatting te geven van alles, wat het moederschap der H. Maagd betreft.

Maar er is meer. Aan nog een anderen grond ontleent dit werk een groote waarde. Het behoeft toch niet verbloemd te worden, dat schrijvers van devotieboekjes zich op het punt van aanhalingen uit de H. Vaders al te dikwerf aan groote onachtzaamheid schuldig maken. In plaats van degelijke uitgaven van H. Vaders te raadplegen vergenoegen zij zich, in alle goede trouw natuurlijk, met overnemingen van wat zij in andere werken vinden aangehaald. En ongeloofelijk is het, met welk een lichtzinnigheid die aanhalingen dikwijls geschieden. Nu eens worden de woorden van den eenen kerkvader of schrijver van gezag toegeschreven aan een ander, dan wederom gesteld op plaatsen, waar zij niet te vinden zijn, dan wederom zijn zij nergens te vinden. Dit was nog te

verontschuldigen in tijden, toen de uitgaven der Vaders en kerkelijke schrijvers niet nauwkeurig bezorgd waren, wijl de critische wetenschap nog in haar windselen lag; maar thans, nu deze krachtig is vooruitgegaan en wij uitgaven bezitten als die van Migne, is het niet te vergoelijken, wanneer men bij het aanhalen van Vaders niet gaat tot de bronnen maar, om moeite en tijd te besparen, zich vergenoegt met datgene, wat men bij andere schrijvers vindt, zonder zich te vergewissen, of deze nauwkeurig hebben aangehaald. En daardoor vindt men nog in de nieuwste werken en werkjes woorden toegeschreven aan Vaders, die deze nooit geuit hebben.

Ook dit was P. Terrien een groote ergernis. Vandaar dat hij zijn uiterste best heeft gedaan zoo nauwkeurig mogelijk de getuigenissen der Vaders en andere kerkelijke schrijvers aan te halen; overal geeft hij de plaatsen aan, waar zij te vinden zijn, en bij twijfelachtige aanhalingen verzuimt hij nimmer daarop te wijzen en er de betrekkelijke waarde van aan te toonen. Zoo doet hij zich kennen niet alleen als een noeste arbeider maar ook als een degelijk criticus.

Vooral Vaders en kerkelijke schrijvers, worden door den schrijver aangevoerd. Niet dat hij de H. Schriftuur verwaarloost; maar zijn hoofddoel is het dubbel moederschap van Maria te behandelen *naar de Vaders*. Wil men dezelfde stof grondig behandeld zien *naar de H. Schrift*, dan neme men het met groote kennis geschreven boek van Dr. Aloys Schaefer *Die Gottesmutter in der Heiligen Schrift*. Beide werken vullen elkander heerlijk aan, en, schoon Franschman, doet P. Terrien in de grondige behandeling zijner stof niet voor den diepdenkenden Duitscher onder.

Reeds bij den aanvang dringt hij door tot in het hart zijner stelling, hij neemt het goddelijk moederschap als de bron en als de maatstaf der grootheden en voorrechten van Maria; deze zijn als zoovele stralen, welke van dit moederschap als van haar zon uitgaan.

Dat moederschap wordt ons getoond: in al de tot zijn wezen behoorende bestanddeelen; in zijn innige verhouding tot de drie Personen der aanbiddelijke Drieënheid; in de

noodzakelijk daaruit voortvloeiende gevolgen. Zoo behandelt de schrijver, uitsluitend omdat zij de noodzakelijke gevolgen van het goddelijk moederschap zijn: de onbevlekte ontvangenis, met al den rijkdom van genade daarmee samen aan Maria geschonken, de gaven van verstand, onzondigheid, ongeschondenheid, de overvloedigheid der heiligmakende genade, de volheid van den H. geest, de ten hemelopneming eindelijk en de glorievolle kroning der H. Moedermaagd.

* * *

Zóó komt de eerw. schrijver geleidelijk tot zijn tweede deel. Nog blijft Maria's moederschap het onderwerp; maar nu beschouwt hij Maria als moeder van Christus *mystieken persoon*, als moeder der ledematen van diens mystiek lichaam, als moeder der menschen.

Eerst wordt ons de verhouding van Maria's moederschap over ons duidelijk uiteengezet: de werkelijkheid, het wezen, de grondslagen, de bevestiging ervan; door welke verrichtingen altoos en overal zich dat moederschap doet gelden, en welke onuitputtelijke schatten van liefde, barmhartigheid, kennis en macht ten dienste der Moedermaagd staan bij het vervullen dier hooge en schoone taak.

Dan volgt in ettelijke hoofdstukken een overschoone verhandeling over de wederkeerige verhouding van Maria's kinderen tot hun geestelijke moeder.

Wie zijn die kinderen; hoever strekt zich dat kindschap uit; welke plichten hebben zij te vervullen ten opzichte dier moeder. Welke gunsten mogen zij daarentegen verhopen, hetzij in dit leven, hetzij in en na den dood. Eindelijk, hoe hebben de Kerk en de geloovigen, d. w. z. het geestelijk nageslacht van Maria, haar altoos en overal en op velerhande wijzen de schatting gebracht van die vereering, dat vertrouwen en die liefde, waarop haar geestelijk moederschap haar recht geeft.

Uitvoerig heeft de eerw. schrijver dit alles behandeld, maar steeds is zijn betoog klemmend, gaat hij in logische orde voort. Zelfs daar, waar hij voortredeneerend komt tot meer subtiele kwesties, en iemand allicht van gevoelen kan

verschillen, zal men toch moeten toegeven, dat hij voor het zijne steeds degelijke gronden weet aan te voeren. Zijn streven was dan ook: alleen te putten uit de erkende bronnen eener gezonde en degelijke leer. Met een angstvallige zorg heeft hij gewaakt, dat geen min of meer betwiste bewijsstukken als echt en onbetwistbaar worden voorgesteld. Nauwkeurig heeft hij steeds onderscheiden, wat tot het geloof behoort, wat vrije kwesties zijn.

Men behoeft verder niet te vreezen te zullen stooten op een dorre verhandeling; integendeel eenmaal aanvangend, leest men onwillekeurig door. Waar het gebruik der getuigenissen van Vaders soms al te overvloedig mocht schijnen, daar houde men het doel voor oogen, dat de Eerw. schrijver bij het samenstellen van zijn werk, zich voor oogen heeft gesteld.

Zoo heeft hij een arbeid verricht, welke op het gebied der *Theologia Mariana* eenig mag genoemd worden, een boek ons geschonken, dat met zijn meesterlijke bladzijden — en zij zijn honderden — den lezers de meest degelijke en versterkende leer aanbiedt, hun voedsel schenkt voor geest en hart. Niemand toch leest het, of zijn hart zal in liefde voor Maria ontbranden, naarmate klaarder en schitterender Maria's grootheid voor zijn geest zich vertoont. Moge daarom dit standaardwerk komen in handen van velen, vooral van priesters, deze zullen er in vinden een zuivere bron, waaruit zij rijkelijk kunnen putten, telkens als zij over Maria met degelijkheid willen spreken. Zoo zal het onberekenbaar nut stichten ook onder de eenvoudige geloovigen: de glorie van Maria zal te meer uitschitteren, de gemoederen harer kinderen te meer in liefde voor haar ontvlammen, wat voorzeker de innigste wensch is van den waarlijk vromen en geleerden schrijver.

Dr. C. VAN DILLEN.

Novellen van MADAME JULIE LAVERGNE, vertaald door W. VAN NIEUWENHOFF S. J. — Amsterdam, G. Borg, 1902. Prijs: *f* 0.90 geb. *f* 1.35.

In afwachting, dat onze katholieke litteratuur geworden zal zijn, wat Veremundus in Duitschland en de Hollandsche modernen in *Van onzen Tijd* wenschen en in de verre toekomst voorspellen — begroeten wij gaarne en hartelijk elke poging van hen, die in deze niet overvolle bloemgaarde een nieuwe plant aanbrengen.

Dat zij uit het buitenland tot ons komt, betreuren wij niet bij de schaarschte van eigen flora, vooral als het overplanten geschiedt met zooveel smaak en talent als deze hovenier steeds aan den dag placht te leggen.

Dat onze Pater Van Nieuwenhoff zijn keuze liet vallen op de novellen van Madame Lavergne, achten wij beter waarborg voor deugdelijkheid dan het oordeel — uit den aard der zaak niet geheel vrij en onpartijdig — van haar zoon Joseph Lavergne, wien wij het allerminst zullen kwalijk nemen, dat hij de verhalen zijner moeder stelt boven die van Pater Coloma.

Dat diens Hollandsche ordebroeder, aan wien wij de keurige vertaling dezer novellen danken, dit kinderlijke oordeel onderschrijft, verwondert ons meer. Want al kunnen Coloma's kleinere novellen lang niet op één lijn gesteld worden met zijn *Pequeneces (Aristocraten van Madrid)*, toch herkent men zelfs in de kleinste »la griffe du lion"; bij madame Lavergne zou men — in den meest gunstigen zin natuurlijk en zonder eenige bijbedoelingen — ten hoogste kunnen spreken van »la patte de velours".

Allerliefst zijn haar novellen zeker en wij kunnen ons voorstellen, dat het Pater Van Nieuwenhoff een zoete verpoozing was te midden van zijn drukke werkzaamheden, die hem in aanraking brengen met de boosheid en zwakheid onzer hedendaagsche maatschappij, zich te vermeien tusschen de goede, vriendelijke menschjes uit vorige eeuwen, door de Fransche schrijfster in zulke teere, matte kleuren geschilderd.

Teer en mat — pasteltafreeltjes — zoo lijken ons de

novellen van mevrouw Lavergne toe. Zij hebben er de fijnheid en *délicatesse* van; zelfs den geweldigen Richelieu teekent zij in wit en rose, zoo zacht en lief. Hierin ligt haar bekoring maar misschien ook haar zwakheid.

Coloma heeft frisscher, krachtiger penseel, glanzender verf: de vraag is alleen wat men verkiest.

Mevrouw Lavergne toont echter den tact meestal onderwerpen te behandelen, geheel in overeenstemming met den aard van haar talent; daardoor zijn dan ook de aardige, aandoenlijke schetsjes *De geschiedenis eener kant* en *Het gasthuis van Brugge* de juweeltjes van den bundel.

Zij mag er trotsch op zijn, zulk een vertaler te hebben gevonden. Als zij onze landgenoot ware geweest, zou zij haar verhalen niet anders en stellig niet beter hebben geschreven. Haar voornaamste »charme": de een weinig ouderwetsche gratie en zeker parfum van gedroogde lavendelbloemen uit de laden onzer grootmoeders opstijgend, heeft hij weten te behouden. Als Hollandsche vertellingen waren hare verhalen misschien onopgemerkt gebleven in onze almanakken of tijdschriften. Nu echter is haar een eer geschied, die menige schrijver haar zou kunnen benijden: n.l. een niet alleen conscientieuze en vloeiende, maar ook smaakvolle, hoogst literaire vertaling.

De uitgever Borg zorgde voor een kleed geheel in harmonie met den aantrekkelijken inhoud. — Wij bevelen het boek dringend aan ieder, die met het aanstaande Sint Nicolaasfeest een jong meisje een passend cadeau wil of moet geven.

S.

Leerboek der vaderlandsche geschiedenis ten dienste van onderwijzers en kweekelingen door J. J. TEN HAVE. *Met vele vragen en opgaven, platen en kaarten.* — Twee deelen. Tweede druk. 's-Gravenhage, Joh. Ykema, 1901—1902. Prijs per deel *f* 1.90.

»De redelijke ziel komt uit zijn tronie zwieren." Kent gij mijnheer Ten Have? Zoo niet, dan wenscht hij met u kennis te maken. Zal het eene aangename kennismaking zijn?

Hij is de maker van vele leerboeken en schoolboekjes, alle duidelijk, scherp en beknopt volgens de nieuwere practische methoden vooral op het uitgebreid gebied van Aardrijkskunde en Geschiedenis. Een helder verstand en een volhardende wil kenmerken zijn werk. Joh. Ykema zorgt altijd voor eene nauwkeurige uitgave en vlugge, nette bediening.

Ten bewijze even zijn: *Leerboek der vaderlandsche geschiedenis voor onderwijzers en kweekelingen*, dat in 1902 onder een nieuwen vorm als tweede druk verscheen.

Neem het gerust ter hand! Hemelsblauw met een sterken burcht versierd, meldt u de omslag den inhoud naar waarheid. Ziet ge de redelijke ziel in die tronie? Geef u slechts de kleine moeite het even open te snijden. Wat ziet ge? Eene kleine, eene gewone, eene ruimere, eene dikke letter, eene passende plaat; telkens na eenige hoofdstukken degelijke overzichten in jaartallen; aan het einde een uitgebreid vragenaantal. Tot zoover heeft de redelijke tronie niet gelogen.

Luister nu even! Men leest u een hoofdstuk voor. Een eenvoudige stijl, eene klare voorstelling geven u geen droge opsomming van feiten, maar oorzaak en verband der groote gebeurtenissen, beschouwd als schilderijen met omgeving en omlijsting van toestanden en geschriften. Gij ziet de geschiedenis voor u leven, en met genoegen verfrischt ge uw geheugen in eene volgende korte samenvatting. Zoo begint de schrijver goed en zoo kroont het einde zijn werk. De heer Ten Have is een leeraar in de residentiestad, ook al zet hij dien titel niet op zijn werken.

Gelooft ge nu den omslag: *Leerboek der vaderlandsche geschiedenis* enz.? Onderwijzers en kweekelingen worden er door gediend, zooals de nieuwe uitgave bewijst. Ook roomsche onderwijzers en katholieke kweekelingen? Zeker. Op R. K. Normaalscholen wordt Ten Have's *Vaderlandsche geschiedenis* gebruikt als handboek. Is Ten Have dan Roomsch-Katholiek? De schrijver vergeve ons de vraag om haar gewicht. Zijn werk zegt: neen. Is hij anti-katholiek? Zijn boeken antwoorden duizendmaal: neen. Is Ten Have neutraal? Die vraag behoeven we niet te stellen.

Zeker is, dat het *Leerboek der vaderlandsche geschiedenis* het wint van alle Roomsche leerboeken over vaderlandsche geschiedenis voor middelbaar onderwijs. Was er een even degelijk Roomsch-Katholiek leerboek, *De Katholiek* zou het boven dat van Ten Have stellen. De schrijver zelf ziet dat duidelijk in.

Wie kan het alzoo ons redelijkerwijze ten kwade duiden, dat we bij het gebruik van Ten Have's *Leerboek* den R. K. onderwijzers en kweekelingen katholieke werken ter lezing aanbevelen of een zakelijk onderhoud met een degelijk Roomschen geschiedvorscher [1]). Want Ten Have's fundament kan niet het onze zijn, hoezeer hij ook door studie en correspondentie het hem eigene helder inzicht verkrijgt in verschillende punten onzer kerkgeschiedenis.

Omdat de nieuwste behandeling der geschiedenis vooral de twee laatste eeuwen beoogt, breidde de werkzame schrijver te recht zijn tweede deel uit en vulde zoo nauwkeurig mogelijk aan wat gebeurde in de laatste jaren. Dank voor zijne bespreking der Grondwet van 1848 met de wijzigingen van 1887 aan het einde van zijn tweede deel; dank voor zijn goed werk, met een helder plan begonnen en met een krachtigen wil voltooid. Aangenaam zoo weder kennis gemaakt te hebben.

G. v. d. Boogaard, Pr.

---

1) Vergelijk W. de Wilde: *Oud en Nieuw*, over een handboek der geschiedenis aan het einde.

Roomsche werken ter vergelijking kunnen zijn: *Neerlands Heiligen*, door J. A. F. Kronenburg, C. SS. R. Amsterdam F. H. J. Bekker, 1898—1901, per deel: *f* 0.80, geb. *f* 1.20. — *Algemeen overzicht der Kerkgeschiedenis van Noord-Nederland van de vroegste tijden tot het jaar 1581*, door H. J. A. Coppens, Pastoor te Schiedam. Tweede vermeerderde uitgave. Utrecht, Wed. J. R. van Rossem, 1902, prijs *f* 2.25, geb. *f* 2.65. — W. J. F. Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche heroerten in de XVIe eeuw*. Amst. 1865—1870. Uitverkocht *f* 22.62½., oud ongeveer *f* 10.

ONZE JUBEL-HULDE AAN Z. H. PAUS LEO XIII.

De overgang van dit jaar in het volgende, die te zamen als het vijf en twintigste regeeringsjaar van Paus Leo XIII in de annalen van onzen tijd zullen gegrift blijven, is voor onze redactie een welkome gelegenheid om nogmaals bewijs te geven van haar aloude verknochtheid aan den Apostolischen Stoel en aan den opvolger van Petrus, de Steenrots van Gods Kerk. Daarom ontvangen onze lezers tegelijk met deze aflevering in afzonderlijken omslag een feestnummer, dat de vijf en twintig regeeringsjaren van dit gedenkwaardig pontificaat in herinnering brengt door de gedenkpenningen, welke van ieder jaar afzonderlijk te Rome zijn geslagen.

Door bijzonder gunstige omstandigheden was het ons vergund deze hulde allereerst aan de voeten van den Heiligen Vader zelf neer te leggen. Dr. A. H. L. Hensen, die den tekst bij de afgebeelde gedenkpenningen schreef en zich kort daarop naar Rome begaf ten wetenschappelijk onderzoek in het Vaticaansch Archief, had het voorrecht het eerste exemplaar van zijn juist afgedrukten arbeid aan Zijne Heiligheid in particuliere audiëntie te mogen aanbieden als een bewijs van de eerbiedige trouw onzer gezamenlijke redactie.

Met de meeste welwillendheid is deze hulde door Paus Leo XIII aanvaard. Nog onder den indruk van het minzame onderhoud schrijft ons Dr. Hensen uit Rome: »Gisteren werd »ik in particuliere audiëntie bij onzen Heiligen Vader ontvangen »en mocht Hem het bewijs van hulde en aanhankelijkheid »onzer redactie persoonlijk overhandigen. Met ingenomenheid,

»verklaarde Paus Leo, aanvaardde Hij dit geschenk zijner »»bravi Olandesi" en gaarne voldeed Hij aan het verzoek, »tot Hem gericht, om allen te zegenen, die tot het welslagen »van ons tijdschrift medewerken".

Dit werd later nog bevestigd door een welwillenden brief van Zijne Eminentie Kardinaal Rampolla, wien Dr. Hensen het tweede exemplaar had aangeboden. Hoogstaangenaam is het ons dezen brief, die ons zooeven ter hand werd gesteld, hier in het oorspronkelijke en in vertaling te laten volgen:

Reverendo Signore.

La cortese offerta del Numero unico, pubblicato dal Katholiek in occasione del Giubileo Pontificale, mi è stata assai accetta così per la sostanza dello scritto come per la bellezza delle illustrazioni. Ne rendo dunque grazie alla S. V. e per mezzo di Lei alla Redazione del prelodato periodico. Con piacere inoltre Le significo che, avendo di tale pubblicazione tenuto parola col Santo Padre, Sua Santità ha molto gradito l'omaggio che con essa si è voluto farle, aggiungendo che ben volontiere avrebbe ricevuto l'esemplare gia destinatole.

Confermandole i sensi della mia più sincera stima, passo al piacere di essere

Di V. S.

Affino per servirla

Roma, 8 Novembre 1902.

M. Card. RAMPOLLA.

Rev^do. Sig. Dr. Hensen
Professore nel Seminario
di
Warmond.

Dit luidt vertaald:

Eerwaarde Heer.

De hoffelijke aanbieding van het afzonderlijke nummer, door *De Katholiek* uitgegeven naar aanleiding van het Pauselijk Jubilé, is mij zeer aangenaam geweest zoowel om den inhoud van het geschrift als om de fraaie uitvoering der afbeeldingen. Alzoo

betuig ik mijn dank daarvoor aan U Eerw. en door middel van U aan de redactie van genoemd tijdschrift. Met genoegen deel ik U bovendien mede, dat bij het bespreken van deze uitgave met den Heiligen Vader Zijne Heiligheid zich zeer gunstig heeft uitgelaten over de daarmee bedoelde hulde, erbijvoegend, dat Z. H. volgaarne het reeds aangeboden exemplaar had aanvaard.

Onder verzekering van de gevoelens mijner meest oprechte hoogachting, heb ik het genoegen te zijn

Van U Eerw.

De dienstwillige

Rome, 8 November 1902.

M. Kard. RAMPOLLA.

Den Eerw. Heer Dr. Hensen
Professor in het Seminarie
te
Warmond.

Hoe hoog wij dit bewijs van vaderlijke welwillendheid waardeeren, behoeven wij aan onze katholieke lezers niet te zeggen. Wij weten, dat zij daarin volkomen éénstemmig zijn met ons.

In het jaar 1903 voltrekt zich, naar wij hopen en van God vragen, voor den hoogvereerden Opperpriester niet enkel het 25e jaar van zijn pausschap (de beslissende keus geschiedde op 20 Februari 1878) maar ook het 50e van zijn kardinalaat (de benoeming had plaats in het consistorie van 19 December 1853 door Paus Pius IX) en het 60e van zijne bisschoppelijke waardigheid (de verheffing tot Aartsbisschop van Damiette dagteekent van 27 Januari 1843 en de bisschoppelijke wijding volgde 19 Februari). Moge dit jaar dan voor Paus Leo XIII een driewerf gezegend *annus mirabilis* zijn!

1878.

1902.

DE VIJF EN TWINTIG GEDENKPENNINGEN VAN LEO XIII.

Toen onze H. Vader veertien jaren geleden zijn gouden priesterfeest vierde, heeft *De Katholiek* die blijde gebeurtenis herdacht door een feestnummer te wijden aan de reeks van encyclieken en breven, waarmede Leo XIII zijn leerend en vermanend woord tot de wereld had gericht. Nu de hoogbejaarde opperpriester het jubeljaar van zijn zilveren pausschap is ingetreden en, naar wij hopen, de jaren van Petrus zal mogen beleven, wenscht onze redactie op nieuw getuigenis af te leggen van hare liefde en dankbaarheid. Zij zal daarbij gebruik maken van het gelukkig voorstel door een harer leden aan de hand gedaan: om ditmaal den feest-

vierenden Paus te huldigen door een afdruk van de gezamelijke gedenkpenningen, welke gedurende zijn pontificaat werden geslagen. Gaarne was schrijver dezes bereid in overeenstemming met het onderwerp — la médaille austère — eene korte toelichting daarbij te voegen. Hoewel verre van Rome, en niet over alle hulpmiddelen beschikkend, heeft hij toch con amore de vereerende opdracht aanvaard, gedachtig tot het »oude volk van 't vrije Nederland" te behooren, waarvan de dichter in het vorig feestnummer zong:

»Heil Leo, heil! Ontvang den huldegroet,
Opwellend uit het kinderlijk gemoed
Van 't kleine volk, dat met zijn goed en bloed
U blijft toebehooren".

De gedenkpenningen, waarvan de beeldenaar, om herhaling te voorkomen, alleen aan het hoofd van dit artikel is afgedrukt, worden jaarlijks omtrent het feest van de H.H. Petrus en Paulus geslagen en heeten daarom: Medaglie di san Pietro. Bij het naderen van den 29 Juni verleent de Paus, op wiens last de medaille's worden geslagen, audiëntie aan zijn stempelsnijder, die hem een dertigtal gouden en zilveren exemplaren overhandigt, gesloten in étui's, welke het pauselijke wapen dragen. Door den H. Vader worden zij dan als gunstbewijs aan kardinalen en anderen weggeschonken. Hierom, en ook wegens het beperkt getal, valt het niet licht eene volledige reeks in de edele metalen aan te treffen. Bezwaarlijk ware het ons derhalve geweest de keerzijde der 25 medaille's zoo duidelijk te laten afbeelden als slechts met behulp van zilveren exemplaren kan geschieden, had niet de heer A. C. A. Nolet bereidwillig zijne collectie ten dienste van *De Katholiek* gesteld. Het onderwerp van de gedenkpenning is een of ander belangrijk feit uit het pontificaat, gewoonlijk aan het laatstverloopen regeeringsjaar ontleend. Wanneer de Paus gestorven is, worden de medaille's, welke gedurende zijn pontificaat geslagen zijn, in een beurs van roode zijde gesloten

en met het lichaam bijgezet. Eene zinrijke ceremonie, want die penningen leveren de korte en kernachtige geschiedenis van 's Pausen wereldbestuur, naar het voorbeeld der Romeinsche wetgevers in metaal geschreven. De Majestas Romana klinkt ook na in de omschriften, welke de meestal zinnebeeldige voorstelling toelichten; wij hebben ze in kloeke letter naast de afbeelding laten drukken, en gepoogd eene vertaling er van te geven.

Nog een enkel woord over cavaliere Francesco Bianchi, die de medailles, op een paar uitzonderingen na, heeft ontworpen, en ze alle vijf en twintig in het metaal heeft gesneden. Wij zouden het werk van den hedendaagschen Italiaanschen kunstenaar geen billijken maatstaf aanleggen, gingen wij het vergelijken met den arbeid zijner voorgangers in het bloeitijdvak der Renaissance. Medailles als bijvoorbeeld Andrea Guazzalotti voor Sixtus IV, een onbekende meester voor Innocentius VIII, Andrea Foppa voor Alexander VI en Julius II hebben vervaardigd, zijn onnavolgbare kunststukken. Zelfs de medailleurs der nieuwere Fransche school vermogen niet zooveel kracht aan zooveel eenvoud te paren; hunne manier van werken is trouwens geheel anders. Toen de zestiende eeuw ten einde liep, begon voor deze kunst in Italië een tijd van verval, waaruit zij zich tot heden niet heeft weten op te heffen. De vijftien eerste gedenkpenningen van Bianchi staan niet hooger dan de meeste voortbrengselen van dit kunst-genre in het tegenwoordig Italië. Sinds 1893, het gouden feest van Leo's bisschopswijding, valt echter vooruitgang te bespeuren; van nu af omsluit een parelrand de voorstelling, welke aldus krachtiger spreekt; somwijlen gebruikt de kunstenaar een fraaieren vorm van letter, en bij het ontwerpen van enkele medailles zijn de prachtige modellen van de vijftiende en zestiende eeuw niet zonder vrucht bestudeerd.

Laat ons thans de gedenkpenningen naar de volgorde, waarin ze zijn verschenen, den lezer voorleggen.

* * *

DEO · AVCTORE · ECCLESIAE ·
VNIVERSAE · RECTOR · DATVS ·
X · KAL · MART ·
A · MDCCCLXXVIII

1878. DOOR GODS BESCHIKKING DER GANSCHE KERK TOT BESTIERDER GEGEVEN OP 20 FEBRUARI 1878.

De medaille vertoont het wapen der Pecci's, een adelijk geslacht uit Siëna, dat drie eeuwen geleden zich in den omtrek van Rome was komen vestigen, en wel te Carpineto, als een adelaarsnest op één der toppen van de Monti Lepini gebouwd. Een zoon van dit geslacht, Joachim Pecci, bisschop van Perugia en kardinaal-camerlengo, was op Woensdag 20 Februari 1878 tot opvolger van Pius IX gekozen. Omstreeks kwart over éénen werd het venster geopend van de loggia, welke zich boven den hoofdingang van St. Pieter bevindt. Achter den geestelijke, die een zilveren processie-kruis droeg, verscheen de gebogen gestalte van kardinaal Caterini, den oudste der kardinaal-diakens. Deze, hoewel zwaar lijdend, had zich het voorrecht aan zijn rang verbonden niet willen laten ontnemen; met zwakke en bevende stem verkondigde hij aan het volk, dat zich op het St. Pietersplein bevond: »Ik meld u eene blijde tijding: wij hebben een Paus — den zeer hoogwaardigen kardinaal Joachim Pecci, die den naam heeft aangenomen van Leo XIII".

* * *

GENS · ET · REGNVM · QVOD ·
NON · SERVIERIT · MIHI ·
PERIBIT

1879. VOLK EN RIJK, DAT MIJ NIET DIENT, ZAL TEN ONDER GAAN. (*Isaias* LX : 12).

Op Paasch-Zondag, 21 April 1878, verscheen de encycliek *Inscrutabili*. In dit eerste schrijven, dat de nieuwe Paus tot de wereld richtte, ligt het plan zijner gansche verdere regeering. Al die in Christus zijn verlost wil hij voor Christus bewaren of tot Hem terugvoeren. Zijn vaderlijk hart is het meest bekommerd om hen, die, misleid door eene valsche leus van beschaving, het christelijk geloof hebben verloren. Geen wonder dat in eene onchristelijke maatschappij de zegeningen der beschaving uitblijven; het is de bevestiging van God's woord: de zonde maakt de volkeren rampzalig. Hij noodigt hen derhalve uit tot Christus' Kerk terug te keeren, van welke de ware beschaving is uitgegaan en waar zij kunnen leeren hoe het maatschappelijk geluk werkelijk deelachtig te worden. Mogen de regeeringen het volk toch niet daarvan terughouden, maar den Paus veeleer steunen in zijn christelijk beschavingswerk. Als middelen om den godsdienstzin aan te kweeken wordt gewezen op eene zorgvuldige opvoeding in den kring van het huisgezin, welks leden onderling nauw verbonden moeten zijn, op het verspreiden van degelijk godsdienstonderwijs en het beoefenen eener gezonde wijsbegeerte, onderwerpen, waarop Leo XIII later uitvoerig is teruggekomen.

* * *

THOMAE · AQVIN · DOCTRINA ·

IN · PRISTINVM · DECVS ·

RESTITVTA

———

RENOVATVM · DIVINAE ·

HVMANAEQ · SCIENTIAE · FOEDVS

1880. DE LEER VAN THOMAS VAN AQUINE IN VROEGEREN LUISTER HERSTELD. (In de afsnede) DE BOND TUSSCHEN GEWIJDE EN ONGEWIJDE WETENSCHAP HERNIEUWD.

Reeds als bisschop van Perugia had Leo XIII zorg gedragen voor een vlijtig beoefenen der scholastieke wijsbegeerte; op den stoel van Petrus geplaatst, wenschte hij de studeerende jeugd alom te zien vertrouwd gemaakt met deze wetenschap, welke haar zou sterken in het geloof, beveiligen tegen afval. Op 4 Augustus 1879 verscheen zijne encycliek *Aeterni Patris*, waarin het nut dezer studiën werd aangetoond en Thomas van Aquine geprezen als de vorst en meester onder de scholastieke leeraars. Ook met daden zou de Paus voorgaan. Den 15 October 1879 ontving kardinaal De Luca, prefect van de Congregatio Concilii, een schrijven, hem gelastende eene uitgave der werken van St. Thomas van Aquine voor te bereiden en de Academia di san Tomaso op te richten, een genootschap, dat zich bijzonder zou hebben te wijden aan de studie der scholastieke wetenschap. Bij een motu proprio van 24 Januari 1880 schonk Paus Leo 300,000 lire om de onkosten, aan voormelde uitgave verbonden, voorloopig te bestrijden. In 1882 zag het eerste deel der *Opera omnia s. Thomae Aquinatis* het licht; thans is het tiende folio-deel verschenen.

* * *

IVVENTVTI · RELIGIONE · ET ·
BONIS · ARTIBVS ·
INSTITVENDAE

PARATA · IN · VRBE · SCHOLAR ·
SVBSIDIA

1881. TOT OPLEIDING DER JEUGD IN GODSVRUCHT EN LETTEREN (Afsnede) IS TE ROME ONDERSTAND VERSCHAFT AAN SCHOLEN.

Bij alle zorg voor de studeerende jongelingschap werden de kinderen van het volk niet vergeten. Kort vóor Leo's troonsbeklimming was in den gemeenteraad van Rome de beslissing gevallen, dat voortaan op de stadsscholen geen godsdienstonderricht meer zou gegeven worden. Onderwijl spaarden methodisten en andere secten geen geld om propaganda voor hunne scholen te maken. Reeds in een schrijven van 26 Juni 1878, gericht tot zijn vikaris, kardinaal Mónaco la Valetta, waarschuwde de Paus voor dit gevaar, en gaf tevens de middelen aan de hand hoe het te bestrijden: de katholieken in Rome moesten hetzelfde wapen gebruiken als hun tegenstanders: geld verzamelen om nieuwe scholen te stichten; hij zelf was bereid te helpen, en zoo noodig een deel van den St. Pieterspenning daarvoor af te zonderen, want het behoud van het geloof te Rome was het belang der gansche katholieke wereld. Op 25 Maart 1879 volgde een tweede schrijven aan den vikaris, waarbij eene afzonderlijke commissie werd ingesteld, welke den bloei der volksscholen zou bevorderen; de Paus beloofde jaarlijks 100,000 lire te zullen bijdragen. Op het einde van 1879 was het aantal van zulke scholen te Rome met negen en twintig vermeerderd.

* * *

CAELITVM · SANCTORVM ·

HONORES · DECRETI

1882. EERBEWIJZEN VOOR DES HEMELS HEILIGEN VERORDEND.

Hoewel de natuurlijke middelen niet versmadend, stelt onze Paus toch meer vertrouwen in het voorbeeld en de bemiddeling van God's lieve heiligen; van daar de talrijke zaligen heiligverklaringen gedurende dit pontificaat. Onze medaille vertoont het afbeeldsel van een viertal uitverkorenen, op den 8 December 1881 heiligverklaard. Links van den toeschouwer knielt op den voorgrond Joannes Baptista de Rossi, een kanunnik van Santa Maria in Cosmedin, die in de achttiende eeuw te Rome veel heeft gearbeid voor het heil der zielen. Hij draagt de kenmerkende kleedij zijner waardigheid; naar Romeinsche manier is de zijden kanunnikenmantel in een kluwen zaamgerold. — Eene geheel andere persoonlijkheid ligt neven den gepurperde: Laurentius van Brindisi in de grove pij van een capucijn gekleed. Als ijverig missionaris heeft hij op het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw een groot deel van Europa bezocht, en is met het kruis in de hand de christenen voorgegaan, die in Hongarije den Turk moesten bevechten. — Aan de andere zijde zien wij Clara van Monte Falco, eene kloostervrouw uit de Augustinessen-orde, welke een lelietak, het zinnebeeld van maagdelijke zuiverheid, in de hand draagt; het lam aan hare voeten heeft gelijke beteekenis. Zij was

eene extatische, gelijk de dertiende eeuw er zoovelen heeft geteld; de teekenen van Christus' lijden werden op haar hart afgedrukt. — De vierde heilige is Benedictus Labre, die wegens ziekte den roep van kloosterling niet kunnende volgen, als pelgrim Christus' armoede in de wereld heeft willen beoefenen.

* * *

PVBLICA · IN · CYRILLVM · ET ·
METHODIVM · RELIGIONE ·
AVCTA · SLAVORVM · OBSEQVIA ·
EXCIPIT

1883. DE OPENBARE VEREERING VAN CYRILLUS EN METHODIUS BEVORDERD HEBBENDE, ONTVANGT HIJ DE HULDE DER SLAVEN.

Den 6 Juli 1881 ontving Paus Leo de leden van de groote pelgrimstocht der Slaven op het Vatikaan. Er waren onder de ruim dertienhonderd pelgrims: Ruthenen, Moraviërs, Croaten en Bulgaren, zonen alzoo van eene volkerenfamilie over meerdere rijken verspreid en onderling in zeden en kleederdracht verschillend, maar één van afkomst en één ook door liturgische taal en gehechtheid aan den Apostolischen Stoel. Zij kwamen den Vader der Christenheid dank zeggen voor de hulde gebracht aan hunne beide apostelen, het heilig broederpaar Cyrillus en Methodius. Toen in 1880 het eeuwfeest van dezen werd gevierd, had de Paus op 30 September zijne encycliek *Grande munus* uitgevaardigd, waarin de evangelie-verkondiging en het beschavingswerk, door deze beide mannen ondernomen en in nauwe vereeniging met den H. Stoel voortgezet, op meesterlijke wijze waren

geschilderd. Bovendien werd hun naam op den Romeinschen kalender geplaatst en een afzonderlijk officie ter eere van de beide apostelen der Slaven in den Roomschen brevier opgenomen. Mgr. Strossmayer, bisschop van Syrmia en Bosnië, was de aangewezen man om hun aller tolk te zijn; zijne redevoering en evenzoo het antwoord van den Paus waren in vloeiend, klassiek Latijn vervat.

* * *

PORTICV · PRODVCTA ·
BASILICAE · CVM · BAPTISTERIO ·
CONIVNC

1884. (Afsnede) DE PORTIEK VAN DE BASILIEK DOORGETROKKEN TER VEREENIGING MET DE DOOPKAPEL.

De restauratie van St. Jan van Lateranen, de eigenlijke kathedraal van den Paus, reeds door Pius IX aangevangen, is onder Leo XIII op grootsche wijze voortgezet, en ten laatste voltooid. Ditmaal gold het de doopkapel in verbinding te brengen met de basiliek. Zooals in de oudheid alom is deze ronde doopkapel afgezonderd van de kerk gebouwd. Hare oorsprong dagteekent nog uit de dagen van Constantijn, en hoewel zij allengs heel wat moest inboeten, het eerbiedwaardig karakter is niet geheel verdwenen; de kern van den oorspronkelijken bouw bleef gespaard, en de acht antieke zuilen van porfier uit de dagen van Sixtus III staan er nog in hare aloude stelling. Nog steeds ook wordt op Paasch-

zaterdag in deze doopkapel, de oudste van Rome, het h. doopsel toegediend aan volwassen bekeerlingen. Ten gerieve van deze plechtigheid heeft de architect Vespignani portiek en loggia doorgetrokken, welke Sixtus V vóor het rechterdwarsschip van de basiliek had laten bouwen; zonder eenig bezwaar kan thans de kardinaal-vikaris met zijne geestelijkheid uit de basiliek naar de doopkapel trekken om er de heilige handeling te verrichten.

* * *

HISTORIA · FVGIENTIVM ·
TESTIS · TEMPORVM · VERITATIS ·
LVCEM · ADFERT · ERVDITAE ·
POSTERITATI · MENDACIO ·
PROFLIGATO · REIECTO

1885. DE GESCHIEDENIS, GETUIGE DER WEGSNELLENDE EEUWEN, VERSLAAT EN VERWERPT DEN LOGEN EN BRENGT HET LICHT DER WAARHEID AAN DE GELETTERDE NAKOMELINGSCHAP.

Bij een schrijven van 18 Augustus 1883, gericht aan de kardinalen De Luca, Pitra en Hergenroether, ontsloot Leo XIII het »Geheim Archief van den H. Apostolischen Stoel" voor alle beoefenaars der geschiedenis. Het doel van deze grootmoedige beschikking, ook in het omschrift onzer medaille vermeld, was om aldus het belang eener onpartijdige geschiedvorsching te dienen, waarvan de uitkomsten ook aan de Kerk ten goede moesten komen. Katholieke geleerden zouden met behulp van deze kostbare bescheiden licht en schaduw beter kunnen verdeelen; niet-katholieke geschiedvorschers in staat worden gesteld menig oordeel te herroepen of te wijzigen. Schier algemeen is aan

deze roepstem van den Paus gehoor gegeven; in 1901 arbeidden een tachtig geleerden van allerlei naties op het vatikaansch archief, en aanzienlijk is reeds de rij van werken, welke de vruchten dezer studie's hebben bijeenverzameld.

* * *

CELLAM · MAXIMAM · BASIL ·
LATER · AMPLIARI · ORNARIQUE ·
IVBET

1886. HET HOOFDKOOR VAN DE LATERAANSCHE BASILIEK WORDT OP ZIJN LAST VERGROOT EN GESIERD.

Terwijl de doopkapel van St. Jan van Lateranen met de basiliek werd verbonden, was men tevens bezig een nieuw koor aan de kerk te bouwen. De toestand, waarin de bestaande apsis verkeerde, maakte zulks noodzakelijk. Deze, hoofdzakelijk nog afkomstig van den oorspronkelijken bouw, begon zeer merkbaar te verzakken; een onderzoek, in de dagen van Pius IX ingesteld, had aangetoond, dat de kostbare mozaïek, welke de koornis sierde, op vele plaatsen niet meer hechtte en gevaar liep reddeloos ten onder te gaan. De plannen tot verbouwing, reeds onder Pius IX voorbereid, werden na langdurige beraadslagingen, waaraan ook deskundigen uit den vreemde deel namen, door Leo XIII in 1881 definitief goedgekeurd. Eene nieuwe apsis verrees; zij strekte zich een en twintig meter verder uit dan haar voorgangster, welke bij kerkelijke plechtigheden te weinig ruimte had geboden. Met alle zorg werd vervolgens de eerbiedwaardige

mozaïek, voor een deel nog uit de vierde of vijfde eeuw afkomstig, naar de nieuwe koornis overgebracht. Nu moesten nog de wanden met tafereelen worden beschilderd en met marmer bekleed; versieringen in mozaïek en verguldsel werden niet gespaard, en gaven aan het geheel die eigenaardig bonte pracht, welke de Romeinen zoozeer aantrekt. Op 8 Juni, Hemelvaartsdag 1886, was de restauratie voltooid; drie en een half millioen lire had de Paus eraan ten koste gelegd.

* * *

CONTROVERSIA · DE · INSVLIS ·
KAROLINIS · EX · AEQVITATE ·
DIREMPTA

PACIS · ARBITRA · ET ·
CONCILIATRIX

1887. HET GESCHIL OVER DE CAROLINEN NAAR BILLIJKHEID GESLECHT. (Afsnede) SCHEIDSVROUW EN STICHTERES VAN VREDE.

Terwijl de jongste geschiedenis leerde, hoe onmachtig zelfs een internationaal Hof van arbitrage is om den gruwel van den oorlog te bezweren, heeft Paus Leo, wiens vertegenwoordiger bij de vergaderingen van dat Hof enghartig werd geweerd, de rol van bemiddelaar en vredestichter met goeden uitslag kunnen vervullen. In September 1885 was de twist tusschen Duitschland en Spanje over het bezit van een eilanden-groep in den Grooten Oceaan, de Carolinen, op zijn hoogst gestegen. Reeds scheen het uitbreken van een oorlog onvermijdelijk, toen beide partijen besloten hunne zaak aan de uitspraak van den Paus te onderwerpen; op 2 October noodigde Keizer Wilhelm den H. Vader daartoe uit. Eene

commissie werd nu met het onderzoek naar de strijdvraag belast, en met zooveel spoed arbeidde zij, dat kardinaal Jacobini reeds op 20 October de voorstellen van den H. Stoel naar Berlijn en Madrid kon opzenden. De dood van koning Alfonso bracht eenige vertraging te weeg, maar op den 17 December onderteekenden de gezanten van Duitschland en Spanje te Rome het verdrag, dat naar de voorstellen van den H. Stoel was opgesteld. De gedenkpenning stelt dit roemrijk feit zinnebeeldig voor; de beide natiën zijn aan het schild te herkennen, waarop zij steunen; de Kerk staat met een olijftak tusschen de twee volkeren in onmin.

* * *

ORBIS · VNIVERSI · OBSEQVIA ·

ET · GRATVLATIONES

ANTISTITI · SACROR · MAX ·

A · L · SACERDOTII · EIVS

1888. HULDEBEWIJZEN EN GELUKWENSCHEN VAN GANSCH DE WERELD. (Afsnede) AAN DEN OPPERPRIESTER IN HET VIJFTIGSTE JAAR VAN ZIJN PRIESTERSCHAP.

Op den laatsten December 1887 was het vijftig jaren geleden, sinds Leo XIII tot priester werd gezalfd; hij had de heilige wijding te Rome ontvangen uit handen van den kardinaal-vikaris Odescalchi. Voor al de katholieken van de wereld was dit jubilé eene welkome gelegenheid om eerbied en dankbaarheid te betuigen aan hunnen opperpriester. Rome bood in het jaar 1888 een grootsch schouwspel. Pelgrims kwamen uit alle oorden daarheen om den gouden jubilaris

te huldigen. Vorsten en regeeringen, ook niet katholieke, waren hunne onderdanen bij deze hulde voorgegaan. In het Vatikaan konden de pelgrims eene tentoonstelling aanschouwen, samengesteld uit geschenken welke van heinde en ver, door groot en door klein, den H. Vader waren toegezonden. De medaille geeft vooral het algemeene karakter dezer huldiging wêer: de vijf werelddeelen bieden den Paus hunne gaven aan; Azië is in herinnering aan de groote gebeurtenis te Bethlehem voorgesteld onder de gestalte van een koning.

* * *

PORTICVM · CLAVSTRI · LATER ·
EX · VET · FORMA · RESTITVIT ·
ORNAVIT

1889. DEN KRUISGANG VAN HET KLOOSTER VAN HET LATERAAN HEEFT HIJ NAAR VOORMALIGEN BOUWVORM HERSTELD EN VERSIERD.

Nog één restauratie-werk, dat met St. Jan van Lateranen in betrekking staat, behoorde te worden herdacht. Aan het linker-dwarsschip van de basiliek grenst een middeleeuwsche kloosterhof. Welk bezoeker van Rome heeft niet in dien stillen hof getoefd, waar oleander en klimroos om den ouden gebeeldhouwden waterput bloeien, en de zonnestralen zoo zacht over de marmer-mozaïek glijden, zoo speelsch tusschen de gewonden zuilen van den kruisgang dartelen. Ook dit monument eischte herstel, en Leo XIII heeft met gulle hand daarin voorzien. Of onderwijl het echt Romeinsche plekje niet een deel van zijne bekoring heeft ingeboet? Schrijver

dezes bezocht den kloosterhof niet meer, sinds er herstellingen werden aangebracht, en misschien heeft de medailleur zich vrijheden veroorloofd — maar ik mis op zijne gedenkpenning de twee kolommen van graniet met dwarsbalk, waaraan nog de katrol was bevestigd om den wateremmer af te laten; en de hof draagt niet meer zijn losse kleedij van slingerplanten maar is in een keurslijf gestoken!

* * *

TE · VINDICE · DEVS · VINCVLA ·
CORRVANT · AD · LIBERTATEM ·
APOSTOLICAE · POTESTATIS

1890. LAAT OP UW WENK, HEER, DE KLUISTERS VALLEN TER VRIJMAKING VAN HET APOSTOLISCH GEZAG!

Het pontificaat van Leo XIII is ook niet zonder groote beproevingen geweest. Velerlei onrecht heeft men hem aangedaan, zijn eerbiedwaardige persoon in Rome zelf beleedigd, sommige van zijne edelmoedigste plannen verdacht gemaakt en tegengewerkt. Hoofdaanlegger of medeplichtige was steeds het gouvernement, dat zich in de Eeuwige Stad heeft genesteld, over welks vijandelijkheid en dwingelandij Leo XIII zich zoo dikwerf heeft moeten beklagen. Den 10 Juni van het jaar 1889 was bestemd om den Paus in het openbaar te hoonen als nog nimmer was geschied. Dien tweeden Pinksterdag zou op een der pleinen van Rome het standbeeld onthuld worden van Giordano Bruno, een onbeteekenend en karakterloos apostaat uit de zestiende eeuw. Alle vijanden

van de Kerk en van iedere christelijke overtuiging hadden zich vereenigd om deze onthulling te maken tot ééne groote manifestatie tegen het pausschap. Op den avond van den grooten dag van Pinksteren was het feest-vergadering te Rome; senator Moleschot presideerde, Trezza, een afvallig priester, oreerde en Renan telegrafeerde; na afloop volgde op de Piazza Colonna een waar bachanaal. Den volgenden morgen trokken een zes duizend manifestanten, velen van elders gekomen, met banieren en muziek naar de Campo di fiori, waar onder oorverdoovende evviva's en abasso's het doek viel. Onderwijl verkeerde het Vatikaan in een toestand van belegering; geweld kon aldus geweerd worden, maar de vernedering, welke in dat alles lag opgesloten, heeft den rechtmatigen souverein diep gegriefd; onze medaille geeft den indruk ervan weer.

* * *

REI · ASTRONOM · HONOR · IN ·
VAT · INSTAVRATVS · ET ·
AVCTVS

1891. DE EER DER STERRENKUNDE IN HET VATIKAAN HERSTELD EN VERMEERDERD.

Italiaansche geestelijken, die zich met sterrenkunde, meteorologie, aardmagnetisme en aardschuddingsleer bezighielden, hadden een aantal daarvoor bestemde instrumenten als geschenk naar de vatikaansche tentoonstelling gezonden. Deze gift

was voor den Paus aanleiding om in plaats van de Gregoriaansche sterrenwacht, reeds onder het pontificaat van Gregorius XIII tot stand gekomen maar door het Italiaansch gouvernement overweldigd, een nieuw observatorium te stichten. Achter het Vatikaan, waar zich de muren van de Leonijnsche stad bevinden, werd de hoogste der torens uitgekozen om er deze nieuwe sterrenwacht te vestigen. Hierheen droeg men ook de instrumenten over, welke op de vatikaansche tentoonstelling hadden geprijkt; en wat er aan de verzameling ontbrak werd op kosten van den H. Stoel aangevuld. In 1890 benoemde de Paus pater Denza, een Barnabiet, tot directeur, en keurde het reglement der werkzaamheden goed. Reeds spoedig viel aan de vatikaansche sterrenwacht eene gewichtige opdracht ten deel. Op den 31 Maart 1891 was te Parijs onder praesidium van admiraal Foucher een congres bijeen om de belangen van astronomie en meteorologie te bevorderen. Hier werden de laatste voorbereidingen getroffen voor een grootsch plan: de sterren tot op de 14^{e} grootte zouden door middel van photographische opname in kaart worden gebracht. Het congres verdeelde den arbeid over de verschillende observatoria, en de vatikaansche sterrenwacht kreeg voor haar deel de hemelstreek van Rome. Kostbare instrumenten moesten daarvoor worden aangeschaft; pater Denza kon ze in opdracht van den Paus aanstonds bij de gebroeders Henry te Parijs laten vervaardigen. De observatie's, op de sterrenwacht van het Vatikaan genomen, werden sinds in een afzonderlijk tijdschrift, *Specola Vaticana*, bekend gemaakt, waarvan het vijfde deel in 1898 verscheen. De verdienstelijke pater Denza was kort vóor het verschijnen van dit deel gestorven, maar heeft onderwijl een opvolger gekregen in pater Angelo Rodriguez y Padra. De sterrenwacht van het Vatikaan beschikt thans over den telescoop, welke op de laatste tentoonstelling van Parijs de algemeene aandacht trok; het instrument is voorzien van het grootste der bestaande objectief-glazen; zijn objectief meet niet minder dan 1,25 meter middellijn.

* * *

IVS · DOMINII · IVS · OPERARIAE · PLEBIS · ASSERTVM

1892, HET RECHT VAN EIGENDOM EN HET RECHT VAN DEN WERKMAN BEIDE GEHANDHAAFD.

Nadat Leo XIII op 15 Mei 1891 de encycliek *Rerum novarum* had uitgevaardigd, wenschte hij zijne bemoeiingen, om aan het arbeiders-vraagstuk eene gunstige oplossing te geven, op de gedenkpenning van 1892 te zien herdacht. Aan Ludwig Seitz, den directeur der schilderijen-verzameling en fresco's in het Vatikaan, werd opgedragen eene zinnebeeldige voorstelling te ontwerpen. Ook de eerste — en tegelijk de schoonste — medailles waren van schilders afkomstig, met dit onderscheid, dat Pisanello en zijne leerlingen tevens de vormen boetseerden en de penningen zelf afgoten. Ziehier hoe Seitz zijne opdracht heeft trachten te vervullen. In het midden verrijst de figuur van den Godsdienst: met de ééne hand vertoont zij de encycliek, in de andere heeft zij het kruis gevat en verjaagt daarmede een draak, welke zijne klauwen reeds heeft uitgestrekt naar de overvloedige schatten. Links staan twee aanzienlijke mannen: de één draagt eene cassette, waaruit de ander eenige goudstukken neemt om ze den Godsdienst over te reiken. Ter rechterzijde is eene groep uit de arbeiderswereld aangebracht: een mijnwerker, herkenbaar aan zijn lantaarn en steunend op het houweel, houdt de oogen aandachtig gevestigd op den Godsdienst. Neven hem knielt eene vrouw, welke kluwen en streng heeft ter zijde geworpen

om hare dochter te steunen, die van honger is nêergezegen. Groep en drapeering verraden den schilder; de symboliek is gemakkelijk te verstaan.

* * *

QVINQVAGENNALIBVS ·

EPISCOPALIS · CONSECRATIONIS

1893. OP HET VIJFTIGJARIG FEEST DER BISSCHOPPELIJKE WIJDING.

In 1892 mocht de Paus ook zijn gouden bisschopsfeest beleven. Den 19 Februari was het vijftig jaren geleden, sinds de staats-secretaris, kardinaal Lambruschini, hem in San Lorenzo in Panisperna, eene kerk niet verre van Santa Maria Maggiore, tot bisschop wijdde. Zijne benoeming tot nuntius te Brussel bracht deze verheffing mede; in het consistorie van 27 Januari had Gregorius XVI hem tot titulair-aartsbisschop van het ons welbekende Damiate verheven. De gedenkpenning aan dit jubilé gewijd staat, wat de uitvoering betreft, merkelijk hooger dan de vorige; de medailles van het Cinquecento strekken Bianchi van nu af meer tot voorbeeld.

* * *

FILII · TVI · INDIA · ADMINISTRI ·

TIBI · SALVTIS

———

XAVERIO · AVSPICE · ET ·

PATRONO

1894. UWE ZONEN IN INDIË U TOT MEDEHELPERS IN HET HEILSWERK.
(Afsnede) ONDER VOORGAAN EN BESCHERMING VAN FRANCISCUS XAVERIUS.

Ook de missiën hebben in dezen Paus een trouwen verzorger en bevorderaar gevonden. Onze medaille is geslagen ter herinnering aan één zijner vele bemoeiingen op dit gebied. Na langdurige onderhandelingen was Leo XIII erin geslaagd aan Britsch-Indië een geregeld kerkelijk bestuur te geven; de bulle *Humanae salutis* van 1 September 1886 had dit ontzaglijk gebied verdeeld in zeven aartsbisdommen en vijftien bisdommen. Bij al de toewijding der vreemde missionarissen, welke hier arbeidden, liet zich toch de behoefte gevoelen aan eene inlandsche geestelijkheid, met de taal en zeden van het volk geheel vertrouwd. Reeds was met dit oogmerk door de Jezuieten eene kweekschool te Calcutta gesticht, welke in 1900 een honderdtal studenten telde; voor de instandhouding ervan had de Paus een half millioen lire aan de Propaganda verstrekt. De encycliek *Ad extremas* van 24 Juni 1893 bedoelde aan zulk eene opleiding van inlandsche geestelijken voor Britsch-Indië nog verdere uitbreiding te geven; Leo XIII noodigde derhalve het gezamelijk episcopaat van die gewesten uit om, zoolang zij zelf dergelijke kweekscholen niet konden stichten, de seminaristen, uit hun diocees geboortig, naar Kandy op het eiland Ceylon te zenden. Daar had de apostolische delegaat, Mgr. Zalesky, met hulp van den Paus reeds de grondslagen gelegd voor een centraal-seminarie;

zoodra de kweekelingen overkwamen, kon er een cursus geopend worden, welke een studietijd van acht jaren moest omvatten: één jaar voorbereidende wetenschappen, drie jaren wijsbegeerte en vier jaren theologie. Jezuieten van de Belgische provincie zouden met het onderricht belast worden. Het seminarie van Kandy was aan den Apostel van Indië, den H. Franciscus Xaverius, toegewijd; zijne beeltenis komt op de medaille voor; ter rechterzijde van hem knielt één der kweekelingen en ontvangt den zegen; links komt een inboorling, nog met den pijlenkoker over den schouder, op den heilige toegetreden en biedt zich voor de missie van Britsch-Indië aan.

* * *

ALVMNIS · MAGNI · BENEDICTI ·
IN · SPEM · VETERIS · GLORIAE ·
INSTITVENDIS

CONLEGIVM · ANSELMIANVM ·
IN · AVENTINVM

1895. (Afsnede) HET COLLEGE VAN DEN H. ANSELMUS OP DEN AVENTIJN. OM DE KWEEKELINGEN VAN DEN GROOTEN BENEDICTUS IN HET VOORUITZICHT VAN DEN ALOUDEN ROEM OP TE LEIDEN.

De bloei van het kloosterlijk leven was mede één der voorname zorgen van Leo's pontificaat. Wat hij gedaan heeft voor de oudste onder de klooster-orden van het Westen, voor de roemrijke stichting van vader Benedictus, brengt deze medaille in herinnering. Reeds in 1886 waren de abten der Benedictijner-orde op zijn verlangen te Rome bijeengekomen om de gemeenschappelijke belangen te bespreken en onderling tot nauwere aaneensluiting te geraken, want volgens de regel van Benedictus staat ieder klooster op zich zelf. Op dat congres kwam een voorstel van den Paus ter tafel: om

te Rome voor de orde een algemeen college te stichten. Het voorstel werd dankbaar aanvaard, zooals blijkt uit een pauselijk schrijven van 4 Januari 1887 aan den aartsbisschop van Catania, zelf een Benedictijn, die het congres had geleid, en waarbij een breed studieplan naar de traditie's der orde werd voorgeschreven. Men begon nu op den top van den eenzamen Aventijn een nieuw college, toegewijd aan den H. Anselmus, te bouwen; eenige jaren na de voltooiing verrees daarneven ook eene basiliek. Gelijk onze medaille laat zien, zijn beide in Romaanschen stijl opgetrokken; evenals in de middeleeuwen was de ontwerper dezer bouwwerken een Benedictijner-monnik, dom Hildebrand de Hemptinne, abt van St. Anselmus en primas-abt van de vereenigde Benedictijner-orde. Op den voorgrond der medaille is te ééner zijde de H. Anselmus geplaatst; een »putto" — een engeltje — ligt naast hem geknield en draagt boek en veder, de kenteekenen van den Doctor Ecclesiae. Tegenover den heilige staan hand aan hand twee novicen; de een draagt een boek, het zinnebeeld der studie, de ander een lelietak, als symbool van de zuiverheid.

* * *

FIET · VNVM · OVILE · ET ·
VNVS · PASTOR

1896. HET ZAL ÉÉNE KUDDE EN ÉÉN HERDER WORDEN.
(*Joannes* X : 16).

Alle belijders van Christus teruggebracht tot de ééne Kerk door Christus gesticht — welk een zegen zou dat zijn voor onze jammerlijk verdeelde maatschappij, en hoe hebben edele,

hoogvliegende geesten, een Huig de Groot, een Bossuet en Leibniz daarvoor geijverd! Zoowel het verheven ambt, dat Leo XIII bekleedt, als zijne gansche aanleg, brachten mede, dat ook hij zou trachten de Christenwereld tot die eenheid terug te voeren. De medaille van 1896 bewaart de gedachtenis van één zijner krachtigste pogingen daartoe. Op den 29 Juni van dat jaar, met het feest van den Apostel, die de groote beloften van Christus voor zijne Kerk heeft ontvangen, verscheen de encycliek *Satis cognitum*, aan het groote belang van de hereeniging onder de Christenen gewijd. Met een beroep op de eerbiedwaardigste getuigenissen der christelijke oudheid, vooral ook van een H. Augustinus, wordt hier geleeraard: waarin de eenheid van Christus' Kerk bestaat, hoe noodzakelijk zij is, en welke middelen Christus zelf heeft gegeven om die eenheid te bewaren. Christus bede om eenheid onder de zijnen, waarvan de encycliek eigenlijk slechts ééne groote commentaar is, wordt ook op onze medaille verzinnebeeld. De Zaligmaker heeft zijn banier op de aarde geplant en bevestigt met sprekend handgebaar de zinspreuk welke dat vaandel draagt: »unus Dominus, één Heer". Zinrijk is ook de groep om Christus geschaard. Ter linkerzijde van den Heer staat eene gestalte in zestiende-eeuwsche kleederdracht; een stoomschip in het verschiet geeft den koopmansstand te kennen; eerbiedig en met aandacht luistert deze persoon naar de vermaning van Christus, doch uit zijne houding is niet op te maken, of hij de roepstem zal volgen. Wel is dit het geval met het tweetal Koptische priesters, die aan de andere zijde onder palmen van Egypte zijn geplaatst: de één heeft de encycliek in zijne handen, de ander toont in te stemmen met Christus' vermaning. Werkelijk viel onder de Kopten eene machtige strooming waar te nemen om hunne dwalingen, nog van Eutyches afkomstig, af te leggen en zich met den H. Stoel te hereenigen; het aantal bekeerlingen was in 1895 reeds zoo groot, dat de Paus besloot voor hunnen ritus den patriarchalen zetel van Alexandrië te herstellen, en twee daarvan afhankelijke bisdommen op te richten.

* * *

DOCTRINIS · OPTIMIS · IN ·

CLERO · PROVEHENDIS

———

COLLEGIVM · LEONIANVM ·

ANAGNIAE

1897. (Afsnede) HET COLLEGE VAN LEO TE ANAGNI.
TER BEVORDERING VAN DE HOOGERE STUDIEN ONDER DE GEESTELIJKHEID.

Carpineto, de geboorteplaats van Z. H., behoort tot het bisdom Anagni. Voor deze oude bisschopsstad, zoo bekend uit de geschiedenis van Bonifatius VIII en uit de verzen van Dante, betoonde Leo XIII altoos eene bijzondere voorliefde. Reeds had hij in Augustus 1890 aan de bibliotheek van haar seminarie een aantal kostbare boeken geschonken, waaronder twee zeldzame editie's van Dante. In het rijk gebonden exemplaar van zijn eigen gedichten, aan dat geschenk toegevoegd, schreef de Paus eene aansporing tot de seminaristen van Anagni om door studie-ijver het grootsch verleden van hunne stad gedachtig te zijn, de geboorteplaats van Innocentius III en Gregorius IX, waar Thomas van Aquine eenmaal had geleeraard. De gedenkpenning van 1897 vermeldt eene nieuwe daad van Leo's vrijgevigheid. Aanvankelijk wenschte hij aan Anagni eene landbouwschool te schenken, welke voor den omtrek, waar het toezicht op het houtgewas zooveel te wenschen overlaat, een ware weldaad zou geweest zijn. Reeds was het gebouw daarvoor opgetrokken, toen er onoverkomelijke moeielijkheden rezen. De Paus besloot thans een college daarin te vestigen, bestemd voor wijsgeerige en godgeleerde studiën. De bouw moest daarom aanzienlijk vergroot worden, en de nieuwe gevel zou niet minder dan 107 ellen meten; doch wat aan

ruimte werd gewonnen, ging, zooals onze medaille duidelijk toont, aan sierlijkheid te loor.

* * *

BORGIANIS · DIAETIS · IN ·
CVLTVM · PRISTINVM ·
RESTITVTIS

1898. DE VERTREKKEN VAN BORGIA IN VROEGEREN LUISTER HERSTELD.

Heeft de Paus nimmer met eigen oogen de restauratie van St. Jan van Lateranen kunnen aanschouwen, wel is dit het geval geweest met een ander restauratie-werk, waarvan deze medaille de herinnering bewaart, het herstel van het appartamento Borgia. Onder dezen naam duidt men een reeks van vertrekken aan, in het Vatikaan juist onder de Stanze van Rafael gelegen, eertijds door Alexander VI bewoond, en gedurende dat pontificaat door Pinturicchio en zijne leerlingen met muurschilderingen gesierd. Sinds lang bevonden zich deze vertrekken in een staat van deerlijk verval. Julius II, zooals bekend is, wilde ze niet bewonen; de plundering van 1527 — »il sacco di Roma" — bracht hier groote schade aan; later zijn ze soms voor conclavisten ingeruimd, en ten slotte heeft men boeken erin geborgen. Het gevolg was, dat met verloop van tijd meerdere vensters werden dichtgemetseld, de gekleurde vloertegels allengs verdwenen, en de geschonden fresco's met een laag verf werden bestreken. Aan Leo XIII was het weggelegd om te redden wat nog gered kon worden; onder leiding van Ludwig

Seitz liet hij de fresco's restaureeren, en de vertrekken zelf zooveel mogelijk in den staat terugbrengen, waarin zij onder Borgia hadden verkeerd. Op 8 Maart 1897 kon Leo XIII het herstelde appartamento Borgia met eene rede in het Latijn openen. Onze gedenkpenning geeft één der fresco's gedeeltelijk weer: het tafereel, dat is aangebracht in het vertrek grenzend aan de voormalige audientie-zaal en de verrijzenis van Christus voorstelt. De persoon, die met den pauselijken mantel — »il gran manto" — omhangen aan de voeten van den Verlosser knielt, is degene, die het schilderwerk heeft laten vervaardigen: Alexander VI. Deze, wat uiterlijk betrof eene loonende figuur, is door Pinturicchio zelf en voortreffelijk geschilderd. Leo XIII heeft het Latijnsche omschrift van de medaille vervaardigd.

* * *

A · M · ZACCARIA · P · FOVRIER ·
INTER · SS · COELITES ·
CONSECRATIS

1899. TER EERE VAN ANTONIUS MARIA ZACCARIA EN PETRUS FOURIER ONDER DE HEILIGEN VAN DEN HEMEL GESTELD.

Eene heiligverklaring, zooals er op 27 Mei 1897 plaatsgreep, kon alleen in St. Pieter gevierd worden: 34 kardinalen, 240 bisschoppen en ongeveer 40,000 geloovigen waren daarbij tegenwoordig. Het betrof een tweetal religieuzen, die én voor het zielenheil én voor den bloei hunner congregaties in de zestiende eeuw veel hadden gedaan: Antonius Maria Zaccaria, uit Cremona geboortig, één der stichters van de

Barnabieten, en Pierre Fourier, pastoor van Mattaincourt, voor Lotharingen den hervormer der Reguliere kanunniken van het Lateraan.

* * *

RECLVSI · COELESTES ·

THESAVRI

1900. DE SCHATTEN DES HEMELS ONTSLOTEN.

Wie de ruime voorhal van St. Pieter binnentreedt, staat voor de vijf deuren, welke toegang geven tot de basiliek. Eén dezer deuren, aan de uiterste rechterzijde gelegen, is met platen van Afrikaansch marmer toegemetseld en van een verguld kruis voorzien; het is de porta santa, welke slechts in het jubeljaar, »in 't jaer van gracie", wordt geopend. Ook dit hoogtij heeft Leo XIII mogen vieren. Vijf en zeventig jaren was het geleden, sinds de christenheid naar Rome was opgegaan om er de geestelijke gunsten van het jubilé te verdienen; het laatst had men zulk een jubeljaar in 1825 gevierd; kardinaal Wiseman, die als kweekeling van het Engelsch college juist zijne studiën had voltooid, was bij de opening tegenwoordig, en heeft ze ons beschreven in zijne *Recollections of the last four Popes.* De voornaamste plechtigheid daarvan — het driemaal slaan met een gouden hamer tegen het muurvlak, dat de porta santa afsluit, waarna de muur wordt weggebroken en de Paus het eerst door deze opening St. Pieter binnentreedt — is op

onze medaille weergegeven. De modellen uit het goede tijdvak stonden voor dit tafereel den kunstenaar ruimschoots ten dienste, en hij heeft ook gebruik ervan gemaakt. Op den 24 December 1899 had het openen van de porta santa plaats met een pracht zooals alleen het pauselijk Rome kan ontvouwen. Nog leeft in ons aller herinnering, hoe algemeen gedurende het jubeljaar zelf de deelneming is geweest van de katholieke wereld. Op 12 Januari 1901 werd de rechterdeur van St. Pieter wederom dichtgemetseld; zooals het gebruik vorderde, plaatste men tusschen den dubbelen muur, welke de porta santa afsluit, een metalen kistje, gevuld met gedenkpenningen op dit jubilé geslagen; het waren gouden, zilveren en bronzen exemplaren van de hier afgebeelde medaille.

* * *

1901. HET PRAALGRAF VOOR INNOCENTIUS III IN HET LATERAAN GEBOUWD. (Op de kroonlijst van het monument) LEO XIII AAN INNOCENTIUS III.

Geen zoo schitterend, veel omvattend pontificaat als dat van Innocentius III, den Augustus onder de Pausen. En bij alle grootheid en wereldlijke beslommeringen bleef immer het priesterlijk karakter bewaard; deze machtigste onder de Pausen staat in de geschiedenis als een reine en verheven figuur. Arbeidend voor het herstel van den vrede en een nieuwen kruistocht voorbereidend, sterft Innocentius nog in de volle

kracht des levens te Perugia, en wordt in San Lorenzo, de kathedraal, begraven. En treffend bewijs voor de vergankelijkheid ook van het grootste dezer wereld — in 1615 was zijn praalgraf reeds lang verdwenen; het gebeente werd toen in een marmeren urn gesloten en op nieuw in San Lorenzo bijgezet. Nadat Leo XIII de restauratie van St. Jan van Lateranen had voltooid, wenschte hij de overblijfselen van zijn grooten voorganger daarheen over te brengen. In 1901 was het praalgraf, waarvan onze medaille de beeltenis draagt, gereed; het vertoont de schoone Renaissance-vormen aan de vijftiende eeuw eigen. Sober en grootsch is de inscriptie, welke op de kroonlijst van dit praalgraf is aangebracht, en ook het omschrift der medaille heeft dat karakter bewaard. Naar verluidt wenscht Leo XIII eenmaal naast Innocentius III te rusten, twee Pausen van gelijken aanleg.

* * *

ET · SVPER · HANC · PETRAM ·
AEDIFICABO · ECCLESIAM · MEAM

1902. EN OP DEZE STEENROTS ZAL IK MIJNE KERK BOUWEN (*Mattheus* XVI : 18).

Op den 27 Juni laatstleden ontving Leo XIII in audiëntie kardinaal Mario Mocenni; deze was vergezeld van den paselijken stempelsnijder Bianchi, die den H. Vader een exemplaar van de nieuwste medaille kwam aanbieden. Ter eere van het zilveren jubilé is er aan deze gedenkpenning eene bijzondere zorg besteed. Op de overige medailles wordt de Paus voorgesteld, bekleed met de mozetta, den rooden met

bont omzoomden schoudermantel, en draagt hij het wit zijden kapje — op de voorzijde van deze medaille prijkt zijne beeltenis met het ornaat, dat slechts bij de plechtigste gelegenheden wordt aangelegd; hij is gehuld in een kostbaren koormantel en draagt het triregnum: de gouden, van edelgesteenten flonkerende tiara. Wij hebben daarom de voorzijde van deze medaille, te gelijk met den beeldenaar van de eerste medaille, aan het hoofd van het artikel geplaatst. Voor de keerzijde, welke hier is afgebeeld, heeft Ludwig Seitz de teekening geleverd. Wij zien er Petrus op zijn Stoel gezeten, met de sleutelen des hemels in de rechterhand en in de linker het Evangelieboek. De eerste woorden van Christus belofte: »Gij zijt Petrus" zijn op de opengeslagen bladzijden aangebracht, terwijl de voortzetting dier goddelijke belofte in het omschrift wordt gevonden.

* * *

De beschrijving der vijf en twintig gedenkpenningen van Leo XIII is hiermede voltooid. Wie de gebeurtenissen van zijn pontificaat aandachtig heeft gevolgd, weet dat er aan deze reeks van belangrijke daden nog veel zou zijn toe te voegen. Ging het echter den lezer zooals mij, dan is hij getroffen geworden door het grootsch en afwisselend karakter van 's Pausen bemoeiingen; al de gewichtige belangen van kerk en maatschappij vonden beurtelings hunne behartiging, en dit alles werd toch steeds teruggevoerd tot Hem, van wien de engelen zongen: »Glorie aan God in den allerhoogste en op aarde vrede aan de menschen van goeden wil". Mij dunkt geen beter middel om de eenheid en verscheidenheid van zulk een pontificaat te laten uitkomen dan de schatting daaraan gebracht door de sobere, zoo krachtige medailleerkunst. Het is daarom wel te betreuren, dat mannen als Bonanni, du Molinet en Venuti, die de geschiedenis der Pausen naar hunne medailles hebben beschreven, geen opvolgers vonden. Welk eene dankbare taak zou het zijn deze niet onverdienstelijke maar verouderde werken aan te vullen met de studies van een Alfred Armand en Eugène Müntz, om vervolgens het tijdvak, dat nog

geen wetenschappelijken bewerker heeft gevonden, de medailles van Benedictus XIV tot Leo XIII, zelfstandig te behandelen.

Eén wensch moet mij nog van het hart, alvorens ik dit artikel ga sluiten. Moge de reeks van gedenkpenningen van Leo XIII met het vijf en twintigtal niet zijn afgesloten, maar nog meerdere medailles eraan toegevoegd worden. Die wensch klinkt op het eerste aanhooren misschien vermetel bij een twee-en-negentigjarigen grijsaard. Maar is er niet veel in het pontificaat van onzen beminden Paus, dat buiten de gewone loop der dingen gaat? Nog in het laatste consistorie van 9 Juni heeft hij op dien wonderbaren duur zijner regeering gewezen en de buitengewone zorg van God's voorzienigheid dankbaar daarin erkend: »Insigne admodum ac memorabile beneficium... haec est tam insueta Pontificatus maximi, in summa praesertim senectute, prorogatio". En hoe helder van geest en minzaam, hoe vol belangstelling en opgewekt in den omgang betoont hij zich bij de audiënties, welke nog voortdurend door hem worden verleend. Mocht het echter God behagen zijn goeden en getrouwen dienaar tot zich te nemen, ook dan zullen wij eerbiedig daarin trachten te berusten. Voor hemzelf, die in zijnen hoogen ouderdom de zwaarste nooden der christenheid draagt en reeds lang naar het hemelsch vaderland verlangt, zou het slechts gewin zijn; ons heeft hij geleerd ook dan niet in de toekomst der Kerk te versagen:

»Occidit, inclamant, solio deiectus, in ipso
Carcere, in aerumnis occidit ecce Leo.

Spes insana: Leo alter adest, qui sacra volentes
Iura dat in populos, imperiumque tenet" [1].

Seminarie Warmond.
23 Juli 1902.

Dr. A. H. L. HENSEN.

---

[1]) »Zie, roept men Leo stierf, beroofd van staf en kronen
Stierf hij in boeien, van de smart verteerd.

O dwaze hoop: reeds zien we een anderen Leo tronen
Die 't willig volk Gods heilge wetten leert".
(A. N. Mutsaers, *Gedichten van Leo XIII.*)